Biekorf. Jaargang 71

bron
Biekorf. Jaargang 71. E. Vercruysse en Zoon, St.-Andries 1970

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bie001197001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. BIEKORF

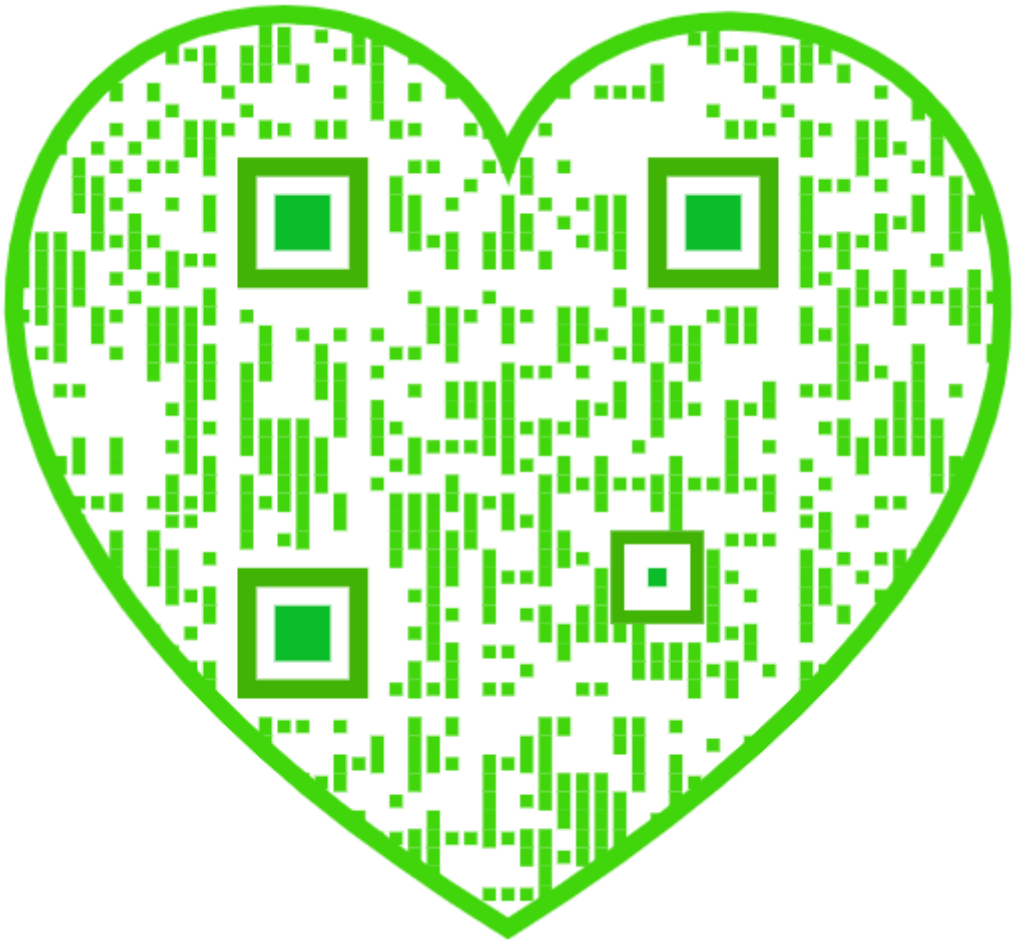

[Nummer 1-2]

Sente Gillis in Provenchen (Saint-Gilles-du-Gard)
Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht

De *Nationale 572,* die de provençaalse Rhône-stad Arles met Montpellier verbindt, overschrijdt na 20 km de Kleine Rhône om de stad *Saint-Gilles* te bereiken, een vervallen grootheid uit de middeleeuwen.

Een (legendarische) monnik Egidius (Gillis) stichtte een abdij waarrond een stad ontstond die naar hem en zijn stichting *Saint-Gilles* genoemd werd. Roemrijke naam van een der grote handelssteden van het Franse Zuiden, tevens belangrijke 'kruisvaarthaven' voor de inscheping naar Palestina. Raymond de Saint-Gilles, graaf van Toulouse en markies van Provence, een van de heroïsche figuren uit de eerste kruistocht, droeg de naam van zijn 'nationale' heilige als bijnaam(1).

Abdij en stad bereikten hun hoogste bloei omstreeks 1200. De haven van Saint-Gilles ging dan reeds aan 't verzanden; voor zijn kruistocht zou Lodewijk de Heilige in 1240 een dagreis zuidelijker de nieuwe kruisvaarthaven en vesting Aigues-Mortes aanleggen.

Uit verval en vernieling gedurende de volgende eeuwen zijn de westportalen van de abdijkerk in Saint-Gilles bewaard gebleven: een uniek monument van romaanse bouw- en beeldhouwkunst. Ook de monumentale krypt in de westbouw - de dormter van de pelgrims - is hersteld en weer toegankelijk(2).

Saint-Gilles is een van de oudste verre bedevaartplaatsen die in Vlaanderen bekend waren en door Vlamingen werden bezocht. De naam *Sente Gillis in Provenchen* staat anno 1338 in het bedevaarttarief van Oudenaarde. In de jongere vijftiende-eeuwse lijsten van Gent, Aalst, Dendermonde, Geraardsbergen is Sint-Gillis steeds aanwezig. Ook de schepenbanken

(1) R. Grousset, Histoire des Croisades I 23-31, 107-126 (Parijs 1934).
(2) R. Victor-Joelas, Saint-Gilles; notes historiques et archéologiques 20-21; 35-49 (Nîmes 1967).

van Brugge en Ieper, van Rijsel en Dowaai, en van Bergen in Henegouwen zonden boetelingen naar Saint-Gilles[3].

De afkoopsom van die provençaalse bedevaart was in de stedelijke tarieven gesteld op 4 lb. par. te Dowaai, op 6 lb. par. te Gent, Aalst, Dendermonde en Geraardsbergen. Ieperse vonnissen klimmen naar 10 lb. par. De grafelijke Audiëntie bepaalde, als beroepshof, nogal willekeurige afkoopgelden: in haar vonnissen prijkt Saint-Gilles met een keur van 12, 20, 24, 50 en zelfs 60 pond parisis[4].

De reisroute Vlaanderen-Saint-Gilles is de reisroute Vlaanderen-Avignon, die in Biekorf 1967, 10-13 uitvoerig beschreven wordt. Een dagreis van vijf mijlen bracht de pelgrim uit Avignon (soms over de omweg van St. Michel-de-Frigolet) naar Tarascon of Beaucaire; in een tweede dagreis van weer vijf mijlen werd het graf van Sint-Gillis bereikt in de abdij en de stad van zijn naam.

In de Brugse Wegwijzer van 1400 wordt de afstand Brugge-Avignon geschat op 176 mijlen, d.i. ongeveer 960 km (1 mijl = 5,5 km). Met bijvoeging van 10 mijlen komt de afstand Brugge-Saint-Gilles op 186 mijlen.

De bedevaart naar Saint-Gilles behoort tot een ruime keus van ‘halve-finale’ bedevaarten, d.i. pelgrimages uit Vlaanderen die op een redemptie van 6 pond parisis gesteld zijn. Rome en Compostella, de grote bedevaarten, stonden op 12 pond en golden blijkbaar als standaard bij het tariferen van mindere bedevaarten. De helft van die som wordt het typische tariefgeld voor een gemiddelde halfweg-bedevaart. De afstanden mochten daarbij tamelijk verschillen. Zo staan op 6 pond de tochten naar Rocamadour, Le Puy, De Spelonk (Maria Magdalena in Provence), Vauvert, Marseille, Bordeaux: feitelijk al de veel bezochte heiligdommen van het Franse Zuiden[5].

De bedevaart naar Saint-Gilles is de eerste strafbedevaart uit Vlaanderen die met een metodisch historisch onderzoek vereerd werd. In het tweede deel van zijn hagiografisch standaardwerk over de heilige Egidius (Gillis) en dezes verering in het Westen (uitgegeven te Brugge in 1881), heeft kanunnik Ernest Rembry, broeder van de geschiedschrijver van Menen, een merkwaardig hoofdstuk ingelast over de bedevaarten uit de Lage Landen naar het graf van de beroemde heilige in Pro-

(3) E. Van Cauwenbergh, Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique, Leuven, 1922, passim; inz. de tarieflijsten p. 222-235. - A. Viaene, De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent, in Handelingen Soc. d'Emulation dl. 104 (1967), 204-214.

(4) Zie verder de afzonderlijke gevallen.

(5) Biekorf 1967, 13.

vence[6]. Zijn algemene indeling (devotie-, verdrag- en strafbedevaart) is nog steeds bruikbaar. Toch verkiezen we de chronologische opstelling. Spontaan of verplicht, een bedevaart is immers in die verre eeuwen steeds een sakrale handeling. De pelgrim uit straf volbrengt zijn tocht met hetzelfde ritueel en dezelfde symbolen, onder dezelfde waarborgen van onschendbaarheid, met hetzelfde recht op onthaal en verzorging als de pelgrim uit gelofte. De bedevaart was, zoals de processie, een verlenging van de liturgie over 's Heren straten. Ook als de pelgrim een boeteling was. De chronologische schikking van al de gevallen is m.i. het voordeligst om de kultuurhistorische evolutie van het bedevaartgebruik na te gaan.

Pelgrimages naar Saint-Gilles

1. Uit de Kronieken

Aan de spits van de bedevaarders naar Saint-Gilles staat, op wankele benen, onze graaf Filips van de Elzas. Hij zou in 1170 uit devotie, samen met een groot gevolg van Vlaamse ridders, het heiligdom van Sint-Gilles in Provence en de beroemde basiliek van O.L. Vrouw op de rots te Rocamadour bezocht hebben. De kroniekschrijver, Lambert van Wattrelos, kanunnik van de St.-Obrechtsabdij te Kamerijk en tijdgenoot van de graaf, is daarover uitdrukkelijk. Alleen zijn retorische stijl stemt wat tot nadenken en voorbehoud[7].

Graaf Filips erfde zeker van zijn vader Diederik een kruisen bedevaartkompleks. Hij zal ten andere als kruisvaarder de dood vinden onder de muren van Akko in 1191. De Vlaamse Kroniek laat echter zijn historische deelneming aan de kruistocht in 1190 voorafgaan door een (chronologisch moeilijk te bepalen) grootse pelgrimage uit devotie naar Jeruzalem en de Sinaïberg. Op deze Jeruzalemvaart was het dat de vroomheid van Filips beloond werd door een overwinning op een (fabelachtige) koning die hem belaagde. Filips en zijn ridders waren immers naar Jeruzalem opgetrokken met het oude ‘gegeerde’ wapen van Vlaanderen als blazoen. Bij de overwinning van Filips op koning ‘Nobilio van Abilene’ werd dezes wapen als trofee meegenomen: het stelde voor een zwarte klauwende leeuw op gouden veld en is sedertdien - steeds volgens die legende - het wapen van de graaf en het graafschap

(6) E. Rembry. Saint-Gilles: sa vie, ses reliques, sont culte en Belgique et dans le Nord de la France. Essai hagiographique. Brugge 1881, 2 delen. De bedevaarten in deel II 24-52.

(7) Rembry a.w. II 26-29. - Over de Annales Cameracenses van Lambert Wattrelos (1099-1170) zie Potthast, Bibliotheca historica I 57 (Graz 1957). De tekst in MGH. Scriptores XVI, 510-554.

geworden[8]. Aan de pelgrimages van graaf Filips zijn we dus heel wat verschuldigd...

De naam van de graaf wordt ook verbonden aan een Compostellavaart die veel minder vast staat dan zijn mogelijke bedevaart naar Saint-Gilles[9].

Rembry suggereerde in 1881 dat Filips feitelijk de heilige Egidius had leren kennen in de abdij van Watten bij St.-Omaars, die door zijn vader, graaf Diederik, gesticht was en waar een relikwie van de provençaalse heilige vereerd werd. Filips is dan het graf zelf van de heilige gaan bezoeken...

Hoe dan ook, de devotie tot de hl. Egidius was in het grafelijke huis zeer aktueel. In augustus 1183 onderneemt gravin Margareta van Henegouwen, de eigen zuster van graaf Filips, een bedevaart naar Saint-Gilles. En na de dood van Filips is het zijn dochter Maria, echtgenote van graaf Boudewijn (IX) van Vlaanderen en Henegouwen, die in maart 1196, samen met haar nicht Mathilde, hertogin van Brabant, een *'iter peregrinationis ad Sanctum Egidium'* onderneemt: een reis die voorspoedig verliep en, zegt de kroniek, gekenmerkt werd door veel vrome schenkingen en uitdeling van veel aalmoezen[10].

Uit dit alles blijkt dat de pelgrimstocht van 1170 naar Saint-Gilles, door Lambert van Wattrelos aan graaf Filips van de Elzas toegeschreven, als waarschijnlijk mag gelden. Hetgeen niet kan gezegd worden van de Jeruzalem- en Sinaïreis uit de Vlaamse Kroniek.

2. Uit oorkonden en archiefbronnen

In de volgende bedevaarten staan we op de vaste grond van oorkonden en archiefbronnen.

1274 Ieper. - Een scheidsgerecht van gravin Margareta beslecht de vete tussen de families Belle en Colemiers. De franstalige oorkonde (in het Depart. Archief te Rijsel) bepaalt dat vier zonen van Robert de Colemiers twaalf weken na hun terugkeer uit Compostella een tweede zoenbedevaart zullen beginnen 'à Saint-Gille en Provence'. Een vijfde persoon, Laurens Brichaem, moet de weg naar Saint-Gilles opgaan vóór Kruisverheffing in september[11].

(8) Flandria generosa, ed. J.J. De Smet in Corpus Chronicorum Flandriae I 106-109. Vgl. de Vlaamse kronieken, o.m. Despars I 351-352.
(9) Rembry a.w. II 28-29.
(10) La Chronique de Gislebert de Mons, ed. L. Vanderkindere, Brussel (Com. Royale d'Histoire) 1904 (= Gisleberti Chronicon Hanoniense), p. 150 en 332.
(11) P. Thomas, Textes historiques sur Lille et le Nord de la France. Rijsel 1931-1936, p. 51. - Voor een geval van bedevaart bij testament naar Saint-Gilles in 1266, zie Bijlage.

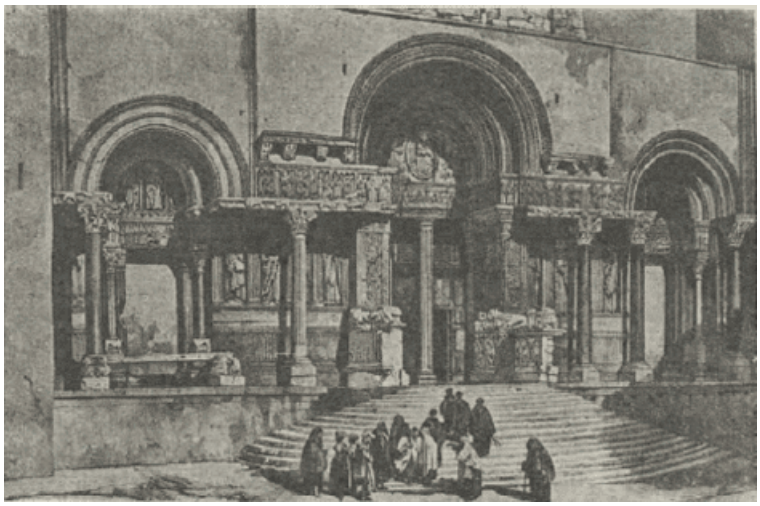

SAINT-GILLES IN PROVENCE
De westportalen naar een gravure van 1830

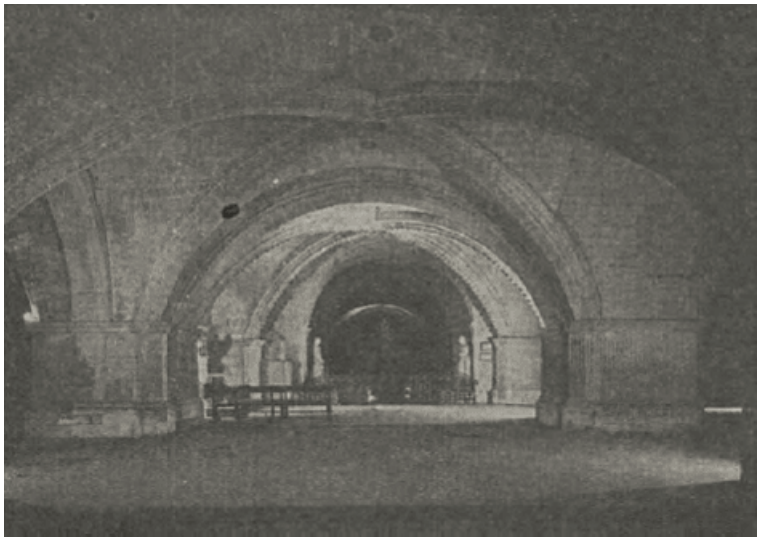

De krypt in de westbouw (In de diepte het graf van Sint-Gillis)

1291 Brugge. - De dodelijke verwonding in 1270 van de rijke poorter Jan van der Buerse had aanleiding gegeven tot een langdurig proces. Jan Uttensacke, testamentuitvoerder van de dader, aanvaardt eindelijk in een 'zoendinc' van 1291 de voorwaarden: de geldboete wordt hem kwijtgescholden, hij zal echter twee pelgrimages volbrengen: een eerste naar Saint-Gilles, een tweede naar Engeland (bedevaartplaats niet bepaald). Op 19 juli 1291 werd te Saint-Gilles het certifikaat van de volbrachte bedevaart aan Jan Uttensacke afgeleverd(12).

1306 Gent. - Op 10 juni valt (te Deinze) de uitspraak in de jarenlange vete Borluut-de Visschere *contra* St.-Baafs-van de Kerckhove. Een gemengd scheidsgerecht, bestaande uit graaf Robrecht van Bethune en de schepenen van Gent, vaardigt een vonnis uit waarvan een van de artikelen ten laste van het geslacht van Sint-Baafs luidt: 'Voert so sullen hare peregrinaige doen te Sente Gillis in Provenchen de persoene die hier na bescreven staen, dat es te verstane:...' (volgen de namen van de acht medeplichtigen aan de moord op Pieter de Visschere(13).

1319 Kortrijk. - Wouter Maisière, poorter van Kortrijk, had Katelijne, dochter van Wouter Crommelin, geslagen omdat ze graaf Lodewijk (I) van Nevers en zijn gezelschap 'ten spele' in haar huis ontvangen had. De grafelijke sententie zendt Wouter Maisière op bedevaart naar 'Saint-Gille en Prouvenche'; bij zijn terugkeer moet hij een tweede bedevaart ondernemen naar 'Saint-Andriu en Escoche' (Saint-Andrews in Schotland)(14).

1316-1326 Rijsel (?). - Krachtens een overeenkomst van 1316 tussen de regent van Frankrijk - de latere koning Filips V - en graaf Robrecht van Bethune, zou Robrecht van Cassel, tweede zoon van deze laatste, ter verzoening vijf bedevaarten volbrengen, namelijk: Compostella, Rocamadour, Nostre-Dame de Vauvert, Saint-Gilles en Nostre-Dame du Puy. De vijf plaatsen mochten in ketting op éénzelfde reis ofwel op verschillende reizen bezocht worden. Robrecht van Cassel heeft te paard die vijf plaatsen in ketting bezocht en er de certificaten van meegebracht waarvan een vidimus (dd. 22 aug. 1321) in het Dep. Archief te Rijsel is bewaard gebleven(15).

(12) J. Marechal, Geschiedenis van de Brugse Beurs, Brugge 1949, p. 17-18. - C. Wyffels, Een XIIIe-eeuwse gerechtszaak. De erfenis van Jan van der Beurse († 1270), in Handelingen Kon. Com. Oude Wetten XIX, 3, 1958, p. 388-389.

(13) F. Blockmans, Een patricische vete te Gent op het einde van de XIIe eeuw, in Bull. Kon. Com. Gesch. dl. 99 (1935), 573-692, inz. 677.

(14) Rembry a.w. II 36.

(15) Rembry a.w. II 45-46. - Vgl. Codex diplomatiques Flandriae, ed. de Limburg-Stirum, II (1889) 281-290. - F.L. Ganshof, Pèlerinages expiatoires flamands à Saint-Gilles pendant le 14e siècle, in Annales du Midi, tome 78 (n° 77-78; Toulouse 1966 = Hommage à Yves Renouard) 391-407; hier inz. p. 407. (De auteur heeft het werk van Rembry niet ingezien).

Dezelfde Robrecht van Cassel belijdt zijn bijzondere devotie tot Sint-Gillis in zijn testament, opgesteld in aug. 1328 Ik heb, zo zegt hij, een bedevaart beloofd naar Notre-Dame du Puy, naar Notre-Dame te Vauvert en naar Saint-Gilles (drie plaatsen die hij in 1321 had bezocht); zo ik die gelofte zelf gedurende mijn leven niet kan volbrengen, dan moeten mijn testamentuitvoerders een geschikte man te paard naar die drie plaatsen zenden en hem daarvoor vergoeden; deze man zal ook in 't bijzonder in de bedevaartkerk van Saint-Gilles voor mijn zielerust bidden en er drie requiem-missen voor mij laten lezen. - Robrecht overleed in juni 1331. Zijn laatste wil betr. deze bedevaart werd volbracht, te paard, door zijn barbier Jehan van Geneve, die aan de tesaurier in Saint-Gilles de verschuldigde offeranden betaalde voor een gezongen mis in plaats van de drie gelezen missen. De gezegelde kwitancie van die betaling, gedateerd te Saint-Gilles 12 maart 1332, is eveneens in het Dep. Archief van Rijsel bewaard gebleven[16].

1326. - Het herziene vredesverdrag van Arques tussen de koning van Frankrijk en de oproerige Vlaamse gemeenten ondertekend te Corbeil op 19 april 1326 bepaalt o.m. dat de steden Brugge en Kortrijk 300 pelgrims zullen uitzenden, waarvan 100 naar Compostella, 100 naar Rocamadour en 100 naar Saint-Gilles (en het naburige Vauvert)[17].

1350-1360 Gent. - Uit de tien Zoendincboeken van 1350-51 tot 1359-60 blijkt dat gedurende die periode jaarlijks gemiddeld 3 à 4 pelgrimages naar Saint-Gilles door de schepenbank werden opgelegd. De gevallen liggen, per ambtsjaar, gespreid als volgt: 1350: 3; 1351: 2; 1352: 3; 1353: 2; 1354: 7; 1355: 4; 1356: 3; 1357: 5; 1358: 5; 1359: 3[18].

1362 Ieper - Op 10 oktober betaalt Jan Willard van Langemark een som van 10 pond par. aan de wetheren omdat hij de hem gestelde termijn voor een strafbedevaart naar ‘Saint Gille en Provenche’ had laten verstrijken[19].

1370 Gent. - Het proces van de kinderen van Zegherscapple wegens onrechtmatige aanklacht tegen de heer van Hekelsbeke krijgt zijn beslag voor de grafelijke Audiencie: Casin van Zegherscapple zal volbrengen ‘over hem ende sine broederen

(16) Rembry a.w. II 30-31. - De tekst van het testament volledig bij J.J. Carlier, Robert de Cassel, in Annales Com. Flamand de France X (1870) 222-223.
(17) Gilliodts, Inv. de Bruges I 358. - Codex diplom. Flandriae II 391. - Vauvert was een O.L. Vrouwbedevaart.
(18) Ganshof a.w. 399.
(19) P. De Pelsmaeker, Registres aux sentences des échevins d'Ypres. Brussel 1914, p. 3.

ene pelgrimage ter eeren van den here van Hekelsbeke t'Sinter Gilles in Proveneen', aan te gaan zes weken na vermaan[20]

1372 Gent. - Een grafelijke zoenclinc beslecht de vete tussen Ghildolf van Gruuthuse en Jan van Molenbeke: deze laatste krijgt twee bedevaarten te volbrengen, ene naar O.L. Vrouw van Napels, de andere naar Saint-Gilles. Zijn medeplichtigen, Pieter van de Stalle en Thielman Camerlinc, moeten alleen optrekken naar Saint-Gilles en uit die plaats 'goede ende soffisante brieven' meebrengen[21].

1373 Gent. - Wouter van Stavle en Hannin de Varsche hadden Jan Eylghoot, *beridere* (bereden gerechtsdienaar) van de graaf beledigd. Door de Audiëntie worden ze allebei veroordeeld tot het volbrengen van een pelgrimage naar 'Sente Gilles in Proventien'. De redemptie ervan is gesteld op 12 pond parisis[22].

1373 Gent. - Pieter Gabriel had, in het bijzijn van de heren van de Audiëntie, Clais Osekin voor een leugenaar uitgescholden. Die belediging van de wet kost hem een extra: hij moet volbrengen 'eene pelgrimage t' Sinte Gillis in Provincien... ende daerof goede letteren bringhen, dat hi de pelgrimage ghedaen sal hebben met sijns selfs live, up de paine van 50 lb. par.'[23].

1375 Male-Brugge. - Een grafelijke zoendinc beslecht de vete tussen Lippin de Scepere c.s. en Bouden van Caerlewijc c.s. Bouden krijgt voor zijn deel een pelgrimage 't'Sinte Claus in Warangeville' (bij Nancy), geschat op 15 pond par. en daarenboven nog een bedevaart naar Saint-Gilles, afkoopbaar tegen 24 pond.

1375 Ieper. - Jan Aendevoet had met vier medeplichtigen, alle uit Pitgam, de baljuw van dit dorp overvallen. Op strafeis van de baljuw van St.-Winoksbergen zenden de heren van de Audiëntie Jan Aendevoet naar O.L. Vrouw van Lübeck, een bedevaart van 3 pond groten (36 lb. par.), terwijl zijn medeplichtigen worden uitgezonden naar Marseille, Saint-Andrews, Rocamadour en Saint-Gilles, vier plaatsen die op 20 pond parisis gesteld waren[24].

1378 Gent. - Wegens scheldwoorden aan het adres van Joncvrauwe Jane van Tetighem, echtgenote van Gillis Hantschoewarkers wordt Segher Tane door de Audiëntie veroordeeld tot een pelgrimage 't'Sin1te Gillis in Provincien'. De afkoop-

(20) N. de Pauw, Bouc van der Audiencie I 87 99 (Gent 1903).
(21) Rembry a.w. II 38-39. - Vgl. Gilliodts, Inv. de Bruges II 361.
(22) Bouc van der Audiencie I 496.
(23) Bouc van der Audiencie I 537.
(24) Bouc van der Audiencie II 705 en 762.

som is 5 pond groten (60 pond par.), het hoogste bedrag voor een Sint-Gillisvaart dat we hebben ontmoet[25].

1383 Dowaai. - Bij zijn eerste intrede in deze stad ontvangt graaf Lodewijk van Male, naar aloud gebruik, een aantal ballingen 'in genade'. Op de 26 kwijtgescholden bedevaarten staat Saint-Gilles aan de top met 8 vonnissen; onder de zes andere plaatsen is 4 het grootste cijfer[26].

1385 Ieper. - De drapier Tristran Scorbrook had de 'pertsenaers' (opzichters van de lakenhandel) met scheldwoorden beledigd, hetgeen hem voor de schepenbank bracht met als uitspraak een bedevaart naar Saint-Gilles[27].

Rome, Compostella en Saint-Gilles zijn de drie bedevaarten die in Oud-Vlaanderen reeds vóór 1300 bekend waren. Het dichtst bij die topnamen komt Saint-Andrews in Schotland, dat in 1319 genoemd wordt.

Afgezien van de grafelijke devotiebedevaart van Filips van de Elzas en van de prinsessen van het grafelijk huis Vlaanderen-Henegouwen in de 12e eeuw, liggen in de 13e eeuw een drietal zoenbedevaarten die van een grafelijk scheidsgerecht uitgaan (1274 Ieper; 1291 Brugge; 1306 Gent, praktisch bij de 13e eeuw te rekenen). De oudste getuigenissen van Vlaamse bekendheid met Saint-Gilles in Provence zijn alle enigszins verbonden met ons grafelijk Huis.

Zo Albertus van Aix, de auteur van een *Historia* van de (eerste) kruistocht naar Jeruzalem en tijdgenoot van deze onderneming, geloofwaardig is, dan zou die Vlaamse bekendheid opklimmen tot ver over Filips van de Elzas en behoren tot de eerste kruistocht zelf. Een vloot van kruisvaarders uit de Lage Landen, namelijk uit Antwerpen, Tiel, Friesland en Vlaanderen is in 1096 komen aanleggen in de haven van Saint-Gilles. Deze expeditie uit het Noorden sloot zich aan bij de vloot van Provence die er door graaf Raymond van Saint-Gilles, graaf van Toulouse en markies van Provence, was samengebracht[28]. Occitaniërs en Flandrenses hebben aldus samen de Middellandse Zee overgevaren om te landen in Laodicea. Tot zover het getuigenis van de provençaalse kroniekschrijver.

Saint-Gilles wordt natuurlijk in de oudste tarieflijst (1338 Oudenaarde) opgenomen en blijft in de praktijk voor onze schepenbanken als voor de grafelijke Audiëntie tot omstreeks 1390. Daarna verdwijnt de provençaalse pelgrimage uit de gerechtelijke praktijk, hoewel ze nominaal in de tarieflijsten van

(25) Bouc van der Audiencie II 1104.
(26) G. Espinas, la vie urbaine de Douai au moyen âge IV 581-585 (Parijs 1913).
(27) De Pelsmaeker a.w. 337.
(28) Rembry a.w. II 14-18.

Gent, Aalst en Dendermonde standhoudt. Zoals een groot deel van de plaatsen uit die lange versies, wordt Saint-Gilles alleen nog de expressie van een bepaalde geldboete.

Het wegvallen van Saint-Gilles in de Vlaamse praktijk hangt niet samen met de achteruitgang van de stad of van de abdij: deze achteruitgang was feitelijk reeds omstreeks 1250 ingezet. Onze Vlaamse strafbedevaarders van de 14e eeuw hebben (onbewust) de stad Saint-Gilles alleen aanschouwd in het herfsttij van haar stagnatie en verkwijning(29).

Brugge is de enige stad in Vlaanderen waar een van de oude parochiekerken de naam draagt van de provençaalse heremiet. Niemand minder dan de grote bisschop van Doornik, Walter van Marvis († 1252), is hier waarschijnlijk de naamgever geweest. In zijn bisdom (waaronder het aartsdiakonaat Brugge behoorde) behartigde hij een nieuwe inrichting van het parochiewezen. Brugge kreeg alsdan (ca. 1242) in het noordelijk gebied ‘bachten wyc’ een bediende hulpkapel, toegewijd aan de heilige *Egidius;* uit die stichting zou in de volgende eeuw de nieuwe *Sint-Gillisparochie* groeien. Men mag aannemen dat Walter van Marvis de naam van die stichting heeft geïnspireerd: met het beroemde bedevaartklooster van Saint-Gilles was hij immers overbekend daar hij, gedurende de jaren 1231-1233, als pauselijk legaat in Languedoc-Provence was werkzaam geweest voor het herstel van de ortodoxie (strijd tegen de Albigenzen)(30). De geïsoleerde inplanting van *Egidius-Gillis* als parochienaam in Brugge gebeurde feitelijk via een persoonlijke aansluiting Provence-Vlaanderen van de Doornikse bisschop Walter van Marvis. Met zoen- en strafbedevaart naar Saint-Gilles heeft die naamgeving niets te maken(31).

Als persoonsnaam heeft *Gillis* in het romaanse en germaanse taalgebied (met inbegrip van Engeland!) een ruime verspreiding gekend. De bekendheid gedurende de periode 1300-1450 van de aristokratische *Egidius* (waer bestu bleven?), vooral echter de frekwentie van *Gillis* (als populaire vorm en roepnaam in talrijke varianten) moet zeker samenhangen met de faam die Saint-Gilles vanouds als bedevaartoord in de ridderwereld en in het burger- en volksleven in Oud-Vlaanderen verworven had.

A. Viaene

(29) Victor-Joelas a.w. 20-21.

(30) Rembry a.w. II 54-58. - P. Declerck, Walter van Marvis, in Nationaal Biogr. Woordenboek III kol. 935-950 (Brussel 1968).

(31) De voorgenomen stichting in 1286 van een tweede stadsparochie te Kortrijk met Sint-Gillis als titelheilige (fondatie Willem Crampe) werd door het O.L. Vrouwkapittel verijdeld. Zie Rembry a.w. II 188.

Bijlage
Bedevaart bij testament van Jan Abbout
Ramskapelle 1266

Op Driekoningendag 1266 stelde Jan Abbout van Ramskapelle, zoon van ridder Jan en vrouwe Margareta, echtgenoot van Beatrijs, een testament op dat talrijke schenkingen aan parochiekerken, kapellen, abdijen en armendissen van zijn gewest voorziet. Testamenuitvoerders zijn de abten van ter Duinen en van Veurne. Het testament werd in het Cartularium van ter Duinen (ed. F. Vandeputte, 1864; p. 597-598) opgenomen.

Pelgrimsteken van de St.-Gillisvaarder ca. 1200 (uit de Seine-vondsten 1862; Forgeais II 177) Eén oogje voor het aannaaien op kleed of hoed is bewaard gebleven.

Jan Abbout die het ‘kruis’, d.i. de verbintenis tot een mogelijke kruistocht naar overzee had opgenomen, legateert ‘ten bate van het Heilig Land waar Christus voor mij zijn bloed heeft vergoten’ 15 ponden Vlaanders geld en al de wapens die hij op zijn sterfdag zal bezitten.

Zijn gelofte tot een bedevaart naar Compostella en Saint-Gilles vervalt niet met de dood. Jan Abbout laat de monnik van ter Duinen de volgende schikking in het testament inschrijven: ‘Ik legateer twaalf pond aan een eerlijk man die in mijn plaats een pelgrimage zal volbrengen naar Sint-Jakob en naar Sint-Gillis *(apud sanctum Jacobum et apud sanctum Egidium),* voor het geval dat ik zelf die pelgrimages gedurende mijn leven niet zou volbracht hebben’. De koppeling van die twee bedevaarten werd bevorderd door de verbinding van de Rhône-vallei over Toulouse (via Tolosana) met de route uit het Noorden (via Turonensis). - Over bedevaarten bij testament, zie Biekorf 1962, 289-296.

De indijking van enkele polders rond Oostende 1700-1810

Het ontstaan van de polders van Oostende (1600-1810) werd door Dr. Ir. J. Ameryckx, van het Centrum voor Bodemkartering, alhier behandeld in een reeks buitengewoon interessante bijdragen[1].

Over enkele van deze polders zijn archiefstukken bewaard, die tonen hoe ze werden ingedijkt en vruchtbaar gemaakt.

Na de overstroming veroorzaakt door het weggraven van de duinen ten oosten van Oostende ca. 1600, en waardoor geheel de streek tussen Stene, Snaaskerke, Oudenburg en Bredene onder water liep, werd in 1626, voor het eerst, een groot deel van deze overstroming ingedijkt door het aanleggen van de Legaarsdijk ten Z.-O. van de Gauwelozekreek, een dijk die de latere Oude en Nieuwe polders van Zandvoorde, alsook de latere Keignaardspolder van de zee afsloot.

Maar de havengeul van Oostende verzandde. En om over voldoende water te beschikken ten einde de verzanding te bestrijden, besloot in 1662 de gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden, markies de Caracena, 2.800 gemeten van het in 1626 ingedijkte gebied opnieuw onder water te zetten. Om evenwel het dorp Zandvoorde en de weg naar Gistel aldaar te beschermen, werd errond in 1664, op last van het Brugse Vrije, een dijk opgeworpen. Dit ingedijkte gebied vormde nu de (Oude) Polder van Zandvoorde.

Op 25 maart 1664 werden eindelijk de 2800 gemeten onder water gezet; in dit gebied lagen twee hoofdkreken, de Gauweloze en de Keignaard, die uitliepen in de havengeul van Oostende.

Het nieuwe spoelgehied werkte uitstekend en de diepgang van de Oostendse havengeul nam aanzienlijk toe. Er werd gevreesd dat de te grote hoeveelheid spoelwater schade zou berokkenen aan de stad Oostende zelf. Daarom werd een deel van het spoelgebied voor indijking vrijgegeven.

I
De indijking van de nieuwe polder van Zandvoorde 1700

In november 1696 vernamen de bijzonderste gelanden van dit vrijgegeven gebied, dat een partikulier onderhands te Brussel werkte om het oktrooi tot indijking te bekomen. In de ver-

(1) Biekorf, 1955, blz. 161-167: Zandvoorde-bij-Oostende; 1957, blz 38-42, 79-84 en 112-116: De Polders van Oostende; en 1959, blz. 390-392: De ontstaansgeschiedenis van de Zeepolders.

gadering van de gelanden van 21 november 1696 werd besloten daartegen oppositie aan te tekenen bij de Raad van Vlaanderen te Gent.

De gelanden besloten zelf het oktrooi tot indijken aan te vragen. In september 1697 werd een ontwerp van indijking met een daarbij behorend plan opgemaakt. De abt van Sint-Andries, een van de bestuursleden van de polder, werd naar Brussel gezonden om te handelen over het oktrooi. Hij was acht dagen weg en ontving daardoor 1 lb. 8 sch. groten per dag.

Ook de hoofddirekteur van de polder jonker Pieter van Alteren reisde daartoe verscheidene malen naar Brussel, in totaal 49 dagen, waarvoor hem een dagelijkse vergoeding werd uitbetaald van 1 lb. 10 sch. gr. 'voor hem met sijnen dienaere'. Hij moest vooral vragen 'hoe verre men soude moghen dijcken' (f. 1^{v}-2, 76 en 78)(2).

Ondertussen werd alles ter plaatse uitgemeten door de landmeter Jan Plante, die ook de begrotingen en het plan van de werken had opgemaakt. Hem werd een man ter plaatse medegegeven voor het uitsteken van de dijken (f. 78^{v} en 82).

Het Oktrooi tot Indijking

Het oktrooi werd te Brussel verleend in naam van koning Karel II van Spanje op 7 november 1699, 'omme te uitedijcken ende te beverschen een deel vanden voorseijden vloyenden polder van Zantvoorde'. Maar eerst moest aan de ontvanger der domeinen te Brussel een som van 15.000 gulden van 40 groten Vlaams of 2500 lb. groten betaald worden.

De nieuwe dijken mogen aansluiten aan de oude dijken waar het best zal passen. De indijking gaat echter niet over geheel het in 1664 overstroomde gebied. Tussen de nieuwe op te werpen dijken en de Zwaanhoek te Zandvoorde enerzijds, en het fort St.-Philippus, dat nevens de nieuwe zeesluis van Slijkens lag anderzijds, moet een afstand blijven van 7000 voeten of 1920 meter, ten einde in oorlogstijd de overstroming rond het fort niet te hinderen(3).

De aarde voor de dijken mag gehaald worden in het niet ingedijkte schorreland.

De vroegere eigenaars van de nieuw ingedijkte schorren moeten hun eigendomstitels voorleggen, zoniet worden deze landen eigendom van de poldergemeenschap.

(2) De folios tussen haakjes verzenden naar de rekening van de Nieuwe Polder van Zandvoorde over de jaren 1700-1701. Rijksarchief te Brugge. Brugse Vrije, register n° 14846

(3) De Zwaanhoek ligt op een 600 meter ten noorden van de kerk van Zandvoorde.

De grote gelanden (eigenaars van meer dan 15 gemeten) zullen het dijkgeschot vaststellen en de achterliggende polders die door de nieuwe dijken beschermd worden, zullen moeten bijdragen in een deel van de kosten pro rata van het voordeel dat zij door de nieuwe dijken genieten.

Aan de poldergemeenschap worden door de koning zekere voorrechten toegekend. De nieuw ingedijkte landen zijn gedurende vier jaar ontslagen van alle feodale renten. Gedurende negen jaar hebben de bedijkers ook recht op de helftvan de aldaar geheven tienden, ten ware de tiendheffers medehelpen om de kosten te dekken. De poldergemeenschap ontvangt voor altijd het vrije visrecht in de kreken en waterlopen van de nieuwe polder. Daarenboven worden de landerijen van de polder, gedurende zestien jaar, ontslagen van alle tegenwoordige en toekomende rechtstreekse en onrechtstreekse belastingen, en dit omdat deze landerijen gedurende zoveel jaar onder water bleven ‘voor het gemeene welvaeren ende dat de supplianten soo langhe van alle vrughten van hunne proprieteyt sijn ghepriveert gheweest’. Toen deze landen immers in 1664 onder water werden gezet ten voordele van de haven van Oostende, hadden de eigenaars geen de minste vergoeding ontvangen.

In de nieuwe polder zal koolzaad gekweekt worden. Indien dit koolzaad niet kan verkocht worden in het binnenland, mag het gedurende zes jaar worden uitgevoerd naar het buitenland, zonder enige uitvoerrechten te betalen.

Zouden de dijken doorbreken door storm, kwaadwilligheid ‘oft eenigh ander onweerhoudigh cas fortuit’, dan mag de polder terstond heringedijkt worden, zonder dat daartoe een nieuw oktrooi dient te worden aangevraagd (f. 4-11).

De aanbesteding van de indijking gebeurde op 26 februari 1700, maar de militaire gouverneur van Oostende zond een brief van markies de Bedmar, met verbod de werken aan te vangen vooraleer de militaire ingenieur, luitenant generaal Boulanger, op bevel van gouverneur generaal Maximiliaan Emmanuel van Beieren, het plan van de werken ter plaats had nagezien. Daarvoor werd hem later 43 lb. 10 sch. 6 gr. betaald voor ‘het visiteren en het afsteken van de linien daer men den polder vermochte uitte dijcken’.

Nadat de ingenieur de uit te voeren werken had vastgelegd op het plan, werd op 22 maart 1700 de toelating verleend om de werken te beginnen, en op 1 april had een nieuwe aanbesteding plaats (f. 3, 71 en 74).

Voor het betalen van de werken werd 20.098 lb. 18 sch. 2 groten ontleend: 4.280 lb. 6 sch. 8 gr. tegen een interest van 5%, en 15.818 lb. 11 sch. 6 gr. aan 6%.

De grote meerderheid van de geldschieters behoorde tot de grote Brugse families, met daarbij enkele wezen en enkele Brugse geestelijke of weldadigheidsinrichtingen (f. 12-22).

De Werken

Eerst komt de aanbesteding in veertien loten van 1187 ½ roeden of 4500 meter *slingerkaaien,* lage dijkjes langs de kleine waterlopen in de polder. Drie van de aanbesteders zijn gedurende de werken weggelopen, omdat zekere kreken die zij

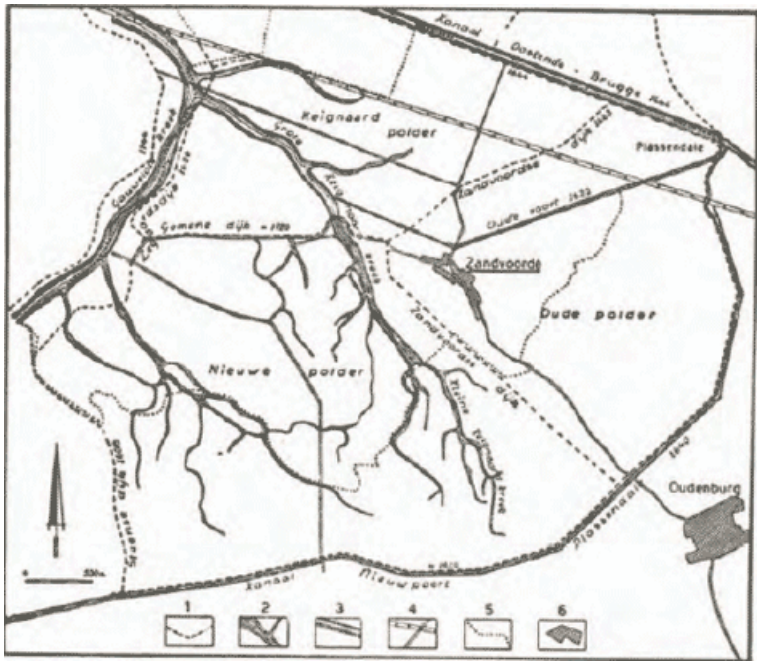

1. dijken. - 2. kreken (verdwenen en bestaande). - 3. kanalen. - 4. wegen - spoorwegen. - 5. gemeentegrens. - 6. gemeentekom.

De polder van Zandvoorde
(Ir. J. Ameryckx)

toegestopt hadden opnieuw doorbraken. Deze drie loten moesten heraanbesteed worden, één ervan zelfs een derde maal omdat aldaar opnieuw een dijk was doorgebroken.

Daarbij kwam nog het afzonderlijk toestoppen van een kreek alsook van het grote gat van den Keignaard.

Nevens de slinger- of zomerkaaien werden zware zeedijken aangelegd. Eerst had men 605 ½ roeden of 2325 meter zware zeedijk, 334 ½ roeden of 1284 meter gewone zeedijk. Van deze laatste werden later 268 roeden of 1029 meter verzwaard.

Ook hier hadden twee aannemers het werk verlaten en moest hun deel heraanbesteed worden (f. 34-42^{v}).

Het toestoppen van de grote gaten werd afzonderlijk aanbesteed, namelijk het grote gat bij Schillewaerts en het grote gat van de Keignaard, met daarbij drie 'vercortynghen' (f. 43-44^{v}).

Het geleverde materiaal bestond uit 198.820 bonden zinkrijs voor de dijken, 114.353 bonden rijshout, staken en geerden of roeden ten dienste van de gaten, 8000 staken, 6000 dubbele staken, alsook 1000 deilen en 456 kruiwagens, die tegen betaling werden overgelaten aan de werklieden. De deilen dienden waarschijnlijk tot loopplanken voor de kruiwagens. Het groot aantal kruiwagens wijst op een groot aantal tewerkgestelde arbeiders.

Daarenboven kwam nog de levering van 'jffers (dikke balken) ende sparren', geleverd door de aannemers tot het maken van de kaaien en het sluiten van de grote gaten (f. 45-52).

De zeesluis van de nieuwe polder werd waarschijnlijk gebouwd op de plaats waar vóór 1664 de vroegere zeesluis lag. Immers de koker van de oude sluis werd blootgelegd, het slijk en de stenen werden uit de koker verwijderd, het houten 'sturtte bedde' van de oude sluis werd uitgedolven, een put werd gegraven om de nieuwe sluis te kunnen 'opmatsen', waarschijnlijk op de fundamenten van de oude sluis.

Een vingerling of afwateringsgracht werd gegraven om de sluisput gedurende veertien dagen droog te houden aan de 'vassche zijde' of zijde van het land. Daarbij kwam nog een buis van 60 roeden of 230 m., die gelegd werd om het water uit de polder af te leiden gedurende de werken aan de sluis. Na het in dienst nemen van de sluis werd de buis verwijderd en werden aldaar drie roeden of 11,50 meter zeedijk opgeworpen.

Voor het metselwerk aan de sluis werden kalk, tarrast (cement), 14.000 tichelstenen en 28.000 gewone bakstenen uit een steenoven van de Rattevalle (Mannekensvere) geleverd.

De kerkfabriek van St.-Jakob te Brugge leverde 32 'stucx orduyn', misschien oude grafzerken? Daarenboven leverden steenhouwers zekere hoeveelheden gewoon arduin. En per schip werd zand en vers water aangevoerd.

Als hout vinden wij, zowel voor de grondwerken als voor de deuren, de vermelding van eikenhout, tweeduim planken en vierkante stijlen of posten.

Het geleverde metaal bestond uit 42 ponden of 19 ½ kgr. voor de 'bouctten' of spillen van de scharnieren voor de sluisdeuren. De oude koperen 'gangen' of hengsels van de oude sluisdeur werden schoongemaakt.

Om de vleugels van de sluis op te stampen en om de bin-

nenwerken van de sluis op te voeren werd vette aarde aangevoerd. Voor de barm van de sluis werden 21 schepen ‘vette cloeten’ of aardkluiten geleverd, alsook 28 schepen vette aarde.

Aan de zeezijde van de sluis werden rijshoofden opgemaakt, golfbrekers uit gevlochten rijshout, alsook een berm uit planken, verzwaard met zinksteen.

De werklieden moesten dikwijls blootsvoets in het water werken. Deze die 's nachts eraan toe waren, alsook deze die het slijk moesten uithalen kregen oms, op bevel van de direkteurs van het werk, enkele glazen brandewijn (f. 53-63).

Na het voltooien van de indijking werden de slingerkaaien geslecht en werd de aarde ervan gespreid en geëffend. Het werk was onderverdeeld in twaalf aanbestedingen die, volgens de betaalde sommen, samen moesten lopen over circa 1160 roeden of 4454 meter. In de nieuwe polder werden twee heulbruggen gelegd over waterlopen. Daarenboven werd een ‘geleed’ of moergracht gegraven van 128 roeden of 489,50 meter, voor het afvloeien van het water binnen de polder (f. 64-67^{v}).

Andere uitgaven betreffen o.m. de betaling van een schuit vergaan bij het afsluiten van het grote gat, de aankoop van een andere schuit voor het meten en het uitstippelen van de percelen in de nieuwe polder, 800 turven voor verwarming en twee ijzeren fakkels voor de nachtwerken in de polder.

Aan landmeter François Lobbrecht werd een oude kaart van vóór de onderwaterzetting van 1664 aangekocht, om te gemakkelijker de oude beginnen en de vroegere percelen te kunnen afpalen. Voor 1 lb. 12 sch. gr. werd een ‘horologie’ gehuurd om de tijd te kennen gedurende de werken, want een van de werklieden was belast met het ‘ayeren’ of uitsteken van de vlag, die als signaal diende voor het begin en het einde van het werk. En tot slot, werden er bij het sluiten van de grote gaten voor 26 lb. 12 sch. 9 groten fooien uitgedeeld (f. 71-75^{v}).

De betaling van het loon van de werklieden werd in het begin bezorgd door de plaatselijke sluismeester Michiel Bulcke. Waarschijnlijk had hij moeilijkheden met de werkbazen of ploegbazen, want later moest, op bevel van de direkteurs, de penningmeester van de polder, Steelant, zelf het loon Uitbetalen ‘tot het eviteren van het wegloopen der selve baesen met het ghelt van de aerebeyders’ (f. 79).

Het dagelijks toezicht op de werken was toevertrouwd aan de landmeter Jan Plante, die ook de begroting en het plan van de werken had opgemaakt. Hij maakte nog de nieuwe ommeloper en de kaart van de ingedijkte polder op aan 16 stuivers per gemet, met daarbij nog 60 gulden voor de onkosten

van papier en ‘andere nootsaeckelicheden’, waarvoor hem in totaal 33 lb. 6 sch. 8 gr. werden uitbetaald (f. 79-81).

Het uitmeten van de landerijen duurde vijftig dagen. Gedurende deze dagen werd de landmeter begeleid door Filips de Moen, die daarvoor 15 stuivers of een halve gulden per dag werd betaald (f. 82^{v}).

De werken van de indijking werden uitgevoerd in versneld tempo. Cornelis Michiels was belast met het tellen van het zinkrijs ‘vanden beginne van de dijckagie tot den eijnde toe, sijnde ontrent de zes maenden’ (f. 50). En de boekhouder van de polder, Jan de Caravallie, bleef in dienst van 19 februari tot 10 november 1700 (f. 81). Aangezien de definitieve aanbesteding plaats had op 1 april 1700 (f. 3^{v}), en de werken enkele dagen daarna zijn aangevangen, heeft het bedijkingswerk slechts zes maanden geduurd.

Maar nauwelijks was de polder ingedijkt of de Geestelijkheid en de Leden van Vlaanderen, die de provincie Vlaanderen bestuurden, wilden de provinciale rechten op de landerijen en de inwoners van de nieuwe polder verpachten. Dit was in tegenstelling met het artikel van het oktrooi dat bepaalde dat, gedurende zestien jaar, de landerijen en de inwoners van de polder zouden ontslagen zijn van alle rechtstreekse en onrechtstreekse belastingen ‘soo van onsent-weghe’ (staatsbelastingen) als vande provincie, ‘alreede gevraeght ofte uuttesenden’ (f. 9^{v}).

Daartegen ging het bestuur van de nieuwe polder in beroep, en belastte de ‘solliciteur’ Peerboom daartegen bezwaar voor te leggen in de Raad van Vlaanderen (f. 76^{v}).

De rekening over de indijking van de Nieuwe Polder van Zandvoorde (1700-1701) sluit met een klein tekort van 330 lb. groten. De ontvangsten bedroegen 21.099 lb. 8 sch. 6 gr. en de uitgaven 21.429 lb. 8 sch. 6 groten. In de uitgaven[(5)] waren reeds duizend pond gerekend die werden terugbetaald op het geleende kapitaal.[(4)]

Jos. De Smet

Bolspel

‘Die in de closbane te voren wiste, dat hy voor de poorte zoo drooghe af-gheschoten soude worden, meest als hijt nu scheen al ghewonnen te hebben: Ick meyne, hy soude zijn bolle op eenen anderen cant ghestiert hebben. Maer (ocharme) tis nu te spade, zy hebben den clop ende scheut wech’.

- Uit den Christelijcken Biecorf (Antwerpen 1600) van Jan David van Kortrijk.

B.

(5) RAB. Brugse Vrije, aangehaald register n° 14846, f. 87 v en 68-70 (Nota n° 4).

(4) Eén pond groten (lb. gr.) was gelijk aan zes gulden van 40 groten; één gulden was 30 stuivers waard.

Vlaamse zwingelaars in Normandie

Najaar 1920. Achiel Declerck, een beenhouwer uit Moorslede, die tijdens de oorlog getrouwd was met een *française,* trok naar ‘de Normandieën’ om er een grote *partie* vlas te kopen.

De koop verliep naar wens maar er kwamen moeilijkheden opdagen toen de koper besloot het vlas naar België over te brengen om het aldaar te laten bewerken. De Franse overheid bleef bij haar standpunt dat het gekochte vlas ter plaatse moest gezwingeld worden. Langdurige palabers brachten geen aarde aan de dijk zodat Achiel Declerck maar één weg meer openstond: een zwingelarij oprichten in het dorp waar hij zijn vlas had gekocht en volk zoeken om aan de slag te gaan.

Een helemaal in hout opgetrokken zwingelarij werd gebouwd in Fauville-en-Caux, een dorpje van een 1100 zielen, gelegen in het Seine-Maritime departement (in die tijd stond dit departement bekend als ‘Seine Inférieure’), en deel uitmakend van het arrondissement Le Havre. (Fauville-en-Caux en omstreken zijn vooral bekend om hun paardenfokkerijen). Het dorp ligt op 15 km afstand van Yvetot en Bolbec, op 25 km van Fécamp en op 45 km van Le Havre.

Het grote probleem voor baas Declerck bestond erin goede zwingelaars te vinden. In de streek zelf trof hij er wel een paar aan die reeds gezwingeld hadden maar hun aantal was te klein om een volledige bezetting te hebben voor zijn zwingelarij met 18 ‘planken’.

Een ander vraagteken: wie zou er het werk leiden? Achiel was immers beenhouwer en wist van vlasbewerking bitter weinig af. Toen viel het hem te binnen dat hij in Moorsele (niet te verwarren met Moorslede) bij Kortrijk enkele goede zwingelaars kende die er misschien wel voor te vinden zouden zijn om hem te komen helpen. Hij kwam terecht bij de familie Edmond Minne-Boudewyn, waar vier zonen en twee dochters van het elf leden tellende gezin bereid gevonden werden om het er op te wagen. Achiel (de oudste), die bekend stond als een prima vlasbewerker en als iemand die gewoon was om ‘met volk omme te gaan’ werd aangeworven als ondermeester; Grégoire zou instaan voor de ‘opmaak’ van het gezwingeld vlas; Arthur, Maurice en Cecilia zouden er als beginnelingen de zwingelaarsstiel aanleren, terwijl Zulma meeging om ‘chef-kok’ te spelen (alleen Arthur zou het er slechts een tweetal maanden uithouden)[(1)].

(1) Mijn zegsman is mijn vader, de hier genoemde Maurice Minne (geboren te Moorsele in 1903), die met een fris geheugen, klaar en zakelijk, over zijn zwingeltijd in ‘de Normandieën’ weet te vertellen.

Op 6 januari 1921 werd de treinreis aangevat. (Achiel was reeds een paar dagen voordien vertrokken om ginder alles in gereedheid te brengen). De familie Minne kreeg nog het gezelschap van ‘kozen’ Boudewyn (Achiel) die ook zijn geluk in Frankrijk wou zoeken. Via Wevelgem en Menen arriveerde men in ‘Halewyne’ en vandaar ging het naar Rijsei-Amiens-Rouen. Het was al laat in de avond toen baas Declerck zijn volk met de auto kwam afhalen in de ‘statie’ van Rouen. De Minne's zetten grote ogen op toen ze in Fauville aankwamen. Een ruim en comfortabel woonhuis stond ter hunner beschikking. Ze hadden het zich alvast heel wat minder voorgesteld!

's Anderendaags gingen ze reeds aan de slag..

De zwingelarij van Declerck was van het type dat toendertijd klassiek was: in een ‘vuurkot’ lag een stoomketel ingemetseld en de voortgebrachte stoom werd langs een buis geleid naar de stoommachine die dan een as in beweging bracht waarop een aantal zwingelmolens waren vastgevezen(2).

Dat het in die houten barak btitter koud kon zijn behoeft zeker geen betoog: van verwarming kon er immers geen sprake zijn: het kleinste vlammetje kon in een oogwenk de zwingelarij in lichte laaie zetten.

Achiel Declerck beschikte over vijftien zwingelaars en tien handlangers die het vlas ‘openlegden’.

Vermits er in de streek geen enkele roterij voorhanden was moest al het vlas in velten gelegd worden. De normale werkwijze was de volgende: het vlas werd gesleten en onmiddellijk ‘bachten 't gat’ uitgelegd op het veld. Als de zon meewilde was het na vier vijf dagen gedroogd. De regen zorgde er dan wel voor dat het vlas ‘bespot’ werd en na een drietal weken was het klaar om gecylinderd en gezwingeld te worden. Bij Declerck was het een française die ‘slinderde’ en een vijftienjarig ‘manje’ moest zich duchtig reppen om tijdig te kunnen ‘uitpakken’.

Iedere dag werd er tien uren gewerkt, ook 's zaterdags. Men werd betaald per kilo gezwingeld vlas; een goede zwingelaar kon tot 20 kilo per dag afwerken en ontving hiervoor 25 frank. Grégoire Minne maakte er een erezaak van om al het gezwingelde vlas netjes ‘op te maken’ en dan werd het in balen van 50, 60 tot 100 kilo opgekocht door spinders uit Rijsel. Een zekere Macquet was hier de grootste afnemer.

(2) Voor een uitvoerige beschrijving van het vuurkot, de machinekamer, de zwingelbeuk, het cylinderkot en het duivelkot, verwijs ik naar de belangrijke bijdrage van J. Hugelier, Leie en leven in mijn vlastijd: de vlasfabrieken, in Biekorf jg. LXVI, 1966, blz. 307-313.

Alleen wanneer het ‘pressé’ was moesten de zwingelaars de andere werklui een handje toesteken bij de bewerking van de velten, maar zoiets kwam zelden voor.

De vrijdagen en de zondagen waren voor onze Vlaamse zwingelaars de enige lichtpunten in dit harde, eentonige leven.

Iedere vrijdag was er vismarkt in Fauville en van de schafttijd van 9 uur werd gebruik gemaakt om al ‘stuten’ etend en aan de ‘pulle’ slurpend naar de markt te trekken. Voor 1,50 fr. kon men er twaalf ‘levaarts’ krijgen. Zulma Minne die instond voor de bereiding van de kost, had er een handje van weg om de vis te koken en in azijn te leggen: een lekkere ‘toespieze’ bij de dagelijkse ‘stuten’!

Voor de rest was de kost dezelfde als in Moorsele, tenzij voor de drank die daar vooral uit cider bestond. Hoe kon het anders in een streek waar zoveel appelbomen stonden! Enorme vaten van 500 liter vond men er in schier ieder huis. Een eigenaardigheid: putwater was daar niet voorhanden. Honderd tot tweehonderd meter diep zou men moeten boren om het boven te halen. Het eten werd gekookt in gefilterd regenwater.

Maar het was vooral de zondag die de hoogstnodige afwisseling bracht. Iedere zondag om 10 uur waren onze zwingelaars ‘present’ in de hoogmis. Typisch voor de streek was er de rondgang - na de consecratie - met *‘pain bénit’*. Iedere kerkganger kreeg er een stuk van, maakte er een kruis over en at het op. De restanten werden meegenomen voor de thuisblijvers. Iedere bewoner van Fauville die ter kerke ging - het waren er ongeveer 400 op 1100 zielen - moest om beurt het ‘pain bénit’ kopen voor gans de parochie. Dit kostte hem telkens om en bij de 55 frank.

Als het weder gunstig was trokken de Minne's de zondag na het middagmaal met de velo naar zee, het liefst naar Fécamp. Hun geliefkoosde bezigheid bestond erin op jacht te gaan naar krabben. Het was geen uitzondering als ze 's avonds terug thuis kwamen met een zestigtal van die lekkere beestjes, die dadelijk de kookpot ingingen en onmiddellijk daarna verorberd werden of 's anderendaags meegenomen werden naar het werk.

's Avonds werd er om het hardst ‘geboôn’. ‘Biên’ was immers in die tijd het meest gekende kaartspel. Van manillen was er toen nog weinig sprake. Hoe ongelooflijk het ook moge klinken: nooit werd er in Fauville op café gegaan door onze zwingelaars! Het Franse bier kon heel zeker de vergelijking niet doorstaan met wat in Vlaanderen gebrouwen werd maar dat was de grootste oorzaak niet: zij voelden zich minder op hun gemak tussen de Normandiërs dan tussen hun

eigen volk. Begrijpelijk als men bedenkt dat zij bijna twee jaar van huis weg gebleven zijn. Eén keer zijn zij naar Vlaanderen teruggekeerd: Met Moorsele kermis in september 1921. Daarna spoorden zij opnieuw naar Fauville en bleven er ditmaal nog langer dan de eerste keer: aan hun Normandisch avontuur kwam slechts een einde op de laatste zondag van oktober 1922.

Toen ze definitief naar Moorsele terugkeerden hadden ze een aardige stuiver verdiend, de zwingelaarsstiel hadden ze meesterlijk onder de knie en ze haden een grote 'pote' Frans geleerd. Dit bood meer dan voldoende waarborgen om als zelfstandige vlaswerkers hun brood te verdienen. Wat ze dan ook prompt gedaan hebben!

En wat is er verder met Achiel Declerck gebeurd? Het werk vlotte minder en minder goed en in 1923 moest hij zijn zaak opgeven. Hij onderging hetzelfde lot als die andere Vlaming die in Ganzeville eveneens een zwingelarij - en wel met 30 'planken!' had opgericht maar het na enkele maanden reeds moest laten steken... bij gebrek aan degelijke, Vlaamse zwingelaars.

W. Minne

Nieuwjaarwensen voor het Borgers concert te Brugge 1790-1793

De bibliotheek van het Theologicum S.J. te Leuven bezit in haar pamfletten-kollektie een blad 8° gedrukt te Brugge, zijnde een 'Nieuwjaer-wensch van den brugschen colporteur en klerk van 't borgers concert, Constant van Roosebeke'. De Vlaamse verzen van die *Wensch voor 1790* zijn opgetogen patriotisch-revolutionair. Men was in de volle lente van de rebellie tegen Oostenrijk.

In een partikuliere verzameling te Brugge bevindt zich een blad 8° (zonder drukkersnaam) met volgende *Wensch* voor het jaar 1793.

Borgerlyk Concert
Nieuw-jaer-Wensch
Gedaen door Constantinus van Roosebeke,
Klerk,
Aen de Borgers Confraters van het Borgerlyk
Concert in Brugge
-
Kon ik u beter wensch oyt van een Nieuw-Jaer geven,
Als dat wy al te saem als Borgers nu gaen leven;
Verlost van slaverny, al vry en al gelyk,
Met het gunstig begin van onze Republyk....
(te zamen 12 regels)
Uwen Toegenegen en Gelyken
Constantinus van Roosebeke

Op Nieuwjaar 1793 was Brugge nog maar een zestal weken onder Frans beheer (eerste bezetting).

C.B.

Strijksters op Sint-Gillis

Aliestje van Sint-Gillis[1] is nu een tachtigjarige weduwe, maar ze heeft nog een jong hart en troost zichzelf: ‘Ja 'k ieffrouw, 'k genere mij in mijn lot, 'k kan nievers beter verzorgd zijn of bij mijn dochter...’ En ze gaat aan 't vertellen.

De bende kinders

Met hoeveel kinders dat wijnder in mijn huis waren? Met acht joengers: drie meisjes en vijf broers en Maria was d'oudste en Fonsen de jongste van de bende. We hadden wel niet te kort met dat vader op de statie werkte, maar moeder moest het toch profijtig weg hedélen en ze kost goed koken. De disendag was het altijd *kokkel-de-mokkel:* 'k ate dat zo geern en 't rook appetietig. 't Vet van de boellie van de zondag wierd afgesmolten, gebruind met een azuin en een spuitje azijn en daarboven moesten de patatten schone zachte komen in de doom en 't smaakte eerste klasse. Binst de vasten was het soms ook *wollevis* met zonder vis: grote schellen rapen kwamen zachte boven de kokende patatten, maar niet in moes. Elk kreeg een schel of drie in zijn tellore met een beetje gesmolten vreemde boter. Als 't schuitje in de Reie met schardijn aankwam, kregen we *‘Azowbus’* te eten: de grootste sprot was uitgezocht, een laagstje ongewassen in de kasserol met een greepje zout bestrooien, weer een laagstje met zout, tot drie-vier keers toe. De donderdagavond uithalen, ontzouten en inleggen met azuin en azijn. We aten het veel liever of pekelharing. Oftewel kochten we noers over de deure, in de rokerij van Meetje Verhelst, een kluite *koppenharing*: vijf *deserteurs* zonder kop die van 't spit gevallen waren, en heel de strate rook dikwijls naar de geroosterde haring.

Met de schole moest moeder heur niet moeien, we leerden nog tamelijk gemakkelijk, onze Marie en Frans kosten parteklier goed van buiten leren.

Voor de eerste kommunie gingen we naar de leringe bij Barbara Willems, een korreganiste in 't Oostgistelhof, en betaalden vier cens te weke: 's noens de meistjes en 's navends de jongens, en de die staken wat uit met dat mens: de kat onder de saarze in 't bedde duwen om te miauwen binst de lesse, of stampen en wrikkelen met de kloefen. Als 't vrouwmens verdreegde met de p'liese gingen ze aan 't zingen: ‘Barbara van Bezaboeng! ze liet een schete dat het stoeng!’ Ho, ze hebben daar wat uitgemeten, zo een mens heeft gezweet voor haar stuiten. En ze herbegost zij altijd met even-

(1) Sint-Gillis: volksparochie in Brugge.

veel pasiensie: ‘Allei! 't is vandage de achtste les: “Wat heeft Kristus voor ons geleden? Zijn geheel leven lang grote armoede...” Een klop met de stok op tafel en ze hoorden het wel drie huizen ver als we thope achterzegden: “Wat heeft Kristus...” Je weet hoe we dat al van buiten moesten leren zonder katekismus (boek). Daarbij de grootste helft kost lezen noch schrijven en wat wilt ge? Aan je zes jaar naar de spellewerkschole in “'t Gebouw” van de zusters Jozefienen(2) en bovendien niet geern leren, en d'ouders niet nauwe zien...

Barbara was een heilig mens en deed aan al de konfrerieën mee, ze kwamen daarvoren rond: een cens te weke voor ieder konfrerie. Op haar begraving waren er wel vijf soorten van “maders” (maagden) in 't bleekblauw, in 't wit, in 't gekleurd en zelfs in 't appelblauwzeegroen met hangende mouwen en roze voeringe, elk volgens zijn konfrerie.

Wij gingen naar de “kapelle” in 't Gebouw en mijnhere Boekei, de onderpastor, gaf daar katekismusuitleg en deed d'opvraginge. Wie aanbleef mocht aan 't tafeltje bij mijnhere de deken, en onze Marie moest kampen en was d'eerste. De vrijdag gingen we naar de prijsdeling en elk kreeg zijn traliemande vol ondergoed, kousen en schoen tot rekkers toe, en een kerkeboek bovenop. leffrouw Strubbe en haar hulpe van de goe' werken had daarvoor gezorgd en ze had aantijden gezeid waar dat ge mocht jen eerste kommuniekleed gaan passen. Er was nog een grote opzegginge in de schole van Blendetjes(3) voor al d'eerste kommuniekanten van de stad Brugge en onze Frans kwam met de madollie naar huis.

Ja me, we deden allemale ons beste, maar e ja! zo een bende en vijf knechten? er was al een keer ene die ene daveringe verdiende. Och 'k weet het nog zo goed van onze René: hij had leren zwemmen in de blekersgrachten een beetje ten uitkante met Pittens, arme dutsen uit 't gebuurte. De zaterdag achernoene moest elk hem wassen in 't scheutelhuis en zijn vuil goed in de vuilmande smijten. Ik en Marie moesten vuilzoppen om de waste de zondagvoornoene te koken en heel de dag laten trekken. En zegt Marie alzo ineens viesweg: “Etje moeder! kijkt 'n keer hier, wiens z'n hemd is dat?” en ze toogde een sleppe vol vlooitikkelsproeten. Geen sprik van de drie jongste knechten, die alzo verbouwereerd keken als wijnder. “De mande uitkeren, kommandeerde moeder, we gaan 't onderzoeken”! En ze schiet haar ineens naar René met die vlooisleppe onder zijn neuze: “Zeg mannetje met wie hebt gij gezwommen, wiens zijn hemde hebt gij hier aangestropt? Bezie me dat, al die vlooischeten! g'hebt

(2) De school in de Baliestraat.
(3) De school van O.L. Vrouw van Blindekens in de Paalstraat, “bij d'oude statie” (West-Brugge).

gij u zekers niet kunnen houden van de jeukte en de krauwte? Draai je om, toog je rik! Kijkt een keer hier, al krabbels van te scharten! En ge zoudt gij alzo de vlooien in onze bedden steken! Wiens zijn hemde is dat? en seffens wee'je...?" En René met een hangende lippe: "En 'k kan ik dat toch niet helpen dat de Pitten verwisseld heeft van hemde?" "Goed mannetje, dat is de laatste keer, 't is gedaan met gunter te zwemmen. Wat dienge! met zo een vuiligheid naar huis komen! Je vader gaat dat weten, we gaan 'n keer jen boekstje uitleggen aan je vader... En goed verstaan he? te naaste keer naar de zwemkom"! Ja z', ons moeder Floranstje was stijf meegaande met heur jongers, maar 't moest algelijk entwaar optrekken hé, altijd in redens en manieren, en vader had 't laatste woord als 't neep. Zie mens, g'hebt gij geen gedacht van die tijden, en dan nog was een Bruggeling stijf proper in al zijn mizeries en "ollende"...

Maar laat hier 'n keer Liene, mijn oude gebuurvrouwe, meespreken binst dat ze hier toch bij ons zit. Ze kan zij nog beter meespreken van ondervindinge'.

Oude Liene vertelt...

Liene een paar jaar ouder, lang en mager en sukkelachtig op de benen, verzucht erbij.

'Ja 'k van zelfs iefvrouw, 'k heb wat meegemaakt in al die jaren, 'k zijn de laatste overblijver van elf kinders. De tienste, mijn zuster is over enigte tijd ook begraven. Lijk of je ziet, 'k zijn versleten op de draad, 't is maar juiste meer mijn tonge die nog deugt.

't Is lijk of Alliestje zegt, wij woonden wijnder in de Lange Baliestrate in 't winkeltje nevens de Papegaai. Mijn vader, dat 'k hem moeten vernoemen, Kow van Viven, was smid aan 't Zerusalem bij de bulte Lowiek, en voor een bijverdienste was hij meteen ook klokluider op Sint Anna. 's Nuchtens ten vijven als hij de beê klopte zag hij de keuntjes op Sint Anne kerkhof lopen. Nu als 't Moeder Anna was moest hij ook de nachtwake doen, gij verstaat dat hé? Ze stond zij daar op haar troon heel gepareerd, met al haar goudewerk en schone zuwelen aan. En de koperslager, een hakkelaar, deed dienst als bijwake, hij liep de kerke rond met de lanteern, en dat schetste door de kerkeramen. Al met 'n keer ze klopten op de kerkedeur en de p'ldissewacht stond voor hem. En van d'alterasie hakkelde hij nog meer: "Ko-kow, ko-kom, sa-sabel!" En die p'lissen beten op hunder tanden en deden voor konsuis ook een rondetje,... en vader en de koperslager stonden in 't gazetje.

Als vader 's navonds de beê klopte ging hij daarachter om

een “ekeltje”[4] in Sint Barbara, en er zat daar dikwijls een zatlap die zijn wijf sloeg. En zeggen de kalanten alzo: “We gaan hem een keer een farse bakken, met zijn dubbele tonge van *Navond Lieven Here!* aan de Kalvarie”. Die farseur zat weggestoken achter 't koor van Sint Anna en de zatlap voor de zoveelste keer met een tonge die flikke sloeg: “Navond Lieven Here”! En seffens die grove gemaakte stemme: “Navond Alidor! En laat je wijf met vrede en sla niet meer!” Van 't danig verschot was hij seffens nuchter: “Neen Lieven Heertje! nooit van mijn leven meer!” En hij vertelde aan al die 't horen wilde: “O.L. Heertje heeft tegen mij gesproken.”

Vader pakte eigelijk al mee dat hij kost: voor een kluite drinkgeld ging hij 's zondags de bollen op gaan rapen in *Batavia* bij de bolders van de pasbane nevens Sint Zillis kerke.

Moeder moest haar verhelpen met 't gonne dat ze had, je kan peinzen 't eerste kindje lag in een haringmandetje en ze zei tegen de gebuurs: “'k Ga wel aan een wiegstje geraken, 'k ga op de oude markt gaan zitten met 't gonne dat je gelins kan missen: een versleten rok, een lap overschot, een gelapte schoe”... en dat was haar eerste bijverdienste om 't menaze rechte t'houden. Ze was wel geen prongelette, maar ze bleef toch nu en dan wat prongelen, en die wat te verkopen had vroeg: “Zeg Sillevie zou je mijn kasse of mijn zes oude stoelen niet kunnen aan de man brengen?...”

Moeder had gelijk de kommersie in 't bloed, en ze kwam overeen met den hovenier Leys uit de Bane om fruit te verkopen op d'Augustinebrugge en in de Kuiperstrate en 't sloeg mee. Leys hielp haar uit de krotte en z'heeft hem vele te danken en ze begast zij alzo een winkeltje van 't een en tander. Ik, niet geren leren of spellewerken, ik hielp haar zoveel of dat ik kost. 'k Wete nog zo goed goed dat ze mij met Sint-Huberecht vroeg opriep: “Liene meistje, staat op! 't is bij de vijven” en ik met twee manden boterkoeken van bakker Lowazie aan 't Fortlaping trokken naar de Kapusienen om de koeken te laten wijden vóór de kommuniebank.

Van zelfs, ja ba ja 't, d'er was konkurensie met die koeken, maar 'k zate daar niet mee verlegen. Achter de benediksie was ik d' eerste buiten en rechte de Baliestrate in. 'k Klopte en doeverde aan al de deurtjes: “Sint Hubrechtsbrood, moet er geen Sint Hubrechtsbrood zijn? twee koeken voor drie cens”. Tegen dat ik op 't Reitje[5] kwam waren mijn manden bijkans leeg.

Dat was ten tijden van pastor Vandorpe, dat was een “korieuzen” een echte mensezot en hij verstond hij alles. Je kan

(4) Een borreltje.
(5) 't Reitje: de Annunciatenstraat.

peinzen, de zondag achter d'elf en half messe trok hij op zijn gemak over Sint Gilliskerkhof naar “d'Handbovenhof” bij de smid Sarel de Zwarten om zijn dreupeltje en 't laatste nieuws. Onder ons gezeid, alzo was 't hij seffens ingelicht in 't publiek, zonder al die overdragers. Zeg Aliestje, je weet gij toch ook wel dat we de zondag naar de *Zermana*(6) gingen in 't Gebouw bij mijnhere Boukei en we amuzeerden ons met dansen in een ronde en zingen en springen:

> “Als grootmoeder trouwde ik weet niet welk jaar,
> dan ging het heel anders, ik zeg het voorwaar...”

Die onderpastor verschoot in geen klein geruchte en hij haalde de meistjes die achterbleven uit hunder huis en bofte dan nog, als zij de zaterdagavond krulletjes gemaakt hadden met bier: “Maar gij zijt wel schone vandage aan jen haar”. En we waren wijnder daarmee gediend, ba ja me, en wij bleven bij de leute.

De spellewerkschole was ook in 't Gebouw en maseur Emilie leerde ons spellewerken, alle dage een frasientje of voor je pei(7). Och ik dede dat zo nood, 'k had geen zittende gat. En alle weke kwam de Blenden uit 't Nieuwstraatje daar binnen gestuikt om 't zelfste te vragen: “Zuster Emilie hoeveel kantjes heeft mijn dochter Adeliene?” - “? *(zovele)* Fiesent” - “Bong zuster Emilie”. En hij sukkelde weg al tasten naar zijn straatje.

Zie weet je wat dat ik mij ook nog rappelere als kind? 't Klooster van de Penitenten in de Klarestrate, een strafschole voor meisjes die niet wilden deugen. 't Klooster met die grote hof kwam van de Bidderstrate tot in 't Reitje (de Engelbewaarderschole later). Die nunnetjes mochten geen mensen zien en van op onze zolder riepen wijnder: “Maseur kijk een keer omhoge!”, en seffens smeet dat nunnetje haar aangezichte tegen de grond, maar moeder was er aan tijden bij: “Is dat daar haast gedaan?” Petrus een oude jongman van Sinte-Kruis deed daar 't boerewerk en hij stopte zijn zokken binst dat hij de koeien wachtte.

Effenaan die zijn eerste kommunie gedaan had moest zijn kost verdienen bij moeder. Mijn zuster werkte in 's Gravenstrate, een poortje in, bij een “stikkewasschige”, Kerkhove geloof ik was de name. Ze streken vele voor 't hospitaal en dikwijls tot late in de nacht, en die iefvrouwe - we zeiden nooit bazinne - was geen gemakkelike. 't Was van rap je een beetje en zere wee'je!

(6) De Zermana: het meisjespatronaat met de H. Germana als patrones.
(7) De oudere jongedochters bleven spellewerken in 't Werkhuis, de oude spellewerkschool (bij 't huis van dokter De Busschere) onder toezicht van Zuster Emilie.

Mijn moeder was er goed bovenop gekomen, maar ikke! van dat ik getrouwd ben, kende niet anders of ziekte en mizerie. Mijn vint was drukker bij Brouwers, en in zijn vrijen tijd maakte hij sakostjes van karton en perkaline met een “lippe” om toe te sluiten. Hij ging daarmee aan de kerkedeur gaan staan in de buiten de zondag achter d'hogemesse, maar die verkoop duurde ook maar zijn tijd.

Wij woonden in 't Klaredreefje en 't gebuurte hield daar aan malkaar lijk pap. Zo mijn vint wierd ziekelijk, hij had de klierziekte en liep gebunseld aan zijn hoofd lijk een nunne. Wij trokken wel van de “Gemeenzaamheid de Mieren” maar alzo juiste genoeg om in 't leven te blijven. En schooien? neen 'k was alzo niet opgebrocht en pertanks 'k was in verwachtinge. Maar 'k liete mij nu toch een keer meetwefelen met Magriet en Bea uit 't gebuurte en we klonken bij den armmeester Kowlenbier en vroegen een zak kolen. En hij schoot uit: “Ge moet gelins gaan waar dat ze kolen delen!”

En wat dat er nu God mee doet, een “lettje” nadien kloppen ze aan mijn deure. “Vrouwe is Koppejans de man thuis?” 't Was de dismeester Kowlenbier - Zeg dat hij eens keer bij mij komt 't is voor een offisie’. 'k Peisde in mijn eigen, dat ik ook nu een keer...? Nu mijn vint trok het op: ‘Koppejans zou je een keer willen meegaan om te zien of we uitdelen alleman gelijk’? En hij mee op ronde en voor zijn moeite kreeg hij enigte bongs voor brood, maar met dat de dismeester gezien had dat ik ‘alzo gesteld’ was zei hij nog: ‘Hier zie geef die pak aan de vrouwe’. Maar zie iefvrouw! 't was de moeite: een kapesong, een garen kostume, een hele bunsel met doeken, jakstjes en lijvetjes, allee al da'k nodig ha'n voor 't kindje tewege. En we boften alletwee tegelijk: ‘De dismeester heeft wel zijn beste gedaan, hij mag 't hij nog een keer komen voor een rondetje mee te doen naar de mensen die van de *seanse* trokken.

Maar met dat het voor goed oorloge wierd in veertiene en kost ik mijn huispacht niet meer bijhouden - een frank en half te weke - en we moesten verhuizen. Mijn vint vermaakte nu wel schoens, hier een lap en daar een tap, maar dat bracht al thope niet veel in huis en we wisten niet waaruit of waarin. En 'k gingen mijn nood gaan klagen naar Onze Vrouwe van Smerten, je weet wel dat beeld van Onze Vrouwe met Ons Here op haar schoot in Sint Zilliskerke, je kost er dikwijls niet omtrent van al de keertjes die brandden. En 'k spraken toch zo schone: Och Onze Vrouwtje van Smerten! Och zijt toch met mij Och! toog toch een keer dat je mijn moedertje zijt! Sta mij bij in mijn nood! Geef ons toch een onderdak!’

Eentwat vonden? Ja me, er kwam juiste een huizetje wepel in 't Nieuwstraatje en we zaten toch in 't droge voor een tij-

detje. Maar och Godde toch! een portaaltje en een keukentje en daarmee doef, een gemene achterplaatstje met een vertrek met twee gaten... 'k Zeg je maar dadde... En dat gebuurte altijd gereed om malkaar uit te branden vandage voor dit en morgen voor dat. 'k Schreemde meer tranen of da'k haren op mijn hoofd ha'n, want ik of mijn vint kosten daar niet tegen. Moeder en mijn zuster die met de kistemaker getrouwd was van rechtover de Penitenten troostten: ‘We zoeken naar een huizetje in een beter gebuurte in Sint Zillisdorpstrate’.

Zo je kent de reste: 'k zijn naar daar gaan verhuizen, en we hebben dat eigenste huizetje achter de oorlog kunnen kopen met een handje hulpe, en 'k wone er nog, al is 't dat de kinders uitgetrouwd zijn.

Aliestje zal wel te naaste keer vertellen van de blekerij’.

M. Cafmeyer

Antwerps beeldhouwwerk te Tielt

Alhoewel de parochiale Sint-Pieterskerk te Tielt na de brand van 1645 gedeeltelijk gerestaureerd werd - de ‘neerkercke’ bleef in puin liggen tot in de jaren 1720, - sloot de kerkfabriek op 27 september 1711 een contract met beeldhouwer Jan Baptist De Wree uit Antwerpen voor het maken en leveren van een nieuw hoogaltaar.

De voorwaarden van het contract zijn belangrijk genoeg om die hier samen te vatten.

Het altaar moest gemaakt worden tot aan ‘het verhemelsel’ van het bestaande altaar. De beeldhouwer zal voor de ‘archidecture... droogh spysen hout’ gebruiken en voor het beeldhouwwerk ‘droogh schoon lindenhout’.

De Wree moest benevens het voetstuk of ‘pedestalen’ nog twee deuren maken. Boven de ene deur moest hij een beeld plaatsen van de aartsengel, St. Michiel, en boven, in de nis, het beeld van St. Petrus, alles met de vereiste toebehoorten volgens het voorgelegde model.

Het altaar zal afgewerkt zijn tegen Pinksteren 1712. De Wree zal het op zijn kosten laten voeren van Antwerpen naar Gent, van waar die van Tielt het naar hun kerk zullen laten overbrengen. Daar zal beeldhouwer De Wree het altaar in elkaar steken.

De Wree aanvaardde het kunstwerk te zullen uitvoeren voor de som van 200 pond grote. Alles werd hem betaald op 5 december 1712.

- (Contract in R.A. Kortrijk, Bruine Pakken, 5897).

V. Arickx

De vlucht van Gezelle naar Kortrijk 1872

De pijnlijke omstandigheden van het vrij haastig heengaan van Gezelle uit Brugge naar Kortrijk in september 1872[1], terecht bestempeld als een vlucht[2], zijn voldoende bekend. Dit had voor gevolg dat zijn verhuis ook vrij vlug moest geschieden, ongetwijfeld in een zekere wanorde. Het kon dan ook moeilijk anders of personen, die soms waardevolle zaken aan de redakteur van 'Rond den Heerd' hadden in bruikleen afgestaan, met een zekere bezorgdheid naar het uitgeleende informeerden. Zo schreef kanunnik Félix Béthune, op 29 september 1872 - Gezelle is pas sinds enkele dagen te Kortrijk - aan zijn schoonzuster Emilie van Outryve d'Ydewalle, echtgenote van bouwmeester Jan-Baptist Béthune, het volgende: 'Nous avons eu pendant votre absence quelques modifications dans le clergé que nous connaissons intimement. Ainsi M. Prévost[3] par exemple, qui a donné des leçons particulières à Félix[4], vient d'être nommé Directeur des Dames de St. Nicolas et à Courtrai il est remplacé comme vicaire à Notre Dame par M. Gezelle. A l'occasion de son déménagement, M. Gezelle a fait la révision des livres qu'il avait et il m'en a renvoyés plusieurs qu il m'avait empruntés; j'aurai encore quelques réclamations à faire et c'est afin de les combiner avec celles que Jean-Baptiste[5] croirait aussi devoir faire peut-être que j'ai inseré la liste que vous trouverez ci-incluse; je garderai les livres qu'elle mentionne à votre disposition pour une prochaine occasion'[6].

Enkele dagen later, op 1 oktober 1872, schrijft Emilie van Outryve d'Ydewalle aan haar schoonvader, baron Félix-Antoine-Joseph Béthune, een vurig parochiaan der Onze Lieve Vrouwkerk te Kortrijk, dit: 'Je désire encore demander, à

(1) Zie Jozef Geldhof 'Het eerste jaar van Gezelle te Kortrijk. 1872-1873' in 'Biekorf' 1965, blz. 87-88; J. De Cuyper 'Guido Gezelle te Kortrijk' in 'Vlaanderen', nr. 85 (Gezelle-nummer) blz. 36-43.

(2) Zie A. Viaene 'De verwijdering van Gezelle uit Brugge. 1872' in 'Biekorf", 1960, blz. 6.

(3) Voorganger van Gezelle op de O.L. Vrouwparochie te Kortrijk. Zie: J. De Cuyper, art. cit. blz. 36.

(4) Bedoeld wordt Félix Béthune (^{o} 1855) tweede zoon van de architect.

(5) Betreft Jean-Baptiste Béthune, oudste zoon van de architect. Medewerker aan "Rond den Heerd", zoals zijn intieme vriend Jozef van Caloen uit Loppem, bleef hij bevriend met Gezelle. Zie onze bijdrage "Een getuigenis over de laatste levensuren van Gezelle" in "Gezellekroniek", nr. 4, januari 1967, blz. 102-104.

(6) Huisarchief Béthune (HB). Kanunnik Félix Béthune was stellig duidelijk op de hoogte van Gezelle's onhoudbaar geworden toestand te Brugge die de vlucht naar Kortrijk voor gevolg had.

Sidonie[7], un petit service: nous avons, dans le temps, prêté à Mr. Gezelle un manuscrit, relatant un miracle arrivé au couvent (supprimé) des dames Anglaises à Gand, ainsi que quelques planches en cuivre destinées à illustrer "rond den heerd". Ces objets ne nous ont pas été rendus avec les livres restitués. Nous prions Sidonie de demander à Mr. Gezelle quelques renseignements à cet égard'[8]. Bouwmeester Béthune heeft inderdaad aan Gezelle talrijke stukken uitgeleend die dienden hetzij als illustratie hetzij als bronnenmateriaal voor het weekblad 'Rond den Heerd' waarvan hij trouwens een medewerker was. Enkele weken later schrijft Gezelle aan Jozef van Caloen te Loppem: 'J'ai mis la main à tous mes livres et à toutes mes paperasses à Bruges, moi-même, et je n'ai rien trouvé, à mon grand regret...'. Vanwege onderpastoor Gezelle was dit een antwoord op een vraag van Jozef van Caloen over een door deze laatste uitgeleende gravure, bezit van de Karmelietessen te Ukkel waar Maria van Caloen, zuster van Jozef, moniale was[9].

Zoals blijkt uit een brief van Gustaaf Flamen aan Adolf Duclos, gedateerd 17 december 1872[10] zou Gezelle reeds tijdens de allereerste weken van zijn verblijf te Kortrijk opnieuw gedicht hebben. Uit een persoonlijke nota[11] neergeschreven door baron Félix-Antoine-Joseph Béthune weten wij dat Gezelle reeds op 3 november 1872, samen met de andere priesters van de O.L. Vrouwkerk, te gast was bij de Kortrijkse edelman. Op zondag 3 november 1872 schreef baron Béthune: 'Nous avons aujourd'hui à diner M.M. Floor, Prévost et Ghezelle'. Deze gastvrijheid, betoond aan de geestelijkheid van de O.L. Vrouwkerk, zou zich nog talloze malen

(7) Bedoeld wordt Sidonie-Félicie-Julia-Maria Bétihune, zuster van bouwmeester Béthune. Geboren op 26 mei 1817 overleed zij, ongehuwd te Brugge op 7 september 1885. Gezelle heeft haar herhaalde malen ontmoet te Roeselare in het Klein Seminarie waar haar broer, Félix Béthune, ekonoom was. Zij heeft veel bijgedragen tot de inrichting van de sakristij en de keuken aldaar. In de Brugse tijd en nog meer in de Kortrijkse tijd van Gezelle heeft zij voor deze laatste kledingstukken vervaardigd.

(8) HB.: Emilie d'Ydewalle aan baron Félix-Antoine-Joseph Béthune.

(9) Zie: Brieven van aan en over Gezelle, t. II, nr. 122b, blz. 144-145. Cf. Dom Francis de Meeûs 'Guido Gezelle et Monseigneur van Caloen' in 'Les Cahiers de Saint-André', 2, 1963, blz. 10-20 en, 4, 1963, blz. 11-21 en blz. 24-26.

(10) Zie: A. Viaene 'Vlaams debuut van Rodenbach' in 'Biekorf' 1959, nr. 12, (blz. 4-6 van de afdruk).

(11) HB. Op 2 november 1872 schreef baron Félix-Antoine-Joseph Béthune aan zijn zoon, kanunnik Félix Béthune, te Brugge: 'Je te recommande aussi nos amis et parents d'outre tombe, comme nous mêmes, dans tes bonnes pières. Les morts ne nous font pas oublier les vivants: nous avons demain à diner Mr. Ghezelle, Mr. Floor et Mr. Prévost, tout à fait entre nous'.

herhalen, hetzij te Kortrijk hetzij, in de zomermaanden dan op het buitengoed te Marke[12]. Maar 3 november was, voor zover wij konden achterhalen, de eerste maal dat dit geschiedde sinds de aankomst van de nieuwe onderpastoor. Op te merken valt dat het gezelschap, op die dag, onverwacht bezoek kreeg van Mgr. Faict, zoals baron Béthune aanstipt: 'Le 3, vers le soir, je reçois la visite inattendue, mais très aimable de Mgr. L'Evêque pendant un bon quart d'heure'[13].

André Demeulemeester

Zakwoordenboek van het buitenleven 1787

Bij de Gebroeders Gimblet te Gent 'verscheen' in 1787 een tweede druk van *Den Borger-Boer,* een soort encyclopedie van het huiselijk en landelijk leven, drie delen, klein formaat (12°), niet geïllustreerd. Vanderhaeghen (Bibl. Gantoise, nr. 4980) geeft alleen de verkorte titel op, hoewel hij een exemplaar van dit zeldzaam werk in zijn verzameling had.

In de fondskataloog van de Gimblets anno 1795 wordt de titel van het werk opgegeven als volgt:

Den Borger-Boer, of Land-Edelman,
synde een beknopt Sak-woorden-boek van het buyten Leven, strekkende tot aengenaem gebruyck en voordelige onderrichtinge van alle soorten van menschen, om de selve te doen zyn hun eygen Advocaet, Genees-Heer, Chirurgien, Apotheker, Wysbestierder zyner Goederen, Landbouwer, Hovenier, Landmeter, Koopman, Rentier, Winkelier, etc. - Zynde eene keurige versaemelinge van meer dan 6000 aenmerkelyke saeken, en seer vele noyt voorheen ontdekte geheymen. - Drie deelen, tweeden druk. 9 gulden 9 stuivers. [1787 volgens Vanderhaeghen]. - Vgl. Biekorf 1967, 169.

Is dit Zakwoordenboek wel zeker een Gentse druk? In hun boekenlijst van 1800 bieden de Gimblets hetzelfde werk tegen dezelfde prijs aan, met de vermelding *Amsterdam.* De Gimblets zijn in 1764 als boekverkopers op de Gentse markt begonnen. Ook na de oprichting van hun drukkerij (1766) ontwikkelen ze hun assortimentshandel, die een overvloed van Amsterdamse uitgaven op de markt brengt. Sommige van die uitgaven kregen een Gents voorwerk met de naam Gimblet als handels- en/of drukkersnaam.

E.N.

(12) Gezelle was bijna altijd aanwezig op deze vriendenbijeenkomsten zoals ook deken Ferdinand Vandeputte.

(13) Mgr. Faict heeft dus zeker Gezelle ontmoet ten huize van baron Félix-Antoine-Joseph Béthune, zes weken na de verhuizing uit Brugge.

De Vrije Compagnie van Tielt
Een gewapend verzet tegen tiendverpachting
1718

De ontgoocheling te Tielt was groot, zowel bij de wetheren als bij de bevolking, toen ‘die van Tielt’ op 15 november 1717 geen gelijk kregen in de Grote Raad te Mechelen. Het proces dat zij in 1710 begonnen waren tegen het Kapittel van Harelbeke en consoorten om de restauratie van de parochiekerk ten laste te leggen van deze geestelijke tiendheffers, had al honderden, misschien wel twee duizend pond grote gekost aan de stadskas, méér dan de restauratie zelf zou gekost hebben. Na jaren procederen stond men nog nergens.

Toen de grote herstellingswerken aan de kerk toch een aanvang konden nemen in juni 1719, dan was dat wellicht te danken aan de ‘Vrije Compagnie van Thielt’ die in juli 1718 met slaande argumenten de stugge kapittelheren van Harelbeke kon vermurmen[(1)].

I
De opstand tegen het kapittel van Harelbeke

Op zondag 3 juli 1718, de oogst was aan het rijpen, lieten die van Harelbeke te Tielt het kerkgebod publiceren, dat op donderdag 7 juli hun tienden zouden verpacht worden. Tegen hen was dan al te Tielt het komplot gesmeed, en daarvan moest het stadsbestuur op de hoogte geweest zijn. Ongetwijfeld!

Op woensdag 6 juli rond drie uur 's morgens werd het eerste opruiend bericht of *pasquille* aangeplakt ‘ter plaetse ghecostumeert’, nl. aan het huis *‘Het Beurseke’,* op de Markt[(2)].

Auteur en vaardige schrijver van dat en de andere aanplakbriefjes was Karel van de Sande, procureur bij het stadsmagistraat, zoon van de in 1710 overleden stadsgriffier Jacques van de Sande sr., en broer van de op dat ogenblik in dienst zijnde stadsgriffier Jacques-François van de Sande (1710-

(1) Over dat proces en de restauratie van de Tieltse parochiekerk zie ons, weldra te verschijnen artikel: ‘Moeilijkheden rond de restauratie van de Sint-Pieterskerk te Tielt’. - Bron van deze bijdrage is het lijvige bundel nr. 22.895 van de Raad van Vlaanderen in het Rijksarchief te Gent, tenzij anders vermeld.

(2) Over ‘Het Beurseke’, zie A. Himpe, De kerkstichel en de herberg ‘De Pluim’ in Handelingen van de Kon. Geschied- en Oudheidk. Kring Kortrijk, Nieuwe reeks, deel XIX, 1941, blz. 201-212.

1733)[3]. In ongemeen heftige bewoordingen werd iedereen uitgenodigd ‘'t sij groot of kleyn’, om 's anderendaags ‘de bloetsuypers van Aerlebeke’ te beletten de tienden te verpachten en ‘die borsesnyders ende opeters van ons arm ghemeente’ te onthalen zoals zij dat verdienden, nl. ‘met steenen, stront, stocken, more, etc.’ 's Avonds zouden er in de herberg ‘De Uil’ twee tonnen bier ten beste gegeven worden. In de voormiddag werd dat geschrift verwijderd door baljuw Arents en zijn sergeant, terwijl de straatjongens riepen dat men ‘den ballieu eenen cogel door de rugghe moeste schieten’ als hij dat nog durfde te doen! Wat Arents graag rapporteerde, om zich stilletjes op de achtergrond te kunnen houden.

Rond elf uur arriveerde kanunnik Ringhelaere uit Harelbeke met paard en koets en trok naar de pastorie, waar hij van dat alles op de hoogte werd gebracht door baljuw Arents die hem de pasquille liet lezen. Intussen had de koetsier paard en koets gestald in de afspanning ‘De Hert’, het hoofdkwartier van de leiders van de opstand. Na het middagmaal oordeelde Ringhelaere dat het best was af te zien van de geplande verpachting gezien ‘d'apparente troubelen’ en besloot hij samen met Guillaume de Jonckheere[4], griffier van Tielt-buiten en ontvanger van het kapittel naar Meulebeke terug te rijden, om daar de deken van Harelbeke en een andere kanunnik, die ook tienden aan het verpachten waren, in te lichten van de Tieltse contestatie.

Pas aan het rijden werden Ringhelaere en de Jonckheere nageroepen door de straatjongens, die op het Hulstplein de koets begonnen te bekogelen met stenen en klompen aarde. Gelukkig kon de koetsier het paard zo rap doen lopen dat de heren konden ontsnappen.

's Avonds rond tien werd het erger. Een tweehonderdtal personen, kinderen, jeugd en volwassenen, trokken op naar de pastorie ‘voorsien van tuythoorens en cloppende op pannen’ roepende *‘Vivat de bloetsuypers van Harelbeke’.* Pastoor Guillielmus-Albertus de Lau (1710-1743) moest hun de plechtige verzekering geven dat er geen kanunniken in zijn huis verborgen zaten, om erger te voorkomen. Daarna trok de bende naar het huis van Guillaume de Jonckheere en wierp met stenen de ruiten aan stukken. Zij kwamen er ook op zoek

(3) V. Arickx, Geschiedenis van Pittem. Pittem, 1951, blz. 239.

(4) Guillaume de Jonckheere, zoon van Pieter en Maria Judoca du Molyn, geboren te Tielt op 14 juli 1662, notaris, ontvanger en nadien griffier van Tielt-buiten, baljuw van Gruuthuuse en Baudelo te Aarsele, griffier van Klaarhout te Pittem, enz., overleed wsch. in 1727. Hij was getrouwd met Constantia de Smet, in de kerk te Tielt begraven op 15 november 1729.

naar de Harelbeekse kanunniken, maar de Jonckheere en onderpastoor Bauters konden hen er toe bewegen te vertrekken, want er was niemand in huis verborgen. Baljuw Arents was er inmiddels bijgekomen en er werd gedreigd, getuigt hij, dat de oproerlingen hem een zak over het hoofd zouden trekken en hem in de vijver rollen recht over het huis van G. de Jonckheere, als hij tussenbeide durfde komen!

G. de Jonckheere liet op 7 juli bekend maken dat de tiendverpachting afgelast werd 'siende dat heel de marct in troubel ende confusie stont'. Er werden nog meerdere pasquilten aangeplakt, o.a. een zeer groot, op zondag 10 juli 1718, dat als titel droeg: 'Ter eeren van Godt almachtigh, Sint Pieter ende tot het opmaecken van onse kercke'. Daarin werd ook de lijst van de bevelhebbers van de 'Vrije Compagnie van Thielt' medegedeeld.

Generaal George en zijn operaties

Aangezien baljuw Arents niet kon of durfde optreden, nam de opstand geregelde vormen aan en kwamen de leiders op het voorplan. Adriaan Benoit gezeid Adriaan George, zoon van Jan, 40 jaar, ongehuwde schoenmakersknecht bij Jan van Brabant in de Brugstraat, werd algemeen als leider aanvaard en 'generaal' genoemd, en ook wel eens als 'excellentie' aangesproken. Hij nam het bevel van de bende, kommandeerde vaandeldrager en tamboers van de stad, benoemde andere leden van zijn staf, belette diefstallen en plunderingen, liet dieven arresteren en riep de bende samen door het blazen op zijn *'kieckhoorn'*.

Uit latere verklaringen van beschuldigden en getuigen blijkt dat 'gheheel ghemeente achter hem liep, ghelyck doen de schaepen achter den herder', en dat hij als leider gerespecteerd werd. Hij voerde ook sedert jaren de standaard van O.L.-Vrouw van Lorette in de processie van Tielt en baljuw Arents getuigde tweemaal dat Adriaan George naar Rome was geweest.

Koster Jan de Hane, die ook niet helemaal zuiver stond - de eerste vergadering van de leiders zou in zijn huis plaats gehad hebben - verklaarde tijdens het onderzoek dat Adriaan George wel reeds twintig jaar 'generaal' werd geheten, omdat hij 'buyten al d'andere kinderen wel geverseert was in synen catechismus ende datter niemant van al d'andere hem op verre naer en conde egaleren'! Adriaan George was niet de eerste de beste!

Die hoorn waarop de generaal blies om zijn mannen samen te roepen kwam ook van koster de Hane. Het was een 'kieckhoorn', die het dochtertje van de koster eens had gekregen

als prijs voor naarstigheid bij de Grauwe Zusters. Die hoorn was daar achtergebleven ten tijde dat de Fransen, rond 1695, te Tielt hun tenten hadden opgeslagen. Op zekeren dag werd bij de koster die eigenaardige hoorn ontvreemd... doch er werd ook gezegd tijdens het proces dat de koster die hoorn aan de generaal had gegeven! Dat eigenaardig stuk werd door een medebeschuldigde beschreven als 'eene specie van die groote kiekhoorns inde welcke een gat is ghemaeckt, daerop gheblaesen wordende, deselve soo groot gheluyt maeckt datmen hetselve bynaer een quartier verre can hooren'.

Tijdens de onlusten reed de generaal vaak te paard weg uit de stad, en meer dan eens werd in het onderzoek advokaat Veltganck uit Eeklo als zijn raadsman vermeld.

De reeds genoemde Karel van de Sande, griffier van de Vrije Compagnie, toonde zich niet in het publiek tijdens het oproer, maar verbleef vaak met George in een kamertje in 'De Hert' op de Markt te Tielt, samen met de derde man, Pieter van de Graveele fs Joos, gezeid Pietje Hoeps, 37 jaar oud, een schoenmaker die 'ontvanger-generaal' van de bende was. Deze laatste, zowat de geweldenaar en de durver van de bende, maar ook vriend van pastoor de Lau - die sympathiseerde met de opstandelingen - blijkt minder sluw te zijn geweest dan George en van de Sande.

Op maandag 11 juli 1718 nam het oproer een georganiseerde vorm aan. De wereldlijke tienden mochten ongestoord verpacht worden, en terwijl er enkele kopstukken in 'De Hert' zaten te drinken, werd het gerucht verspreid dat men ook de Harelbeekse tienden van de hand deed. De generaal gaf daarop het bevel aan stadstamboer Albert Verbrugghe fs Guillaume 43 jaar oud, de trommels te slaan, samen met zijn broer Frans Verbrugghe. Ook beval George aan de stadsvaandrig Eugeen-Albert van de Vondele fs Hendrik, 30 jaar oud, het stadsvaandel te dragen en die roepende bende, meer dan 200 man, op te leiden met de tamboers naar de herberg 'De Wulf' waar die verpachting plaats greep. Er werden daar toch geen geestelijke tienden verpacht en de bende keerde terug naar de stad, met vliegende vendel en slaande trom, waar zij in 'De Hert' een ton bier mochten drinken op kosten van Jan-Baptist Pollaert, ontvanger van die wereldlijke tienden. Die zijn hart een ogenblik vasthield toen de bende kwam opdagen! Dat zou hij niet vergeten!

In de nacht van 11 op 12 juli 1718 rukte een kleinere groep opnieuw op naar het huis van ontvanger G. de Jonckheere. Deze had inderdaad, uit Aarsele waar hij baljuw was, vijf mannen met een geweer laten komen die zijn huis bewaakten. Er ontstond een vechtpartij waarna de bende zich terug trok toen de generaal er bij kwam. Daarop waren de Aarselenaren ook

naar hun gemeente afgezakt. Een paar bendeleden, Tiste Benoit en Lode Louissekens, haddens tijden dat gevecht een lichte kwetsuur opgelopen.

Dinsdagmorgen 12 juli stond de stad in rep en roer door het feit van die vechtpartij, die gekwetsten en de nederlaag van het groepje oproermakers. Tussen acht en negen uur gaf de generaal het bevel de trommels te slaan om de gemeente samen te roepen. Met vliegende vaandel en slaande trom trok de met stokken en geweren gewapende bende, geleid door de generaal en ‘alle syne officieren’, onder het blazen van de koehorens naar de woning van G. de Jonckheere. Het huis werd bekogeld met stenen en de ruiten vlogen aan stukken. Twee paters Recoletten die daar binnen waren, vroegen door een openstaand raam van op de verdieping wat zij wilden. Zij hadden het gemunt op de Aarselenaren, die 's nachts al vertrokken waren.

Na onderzoek van huis en stallingen door de generaal en het aanbod een halve ton bier te mogen drinken in ‘De Valke’, vertrok de bende naar de Markt. Aan baljuw Arents, die tussenbeide wilde komen zegden de bendeleiders ‘dat sy aen heere, weth ende andere particuliere persoonen, gheen minste leet en wilden doen, dan enckelyck versochten dat de kercke soude worden opghemaeckt’. 's Avonds laat kwamen zij het huis van G. de Jonckheere nogmaals onderste boven keren en pas wanneer zijn vrouw hun enkele kannen bier had uitgeschonken, trokken zij weg.

Daarna was het geruime tijd stil en de geestelijke tienden bleven onverpacht. De autoriteiten bleven lijdzaam toezien en pas op 15 juli 1718 werd de Raad van Vlaanderen van die erge feiten op de hoogte gebracht door baljuw Arents. Maar ook te Ingelmunster werd getracht *‘door den hooghen Raedt van Thielt’* de verpachting van de tienden van de kapittels van Harelbeke en Doornik te beletten door het bij nachte aanbrengen van dreigbrieven in de huizen van de tiendpachters.

De kapittelheren van Harelbeke toonden zich niet meer te Tielt, maar op 14 juli 1718 zonden zij Ignatius Cannaert, procureur en notaris, en Pieter Robijn, ook procureur, beiden uit Kortrijk, naar Tielt om er te vernemen hoe het daar was. In ‘De Hert’ te Tielt spraken die heren met een persoon die zich uitgaf voor ontvanger van de bende, wsch. Pieter van de Graveele. Deze zei tot de Harelbeekse gezanten: ‘Laet de heeren van Doornick ende Haerelbeke maer komen. Zy zullen gheen thienden lichten tensy de kercke sy gemaeckt ende gerepareert. Onse wethouders hebben verprocedeert 2100 ponden grooten sonder dat sy justicie hebben gehadt. Wij moeten die alsnu ons selven doen met stocken’. Die

Tieltse zegsman zei verder nog dat zij zelf de tienden zouden verpachten en met de opbrengst de kerk wilden herstellen 'Het ghemeente is soo groot dat den meerderen deel moeten knielen buytten de kercke... wij moeten die (justitie) ons selven doen, daer sal eene goede somme ghelts commen vande thiende'.

Die Kortrijkse procureurs hoorden ook zeggen dat door de bende op alle wegen 'geposteerde wachten' opgesteld werden. Ook had de generaal verboden 'tiendebaere' vruchten van de akkers te voeren, tenzij de eigenaars hem de waarde van die tienden zouden betalen voor de wederopbouw van de kerk. Daags te voren hadden de oproerlingen hier en daar tiendschoven afgehaald en die met vlegels gedorsen in de verbrande kerk, terwijl op de Markt enige personen de wacht hielden met 'fusyken'.

Op 21 juli 1718, een week later, kwamen twee andere Harelbeekse gezanten polshoogte nemen te Tielt, nl. Frans de Roo en Godfried Courtens uit Vichte. In 'De Hert' waren de drie kopstukken aan het confereren en kwamen de boeren vragen wat zij met hun vruchten moesten doen. De generaal zei hun dat zij de tienden op het veld moesten laten staan. Doch later is gebleken dat de boeren zich daaraan weinig gehouden hebben!

Verder hadden zij ook gehoord dat de oproerlingen in de Halle 80 pond lood gesmolten hadden 'in cogels om daermede hun te diffenderen'. De Harelbeekse verkenners hadden de generaal ook horen zeggen dat die te Tielt hun proces verloren hadden tegen de kanunniken van Harelbeke maar dat deze nu zelf voor 'het hooge hof van Thielt' mochten komen en dat er geen tienden meer zouden betaald worden zolang de kerk niet hersteld was en dat het recht van die van Harelbeke 'soude wesen de knoters vuyt de haege'. Natuurlijk werden er ook tal van 'helsche injurien, menacen en bedreygingen' tegen de kapittelheren uitgesproken.

De oproermakers duldden evenwel niet dat er vertiendbare schoven weggenomen werden. Een zekere Jan Verbrugghe die dat niet kon laten werd door de generaal aangehouden en aan baljuw Arents overgeleverd, die de dief in de gevangenis te Kortrijk liet opsluiten. In mei 1719 liep die Jan Verbrugghe nochtans opnieuw te Tielt rond, alhoewel hij voor 10 jaar uit het land was gebannen. Dat zich toeëigenen van de souvereine macht zou aan de generaal later zwaar aangerekend worden.

Op 22 juli 1718 begonnen Pieter van de Graveele en twee andere leiders rond te gaan bij de ingezetenen om geld te innen volgens een aanslag die van de Sande had berekend. Veel bracht die belasting niet op. Het bedrag werd verdeeld door

van de Sande, die de actiefste leden van de bende wilde belonen. Hij stak het geld in een stukje papier, schreef daarop een naam, waarna Pieter van de Graveele het aan de bestemmelingen overhandigde. Ook die vorm van belasting heffen bij de ingezetenen werd later in het proces als een zware overtreding van de souvereine macht aangezien.

Intussen hadden de kapittels van Harelbeke en Doornik de centrale autoriteiten te Brussel op de hoogte gebracht van die feiten, nl. beletten van de tiendverpachting, verjagen van de kanunniken, bedreigen van de tiendpachters, en de organisatie van de gewapende bende. Volgens die brief, uit de maand juli 1718, zou de Vrije Compagnie zelfs een klein kanon gemaakt hebben dat op de Markt te Tielt opgesteld stond! In de procestukken is daar evenwel geen sprake van, doch in het vonnis werd die beschuldiging de generaal zwaar aangerekend. Die tiendheffers vroegen dringend die geweldplegingen en onrechtvaardigheden te doen ophouden. Alhoewel zij van hun kant in de Grote Raad te Mechelen alle middelen aanwendden om de uitvoering van de sententie van 15 november 1717 op de lange baan te schuiven.

Het Arme Meiskenshuis in de woeling

Op dat ogenblik waren er nog andere moeilijkheden te Tielt rond het pas opgerichte ‘Arme meyskenshuys’ of de stichting Petronella van Ryckeghem[5]. Deze rijke, godvrezende jonge dochter had in 1710 acht huisjes met een kapelletje laten bouwen in de Kortrijksestraat te Tielt, ten behoeve van arme weduwen of alleenstaande vrouwen. Dat was voor de Armentafel van Tielt een welkome steun en ontlasting, te meer nog daar die stichting over rijke inkomsten beschikte. Bij die huisjes had de stichteres ook een school voor arme meisjes laten bouwen, die zoveel succes had dat de arme weduwen geleidelijk aan uit hun huisjes werden gezet. Onvermijdelijk kwam het tot een geschil tussen de pastoor van Tielt, die de armendis vertegenwoordigde enerzijds en de directie van de school, vertegenwoordigd door Eerw. Heer L. Lambrecht anderzijds. De Vrije Compagnie meende dat zij ook hier orde in de zaken moest scheppen, en daarin kon de generaal ook steunen op de sympathie van de pastoor, van de regeerders van de Armentafel en van de arme weduwen en hun families. Er moeten veel gegadigden geweest zijn om in het stadscentrum een nieuw huisje kosteloos te kunnen bewonen en bovendien nog gedeeltelijk onderhouden te worden door de stichting!

(5) Thieltsche mengelingen... Tielt, 1878, blz. 74-89.

Op 8 november 1718 gaf Pieter van de Graveele het bevel de trommel te slaan. ‘Het ghemeente’ liep onmiddellijk samen en, zoals steeds geleid door de kopstukken, vaandrig en tamboers, trok de bende naar het beluik in de Kortrijksestraat, naast het klooster der Minderbroeders. De huisjes werden bezet, de aanwezige kinderen er uit verjaagd naar het eigenlijke gebouw der meisjesschool, en in die woningen werden negen of tien weduwen geplaatst. Ook van de Graveele en zijn vrouw namen hun intrek in een van die huizen.

Iedere dag was er nu ruzie met de directrice, Petronella Casiers, die meer dan één ‘violente kaecksmete’ heeft ontvangen van de bendeleiders.

De bende kwam samen in het beluik, maakte vuur met de voorraad brandhout van de school en zelfs met de nieuwe deuren voor het kapelletje. De meisjes werden voortdurend de schrik op het lijf gejaagd door gestamp op de deuren, beledigingen aan het adres van directeur en meesteressen en buitensporig vuur maken, zodat op zekeren dag het complex dreigde af te branden.

Op zondag 5 maart 1719 kwam het tot een erger incident met directeur priester Lambrecht. Van de Graveele belette hem de toegang tot de school, beledigde hem o.a. met de woorden: ‘Ghy gheuschen hondt, ghy paependuyvel, ghy minister, ick sal u den hals brecken; geirdt hier uyt, dit is het myne, dit behoort my al toe,’ enz. enz. Van de Graveele gooide zelfs zijn ‘toebackspype’ in het gezicht van de directeur. Op 26 april 1719 kwam het tot een gevecht tussen hen, toen priester Lambrecht de directrice wilde beschermen tegen van de Graveele die haar met een grote steen bedreigde ‘den kop in te slaen’. Lambrecht kreeg een slag in het gezicht, beiden vielen in de ‘greppe’ van de straat, maar de geburen konden de priester uit de handen van de razende van de Graveele halen. En dat alles gebeurde ‘zonder datter eenigh recht ofte justitie alhier door den balliu of magistraat in het werck gheleydt wordt’, verklaarden ooggetuigen van nog andere baldadigheden, op 9 maart 1719.

's Zondags na St.-Maartensdag 1718, had onderpastoor Frans Bauters in de kerk gepredikt over ‘de groote insolventien ende onuytsprekelycke boosheden hier voorgevallen door de soogen. Vrije Compagnie’. Daarover was Pietje Houps zo kwaad dat hij die onderpastoor ten huize van de pastoor ging opzoeken, beledigen en bedreigen. Zo had van de Graveele ook eens dezelfde onderpastoor en zijn confrater J.B. Keppens in het openbaar op de Markt, bedreigd en achtervolgd tot in de Hoogstraat, al vloeken en zweren. Volgens een brief van onderpastoor Keppens heeft die van de Graveele ‘dien abominabelen mensch’ iedereen verontrust, alleen pastoor de Lau

niet! Want deze laatste was ‘gheheel familier’ met de generaal en met van de Graveele. De Lau had zelfs op de dag van de bezetting van de Armemeisjesschool met de generaal in de pastorie geconfereerd, en had zijn onderpastoor verweten: ‘Keppens, gy syt eenen verrader van mynen disch’

De bende had het ook gemunt op Jan Bapt. Pollaert fs Jans, baljuw van Gruuthuuse te Tielt die, zoals later zou blijken, overhoop lag met baljuw Arents, die alles liet gebeuren. Tijdens de beroerde julidagen werden de ruiten van zijn woning uitgegooid, en eens, toen J.B. Pollaert op de Markt wandelde, kwam van de Graveele naar hem toegelopen met zijn ‘ghespannen fusique’, en dreigde hem neer te schieten. Maar Pollaert die ook geen schrik had, bleef staan, trok zijn jas open, wees naar zijn borst en riep van de Graveele toe: ‘Schiet maer...’ waarop de bendeleider wegtrok. Dat feit werd in het vonnis tegen Van de Graveele ernstig opgenomen.

Wordt voorgezet

V. Arickx

Brabantse rijven op rondgang in Vlaanderen 1448-1525

Niet alleen O.L. Vrouw van Halle (waarover Biekorf 1967, 236-237) doch ook de zeer bekende en vereerde O.L. Vrouw van Alsemberg bij Brussel ‘boodschapte’ in Vlaanderen, waar ze in de kerkrekeningen voorkomt als *Onse Vrauwe van Halsberghe (Halseberghe)*.

De bode van Alsemberg vergoedt in de jaren 1448, 1449 en 1450 de parochiekerk van Kortrijk bij zijn bezoek met de rijve. (Handelingen GOK II, 1904, 220). De St.-Jakobskerk te Brugge ontvangt 8 gr. ‘vanden bode van onser Vrauwe van Halseberghe’ in 1500, 1501, 1523, 1524 en 1524. (Kerkreg. I f. 88^{v} 517^{v} 541^{v} 569). Over de verering in Vlaanderen zie C. Theys, Geschiedenis van Alsemberg 455-458 (Brussel 1960).

De bode ‘vander rijve van *sente Rombout*’ te Mechelen bezoekt Kortrijk in 1448, Menen in 1455 (Rembry-Barth IV 661). Hij is present in de St.-Jakobskerk te Brugge in 1498 en 1499. (Kerkreg. I f. 57 71. waar de heilige eenmaal *Vrombout* wordt genoemd).

Als derde in de bond komt de *hl. Gertrudis,* aangebracht door de bode van [Sint-]Geertruidenberg boven Breda. (Vóór 1815 behoorde ‘Den Berg’ tot de provincie Holland). De rekening van de St.-Jakobskerk te Brugge noteert ontvangsten van 4 en 2 gr. in 1519 ‘vander ryve van Sente Gheertruyts’; in 1520 ‘van der rive van mer vrauwe sente Gheertruyt’; in 1523 ‘van sinte gheertruud’; in 1525 ‘van den fiertre van sinte Gheertruudt’. (Kerkreg. I f. 422, 444 517^{v} 569).

Men weet dat de pachters of kwesteerders rondreisden niet met de oorspronkelijke rijve of fiertel van het heiligdom doch met een portatief model, een diminutief ten dienste van de boodschap dat als reliekhouder fungeerde.

A.V.

Valenschwerc
Hispano-moreske faience op de galeien in Sluis (1441) en in musea van Damme en Brugge

De Brugse *Roodenbouc* (Stadsarchief) bevat een buitengewoon lange ordonnantie door hertog Filips uitgegeven in zijn Artesisch kasteel van Hesdin op 5 november 1441. In dit stuk worden o.m. (f. 139^{v}) de koopwaren bepaald die mochten verhandeld worden in de haven van Sluis, met vrijdom van stapelrecht in Brugge, voor zover ze niet bij vat of pak werden verkocht. Van dit voorrecht genoten de volgende invoergoederen:

Oranje- en granaatappelen, olijven, citroenen, limoenen en dergelijke;
rozewater, water van Damascus en andere reukwateren en parfums;
sukade, konfituren in potten van zes pond en minder;
apen (grote en kleine), beren, leeuwen, valken, papegaaien en alle soorten van vogels en vreemde wilde dieren;
'spaensche ryeden, ruwe tapitten, matten, speghelaers, hurdin valensch werc, spongen, glasen ende ghelicke nieuwicheden die de galeyen ende craken bringhen';

Deze laatste tekst, die ons hier bijzonder bezighoudt, luidt in de oorspronkelijke franse redaktie:

'arpoix appelé en flamenc *speghelharst,* vaisselle de terre appellé en flamenc *valenschwerc,* sponges, vaisselle de voires et semblables nouvellitez que les galees et caraques ameinent'[(1)].

Deze paragraaf uit de Bourgondische ordonnantie biedt ons de vindplaats van de term *valenschwerc* in zijn historisch-ekonomische samenhang. Een belangrijke tekst. Tot heden werd geen tweede vermelding van mnl. *valenschwerc* gevonden.

Uit de bovenstaande tekst mag men afleiden dat *valenschwerc* in 1441 in de Brugse haven een bekende handelsterm was, daar de Bourgondische kanselarij de dietse term uitdrukkelijk in de franse redaktie opneemt.

In *valenschwerc* ligt de naam van het toenmalige (met Aragon verenigde) koninkrijk Valencia. In die Spaanse Levant

(1) De volledige tekst bij Gilliodts van Severen, Inventaire de Bruges V 245, coll. II 207. - De term valenschwerc daaruit overgenomen in Middelned. Wdb. VIII 1191, met bet. naam van een soort aardewerk. Zie ook Cartulaire Estaple I 1648. - Vgl. de potten en schotels 'sarazijns werck' in de oudere redaktie (ca. 1350, niet 1252!) van het reglement van scheepvaart op het Zwin, in ZVl. Bijdragen V 9 52 106.

kende de Moorse kunst en kultuur een hoge bloei. Zeer befaamd was reeds in de 14e eeuw het geglazuurd aardewerk de *cerámicas,* die naar het land van herkomst *valencianas* werden genoemd. Belangrijk in de produktie was niet zozeer de stad Valencia, dan wel het stadje Paterna (8 km van Valencia), waar reeds vóór 1400 een typische groene faience werd vervaardigd, de zogenaamde *italovalenciana* (naar haar exportbestemming Italië). De Spaans-Moorse majolica van Málaga, Manisès, Villalonga en het genoemde Paterna vond een grote afzet niet alleen in Italië, de Krim en Kaïro doch ook naar het Noorden: Frankrijk, Vlaanderen, Friesland, Engeland. Dezelfde kunst had zich ook op de vóór Valencia liggende Balearen ontwikkeld waar Mallorca (oudtijds Majorica, Majolica), het grootste van de eilanden, via zijn intensieve export naar Italië de benaming *majolica* over heel het Westen zou verspreiden[(2)].

Onze alleenstaande term *valenschwerc* wordt duidelijk toegelicht door de overeenstemmende term *ouvraige de Valence, terre de Valence* uit gelijktijdige Franse bronnen. Hier volgen enkele voorbeelden[(3)].

De beroemde zakenman Jacques Coeur bezat in zijn herenhuis te Bourges in 1453: ‘cinq platz et cinq pots de terre, ouvraige de Valence. Deux pots de terre, ouvraige de Valence, à mectre marjolene’. Deze bepaling ‘om marjolein in te doen’ wijst op een type specerij- en artsenijpotten die bij de Engelse verzamelaars bekend staan als ‘Hispano-moresque pharmacy jars’[(4)]. In dit jaar 1453 had de schatrijke bankier van Bourges zijn huis verder gestoffeerd (zo zegt het dokument) met ‘certaine quantité de platz et potz de l'ouvraige de Valence’.

In de bagage van hertog Karel de Stoute bevond zich in 1467 een kistje met ‘une petite escuelle de Valence’ samen met enkele glazen flesjes.

Koning René van Anjou, die vooral als graaf van Provence in het Zuiden geleefd heeft, bezat volgens zijn inventaris van

(2) Manuel Gonzalez Martí, Cerâmica del Levante Español, Barcelona, 1944-1953; drie delen, geïllustreerd. We verwijzen vooral naar I 1330-362 en III 301; 592-593 van dit standaardwerk (waarin de Brugse archieftekst met ‘valenschwerc’ is opgenomen). - Belangrijk zijn nog: Aymer Vallance, Hispano-Moresque Lustre Ware, The Studio, Vol. 47 (1909) 14-22; Encyclopaedia Britannica 18 (1964) 346, alsook L.H.M. Magne, Décor de la terre, Parijs 1927, p. 172.

(3) De teksten bij Gay, Glossaire archéologique II, Parijs 1928, 105 en 269. Havard, Dictionnaire de l'ameublement, Parijs 1890, IV 672 en 1502.

(4) Agnes Lothian, Pharmacy Jars, in The Concise Encyclopaedia of Antiques II (Londen 1960) 263-269.

1471 heel wat mooi versierd 'Valenschwerc'. De lijst bevat de volgende stukken:

> 'Ung grant plat de terre de Valence ou a ou fons ung eigle (ver sierd met een arend);
> ung grant plat de terre blanche de Valence à feuillages dorez;
> ung autre plat parfont de ladite terre de Vallance blanche, ouvré à feuillages pers;
> ung pot de ladite terre de Valiance, qui a le cul long en faczon de gougourdes, ouvré à fleurs perses;
> ung bacin de pareille terre ou a ou fons ung lyon'.
> Koning René was een amateur van faience zoals blijkt uit zijn aankoop reeds in 1447 van 'trois plats de terre de Mailloreque' waarvoor hij 1 florijn en zes groten betaalde(5).

Door die lijst van voorwerpen in 'ouvraige de Valence' uit 1453-1471 wordt onze middelnederlandse term *valenschwerc* uit de Ordonnantie van 1441 zeer duidelijk. Wanneer we echter, in 1471, voor het eerst moorse faience ontmoeten in een inventaris van huisraad te Brugge, heet dat nieuwe (ingevoerde) aardewerk daar *galeyers platteel.*

Dat ook geglazuurde vloertegels uit de 'hispano-moreske' provincies van Spanje in onze gewesten waren bekend blijkt uit een van de beroemdste werken van Jan van Eyck. Door A. Janssens de Bisthoven werd, bij de studie van de 'Madonna met kanunnik van der Paele' (voltooid in 1436; Groeningemuseum Brugge) de aandacht gevestigd op de bevloering van het interieur. De vloertegels vertonen siermotieven die men ook aantreft in de Eyckiaanse 'Triomf van de H. Kerk' (Madrid, Prado)(6). De archeoloog Prof. Gonzalez Marti heeft de tegels op die twee Vlaamse schilderijen nauwkeurig onderzocht, hij ziet er de karakteristieke modellen uit Valencia in(7).

In het twee tafereeltjes bevattende rechterluik van de retabel van St. Niklaas (middenpaneel in Groeningemuseum, nr. 676) - een werk van ca. 1500 dat aan de Meester van de Lucialegende wordt toegeschreven - staat telkens op de linkerzijde een (gedeeltelijk zichtbaar) dressoir waarop twee stukken faience voorkomen: een blauwe pot en een ronde goudgele schotel. De kunstkenner en archeoloog Ainaud de Lasarte had reeds in 1957 de aandacht getrokken op dit aardewerk dat een typisch voorbeeld is van *Valenschwerc* uit de ateliers van Manisès bij Valencia. De belangrijke tentoonstelling van Anonieme Vlaamse Meesters (Brugge, Groeningemuseum, 1969) heeft de unieke kans geboden de zijluiken uit Geneve en Madrid tijdelijk met het middenpaneel van Brugge te ver-

(5) Gay II 105. Havard II 672.
(6) A. Janssens de Bisthoven in het Corpus van de Vlaamse Primitieven, deel I: Stedelijk Museum voor Schone Kunsten (Groeningemuseum) Brugge, p. 63 en pl. CLVIII-CLX.
(7) Martí, Cerâmica... III 592-593 en pl. XXIII.

Schotel in hispano-moreske faience (ca. 1490) (Museum Potterie Brugge)

enigen tot een volkomen drieluik, en aldus de twee tafereeltjes met het *Valenschwerc* bij elkaar te laten zien[8].

Ontmoeting met echt (en zeldzaam!) *Valenschwerc* wordt verzekerd door twee van onze oude hospitalen.

Het Hospitaal van de Potterie te Brugge bezit een hispanomoreske schotel (diam. 47 cm) van einde 15e eeuw, bovenkant goud en blauw op zachtgele achtergrond, onderkant klauwende leeuw[9].

Het Gasthuis te Damme bezit eveneens een schotel in moors aardewerk (diam. 43 cm)[10].

Deze twee museumstukken *Valenschwerc* behoren tot de voorgeschiedenis van de faience in Oud-Vlaanderen. Ze zijn ingevoerd goed uit Spanje, een produkt van de spaans-moorse majolicakunst. De invoer uit de mediterrane havens van Spanje werd verzekerd door de galeien van Venetië die jaarlijks in de haven van Sluis kwamen aanleggen.

Brugge heeft in de periode 1450-1500 zeker moreske faience - schotels en *potkins* - uit Spanje ingevoerd. Plateelbakkers uit Spanje heeft de stad niet aangetrokken, de ekonomische stagnatie werd alsdan ook reeds in de kunstambachten merkbaar.

De eerste bekende 'geleyerspotbacker' in de Lage Landen is omstreeks 1510 overgekomen niet uit Spanje doch uit Italië, uit de streek van Urbino, waar majolica naar Spaans model werd gemaakt[11]. En die man - met name Guido di Savino, alias Guido Andries - is zich komen vestigen niet in het stagnerende Brugge doch in de bloeiende havenstad Antwerpen. De Antwerpse plateelbakkerij van de 16e eeuw is dan ook slechts onrechtstreeks verbonden met de hispano-moreske majolica.

Waar is echter de naam *galeyers, gleiers* ontstaan, in het Brabantse Antwerpen of in het Vlaamse Brugge? En heeft die benaming iets te maken met de galeien die de Spaanse koopwaren naar de Brugse zeehaven Sluis aanvoerden?... Onze mededeling over *Valenschwerc* is hier in feite een inleiding tot een lexikografische behandeling van de middelned. term *galeiers, gleiers* en samenstellingen.

A. Viaene

(8) Anonieme Vlaamse Primitieven. Catalogus van de tentoonstelling te Brugge, nr. 13 (p. 50-51; 207-208) = M. Baes-Dondeyne.

(9) A. Maertens, Onze Lieve Vrouw van de Potterie, Brugge 1937, p. 457-458 (fig.).

(10) J. Opdedrinck, Sint-Janshospitaal te Damme, Tielt 1951, p. 118. Zie ook de Fotografische inventaris van de kantons Brugge (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium), Antwerpen 1965, p. 365.

(11) J. Philippen, Oud Antwerpsch plateelwerk, in Gedenkboek Frans Claes, Antwerpen 1932, p. 243-245.

Koordedansen nu

Aansluitend op de liedjesteksten, aangehaald in Biekorf 1969, 296 en 371, en die nu ‘en vogue’ zijn te Roeselare en vroeger waren te Rollegem-Kapelle, geef ik hier enkele moderne liedjes, in 1969 gezongen bij het koordedansen.

Te Gullegem

1. In wat zal ik zitten als ik getrouwd ben?
   Auto, moto; vuilkar, koets. Variante: Auto, motto, sieze, vuilkar.
   Op straat wordt ‘Sieze’ soms vervangen door ‘Strontkar’.
2. Hoe lang zal mijn sleep zijn als ik trouw? 1 meter, 2 meter, enz.
3. Hoe lang zal ik gekleed zijn als ik trouw? Kort, lang, mini.
4. Hoeveel kindjes zal ik kopen als ik getrouwd ben? 1, 2, 3, 4, enz.
5. Vis, vis, olievis, die van den nacht gevangen is.
6. De zon, de maan, de sterren.
7. Wat doen ze in de vaart? Visjes vangen.
   Wat doen ze met die visjes? 't vel afstropen.
   Wat doen ze met dat vel? beursjes maken.
   Wat doen ze met die beursjes? Geld in steken.
   Wat doen ze met dat geld? Kindjes kopen.
   Wat doen ze met die kindjes? Naar schole zenden.
   Wat doen ze daar in schole? a, b, c, d, enz.
8. Als ik met mijn kop voor de spiegel sta, draai ik me om en ik zie me staan. 'k Zal 't van mijn leven niet meer doen. Een kop zonder haar is een kletsekop.
9. Sala, sala, 'k ete dat zo geren met olie en azijn.
10. Kent ge de 26 letters van de a, b, c,? a, b, c, d, enz.
11. Met wie zal ik trouwen (als ik groot ben)? Edelman, bedelman, dokter, koning, keizer.
12. In wat zal ik wonen als ik getrouwd ben? Kot, konijnenkot, kasteel, paleis.
13. Teddybeer, teddybeer, draai u rond
    Teddybeer, teddybeer, naak de grond.
    Teddybeer, teddybeer, naak de schoen.
    Teddybeer, teddybeer, 't is genoeg.
14. Met de ringe, ringe, ringe, met de ra, ra, ra.
    Monsieur d' ici, à la bonpapa. Qu' est ce que to dis maintenant? (Bis) Bleu, blanc, rouge.
15. Margot, les petits sarraux, les petites cerices, gloria, gloria les petites cerices margot. (niet cerises!).
16. Au clair de la lune, etc.

17. Appelsien, laat u zien, pas maar op of ik eet u op.
18. Adeline, dikke triene, z' is geboren in de toren, z' is gedopt in de schoot van madame de kiekepoot.
19. Creme à la glace, zat in de kas, moeder dacht dat 't boter was,
    vader sneed een stukje af, oeieoei, 't was creme à la glace
20. A la gymnastique on fait comme ça
    Harioepsasa (bis)
    Harioep, (bis) harioepsasa.

Te Moorsele

1. Achter de molen staat een bloem, een leliebloem. (bis)
2. Adam en Eva zaten op een koe. Jabedabedoe.
3. Velorijden is plezant al op de makadam.
4. Elle dit, elle da, elle dom, don, don,
   'k spele met de knikkers van Napoleon.
5. Twee bananen voor nen frank. Allez madame.
   Twee schoenen voor nen frank. Allez madame.
6. Anneke en Mieke zijn altijd ziek
   In de weke maar de zondag niet...
   's zondags staat zij aan de deur om te kijken savez-vous Savez vous met twee rode kaken.
   Meisje ga je mijn kleed vermaken? Un, deux, trois.
7. Hoe lang is mijn paardestaart? 1 meter, 2 meter enz.
8. Hoeveel stoelen staan er in de kerk? 1, 2, 3, 4, enz.
9. Weet je wat vervelend is? Aardrijkskunde, geschiedenis.
   Weet je wat prettig is? Jongens kussen in de duisternis
10. Hulp, zei de hond en de hond sprak Frans.
    Zwijg, zei de boer of ik breek u de hals.
    Als je aan mij de hals zult breken,
    zal ik nooit geen Frans meer spreken.
11. Tram, tram, elektrieketram.
    Rij van den nacht naar Amsterdam. Gloria.
12. Un, deux, trois, een, tikketak, twee tikketak, drie tikketak, enz.
13. Piere met zijn peerd, hij heeft een lange steert,
    Hij heeft een lange baard, mostaard.
14. Zie nr. 18 Gullegem.
15. Zie nr. 11 Gullegem.
16. Zie nr. 1 Gullegem.
17. Zie nr. 17 Gullegem.

Te Izegem

1. 't Zat een ratje in een kamerke
   En 't klopte met zijn hamerke (bis)

't Zat een ratje in mijn kouske
Leontientje haalt het uit. (bis)

2. De politieagent zegt stop. (Met die zin verschillende danswijzen uitvoeren).
3. Zie nr. 11 Gullegem. Bijvoegen: Batman, Zorro.
4. Zie nr. 2 Gullegem.
5. Zie nr. 4 Gullegem.

Te Dadizele

1. Piere zonder ziele, zonder geld in zijne zak
   le viel van den trap al in de moortelbak.
2. Anna stond te wachten achter hare man,
   's nachts te vieren kwam hij in.
   Dag Anna, dag Jan,
   Waar hebt gij zo lang gezeten?
   Ge moet gij dat niet weten.
   Anna ging naar boven achter hare stok.
   Anna ging beneden en sloeg op Jan z'ne kop. Van een, van twee, van drie enz.
3. Rozalientje ging op wandel en ze nam haar zusje mee.
   Toen ze kwam al op de bergen liet ze daar haar zusje staan.
4. Ik ken de letters van de abeecee.
5. Zie nr. 7 Gullegem.

G. Pottie, Gullegem

De rekeninghe ofte weirde der landt-maten 1704

Een mijle landts is 1400. roeden.
Een roede landts is 14. voeten.
Eenen voet is 12. duymen.

In Noord-Vlaenderen.
Een ghemet is 3. lijnen.
Eene lijne is 100. roeden.
Eene roede is 14. voeten.
Eenen voet is 11. duymen.

In Zuyd-Vlaenderen.
Een builder is 4. daghwanden.
Eenen daghwand is 100. roeden.
Eene roede is 20. voeten, oft 18.
Eenen voet is 10. duymen.

Bemerct. Twee voeten en half worden ghenomen voor eenen stap ofte schrede.

(Uit *Curieus Thresor* van maten en gewichten, gedrukt te Brugge in 1704 bij Judocus van Pee).

Mengelmaren

Vlaggen en kokarden in 1795

Op 20 januari 1795 lieten de burgemeester - alsdan d'Hooghe de la Caugerie - schepenen en raad van Brugge een *Proclamatie* uitgaan op verzoek van de Franse militaire overheid, zijnde de Divisiegeneraal Michaud en de stadskommandant adjudant-generaal Lacombe.

De inwoners van de stad worden daarbij verzocht ‘om zoo haest mogelyk hun te voorzien van drycouleurige Vendels, ten fyne dat t'elke Decade de zelve aen eenen der Vensters van hunne Huyzen te hangen’.

De decadaire bevlagging van de huizen zou verplicht worden. Daarbij kwam nog de oproep waarbij ‘een ieder zoo Mans als Vrouwspersoon deser Stad nog verders aenzogt worden, om de drycouleurige Cocarde te willen draegen’.

Het laatste punt van de Proclamatie betreft de officiële viering die 's anderendaags, 21 januari, zou gehouden worden om de tweede verjaring te herdenken van de onhoofding van koning Lodewijk XVI; in de taal van de tijd: ‘het vieren van den laetsten franschen tyran’. De Proclamatie doet daarvoor een oproep tot medewerking:

‘Ende eyndelinge alzoo dat'er op morgen ten twaelf uren op de groote Markt dezer Stad, eene Feeste staet gehouden te worden, zoo worden alle de gone der Borgers, die eenige Musicale Instrumenten spelen, aenzocht hun op de voorzeyde Markt te laten vinden, ten eynde van met het Spelen van hunne voorzeyde Instrumenten, de gemelde Feeste te helpen vieren ende de vreugd van diere te vermeerderen’. (Affiche 32 × 32 cm gedrukt bij de Weduwe J. van Praet; partikuliere verzameling te Brugge).

De Proclamatie werd door de stadsomroeper op al de straathoeken uitgetrommeld en voorgelezen. 's Anderendaags werden heel de voormiddag de kerkklokken geluid en de beiaard speelde. Rond het officieel vertoon werden op de vier hoeken van de Markt piktonnen ontstoken. (Coppieters, Journal 328).

Te Gent gingen, op dezelfde dag, de autoriteiten in plechtige stoet van het stadhuis naar de Vrijdagmarkt en naar de Kouter. Op die twee pleinen stond alsdan een standbeeld van de Vrijheid, op het hoofd van de twee zinnebeeldige vrouwenfiguren werd een lauwerkroon geplaatst, terwijl vaderlandse en revolutionaire liederen weerklonken. (Claeys, Memorial de Gand 38).

Klokken en beiaard hadden ook te Gent dubbel werk daar ze tegelijkertijd het pas binnengelopen bericht van de inneming van Utrecht door het Armée du Nord van Pichegru moesten aankondigen.

C.B.

Jan van Eyck in de belangstelling onder het Consulaat 1802

Door de Academie van Gent werd in 1802 een ‘concours’ voor schilderkunst, beeldhouwkunst en architektuur uitgeschreven. De werken van de deelnemers, de *Artistes Vivans* zoals ze in de kataloog worden genoemd, werden in juli van dat jaar in het Salon van het stadhuis tentoongesteld. (BG nr. 6963).

Het onderwerp voor de beeldhouwers was ‘een buste van Jan van Eyck *en plâtre ou en moule perdu*’. De prijs werd toegekend aan de 27-jarige Jan Calloigne van Brugge: ‘waerover groote feeste gehouden wierd tot Brugge. Naerdat hij de eermedaille ontfangen had tot Gend, is hy afgekomen naer Brugge. Den heer president en de heeren van de regie der Academie hebben hem feestelijk per carossade ingehaeld en, naer hem gecomplimenteerd te hebben op onse Academie, hebben hem vereert met eene goude medaille en eene splendide tafel in het stadhuys’. (J.K. Verbrugge, Gedenkw. Aenteeckeningen, ed. Schouteet, 26).

De toekenning van de prijs aan Calloigne werd heftig gekontesteerd door een Gents mededinger, Joseph Inghels, een leerling van Karel van Poucke, die in januari van 1802 een groot sukses had behaald met het boetseren in sneeuw van een reusachtige *Diana op jacht* in de Nieuwstraat, rechtover zijn ouderlijk huis. De Academie had hem dan zelfs een zilveren medaille toegekend, met de wens dat hij zijn talent in een minder vergankelijke materie zou beoefenen.

Het protest van Inghels en zijn vrienden werd, sneller dan hij het wenste, ingekleed door literaire grappenmakers, waaronder de bekende en begaafde Norbert Cornelissen. Deze publiceerde zijn eigen humoristische brief, samen met de felle retorische reaktie van Inghels' woordvoerder Jack Antheunis, in een schriftje van 24 blz. onder de titel ‘Lettre de quelques Amis du citoyen Calloigne, Sculpteur à Bruges’. (BG. nr. 11.426). Het geding ‘inzake twee koppen’ van Jan van Eyck werd door Cornelissen zo schertsend voorgesteld dat Inghels zich uit de betwisting terugtrok. (Claeys, Notes et souvenirs II 179; Gent 1904).

E.N.

Groot- en Klein-Vlaanderen als huis- en hoevenaam

De naam *Groot-Vlaanderen* prijkt nog heden als herbergnaam op het hoekhuis van Vlamingstraat en Korte Winkel te Brugge. Volgens het kadaster van 1580 was dit ‘houchuys’ voorheen genaamd Groot-Vlaanderen ‘ende nu Den fran-

schen Schilt'. Wanneer heeft dit huis zijn oude naam teruggekregen?

Brugge kende bovendien in 1580 een huisnaam *Cleen Vlaenderen* in dubbele versie. In de Pottenmakersstraat was 'thuyseken ofte wynckelken ghenaemt *Cleen Vlaenderen*' eigendom van Adam Halyncbroot. Het hoekhuis van Korte Vlamingstraat en Korte Winkel was ook een *Cleen Vlaenderen:* dit huis stond rechtover het genoemde hoekhuis *Groot Vlaenderen,* bij de ingang van de Korte Winkel vanuit de Vlamingstraat.

De bepalingen *groot* en *klein* slaan hier uiteraard op de grootte van de huizen, niet op het land van Vlaanderen. Men vergelijke te Brugge Cleen Turkie en Groot Turkie aan de Spiegelrei; het Cleen Landt van Luycke en het Groot Landt van Luycke in de Zwarte Leertouwersstraat. Dit alles in 1580. - Zeer verspreid zijn later de oppositienamen van herbergen, vooral met *oud* en *nieuw* (de Oude Korenbloem en de Nieuwe Korenbloem; de oude Meerlaan en de Jonge Meerlaan bv.).

Te Oostkerke bij Brugge draagt een hofstede de naam Groot Vlaanderen, niet ver van daar ligt een hoeve Klein Vlaanderen. Hoe oud zijn hier de namen die bij De Flou alleen uit de 19e eeuw werden opgetekend?

C.B.

- Gilliodts, Zestendelen, p. 48 117 266 301. De Flou, Top. Wdb. V 84; VII 1002.

Naar 't noorden vliegen

Op 22 sept. 1863 was er pastoorsinhaling te Heestert. De nieuwe herder was Karel Lodewijk Standaert, geboortig van Ruiselede, die vanaf 1852 onderpastoor te Kortemark geweest was. Onder de genodigden was Leonaard (Naas) Planckaert, onderpastoor van Avelgem, een Menenaar, die vijf jaar ouder was dan de nieuwe pastoor. Naas Planckaert las een luimig gedicht voor met Standaert en Planckaert in de rijmen:

> ... en achter Standaert
> verwacht men Planckaert,
> die zal den akker kunnen achterzanten
> als men d'Heer Standaert hoger zal verplanten,
> en indien Planckaert hem (zich) bedriegt,
> ach, 't is dat hij naar 't Noorden vliegt.

Rijmlustige Planckaert kwam inderdaad bedrogen uit: in 1868 vloog hij naar 't Noorden, als pastoor te Houtave, waar hij het tot aan zijn dood (1900) heeft uitgehouden.

Naar 't Noorden vliegen is een spreuk uit de geestelijke wereld van West-Vlaanderen die nu enige toelichting vraagt. Het Noorden was de weinig gegeerde, zelfs gevreesde, streek

van de polderkoorts (polderstier). Kreeg iemand een bediening in een polderparochie, dan ‘vloog hij naar 't Noorden’, en zowel *vliegen* als *Noorden* zegden genoeg dat de aldus gepromoveerde ‘niet in de gratie’ van de Heilig-Geeststraat (Bisdom) stond. Mogelijk is die nu verouderde spreuk ook in Oost-Vlaanderen (bisdom Gent) bekend geweest?

J.P

Appelflauwte

Een appelflauwte krijgen is: in een lichte bezwijming vallen. Appelflauwte is een lichte voorbijgaande flauwte, veelal met bijdenkbeeld dat het eigenlijk maar een voorgewende aandoening is. Bij deze bepaling voegt Wdb. Ned. Taal (II-1, 562) de volgende uitleg:

‘Men verklaart de uitdrukking uit het feit, dat zenuwzwakke personen wel eens bezwijmen wanneer de lucht in een vertrek door appelen of andere vruchten, ten gevolge van het zich daaruit vormende koolzuur, bedorven is’. Tegelijk wordt verwezen naar de uitleg van Dodoens (1555), die ook door Stoett (nr. 104) overgenomen wordt: ‘een flauwte zo gering dat men door het eten van een zure appel weer kan bekomen’.

De term *appelfloute* komt reeds voor bij Poirters, Masker van de Wereld (1645).

Alleen in het ndl. wordt die flauwte met appel verbonden. Vgl. eng. fit of hysterics; go into hysterics; a swoon; a fainting fit. Het frans heeft pâmoison, se pâmer; als populair equivalent geeft Gallas *‘tomber dans les pommes’*. Mogelijk een belgicisme?

Verrassend is de uitleg bij De Haan-Dekker, Groot Wdb. der Geneeskunde I (1965) blz. 203: daar staat ‘Appelflauwte: Volksverbastering voor apoplexia nervosa’. Zo daarmee een verbastering van de term *apoplexia* (die in de dialekten allerlei verbasteringen kent) bedoeld is, dan is die uitleg echt misleidend.

E.N.

Familienaam Bouvaert

Op de vraag in Biekorf 1969, 255.

Een bekende Bouvaert is de in 1685 geboren Jan Balthasar, uit de aanzienlijke Antwerpse familie van die naam. Hij werd monnik en ten slotte abt van de Sint-Bernardsabdij bij Antwerpen.

In deze abdij vierde hij zijn vijftigjarig jubelfeest als kloosterling in 1755. Zijn kloosternaam was *Godfridus* en ook zijn auteursnaam. Hij schreef en rijmde in luimige trant bij aller-

lei gelegenheden. Een deel ervan werd uitgegeven. (Zie Frederiks en Vanden Branden, 2e druk, 104-105).

Zowel in de gedrukte werken als in de bewaarde handschriften (in 1886 werd een hs. van zijn Vermaekelyke Rijmgedichten op de veiling Vander Straelen verkocht) is zijn naam altijd onveranderd *Bouvaert* gebleven.

Is de grafie Bouûaert niet eigen aan de Gentse tak van die familie?

P.C

Koppelband-koppelvel

Op de vraag in Biekorf 1969, 128.

De term koppelband staat in De Bo met een duidelijk voorbeeld: ‘Met eenen koppelband maakt men de geerde vast aan de vleistaf’. Dat is wel de band (van palinghuid) die stok en vlegel van de dorsvlegel verbindt. - Uit Wdb. Zeeuwse Dial. ed. Ghijsen blijkt dat *koppelvel* met bet. koppelband nog bekend is te Biervliet.

E.N.

Krachtpatserij

‘Kletse de gaai en kwiek sansbibber!’, dat was de triomfkreet als de spelende jongens een bijzonder knap stuk hadden uitgehaald: het hoogst klimmen, over de breedste gracht springen e.a. Dan spreidden zij de armen open als vóór een gekruiste God en riepen die uitspraak tot de bewonderende makkers. Zij bedoelden: het is maar dat, zie. Ik kan wat. Of, wie kan het beter? Het is zowat een tegenhanger van noord-ndl. ‘Kallen is mallen en doen is een ding’.

G.P.B

Trouwring

Er gaat in de Leiestreek het zeisel dat een trouwring nooit verloren geraakt. Ge vindt hem altijd terug. Mij is het geval bekend van een man die hem verloor bij het scheren van zijn haag, toen het begon te regenen. Zijn vrouw bemerkte het en vroeg: Waar is uw trouwring? De man zei: ‘Hij is afgeregend, maar met de zomer vermager ik wat van 't zweten en een trouwe man vindt hem altijd weer’. Het was al verloren gezocht, maar 't jaar nadien, dag op dag, bij 't scheren van de doornhaag vond de man zijn trouwring terug en zijn trouw was bevestigd.

G.P.B

Kleine verscheidenheden

Haberdaensch.

- Toepasselijk op vis. Gezouten. De zusters van het Sioenklooster te Kortrijk stellen onder hun uitgaven voor vis in 1533 een betaling ‘om een tonne haberdaensche salme’. De rekening van 1549 brengt nogmaals een uitgaafpost: ‘betaelt om een tonne haberdaensche salme, 2 lb. gr.’ (Kloosterrekening 1533, f. 303^{v}; 1549, f. 410). Dit adj. niet in de wdbn. - Aberdane in Boecxken van cokeryen (ca. 1510); habourdaen (1512) bij Verdam III 2; Aberdaen ofte ghezoute Cabbeljaeuw, bij Kiliaan (1588). Ndl. ook labberdaan (WNT VIII1, 875 en suppl. I 289); ofra. abordean, labordean; hd. laberdan. Algemeen met bet. gezouten kabeljauw. Benaming naar *Labourdain:* de oude naam van de Baskische kust aan de Adourmonding, vanwaar de Basken uitvoeren naar de visplaatsen van Newfoundland (Kluge-Mitzka 415; Oxford ED. V 3 s.v. haberdine). - Haberdaensche salme = *in tonnen gezouten* zalm, zoals de zoutevis, labberdaan of moluwe op de markt kwam.

Brootkorf.

- Korf, mand om brood in te bewaren. Voor het hospitaal van Geraardsbergen wordt in 1421 ‘ghecocht eenen broetkorf ende een paender omme de zieke mede te dienene, 4 sc. gr.’ (Devos, Invent. 319). Voor het hof van Schoeringe te Zuienkerke wordt in 1445 betaald vier schellingen ‘van eenen brootkoorf te doen vermaken’. (Rek. SJ Hospitaal 1445, f. 126^{v}). De boedellijst van Jan Willome te Brugge vermeldt in 1475 ‘een lanteerne, een brootcorf ende twee maertcorvekins’. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 24). In het sterfhuis van de welgestelde weduwe Anthuenis Feriers wordt in 1480 te Brugge bevonden: ‘een brootcorf met eenen speghele ende ander plusinghe’. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 104). In 1532 wordt de weduwe Sebastien Claerboudt ‘mandemakeghe’ te Brugge betaald voor leveren van allerlei manden waaronder ‘eenen nieuwen brootcorf’. (Rek. SJ Hosp. 1532, f. 5^{v}). - Uit mlat. panarium ontstond ofra. *Panier* met. bet. broodkorf.

Dromcopre.

- Handelaar in afval van wol. In 1306 was Jan van Vlamertinghe, ‘dromcopre’ te Ieper, verbannen wegens doodslag op ‘Inghel le Ruisschere’. Hij koopt de verbanning af tegen 20 sc. groten (Comptes Ypres I 208). - Over de bet. van *drom, dromme* in 1410 in het ‘Kuerbouc van Werveke’, zie de studie van A.P.L. Vermeersch. De taalschat van het laat-middelnederlandse K.v.W. (Gent 1962; uit KVAcad.), p. 98. Deze bet. van drom ‘afval van wol’, is ouder dan wvl. drom, ‘gareneinden’ (De Bo).

Gereidemakere.

- Zadelmaker. Een geval, beschreven in de Cyrurgie van Meester Jan Yperman (ca. 1330), wordt besloten met de zin: ‘Hi was een gereydemakere ende hi dede daerna sijn ambacht also hi te voren dede’. (MnlW II 1523). Deze beroepsnaam komt te Ieper reeds voor als familienaam in 1280: Petrus Yreidemakere staat in de rol van vonnissen op 17 jan. 1280 (Comptes Ypres I 27). Zijn vrouw (of een dochter van hem) wordt in 1323 als ‘Angnes le Yredemakigghe’ in de Ieperse stadsrekening (II 277) vermeld.

Hantsaghe.

- Zaag die met één hand wordt gehanteerd. De Gentse timmerman Laureins van der Leyen verbindt zich in 1401 voor schepenen van Gent de toren van de St.-Willibrordskerk te Hulst op te timmeren. Een van de voorwaarden luidt: ‘Ende heeft [Laureins] belooft te leverne hantsaghe ende stellinchout, up te werkene ende mede te heffene’. (SA. Gent, Jaarregister Keure 1401, f. 32^{v}). Voor de Brugse militie wordt in 1411 een uitgave gedaan ‘van eere kerfzaghe ende

een handzaghe, 4 sc. 6 d. gr.' (Invent. IV 94). Bij Jan Heynemanszone te Heile (Sluis) worden in 1422 bevonden: '2 spikerboren, 1 handtzaghe, 1 kerfzaghe, 2 groufhaken'. (Biekorf 1962, 278). De inventaris van Pieter de Neve te Brugge noteert in 1478: 'Int spindekin: een wascupe, een handzaghe, 2 spikelbooren, 2 hamers, een haumes ende andre plusinghe'. (ARB. Proosdij nr. 1236, f. 63).

Cleermande.

- Mand uit vlecht- en latwerk tot het bergen of vervoeren van klederen of wasgoed; ndl. kleermand, kleerben. Uit Brugse inventarissen: in 1467 bij Stevenijne Hooft 'een cleermande met vele diverssche plusynghe'; in 1473 bij de weduwe Jan Sintyns: 'noch een cleedermande, een spinrocken metten standaerde metten spillen, een ghedeelkin gaerne ende vlas' (RAB. Proosdij nr. 1292 f. 114; 1293 f. 32^{v}). In 1533 levert weduwe Bastiaen Claerboudt 'mandemakeghe' aan het St.-Janshospitaal te Brugge 'een nieuwe cleermande' (Rek. 1533, f. 5^{v}). In de naaikamer van het Sareptaklooster te Moerkerke bevinden zich in 1566 'zeventien witte cleermanden ende twee grau manden' (ABB. Staat 1568, f. 61; mededeling J. Geldhof). In 1574 koopt de bursier van de Duinenabdij te Veurne 'twee cleermanden omme de wasscherie' en betaalt daarvoor 48 schel. par. De abt schreef bij die rekeningpost de volgende randnota: 'Men is niet ghewone haerlieden cleermanden te doen (te leveren) ende te min duer de groote winnynghe die zy (personeel van de wasscherie) hebben ende tleelick debvoir van schoone te waschen. Ende ooc mede men zoude zulcke zaecken beter coop te Brugghe coopen'. (Los blad bij Handboek 1574). - Diminutief in 1446: het Hof van Schoeringe te Zuienkerke betaalt 18 den. 'van een witte cleedermandekin'. (Rek. SJ hospitaal 1446-47, f. 120).

Coerame.

- Raambilk (raamhof, raamstede) veranderd in weide. Een *rame,* ndl. raam, is een terrein in of buiten een stad waar eertijds de ramen (houten gestellen tot het spannen van gevolde lakens) stonden; raamland. WNT XII-3, 88. Het St.-Janshospitaal te Brugge bezat reeds lang een partij meers in de Westmeers. Nog in 1502 hadden 'de raemscheerders in pachte onse meirsch daer de ramen in staen', zo zegt de rekening (1502, f. 55) die daarover een ontvangst van 12 lb. 10 sc. inschrijft. Die raambilk wordt een koeweide, een *coerame,* die in 1539 verschijnt als beplant met taliehout. In dit jaar worden twee mannen betaald 'van in onze coerame de wulghen ende popelieren troncken ghesnouckt (te hebben)' en Pieter Costyn ontvangt 36 sc. par. 'van dat hy twee daghen heeft gheholpen met zynen scepe ons hout ende rys dat wy hebben doen maken in onse coerame thuus te bringen'. (Rek. Hospitaal 1539, f. 20). In 1584 blijkt de beplante rame weer een koeweide geworden te zijn: de rekening (1584, f. 42^{v}) betaalt Matthys Ballegeer 'over tvoeren van twee scepen mesch inde rame inde westmeersch daer de beesten gaen, 12 sc. gr.'

Melemetre.

- Korenmeter, d.i. stedelijk toezichter van de korenlevering en van de korenmaat. In 1326 wordt door de schepenen van Ieper een bedrag van 7 inghelsce uitbetaald aan ‘Gillis den Melemetre, van ere raziere rugghen iwisselt omme de mat meide te ykene’. (Comptes Ypres II 551). Hetzelfde officie werd te Brugge uitgeoefend door de *corenmeters.* De bewaarplaats van de stedelijke graanvoorraad, gelegen bij de Reie ten Wyngaerde, heet het *meelhuus* in de stadsrekeningen: 1306 (f. 17) de stad pacht twee kelders ‘daer men tmeel in houd’; 1310 (f. 38) betaling ‘van hueren vanden meelhuse’; 1316 (f. 47) betaling ‘van deckene ant melehuus ten wyngaerde’ te Brugge.

Mortelstroy.

- Stro dat in de metselspecie verwerkt wordt. Een

rekeningspost voor stadswerken te Ieper luidt: ‘Van 325 gluys; item van 125 gluys ende van 10 caefs; ibeseght ten huse ter Bueterporte ende zom ter Hangwaerporte, ende mortelstroye 3 lb. 3 d.’ (Comptes Ypres II 595).

Oorloosche scepen.

- Bewapende schepen, oorlogsschepen. Op een parlement van de Leden van Vlaanderen te Gent in mei 1403 wordt voorgesteld ‘dat zij [de havensteden van Vlaanderen] gheen oorloosche scepen ute souden laten varen...’. (Handelingen van de Leden, ed. Prevenier, p. 264). In 1571 lopen te Gent berichten rond over de aankomst van Spaanse troepen: sommige zouden bestemd zijn ‘omme Vlaenderen te beschudden vanden oploop vande Waterguesen, die ter zee zeer sterck zijn met oorloossche schepen’, zo noteren de gebroeders van Campen in hun Dagboek (ed. De Potter, 332). - Gebruikelijker in de 15e en 16e eeuw is de term *schip van oorloghe, scepen van oorloghen, boodt van oorloghe.* De Leden van Vlaanderen komen in 1403 bijeen te Brugge ‘omme raet ende advis te hebbene up de brieven vanden grave van Saint-Pol, up de scepen van oorloghen die commen waren voor de havene ter Nieuwerpoort...; voort up Robrecht Davyszone die commen was uut Scotland met twee scepen van oorloghe’. (Handelingen o.c. 265). De rekening van Blankenberge noteert in 1526 een uitgave door de wetheren gedaan ‘van den ghesellen varende op de scepen van orloghen uuter Sluus hier an 't lant ghecommen’. (La Flandre VII 250). In dezelfde periode was de term *lieden van oorloghen, knechten van oorloghen, ruters van oorloghen,* in kroniek en in rekeningteksten zeer gebruikelijk. - Uit literaire bronnen wordt de term orlogesch, oorlogsch medegedeeld in WNT XI, 148: oerlochsche schare (M. de Castelein, ca. 1550), oorlochsche feyten (van Zuylen, Plutarchusvertaling, 1603). Tot dezelfde periode (ca. 1590) behoren de in MnlW V 1995 aangehaalde teksten uit de Cronycke van Despars: ‘orlochsche exploiten; naer die oorloosche guysen’.

Rysbaken.

- Baak bestaande uit een rijsstaak of boompje in de zeegaten vastgelegd om het vaarwater aan te wijzen. Op 4 mei 1465 wordt Bavo van Massenhove door de schepenen van Brugge aangesteld tot *bakenare* van de bakens ten oosten van het Zwin; hij wordt beëdigd op een reglement met o.a. de volgende bepalingen: ‘Eerst, zo zal de voorseide bakenare baken den Speelman up beeden henden, te wetene up elc hende met eenen ryse.... Voort zo zal hy den Navel baken, van danen met bollebaken ende rysbaken... Voort zo zal hy baken den darinc ontrent den Godsvliet, met rysbaken... Ende voort... alle de zanden zal hy baken met rysbaken die ten leeghen watre drooghe ligghen... Voort zo zal hy stellen up den houc van Cadsant rysbaken’. (Gilliodts, Cart. Estaple II 131-132). - Over *bollebaken* zie Biekorf 1969, 314.

Roosere.

- Beëdigd stedelijk ambtenaar belast met het 'rozen' van de schepen op de binnenvaart Sluis-Brugge. Het *roosen* bestond in het aanbrengen op de scheepswanden van 'twee witte verthinde roosen, te wetene eene an elcke zyde, eenen alven voet breet up haer ronde ende eenen upstaenden naghele inde middelwaert'. De schippers waren gehouden hun rozen 'wit te houdene zonder die te laten verdonckeren vanden roeste, pecke ofte anders...'; ze mogen 'niet dieper laden dan haerlieder roose' en betalen een boete aan de Tresorie wanneer ze bevonden worden varende '*verdroncken de rooze,* (ofwel) *de rooze onder,* (ofwel) *over de rooze gheladen*'. Op 10 maart 1540 (n.s.) wordt Cornelis Nouls fs Jans 'ontfanghen als roosere *derer stede*' van Brugge, in opvolging van zijn vader; bij de beëdiging werd hem 'scerplic ghe-

last de brieven up 't roosen vande scepen thonderhouden...' (SAB. Ferieboek Tresorie 1526-41, f. 125^{v}. Een voorgebod van 26 jan. 1558 (n.s.) vernieuwde het reglement volgens hetwelk de roosere gehouden was 'te roozene de scepen' (id. Ferieboek 1556-68, f. 20). Bij de verpachting van stadsofficies te Brugge in 1451 wordt 'troosse vanden scepe' genomen door Cornelis Leys tegen 72 lb. par. (Invent. V 476). Vgl. in MnlW VI 1627 de tekst uit de Rek. van Brielle anno 1463 betr. de rozen van vletscepen (platboomde vaartuigen). - Als term uit de scheepvaart is mnl. *rose* dan te bepalen: Merkteken uit vertind blik in de vorm van een roos gemaakt en aan de buitenwanden van het schip bevestigd om in de kanalen de kontrole toe te laten op de diepgang van de schepen. (Volgens J. Claeys in Biekorf 1933, 53-57).

Seeteve.

- Wijfje van de kleine zeehond die op onze kust voorkwam (en nog soms voorkomt), de 'botdief' genoemd wegens zijn vraatzucht. Uit zijn spek werd traan gekookt en van zijn huid een stevig leder bereid. In 1280 komen te Ieper zeteven op de markt: wegens overtreding van de marktkeure door het aanbrengen '*van quaden* (bedorven) *zeteven*' worden Petrus Vrient, Heinckin van der Bake uit Nieuwpoort en Jan Vooght eveneens uit Nieuwpoort op 20 sc. beboet. (Comptes Ypres I 32 33 48). Ten behoeve van het stedelijke geschut van Brugge wordt in 1338 een 'zeetevenvel' aangekocht en ook de stadsrekening van 1382 betaalt '12 groten van eere zeetevenvelle'. (Invent. Gilliodts III 20 55). - Robbenhuid (robbevel) werd gelooid en in de schoenmakerij gebezigd voor binnenzolen.

Seynevisch.

- Term uit de oude zeegvisserij, d.i. de zware strandvisserij met behulp van paarden die de zegen (mnl. segene, seyne = groot sleepnet) voorttrekken. De aldus gevangen vis heet *seynevisch.* De boursier van de Duinenabdij te Koksijde ontvangt in mei 1564 een som van 12 pond par. 'voor seynevisch by hem vercocht te Veurne (aan) Maycke Quintins' en 'van seynevissche by hem vercocht te Honscote (aan) Clays Hoet'. (Rek. Bourserie 1563-64, f. 9^{v}). Dezelfde rekening vermeldt (f. 45) ook 'costen van seynen'. De uitgaven betreffen in mei-juni 1564 de aankoop van: 'een nauwe seyne omme 10 lb. par.' en vooral het vervaardigen van 'een wyde seyne, daertoe 28 pondt garns te 8 sc. tpondt getwynt ende gebreit, compt. 11 lb. 4 sc. Item voor peesten omme dezelve seyne, een heele back lynen, lanck 54 vamen... Item twee paer seynestrynghen omme de seyneperden'. Op 12 juni 'zoo was Jacob Mostaert ghehuert 9 daghen omme te helpen seynen, te 6 sc. sdaegs'. Vgl. Biekorf 1933, 341-342. - Over strandvisserij zie Bly, Onze Zeilvischsloepen 177-179; Gent 1910. Bijzonderheden over 'la pêche à la seine' op de westkust (De Panne) bij Ch. De Zuttere, Enquête sur la pêche maritime en Belgique I 306-307; Brussel 1909. - Mnl. seyne staat nevens ofra. seine (ook soyine, saigne) bij Godefroy X (suppl.) 656; eng. seine en samenst. seine-fish, seine fishery e.a. (Oxford ED. IX 401). In

Noord-Frankrijk is *seiner* ww. nog bekend (Wartburg XI 54). Al die vormen - zoals oudhd. segîne, mhd. segene - afgeleid van mlat. sagena.

Sluutcorf.

- Sluitmand met kleppen of deksel gesloten. In de kelder van Jacop uten Poele te Brugge in 1471 bevindt zich ‘eenen sluutcorf met wyncroesen’. (RAB. Proosdij nr. 1509, f. 104). Op de ‘upper voorsoldere’ van het huis ter Tassche te Brugge wordt in 1475 bevonden ‘een ghedeel sluutcorven ende maertcorven’. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 7^{v}). - Sluitkorf (sluutkurf) nog heden bekend in Breskens, Cadzand en Groede (Wdb. Zeeuwse Dial. ed. Ghijsen, s.v.).

A.V.

Vraagwinkel

Spel van Sint-Godelieve

Jan Baptist Hendrix, onderwijzer te Zele, liet in 1722 in zijn dorp een Sint-Godelievespel uitvoeren dat hij zelf had opgesteld. Dit treurspel van Hendrix werd gedrukt te Gent in 1722 met een opdracht aan de abdis van het Godelieveklooster te Brugge. Was deze Hendrix afkomstig van Brugge of uit het Brugse?

P.L.

Toen de mensheid sterker was

Sommige oude remedies en recepten gewagen, bij de opgave van ingrediënten, van vroegere tijden toen ‘die mensheid starker was’. Werd die voorstelling uit de arabische geneeskunde ontleend of behoort ze tot onze westerse literatuur?

C.B.

Steenhouwer Jan Braem

In 1529 ondernam de Brugse steenhouwer Jan Braem, bij kontrakt, de bouw van ‘een nieuwe cappelle voor de halle [van St.-Winoksbergen], met een nieuwe scepenen camere daer onder’. Is er meer werk van die steenhouwer bekend?

A.D.P.

De Kaproenengilde

Door een gilde, genaamd De Kaproenengilde, werd te Brugge uitgegeven: *‘De Kaproen. Almanak voor Vlaanderen voor 't jaar 1886’*. De drukker was Em. Bonte, uitgever van de Stad-Brugge, opvolger van Delplace-Beernaert. Voor zover ik weet is 1886 het eerste en het énige jaar van die almanak. Zegt het (onvindbare) boekje iets meer over die gilde, mogelijk een studentengilde?

L.C.

Hoeveel riem is een baal?

In de papierhandel oudtijds kende men de baal van tien riem, zoals tegenwoordig nog. Er kwam echter ook papier op de markt in balen van twaalf riem. Was die laatste papiermaat eigen aan de Franse fabricatie?

J.P.

Sint-Michielsgilde te Ieper

In een gildevaantje (ca. 1630) van het schermersgild te Ieper staat een wapen dat ik niet kan thuiswijzen: ‘Gevierendeeld, 1 en 4 van zilver met een arend van sabel, 2 en 3 gedwarsstreept van keel en goud. Het schild is getopt met een kroon van zeven paarlen en gehouden van twee naar links gekeerde leeuwen’. Aldus de afb. met beschrijving bij M. Van Coppenolle, Westvlaamsche bedevaartvaantjes 37. - Moet dit wapen beschouwd worden als het gildewapen, of is het (een bekend?) familiewapen?

E.N.

Portret Mgr. de Haerne

Mgr. D. de Haerne (1804-1890) vierde, op 3 sept. 1878, de vijftigste verjaring van zijn priesterwijding (6 juli 1828). Bij deze gelegenheid werd hem, op het stadhuis te Kortrijk, zijn geschilderd portret aange boden, werk van de kunstschilder D. Mergaert (1865-1890). Waar wordt dit portret bewaard?

B.J

Kraaien vangen

De kraai was nooit een beschermde vogel; misschien een der weinige vogelen die ‘vogelvrij’ waren. Men mocht ongestraft kraaien vangen (zoals ook soms wolven, mits toelating van de opperjager). Werd ooit door heer of wet een premie gesteld op het vangen van kraaien?

W.H

Wilde Yerschen

Biekorf 1961, 287 gewaagt van ‘Wilde Schotten’ als naam van een regiment Highlanders dat in 1743 in Brugge lag. Een *Nieuwe tijdinghe* van 1544 spreekt van een monstering van ‘Wilde Yerschen’. Vanwaar die bepaling *wild* voor Schotse en Ierse regimenten? De betekenis van *wild* schijnt in die toepassing niet pejoratief te zijn, doch integendeel te wijzen op slagvaardigheid en aanvalskracht.

M.A

Strotap

Had (heeft) die tap een bijzondere naam in West-Vlaanderen? Het betreft de tap van stro die in het smoutgat van 't wagenwiel gestoken wordt, om te beletten dat het smeer er uitvloeit.

H.T

Meiers in Oud-Vlaanderen

Grevelinge en Watten hadden oudtijds een ‘meier’, niet een ‘burgemeester’ aan het hoofd van hun stadsregering. Zijn er nog meer plaatsen in Oud-Vlaanderen (van vóór de Franse tijd) die een meier aan het hoofd van hun bestuur hadden?

G.L

Feodale Zalen

Rijsel en Ieper hadden weleer elk een *Zale:* zo was de naam van het feodale hof dat in die steden gevestigd was. Ik ken maar die twee Zalen in Oud-Vlaanderen. Waren er meer?

G.L

Raziere

Waarin ligt het verschil tussen ‘rivierraziere’ en aerdraziere’ die als graanmaten in oude tarieflijsten genoemd worden?

C.B

[Nummer 3-4]

Legenden rond aartshertogin Isabella en het beleg van Oostende
De kleurnaam izabel in de etymologie

De kleurnaam *izabel* (izabelkleurig; fr. couleur isabelle) hangt samen met de meisjesnaam *Isabella,* de romaanse (oorspr. provençaalse) wisselvorm voor *Elisabeth.* Zo wordt algemeen aangenomen. De vorm *Isabel* - in Frankrijk en de Nederlanden ook *Isabeau* - kende vanaf de 13e eeuw een grote verspreiding in Spanje, Frankrijk en Engeland. Onze aartshertogin Isabella Clara Eugenia, dochter van de Spaanse koning Filips II en gemalin van de aartshertog Albrecht van Oostenrijk, tekende *Isabel,* maar verschijnt als *Elisabeth* in het latijnse randschrift van de munten, terwijl ze ook als *Isabella* in zegelteksten voorkomt.

De moderne etymologie aanvaardt algemeen dat de kleurnaam *izabel* (een soort geel, of *beige,* of *chamois*), die ook tot de franse, engelse en duitse woordenschat behoort, van de vrouwennaam Isabella werd afgeleid. Waar en wanneer? De historie moet hier een woord meespreken.

De etymologische behandeling van *izabel* heeft haar eigen, enigszins bewogen geschiedenis.

Omstreeks 1800 komt een anekdote in omloop die het verband kleurnaam > persoonsnaam wil uitleggen. De kleurnaam zou ontstaan zijn bij het beroemde beleg van Oostende (1601-1604), waar de aartshertogin Isabella in persoon de Spaanse troepen kwam inspekteren en aanwakkeren. Haar vastberadenheid om de stad op de Staten te veroveren sprak ze uit in de gelofte ‘niet van hemd te veranderen zolang de stad niet was ingenomen’. De lange duur van het beleg had voor gevolg dat het hemd van de aartshertogin er ‘vergeeld’ uitzag toen ze eindelijk, na de overgave van de stad, schoon linnen aantrok. Die ongewone geelachtige tint werd naar de vorstin *couleur Isabelle* genoemd.

Belangrijk is hier de vaststelling dat die anekdote voor het eerst in de literatuur opduikt twee eeuwen na het beleg van Oostende.

Die anekdote van begin 1800 is een schlager geworden Vooral na 1830, toen de Aartshertogen in onze nationale geschiedenis werden geïntegreerd. Heden nog wordt die pittoreske gelofte van Isabella gaarne aangehaald om de lange duur van het beleg van Oostende te illustreren. En om de kleurnaam uit te leggen.

De wetenschappelijke etymologie heeft intussen, op grond van historische dokumenten, aartshertogin Isabella en Oostende definitief uitgeschakeld. Wel wordt de afleiding kleurnaam > persoonsnaam algemeen behouden. De nieuwe naamdraagster die ervoor wordt ingezet is niemand minder dan de betovergrootmoeder van de aartshertogin, met name Isabella de Katholieke (alias Isabella van Kastilië), echtgenote van Ferdinand van Aragon. De naam van deze Isabella is historisch verbonden met de verdrijving van de Moren uit Spanje en de inneming van Granada in 1492. Bij het beleg van deze laatste Moorse stad zou koningin Isabella, die de eerste tocht van Columbus heeft gefinancierd, ook de gelofte hebben gedaan zich niet te verschonen totdat Granada gevallen was.

Het beleg duurde negen maanden: genoeg om haar hemd de kleur te geven die alleen met haar doorluchtige naam kon worden uitgedrukt...

Etymologie en legende zijn, men hoort het, in heel dat izabel-geval ten nauwste verbonden. De ontwikkelingsgang van de legende kunnen we al volgt samenvatten.

Vóór 1800 is de anekdote Isabella-Oostende volstrekt onbekend, hoewel er over het beleg van Oostende - het beruchte ‘Nieuwe Troye’ - een overvloedige eigentijdse literatuur bestaat(1).

Opmerkelijk is ook dat die anekdote bij haar eerste verschijnen de verklaring van de kleurnaam inhoudt.

De eerste verteller van de ‘Oostendse’ anekdote is de Engelse historicus en publicist Isaac D'Israeli (1766-1848) in het in 1817 gepubliceerde en in 1823 herdrukte deel III van zijn *Curiosities of Literature*(2). Het dubbeltje gaat aan 't rollen. In 1829 deelt A. Dinaux van Valenciennes de anekdote mede in zijn *Archives du Nord* (I 236). De bewerkers van de 8e uitgave (Rijsel 1832) van het *Dictionnaire Historique* van de Feller hebben de anekdote van Isabella-Oostende in de biografie van de Aaartshertogin tussen haakjes bijgevoegd. Ze voegen

(1) Een volledige bibliografie bij J. de Saint-Genois, Le château de Wildenborg ou les mutinés d'Ostende II 194-197 (Brussel 1846). De auteur heeft de Isabelle-anekdote in zijn verhaal niet opgenomen.

(2) Brewer's Dictionary of Phrase and Fable, ed. Cassell 1954, p. 496. - Over de uitgaven van Curiosities of Literature, zie Dict. National Biography V 1023.

er echter aan toe dat die hemdhistorie ook in de Spaanse traditie van koningin Isabella voorkomt[3].

Wanneer Wolf in 1843 de Oostendse sage van de 'Isabellenfarbe' uit de volksmond *('mundlich')* optekent, horen we in zijn versie niets meer dan de weerklank van de literaire anekdote[4].

Gedurende de volgende jaren verovert de legende haar passende plaats in de toponymie van Oostende: immers de herberg *Prins Albertus* ofte *Albertus en Isabella* in het aanpalende Mariakerke is een getuige van de dure eed van de vorstin, men toont er de kamer waar Isabella de hemdgelofte heeft uitgesproken... Zo leert ons in 1861 Eugène Bochart in zijn zeldzaam repertorium van de straten van Oostende[5].

Als eerste en brutale spelbreker van die Oostendse geluksdroom doemt de grote Littré op, die anno 1883 bij, de behandeling van de kleurnaam *isabelle* de anekdote van de aartshertogin aanhaalt om ze als een waardeloze *'historiette'* te verwerpen.

Inmiddels had reeds in 1839 Florian Frocheur een originele versie gepubliceerd die misschien was uitgedacht om het wat triviale hemd van de vorstin der Nederlanden te vervangen door haar nobeler paard. In het Museum van Brussel staat vanaf 1838 het opgezette paard ten toon dat door de aartshertogin werd bereden bij het beleg van Oostende en bij haar intrede in Brussel. Een andalusisch paard, eigenlijk het paard 'qui, par sa nuance, a donné le nom à la couleur Isabelle'. Dit paard droeg weleer een zadel dat versierd was met diamanten en robijnen voor een waarde van 200.000 florijn. Aldus Frocheur[6]. Dit tastbare izabelkleurig museum-paard van de vorstin heeft het sukses van haar literaire hemd niet kunnen aantasten. De archeologie was alstoen verreweg de mindere van de literatuur.[7]

(3) Is die verwijzing naar koningin Isabella en Granada alleen een gissing van de Rijselse uitgevers? De Parijse Fellereditie van 1834 neemt de Isabella-anekdote niet over. - In de Spaanse literatuur over het beleg van Granada (voor zover die in ons bereik lag) vonden we geen spoor van een gelofte van koningin Isabella.

(4) J.W. Wolf, Niederländische Sagen 201-202 (Leipzig 1843).

(5) E. Bochart, Ostende à la main. Dictionnaire historique des rues, places, monuments 133 (Brussel 1861).

(6) Messager des sciences historiques 1839, p. 349. - In hetzelfde Museum van Brussel (alsdan het oude Hof) stond ook het opgezette moravisch paard dat aartshertog Albrecht bereden had bij het beleg van Oostende. Dit paard, dat er in volle borst onder zijn ruiter geschoten werd, kreeg een grafschrift dat heden in het Museum van de Hallepoort bewaard wordt. Zie de Kataloog 'Oostende 1000' (1964), nr. 260

(7) De Oostendse anekdote wordt overgenomen door de Biographie Universelle in 1845; door V. Derode in 1848 (Histoire de Lille II 87)); door de Allgemeine Deutsche Biographie in 1881 (XIV 611)); door Ch Piot in 1889 (Biographie Nationale X 16).

En toch zijn het archeologen die in 1887 Isabella van Oostende als etymologisch onbruikbaar hebben afgedankt. Uit archiefteksten, door Gay en Havard bovengehaald, blijkt immers dat kleerstoffen in *couleur d'isabelle* in de handel waren in 1595, d.i. vijf jaar vóór de aankomst van Isabella in de Nederlanden en zeven jaar vóór het begin van het beleg van Oostende. De kleurnaam *isabelle* is reeds een erkende naam in de jaren 1590; teksten betr. kleerstoffen en klederen in *couleur isabelle* uit 1607-1609 komen de opgang bevestigen van een modekleur die tot 1640 zal aan bod blijven(8).

Gay, de grote archeoloog van Bourges, en Havard, zijn Parijse kollega, 'restitueerden' welgemeend aan koningin Isabella van Kastilië hetgeen ze aan de kleindochter van haar grote kleinzoon, Keizer Karel van Habsburg, hadden ontnomen. Het hemd uit de etymologiserende anekdote werd verplaatst in de tijd naar 1492, in de ruimte naar Granada. Deze noodoplossing wordt in de bekende Franse etymologische woordenboeken van W. von Wartburg (1952; FEW IV 818) en Dauzat^2 (1969) overgenomen.

De Engelse lexikografie kwam in 1901 de vaststelling van Gay en Havard bevestigen. Onder het trefwoord *isabel* in het grote Oxford Dictionary (V 499) maakte Murray een tekst bekend waaruit blijkt dat koningin Elisabeth van Engeland reeds in het jaar 1600 een kleed in *Isabella-colour* droeg(9). Murray, en na hem Brewer, konstateren de onhoudbaarheid van de Oostendse anekdote en nemen hun toevlucht tot de Isabella van Granada om de kleurnaam thuis te brengen. Met een zekere aarzeling, die nog in 1966 door Prof. Onions zal worden gedeeld(10).

Bij ons was Edward Vlietinck, de onvolprezen geschiedschrijver van Oostende, de eerste die, in 1897, de anekdote van de Isabellakleur in verband met zijn stad als een legende bestempelde(11). In feite denkt hij hetgeen zijn stadsgenoot

(8) Zie de teksten in Bijlage. - Deel I van Victor Gay, Glossaire archéologique verscheen te Parijs in 1887. De postume uitgave van deel II (bezorgd door H. Stein), waarin trefwoord Isabelle, verscheen eerst in 1927. In feite is de tekst uit 1600, door Murray gepubliceerd in 1901, de eerste doorslaande tekst die voor de filologische studie bruikbaar was. Hoewel de archeoloog Havard, reeds in 1887 uit zijn teksten van 1607-1609 terecht afleidde dat de kleurnaam niet kon samenhangen met de Isabella van het beleg van 1601-1604.

(9) J.A.H. Murray, A New English Dictionary on Historical Principles V (1891) 499. (Vanaf de herdruk van 1933 is de titel: The Oxford English Dictionary).

(10) C.T. Onions. The Oxford Dictionary of English Etymology (1966)). De auteur haalt geen anekdote meer aan: de kleurnaam is zeker afgeleid van de persoonsnaam, doch de direkte bewijsplaats ontbreekt, zo noteert Onions.

(11) E. Vlietinck, Het oude Oostende 295 (Oostende 1879). - Vgl. de mededeling in Biekorf 1953, 220.

Prof. Vercoullie in 1925, onomwonden zal uitspreken: dat de anekdote van de hemdgelofte werd uitgevonden om de kleurnaam uit te leggen(12).

De redakteuren van het Woordenboek Ned. Taal (VI 2262) halen in 1912 de Oostendse overlevering aan, doch met een kritische verwijzing naar de *Isabella colour* uit 1600 (in Oxford Dictionary, boven aangehaald). Bij Franck-van Wijk (1912) is dit gegeven nog niet opgenomen.

In zijn verdienstelijke bundel 'Vijf glanspunten uit de geschiedenis van Oostende' (1962) geeft Ary Sleeks (K. Seys) een uitvoerige beschrijving van het beleg. Zoals Vlietinck noemt hij de gelofte van de aartshertogin een legende, echter met de onvoorzichtige kommentaar dat die legende 'het ontstaan heeft bezorgd aan *la couleur Isabelle*'.

Uit de late 16e-eeuwse (en etymologisch nog niet verklaarde) kleurnaam *'couleur isabelle'* is gedurende de Romantiek de legende van de aartshertogin en haar Oostendse gelofte geboren. Die legende is uitgesproken etymologiserend. De anekdote vindt aanvankelijk een dankbaar gehoor in de (romantische) geschiedschrijving en filologie. Totdat meer licht opging uit Franse en Engelse archiefteksten. Alleen de Duitse filologen bleven met hun 'Isabellafarbe' bij de Oostendse Isabella stagneren(13).

Literair bekeken is de legende natuurlijk aantrekkelijker en poëtischer dan de filologie. De legende heeft haar eigen bestaan en bestaansrecht. In het leesboek 'Vlaanderen-Volkskundig leesboek voor de lagere scholen', uitgegeven te Groningen in 1931, levert de *Isabellakleur* de stof voor een (niet al te gelukkige) fantasie van vijf bladzijden op de Oostendse gelofte van Isabella. Dit anonieme kortverhaal is geïllustreerd met twee houtsneden van Fr. Cantré(14).

Het sakrale van Isabella's gelofte moet Michel de Ghelderode hebben aangetrokken. In een kort artikel over het beleg van Oostende, verschenen in 1949, schijnt hij te prelude-

(12) Etymologisch Woordenboek der Nederl. taal[3] (Gent 1925). - Volgens de uitgevers van de nieuwe Dauzat (1969) is de kleurnaam isabelle mogelijk uit het arabisch af te leiden.

(13) Weigand-Hirt, Deutsches Wörterbuch[5] (Giessen 1909). Onveranderd behouden in Gr. Brockhaus (1954; V 741) en in Das Grosse Deutsche Wörterbuch van Bertelsmann (1966; ed. G. Wahrig). - Ook de Franse archeoloog M. Leloir heeft in de nieuwe editie (1961) van zijn Dictionnaire du Costume de anekdote-uitleg van de eerste uitgave (1951) onveranderd gelaten. De internationale verspreiding van dit werk verzekert nog voor lange tijd de traditionele uitleg van de kleurnaam.

(14) Groningen, Noordhoff, 1931. De samenstellers van dit leesboek zijn: Paul van Ipenburg, Diet Kramer, P.J. Meertens, J. Waterink, Anne de Vries, Daan Deken, D. Wouters e.a.

ren tot ergens een dramatische uitbeelding van het tema[15] De aartshertogin doet haar ‘zonderlinge en gewaagde’ gelofte in het paleis te Brussel. Wanneer ze ‘drie jaar en drie maanden later’ de gevallen stad gaat bezoeken, dankt ze de hemel omdat ze eindelijk van hemd mag veranderen. Haar entourage heeft dan de onbepaalbare kleur van het magische linnen ‘couleur Isabelle’ genoemd, uit hoffelijkheid en verering voor de vorstin. Tot zover de voorstelling van de Ghelderode.

De Oostendse anekdote zou zelfs in onze dagen opstijgen naar de wereld van het sprookje. In 1968 verscheen te Londen het werk van Grant Uden: *A Dictionary of Chivalry.* Op blz. 131 van dit door Pauline Baynes prachtig geïllustreerde boek prijkt Isabella in woord en in kleurprent, en rnet het passende tikje humor dat bij haar legendarische gelofte behoort.

Een element uit onze 19e-eeuwse Oostendse anekdote verdient nog een bijzondere vermelding.

Het beleg van Oostende heeft feitelijk geduurd van 5 juni 1601 tot 20 september 1604, d.i. een duur van drie jaar en drie-en-half maand. In de geschiedschrijving van het beleg wordt de duur gewoonlijk afgerond op drie jaar ofwel op drie jaar en drie maand. Bruzen la Martinière stelde echter reeds vast in 1736 dat sommige auteurs ‘op belachelijke wijze’ het getal drie gingen aandikken en schreven van ‘drie jaar, drie maanden en drie dagen’[16]. De anekdote heeft meestal een van deze kronologische varianten overgenomen. Enkele auteurs vinden echter die duur voor de hemdgelofte al te lang en reduceren Isabella's experiment tot 8 maanden (1829), terwijl een jongere versie uit 1896 weet te zeggen dat Isabella haar gelofte heeft gedaan op het einde van het derde jaar en aldus wat schappelijker het hemd ononderbroken heeft gedragen gedurende drie maanden en drie dagen[17].

De kleurnaam *isabelle* - voor het eerst vastgesteld ih 1595 - is tot op heden bekend gebleven in het frans en het engels, het duits en het deens, het spaans, italiaans en portugees. Oorspronkelijk gezegd van kleerstoffen (serge, satijn, fluweel) wordt de term overgedragen op het paard. Het izabelpaard is bleekgeel, bijna wit, duidelijk geel echter in manen en in staart; het is zwart getekend aan de voeten en heeft dikwijls een donkere streep over de rug en schouders[18].

De kleurnaam is doorgedrongen in de plant- en dierkunde:

(15) Journal de Bruges, 15 januari 1949.
(16) Bruzen la Martinière, Le Grand Dictionnaire Géographique VI-**1** (Den Haag-Amsterdam 1736).
(17) Magasin Pittoresque 64 (1896) 348.
(18) Gr. Larousse 1962 (VI 234).

sommige vogels, vissen en schelpen dragen die kleurnaam, voor Amerika noemt Webster (1966) zelfs een mooie *Isabella vlinder* (Isia Isabella). De bloemisterij legde ook beslag op de naam. In een Delfts Tulpenboek uit de eeuw van de tulpomanie (ca. 1670) wordt een *Isabella-tulp* afgebeeld[19].

Het laatste woord komt hier echter toe aan onze vogelliefhebbers. Een spiegel van de huidige welvaart is o.m. de bloeiende hobby van de kanariekweek. En de taalverrijking in de daarbij behorende kleurnamen. De Tentoonstelling van kleur- en siervogels te Brugge in 1957 bood aan de bezoeker een merkwaardige kollektie kanaries in de volgende izabel-gamma (beschreven in de gedrukte kataloog): goudizabel, zilverizabel, oranje-, oranjerood-, roodizabel en roodizabel schimmel...

Deze vitaliteit van de kleurnaam is een waarborg te meer voor het voortleven van de populaire legende van Isabella en het beleg van Oostende.

A. Viaene

Bijlage
De oudste bewijsplaatsen van de kleurnaam isabelle

1595 Parijs. - ‘Pour deux tiers serge de Fleurance, coulleur d'isabelle, pour faire ung bas de chausse à 4 escus l'aulne’. Uit een rekening in Arch. Nationales, bij Gay II 49.

1599 Parijs. - ‘Un cottillon de satin de couleur d'isabelle, découpé à un bandage découpé à fueilles de chesne, chamarré de passement d'argent, garny de petites rozettes d'argent et soye vert, doublé de tafetas incarnat, prisé 10 escus’. (Gay II 49). - Dit kostelijk kleed komt voor in de inventaris (sterfhuis) van Gabrielle d'Estrées, de favoriete van koning Hendrik IV.

1600 Londen. - De inventaris van de kleerkamer van koningin Elisabeth vermeld o.m.: ‘Item, one rounde gowne of Isabella-coulour satten... set with silver spangles’. De bron van Murray in OED is de historisch-archeologische uitgave van John Nichols (1745-1826): *Progresses and Public Processions of Queen Elisabeth.* Dit werk verscheen eerst in twee delen te Londen in 1788. De herdrukken van 1821 en 1823 zijn driedelig. Bovenstaande tekst komt voor in deel III, p. 505 van de uitgave van 1823. Over dit werk zie Dict. Nat. Biography XIV, 448. Vgl. ook J. Herbillon, Eléments espagnols en wallon et dans le français des anciens Pays-Bas 86-87 (Luik 1961).

[1601-1604: Beleg van Oostende].

1607 Bordeaux. - Bij de lakenkoopman Grégoire Beaumon zijn voorhanden ‘raz (serges) de Montauban couleur isabelle, à 35 sous l'aune’. Bij H. Havard, Dict. de l'Ameublement III 52 (Parijs 1887).

1609. - In een tornooi te Turijn was de graaf de Vische gekleed ‘de couleur isabelle et de gris’. Havard, ibidem.

1660. - ‘Isabelle, *couleur,* f. Color de camuça’: in ‘Tesoro de las dos lenguas española y francesa’ van Caesar Oudin; gedrukt te Brussel in 1660 door Jan Mommart.

(19) E.H. Krelage, Bloemenspeculatie in Nederland 134 (Amsterdam 1942).

Grafsteen van Heindric Rogier te Wervik 1528-1531

Blijkens een kort bericht in de (gestencilde) ‘Mededelingen van de Stedelijke Oudheidkundige Commissie Wervik (STOC), nr. 4 van 1968, blz. 99, kwam, bij de herstelling van een oude gewadenkast in de kleine sacristie van de Sint-Medarduskerk te Wervik, in oktober 1968, een gedeelte oude buitenmuur bloot, waarin een ruitvormige grafsteen zat die aldus opnieuw zichtbaar werd. De steen werd losgemaakt en is thans op een andere plaats opnieuw in de muur gezet en voor het nageslacht bewaard.

Deze gedenksteen was niet helemaal onbekend. J. Gailliard (Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale, Brugge, 1861), heeft hem weergegeven, helaas belachelijk foutief: *‘Sepulture van Heindric T'omi. die overleet up den derthien dach xv^{c} xxx inde proche van Hedo orne die starf anno xv^{c}...’.* Deze steen is thans beschadigd en gedeeltelijk moeilijk te ontcijferen. Het laatste jaartal is helemaal verdwenen. We lezen de tekst als volgt:

‘Sepulture van Heindric Rogier die
overleet up den derthien dach
xv^{c} xxx ende Proene vanden Do
orde die starf a^{o} xv^{c}.....’.

Dhr. Decooman, te Wervik, die verdienstelijk werk heeft verricht om de steen te bewaren, leest de familienaam van de echtgenote als *‘Haghedoorne’,* en dit aan de hand van een nogal geflatteerde herstelling van de steen, gelukkig alleen maar op het papier. Het opschrift is gevat in een op de steen getekende banderol en is omringd met vier wapenschilden: a) een rechtstaande korte speer, met er boven op, in de vorm van een bourgondisch kruis, een vlegel en een bezem; b) het gevest van een zwaard of mes, versierd met een lint; c) een kruis, de rechtstaande arm als pijlkruis, de horizontale als hakenkruis en d) een broodspaan. Zoals de tekens in de wapenschilden zijn gebeiteld gelijken ze wondergoed op de *handtekeningen* voor waarmerking geplaatst onder oudere dokumenten, alvorens men daartoe de *naamtekening* plaatste.

Hendrik Rogier is ons bekend uit het Werviks Rodenboek, in hetwelk zijn jaargetijde ingeschreven is f° 54v^{o}:

‘Up den XIII avende zal men doen tiaerghetide van Heinderick Regier[1] ende zinen wive inder manieren hier naer

(1) De grafie Rogier vinden we, in de 15e en 16e eeuw te Wervik zelf en in het omliggende, zoals bv. te Komen, dooreengehaspeld met de grafie Regier.

volghende. Den prochiepape voor te recomderen ende zijn messe vj s.p. Diaken ende subdiaken elck j s.p. De colege xxiiij s.p. De kinderen in wittebroot iiij s.p. De terminaris js. De coster van luudene iiij s. Ten dijssche lxviij taerwin broeden van j s.p. tstijck, ende van deze proveenen hebben de vrienden x ende de religieuxe van sent Jans ghasthuus ij proveenen ende Graeuwe Zusters oock ij ende vj provenen binnen den Heleghen Gheesthuuze. Bedraghende de somme van v lb jx s p. Ende de reste zullen de dischmeesters deelen den aermen daert hemleden meest noot dijncken zal'[(2)].

Het eigenaardige nu is dat het Rodenboek wel het jaargetijde aangeeft van Hendrik Rogier met de voor de Dis er aan verbonden kosten, maar, in tegenstelling tot meestal de andere opgaven in het zelfde boek, niets mededeelt aangaande de fondatie, niets over het goed of de renten door de Dis er voor verkregen, van Hendrik zelf of van zijn erfgenamen. Erfgenamen had hij:

op 28 september 1528 worden *Jan Rogier f Henry ende Coppin zyn* z(oon) ingeschreven als nieuwe poorters te Kortrijk, in het register getiteld 'Nieuwe poorters, Stad 1413-1680, Kasselrij 1413-1600', f° 53v^{o} van de rubriek 'Wervicke XLIII', bewaard op het Rijksarchief Kortrijk.

Bovendien vinden we de vermelding van een grondeigendom toebehorende aan *dhoirs van Henry Rogier* in de domeinrekening van de heerlijkheid Wervik over 1540-41, f° 60r^{o} (Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, Nr 7794). Deze grond was gelegen op Overleie (thans Wervicq-Sud, Frankrijk) nabij *de strate die gaet naer Kesenete* (Quesnoy-sur-Deûle).

Als eerste *Rogier* te Wervik hebben we een (Jake)-minckin aangetroffen in een disrekening 1505-06 (Oud Stadsarchief Wervik 221, blz. 13) en we vermoeden dat de familie afkomstig was uit de streek waar in de 16e eeuw reeds Frans gesproken werd. Dit was alsdan de heerlijkheid Linselles-Blatton *(het Blettoene)* op de uiterste punt van huidig Frans Wervik, 3 à 4 km van de Leieoever. Hendriks doopnaam wijst op herkomst uit de Franse taalstreek: alhoewel zijn grafsteen *Heindric* aangeeft, is het telkens *Henry* in de beide archivalia waar we hem aantreffen en waarin nochtans doorgaans alle doopna-

(2) Het Rodenbouck is een perkamenten register door de dismeesters overgeschreven - feitelijk samengesteld, vermits de gegevens van het oorspronkelijk stuk anders gerangschikt werden - uit een voordien bestaande rolle. Zij deden het in 1414, zoals aangetekend is op f° 1r^{o} van het boek. Het is een hoogst merkwaardig dokument dat betere verzorging verdient dan thans het geval is, bewaard zijnde in de sacristie van de St.-Medarduskerk te Wervik, alwaar het aan alle soorten gevaar bloot gesteld is.

men Vlaams zijn. De familie blijkt derhalve virtueel uit Wervik verdwenen na de rampjaren rond 1580.

Bij gelegenheid van opzoekingen naar Wervikse geschiedenis hebben we een dertiental Rogiers gevonden, tot 1580. Antheunis f Jans, bv. is nog ingeschreven als Wervikaan in de poorterslijst Kortrijk tot 1578-79 en daarna niet meer; en Ysabeele Rogiers, Wwe van Passchier Pareyt tot in 1580-81.

Hendrik zelf is, blijkens zijn grafschrift, te Wervik overleden op dertiendag 1530, t.t.z. op 5 januari 1531 (n. st.). Zijn jaargetijde moest gecelebreerd worden de dag daarvoren, op dertienavond.

Alhoewel de familie *vanden Doorne-Doornaert* te Wervik aanwezig is sedert ten minste 1426, hebben we geen Proene aangetroffen elders dan op de grafsteen van haar echtgenoot. Ook deze familie blijkt grotendeels uit Wervik verdwenen rond 1580 en treffen we deze familienaam te Wervik nog slechts sporadisch aan en het gaat alsdan om nieuwe inwijkelingen. Is de familienaam van deze echtgenote echter *Haghedoorne,* dan moeten we eveneens vermelden dat, onder de zes Hagedorens door ons opgevist (van het einde van de 14e eeuw tot 1566) er evenmin een Proene bij is. Over de echtgenote van Hendrik Rogier moeten we dus in het onzekere blijven, alhoewel we de voorkeur geven aan vanden Doorne.

De teruggevonden steen werd thans ingemetseld binnen de kerk zelf, op de westelijke gevelmuur van de zuidelijke kapel in de dwarsbeuk, weliswaar op slechts enkele meter van de oorspronkelijke plaats, maar aldus binnen in de kerk geeft dit de indruk dat Hendrik Rogier en zijn echtgenote binnen in de kerk begraven werden, hetgeen zeker niet het geval was. Een passend bijschrift onder de steen zou dit dienen te vermelden om verwarring te vermijden met andere grafstenen ingemetseld in de binnenmuren en die wel op begraving onder de kerkvloer betrekking hebben.

J. Roelandt

Rivierraziere - aarderaziere

Op de vraag in Biekorf 1970, 64.

Volgens een gedrukte tarieflijst van 1700 kenden Duinkerke, Doornik en Condé een rivierraziere en een ‘aerderaziere’.

In Duinkerke stonden 18 rivierrazieren gelijk met 24 1/4 aarderazieren. In Doornik en Condé waren 25 rivierrazieren = 26 aarderazieren.

Volgens Savary, Dictionnaire du commerce (1723) was de *rasière de mer* = 284 pond. De rivierraziere van Oostende was 2% groter dan de rivierraziere van Duinkerke.

C.B.

Tijl in ‘'t oolik’ Roeselare 1859-1968

> ‘Hodzja Nasreddin (= De oosterse Uilenspiegel) was als altijd, spoorloos verdwenen, en zou wel plotseling daar weer opdagen, waar men hem in het geheel niet verwachtte’[(1)].

De aanleiding

Alhoewel *‘La Légende d'Ulenspiegel’* van Charles De Coster einde 1867 bij A. Lacroix, Verbroeckhoven et Cie, Editeurs, 3 Impasse du Parc, Rue Royale te Brussel verscheen[(2)], toch vond de honderdste verjaardagviering van deze literaire gebeurtenis, langs beide zijden van de taalgrens, slechts in 1968 plaats[(3)]. Opnieuw een echte Uilenspiegelfrats. Tijl telt toch afgetekend méér dan honderd literaire jaren. Dit zelfs spijt het censuuredict van de bisschop van Antwerpen dd. 16 april

(1) Leonid Solowjow, Uilenspiegel stoort het feest. De avonturen van de rustverstoorder Hodzja Nasreddin in de edele stad Bohara. (Ned. vert. D. Teixeira de Mattos). Amsterdam, z.j., blz. 345.

(2) Enkele exemplaren van het boek kwamen van de pers in 1867. Zij waren bestemd voor de jury. De rest van de uitgave verscheen eerst in 1868. J. Hanse, Charles De Coster, bijdrage in: Histoire illustrée des lettres françaises de Belgique, 1958, blz. 314. - Slechts vanaf 1869 droeg de tweede uitgave van De Costers boek, de later ook in het Nederlands vertaalde, gebruikelijke titel: ‘La Légende et les Aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au Pays de Flandres et ailleurs’.

(3) De ‘Uilenspiegel-gezellen’ met als voorzitter dichter Bert Peleman zetten de viering van het honderdjarig jubelfeest op 10 februari 1968 in te Antwerpen. Zij waren echter door hun franstalige collega's voorafgegaan op 18 januari 1968. De ‘Académie Royale de langue et littérature Française’ luidde alsdan, samen met de ‘Association des écrivains Belges d'expression Française’ en de ‘P.E.N.-club français en Belgique’, de feestviering in te Elsene, waar het Tijl-Nele-standbeeld, van de hand van beeldhouwer Charles Samuel (Brussel 29 december 1862-1938), sedert 22 juli 1894 op het Eugène Flageyplein prijkt. Wat méér is... Buiten het land dook de Uilenspiegelherdenking echter wel op in 1967. Op 9 september 1967 immers voerde het Belgisch Nationaal Theater de ‘Legende en de heldhaftige, vrolijke en roemrijke avonturen van Uilenspiegel en van Lamme Goedzak in Vlaanderen en Elders’, het toneelspel van Hugo Claus (Brugge 5 april 1929-) in de franstalige versie van Claude Huens, op in het ‘Théatre Maisonneuve’ te Montreal, Canada, ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling aldaar. Doch... reeds in 1950 vierde het stadje Mölln, de aartsschalk, die aldaar in 1350 rechtstaande begraven werd... naar het duitse volksboek van 1515 stellig beweert. Aan dit feit herinnerde Dr. J. Dupont, door een jubileumstudie: Ulenspiegel 1350-1950?, in: De Vlaamse Gids, jg. 34, nr. 11, november 1950, blz. 673-693 en (een uitgebreider studie onder dezelfde titel) in: Handelingen van de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie, dl. XXIV, 1950, blz. 69-144.

1621, waardoor de lectuur van het ruim-verspreide volksboek, voor de jeugd en de volwassenen, aan een voorafgaande en begeleidende goedkeuring was onderworpen.

Dateert de oudst-bewaarde tekst van het hoogduitse volksboek immers niet uit 1515, te Straatsburg bij Johannes Grieninger (1483-1529) gepubliceerd? Het vond waarschijnlijk zijn stramien in een oorspronkelijk (verloren?) volksboek (van 1483?), dat de zgz. boerden, kwanten, poetsen en fratsen noteerde van een Brunswijkse boerenzoon uit de 14e eeuw. Deze zou in 1350 te Mölln, in het Noordduitse hertogdom van Lauenberg, aan de pest gestorven zijn en aldaar begraven.. Wat er ook van zij[4], zelfs Charles De Costers werk had (dus) niet de literaire primeur in den lande...

Niet vóór 1520 verscheen bij de Antwerpse drukker Michiel Hillen van Hoochstraeten de eerste Nederlandse bewerking met houtsneden verlucht. Tot 1570 zijn geen andere Nederlandstalige edities bekend. Hillens volksboek was de aanzet van een enorme Uilenspiegelproductie. Bij de Gebroeders Gimblet op de Koornmarkt te Gent was in de Patriottentijd *'Den Grooten Uylen-spiegel, met de noodige Annotatiën etc. met plaeten'* te koop voor 44 stuivers[5]. Te Ieper stond bij Thomas Walwein (Ieper 22 juni 1710 - 13 mei 1788) een *'Comedie ofte Kluchtspel van Uylenspiegel in versen'* te koop[6].

In de 19e eeuw noteren wij de edities van Isabella Carolina Van Paemel (door De Coster gebruikt) te Gent (circa 1820, 1822 en 1850), van J. Thijs te Antwerpen (1829 en 1843) en van A. Loosvelt te Brussel (circa 1880). De uitgaven van Snoeck te Gent liepen door tot in onze eeuw[7].

(4) P. Van Damme, Honderd jaar Uilenspiegel in Vlaanderen en elders, in: Ons Erfdeel, jg. XI, nr. 2, december 1967, blz. 165-167, wees er terecht op dat het werk van Charles De Coster ontbreekt in de handboeken van de Nederlandse letterkunde. In de franstalige algemene literatuurgeschiedenis is De Coster echter geen onbekende: P. Van Tieghem, Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amérique de la Renaissance à nos jours, Parijs, 1946, blz. 289. Dit is ook zo in de Belgische (franstalige) literatuurgeschiedenis; zie: G. Charlier, Les lettres Françaises de Belgique, Esquisse Historique, Brussel, 1938, blz. 55-57; J. Hanse, a.a. in: Histoire illustrée des lettres françaises de Belgique, 1958, blz. 305-320; Ch. De Coster, bijdrage in: Dictionnaire des Ecrivains Belges, Dl. I, Brugge 1931, blz. 380-386.

(5) Biekorf, jg. LXVI, 1967, blz. 168.

(6) A. Diegerick, Essai de Bibliographie Yproise, Etude sur les imprimeurs yprois 1547-1834, 1966, blz. 362 en 366. - In de Bibliotheek R.U.G. is ook een 'Kluchtspel Van eenige besondere Daeden van Uylspiegel Tot Iper' bewaard. Daarover in een volgende bijdrage.

(7) L. Debaene en P. Heyns, Het Volksboek van Ulenspiegel, Antwerpen, 1948, blz. XXIV-XXXI; I.M. Bostelmann, Der Niederdeutsche Ulenspiegel und seine Entwicklung in den Niederlanden. Hamburg, 1940. 81 blzn.

Heden ten dage leeft Tijl in Vlaanderen voort in ontelbare folkloristische[8], toponymische[9], artistieke[10]... en zelfs politieke uitingen[11].

De 'Eulenspiegelforschung' is zeer zeker een belangrijk onderdeel geworden van de historische studie van de cultuurthematiek. Het honderdjarig jubelfeest van De Costers werk was dan ook een geknipte gelegenheid om Tijls sporen eens op lokaal vlak na te speuren[12]. Wij deden dit voor Roeselare. Onze speurtocht leverde enkele, misschien wel onvolledige, resultaten op. Veel cultuurhistorisch materiaal terzake is immers met een historisch patina overstreken, zo een deel ervan niet helemaal verdween. Toch vonden wij de Tijlsporen in de Rodenbachstad de moeite waard... om eventjes ook voor Tijl in onze pen te kruipen.

Tijl op het toneel te Roeselare in 1859

Van de talrijke volksboeken die, spijt het verbod van 1621, in de volgende eeuwen Uilenspiegel in Vlaanderen in de kijker hielden, vonden wij te Roeselare geen enkele aanwijzing terug. Nochtans was de aartsschalk in de 19e eeuw geen illustere onbekende in de Mandelstede. In 1859 nam de aloude

(8) Vernoemen wij: de 'Uilenspiegelgezellen' te Damme (met eigen tijdschrift), de 'Tijl Uilenspiegel'-stoet sedert 1956 te Turnhout; de keurgroep 'Tyl' in het college te Neerpelt in 1957 opgericht; het Brugs poppentheater 'Tijl'.

(9) Talrijke feestzalen, filmzalen, drankslijterijen en private woningen kregen de naam 'Tijl' of 'Uilenspiegel'.

(10) Vernoemen wij hier de uitgave van 'Ulenspiegel' (1 m. - 0,60 m) in opdracht van de Belgische regering gerealiseerd door kunstschilder Paul Klein te Damme. Zij wordt als officieel geschenk aangeboden aan hoge bezoekers. De tekst van De Coster is erin bewerkt door de De Coster-specialist de Leuvense hoogleraar en literatuur-historicus Joseph Hanse. Kanselier Conrad Adenauer was in bezit van deze luxe-uitgave. - In het kader van het jubeljaar 1968 verscheen bij de uitgeverij Heideland te Hasselt een keurige uitgave: 'In het spoor van Uilenspiegel. Schalk en Vrijheidsheld', 303 blz. talrijke illustraties, onder de auspiciën van het Kultuurverbond der Vlaamse 'Ulenspiegelgezellen'.

(11) Sedert 1964 kennen de CVP-jongeren van het arrondissement Brussel een 'Uilenspiegelprijs' toe aan de persoon of vereniging die op politiek gebied de meest durvende en stoutmoedigste daad heeft gesteld; een 'Neleprijs' aan idem die op politiek gebied een daad stelde die door haar opbouwend karakter ons volk in het buitenland diende, en een 'Lamme Goedzakprijs' aan idem die een onpersoonlijke en negatieve of in 't geheel geen daad stelde.

(12) In dit verband, zie: Paul De Coster (= P. De Keyser), Tyl Uilenspiegel te Harderwijk, in: Inter Nos Revue nr. 2, 1 juni 1916, blz. 2-7; Id. Tijl Uilenspiegel vertelt, Ibid., nr. 5 en 6, 15 juli en 4 augustus 1916, blz. 7-13 en 8-12.

Rederijkerskamer ‘De Zeegbaer Herten’ gedurende de kermis, naast het drama *‘Baudewijn van Constantinopelen’,* een kluchtspel *‘Thyl Uilenspiegel’* op in haar traditioneel kermisprogramma[13]. Het bestuur van de vereniging besloot op 27 juni 1859: ‘Het blijspel reeds in studie, door den voorzitter aanbeveeld, is met eenparigheid voor dezelfde avondfeesten bestemd geweest: Tyl Uilenspiegel’. Zoals naar gewoonte moest èn het drama èn de klucht tweemaal op de planken komen, nl. op 28 augustus en op 1 september 1859. Nochtans kreeg Uilenspiegel geen tweede kans ‘uit reden dat het drama geheel groot zijnde, de (sic) avondfeest van 28^{en} augustus te lang geduerd had’[14]. Vijf personages traden in het kluchtspel op: Thyl Uilenspiegel, Baessnede, Karel knecht van Baessnede, Teederhart sergeant van de nachtwacht, en Griselde (voor wiens naam in het verslagboek een blancoplaatsje is voorzien)[15]. Zij laten ons gelukkig toe het kluchtspel te identificeren en daarvoor *‘Thyl Uilenspiegel of de gefopte bruidegoms’,* kluchtspel met zang in één bedrijf van Hippoliet Van Peene, auteur van ‘De Vlaamse Leeuw’, aan te wijzen. Van Peene's kluchtspel verscheen in 1842 te Gent bij H. Haste. ‘Broedermin en Taelijver’ voerde het voor de eerste maal op te Gent op 23 januari 1842. De muziek van het stuk was te koop bij Pieter Miry, toonkunstenaar aan de Peperstraat te Gent. Bij de opsomming van de personages in het gildeverslagboek merken wij op dat Simoen, de minnaar van Griselde, door Karel werd vervangen. Bracht toneelmeester Filip De Brabant (Gent 17 juni 1829 - Roeselare 7 juli 1896), ‘doktoor in de genees- heel- en vroedkunde’, later schepen van Roeselare en provincieraadslid enkele wijzigingen aan het nogal langdradig kluchtspel? Hippoliet Van Peene, de grondlegger van het Vlaams-nationale toneel, bleek te Roeselare geenszins een onbekende te zijn. Was de Gentse afkomst van de toneelmeester De Brabant daarvan de oorzaak?

Zelfs na het overlijden van Van Peene bleven zijn toneelwerken op de Roeselaarse affiche van ‘De Zeegbaer Herten’ prijken. Zo stond op 7 maart en op 7 november 1880 het blijspel met zang en twee bedrijven *‘Tamboer Janssens’* (1854) en op 24 april 1881 *‘Siska van Roosemael’* (1844) op het programma. Zelfs Van Peene's historische drama's werden ge-

(13) E. Vandenberghe-Loontjes, Schets eener Geschiedenis der Rederijkkamer Sinte-Barbara gezeid ‘De Zeegbare Herten’ te Rousselare, Ieper 1887, blz. 129.
(14) Verslagboek ‘De Zeegbare Herten’ nr. 3 (1843-1864), blz. 51 en 54.
(15) Verslagboek ‘De Zeegbare Herten’ nr. 3 (1843-1864), blz. 54.

speeld; zo o.a.: *'Willem van Dampierre'* (1850) op 24 april 1881[16].

De opvoering van *'Thyl Uilenspiegel'* had in 1859 plaats in de zo pas gehuurde zaal 'De Rhetorica', herberg gelegen aan een der oudste straten van de Mandelstede, de Verwerijstraat. Ook de namen van de spelers zijn bekend[16bis.].

Tijl was Eduard De Brauwer, de gekende boekdrukker, die van 1858 tot 1864 de voorzitter van 'De Zeegbaer Herten' was (Roeselare 18 juni 1829 - 6 februari 1909). Hij was in de Mandelstad gehuwd in 1850 met Idonia Stock, uit een bekende Diksmuidse drukkersfamilie, bij wie hij zeven kinderen won. Hij hield er op de Grote Markt een boekwinkel-drukkerij op na. In 1847 drukte hij een Vlaams-liberaal weekblad 'De Fabrikant' dat slechts een kortstondig bestaan had. Vanaf 1848 gaf hij *'De Landbouwer'* uit, een weekblad dat méér en méér katholiek getint werd en tot 1914 bleef bestaan. In het cultureel leven van de Mandelstad speelde drukker Eduard De Brauwer een voorname rol. Tot oktober 1865 was hij bestuurslid van de harmonie Sint-Cecilia om in 1868 dezelfde functie waar te nemen in de harmonie van de Jongelingenkring (de huidige koninklijke stadsharmonie). In dit laatste midden was hij tevens de promotor van de toneelafdeling. Hij hield rollen in de kluchtspelen *'Duimken'* (1869), *'De Twee Rovers'* (1870), *'De Twee Doktoors'* (1870), *'De Twee Doven'* (1871), *'De Wonderdoktoor'* (1873) en in *'Welkom hier! Wanneer vertrekt ge?'* (1873). Als muzikant bespeelde hij de klarinet[17].

Baessnede was Leonard Lobelle, bakker, later 'zwingelaer met het vuer en koopman in stoppe' (Roeselare 17 december 1828 - 31 januari 1904). De rol van Karel, knecht van Baessnede, speelde Frederik Matyn, kleermaker (Roeselare 24 november 1823 - 17 oktober 1896). Griselde was kleermaker Désiré Eduard Dubuisson (Roeselare 18 december 1809 - 6 januari 1904). Teederhart sergeant van de nachtwacht was Ivo Vitaal Matyn, meester schoenmaker (Roeselare 26 december 1826 - 4 oktober 1905).

Was deze Uilenspiegel-uitvoering de laatste (ook de enig-

(16) H. Van Peene, Thyl Uilenspiegel of de Gefopte Bruidegoms kluchtspel met zang in één bedrijf. Gent, 1842, 58 blzn.; E. Vandenberghe-Loontjens, a.w., blz. 139-140, voetnoot (1).

(16bis.) E. Vandenberghe-Loontjens, a.w., blz. 127-128; Verslagboek 'De Zeegbare Herten' nr. 3 (1843-1864), blz. 54.

(17) Over Eduard De Brauwer, zie: E. Voordeckers, Drukkers en Pers in het arrondissement Roeselare (1847-1914), Leuven, 1965, blz. 70-79; M. De Bruyne, Honderd Jaar Koninklijke Stadsharmonie van Roeselare, 1867-1967, Rumbeke, 1967, passim; Zittingen van den raed der Muziekmaatschappij binnen den Kring der Jongelingen te Roeselare, nr. 4 (1868-1876), blz. 33, 47, 64, 69, 93, 97.

ste?) presentie van Tijl in de Rodenbachstad vóór 1914? Bewees zij slechts een sporadische aanwezigheid van de boertige olibrius?

Tijls afwezigheid tot 1914

Wat er ook van zij: noch in de in 1845 (?) opgerichte toneelvereniging 'De Moedertael', noch in de letterkundige vereniging 'De Vriendschap' opgericht in 1844 en sterk Vlaams-voelend onder de leiding van kunstschilder en politicus Hendrik Horrie (Roeselare 5 juni 1807 - 5 september 1901), noch in de aan de katholieke Jongelingenkring verbonden Vlaams-katholieke toneelgilde 'In Deugd en Vreugd', waarvan Zeger Maelfait (Roeselare 19 februari 1850 - 30 augustus 1913), Rodenbachs studievriend te Leuven, toneelmeester en voorzitter was van 1896 tot 1906[18], is van Tijl, Nele of Lamme na 1859 tot 1914 niet het minste levensteken te merken.

Slechts onder de zuiderse en verwaterde vorm van Harlekijn zou men in die dagen, en dan nog onder een muzikale kap, van een Uilenspiegelschim te Roeselare kunnen gewagen. De Harlekijn-polka van een zekere Jescko (?) stond zowel op het programma van de harmonie van de Jongelingenkring (op 17 juli 1870 en 6 maart 1904) als van de Maatschappij voor Toonkunde Sint-Cecilia (op 9 december 1873); de Koninklijke Stadsharmonie (van de Jongelingenkring) speelde op 29 december 1907 'Harlekijn voor violoncel' van David Popper en op 9 en 16 november 1913 'Harlekijn en Colombine' een dans voor hobo van Paul Lacome[19].

Voor dit vermomd optreden van Tijl Uilenspiegel te Roeselare vóór 1914 is er wellicht volgende uitleg. Het onthaal van Charles De Costers werk was oorspronkelijk in het katholieke Vlaanderen negatief. Niet alleen de 'vreemde' taal waarin de Vlaming De Coster zijn werk had geschreven vormde een belangrijke handicap[20]. Het boek prikte bovendien als een liberaal-venijnige horzel in de dikke paternalistische huid van de katholieken. De Geuzenreminiscenties en de anticlericale uitlatingen waarmee De Coster zijn Uilenspiegel had gekruid, maar tevens ook de aldaar geprezen unie tussen het protestantse noorden en het katholieke zuiden van

(18) Over Zeger Maelfait en de toneelgilde 'In Deugd en Vreugd' zie: M. De Bruyne, Honderd jaar Koninklijke Stadsharmonie van Roeselare, a.w., blz. 150-151; M. De Bruyne, Maelfait Victor (Zeger), bijdrage in: Nationaal Biografisch Woordenboek, Dl. III (1968), kol. 527-530.

(19) Uit de verslagboeken van beide muziekverenigingen.

(20) Bijzonder verhelderend is hier het essay van Urbain Van de Voorde, Charles de Coster en de Vlaamse Idee, Mechelen-Amsterdam. 1930 (Lezing aan de Univ. Groningen).

de Nederlanden, waren verfoeilijke ingrediënten[21]. Uilenspiegel bleef een 'liberale' figuur en lokte bij de katholieke Vlamingen, vóór en ook lang na de jaren van de 'ongelukswet' en de schoolstrijd een reactie uit in scherp antiliberale zin. De Franse revolutionaire tijd en de Boerenkrijg moesten derhalve en dientengevolge bij den volke als tegenhangers zoniet als doodgravers van de schalkse antipaapse Tijl à la De Coster dienen. Exponenten van deze literaire reactie waren de roman *'De Geuzen in de Kempen'* van Jan Renier Snieders en vooral *'Baekelant of de rooverbende van 't Vrybusch'* van Victor Huys. Deze laatste top-figuur, waarvan het Roeselaarse zowel de feitelijke als de literair-historische bakermat was, zou ongetwijfeld als een bestseller door het volk verslonden worden: het was het laatste volksboek. In de alsdan te Roeselare bestaande bibliotheken vond de bendeleider zijn plaatsje op de boekenplank... terwijl Tijl het er voor het kijken had[22].

In beide bibliotheken die te Roeselare vóór 1914 een boekenlijst publiceerden, nl. de bibliotheek van 'De Vriendschap' in 1856 opgericht en waarvan hoofdonderwijzer Hector Daems van 1876 tot 1892 de boekenbewaarder was, en in de bibliotheek van de 'Leopoldisten' in 1859 opgericht, ontbrak zowel de Tijl uit het volksboek als die van De Coster[23].

Nochtans willen wij hier op een (geïsoleerde?) uitzondering wijzen, zo niet een toeval, voor wat Rumbeke betreft. In de boekenlijst van de bibliotheek van de 'Vereenigde Vrienden', het letterminnend genootschap dat in 1853 van wal stak, daterend uit het jaar 1890, komt onder nr. 283 een werkje van één der stichters van het Willemsfonds (in 1851) voor.

(21) H.J. Elias, Geschiedenis van de Vlaamsche Gedachte, 1780-1914, Deel III, blz. 5 en 7.

(22) Victor Huys was sedert 1853 leraar aan het Klein Seminarie te Roeselare, toen hij op 25 april 1857 zijn eerste bijdrage over 'Een Rooversbende in 't Vrybusch' in de 'Standaerd van Vlaenderen' liet verschijnen. Deze bijdragen werden slechts in 1860 tot een volksboek gebundeld. Bij drukker David Van Hee te Roeselare was ondertussen, in april 1858, een Verhael der euveldaden van den al te beruchten Baekelandt en van zijne talrijke bende, in eene groote uitgestrektheid van Westvlaenderen, tijdens het einde der XVIII en het begin der XIX eeuw, VII-212 blz. verschenen, van de hand van Pieter Domien Cracco (Roeselare 1798-1872). Wie van beide Baekelantauteurs had het primeurschap? Beide boeken bevonden zich in de Werkmansbibliotheek van de Leopoldisten te Roeselare, onder nummers 255 en 453. Vgl. A. Jacob, Baekelant, ons laaste volksboek, in: De Nieuwe Taalgids, jg. 19, 1925, blz. 252-256.

(23) Reglement der Werkmans-Bibliotheek opgericht door de leden der Spaarkas-Maatschappij De Leopoldisten te Rousselare, Roeselare, De Lannoye-Van Duyfhuis, z.j. (circa 1890); Taal- & Letterkundige Maatschappij De Vriendschap te Rousselare. Standregel en Boekenlijst, Roeselare, Drukkerij vr. De Vos-Van Hee, 1898.

Het was *'Thijl Uilenspiegel',* toegeschreven aan de Gentse hoogleraar (1843), historicus en letterkundige, de Vlaamse voorman Jules baron de Saint-Genois[24].

Zo is het bovendien te begrijpen dat in het burgerlijk katholiek cultuurmidden van het Roeselare in de tweede helft van de 19e eeuw de romantische literatuur eerder aan bod kwam dan een boertige Tijl uit het volksboek en zeker dan de 'liberale' Tijl van De Coster. In de wekelijkse oefeningen van 'De Vriendschap' liepen schrijvers als Hendrik Conscience, Hendrik Tollens, Frans Jozef Blieck, Prudens Van Duyse, Karel Ledeganck, Maria Doolaeghe, de gezusters Loveling en Guido Gezelle met het leeuwenaandeel weg.

De lokale literatoren waren ook volledig in deze sfeer geëngageerd. Vernoemen wij slechts als typisch voorbeeld: *'De Mandeljode. Zedelijke Volksroman. Tafereelen uit de omwentelingstijd van 1793-94',* het werk (171 blzn.) van gerechtsdeurwaarder Petrus Vandermeiren (Wevelgem 1833 - Roeselare 1888), dat in 1876 bij H. en I. Vanderpoorten te Gent verscheen.

In het toneelmidden (o.a. 'In Deugd en Vreugd') stonden naast de steeds herhaalde successtukken van de Gentse onderwijzer Julius Wytynck (Evergem 2 maart 1843 - Gent 7 juni 1911) (o.a. *'Bedriegers Bedrogen'*), de Beernemse auteur Camiel Hector Marichal (Beernem 1860 - Buenos-Aires 1911) (o.a. *'Reyvaert de Tempelier'*) en de door Zeger Maelfait vertaalde blijspelen van Eugène Labiche, Rodenbachs *'Gudrun',* Schillers *'Willem Tell'*[25] en Palmer Putmans (Waregem 1870-1910) *'Breydel en de Coninck',* om de Vlaamse ontvoogdingsstrijd te stimuleren. Voor Roeselare moet hier bovendien gewezen worden op het succes tussen 1900 en 1914 van de bijbelspelen van Aloïs Walgrave (Gent 1876 - Brugge 1930) (o.a. *'Vrede op Aarde'* en *'De Blindgeborene'*) en van Joseph Vanden Berghe (o.a. *'Ten Hemel'* en *'Verrezen'*.

Tijl was derhalve de grote afwezige in de Vlaamse strijd te Roeselare tot 1914, waar hij te Brugge wel in de belangstelling stond[26]. Revelerend daarvoor is bovendien het feit dat in

(24) Naamlijst der openbare boekerij van de Maatschappij de Vereenigde Vrienden te Rumbeke, Roeselare (Dubuisson-Clais), 1890, blz. 20.

(25) M. De Bruyne, Willem Tell in het kunst- en schuttersleven te Roeselare, 1820-1914, Biekorf, 1967, 209-216. Ook in de bibliotheken was de Zwitserse held geen onbekende. In de genoemde Werkmansbibliotheek van de Leopoldisten stonden volgende werken in de kast: nr. 163 Willem Tell of het onafhankelijke Zwitserland (ongekende auteur) en nr. 502, Willem Tell, naar Schiller, door E. Hoornaert.

(26) Vernoemen wij voor Brugge slechts de bijdragen van Em. Dubois, Tiel-Ulespêgel, in: Kunst. Tijdschrift voor Kunst en Letteren, Brugge, jg. 4, nr. 6 (6 april 1900), blz. 41-43, nr. 7 (13 april 1900), blz. 34-35, nr. 8 (april 1900), blz. 57-59, nr. 9-10 (22 mei 1900), blz. 65-67, nr. 15 (3 augustus 1900) blz. 113-115.

de Rodenbachstoet van 1909 al de historische groepen slechts Rodenbachiaanse helden uitbeeldden... en Tijl zelfs niet eventjes om het hoekje kwam kijken...

Waar het mensenepos Tijl, zowel uit het Nederlands volksboek als uit de nationale herwerking van De Coster, tussen 1860 en 1914 te Roeselare helemaal ontbrak, kunnen wij daarentegen vaststellen dat het dierenepos *'Reinaert'* aldaar wel de belangstelling wegdroeg(27).

Tijl en Albrecht Rodenbach

Uit wat voorafgaat is het duidelijk dat in het Roeselaarse cultuurmilieu van het midden der 19e eeuw, zowel de middeleeuwse hansworst als de door De Coster getransformeerde nationale held, het creatief vermogen, zelfs van Roeselare's wonderkind, niet kwam beroeren. Ook de mindere goden aan de Roeselaarse literaire hemel uit die dagen lieten Tijl links liggen. Dit mag ons voor Albrecht Rodenbach (Roeselare 27 oktober 1856 - 23 juni 1880) wel enigszins verwonderen. Zijn veroverende aandacht voor en zijn verslindende leeshonger van alles wat op literair, maar dan vooral op Vlaams-literair, niveau het licht zag, kwamen echter met Uilenspiegel niet creatief in aanraking. Nochtans liet de Tijl-figuur in het Vlaams literair renouveau, zelfs buten de volksboekedities van Thys, Van Paemel, Snoeck e.a., geen verstek(28).

In september 1878 kwam Rodenbach, samen met zijn vriend Pol de Mont, op verzoek van Amaat Vyncke alsdan onderpastoor te Dudzele, op vacantie-uitstap te Damme. Rodenbach schreef zijn indrukken daarover neer in zijn 'Wahrheit und Dichtung aus meinem Leben'. Hij noteerde onder nummer 267: 'Jantje Kraam, Uilenspiegel, Pierlala, Hansworst, Jan Klaas (Braband), Baas Kimpe, enz.', als zovele uitingen van oude volkssagen. Volgens Prof. Baur was het wel de bedoeling van Rodenbach alle titels van deze aantekeningen tot voor-

(27) In 'De Vriendschap' was de 'Reynaert' geenszins taboe. Dit vormt echter stof voor een afzonderlijke studie. Wijzen wij er hier slechts op dat onderwijzer Hendrik Daems op 12 september 1875 'Het Hollandsch handschrift van Reynaert De vos' en Raymond Veralleman (Roeselare 31 oktober 1858-2 mei 1920) op 26 mei 1876 'Voorbericht van Reynaert de Vos' in het genootschap behandelen. Verslagboek van 'De Vriendschap' 1869-1880, nr. 2117 en 2163.

(28) De aandacht voor Tijl in de Vlaamse literatuur rond 1850 - dus vóór De Costers bewerking - was niet gering. Vernoemen wij hier slechts: J.F. Willems, Jacob van Maerlant, in: Belgisch Museum, 1838, II, blz. 438-464, waar hij de 'dubbelzinnige' grafzerk te Damme behandelt en daarbij Uilenspiegel betrekt; P. Van Duyse, Etudes littéraires sur Tiel Espiègle, Gent, 1858, in 18°, 35 blzn. (overdruk).

werp van een gedicht te maken[29]. Met Tijl is het bij Rodenbach echter niet zo ver gekomen. Enkel Van Maerlant kon Rodenbachs strijders-gemoed beroeren. En dit dan nog wel in verband met een opschrift 'in franskiljonnetale', ergens door de Damse burgemeester in het stadhuis aangespijkerd, dat als een uitdaging door Van Maerlant moest gedragen worden en als wekroep dienen voor de Vlaamse heropstanding.

O Maerlant, 't is dat gy met ons moet herden en moet lyden,
O Maerlant, 't is dat Vlaanderen wêer uit een wanhopig strijden,
moet stygen groot en blij en vrij. Intusschen, Dichtervâar,
gij geeft ons 't voorbeeld en gij keert daar uwen rugge naar[30].

Het is literair wel merkwaardig dat slechts Van Maerlant uit Damme bij Albrecht Rodenbach Vlaamse strijdbaarheid inspireerde, terwijl enkel Uilenspiegel uit Damme bij Charles De Coster hetzelfde deed... Lag dit in de lijn van beider gedachtensfeer? Was dit in overeenstemming met de atmosfeer, het milieu en met de culturele back-ground waarin beiden wortel hadden geschoten? Mogen wij hier (opnieuw) de tegenstelling tussen katholiek en liberaal suggereren?

Tijls heropstanding te Roeselare

En toch herleefde Tijl in de Rodenbachstad na de eerste wereldoorlog...

Waar hij voor het eerst zijn net en narrenkap vertoonde valt moeilijk met preciesheid vast te stellen. Wij vergeten niet dat Roeselaarse IJzersoldaten ongetwijfeld ook Joe English's strijdkaarten, waarop Tijl symbolisch voor Vlaanderens heropstanding getekend stond, hebben gekend. Wij menen nochtans dat volgende media hoofdzakelijk de herleving van Uilenspiegel te Roeselare hebben in de hand gewerkt: het toneel, de openbare bibliotheek en de Vlaamse strijd.

Het toneel was chronologisch de eerste uiting waardoor Tijl zijn renaissance bij den volke in de Mandelstad beleefde. De stoot daartoe gaf het Vlaamse Volkstoneel onder leiding van Anton Van de Velde. Voor het speelseizoen 1925-26 stond het spel *'Tyl'* van Van de Velde reeds op het avant-garde repertorium van dit toneelgezelschap. Het oogstte een daverende internationale roem in de 'Comédie des Champs Elysées' te

(29) F. Baur, III, Albrecht Rodenbach's 'Wahrheit und Dichtung aus meinem Leben', in: Albrecht Rodenbach herdacht 1856-1956. Gent, Secretarie der Academie, 1956 (Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks X, nr. 5), blz. 67 en 83; Id., Albrecht Rodenbach. Verzamelde werken. I. Het Leven. De Persoonlijkheid. Tielt 1960, blz. 202-203.

(30) F. Rodenbach, Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij, Amsterdam, 1909, Dl. II, blz. 212-213; F. Baur, Albrecht Rodenbach. Verzamelde werken. II. Al de gedichten. Tielt, 1956, blz. 229 en 355. Het 'Maerlant'-vers is gedateerd: 12 september 1878.

Parijs op 23 juni 1927, in het ‘festival international de l'art dramatique’ waarvan Firmin Gèmier (1869-1933) de promotor was. Daarna ketste het gezelschap met dit succes gans Vlaanderen af[31]. Ook te Roeselare kwam het Vlaamse Volkstoneel met ‘Tyl’ voorbij in 1929-30 (de juiste datum kon ik niet achterhalen) op vraag van de plaatselijke ‘Vlaamse Oudstrijders’ afdeling. Staf Bruggen (1893-1964) was ‘Tijl’, terwijl (zijn latere echtgenote) Tilly Speybroeck de rol van ‘Nele’ vertolkte. Dit Vlaams-nationaal werk met zijn roep naar heropstanding en bevrijding vond in de Mandelstad weerklank[32], niet alleen op de scène, waar het de eerste glimp van het modernistische toneel liet schijnen. Voor het spijzen van het ‘Romefonds voor de K.S.A. Studentenbedevaart’ naar de Heilige Stad in 1939, stichtte de afdeling wijsbegeerte aan het Klein Seminarie te Roeselare een *‘Uilenspiegel-Cabaret’*. Het trad in het studentenmidden op met een Vlaams programma, om de nodige reis-centen te verzamelen... Animator was Karel De Wilde, de huidige deken van Ieper...[33].

Onder de tweede wereldoorlog speelde het Studententoneel van hetzelfde seminarie in het schooljaar 1941-42 fragmenten uit Van de Velde's *‘Tyl II’*. Regisseur was Jeroom Verhaeghe, tegenwoordig programmator bij de T.V. Voor de studentenschaar klonken - onbewust misschien maar tevens veelbetekenend - de vrijheidsoproepen tussen de oude muren van het ‘bezette’ onderwijsgesticht.

> ‘Leeuwland! Vriland! Vlaanderland!
> Land onzer liefde! Weergeboren.
> Dietschland! Moerland! Steekt de horen
> Roeland,
> Jubelt en rameit!
> Vlaams en vri in eeuwigheid!’[34].

In 1941 speelde de toneelgroep ‘De Blauwvoet’ een bedrijf van Anton Van de Velde's ‘Tijl II’ in de zaal ‘Patria’.

Bij de studenten was Uilenspiegel een ‘figuur’ geworden, de man waarmee men schermde. Naast Van de Velde's Tijl was ook die van de Vlaamse fransschrijvende toneelauteur Mi-

(31) A. Vander Plaetse, Herinneringen aan het Vlaamse Volkstoneel, Leuven, 1960, blz. 71, 81-82.

(32) Volledigheidshalve wijzen wij er op dat het ‘Nieuw Vlaamsch Volkstoneel’ van Staf Brugge op maandag 27 oktober 1930 te Izegem in ‘'t Vlaamsch Huis’ een opvoering bracht van R.R. Graverson's geestdriftige taferelenspel ‘Tyl Ulenspiegel’. Dit was een losse bewerking van gegevens uit Charles De Costers boek van de hand van Renaat Verheijen en Renaat Grassin. Op zaterdag 30 mei 1936 speelde Staf Bruggen hetzelfde spel te Rumbeke ter gelegenheid van de vierde Blauwvoetdag. Zie ook: L. Monteyne, Een eeuw Vlaamsch Toneelleven 1830-1930, Antwerpen 1936, blz. 67.

(33) De Heraut, jg. XI, nr. 2, augustus 1958, blz. 2.

(34) A. Van De Velde, Tijl II, blz. 135.

chel de Ghelderode, voor hem geen onbekende. Reeds in 1940 regisseerde E.H. Albert Lombaert De Ghelderode's effectenspel ‘De dood van Uilenspiegel’. De externen van het Klein Seminarie hernamen dit moeilijke spel in drie bedrijven op Christus-Koningdag 1950 in de regie van E.H. Lode St. Martin met een slaande modernistische enscenering. De ‘oude’ Tijl die De Ghelderode ten tonele brengt in een bijna ononderbroken tweespraak met Lamme Goedzak, geprojecteerd tegen de bourgeois-stadsmagistraat van Damme, heeft zeker én spelers én kijkers roerend beïnvloed. Het effect-volle herrijzen van de ‘Geest’ van Uilenspiegel bij het einde van het stuk, een ‘geest’ die aan het inhoudelijke van de Tijl-thematiek wel zeer reële aspecten toevoegt, liet ook bij de studenten de Tijl van Van de Velde evolueren naar een na-oorlogse Uilenspiegelfiguur.

Het openbaar bibliotheekwezen heeft zich te Roeselare slechts na de eerste wereldoorlog als volgt ontwikkeld: in 1921 de H. Germanabibliotheek (Nijverheidsstraat 14); in 1923 de Sint-Lutgardisbibliotheek (nu aan de Grote Markt 30), in 1924 de Bibliotheek voor Volksontwikkeling van het Klein Seminarie (nu: Zuidstraat 37). Later volgden: in 1943: Sint-Amandsbibliotheek (Cichoreistraat), in november 1953: Bibliotheek van het Willemsfonds (Scharestraat) (dit was eerder een hernemen van de bibliotheek van ‘De Leopoldisten’ die reeds vroeger samenwerkte met het Willemsfonds); in 1963: de O.L. Vrouwbibliotheek en in 1965 de Louis De Brouckere-bibliotheek[35].

Op 19 april 1933 kocht de Sint-Lutgardisbibliotheek de volksroman van Auctor (Jan Bruylants 1870-1928) aan: *‘Tijl Uilenspiegel aan het Front en onder de Duitschers’,* in 1921 bij L. Opdebeek uitgever te Antwerpen verschenen (348 blzn.). Dit volksboek verspreidde ongetwijfeld de eigentijdse Tijlfiguur van vrijheid en verschalking van de vijand, van durf en heldenmoed, onder de Roeselaarse lezers. Het was de inzet van een reeks Tijl-boeken, wier aantal de hernieuwde populariteit bewijst, vooral na de tweede wereldoorlog, van de Vlaamse held. Om dit te waarderen volgt een chronologisch lijstje van de Tijlboeken in de Roeselaarse openbare bibliotheken[36].

(35) Rapport over de werking van de openbare bibliotheken te Roeselare. Uitgave van de Stichting-Lodewijk de Raet, Studiedag ‘Kultureel werk in Vereniging en Gemeente’ Roeselare, 16-17 december 1967, blz. 5.

(36) Afkortingen van bibliotheeknamen in 3e kolom: KS: Klein Seminane; SA: Sint-Amandsb.; WF: Willemsfonds; OV: O.L. Vrouwb.; HG: H. Germana. - Dit lijstje werd samengesteld aan de hand van bebewaarde catalogussen en de voorhanden zijnde boeken in de verschillende bibliotheken. Of de aankoop in 1939 door de bibliotheek van het Klein Seminarie van de Nieuwpoortse heropbouwkroniek Tijl's oog op den Puinhoop (Nieuwpoort, 1939, 174 bz.) van Jules Filliaert (1890-1948) terzake de Tijl-heropstanding relevant is, laten wij in het midden.

Jaar van aankoop	*Titel en auteur*	*Bibliotheek*
1. 1942-43	A. Van de Velde, 'TYL' en 'TYL II', Uitgave Van Aelst, Maastricht.	KS
2. 1943 (voorhanden)	Jan H. Eeckhout, De waarachtige Historie van Tijl Uilenspiegel in Vlaanderen, Van Ditmar N.V., Antwerpen, 1942, 343 blz.	SA
3. 1943 (voorhanden)	Auctor, Tijl Uilenspiegel in Vlaanderen, L. Opdebeek, Antwerpen, Pentekeningen van Ermel Walravens, Kleuromslag van Edmond van Offel, Antwerpen, 1942, 603 blzn.	SA
4. 1954 (april)	C. De Coster, De Legende en Heldhaftige Vrolijke en Roemrijke daden van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderenland en elders, Uitg. H.J.W. Brecht, z.j., Atlasreeks, Amsterdam.	WF
5. 1955	P. De Zeeuw, Tijl Uilenspiegel, Den Haag, 1948, 128 blzn.	KS
6. 1956	Raf Verhuist, De jeugd van Tijl Uilenspiegel, Reynaertreeks, Brussel, 1956, 289 blzn.	SA
7. 1958 (?)	C. De Coster, De Legende... Uitgave Brecht, z.j., Atlas-Reeks, Amsterdam.	OV
8. 1961	P. De Zeeuw, Tijl Uilenspiegel, Den Haag, 1948, 128 blzn.	HG
9. 1965	André Schreurs, Tijl Uilenspiegel en Lamme Goedzak een vrije	KS

navertelling van het
beroemde werk van
Charles De Coster,
Reynaert Uitgaven,
Brussel-Amsterdam, 1965,
299 blzn.

Uit dit lijstje blijkt dat Tijl te Roeselare voor het lezend publiek herleefde niet zozeer langs De Costers werk om, maar wel langs de volksromans van Jan Bruylants. Dit lag volledig in de lijn van de Tijl-herleving in katholiek Vlaanderen. Daarvan gaf Auctor-zelf de motivering: ‘Ook was mijn doel, na de poetsen der jeugd van Uilenspiegel, waarvoor ik de overlevering van nabij heb gevolgd, de tijden van rampspoed en verdrukking terug voor den geest te roepen, die onze voorouders op het einde der XVIIIe eeuw onder de Fransche overheersching beleefd hebben. Ik vond het oogenblik geschikt om te wijzen op het lijden onzer voorvaders onder de regering van onzen erfvijand, omdat velen, en voornamelijk de jongeren, de Vlaamsch-gezinde en vaderlandsche gevoelens als nutteloos en nodeloos beschouwen, omdat vele Vlamingen in den invloed van Frankrijk geen gevaar meer zien; omdat in een woord, lauwheid en lamheid overal in onze rangen heerschen. En toch is 't gevaar dreigender dan ooit... Moge mijn boek

eenige jongere harten doen kloppen voor eigen stand, voor eigen taal, voor ons moederland: Vlaanderen!... Meer vraag ik niet'. Als slot van dit boek peroreerde de schrijver: 'Maar mocht een Godvergeten hand Vlaanderen opnieuw in kluisters willen klinken, dan keert Tijl Uilenspiegel weêr...'[37].

(wordt voortgezet)

Dr. jur. M. De Bruyne

Muziek en zang

Schoon muziek. 'Dat klinkt als hemels muziek. Mijn benen beginnen te jeuken om een flikker te slaan. 't Is eentje van wip-mijn-doze'.

Ongunstig. 'Weg met dat blekmuziek, met dat tingtongel. Draai dat oud kraam toe met al dat gebrul. Die verdiksen aap (radio) speelt nu juiste niets anders dan *ingelsche zever* (jazz) die nieverans op trekt. Dat heel die rommelkasse naar de mane vliegt met dat gelul. Hangt dat klutterspaan te drogen.'

Zangkoren staan algemeen in de gunst. Maar over individuele zangers is het oordeel verschillend.

Zanger.

Gunstig. 'Die kan ze nog goed afdraaien. 't Komt als gegoten uit zijn mond. 't Is een fijne.'

Zware stem. 'Die heeft een ferme stemme in zijn kele hangen. Hij kan goed donderen. 't Is lijk een klokke'.

Vervelend. 'Welk een verdikse zage is me dat. Hij staat daar al een kwartier te tieren en te tuiten lijk of dat de wereld aan 't verzuipen is. Zet die plakzeveraar af.'

Ongunstig. 'Hij zingt lijk een die de kinkhoeste heeft'.

Zangeres.

Lieve stem (in lichte lied). 'Dat moet een snel dingske zijn. Het is een van kust-mijn-lippe'.

M. Vermeulen

(37) Auctor, Tijl Uilenspiegel in Vlaanderen, Met penteekeningen van Emiel Walravens, Derde verbeterde uitgaaf, Lodewijk Opdebeek Uitgever, Antwerpen, 1913, blz. 356, 357 en 596. Jan Bruylants, alias Auctor, gemeenteambtenaar, journalist, toneelschrijver, schreef talrijke volksverhalen en minder belangrijke gedichten. Hij verwierf vooral bekendheid met zijn volksboeken 'De Boeren van Olen', 'Robert en Bertrand', 'De Reis rond de wereld door twee Vlaamse jongens'. De Tijlfiguur heeft hem geïntegreerd en begeesterd. Zijn Tijl-boeken willen wij stellen naast de Tjechische Uilenspiegel-reïncarnatie, 'De brave soldaat Sveik' van Jaroslav Hasek, waarover verder.

Strijksters op Sint-Gillis
(vervolg van blz. 33)

Bij een tweede bezoek vertelde de weduwe over 't leven in de blekerij.

‘Achter mijn eerste kommunie was ik volleerd en 'k ging mee met mijn zuster Marie als leermeistje naar de blekerij Bekemans op den Eerdeweg (Kalvariebergstraat) bij de Kapusientjes waar dat mijn tante Magriet, papa's zuster, strijkster was. Er waren toen veel blekerijen in dat geweste waar dat later de Zulius Sabbestraat doorgetrokken werd. Maar Bekemans was een van de bijzonderste en z'hadden in 't seizoen d'hotels van de kuste te doen.

Meetje (Aimee) Bekemans was afkomstig van Sint Salvators prochie, en 't ouderlijk huis met blekerij stond tenden de Oostmeers aan 't Speitje waar dat de trefins passeerden. De gezusters Bekemans woonden daar nog, maar Jan kwam naar de Walplaats bij 't Begijnhof en Aimee was komen bleken op den Eerdeweg en later verhuisde hij naar 't Vrijbus (Peterseliestraat) in de blekerij van Boereboom.

De twee pastoors Sarel en Lewie waren naar 't Heilig land geweest en de familie vierde een grote feeste als ze weerkwamen met een dankmesse in Sint Salvators en uitdelinge van gedachtenissen aan d'offerande.

In de blekerij kregen zowel leermeistjes als ‘wasschige’ en strijksters elk een rozenhoedje in schelfertjes van 't Kribbetje van Betlehem en de strijksters vezelden: ‘'t Is wel een schoon rozenhoedje, maar hoe dat er achter al die schelveringe nog een kribbetje overblijft, dat mag den Here weten? oftewel d'er groeien zeker schelvertjes aan’.

Leermeisjes in de blekerij

Waarmee dat we als leermeistje begosten? Wel ineens gezegd, met sorteren van vuil goed, uitleggen op de bleek, opplooien in mangelhuis en in de keuken helpen en kommissies doen, alzo verdiende ik een half frankstje te weke. Maar 'k zou 't van zelfs best 'n keer met order uiteendoen hé?

De maandag reed de baas met de kabiong om 't vuil goed naar d'hotels en de rijk' huizen, en dat wierd gesorteerd in 't *mangelhuis* volgens ieder boekstje. Liza d'oudste las af en de leermeistjes tekenden met een rood draadje. In 't *washuis* waren er drie wasschigen (waswijven) die alles te weke zetten in grote kuipen regenwater met waspoeier: Fiktriene uit d'Haarakkerstrate en de gezusters Vanwassenhove. Ieder soort apart: witgoed, middelmate en achtergoed, en 's avonds wierd

dat gevuilzopte goed in grote ingematste tinnen fornooizen gekookt. Ondertussen 'n keer 't onderste naar boven trekken met de wasstok en toedekken met een koperen deksel om heel de nacht te laten trekken en 't zop warm t'houden tegen 's nuchtends.

De dinsdag begost de ‘grote slag’ in 't washuis: 't goed uitgetrokken in de kuip op een kloek wasstaan en aan 't frotten in 't nog warme zop. Ieder waswijf hield haar zelfste plaats aan de kuip met haar wasplanke en haar zeeppot aan een haak bij de kuip. En frotten was frotten met een *frottertje* over 't wasgoed op de wasplanke, bij zo verre dat hun handen soms openlagen tot t'halven den arm. Ja't een lastig werk... en pertangs verdienden ze een kwartje min of een strijkster, dat was 1,25 frank daags.

Miel de knecht schepte 't regenwater uit de blekersgrachten in een stande op zijn kortewagen, vulde fornooizen en maakte vier. De baas moeide hem niet in 't washuus, alleen madam Sarlotje met Miel haar rechter arm. Maar we zeiden wijnder nooit *madam* 't was altijd *ieffrouw* en zij kommandeerde de knecht. De wasmanden uitgewrongen goed voerde hij naar *de bleek* tussen de grachten en de leermeistpes legden ze uit. Miel kwam besproeien met de houten schuppe, *de gieter* dat we zeiden, waarmee hij 't water uit de grachten over 't wasgoed in een *djoep!* speersde, want 't mocht niet drogen. De knecht was wel een fraaie vint maar als hij de keur had speersde hij de meisens mee en 't was schetteren: ‘Oei! heel mijn kloefers vul! Wacht een beetje gij, op mijn hoofd en mijn krulletjes zijn nat!’ Maar ieffrouw was daar aantijden gezet en de leute was uit. 't Halven de achternoene voerde hij de waste naar *'t spoelkot* en vandaar weer naar de bleek om te drogen.

En als 't regende? Ho! een blekerij is daarop ingericht, seffens werd de strijkkamer en zolder vol waskoorden gespannen van een grote bolle, want de koorden mochten niet bestoven hangen. Miel was overal aan en bij, maar nog jongman zijnde, smeerde hij heel zijn weekloon op de zondag. Ieffrouw moest zelf wat achterhouden om op zijn spaarboekstje te zetten. want anders zou hij de reste nog gegeven hebben aan zijn nichte die van haar vint verlaten was. De strijksters vermaanden hem dikwijls: ‘Miel als ge alzo voort doet geraakt gij nog bij de Broertjes (gesticht) in uw oude dag’. En daar zie... zat hij er later niet in dan!

'k Zei daar dat ik mocht in de keuken helpen, 'k deed het geerne omdat er altijd wat te peuzelen of te lekken viel. 'k Duwde een bolletje uit de worst voor een proevertje en 'k goot de pan met zoetepap niet uit tot op de bom om te kunnen uitschrepen en uitlekken, of er viel een steertje van

de gefruite vis. Er was altijd iets te smoefelen, want ieffrouw kwam niet veel in de keuken 'n keer dat zij mijn werk gekommandeerd had, ze was te veel overladen van ander werk

De leermeistjes plooiden in 't *mangelhuis* bij de *mangel:* drie houten rollen die wij overhands met de hand moesten draaien om 't wasgoed, allee ‘'t platgoed’ te pressen: lakens, ammelakens, servietten en zakneusdoeken. Een meistje stak door de tweede rol en 't ander meistje moest aan de derde rol uittrekken, en d'andere effenaan opplooien en nog een wreef met 't strijkijzer voor 't uitzicht. De servietten van d'hotels werden per vijfentwintig in de traliemande geklasseerd.

In de strijkkamer

Aan mijn veertien jaar was ik blij te mogen werken bij mijn zuster en mijn tante in de *strijkkamer:* een grote luchtige plaatse met houten zolderbalken en rood tegelvloer en bestrooid met gekrinkeld wit zand rond de ouderwetse ronde stove. Er kosten wel twintig ijzers opstaan, maar ze warmden nog beter op 't ijzeren boord tegen de pot. De knecht smeet vijf emmers kolen achtereen in de koolbak en een van de strijksters moest overhandse dag 't vier onderhouden.

In de strijkkamer stonden de vier lange strijkplanken op schragen: eerst met witte katoenen saarzen overtrokken en daarboven lagen de witte bolkatoenen strijklakens, wel een beetje verbloeid maar toch zindelijk onderhouden en ververst. We werkten wel met achttien strijksters, als er geen twintig waren? en stonden rik en rik. Elk had een gesmeed ijzeren strijkstaantje op vier pootjes en tenden ieder tafel stond het staantje met strijklappen om 't ijzer aantijden af te vagen. 's Avonds voordien moesten de twee jongste 't droog goed dampen met de damppanne, en mansetten, borst en kols van d'opperhemden pappen in een stijfpapje met een roetkeerstje.

Wij bloeiden heel zelden omdat we eerst d'hitte van 't ijzer voelden bij onze kake. Neen! het waren geen *blokijzers* meer, die oude holde ijzers met gloeiende bouten waren juist afgeschaft als ik aankwam. Nu streken ze met volle ijzers die gij goed gekend hebt, maar met die ijzeren handvatsels was de strijkvodde gauw doorbrand. Daarom moest elke strijkster voor drie strijkvodden zorgen, die ze zelf overnoene naaide van vaders versleten panebroek.

Och! er was zoveel werk aan een opperhemde: halsboord, borst en mansetten en kols moesten we apart blinken met een blok. Zoudt ge wel geloven dat rijke heren een soorte van een plisseetje hadden aan 't opperhemde om naar een feestje te gaan en dat was een echt pasiensiewerk. De gewone burger droeg boven zijn hemde een hard gesteven los borstje, *‘een*

droge vis' dat we zeiden en alzo kwam hij proper voor de dag.

Voor d'avanse liet Bekeman een blinkmasiene zetten maar ze hebben er zo een ongeluk meegehad. Ha ja z'! Dat was alzo: een ambachtsman kwam de rieme vermaken en al meteens wierd hij meegesleurd en in de weerdij van een minute was hij over 't wiel geslingerd en de kleren van zijn lijf gesleurd. Was mij dat een schruwelen! gelukkig was de masiene seffens stil gelegd. We stonden daar allemaal lijk van d'hand Gods gestegen, en aan 't schremen als zij de verongelukte wegdroegen naar 't hospitaal. Maar ieffrouw stelde een ende aan dat jammeren: 'Komt laat ons liever een rozenhoedje lezen voor zijn genezinge'. Och ieffrouw Sarlotje was zo een goed mens en ze werkte zelfs mee, o ja z': een samooize schorte boven haar zwart satijnen onderrok met pane lintjes op de volangs en een gestriept katoenen jakstje tegen 't zweten. En weg was zij van 't washuis naar 't mangelhuis met Miel haar hond daar achter, maar z'hield haar toch meest bezig in de strijkkamer en had alles in d'oge.

Strijken om prijs

De baas was altijd onderweg met de kabiong geladen met de vierkante wissen wasmanden, wel twintig manden vol geladen met lakens, ammelakens en servietten voor d'hotels: in 't doorgaan met vers gestreken, en 't vuil wasgoed in 't weerkeren. Dat was binst het seizoen voor d'hotels van Oostende en Blankenberge.

En Knokke? O neen! in die tijd begost Knokke nog maar aan te komen en Heist van 't zelfste. Maar hij reed iedere dinsdag naar Sluis om de waste van de school van de Franse freers. Er was veel prutswerk aan die witte zileetjes: de koperen knopjes moesten afgedaan zijn en weer aangezet achter 't strijken, en ieder jongen had daar drie zileetjes.

Maar de schone fijne wasten kwamen van de rijk'huizen in stad. Zie ieffrouw 'k weet niet of gij nog zo een manjefiek ondergoed gezien hebt gelijk dat van mevrouwe Vizaar, de schoondochter van de burgemeester van Brugge. Van 't schoonste fijnste lijnwaad en al afgezet met schone fijne spellewerkkanten: hemden, broekstjes, kaskorsees en onderrokken, en met d'eerste letters ingeborduurd. Och! 'k streke dat toch zo geern als het aan mijn toer was en parteklier de broekstjes met geborduurde gaten boven de volang. Een bleekblauwe zijden lint wierd door die gaten gevlochten en onder de knie toegeknoopt met een struis langs het been. En die beentjes hé! je moest dat strijken in *'pliessee solei'* omdat het zou waaien in 't dragen.

De slaaphemden van d'heren waren veelal met rode biezetjes afgezet maar van mevrouwe, dat was anders siek. Fijne witte batieste slaaphemden met plissees aan de hals en mouwen, al afgezet met brede ouderwetse spellewerkkanten. Allee te schone om ermee rond te lopen, 'k late varen van er mee in je bedde te kruipen. Al van 't siekste ondergoed en we streken een keer om prijs in de bleekrijen, zo 't was niet te verwonderen dat Bekemans de eerste prijs behaalde met dat schoon goed.

Maar zeg! g'hadt daaronder ook van die zotte mevrouwen, die durfden reklameren voor 't minste vals plooitje, en zot van zindelijkheid. Alla toe toe! te zot om voor de duivel te dansen.

Binst 't volle seizoen werkten we van 's nuchtends ten zessen tot ten tienen 's avonds aan een kluit per uur. We streken wel met open vensters maar in die hete zomerdagen nevens een brandende stove en met een warm strijkijzer in jen hand, 'k zeg je maar dadde. En Oktavie Vostee kloeg: ‘Wel Here ieffrouwtje, zeg dat je wilt maar mijn hemd is aan mijn rik geplakt, zo nat als sop, 'k heb lijk in de Reie gelegen’ en ze liet haar jakstje open hangen, en ieffrouw gebaarde van niets. En als we in 't hitste van de dag 's noens een minuutje of vijf langer uitblaasden ging ze er ook over. Achter de twaalven mochten we overnoene de warme ijzers afstrijken voor ons eigen: een gordijntje, schortje of onderrokstje voor kennessen, en we verdienden alzo wat drinkgeld.

Ja maar ieffrouw had verstand van bazinne te spelen zonder geruchte. Je mag niet vergeten dat er daar grote meisens werkten die al een lief hadden. Langs de kant van de Eerdeweg liep er een slag met een brede gracht naar de strijkkamer. 't Een of 't ander lief zat daar nu en dan voor konsuis te vissen, en 'k weten het nog heel goed van Tuurten Diwazil. Hij was soldaat en binst zijn konzee zat hij daar te peuren en te zingen langs die gracht:

> Wanneer ik weer in vrijheid zal zijn,
> en bij u zal verkeren,
> o wat zal mij dat verblijden,
> ja heel mij leven lang

En wijnder aan 't gichelen en tegen Paula Sierzaak 't was haar lief -: ‘Zeg je beminde zit daar te lierlauwen!’ - En seffens zong Paula Kostenobel uit 't Nieuwstraatje om te zeggen dat we hem hoorden:

> Kom aan mijn hert Marietje!
> Meistje en 'k vind u zo mooi
> kom toch mijn kleen aardig bietje,
> want ik steek u in mijn kooi...
> - - -

Maar ieffrouw schoot haar daar seffens tussen: ‘Meistjes lachen apart hé, - en met 't hoofd naar de gracht -: dat is daar entwat voor later’. En 't was zekers voor later... Paula, och Godde toch, de slore kreeg meer slagen of eten als zij getrouwd was.

M. Cafmeyer

Een oud kniedeuntje uit Moorsele

Bachten sint Jans kappelleke
daar zat een pieternelleke
dat pieternelleke spon schoon garen
die noch weg noch weere en kan
zeewaart in, zeewaart uit
d'appelkens zijn al rijpe genoeg
den duvel die onder zijnen wingaard zat
hij vroeg waar dat zijn mere was
zijn mere was in den hemel
beter of ene kemel,
beter of ene verre slag
klitse kletse den hemel ging open en toe
't kwam al door Pietje zijn slaapmutse toe
't kwam daar een katje al langs de zee
't vangde een visselken met zijne tee
visselke in de panne
goe bier in de kanne
goe bier in de pot
Jan baptist is toppezot.
Wit brood in moeders (ne) schoot
zwart brood in vaders (ne) schoot
koekel de koekel den hane is dood
den hane met zeventien jongen
w'hebben er over gezongen
over gezongen is wel gedaan
't manje die 't palieske droeg
't meisje die 't kruiske droeg
noem de drie grote slagen
een twee drie.

- Waarschijnlijk zijn hier verschillende deuntjes dooreengemengeld. Regels 14 t/m 19 schijnen een afzonderlijk deuntje te zijn. Ik veronderstel zulks te meer, omdat mijn moeder zaliger na regel 12 onmiddellijk overging naar regel 20. Regels 4, 5 en 6 zong zij ook niet.

In Gullegem was het *kapelleke* een *kapelje, Pieternelleke* een *santinetje,* de duvel (r. 7) zat *bachten* zijnen wijngaard, en zijn *mere* was zijn *moeder.* Verder klonken regels 10 en 11: *hoger* of ene kemel, *hoger of ene bonte koe.*

G. Pottie Gullegem

Een Fransgezinde abt van Zonnebeke 1711-1751

In 1711 werd Patricius Holvoet (geb. 1665 te Ledegem) door koning Lodewijk XIV aangesteld tot abt van het klooster te Zonnebeke. Twee jaar later keerde de stad Ieper, samen met heel het toenmalige 'West-Vlaenderen', terug onder het gezag van de keizer van Oostenrijk. Zo beslisten de verdragen van 1713-1715. En zo lag Zonnebeke ook weer onder het Huis van Oostenrijk.

De keizer was niet haastig om die 'Flandre rétrocédée' na 35 jaar afscheiding terug in het kader van het graafschap te integreren. Eerst op 11 februari 1720 zou de prins de Ligne namens keizer Karel VI de eedaflegging te Ieper komen volbrengen. Maar ook dan werd het oud statuut aan 'West-Vlaenderen' niet teruggeschonken.

De keizer had echter niet gewacht tot 1720 om aan de abdij van Zonnebeke de last op te leggen van een abdijbrood (pain d'abbaye), d.i. een pensioen door het klooster uit te keren aan een door de keizer aan te duiden persoon. Abt Patricius wist die betaling steeds uit te stellen 'totdat *Zijne Majesteit* de eed voor stad en kasselrij Ieper zou hebben afgelegd'. En ook na de inauguratie van de prins de Ligne in 1720 poogde abt Holvoet dat abdijbrood te negeren of op de helft te laten brengen, ook al (zo schreef hij) omdat een derde van onze goederen onder Frans gezag liggen en wij daar grote sommen op verliezen... Ten slotte viel een kerkelijk ultimatum te Zonnebeke binnen en het sedert zes jaar hangende abdijbrood werd prompt aan de keizer uitbetaald[1].

Abt Holvoet was op de inauguratie van 1720 op de Markt te Ieper aanwezig geweest in het groot gezelschap van de magistraten van stad en kasselrij, en van de afgevaardigden van Veurne, Waasten, Poperinge, Wervik, Roeselare en Diksmuide. Als een van de 'Edele Vassalen' had hij een van de 24 gouden gedenkpenningen ontvangen: mooie medailles met de beeldenaar van keizer Carolus gegraveerd door Philips Rottiers 'in consideratie van de gheluckighe huldinge van zyne Keyserlicke en Catholycke Majesteyt als graeve van Vlaenderen en omme te dienen voor eeuwige memorie'. (A. Vandenpeereboom, Essai de numismatique yproise 169-170; Brussel 1877).

Voor abt Patricius zou die eeuwige memorie maar tijdelijk

(1) V. Pil. Zonnebeke, heerlijk verleden en zonnig heden. 132-136 (Langemark 1962). - Over de poging tot taxatie van de openstaande bisdommen in 1712-1715, zie de studie van N. Leplae in Standen en Landen XLIV (1968), 83-91.

zijn. Hij leefde lang genoeg om de Fransen in juni 1744 in Vlaanderen te zien terugkeren, met aan het hoofd Lodewijk XV kleinzoon en opvolger van de Zonnekoning die hem in 1711 tot abt van Zonnebeke had benoemd.

De tachtigjarige prelaat achtte dan het ogenblik gekomen om zijn gehechtheid aan het Huis Bourbon te belijden: onder vorm van *'restitutie'* heeft hij de gouden medaille van de inauguratie van 1720 officieel aan de magistraat van de kasselrij van Ieper teruggezonden. Het Habsburgse stuk had hij blijkbaar 25 jaar lang met ongenoegen in zijn kantoor bewaard...

De nieuwe lente van Lodewijk XV duurde minder lang dan abt Patricius zal hebben verwacht. Begin 1749 liep de Franse bezetting ten einde en hij beleefde, denkelijk zonder veel geestdrift, de herstelling van het gezag van Maria-Theresia over West-Vlaenderen en over Zonnebeke.

Abt Patricius Holvoet was 87 jaar oud toen hij, in 1751, te Zonnebeke overleed. Tot aan zijn vijftigste jaar had hij alleen het Franse gezag gekend: onder dit gezag was hij opgegroeid en monnik geworden, en door de Franse koning tot abt van Zonnebeke benoemd. Vijf jaar lang (1715-1720) hing het Ieperse in het onzekere tussen Lelie en Adelaar, tussen koning en keizer. En na 25 jaar Oostenrijks bewind valt Lodewijk XV binnen en zijn de Bourbons van abt Patricius' jonge jaren daar terug...

Die historische achtergrond verklaart de politieke gezindheid van de prelaat (en zijn geste met de gouden medaille!). Overwegend was ten slotte het feit dat abt Patricius in zijn finantiën werd aangetast door de Habsburger terwijl de Bourbon hem daarin ongemoeid had gelaten.

A.V.

Sint-Michielsgilde te Ieper

Op de vraag in Biekorf 1970, 63.

M. Van Coppenolle gewaagt van een versleten koperplaat die hij zorgvuldig heeft laten natekenen. Wat het wapen betreft schrijft de auteur van de Westvlaamse bedevaartvaantjes dat het loodwerk is.

Alles laat vermoeden dat dit wapen later op de plaat aangebracht werd. De motieven onder het schild zijn bepaald achttiendeeuws. Het wapen is dit van het geslacht de Joigny de Pamele, waarvan minstens drie generaties van af het einde van de 17e eeuw te Ieper gevestigd waren (J. Gailliard, Bruges et le Franc III 449-454). Wellicht was een lid van deze familie hoofdman van de Sint-Michielsgilde aldaar.

A.S.L.

De Vrije Compagnie van Tielt
Een gewapend verzet tegen tiendverpachting
1718
(vervolg en slot van blz. 45)

II
De repressie

Intussen ging de molen van de justitie toch langzaam aan het draaien. Op 18 februari 1719 schreef gouverneur Markies de Prié aan de Raden-fiskaal van de Raad van Vlaanderen te Gent, o.a. 'Comme nous avons résolu de faire cesser les désordres et mutineries qui sont arrivés dans la ville de Thielt...' enz. In die brief is de versie van het kapittel van Harelbeke duidelijk te onderkennen. De Raden-fiskaal kregen het bevel in het geheim de ontvangers van het kapittel van Harelbeke en Doornik, en andere betrouwbare personen naar Gent te ontbieden om er de lijst op te stellen van de opstandelingen, met hun adres, om die te kunnen aanhouden en te Gent op te sluiten.

Op 23 februari 1719 vroegen de Raden-fiskaal aan het kapittel van Harelbeke 'de nous envoyer avec tout le secret possible... tous ceux que vous scavez nous pouvoir donner les lumières exactes...'

Op 10 maart daarop reisde ontvanger G. de Jonckheere, griffier van Tielt-buiten, ongemerkt naar Gent waar hij aan de Raden-fiskaal een uitgebreid verslag van de troebelen overhandigde en er ook een lijst neerlegde van twintig kopstukken van de bende, met persoonsbeschrijving en adres. Een andere lijst, op 8 maart 1719 naar Gent gezonden door Kan. Ringhelaere uit Harelbeke - de man die te Tielt verjaagd was geweest - bevat 26 namen. Die lijst werd o.i. opgesteld met gegevens die hij te Tielt had gekregen, misschien van de onderpastoors. Want de nauwkeurige inlichtingen welke die lijst bevat, konden alleen maar afkomstig zijn van iemand die Tielt goed kende.

Opvallend is wel in beide lijsten dat de verdachten zelf geen tienden betaalden; het zijn hoofdzakelijk kleine ambachtslieden uit de stad, ook kleine bedienden (koster, vaandrig, tamboer, officier, schepenbode) en een weinig snuggere landbouwersknecht, Jozef van de Winckele, die door de generaal voor de lol tot 'kolonel' voor Tielt-buiten werd aangesteld. Bij gebrek aan betere kandidaten!

Op het verslag van de Raden-fiskaal van 16 maart 1719 aan markies de Prié dat de lijsten van de opstandelingen in hun

bezit waren, ontvingen zij op 27 maart daarna het bevel zes of zeven bendeleiders te doen arresteren door het garnizoen van Gent en die vervolgens aldaar op te sluiten.

Op 21 april werden door het Hof volgende personen aangeduid om als 'principaalste belhamels' ingerekend te worden: Adriaan George, generaal; Pieter van de Graveele, ontvanger-generaal; Jan Rosseel, gezeid Jan de Wale, schoenmakersknecht, en Frans de Clerck, koorddraaier, beiden kapitein; de gebroeders Albert en Jan Verbrugghe, fii Guillaume, kleermakers, tamboers; Karel van de Sande procureur, griffier van de compagnie; Eugeen-Ahbert van de Vondele, pruiken- en kleermaker, vaandrig, en Jozef van de Winckele, landbouwersknecht, kapitein van Tielt-buiten.

In de nacht van 26 op 27 april 1719 kwam een detachement dragonders van het garnizoen van Gent naar Tielt en kon er aanhouden: Pieter van de Graveele, Eugeen van de Vondele, Jozef van de Winckele, Albert Verbrugghe en zijn zoon, de 15-jarige Frans Verbrugghe. Deze laatste werd op 10 mei 1719 in vrijheid gesteld: hij werd bij vergissing aangehouden, i.p.v. zijn oom Frans Verbrugghe fs Guillaume, die lont moest geroken hebben en niet thuis was toen de soldaten zijn huis omsingelden. De generaal was ook gaan vliegen; daags te voren was hij te paard weggereden, en ook Karel van de Sande, Jan Rosseel en Frans de Clerck konden ontsnappen. De gevangenen werden in de stadsgevangenis te Gent opgesloten op 27 april 1719.

Op 28 april en volgende dagen werden de opstandelingen verhoord door raadsheer van der Brugghen, en op 8 en 9 juli daarop verbleef hij te Tielt in 'De Hert', waar er een twintigtal personen hun getuigenis kwamen afleggen. Op 29 juli daarop werd dat getuigenverhoor hernomen, doch meerdere ingezetenen die meer afwisten van dit oproer of die voorkwamen op de lijsten van Ringhelaere en van G. de Jonckheere werden niet opgeroepen. Het hele onderzoek trouwens schijnt ons onvolledig te zijn.

In de maanden oktober-november 1719 werd het proces tegen de beschuldigden gevoerd te Gent, waar slechts vier van de negen aangewezenen vast zaten in de stedelijke gevangenis. Jozef van de Winckele, die aan vallende ziekte leed, moest er door de medegevangenen geholpen worden. Hij verdronk er bijna eens in de 'plaetse urinael'! Slechts op 6 maart 1720 werd aan de geketende van de Graveele 'liberteyt in gevangenisse' verleend! Het leven voor de gevangenen was er pijnlijk. Om niet te vergaan van armoede en ellende moesten zij geholpen worden, o.m. door de pastoor van Vinkt, die hen geregeld kwam bezoeken.

Alhoewel zij wisten dat zij vervolgd werden, waren de ge-

neraal en de andere ontsnapten niet bang zich in het openbaar te Tielt te tonen. Baljuw Arents greep niet in, zelfs toen George met hem kwam spreken over mogelijke algemene amnestie! Intussen was er een akkoord getroffen op 23 juni 1719 met die van Harelbeke om de parochiekerk te herstellen. De generaal, Karel van de Sande e.a. bendeleden werden blijkbaar te Tielt beschermd, en baljuw Arents schreef naar de Raden-fiskaal dat hij te Tielt op niemand kon rekenen am de opstandelingen te arresteren, want de inwoners zagen 'dat evenwel door hun quaet belegd den torre ende kercke heel opgemaeckt wordt'. De voortvluchtigen sliepen natuurlijk niet thuis: zij lieten het gerucht rondstrooien dat zij naar het buitenland vertrokken waren, zelfs naar verre landen overzee, om soldaat te worden.

In werkelijkheid verbleef K. van de Sande vaak te Tourcoing en de generaal had een schuilplaats in het Bulskampveld tussen Wingene en Brugge 'hem geneirende met jaeghen ende vissen', en vaak ging hij ook naar Eeklo, rapporteerde baljuw Arents op 9 mei 1720. Alhoewel de Raad van Vlaanderen op 30 januari 1720 alle baljuws uit het Tieltse oplegde de bendeleden aan te houden, en daaraan herinnerde op 12 mei 1721, deed men opvallend de ogen toe! Zo duurde het nog drie, vier jaar, niettegenstaande de gestrenge vermaningen van Markies de Prié en de Raden-fiskaal. Dat gaf aanleiding tot ernstige moeilijkheden in de schoot van het stadsmagistraat te Tielt, zoals verder uiteengezet wordt.

Op 7 november 1720 werd te Gent in de Raad van Vlaanderen het vonnis geveld, en op zondag 14 november te Tielt afgelezen na de hoogmis. Het vonnis werd daarna aan 'Het Beurseke' aangeplakt.

Pieter van de Graveele werd veroordeeld om voor het Gravenkasteel gebrandmerkt en met 'scherpe roeden' gegeseld te worden tot 'den loopenden bloede'. Hij werd verbannen voor het leven, met verbod ooit terug te keren, op straf van de galg.

Albert Verbrugghe, kreeg dezelfde geseling en tien jaar verbanning.

Eugeen Van de Vondele kwam er van af met tien jaar verbanning, en de minder toerekenbare Jozef van de Winckele werd veroordeeld om op zijn knieën de rechters, 'God ende het hof vuyt den naeme van justitie' vergiffenis te vragen.

Bij verstek werden de andere betichten veroordeeld:

Jan Rosseel gezeid Jan de Waele en Frans de Clerck kregen ieder tien jaar verbanning. Karel van de Sande werd voor levenslang uit het land gewezen en al zijn bezittingen verbeurd verklaard.

De generaal tenslotte, Adriaan George, werd veroordeeld om op het Sint-Pharaïldeplein te Gent aan de galg opgeknoopt te worden ‘in effigie’, en al zijn bezit werd verbeurd verklaard. De plank ‘om den pretensen generaal op te portraitteren’, het schilderen en ‘het draeghen naer den Raedt’ kostten 1 p. 12 sc. gr.(6).

Karel van de Sande, die berouw had over hetgene gebeurd was - welke machten hadden die jonge man in het vuur gejaagd? - vroeg opheffing van zijn verbanning op 4 juli 1722. Alhoewel hij wsch. de steun genoot van zijn broer, de stadsgriffier, werd zijn verzoek door de Raad van Vlaanderen onverbiddelijk afgewezen, want (zo luidde het advies), het valt licht te vermoeden dat dergelijke boze jongeling in zijn boosheid zal volharden en nog ergere dingen zal uitmeten.

Dat belette hem of de generaal niet te Tielt en in de omgeving af en toe op te duiken. Want zolang baljuw Arents en griffier Jacques van de Sande te Tielt het gezag droegen zouden de stadssergeanten geen hand naar hen uitsteken. Op 18 november 1722 vermaande Markies de Prié de Raden-fiskaal alles in het werk te stellen om de ondergedoken verdachten, en vooral hun generaal aan te houden. En op 26 november 1722 ontvingen de Tieltse wetheren een ‘laetste vrindelycke vermanynghe’ van de Raden-fiskaal om de verbannen kopstukken van de Vrije Compagnie te arresteren. Want te Gent had men gehoord dat er van die verbannen of ontsnapte opstandelingen ‘bij nachte ofte bij ontyde’ naar Tielt kwamen en zelfs ongestraft publiek om de Markt konden wandelen!

III
Wat een burgemeester lijden kan

Het klinkt bijna ongelooflijk. Op 2 mei 1723 las Karel van de Sande een bericht voor aan de kerkstichel te Tielt, en op H. Sacramentsdag 1723 droeg generaal Adriaan George opnieuw de standaard van O.-L.-Vrouw van Lorette in de processie te Tielt. De bende zou personen bedreigd hebben, zonder dat ‘den negligenten baillieu van Thielt hun apprehendeert, dat sy hun publiquelyck selfs op de merct vertoonen’(7). Dat was oorzaak van grote moeilijkheden in de schoot van het stedelijk magistraat.

Op 14 maart 1722 was een nieuw stadsmagistraat in functie getreden met als burgemeester Jan Baptist Pollaert en schepenen Guillaume van den Berghe, Jan de Bosschere, Charles de

(6) Alles volgens Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, nr. 22.895
(7) Alles volgens Rijksarchief Kortrijk, Bruine Pakken, nr. 5897.

Brauwere - die samen een harde vervolging van de bende wilden -, en verder nog Frans Thooft, Guillaume Norbert de Jonckheere en Hendrik Vermeersch, die - misschien onder invloed van baljuw Arents en pastoor de Lau - voor de rust waren.

Na het stoutmoedig optreden van K. van de Sande werden te Tielt, Adriaan en Jan Verbrugghe, op aanklacht van Pollaert, aangehouden door de 'Rode Roede' en te Kortrijk opgesloten, en op 17 augustus 1723 naar de Steenpoort te Brussel overgebracht. Adriaan Verbrugghe, oud stadssergeant, en Jan Verbrugghe, maakten eigenlijk geen deel uit van de Vrije Compagnie en werden daarom op 26 augustus 1724 in vrijheid gesteld.

Burgemeester Pollaert wilde te allen prijze de generaal en van de Sande en de andere bendeleden - 'de banditen' zegt hij steeds - bij de lurven pakken. Op 28 mei 1723 reisde hij naar Brussel om aan Markies de Prié 'te representeren... d'excessen ende moetwilligheden die de seditieuse bende binnen hetselve Thielt ende daer ontrent waeren doende'. Zes, zeven maal maakte Pollaert de tijd- en geldrovende reis naar Brussel om van de Prié een bevel getekend te krijgen om de bende 'te doen executeren met assistentie van stercker handt'. In Juli 1723 ging hij de gouverneur van Rijsel opzoeken opdat George en van de Sande, die op Frans grondgebied verbleven, aangehouden en uitgeleverd zouden worden 'onder offer van reciproquen dienst'. De drie schepenen Thooft, de Jonckheere en Vermeersch, oordeelden dat het toch wat te ver ging met al dat 'ryden ende rotsen'. Op 21 september 1723 lieten zij officieel weten aan Pollaert en zijn 'fraktie' dat zij alle afzonderlijke vergaderingen, resolutiën, reizen, enz. en alles wat zij deden buiten het stadhuis niet konden erkennen en de kosten die daaruit voortvloeiden niet door de stadskas konden gedragen worden.

Pollaert stoorde zich niet aan die verwittiging en bleef maar reizen naar Kortrijk, Gent, en te Brussel wilde hij absoluut 'de eere hebben van te connen spreken syne Exellencie' om de Prié van alles op de hoogte te stellen van wat er te Tielt gebeurde en gebeurd was. Pollaert was een onvermoeibare apostel van de repressie. De generaal moest van die niet in te tomen vlijt op de hoogte geweest zijn, want op 1 oktober 1723, toen Pollaert nog eens naar Brussel gereisd was, zorgde Adriaan George voor een beetje suspens te Tielt. Rond de middag liep hij, door het achterpoortje van de tuin van de burgemeester, diens huis binnen. In de keuken zat de burgemeestersvrouw te praten met haar twee nichten en 'eene gheestelycke dochter' - wsch. over de generaal die haar man zoveel leed berokkende - toen George in hun midden ver-

scheen, een degen greep die Pollaert op ‘de coetse’ gelegd had en er de keuvelende vrouwen mee bedreigde en die zelfs al ‘tempeestende... hebbende willen assassineren’. Gelukkig konden de vier vrouwen nog de weg naar de deur vinden en op straat lopen terwijl zij luid schreeuwden: ‘Moort, moort!’ George heeft zich dan ‘geretireert’, schopte nog het achterpoortje open van het huis van schepen G. van den Berghe, maar werd belet er binnen te dringen door een groep personen ‘daer te naerghanck’ gekomen. De stad stond in rep en roer, maar niemand reageerde tegen de generaal die dan nog gezien werd in het huis van een schepen, waar hij met een stadssergeant samen *‘het liedeken van de kercke’* (van Tielt) zat te zingen!

's Avonds kwam Pollaert thuis uit Brussel. Toen hij vernam wat George aangedurfd had, werd beslist 's anderendaags met de schepenen van den Berghe en De Bosschere en hun raadsman, advokaat Limnander uit Gent, naar de militaire gouverneur van Kortrijk te reizen. Wat gebeurde. En van uit Kortrijk vertrok Pollaert op 2 oktober 1723 opnieuw als een onvermoeibare pelgrim naar Brussel naar de Prié. Dertien dagen bleef hij in de hoofdstad. Vruchteloos was die reis niet want hij kon van de Prié een brief krijgen voor de gouverneur van Kortrijk, waarin die het bevel kreeg een detachement soldaten naar Tielt te sturen met een officier.

Op 19 oktober 1723 verschenen te Tielt de dragonders te paard met twee officieren, en aan het hoofd daarvan, burgemeester Pollaert! ‘Alomme’ werden opsporingen verricht, ook te Schuiferskapelle, maar op 21 oktober moesten zij onverrichterzake naar Kortrijk terug rijden ‘niemand vindende te Thielt’.

Die peperdure jacht op de generaal werd druk besproken en er werd waarschijnlijk met Pollaert gelachen te Tielt, waar ‘het liedeken van de kercke’ een populaire schlager - een tophit! - was geworden. Daarom liet Pollaert te Tielt op 20 oktober bekend maken dat hij alle vaccatiën en andere onkosten, voor het opsporen van de bende te zijnen laste nam! Maar achteraf bleek dat niet waar te zijn.

Met dat alles stonden de Tieltenaren bij markies de Prié te Brussel slecht aangeschreven als ‘en quelque manière turbulants, séditieux et inclus au désordre’. Einde oktober 1723 richtten de drie andere schepenen van de stad, nl. Fr. Thooft, G.N. de Jonckheere en Hendrik Vermeersch - de fraktie Arents - een rekwest aan de keizer, waarin zij zich bekloegen over die valse beschuldigingen t.a.v. Tielt, die enkele ‘malveuillans et envieux de leur repos’ te Brussel verspreid hadden Daarin verklaarden de schepenen, gesteund door de burgers en notabelen van de stad, dat het te Tielt, na het vonnis van

1720 en het akkoord met de tiendheffers steeds rustig was gebleven en er geen schijn van oproer meer geweest was. Als de openbare rust verstoord werd door de geheime komst van een paar verbannen bendeleden - 'que les suppliants abhorrent autant que la peste' - dan wensten de goede Tieltenaren dat die twee zo snel mogelijk zouden aangehouden worden. Sommige kwaadsprekers - en dat moest dan de fraktie Pollaert zijn - wendden die valse geruchten nu aan om te kunnen reizen en grote nodeloze uitgaven te doen, wat door drie van de zes schepenen uitdrukkelijk werd afgekeurd.

Ten bewijze dat het te Tielt sedert het akkoord van 1719 steeds voorbeeldig rustig was geweest, werden bij het rekwest een aantal 'bewijzen van goed gedrag' voor de stad Tielt gevoegd(8). Die certifikaten werden afgeleverd einde september - begin oktober 1723 door het college van hoogpointers en vrijschepenen van de Kasselrij Kortrijk, pastoor G. de Lau te Tielt, verder pastoor H. Diu te Aarsele die ook deken van Tielt was, en verder nog door J. Meys en J. de Smet, resp. pastoor te Meulebeke en te Ruiselede, J.B. Keppens onderpastoor te Tielt, ook door baljuw, burgemeester en schepenen van Wingene(9).

Op dat rekwest werd blijkbaar niet geantwoord, want Pollaert zag er niet tegen op naar Brussel te reizen en in donkere kleuren de situatie te Tielt af te schilderen.

Toch waagden de bendeleiders het toch nog af en toe onverwacht te Tielt op te duiken, o.a. Pieter van de Graveele op 16 januari 1724, en op Goede Vrijdag van 1724 kwam van de Sande te paard te Tielt toe, bezocht er zijn familie en trok er de hele dag de ene herberg in, de andere uit. En zelfs was hij 'zoo temerair' in januari 1725 de alferis van de bende J. van de Vondele, die te Kortrijk opgesloten zat, twee of drie keer in de gevangenis te gaan bezoeken.

Niettegenstaande de resolutie van 21 september 1723 van de drie schepenen, die Pollaert niet konden volgen in zijn grote ijver om de 'banditen' te arresteren, en daardoor de grote onkosten van reizen, erelonen van advokaten enz. niet ten laste van de stad wilden nemen, reisde de toeristisch aangelegde Pollaert als een pendelarbeider geregeld naar Brussel, Gent, Kortrijk, enz. Zijn onkostenrekeningen werden op het stadhuis te Tielt vertikaal gerangschikt in de scheurmand van griffier J. van de Sande. Na vele bezoeken te Brussel 'aan persoonen van distinctie ende vrienden' kon Pollaert op 17

(8) Drie bewijzen in Stadsarchief Tielt, nr. 1061 en ook in R.A.K., Bruine Pakken 5897.
(9) Dit Wingens bewijs werd in extenso gepubliceerd door D. De Somviele in Thieltse mengelingen, blz. 42-44, maar voor de uitleg is deze auteur er glad naast.

november 1724 een decreet van de Prié loskrijgen waarin gezegd werd dat de onkosten die de burgemeester in die zaak gemaakt had, ten laste van de stad vielen, voor zover het Hoofdcollege van de kasselrij Kortrijk daarmee akkoord kon gaan.

Op 23 februari 1724 was intussen het stadsmagistraat al vernieuwd. Pollaert noch de andere schepenen werden in hun functie behouden.

Gewapend met het decreet van 17 november 1724 richtte Pollaert, ‘gewezen burgemeester’ op 22 januari 1725 een rekwest aan het Hoofdcollege van de Kasselrij Kortrijk waarin hij verzocht om gehoord te worden samen met twee schepenen van Tielt, ten einde zijn staat van onkosten te onderzoeken, die reeds gestegen was tot ongeveer 550 pond gr. Het was slechts op 1 februari 1725 dat het stadsmagistraat kennis kon nemen van het decreet van 17 november 1724, waarmee Pollaert te Brussel en te Kortrijk een grote lengte voorsprong hadden genomen op de nieuwe wetheren van Tielt. Bij zijn rekwest van 22 januari 1725 aan het Hoofdcollege was Pollaert ook zo vrij de ellenlange lijst voor te leggen van onkosten gedaan van mei 1723 tot januari 1725, ‘in het vervolghen van de bende van Thielt’.

Op 15 februari 1725 riep het Hoofdcollege beide partijen met hun advokaten samen te Kortrijk om Pollaert's rekwest te onderzoeken. Deze laatste bleef onvermurwbaar in zijn eisen, dat alle gedane onkosten door Tielt moesten betaald worden, terwijl de Tieltse afgevaardigden, schepenen J.B. De Vlaminck en Jozef van der Moere, aanvoerden dat de stad die grote en overdreven som niet kon opbrengen zonder ‘totale ruyne’ van hun schatkist. Pollaert kreeg gelijk bij het Hoofdcollege dat op 2 maart 1725 oordeelde dat Tielt willens nillens mocht betalen.

Dan maar een nieuw rekwest voor Brussel gemaakt! Nu was het de beurt aan de stad Tielt om bij monde van haar burgemeester, Jacques de Caigny, bij het Centraal bestuur recht te vragen tegen Pollaert die ‘meer voor ooghen hebbende syn eygen proffyt als het welvaeren van het ghemeente’ niet beschaamd was voor zichzelf meer dan 300 pond gr. te eisen voor allerlei ‘pretense voyagen ende vaccatien’. Tielt vroeg dat de zaak zou overgemaakt worden aan de Raad van Vlaanderen ‘hunnen natuerlicken rechter’. Dat rekwest van 21 maart 1725 met de bijlagen is een merkwaardig stuk waar alle moeilijkheden te Tielt tussen mei 1723 en februari 1725 in vervat zijn. Op 16 mei 1725 kwam het antwoord uit Brussel. Pollaert kreeg opnieuw gelijk in zijn eisen tegen de stad, zoals het decreet van 17 november 1724 bepaald had. En op 20 augustus 1725, toen een nieuw stadsmagistraat door Brus-

sel werd aangesteld, was het Pollaert die nog eens de burgemeesterssjerp kreeg, en met zijn vrienden Jan de Bosschare en G. van den Berghe, die ook herbenoemd werden tot schepen, de macht in handen nam te Tielt.

Doch nu was het Hoofdcollege van Kortrijk daar om Pollaert te remmen! Na eindeloos heen en weergeschrijf werd de Raad van Vlaanderen te Gent door het centraal bestuur op 4 augustus 1727 belast in die zaak recht te scheppen.

Op 8 mei 1728 kreeg Tielt een nieuw stadsbestuur, nu zonder Pollaert. De Raad van Vlaanderen, bij sententie van 23 oktober 1728[10] sneed flink in Pollaert's pretentiën, in afwachting dat de nieuwe schepenen over een aantal andere posten uit zijn rekeningen hun oordeel zouden uitbrengen. Wat het advies geweest is weten wij niet.

Wij mogen onderstellen dat Pollaert's rekening uiteindelijk aanzienlijk herleid is geweest, maar dat anderzijds de advokaten van Tielt en van burgemeester Pollaert er het best zullen bij gevaren hebben. ‘Wat een burgemeester lijden kan’: het proces te Gent was ook het einde van Pollaert's loopbaan op het stadhuis te Tielt. Jan Baptist Pollaert overleed te Tielt op 75-jarige leeftijd en werd er op 30 november 1737 plechtig in de mooi gerestaureerde St.-Pieterskerk begraven waar hij met ‘den negligenten baljuw’, Ch.-L. Arents, oorzaak van al de troebelen te Tielt[11], in vrede rusten moet.

Ook voor de bendeleiders generaal Adriaan George, Karel van de Sande en Pietje Houps viel het gordijn. Alleen weten wij dat van de Sande zich te Tourcoing heeft gevestigd en dat zijn daar geboren zoon Pieter-Augustijn later te Tielt schepen en stadsontvanger is geweest. Maar van Adriaan George, generaal van de Vrije Compagnie van Tielt, pelgrim naar Roomen, moedige standaarddrager van O.L.-Vrouw van Lorette in de Tieltse processie, werd geen woord meer gesproken.

Van de licht veroordeelden wel. Op het gunstig advies van de Raad van Vlaanderen verleende Karel VI op 17 september 1726 genade aan Albert Verbrugghe, Eugeen-Alb. van de Vondele, Jozef van de Winckele, Jan Rosseel en aan Jan-Frans de Clerck. Hun verbanning werd ingetrokken, maar voor Eug. van de Vondele die in de gevangenis te Kortrijk zat - wegens banbreuk - gingen de poorten naar de vrijheid slechts open op 17 november 1727[12]. Het was voor hen het einde van een lang avontuur ‘ter eeren van Godt almachtigh, Sint Pieter ende tot opmaecken van onse kercke’.

V. Arickx

(10) R.A.K., Bruine Pakken 6152.

(11) Stadsarchief Tielt, 1061. Guillaume de Jonckheere verklaarde uitdrukkelijk op 15 oktober 1723 dat Arents ‘estoit la cause des tumutes... et ce à cause qu'il mancquoit à son devoir de faire justice’.

(12) Stadsarchief Tielt, 1062. Genadebrief voor de vermelde personen.

Praktische markttabellen van de wijnkoper 1704

Bij de vierde druk van het *Specie Boecxken,* zijnde een praktische tafel voor het wisselen ‘van de Specien van Gheldt’, liet Judocus van Pee, stadsdrukker wonende op de Burg te Brugge, op hetzelfde formaat (19 × 7,5 cm) in 1704 een drukje verschijnen waarvan de titel luidt:

‘Curieus Thresor inhoudende de grootte der Ellen, Corenmaeten, Wyn-maeten, Landt-maten, Hout-maten, Zout-maten, Hoppe-maten, etc.
Van allerhande ghewichten, Munten etc.
Van Vlaenderen, Brabandt, Hollandt, Zeelandt etc.
Voor alle Cooplieden, ende die eenighe neiringhe doen seer nut ende dienstigh’.
Het drukje telt 16 ongepagineerde bladzijden.

Het hoofdstuk van de *Natte Maten* begint als volgt.

‘De Mate vande Wyn ende Olie in 't ghemeine.
Een roede houdt twee vaten.
Een vat houdt twee pypen.
Een pype houdt elf sesters.
Een sester houdt 4. schreven of 16. stoopen.
Een schreve houdt 4. stoopen of gelten.
Een stoop houdt 2. potten of kannen.
Eenen podt houdt twee pinten.
Een voeder houdt 6. amen.
Een ame houdt 12. schreven en half.

Op de Fransche maniere:
Un muy de vin tient 36. septiers.
Un septier tient 4. quartes.
Une quarte tient 2. pintes.
Une pinte tient 2. choppines.
Une choppine tient 3. demy septiers.
Un demy septier tient 2. possons’.

Heeft de wijnkoper deze basismaten goed in zijn hoofd, dan kan hij zich laten inwijden in de lokale partikulariteiten.

Het Curieus Thresor wijdt de volgende paragraaf aan het *Verschil van de natte maten in het ghemeyn,*
over een-ghedraghen op verscheyden Steden.

De 29. potten of kannen Brugsch en zijn te Ghend maer 28.

De 25. potten Antwerpsch ende Mechelsch, zijn te Ghend 15. stoopen en half ende te Brugge 16. stoopen schaers.

De 25. potten Ghendsch, en zijn maer 21. potten te Brussel ende te Loven.

De dry stoopen te Doornyck, en zijn maer twee te Ghend.

De 25. stoopen te Corteryck zijn 52. (sic) te Ghend.
De 22. stoopen tot Ipre zijn 20. te Ghend.
De 31. stoopen te Douay zijn 25. te Ghend.
Te Middelburgh in Zee-landt is de natte maete seer ghelyck te Ghend'.

Na deze onmisbare algemene inleiding over de natte maten gaat de auteur over naar een uitvoerig en speciaal:

Breeder onderwijs aengaende de Wynen.

Om wel te weten de maeten van de Wynen naer den stijl van de Koopmanschap, soo staet te bemercken, dat *Dordrecht* is den principaelsten stapel in dese Nederlanden van de *Rijnsche Wijnen.* Ende men verkoopt de selve aldaer by de roede, de welcke houdt ruym 14. amen en half te Ghendt, te Mechelen en t'Antwerpen; behoudens de ame te Mechelen ende t'Antwerpen, minder is dan te Ghend, ontrent eene pinte op de ame.

Te Keulen ende de 's Hertoghen-bosch, een ame Wyns maeckt 60. stoopen te Delft ruym.

T'Antwerpen ende te Mechelen een ame Wyns maeckt 50 ghelten; ende te Ghend 60. stoopen.

Te Nimmeghen maeckt een ame Wyn 56. stoopen Delfsche mate.

T'Uytrecht een ame Wyns maeckt 57. stoopen te Delft.

Aenmerct.

T'Antwerpen verkoopt men alderley wynen, als Rynsche, Spaensche ende Fransche.

De Fransche verkoopt men by den vate, 'twelck houdt 6. amen. Ende van Orliensche wijnen heeft men vier stucken in het vat, ende van de Anseroysche 3.

Een vat Petaus estimeert men twee pypen, de welcke houden in 't ghemeen twaelf Antwerpsche ghelten, of daer ontrent, min dan 6. amen.

De Romanijen schickmen twee Booten voor een vat: ende die houden wel twaelf of sesthien ghelten meer dan ses amen, na de fuusten groot zijn, ende men noemt de Romanijsche fuusten Booten.

Den Bastaert ende Ansoye, de twee pypen maecken een vat, ende bringhen uyt 6. amen ende 20. stoopen te Ghend of daer ontrent.

Aenmerct.

Een Duytsch voeder wyns houdt ses amen t'Antwerpen ende een Westersch vat houdt van gelijcken ses amen.

Ende wat wyn datmen koopt by voeders ofte vaten, die wordt gheroerdt, ende men levert ses amen voor een voeder ofte vat.

Maer alsmen den wyn koopt byden stucke, fuuste, ofte boote, soo levert men die vol sonder voorder bespreck, weder sy meer ofte min houden, dan 6. amen, tot elac koopers ende verkoopers plucht ende perijckel. (Desghelijcx is 't oock van de Olie van Olijven ende vande Serope).

Middelburgh in Zeelant is den stapel van de *Westersche wynen,* als Spaensche, Fransche, ende dierghelijcke komende ter Zee: ende daer verkoopt men de selve wynen oock by den vate ende fuuste, elck na sij begheirte.

Aenmerct.

Olie van oliven ende syrope de 2. pypen of de vier quarteelen, wordt ghenomen voor een vat, soo wel te Brugghe ende t'Antwerpen, als te Middelburgh.

Bemerct, om Wyn te koopen.

Den Wyn kooptmen by den smaeck, reuck ende verwe ende dickmaels moet men den Wyn proeven, of hy misschien afghinghe van kracht.

Aantekeningen bij de tekst.

Wijnsoorten. - *Anseroysch:* van Auxerre (zie Biekorf 1963, 159). - *Orliensche*: van Orléans. - *Petau:* Poitou. - *Romanie* en *Bastaert* zijn Spaanse wijnen. - *Ansoye:* een Portugese wijn, al. azoye.

Romanijsche fuusten: fusten (houten vaten) ‘zuidwijn’, die booten genoemd worden. Een *boot* is een fust waarin zuidelijke wijnen vervoerd werden.

Westersche wijnen zij al de wijnen die ‘ter Zee’ ingevoerd worden; al de *Rijnsche* wijnen komen over de rivieren.

Een *‘Duytsch voeder’,* d.i. de grootste oude maat voor wijn (900 à 1000 liter): uit hd. Fuder (waaruit ofr. foudre: groot wijnvat). Een aam was ca. 150 liter; een voeder = 6 amen.

C.B.

Het sakrament van Meerssen op rondgang in Vlaanderen 1496-1500

Het sakramentswonder van Meerssen bij Maastricht - heilige hosties in het vuur ongedeerd gebleven - zou in de jaren 1460-1470 zijn gebeurd. De faam van het wonder heeft zich snel verspreid. In maart 1496 (n.s.) is de ‘bode vanden sacramente van Meersen’ op bezoek ofte boodschap met een reliekhouder te Brugge in de St.-Jakobskerk. Hij geeft er 6 schellingen par. In maart 1498 en in maart 1499 ontvangen de kerkmeesters nogmaals dit bedrag ‘vanden bode vander rive van tsacrament van Meersen’. En nog weer in maart 1500. (Kerkreg. I f. 24 57 71 88). Na 1500 verdwijnt het Sakrament van Meerssen voorgoed uit de rubriek van kwesteerders die de Brugse parochiekerk komen bezoeken.

A.V.

Wulfaert Hellinck van Axel
Zangmeester van de St.-Donaaskerk te Brugge
Zijn optreden te Gent in 1539

Voor de biografie van de beroemde Brugse zangmeester heeft zijn optreden in het rederijkersfeest van 1539 te Gent (waarover Biekorf 1967, 153-154) wel enig belang. Zijn afkomst wordt erdoor opgehelderd.

Uit de kapittelakten van de St.-Donaaskerk is bekend dat Wulfaert, zoon van Jan Hellync, een geestelijke was uit het bisdom Utrecht *(clericus trajectensis diocesis)*. Toen A.C. de Schrevel in 1895 (na E. van der Straeten in 1870) dit feit aantekende was zijn besluit: de nationaliteit van meester Wulfaert is niet langer meer een vraag, 'il est d'origine *hollandaise*'. Een overhaastige formulering wanneer men bedenkt dat een stuk (van het graafschap) Vlaanderen, met name het dekanaat van de Vier Ambachten (Axel, Hulst, Boekhoute, Assenede), tot in 1559 onder het bisdom Utrecht gelegen was.

(Voor memorie: de onderhorigen van het grafelijk huis van Vlaanderen waren gelegen onder de oude bisdommen Terwaan, (Noyon-) Doornik, Kamerijk-Atrecht en Utrecht; metropoliet van al die bisdommen was de aartsbisschop van Reims, met uitzondering van het Utrechtse dekanaat dat onder de kerkprovincie Keulen ressorteerde).

Meester Wulfaert was in 1539 met zijn Brugse *schola cantorum* te Gent aanwezig om er de *kerkgang* van de Dertien (de Brugse H. Geestkamer) muzikaal op te luisteren. Daar ontmoet hij de schepenen van de stad Axel die hun eigen rederijkerskamer van Sint-Ontcommere, alias *De Vier Melcteelen,* begeleiden. Op hun 'ontbiedene' dirigeert hij, met zijn Brugse zangers en organist, de kerkgang van de Axelse rederijkers.

De kamer van Tielt heeft alsdan in de kategorie kerkgang al de andere kamers overtroefd: de mannen van *De Roos* van Tielt zijn naar huis getrokken met de 'upperprijs' voor de kerkgang en de eerste prijs van het schoonst inkomen.

Hoe dan ook, de schepenen van Axel waren Meester Wulfaert zeer erkentelijk en schonken hem een som van negen guldens voor zijn bewezen dienst 'omme der stede [van Axel] eere ende bijstandt te doene inden goddelyken dienst'.

Die vriendelijke verhouding tussen de Brugse zangmeester en de wethouders en rederijkers van Axel bevestigt het vermoeden dat het *'bisdom Utrecht',* vanwaar Wulfaert Hellinc afkomstig was, dit Utrechtse dekanaat in Vlaanderen geweest is, waaronder Axelambacht ressorteerde.

De Axelse afkomst van Meester Wulfaert wordt nog waarschijnlijker door zijn familienaam *Hellinck,* een naam die in

Axel thuishoorde. Een kind van Axel was o.m. Pieter Hellinck (te Axel geboren ca. 1500), monnik van de Duinenabdij, die in 1558-1566 als Rentier van het kloostergoed in de Vier Ambachten te Kloosterzande verbleef en in 1566 abt werd van de grote abdij te Koksijde. (Over hem: J. Fruytier in Nieuw Ned Biogr. Wdb. I 1063-1064). Was die tijd- en streekgenoot van Wulfaert Hellinck misschien met hem verwant?

Meester Wulfaert Hellinc is een grote naam in de muziekgeschiedenis van de 16e eeuw. Hij komponeerde koraalmuziek en muntte uit als liederendichter; het nieuwe kerklied van Luther heeft hij zeker gekend.

Naar de mode van zijn tijd heeft Wulfaert zijn naam soms ‘gehumaniseerd’ in de latijnse vorm *Lupus* (wolf), met het gevolg dat zijn werk voor een deel is terechtgekomen onder de naam van een tijdgenoot, te weten de komponist Jehan Leleu, kapelmeester van de katedraal van Kamerijk, die zijn familienaam als *Lupi* had verlatijnst. Zo ontstond het vraagstuk ‘Lupus Hellinck-Johannes Lupi’ dat o.m. in Duitsland veel studie heeft uitgelokt. (Zie daarover de belangrijke biografie van Meester Hellinck door Hans Albrecht in Die Musik in Geschichte und Gegenwart VI 105-113; Kassel 1957).

De foutieve ‘origine hollandaise’ van Meester Wulfaert zal nog lang in de biographica van de buitenlandse naslagwerken blijven meegaan. Iets wat meer gebeurt met oude ‘Utrechsche Vlamingen van Vier Ambachten’, zoals ze in 1370 in de *Properheden van Vlaenderen* genoemd worden. Toch wordt onze Brugse zangmeester (uit Axel) stilaan juister gesitueerd als een *Nederlands* komponist van Vlaamse afkomst.

A.V

Advertentie 1866

Het weekblad ‘De Vryheid’ gedrukt bij, Vermaut-Grafmeyer, Steenpoort 19, te Kortrijk, brengt in het nummer van 30 december van het cholera-jaar 1866 de volgende advertentie.

‘Theater-kostumen, Gekleurde Glazen, Triomphaelpoorten, Vaendels, enz. enz.

F. Supply, Koopman, Kringplaets N° 59, te Kortrijk, heeft de eer het publiek te berigten dat hij al de theater-kostumen, triomphaelpoorten, enz. aen wijlen Jean Descheemaker behoort hebbende, aangekocht heeft, en dat hy verhuert alle soorten van theater-costumen, triomphael-poorten, vaendels, gekleurde glazen, enz., immers alles kan men by hem bekomen wat de decoratiën betreft. - Zorg en geringheid van pryzen’.

B.

Taalaantekeningen
Vervolg van 1969 blz. 285

W

W (als geruis, foneem) verloopt in het Diksmuidse bij bepaalde woorden tot het foneem l (el); luwen (luiden, van de klok) wordt lulen: ‘Haast je maar, de klokke luult al’ (Werken, 1962); te Brugge, dan bij andere woorden vermoedelijk, verloopt de w tot g: duwen wordt dugen: ‘Ge moet alzo niet dugen os je een hand gift’ (1945).

- Niet in De Bo.

WAAIEN. Waaien lijk een beeste. Roeselare, 1935.

WAAIER: 1. vlieger, draak, plakwaaier. Wevelgem, 1958. 2. klepraam, bovenlicht, Sint-Niklaas, Leuven, Pittem (bij monde van een aannemer) (1959-65).

- In laatstgenoemde betekenis geeft De Bo: luwer of opperlucht (heeft het eerste woord verband met luwen (lauwen): stiller en zachter worden van de lucht, de wind?)

WAAR. 't Is van dat Waregems waar, 't is nog een kwartje dierder (duurder). Waregem, 1959.

- Niets van in De Bo. Geval van spelende uitbreiding op woordenspel, en dan nog in eigen streek (Voer voor volkspsychologen).

WAARZEGGEN (klemtoon op waar-): alles in de gaten houden en tijdig oordelen. Pittem, 1968.

- Bij De Bo: stipt zijn werk (naar belofte) verrichten.

WAGEN. ‘Mijn dochter heuren wagen begint steeg te lopen’ (steeg = lastig, ongesmeerd): ze is in vergevorderde zwangerschap. Torhout, 1942.

WAGENZIEKTE: gelijksoortige ongesteldheid als de zeeziekte, hier door het schommelen over de wegen in wagen, auto, bus of trein. Passim, sinds 1931.

WAL: kook (aan de kook), kookpunt. Koken tot den walle (mned.). Een walleke (een wollegie) koken: even laten koken. Roeselare, 1926. In de walle liggen: in ruzie, in 't scheer: ‘Ze liggen weer in de walle, gelijk hele dagen, ze kunnen maar niet overeenkomen’. Torhout, 1965.

- De Bo s.v. wal, wel (De gemeenschappelijke herkomst van de twee opgegeven woorden lijkt mij onbetwistbaar).

WARBOEL. ‘Nen hond er zou ter zijn jongen nie in werevinden’. Poelkapelle, 1956.

WARM. Ze hebben de warme zomers van den dop gehaald (uit werkloosheid). Waregem, 1959. Warme Cissen: volksetymologische naam voor herbergier te Menen, die tijdens Wereldoorlog I warm eten opdiste voor burger en soldaat en dienovereenkomstig voor zijn raam de woorden ‘Warmes Essen’ had aangebracht! Menen, 1937.

WASSEN. In alle waterkes gewassen en in mestputsop gespoeld (van alle markten thuis). Elverdinge, 1959.

WATER. Water drinken ‘dat en doe 'k niet, 'k ben benauwd van te rosten’. Wevelgem, 1946. Hij heeft hem met droog water gewassen: niet gewassen. De Panne, 1968.

WATERBEK: gevoel van en feit van water (overvloedig speeksel) in de mond t.g.v. maagongesteldheid, ‘overetendheid’ (G.G.): ‘'k Zitte were met de waterbek vandage, 'k wete niet wuk dat er met mij schilt’. Torhout, 1954.

WATERKANKER: soort van huidaandoening, gepaard gaande met blaren die weien; ook de windpokken krijgen (?) die naam. Kortrijk, 1962. - Zie De Bo, s.v. = voetziekte van paarden.

WATERKE-VERS (bijv. nw., bijw.): vers uit of met water bewerkt. ‘Ge moet de vloer maar juiste ne keer dweilen, j'is toch were waterkie-ves’. ‘Zere een klakwostjie (kattewas): we dragen ons hemde waterkie-ves’. Roeselare, 1943.

W.C.: eufemistisch ook (passim) ‘het (h)uizeke’ genoemd, merkwaardigerwijze met de ui-uitspraak (niet uu)... Waaruit blijkt dat A.B.N.-klanken een verzwachtelende en veredelende kracht bezitten!

WEE: weide (?). ‘Hij heeft ie daar de bree wee’: hij heeft daar zijn volle weister, volle vrijheid en genot. Pittem, 1969.

WEEK: nat. ‘We hebben van het jaar een weke zomer gehad: de wagens konden op het veld niet komen’. Leuven, 1957.

- Lijkt wel een correlatief van ons Wvl. wak, dat, zover ik weet, nooit in verband met het weer zelf wordt gebruikt.

WERE (WEDER) (z. nw.). Gods were maar van zijn beste niet. Oostende, 1931. 't Is weerke van Ons Heerke (zowel in ongunstige als gunstige betekenis aangewend). Aarsele, 1944; Pittem, 1960. Het schoonste were van een landje: van de wereld. Werken, 1963. 't En was geen were: er was geen sprake van, ik moest (met dergelijk voorstel) niet voor de dag komen. Werken, 1960.

WEER: haag. Zele, 1959.

- In Scheurmans, Alg. Vl. Idiot. Vergelijk ons bos- en windwere (met afwijkende uitspraak, nl. ai van affaire).

WEER (WE(E)R, WIE, WI) (uitspraak met veel weifelingen; voegw.): hetzij, bij. ‘Weer je nu die kracht verdubbelt of verdriedubbelt, de verhouding blijft dezelfde’. Poperinge, 1969.

- Een van Gezelles vele oude lievelingswoorden; zie De Bo, s.v. weder 3.

WEERDIJ: duur, tijd. ‘In de weerdij van drie uren kosten me dat doen te voete, overtijd’. Roeselare (ubique?), semper.

- Dit zgn. Wvl. woord is, in de vorm waardij, gebruikelijk in de literatuur zowel bij Wolff-Deken als bij van Schendel.

WEERDSCHAP (purisme 19de eeuw alhier): gastmaal. Gelijkaardig geval als daareven. Het Nederlands (van Dale) geeft ‘te waardschap gaan’ en in het Noordhollands leeft nog het woord warskipper: logeergast (J. Kievit, De Club van Zessenklaar, bl. 124).

WEERKEREN. 't Zijn goe geesten die werekeren: wie terugkeert is onverdacht. Tegen alle werekeren: met alle geweld ‘ge zijt slechter of de koude koorts (kurs)’. Roeselare, 1930.

WEERWIJS: weerkennend. Die weerwijs is, is zot. Roeselare, 1930.

- Zie De Bo.

WEFFEL: vetplooi in arm of been (bij de gewrichten) vooral van poezelig kind gezegd. ‘Dat lint spande veel te vele in zijn weffelkies’. Roeselare, 1939.

- De Bo, s.v. wervel. Geen denkbeeld-verband met Ned. waffel: grote mond?

WEG. Spotspreuk: ‘Ze zijn weg wei, barvoets in hundre hemdemouwen, met nen paraplu onder hundren aarme’. Roeselare, 1957.

WEGDOMPEN: zich ongemerkt (uit de menigte) verwijderen en verdwijnen, wegflimpen. Roeselare, 1931.

- Niet in De Bo. Wellicht te vergelijken met dompelen: duikelen.

WEIEN: vocht afscheiden (wonden, puisten...). ‘De grond komt wei (weit) als je er op trappelt’. Koolskamp, 1931.

- Zie De Bo, s.v. weien, scheewei enz.

WEKKEREN: met klokken tijdsein laten horen. ‘'t Heeft al gewekkerd op den torre, haast je maar, of ge mist jenen tram’. ‘'t Slaat nog niet, 't wekkert nog maar’. Roeselare, 1926.

WEL (bijv. nw.): vermogend, gefortuneerd. ‘'t Zijn welle mensen waar dat ze gaat in-trouwen’. Pittem, Emelgem, 1965.

- In De Bo, s.v. wellig: die 't wel heeft, fortuin heeft.

WEMPINEL (z. nw., klemtoon: -nel; spelling van de klanken onzeker): ‘Nen vuilen wempinel van ne vint’: die slordig is, zich niet wast, vuile kleren draagt... (Uitsluitend gezegd over mannen). Pittem, 1964.

- Misschien De Bo, s.v. wepel.

WENS VAN 'T JAAR: nieuwjaarswens! ‘Ha, dag Ceriel, met de wens van 't jaar, wei!’ Algemeen gebruikte volksterm voor het plechtiger: met de wens van een zalig enz.

WEPEL: onbezet, vrij. ‘'t Stond daar juiste nog een stoel wepel, en ik daarop!’ Moerkerke, 1931.

- In De Bo, met uiteenlopende betekenissen.

WEREN (zachtlange ee): invloed van weer (doen) ondergaan. ‘Den toebak gaat beter om speten (= opnaaien) als ie een beetje geweerd is’. Oostrozebeke, 1943.

- In De Bo, s.v. weêren.

WERELD: heel veel, lang enz. ‘'k En ga de wereld niet letten wei!’: niet lang blijven. ‘'t Is lijk gheel de wereld en 't en is nog geen prochie’: het doet zich voor als gewichtig, belangrijk, maar... Werken, 1961.

WERKEN. Werken tegen de jeukte: niet hard werken, luieren. Torhout, 1955. ‘Dat werken een zwijn ware, ge zoudt 't wel dood doen’: je bent een luiaard. Moorsele, 1933. ‘Hij zou wel willen werken, maar je kan zijn eigen zweet niet rieken’: is lui. Torhout, 1943.

WETEN. Om te zeggen dat men iets heel goed weet (soms als samenspraak A + B): A: 'k Zij kenner van de vis! B: Mij moeder was een roche (rog) (uitspreken zoals in rochelen, bochel; waarover de 18de eeuw de spelling rogche had bedacht). Sint-Andries, 1946.

WETTEN: aanscherpen van zeis. ‘Een keer gewet / is geen verlet / De verse sneê / en ge rust ermee’. Donk, Beervelde, 1920.

- Zoals bij dergelijke volksverzen tal van varianten.

WEZEN: inzicht. ‘Ze heeft zij daar geen wezen in’. Klerken, 1965. ‘Ze ziet daar geen wezen in’ (ibid.). Wezen zou dan de betekenis van ‘aanzicht(e)’ hebben. Aanzicht, gezicht, inzicht zijn trouwens ‘nare familie’.

- De Bo, nihil. Maar s.v. spinnen: ‘een wezentje spinnen’ = gezicht opzetten, welke uitdrukking wellicht onvolledig werd beschreven (?).

WIE, WIE: hetzij (boven: weer) ‘Wie je didde of wie je dadde doet’. Veurne, 1932.

WIE-ASSEN (z. nw. meerv.; spelling onzeker): kristal soda. De heel grove brokken soda heten: glasbrokken. Ardooie, Dentergem, 1967.

- Niet in De Bo.

WIEGESTRO. Hij zat met 't wiegestro in zijn kloefen als hij trouwde: was bitterjong. Roeselare, 1966.

WIEGEWAGENTJE: kinderwagen tegelijk wieg: een ‘sjarrètje’. Krombeke, 1949.

WIJDEWAGE: wisselvorm voor wagenwijd. ‘De veinster stond wijdewage open’. Sint-Kruis, 1934.

- Niet in De Bo.

WIJKNAMEN te Roeselare, 1952: Plastron-k(w)artier: wijk voor bedienden; Klakkekartier: voor werklieden. Ubique: Miljoenenkwartier: villawijk.

WILLEN. Wil het beginnen regenen...: als het toevallig aan het regenen ging/gaat. Het hulpwerkw. willen staat hier dicht bij het hulpwerkw. zullen van de zgn. toek.

tijd en tevens dicht bij het Engels will. Ubique, semper, taalverschijnsel overigens dat onderzoek verdient.

WIK, ZOEK, GAAK: wil ik, zou ik, ga ik? Uitdrukking ter afschildering van besluiteloosheid. ‘Met dien vent, 't is altijd van wik, zoek gaak; je weet nooit wuk dat ne wilt’. Werken, 1964.

WIND. Hij ziet de wind in hoofdletters: hij kijkt zo scheel als een otter. De Panne, 1968.

WINDEWERE (uitsprekens met ai van affaire), WINDWEER, WIEWERE: (houten) windschut binnenshuis, lijs. Ubique, semper. Heeft zijn figuurlijke betekenis en zijn eigentijdse toepassingen. ‘Die vint het oltijd zijn windeweers’: zijn bijgedachten, waarachter hij schuilgaat. Vlamertinge, 1968. ‘Zet jen hier bachten de windewere’: windschut in openlucht, manshoogte (bovendeel van glas) haaks opgesteld tegen herbergmuur, op terras of straatstoep. Pittem, 1965.

- Zie De Bo s.v. windeweer.

WINNEN. Ze winnen geld gelijk water slaan: uitermate veel. Watou, 1949.

WINDVOGEL: vlieger, draak. Lanklaar, Heusden, Mechelen-aan-de-Maas, 1959.

WINDZOT: malle, zonderlinge kwast, weerhaan. Wijnendale, 1940.

WOBBELINGE: watergewoel. Alveringem, 1936.

WOLLEN (bijv. nw.): mals, rul, goed doorwerkt (van grond gesproken). ‘Toebak, dat heeft nen wollen grond nodig, daarvoren goed bewerken met de zevenscharre’. Roeselare, 1932.

- Niet in De Bo. Eigenaardig genoeg sprak mijn zegsman uitsluitend van wollen niet wullen grond.

WOLMTJE, WALMPJE, WALLETJE (zie boven s.v. wal): een kort kooktijdje. ‘De patatten moeten maar juiste nog e wolmtje koken, en ze zijn genoeg’. Zuidschote, 1930.

- De Bo, s.v. wolm.

WOLVENBROOD: paddestoelen, wulvekaas. ‘En hun kind, 't groeide gelijk wolvenbrood’. Ronse, 1964.

- Zie De Bo, s.v. wulvekaas, wulveteten.

WONEN: er onophoudelijk op zitten. ‘Als je ophoudt van zeggen, die jonge gasten houden op van doen: je moet er op weunen’. Poperinge, 1959.

- Niet in De Bo. Voor etymologen misschien een draad tussen zitten en wonen, zoals voorhanden in landzaat, eenzaat, onderzaat...

WOORD. Ten anderen worde: met andere woorden. Roeselare, 1968.

WORDEN, WEERDEN: beginnen te zijn. ‘Die vent komt oud, je weerdt versleten’: begint versleten te geraken. Ubique, semper.

WORTEL. In het raadsel: Iepe / piepe / geelwe striepe / groen gat / waar dat iepe piepe zijnen steert in stak. Meulebeke, 1927.

WREED. Zo wreed gelijk een oude henne met rijs(t). Izegem, 1946.

WRIJVELING: eeltplek, weer op de voeten, veroorzaakt door wrijving van te enge of te losse schoeisels. Poperinge, 1933.

- De Bo, q.v.

WRIKKELIOEN (z. nw. onz.): neiging tot (voor anderen onaangenaam) voortdurend bewegen met het lichaam. Het wrikkelioen hebben. Sint-Kruis, 1930. - De Bo geeft wrikkelen.

WULF, WOLF. In den bek van den wulf lopen. Ekelsbeke, 1966. De wulf in de schapen kweken: de kat in de kelder kweken. Torhout, 1957. De wulf in den bek kweken: idem. Torhout, 1947 (contaminatie met de voorgaande spreekwijze?).

WULF: stiklucht van beerputten, enz. ‘Van de wulf gepakt’. Roeselare, 1932.

WUPMENDOZE: persoon die ingevolge gebrek of aanwenning bij het lopen een sterk dansende beweging vertoont. ‘Wupmendoze alhier en wupmendoze aldaar, zei spakke Hefaistos’. Leraar poësis Poignie, Roeselare, 1928. Het woord lijkt gekend te Zwevezele. - Niet in De Bo.

WUPPEN: wippen, op de wip zitten, halfweg zijn. De weke wupt de woensdag, de maand den vijftienden. Torhout, 1947.

- Niet in De Bo.

WUPPERSBANE: de niet heel vlakke (oude) makadamweg tussen Lichtervelde, Kruiskalseide en Esen, ook Sapbaan (Gustaaf Sap) geheten. Esen, 1955.

WUPPERTJE: twee-paardjes-citroën, ook geetje, geitebuksje, of beschaafder: lelijk eendje genoemd. Westland, 1950.

WUUF: wijf, echtgenote. In het Westland de algemene (aan)spreek-Ofschoon een zuiver anglisme (?). In de andere gewesten protesteert vorm van man tot en vooral over zijn echtgenote; onder invloed van de andere gewesten van lieverlede als minder welvoeglijk aangevoeld. men tegen dergelijke aanspreking met: 'Wuuf, wuuf, 't zijn maar de mussen die een wuuf heên'. Ingelmunster, 1940.

K. DE BUSSCHERE

Baron Kervyn op Beverhoutsveld

In het derde deel van zijn beroemde *Histoire de Flandre* (1847) beschrijft Baron Kervyn de Lettenhove de veldslag van 3 mei 1382 tussen de milities van Gent en Brugge. De jonge historicus had gedurende de redaktie van zijn werk, in 1845, een bezoek gebracht aan het Beverhoutsveld, toneel van die bloedige ontmoeting. Een voetnoot (blz. 480-481) bewaart ons een relaas van dit typisch romantische bezoek. Het mag wel (in vertaling) worden bovengehaald, de Vlaamse vertalingen van de *Histoire* hebben, zoals men weet, de voetnoten en bewijsstukken van het origineel niet opgenomen.

'Twee jaar geleden doorliep ik te paard de heide van Beverhoutsveld. Ik ondervroeg er de boeren, of ze nog iets wisten van die slag van 3 mei 1382. Een onder hen toonde me het kamp van de Gentenaren: de verschansingen ervan zijn nog goed bewaard, en aan de kant van Brugge is het veilig beschut door "un grand flaschier plein d'eau dormante" (Froissart). Mijn zegsman noemde de plaatsen, waar zich de bloedigste episoden van de veldslag hadden afgespeeld, met namen die de herinnering eraan opriepen, en hij voegde eraan toe dat hij soms onder het gras stukken van zwaarden en wapenrustingen had gevonden.

Het werd avond. De wind zuchtte in het gras en het riet, aan de voet van die grafterpen waar, sedert vier eeuwen, niets de rust van de doden is komen storen. De zon zonk weg aan de kim, als een schitterend symbool van die eeuwen van macht en glorie die door een diepe dienacht werden opgevolgd.

Mijn gids was heengegaan. Maar ik meende nog de stem te horen van de minderbroeders die herhaalden: Niet naar de overmacht gaat de zege, maar naar hem voor wie God ze beschikt'. (Deze laatste uitspraak verwijst naar een woord van de Gentse minoriet in zijn relaas over 1302).

De 'pleckschouwinghe' van de jonge (28) kasteelheer van Sint-Michiels en zijn interview met die (voorkomend en gedienstig) heemkundige landman is een tijdsdokument: niet om er de eeuw van de Artevelden mee te belichten, wel echter om er de figuur en de stijl van Kervyn zelf mede te benaderen. En Kervyn wacht nog steeds op een biografie voor de lezer van onze tijd. Alleen al de drie eerste delen van zijn meeslepende (en Conscience en Rodenbach inspirerende) *Histoire de Flandre* geven hem recht daarop.

A.V.

Mengelmaren

De opvolging van Gezelle in het Engels klooster 1899

Guido Gezelle overleed in het Engels Klooster, Karmersstraat, te Brugge op maandag 27 november 1899, kort na de middag.

Nog dezelfde dag postte advokaat J. Soenens een brief naar Madrid, waarvan de tekst hier wordt medegedeeld.

De geadresseerde van die brief was een kozijn van Soenens, priester Hector Hoornaert, die sedert juni 1894 te Madrid resideerde als ‘administrateur’ van de stichting *San Andres de los Flamencos*. De begaafde en dynamische Hoornaert had al het mogelijke gedaan om de nogal verwarde situatie van de stichting in Madrid te regulariseren. De zaak was eindelijk zover dat Ministerie en Bisdom samen een nieuw statuut gingen uitwerken... Juist op dit ogenblik valt het (alstoen zeer hooggeschatte) rektoraat van het English Convent open.

Voor de letterkundige Hoornaert en voor zijn familie was dit een gedroomde post. Blijkbaar hadden ze er hun boontjes op te weken gelegd, hun persoonlijke betrekkingen met het Bisdom lieten dit toe. Hoornaert kon echter onmogelijk uit Madrid worden weggetrokken nu de onderhandelingen van Bisdom en Ministerie in een beslissende fase waren getreden.

Hector Hoornaert is dan ook in Madrid moeten blijven totdat in de volgende zomer de zaak geregeld was. Het Engels Klooster was ondertussen bezet door rector Valeer Van de Velde. Hoornaert kreeg echter een goede kompensatie: op 29 augustus 1900 werd hij pastoor van het Brugse Begijnhof, waar hij in 1922 overleden is.

A.V.

De aanleiding tot die brief wordt hiermede, menen we, voldoende toegelicht. - NB. *Rembry* is de kanunnik-sekretaris van het Bisdom. De *affaire* is de betwisting rond de Vlaamse stichting te Madrid. *Monseigneur* = bisschop Waffelaert. *Ministre:* de minister van buitenlandse zaken.

Brief van advokaat Soenens

Bruges, le 27 Novembre 1899

Mon cher Hector,

Il y a du neuf ici. Mr. Gezelle vient de mourir. Il s'était fait extirper une loupe qu'il portait depuis longtemps dans la tête. Il en est résulté de l'inflammation externe d'abord, puis une méningite, qui l'a emporté.

Malheureusement ce décès est fort inopportunément arrivé à ce moment de votre point de vue. Jugez par vous-même.

Le 19 octobre Mr. Rembry a écrit au Ministre pour demander où en était l'affaire et laisser entendre qu'il se disposait à nous rappeler.

Le Ministre a pris cela non comme une entrée en matière pour pré-

parer votre retour mais comme un *ultimatum,* une mise en demeure, et it a répondu par une dépêche urgente disant que l'affaire était en bonne voie et qu'il y avait espoir fondé que vous alliez devenir l'administrateur unique; qu'en conséquence il priait Monseigneur de vous laisser en place de peur que votre retour ne vint entraver les négociations en cours.

Sur quoi Monseigneur s'est engagé à vous maintenir...

Je crains donc que même si on avait songé à vous nommer au Couvent Anglais on se croirait lié par la promesse faite au ministre, à moins que vous forciez la situation.

Décidément pas de chance!!

Je termine pour laisser partir cette lettre ce soir même

Salut affectueux et fraternel J. Soenens

[Adres] Monsieur l'abbé Hoornaert

Administrateur de St. André des Flamands

Preciados, 37 1ma isq.

Madrid. Espagne

Joos van Ghistele en zijn familie op het kasteel van Zuiddorpe bij Axel 1500-1552

Omstreeks 1400 was het geslacht van Ghistele gekomen in Zuiddorpe bij Axel. Een Gerard van Ghistele trouwde alsdan jonkvrouw Isabella, erfdochter van het geslacht van der Moere. Daardoor kwamen de rijke bezittingen rond Zuiddorpe en het aldaar staande kasteel de Moere in de familie van Ghistele.

De grote figuur uit dit geslacht is Joos van Ghistele (1446-1516), de ‘Grote Voyagier’, die 1481-1485 het H. Land en het Oosten heeft bereisd. Over die tocht werd in 1557 te Gent een belangrijk reisverhaal uitgegeven.

Elisabeth van Ghistele, de oudste dochter van Joos, was gehuwd met Dieric van der Gracht, heer van Heule. Bij de dood van haar man in 1505 werd zij zelf vrouwe van Heule. Op 21 september 1516 overleed haar vader, Joos van Ghistele, heer van Axel, en Elisabeth werd vrouwe van Axel.

Elisabeth is overleden gedurende de periode 1533-1536 en werd begraven in de kerk van Zuiddorpe, waar haar vader in 1516 begraven was.

Haar zoon Joos van der Gracht werd heer van Axel en Zuiddorpe bij de dood van zijn moeder (in 1533-36).

Joos van der Gracht trouwde in 1531 Johanna van Halewijn, barones van Guyse gezeid Couchy, weduwe van de in 1529 overleden Willem van Claerhout, heer van Pittem. Joos overleed zonder nageslacht in 1540 en werd begraven bij de van Ghistele's in de kerk van Zuiddorpe.

Zijn weduwe, Johanna van Halewijn, overfeed te Zuiddorpe op 29 april 1552. Zij werd niet begraven bij de van Ghistele's in de kerk van Zuiddorpe, doch in de parochiekerk van Pittem, bij haar eerste echtgenoot Willem van Claerhout.

De stamboom van de van Ghistele's is niet zonder zwakke plekken. De bovengenoemde Elisabeth, dochter van Joos de Reiziger, wordt soms onjuist opgegeven als een dochter van een Gerard van Ghistele. (Annuaire noblesse beige).

Uit zijn huwelijk met Margareta van Raveschot had Joos van Ghistele geen zonen, alleen een drietal dochters. Zijn oudste dochter Elisabeth is, zoals gezegd, vrouwe van Axel geworden bij zijn dood in 1516. Dit blijkt voldoende uit de notitie van J. Fruytier in NNBW VI (1924) 581-583.

Een tweede dochter, Margareta, werd vrouwe van Moere (bij Zuiddorpe), eveneens bij de dood van haar vader. Zij was gehuwd met Jan van Cortenbach, heer van Helmond.

Alleen de derde dochter, Marie, heeft door haar huwelijk met een heer van Culemborg, Vlaanderen verlaten voor Gelderland.

De naam van Ghistele blijft met de geschiedenis van Axel en Zuiddorpe verbonden vanaf ca. 1400 tot aan de dood van Joos van Ghistele in 1516. Door zijn dochter en haar zoon Joos komen de namen *van der Gracht* en *van Heule* op de voorgrond.

Van de merkwaardige grafmonumenten van de van Ghistele's in de kerk van Zuiddorpe is weinig overgebleven. (A. de Mul in Jaarboek Vier Ambachten 1931). In 1775 was nog een gedeelte van de stenen grafzerk van Joos de Reiziger in die kerk bewaard. Dit stuk is verdwenen, zoals ook het wapenkabinet van Joos van Ghistele dat nog ca. 1550 in de St.-Pieterskerk van Axel was opgesteld.

E.N.

Feodale zalen in Oud-Vlaanderen

Op de vraag in Biekorf 1970, 64.

Rijsel en Ieper hadden weleer elk een *Zale,* er waren echter ook *zalen* onder de mindere heerlijkheden.

Zo o.m. de heerlijkheid van *Gruyterzale te Langemark,* ook Sgruterszale (1453): misschien zo geheten naar een vroegere heer (de Grutere?).

In 1535 was Jacob Lauwereins fs. Fransois heer van de Gruyterszale te Langemark. De heerlijkheid was toen 26 gemeten groot en was gelegen te Langemark ‘tusschen de beke en de Zaelstrate, vermocht baljuw, zeven schepenen en een amman, alsmede sommige feodale rechten, boeten tot drie pond, 26 razieren evene en een kleine penningrente’ (L. Gilliodts-van Severen, Cout. chât. Ypres I 376, 391-392).

Sanderus vermeldt de ‘Gruterzale’ onder Langemark, die toen (1641) in handen was van m'her François van Pamele.

In de vorige eeuw was de Gruyterzale of *Ruyter-zale* een

schaaphofstede van 52 ha, eigendom van baron Godefroy de Pamele te Esquelmes bij Doornik. Pachter was mijn overgrootoom Jan van Acker, die de hoeve uitbaatte voor eigen rekening, voor een broer van hem en voor de weeskinders van zijn broer, waaronder mijn grootvader (tot ca. 1853).

Na de eerste wereldoorlog werd de oude Gruiterzale verminderd in oppervlakte en werden hele stukken gevoegd bij de omliggende kleinere hoeven.

L. van Acker

Wanneer een stichting van 'vereniging voor oude Vlaamse noordzeeschepen'?

't Was in 1935 dat voor rekening van reder Van Houtte, op de werf Hillebrandt te Oostende, de dandy-cutter 'Lorette' te water werd gelaten. Het vaartuig was benevens de traditionele grote mast en de bezaanmast ook uitgerust met een (hulp) motor.

Ingevolge het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog stevende het schip naar Bray-Dunes, waar het schade opliep door een zeemijn. Het gehavend vaartuig werd nabij Malo-les-Bains op de grond gezet. Daarna werd het weggesleept naar Gravelines. Het hersteld schip zou tenslotte tot in 1968 in de vaart blijven als de 'DC 788'. Ten gevolge averij aan de kiel zonk in dit jaar het 33-jaar oude schip. Reder Jules Creton liet het wrak overbrengen naar het scheepskerkhof te Duinkerke.

Daar ontdekte de h. Roetinck, leraar aan het Vormingsinstituut te Brugge, doch wonende te Nieuwpoort-Bad, het oud Vlaams scheepsmodel. Na heel wat moeite werd het gehavend vaartuig overgebracht naar Nieuwpoort.

Met hulp van scheepstimmerman Herebout werd sedertdien het tweemastvaartuig volledig vernieuwd: een nieuwe steven werd aangebracht, een nieuwe kiel, nieuwe zijplanken en ribben, enz. In oktober 1969 werd het schip opnieuw te water gelaten, in de IJzermonding. Het zal echter nog heel wat tijd vergen eer het vaartuig volledig is opgetuigd in zijn oorspronkelijke staat.

Spijtig is echter dat de h. Roetinck, als entoesiast liefhebber van oude Vlaamse scheepstypen, weinig of geen navolgers vindt. Hopelijk zal zijn initiatief leiden tot het stichten van een vereniging zoals NEVAS (Ned. Vereniging tot Adoptie van Schepen), welke zich tot doel stelt: het opwekken en het levendig houden van de belangstelling voor de Scheepvaart - zowel Marine, Koopvaardijvloot als Visserij -, en al hetgeen hiermee verband houdt.

Nieuwpoort

Jacques Beun

Westhoeken en de Westhoek

De Flou heeft in zijn Top. Wdb. van Westelijk Vlaanderen (XVII 366-373) heel wat Westhoeken samengebracht. Een Westhoek veronderstelt toponymisch meestal een Oosthoek, en sommige plaatsen bewaarden het getuigenis van vier toponymische hoeken, zoals Belle (Bailleul) reeds lang voor 1500 ook een Noord- en een Zuidhoek als wijknaam (en sektienaam in het Ambacht) kende. Winnezeele had (later) een Oost- en West- en een Middelhouck.

Westhoeken van vóór 1500 zijn bij De Flou gestaafd te Ekelsbeke (1199), Rexpoede (1328), Beveren-Roesbrugge (1365), Belle (1386), Eecke (1445), Crochte (1445), Lapscheure (1497), Pitgam (15e eeuw).

Belle, Beveren, Eecke, Ekelsbeke, Crochte en Rexpoede vertonen daarbij telkens in het genoemde jaar een *Oosthoek.*

Merckeghem bij Duinkerke had in 1260 een *Noordhouc* en een *Zuudhouc.* Met de oudste Noordhoeken prijken dan verder Eringhem bij Duinkerke (1268) en Blankenberge (1299).

Dit alles vóór 1500. Na dit jaar zijn de dokumenten overvloediger en de West- en andere hoeken eveneens.

Over *De Westhoek* als streeknaam heeft De Flou - die de dokumentatie van zijn Woordenboek praktisch in 1930 had afgesloten - geen enkel citaat. Hoewel de streeknamen in zijn werk een goede plaats krijgen.

In 1932 noteerde de Duinkerkse historicus Dr. L. Lemaire het volgende: ‘Aujourd'hui, certains auteurs à tendance flamingante, dénomment *Westhoeck* le coin français de la Flandre occidentale, c'est à dire la partie française du West-Quartier, notre Flandre maritime’. (Bulletin Union Faulconnier XXIX 241).

Zou de benaming *De Westhoek* in feite eerst in de jaren 1920 opgekomen zijn? Dit is moeilijk te aanvaarden, hoewel het stilzwijgen van De Flou bedenkelijk is.

C.B.

Caesar Gezelle

Als nr. 23 van de VWS-Cahiers (Bibliotheek van de Westvlaamse letteren) verscheen in de vertrouwde brochure-vorm van 16 blz. (met portret en specimen van handschrift) een kleine bloemlezing uit het werk van Caesar Gezelle, die ‘met de doem van een naam’ ook aan Biekorf heeft meegewerkt, in heel wat belangrijke mededelingen over zijn Oom. Ereprefekt *Frans De Vleeschouwer,* die een uitvoerige studie over Caesar Gezelle voorbereidt, biedt hier in kort bestek een biografie die uitmunt door de dokumentatie en het waarderend kritische oordeel. De bibliografie wordt hier uiteraard

volledigeren gegeven dan in Nationaal Biografisch Woordenboek (III 349-352) door dezelfde auteur.

B

Een glorie van de pruikentijd in Brugge
Jan Garemijn 1712-1799

Onder de auspiciën van het Stadsbestuur van Brugge publiceerde Dra. B. De Prest in eigen beheer een monografie over de kunstschilder Jan Garemijn. Een uitgave die onmiddellijk inneemt door de rijke illustratie: een twintigtal buitentekstplaten, die toelaten met het werk van de schilder handig om te gaan. Op een goed gedokumenteerde biografie van de kunstenaar volgt de kritische analyse van een dozijn schilderijen. Een beperkte keuze, die door de bereikbaarheid van het werk zelf van Garemijn wordt bepaald. Een gevarieerde keuze, omvattend portretten, religieuze en historische taferelen, stadsgezichten en genretaferelen. De ontleding van de belangrijke 'Delving van de Gentse vaart' wordt waardig gesteund door vijf gedetailleerde platen. Soms kon de beschrijving wat dieper in de voorstelling indringen, zo o.m. bij de volkskundig boeiende 'Gaaischieting in de Bogaardenschool' waar de kinderspelen (het 'knibbelen van de gans' en het 'terden van het schootelken') verdienden in het licht te worden gesteld. De aandacht van de auteur is ten slotte ook gegaan naar de geïllustreerde aantekenboekjes van Garemijn: het boekje van het schooljaar 1768-1769 wordt in een leerrijk hoofdstuk beschreven en ontleed. - Garemijn heeft nog niet de roem bereikt die hem toekomt. Wordt ooit een keur van zijn werk in kleur (en in detail) uitgegeven, dan is zijn opgang verzekerd. Zijn aktualiteit wordt in deze studie, nog wat aarzelend soms, op verdienstelijke wijze verduidelijkt.

A.V.

- Dra. B. DE PREST. *Jan Garemijn (1712-1799).* Kritische analyse van schilderijen. Brugge 1970. 8°, 78 blz. met 20 buitentekstplaten. Prijs 120 F. In de boekhandel.

Westvlaams kunstbezit in 1824

Om 'de gedenkstukken van geschiedenis en kunst' te beschermen lieten de Gedeputeerde Staten van West-Vlaanderen in 1824 een inventaris opmaken van het aktuele kunstbezit. Men weet dat in de voorgaande decenniën ons kunstpatrimonium zeer had te lijden gehad. Als 'gedenkstukken' golden niet de gebouwen, wel de schilderijen en beeldhouwwerken, met inbegrip van de grafmonumenten in de kerken.

Voor de stad Brugge is de zeer uitvoerige inventaris bewaard. Kortrijk en Veurne zijn met korte doch niettemin interessante lijsten vertegenwoordigd. *Dr. Luc Devliegher* verenigde die in het Nederlands gestelde inventarissen in een publikatie van 150 blz. 8°, met 31 platen (Brugge Gidsenbond 1968; overdruk uit Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen XVI en XVII; 1965-66 en 1967-68). De inleiding plaatst de dokumenten in het historisch kader van hun ontstaan, n.l. de stichting van een 'Commissie ter goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst'. Een alfabetisch register op de namen van de geciteerde kunstenaars verhoogt de dokumentaire waarde van deze welkome uitgave.

A.V.

Roeselaars jaarboek in vernieuwde reeks

Het Jaarboek van het Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Roeselare en Ommeland, dat na vier goede nummers een vertraging kende, is gestart met een keurige bundel *Rollariensia* die deel I (1969) vormt van de vernieuwde reeks. De bijdragen in dit deel handelen over: het tevergeefs verwachte bezoek van de Eerste Consul in 1803 (M. De Bruyne); het Verzonken Kasteel ofte kasteel van Warelles te Rumbeke (J. Delbaere); een boedelbeschrijving van het stadhuis van Roeselare in 1815 (Ph. Coussement); het onvindbare 'Rousselaersch (- Nieuw Aenkondigingsblad uit 1865-1866 (J. Huyghebaert); het orgelbouwersgeslacht Medaert, alias Middaert (A. Deschrevel); de trappist H. Speeckaert en de Stevenisten in Gits (A.T. van Biervliet). Zeer aanbevolen. (120 blz. met ill. Prijs 125 F. Te bestellen door overschrijving op p.c. 405104 M. De Bruyne Rumbeke).

B.

Oud-zonnebeke II

Deel I van 'Zonnebeke vóór 1914' was gewijd aan West-Zonnebeke (zie Biekorf 1969, 313). In het pas verschenen deel II handelt *Guido Vermeulen* over de *Merul,* een volkrijke wijk met eigenaardig volksleven. De Merulnaars waren kloefkappers, trimards, briekebakkers (in het Pas-de-Calais), cichoreipieten. Een 'middeleeuwse' wereld nog, op de drempel van onze eeuw, en waarvan de laatste getuigen hier aan 't woord komen. Wat hierdoor wordt gered en bewaard is niet te schatten. Alleen de bladzijden over de briekebakkers van de Merul zijn een heel boek waard. Werk van een onvermoeibare 'goudzoeker', zegt Eli E. Balduck in een kruimige Inleiding. En meer deeltjes van deze uitstekende volkskundige bijdragen zijn in voorbereiding. - *Zonnebeke vóór 1914. Deel II: De Molenaarelst* (= De Merul). 44 blz. in-8, ill. In eigen beheer. Te bestellen door overschrijving van 40 F op P.R. 8540.27, Guido Vermeulen, Zonnebeke.

A.V.

Kleine verscheidenheden

Varen ter baye.

- Varen naar de Baai van Bourgneuf (bij de Loire-monding) om zeezout uit die baai. De havenstad Bourgneuf in het oude land van Retz (heden verzand; dep. Loire-Inférieure) was, samen met Beauvoir, in 1300-1500 de belangrijkste zout- en wijnhaven in die baai. *Varen ter baye* (zonder iets meer) was zodanig een begrip dat daaruit reeds vóór 1400 de term *baaizout* is ontstaan. De Vlaamse Kroniek verhaalt ca. 1420 hoe ten tijde van graaf Filips 'someghe Vlaminghen wilden varen westwaert ter baye, om zout, ende de someghe wilden wesen te Rutsele [la Rochelle] om wyn...' (Dits de Cronike, ed. Lambin 94). Ook de Excellente Cronike (f. 30) laat de 'vlote van Vlaendren varen ter baye om sout, ofte te Rudseel om wijn' en weet verder te vertellen dat anno 1371 'die cooplieden van Vlaendren met wijne gheladen ter baye, ende meenden daer te coopene sout, om te ladene in haren schepen, waren daer van den Inghelschen versleghen' (f. 65). Meyerus neemt ca. 1550 dit relaas over in zijn Annales Flandriae (f. 165) en beschouwt de *baye* als de naam van een havenstad ('in Baya portu quodam Britanniae') met het gevolg dat zijn naschrijver Despars in 1590 zal spreken van 'die havene vander Baye, in Bretaengnen' (Cronycke II 480). Hughe Reinsone, een Zeeuws reder, geeft in 1473 aan de kanselier van Engeland te kennen dat hij zijn schip uit de Zeeuwse haven heeft uitgezonden '*toward the Bay* for salte'; het schip was echter gestrand bij Portsmouth (Sneller-Unger, Bronnen I 148). De 'Kaert vander zee' van Jan Zeverszoon uit 1532 (ed. Kopenhagen 1914, p. 18) leert de schipper: 'Ende als ghi wilt seylen in die Baye, so hout die kerck opten hoge sande... Ende die Baye strect oostelic noordoost'. De editie van 'Die caerte' door Jacobszoon in 1541 wijdt het hele kapittel XV aan *Die Baye,* en wijst bijzonder de richting aan de schipper 'die van Peculiers [ile du Pilier] *te Baywaerts* seylen wil' (a.w.p. 66). - Over de handel en vaart van de Vlaamse schepen op La Rochelle en *de Baai* (van Bourgneuf), zie het belangrijke werk van Prof. J. Craeybeckx, Un grand commerce d'exportation - Les vins de France aux anciens Pays-Bas, Parijs 1958; inz. p. 91-92, 160-161, over de Baai en de wijnexport uit Anjou en Poitou.

Baeysout.

- Zeezout uit de Baai (van Bourgneuf); zie boven s.v. varen ter Baye. De oude handelsterm kreeg een ruimere betekenis; ndl. baaizout 'keukenzout gewonnen door verdamping van zeewater'. WNT II-1, 804. De juiste etymologie bij Vercoullie (1925) en Franckvan Wijk, suppl. van Haeringen (1935). De nederduitse Hanse Recesse vermelden 'baaizout' reeds in 1389 (Sneller-Unger, Bronnen 60). Een reglement op de zoutmarkt te Nijmegen ca. 1420 noemt de soorten *'Beysalt of Roetseel'* (Krom-Pols, Stadsrechten 24). De stadskeure van Briele bepaalt in 1455 'dat men binnen den Brielle geen ander zout brengen noch vercopen en sal dan zelsout ende zout van zoute gezoden, te weten Baye, Brouaedse ende diergelyke zout (en dat) nyement mengen of doen mengen eenich zelsout onder Baeyesout, noch Baye onder zelsout' (Sneller-Unger 101). Peter Jans van Antwerpen getuigt op 19 juni 1472 voor het gerecht van Bergen-op-Zoom dat het zout dat hij in zijn schip heeft

doen laden is ‘gesoden hier tot Bergen van goeden groenen Baeysoute ende anders gheenen zilten’ (id. 144). - De term komt voor in middeleng. *bayesalt* in 1465 en ca. 1470 (his ship charget with bayesalt): Oxford ED I 714; Sneller-Unger, Bronnen 126). - Zoals in de Brielle-tekst van 1455 komt *Baye* ook in mhd. teksten voor met bet. baaizout: ‘eyne last Baye’ (Sneller-Unger 87). - Brouaedse = zout van Brouage bij Oléron; zie Biekorf 1966, 180. - Groen zout is vers zout.

Beelvoer.

- De oude (nu verzande) havenstad Beauvoir (dép. Ven dée), gelegen op de Baai van Bourgneuf. Zie boven s.v. varen ter Baye De Vlaamse Kroniek schrijft ca. 1420: ‘De coeplieden van Vlaenderen waren met wyne geladen ter baye, by Beelvoer, ende sy bleven daer om zout te coepene’. (Dits die Cronike, ed. Lambin 250).

Schoude.

- In de zoutnering. Plaats van zoutbereiding (uit zelas) waar de verdamping bij middel van vuur werd verricht; zoutkeet. In de stadsrekening van Biervliet over 1404-1405 luidt een ontvangstpost: ‘Ontfanc up den scoude assys te voren omme den nood van der stede als van den jare 1400 ende vive 17 d. gr. vander scouden van den hierna volghende personen’. Uit latere versies van deze post blijkt dat met *scoude* bedoeld wordt de ‘scoude daer men mede sied’, de ‘scouwe daer zij mede zullen zieden’. Teksten uit Alg. Rijksarchief Brussel en interpretatie bij J.A. Mertens, Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning, in Handelingen Mij GO Gent, nieuwe reeks, XVII, 1963, 107-108. - De term *scoude* met die bet. nog niet opgetekend. Scoude (scouwe) staat bij *ww. scouden* ‘met ziedend water wassen of begieten’ (ook als term in de lakenververij bekend); zie MnlW VII 704-706, 710. Vgl. wvl. een zwijntje schouden (De Bo s.v.; ook bij Kiliaan).

Zelhuus.

- Stapelplaats van selas, d.i. as bekomen door het branden van darink (derink, derrie) en waaruit zout gestookt wordt in de zoutkeet. Zie Beekman in MnlW XI 75-77, o.m. over het onderscheid tussen *selbernen* ‘het branden van darink tot selasse’ en *zoutzieden* ‘het stoken van zout uit het sel’. In 1471 teisterde een grote brand de zoutketen in Axel, het vuur vloog van de Houtmarkt over de vaart ‘ende verbernde een zelhuus dat toebehoorde Jacob Sneevoet van Ghent ende bernde ook of de keete van Bauwen Neuyt, ende over de westzyde vander vaert verbernden ooc 8 keeten; dat waren tsamen 9 zautkeeten’. (Kroniek van Axel, ed. A. de Mul in Jaarboek Vier Ambachten 1939-1940, p. 104).) - Over de zoutnering in het oude Axel, zie Van Empel-Pieters, Zeeland door de eeuwen heen I (1935) 240-241.

Boede.

- Loods, die soms tot een tamelijk komfortabele woning werd ingericht of omgebouwd. De inventaris van Jan de Pluumcopere te Brugge vermeldt in 1480 ‘catheilike goedinghen wesende bin eenen huuse twelke een boede plach te zyne, staende int Besemstraetkin’. Die verbouwde boede omvat een gemeubileerde *vloer* (voorkamer), een peertstal, een hovekin, een achtercamere en nog ‘een camerken

daer neffens'. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 83). - Vgl. de *zout-boeye* gaande bij het Hof van Elzegem, gelegen aan de Predikherenlei te Gent in 1788. - Zie MnlW s.v. boede; Kiliaan boeye, boede. Heel wat huizen in Brugge hebben heden nog een (oude) *boeie:* een loods, werkhuis, los van het woonhuis, een 'boeie tendent den hof'. Een aantekening in het Gents Naembouck van 1562 (ed. Verdeyen, p. 48) noemt *boeye* (met bet. graanschuur) een 'Vlaemsch Brugsch' woord.

Hau.

- Het recht van hout kappen. Ook: de houtkap zelf en/of de opbrengst ervan; een van de jaarlijks bij toerbeurt te kappen partijen in een bosbedrijf. In de pachtbrief van het goed Elmare (Waterland-Oudeman) anno 1340 staat: 'Vort es te wetene dat Everard pachtere voerseit hebben met snoeinge van bomen daer niet ne scaet ende ne ghenen hau no ettincghe (afgrazing) binnen den 2 eersten jaren daer hau zal hebben gheweest'. (Appeltjes Meetjesland XIII 167). In 1446 ontvangt het St.-Janshospitaal te Brugge een som van 15 lb. 12 sc. 'van Arnaude Hebbin ende Phelips de Weerd die ghecocht hebben den hau

van eenen bussche ter Lepe (Aartrijke) gheheeten de peerden beilc' (Rek. SJ. 1446-47, f. 49). Hetzelfde hospitaal ontvangt in 1530 'van der wedewe van Christiaen vanden Hende van buscoope vanden hau van 7 ghemeten busch ligghende an de westside van onser dreve te Moere t'Eecloo te 24 lb. par. etc ghemet' een totale som van 166 lb. 8 sc (Rek. 1530, f. 2). De rekening van het Sioenklooster te Kortrijk noteert in 1531 (f. 187): 'Item noch heefter ghehauwen gheweest den derden ende den laetsten hau van Meulebeke waer af ghemaect heeft gheweest 4700. fagoeten al groete taelge van vyf voeten lanc ende van seven palmen int ronde'. In 1549 noteert het Brugse hospitaal een ontvangst 'over den hau van 3. ghemeten 93. roeden busch' gelegen te Aartrijke (Rek. 1549, f. 95). - Grotere bossen lagen in afgebakende partijen die bij toerbeurt werden gekapt. De bossen van Papinglo (Maldegem) waren ca. 1500 ingedeeld in negen *hauwen* en ieder jaar werd een *hau* verkocht'. (De Smet-Verstraete, Proosdij van Papinglo 26).

Rivagebert.

- Een beste soort ingevoerd gezaagd eikenhout. Op de Leie, te Kortrijk en te Menen, synoniem van wagenschot. Zie de teksten uit 1401-1727 in Biekorf 1963, 44-46. De volgende ter aanvulling. - In 1418 werkt de schrijnwerker Jan Ruweel, samen met Jan de Hond, in het stadhuis te Kortrijk. Zij maken er '6 grote veinstren ende een cleene ende 2 deuren te wetene de grote vordeure ende de steegherdeure vanden scepenhuus, ende vanden dobbelen rivageberde met zulker beilderye in den calommen van desen deuren ghesneden alst werc heischt...' (Stadsrek. 1418-19, f. 25; P. Debrabandere, Gesch. Beeldhouwkunst te Kortrijk, p. 153). In 1422 werkt Gheeraerd van Nokere in hetzelfde stadhuis; hij ontvangt 3 pond 'omme rivagebert ende omme andre hout daer of de stylkins ghemaect waren in de vierscare'. (Stadsrek. 1422-23, f. 13). Het grote wijzerbord van het stadsuurwerk op het Kortrijkse belfort (Halleke) wordt in 1424 vervaardigd door jan Ruweel; op dit wagenschotten paneel wordt door een kunstschilder uit Doornik de dekoratie uitgevoerd; de uitgaafpost luidt: 'Item betaelt Jan Ruweel van dat hy maecte van geheelen rivageberderen tbert dit jaer ant beelfroit ghemaect, dienende ten bewyse vander huere ende maenloope... Item betaelt eenen pointre van Dornicke van dat hy tvoorseide bert stoffeerde van pourtraituren als heescht'. (Stadsrek. 1424-25, f. 21). - Vgl. verder s.v. rivagehout.

Rivagehout.

- Een beste soort ingevoerd eikenhout. Vgl. voorgaande *rivagebert.* In 1414 werkt de schrijnwerker en beeldsnijder Jan Ruweel mee aan het H. Graf in de St.-Maartenskerk te Kortrijk; de kerkfabriek betaalt hem 'van dat hij ghemaect heift ant helich graf den bac vanden knorhoute ende tverhemelsche van rivage houte ende datte te snidene van scilderien...' (Kerkrek. 1413-15, f. 10^{v}; P. Debrabandere a.w. 152). Voor de St.-Vedastuskerk te Menen aanvaardt de Kortrijkse schrijnwerker Christoffele de Hesdin in 1460 'te maekene ende te stellene in de kercke 11 zittenen

(koorbanken) ende die ghemaect van revage houte ende verzoldert met olmen berde...' Aan dezelfde kerk levert de Wervikse schrijnwerker Braem Jooris het stapeel (verhoog) daer op dat de priestre staet als hy de ewangelie zinct, van revage houte...' (Kerkrekeningen, bij Rembry-Barth, Hist. de Menin IV 562 567; met verbetering van de foutieve lezing renage, waarover Biekorf 1963, 44). In 1525 sluit de Kortrijkse beeldsnijder Rogier Desmet een overeenkomst voor het maken van het verhemelte van het O.L. Vrouwekoor in de St.-Corneliuskerk van Aalter. Een bepaling van dit akkoord luidt: 'dat hy aldereerst ghehouden werdt den zelven koor midtsgaders de huve vandien koor te verhemelene met goeden eenverdich van caleure zonder striepen daer in te commene revaigen hout dat men zeght wa-

gheschot...' (RA. Kortrijk. Akten en Kontrakten 1525-26, f. 35; P. Debrabandere, a.w. 155). - Het tolreglement van Brugge anno 1537 vermeldt: 'Hechthout, bosseboom, rivaigehout, pruushout ende thienvoethout'. De tol is voor al die soorten een ingelsche (esterlinc) per voer (Cart. Estaple, ed. Gilliodts, II 264).

Spanninge.

- Bouwterm. Spanwerk van een dak, ndl. spant, kapgebint. Op 28 nov. 1421 sluiten Pieter de Vole en zijn echtgenote een lijfpacht betr. huizen en boomgaard te Gent. De schepenbrief verzekert de rechten van de eigenaar (het St.-Margrietekloosterr). De pachters 'sullen stroedec ende spanninge vanden grooten huse ende van der loeve daer die twee caven in staen, afdoen ende de spanninghen nieu maken..., den muer doen weder nieu maken van goeden coreelen coreels dicke toot onder de silatte vander loeve...' (SA Gent, Schepenregister 1421, f. 19).

Sukerlade.

- Houten bakje of doos waarin suiker geborgen wordt. De inventaris van Simoen de Buusschere, huize ter Tassche, te Brugge vermeldt in 1475: 'In de cuekene: 1 scaprade met 4 sloten, 1 tafelkin met scraghe, 2 branders, 1 glasebart, 1 sukerlade...' (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 7^{v})). Suikergoed werd aan hoge personages aangeboden in een zilveren schaal of nap (tragienap, tregienap, ofra. drageoir), doch ook een keurige houten lade werd soms daartoe gebruikt. In 1439 presenteren de Brugse wethouders 'twee laden tragien ende andere specerie' aan de aartsbisschop van Reims bij zijn intrede in de stad. (Invent. Gilliodts V 530). Onder de geschenken in 1561 aangeboden aan Curtius, de eerste bisschop van Brugge, verschijnt 'eene chierlyke lade tragie van 6 ponden 10 sc. gr.' geleverd door Weduwe Clays Rogier. (Invent. Curtius, ed. Deleyn, p. 63). Een 'lade tregie', 'twee laden tregie ghestoffeirt', zijn in 1505 en 1507 een klassiek geschenk voor prinsen en hoge heren. (Annales Emul. 44, 1894, 82-84). Ook het suikergoed op Witte Donderdag aan de koorzangers van de St.-Jakobskerk te Brugge uitgedeeld werd in 'laden' geleverd: in 1462 betaalt de kerkmeester 14 gr. voor twee 'laden tregie'. (Kerkrek. 1462, f. 80). - Vgl. wvl. zoutlade, zoutla (zoutbak) bij De Bo; keerselade, keersla: houten bak om kaarsen in te bewaren, ook keerscorf, kerscorf (Biekorf 1968, 188).

Tapvierendeel.

- Tinnegoed. Kan ter grootte van een vierendeel; noordndl. kwartetapkan; ofra. quarte. De serie oude 'tinnepotten' omvat (in Vlaanderen): de kanne (van twee stopen), de stoop, het vierendeel (= ¼ van een kanne), de pinte, de halve pinte. Men weet dat kannen en potten algemeen (ook voor het huishouden) van een bepaalde inhoudsmaat werden gemaakt. In de herberg het Zwerdekin bij Wibrandt Diericx te Brugge worden

in 1466 in de keuken bevonden: ‘18 thenin scuetelen, 3 doozynen thenin taillioorен, 15 plattheelen onder cleen ende groot, 12 thenin tapvierendeelen, 1 biervierendeel, 1 bierpinte, 1 halve pinte...’ (RAB. Proosdij nr. 1234, f. 125^{v}). In deze opsomming staat tapvierendeel blijkbaar voor wijnvierendeel. De Brugse boedelbeschrijving onderscheidt gewoonlijk wijn- en biervierendeel. Zo o.m. in 1469 in de inventaris van de wisselaar Jehan Gryseel: ‘2 thenin wynstopen, 3 thenin wynvierendeelen, 2 wynpinten, 1 thenin bierstoop, 2 thenin biervierendeelen, 2 thenin bierpinten’. (id. nr. 1292, f. 129). Vgl. ook de inventaris van het Duinhuis te Nieuwpoort in 1531 (Biekorf 1961, 114), waar een *vierendeelcanne* genoemd wordt. Het Keurbouc van Oudenaarde noemt anno 1389 drie potten: stoeppot, *vierendeelpot* en pintepot. In 1402 wordt de prioressenzolder van het St.-Janshospitaal te Brugge verrijkt met ‘3 niewe tenin *scincvierendeelen*’. (Rek. 1402, annex). - Ndl. *tapkan* heeft geen bepaalde inhoudsmaat meer.

A.V.

Vraagwinkel

Banieren op de schouders

In de oude beschrijvingen van ridderfiguren op graftomben of in glasvensters wordt soms gesproken van ‘banieren op de schouders’ van de uitgebeelde ridder. De moderne werken over heraldiek kennen die term niet. Zijn die ‘banieren’ een onderdeel van de wapenrusting ofwel een ornament ervan?

C.B

Broedmachine

Omstreeks 1900 was te Idegem bij Geraardsbergen een broedmachine in bedrijf om ‘fezantekiekentjes’ uit te broeden. De naam van die machine, die alsdan een geperfektioneerd type moet geweest zijn, was *De Neerlandaise.* Was die machine feitelijk een Nederlands (Hollands) brevet? of dekte die naam een eigen (lokaal of provinciaal) fabrikaat?

B.N.

Deurwaarder

Welke vorm had de ‘wapen-stock’ die oudtijds door de deurwaarder gedragen werd als symbool van zijn ambt?

V.S.

Knollaartsbier van Kortrijk

Op Allerzielen ontmoeten Tijl Uilenspiegel en Lamme Goedzak malkaar te Brugge - zo vertelt Charles De Coster in zijn *Légende d'Ulenspiegel* I 132 - en ze vallen binnen in ‘Den rooden Schildt’ waar Lamme gaat trakteren. Baas Jan van Liebeke schenkt hun *‘dobbele knollaert* van Kortrijk’. De Coster mag men niet altijd historisch nauw en van dichtbij bekijken, ook met de lokale geschiedenis neemt hij makkelijk een loopje. Knollaert staat bekend als een biersoort van Roeselare en Menen. Werd te Kortrijk ook *cnollaert* gebrouwen? Dat is een eerste vraag. De knollaert van Roeselare en Menen was geen dobbelbier en zeker geen exportbier (naar Brugge!). Het eigenlijke dobbelbier van de Leie- en Mandelstreek was de *crabbelaere,* die door sommige brouwers werd ‘gedund’ tot knollaert. Onder de knollaert stond alleen het ‘cleen bier’. In het Brabantse was de *cnol* eveneens een geringe biersoort. Is ‘dobbele knol’ (elders door De Coster genoemd) uit Brabantse bronnen bekend?

E.N.

Wvl. reeze

Dit wvl. woord zou een studie verdienen. De Bo geeft een reeks betekenissen en ook samenstellingen; lokalizering ontbreekt. De term *reeze* behoort tot de oude vaktaal van het timmerwerk (soms ook smeedwerk) met de algemene betekenis: horizontale lijst, richel. De vorm *reese* is laat-mnl.; staat niet in Kiliaan. Waar en met welke betekenis is *reese* nog bekend en in gebruik?

A.V.

Driehonderd Morianen

In de kalender van dietse getijdenboeken uit de 15e eeuw staan op 15 oktober soms ingeschreven: *De hilge moere,* alias *CCC moerianen martelaren;* alias *Drye hondert Morianen* (ita nog in de Antwerpse druk 1596 van Hortulus Animae). Zijn die heilige Moren eigen aan de kalender van een bepaalde kerkprovincie?

E.N.

Dood van Piet Heyn

Piet Heyn sneuvelde op 20 juni 1629 door een kogel in de schouder bij een gevecht bij Duinkerke. Volgens Henri Malo, Les corsaires dunkerquois (1912), werd de beroemde vlootvoogd gedood door de Duinkerkse kaper Mattheus Rombaut. Een andere versie stelt het feit op de naam van de Oostende kaper Jakob Besage, die zelf ook in dit gevecht werd gedood. In een grafschrift in de oude parochiekerk van Oostende was deze laatste versie vastgelegd. Rombaut van Duinkerke of Besage van Oostende, is dat historisch uit te maken?

J.H

Vlaanderlingen

'Niet gewanhoopt dan, ô Vlaanderlingen, weerdig volk...': zo schrijft Gezelle in 't Jaer 30 van 20 mei 1865. Heeft hij die ongewone benaming nog elders in dicht of ondicht gebruikt? en waar, uit welke bron had hij ze opgevangen?

R.V.D.

Maximum 49

Hieronymus Lauwerin, raadsheer en algemeen schatmeester van de domeinen en het geldwezen van hertog Filips de Schone, kreeg in 1504 van zijn meester het uitzonderlijk oktrooi om een stad te bouwen: Watervliet. In die streek van zoutwinning (met o.m. Biervliet) mocht hij, krachtens zijn oktrooi, o.m. oprichten 'tot 49 pannen, om zout te zieden'. Komt dit maximum *negen-en-veertig* nog meer voor in oktrooien en oude notariële kontrakten?

V.W.

Frans-Vlaamse plantkundigen

Voor zijn standaardwerk 'De Vlaamsche Volksnamen der Planten' (1896; bijvoegsel 1913) had E. Paque s.j. de medewerking van twee plantkundigen die hem volksnamen uit Frans-Vlaanderen bezorgden. Hun namen zijn: V. De Breyne en H. Hopsomer. Hun medewerking ligt vóór 1896. Waar woonden en werkten zij? Ik vind opgaven betr. Herzeele, Wilder, Wormhoudt, Ekelsbeke, Ledringhem, Meteren, Vleteren, om bij een klein lijstje te blijven.

C.D.

Witte linkermouw

Een van de ordonnanties van Filips van Artevelde in 1381 was: dat alle ingezetenen van Gent zullen dragen een witte mouw met de kenspreuk *'Help God'* in rode letters. Zo zegt de oude redaktie van de Vlaamse Kroniek (ook door Meyerus overgenomen). Despars, die zijn Cronyke omstreeks 1590 voltooit, kan niet nalaten er iets bij te doen, die verplichte mouw is een witte *'slinckere'* mouwe, zegt hij. Om welke reden een linkermouw? om een praktische reden of om een symbolische betekenis?

C.B.

[Nummer 5-6]

‘Wonderlyk leven van de heylige Godelieve’ Bibliografische verkenning van een volksboek 1740-1840

‘Toen ik klein was, leerde mijn moeder mij de eerste lettergrepen van mijn landtaal spellen in een oud vlaams boek dat we *Godelieve-boeck* noemden. Het was een in-quarto in gotische letter met tal van primitieve houtsneden die de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van de heilige voorstelden...’

Zo begint Louis De Backer van Belle (Bailleul), een der stichters van het Comité Flamand de France, in 1848 zijn uitvoerige ‘Histoire de sainte Godelive de Ghistelles. Légende du onzième siécle’ in deel X blz. 199-284 van de Brugse Société d'Emulation.(1)

De Backer (geboren te St.-Omaars in 1814) was alsdan nog vrederechter te St.-Winoksbergen. In welk Godelieveboek had hij omstreeks 1820 als kind de woorden van zijn moedertaal leren spellen? in het kortere *Leven* of in het uitvoeriger *Wonderlyk Leven?* Blijkbaar in een exemplaar van dit laatste - dat ook soms als *‘Het Leven... na den sin van de oude Vlaemsche Legende’* voorkomt.

In zijn *Histoire* van 1848 citeert de Backer tweemaal een tekst uit het ‘Wonderlyk Leven’ en zijn beschrijving van de negen houtsneden wijst naar deze uitvoeriger editie van het volks- en schoolboek.

Een herdruk uit eigen streek kan De Backers Godelieveboek niet geweest zijn. Wel hebben de Duinkerkse drukkers Weyns, van Ursel, Labus en Laurenz gedurende 1684-1790 een veertiental herdrukken van Vlaamse volksboeken op de markt gebracht, een Duinkerkse druk van het Godelieveboek werd totnogtoe niet gevonden. De Backers exemplaar moet een Gentse, Kortrijkse of Brugse, mogelijk ook een Antwerpse herdruk van het volksboek geweest zijn.

(1) Van de studie van De Backer verscheen in 1854 te Parijs een tweede editie in roman-formaat. - Over De Backer zie de notitie van Roman d'Amat in Dict. de biographie française IV 1100-1101.

De Backer heeft zijn 'vieux livre flamand' blijkbaar een grotere oudheid toegedacht dan hem toekwam. Zeker heeft hij niet vermoed dat het Godelieveboek nog gedurende zijn eigen kinderjaren te Gent en te Kortrijk werd herdrukt in gotische drukletter en met dezelfde houtsneden, bladzijde voor bladzijde, zoals de 18e-eeuwse herdrukken.

De bekende (in openbare biblioteken bewaarde) exemplaren van het Wonderlyk Leven liggen alle tussen 1740-1840. En toch mag met zekerheid aanvaard worden dat tussen de *editio princeps* van het Leven te Antwerpen in 1629 en de herdrukken uit 1740-1840 heel wat (nu onbekende) herdrukken van het Godelieveboek op de markt zijn gekomen.(2) Dat het bibliografisch vacuum 1629-1740 maar schijnbaar is, blijkt uit het getuigenis van twee hagiografen uit de 18e eeuw.

De Bollandist Sollerius heeft in 1720, voor zijn kritisch werk over de Godelieve-biografieën (Acta S. Godelevae), de Vlaamse Godelieveboekjes ingekeken die in zijn tijd als leer- en leesboek zeer verspreid waren.

De eerste druk van 1619 (lees: 1629!) is bewerkt op de wonderlijk uitgebreide (lees: geromantiseerde) dietse versie van de Anonymus (tweede Vita), zo stelt Sollerius vast, en de schoolboekjes waarin de kinderen leren lezen en spellen op de lagere school reproduceren allemaal die versie van 1629. 'Die nederduitse boekjes zijn in ieders handen (in omnium manus)', zo herhaalt Sollerius, en nog verder weer noteert hij: 'Wie heeft het leven van de H. Godelieve niet gelezen in een van die bovengenoemde beduimelde drukjes, waarin de kinderen hun A B C leren'. Tot zover onze Bollandist in 1720.

Vijftig jaar later, in 1770, bij gelegenheid van het 700- jarig jubileum van de marteldood publiceerde de Oostendenaar Jacob Jan Morette, pastoor van Beveren bij Roeselare, een *Leven van de Heylige Godelieve* te Brugge, bij Cornelis De Moor. In zijn Voor-reden herhaalt hij de vaststelling van Sollerius: 'Uyt deze Levens (eerste en tweede Vita) komen voort alle andere Boeken en Boekskens..., ook *den vermaerden School-boek,* die aen de Kinderen in de Scholen van oude tijden voorgestelt is geweest te leeren'.(4)
(3)

(2) Zie verder de noot over het Godelieveboek in de officiële prijslijst te Antwerpen in 1642.

(4) Het Leven van de Heylige Godelieve, maget en martelaeresse, met eene Beschryvinge van haere Miraekelen, en de plaetzen alwaer haere H.H. Reliquien geëert worden, getrokken uyt verscheyde Schryvers en tussen vele Christelyke Bemerkingen in het licht gegeven ter oorzake van de Seven-hondert-jaerigen Jubilë naer haere dood. Tot Brugge, by Cornelis Ds Moor, Boekdrukker in de Philipstok-straet, in den Naem Jesus. [17L0]. IV-294 pp. titelplaat. - De anonieme auteur Jacob Jan Morette (Oostende 1712 - Beveren 1791) was achtereenvolgens onderpastoor te Lichtervelde, pastoor te Rumbeke (1741) en te Beveren (1741-86); hij publiceerde een aantal stichtelijke werken en vertalingen. (Vriendelijk medegedeeld door pastoor C. Denorme, Sijsele). - Over dit werk van Morette zie vooral D.A. Stracke, Iets over S. Godelieve in oude boekjes, in Liturgisch Parochieblad XXIII (1941) 126-131.

(3) J.B. Sollerius, Acta S. Godelevae, Antwerpen 1720, p. 43-49. (Overdruk uit AA. S.S. juli II 359-444).

Het Godelieveboek en zijn konkurrenten

Het oude 'vermaarde schoolboek' van Godelieve is een bekend nummer in de (nu zeer gezochte) serie Vlaamse volksboeken, die ook als 'blauwe boekskens' bekend staan. Deze goedkope quarto-drukjes van 12 of meer *feuilles,* formaat 18 × 15,5 cm, gotische letter (ook soms in groot *schrift,* alias civilité-letter) op twee kolommen, kwamen op de markt 'ongebonden', d.i. ingenaaid onder een blinde, meestal blauwe, kaft. Het formaat van sommige herdrukken bereikt 20 × 17 cm.

In die reeks prijkt Godelieve in het pluralistisch gezelschap en het bibliografisch formaat van *Julius Caesar, Koning Alexander, Reinaert de Vos, Jan van Parijs, De Vier Heemskinderen,* het enkel en het *Dobbel Cabinet der Christelyke Wysheyt, Den Spieghel der Jonckheydt, den Dobbelen Zielen-Troost*[5].

Het Nieuw Testament heeft aan deze serie schoolboeken niet meer dan twee titels geleverd, nl. de Levens van Christus en van Maria. De herdruk als volksboek van het oudere heiligenleven van *Catharina van Senen* (1599) heeft maar een geringe verspreiding gekend. Als hagiografische figuren staan, onder de grootheden van het volksboek, *Godelieve* en *Genoveva* aan de top, samen met onze *Carolus Bonus,* graaf en martelaar, die te Brugge en te Antwerpen tot in 1800-1810 werd herdrukt.

Dankzij het Wonderlyk Leven (1629) en zijn talrijke nadrukken heeft onze Vlaamse Godelieve van Gistel bijna de roem geëvenaard van de Brabantse 'paltsgravinne' *Genoveva,* die eerst 16 jaar nadien als blauwboekje op de markt kwam. Deze eerste Genoveva-versie is dan nog van het Westland uitgegaan, te Ieper gedrukt in 1645, een vertaalwerk van de Ieperse jezuiet Carolus van Houcke dat een bestseller in de wereld van het volks- en schoolboek zou worden.[6] Alleen al te Duinkerke werd *Genoveva* - onder de titel '*Het Leven van de H. Nederlandsche Susanna, oft princesse Genoveva,* huysvrouwe van den doorluchtigen Palatyn Sifridus, vol godtvruchtighe leerin-

(5) E. Van Heurck, Les livres populaires flamands, Antwerpen 1831, p. 103-104 (over S. Godelieve) en passim.

(6) E. Van Heurck, Voyage autour de ma bibliothèque. Livres populaires et livres d'école in-quarto in De Gulden Passer n.r. IV, 1926, 155-293è (Naar deze belangrijke studie en bibliografie verwijzen we verder met siglum VH.). Over Genoveva, Les livres populaires p. 100-101 (waar de datum 1578 een zetfout is voor 1758).

ghen... seer nut voor alle staeten, ende gedruckt tot grief der jonckheyt om in de schoolen te leeren...' - in de periode 1700-1800 driemaal herdrukt[7]. Het totaal van de twee vedetten van het hagiografische blauwboek is niet te bepalen en voor een vergelijkende schatting ontbreken de gegevens. Wel heeft *Genoveva* op het oude rederijkerstoneel *Godelieve* voorbijgestreefd, een voorsprong die later haar Brabantse figuur met het vast en het reizend marionettenteater in Vlaanderen zou verbinden.

Als sterkste vrouwelijke konkurrenten van Genoveva en Godelieve op de boekenmarkt mogen hier de drie exemplarische vrouwenfiguren worden vermeld die in één volksboekje werden samengeperst onder de aantrekkelijke titel: *'De Vrouwen-Peirle,* ofte de dryvoudige historie van Helena de verduldige, Griseldis de zachtmoedige en Florentina de getrouwe, alle dry aenzienelyk in vele deugden...' Ook van dit volksboek zijn de herdrukken (Antwerpen, Brugge, Gent, Brussel, Diksmuide, Duinkerke) niet te tellen. Zoals het Godelieveboek werd de Vrouwen-Peirle nog in de jaren 1820-1840 herdrukt. (VH. nr. 138-148).

Wording van het Godelieveboek

Het schoolboek-volksboek 'Wonderlyk Leven van de Heylige Godelieve' van onze periode 1740-1840 gaat, zoals boven gezegd, terug op een Brugs Godelieve-leven dat in 1629 te Antwerpen werd uitgegeven. Deze uitgave was - zoals ook de gelijktijdige *Carolus Bonus* van kanunnik Jan Gooris - niet als volks- of schoolboek bedoeld, ze is maar schoolboek in blauwboek-formaat geworden in latere jaren en met weglating van belangrijke (dokumentaire) tekstgedeelten. Dit eerste gedrukte Godelieveboek is zo goed als zeker het werk van Jan Blootacker, sekretaris van de bekende Godelieve-vereerder bisschop Christophori, in wiens bisdom (oud bisdom Brugge) het Godelievestadje Gistel gelegen was.[8]

De latere Godelieveboekjes hebben (tot in 1840) de 'Voorreden tot den aendagtigen Lezer' herdrukt waarin Blootacker spreekt over zijn 'bijvoegsels' bij het eigenlijke Leven: bijvoegsels die in de volksboek-edities niet werden opgenomen.

'Ik was aanwezig, zegt Blootacker, bij de visitatie van de relikwieën te Gistel op 6 juli 1623...' Bij deze bisschoppelijke visitatie in de Godelievekapel te Gistel moeten we nu een ogenblik stilhouden.

(7) Annales du Comité Flamand de France II 361 424; en partikuliere verzameling.
(8) Jan Baptist Blootacker was kanunnik van de katedraal geworden in 1587. Hij overleed te Brugge 20 dec. 1630.

Gedurende het beleg van Oostende (1601-1604) hadden de Aartshertogen de desolatie van het naburige Gistel aanschouwd. Van hun algemeen restauratie-programma had de zeer beschadigde grafkerk van de H. Godelieve op bijzondere wijze geprofiteerd. Zo werd o.m. het zuidkoor, waar het graf van de heilige opgesteld was, als afzonderlijke Godelievekapel ingericht. In de glasvensters van die vernieuwde kapel prijkten nu de wapens van de aartshertogen.(9)

In het kader van deze restauratie kwam bisschop Christophori op 6 juli 1623 naar Gistel(10). Met hem waren een aantal kanunniken van zijn katedraal, alsook zijn sekretaris Jan Blootacker, een Bruggeling, licentiaat in de beide rechten. Aan de revisie en de verdeling van gewaarmerkte relikwieën in zijn bisdom hechtte Christophori steeds groot belang, de heilige van Gistel stond echter vooraan in zijn programma. Zijn sekretaris heeft dan ook de 'brieven' van die visitatie in het Godelieve-boek van 1629 laten drukken als bijvoegsels van het *Leven* (alias de *Historie*). In de Voorreden zegt Blootacker letterlijk:

'Doende te bemerken, dat wy, tot bevestinge dezer Historie, en tot verzekeringe der heylige Reliquiën dezer doorlugtige Heylige, hier nog hebben willen byvoegen verscheyde Brieven, gevonden in de kasse daer de voorzeyde Reliquiën in liggen, en in verscheyde tyden geschreven, maer in het bezonder den brief van den Eerweirdigsten Heer Dionysius Christophorus, Bisschop van Brugge, waer mede hy betuygt de visitatie of onderzoekinge van de zelve Reliquiën, by hem openbaerelyk gedaen op den 6 July, in 't jaer ons Heere 1623, alwaer wy tegenwoordig hebben geweest en hem met vele andere Heeren hebben geassisteert...'

Blootackers Godelieve-boek van 1629 droeg een latijnse approbatie van de Brugse teoloog en seminarieprofessor Christianus vanden Berghe(11). Meer dan deze eerste uitgave van zijn boek kan Blootacker niet hebben beleefd, hij overleed op 20 december 1630. Toch had hij gedurende zijn laatste levensjaar nog meer bijgedragen tot de verering van Godelieve. Van zijn meester bisschop Christophori († 6 aug. 1629) had hij een reliekenschat geërfd waarin ook de H. Godelieve vertegenwoordigd was. Uit die reserve schonk Blootacker enkele fragmenten aan de abt van Sint- Andries die op zijn beurt partikelen van St.-Godelieve heeft uitgezonden naar Ieper (St.-

(9) M. English, Sinte Godelieve en hare heiligdommen te Gistel, Brugge 1930, p. 32.

(10) Over deze visitatie, zie C. Callewaert, Les reliques de Sainte Godelieve à Ghistelles, in Annales Emulation 58, 1958, 185-186.

(11) Christianus vanden Berghe (1588-1656) was sedert 1622 kanunnik van de katedraal en werd aartsdiaken in 1651. Hij was ook tijdelijk deken van Aardenburg. (Foppens, Compendium 93 172).

Janshospitaal) en Kortrijk (Begijnhof)[12]. De lokale Godelieve-verering in deze twee steden gaat onrechtstreeks terug op de bisschoppelijke sekretaris, auteur van het eerste Godelieveboek.

Op een tweede (volledige of reeds ingekorte) Antwerpse editie van Blootackers Godelieveboek wijst de goedkeuring uit 1639 door de censor Gaspar Estrix, plebaan van Antwerpen, die samen met de Brugse approbatie van Christianus van den Berghe in al de latere drukken van *Leven en Wonderlyk Leven* wordt herhaald[13].

'Het leven van de H. Godelieve'

Onder de Vlaamse volksboeken is alleen het Godelieveboek in twee verschillende versies op de markt gekomen: een *'enkel'* Leven (volgens Drogo), en een soort *'dubbel'* Leven ofte Wonderlyk Leven (volgens de Anonymus e.a.)[14].

Omstreeks 1750 verschenen ongeveer gelijktijdig te Gent en te Antwerpen een *Leven* en een *Wonderlyk Leven* van de H. Godelieve. Het 'enkel' *Leven* van 40 bladzijden telt 16 kapittels en zes houtsneden in de Gentse editie van Franciscus Bernaert. Van dit *Leven* - dat ons dan verder niet meer moet bezighouden - zijn alleen de volgende edities bekend.

- Het leven van de H. Godelieve, maegt ende martelaresse: Nieuwelyckx uyt de Latynsche Beschryvinge van den Eerw. Heere Drogo overgeset. - Tot Ghendt. By Franciscus Bernaert, Boeckdrucker ende Boeck-verkooper, woonende in d'Auburg St. Antonius de Padua, (ca. 1750). VH. nr. 85.
- Het Leven van de H. Godelieve: uyt de latynsche beschryvinge van den E.H. Drogo overgeset. - T'Antwerpen, by Hieronymus Verdussen, op de Groote-Merckt, in S. Augustinus. (NB. Deze drukker is een late Hieronymus Verdussen III uit de 18e eeuw). Catalogus Vander Straelen nr. 3255.

Dit kortere Leven was een overzetting van de eerste Vita, op de tekst die in 1720 door Sollerius was uitgegeven. Die vertaling was mogelijk een initiatief van de Gentse drukker Bernaert, die voor zijn Godelieve-drukken ook nieuwe houtsneden liet uitvoeren.

(12) Callewaert, Les reliques 406-407.

(13) 'Sinte Godelieve' staat reeds in de taxatie ofte prijscourant 'vande ghemeyne School-boeken' die op 10 februari 1642 door de Antwerpse magistraat werd afgekondigd. Het boekje telde dan 13 of 14 *feuilles* en stond op een maximum-prijs van 5 stuivers. (VH. p. 287).

(14) Voor de bronnen en handschriften van het Leven van de H.G. verwijzen we naar de onmisbare studie van N.N. Huyghebaert in Monasticon Belge III 244-245 (Brussel 1960).

Het leven naer den zin van de Vlaemsche legende ('wonderlyk leven' van de H. Godelieve)

Het Wonderlyk Leven van 64 bladzijden telt 37 kapittels en negen houtsneden, zowel in de Antwerpse en Gentse als in de Brugse en Kortrijkse uitgave.(15) De tekst wordt letterlijk en bladzijde voor bladzijde nagedrukt, met als *titre courant* van blz. 6 tot 64: 'Het Leven van de H. Godelieve naer den zin van de Vlaemsche Legende'. Uit de periode 1740-1840 zijn ons de volgende edities bekend.

- Het leven van de H. Godelieve maget ende martelaresse: Naer den sin van de oude Vlaemsche Legende. (Houtsnede). Tot Ghendt. By Franciscus Bernaert, Boeckdrucker ende Boeckverkooper woonende in od'Audburg in S. Antonius de Padua. (ca. 1750).

  In-4° (18 × 15,5), 68 p. op 2 kol.; gotische letter, de tussenkopjes (kapittels) in romein. (VH. nr. 86. Bibl. Gant. III 383).

- Het leven van de H. Godelieve: Na den sin van de oude Vlaemsche Legende. T'Antwerpen, by Hieronymus Verdussen, op de Groote-Merckt in S. Augustinus. (ca. 1750).

  (Cat. Vander Straelen nr. 3256. Vgl. Annales Emulation 52, 293).
  N.B. Deze twee *Levens...* 'na(er) den sin van oude Vlaemsche Legende' stemmen naar de inhoud overeen met het *Wonderlyk Leven* in de volgende drukken. De Gentse uitgave (Bernaert) is echt in-quarto (vellen druks van 8 bladzijden).

Van Wonderlyck Leven zijn de volgende edities bekend.

- Wonderlyck leven van de heylige Godelieve, maget ende martelaeresse... Waer in verhaelt word haer Heylig ende Goddelyck Leven... Nieuwelyckx oversien, naer den sin van de vlaemsche Legende... [Titelvignet]. Tot Cortryck, Gedruckt by Joannes De Langhe, Boeck-Drucker ende Boeck-Vercooper, woonende by de Ley-Brugge. 1764.

  In-4° (18 × 15,5), 64 p. op 2 kol.; gotische letter, de tussenkopjes in romein. (VH. nr. 89. Vgl. Annales Emulation 52, 293).

- Wonderlyk Leven van de heylige Godelieve, maegd en martelaresse, wiens heylige Reliquiën berusten in de Parochiale Kerke tot Ghistel. Benevens vele schoone Mirakelen die zy in haer Leven en naer haere dood gedaen heeft, de welke goedgekeurt zyn van verscheyde groote en godvrugtige Mannen, als naementlyk van de eerweirde Heeren den Bisschop van Noyon, den Bisschop van Brugge en meer andere. Van menige

(15) Alleen de Gentse editie van Bernaert maakt daarop uitzondering met 68 bladzijden.

druk-feylen verbetert, zynde zeer bekwaem en dienstig om van alle Jongheyd in de scholen met vrugt geleert te worden. [Titelvignet]. Tot Gend by J. Begyn, op d'Appel-Brugge in den Engel (ca. 1780).

In-4° (18 × 15,5), 64 p. op 2 kol.; gotische letter, de tussenkopjes in romein. (VH. nr. 87. Vgl. BG. IV 124; Knuttel, Nederl. bibliographie kerkgeschiedenis 185).
Begyn heeft W.L. quasi onveranderd herdrukt tot in 1815 (en later) Zie VH. nr. 88 (exemplaar uit 1815 met geringe varianten). De Begyn-edities verschillen in spelling en sommige wendingen van de Gentse Bernaert-editie van 1746.

De Catalogus van de gebroeders Gimblet vermeldt 1781-1789 het Wonderlyk Leven (BG. IV 243). De Gimblets waren echter vooral boekhandelaars, die vermelding is dan ook geen bewijs voor een eigen Gentse herdruk.

- Wonderlyk Leven... Tot Brugge, by M.J. Lacroix, Boek-drukker in de Steen-straete. (ca. 1780).

In-4° (18 × 15,5), 64 p. op 2 kol.; gotische letter, de tussenkopjes in romein.
Ex. in Stadsbiblioteek Brugge en in KBB.
De tekst is deze van de Begyn-editie; de houtsneden zijn verschillend, blijkbaar een Brugse hertekening naar een ouder model. De serie Lacroix-houtsneden is overgegaan naar de Brugse drukker E.J. Terlinck, die ze heeft opgenomen in zijn tipografisch *Recueil* van 1827. Zie daarover M. English, Godelieve van Gistel, blz. 77.

- Wonderlyk Leven... Tot Cortryck, By Jan Blanchet, Boek-drukker en Verkooper in de Ley-straet. 1783. (En opnieuw in 1792).

In-4°, type Begyn-editie (VH. p. 226).

- Wonderlyk Leven... Tot Gend, By J. Begyn... (ca 1815).

In-4°; zie boven de editie van ca. 1780. Part. verz. Brugge.

- Wonderlyk Leven van de heylige Godelieve, maegd en martelaeresse.. [Titelvignet]. Tot Cortryck, By Louis Blanchet, Boekdrukker en Verkooper in de Ley-straet. (ca. 1840).

In-4° (18 × 15,5), 64 p. op 2 kol.; gotische letter, tussenkopjes in romein.
Naar de boven beschreven editie De Langhe. VH. nr. 90.

Met uitzondering van de bovengenoemde editie Bernaert (Gent ca. 1750) zijn de Godelieve-schoolboeken - ondanks hun formaat en de klassieke bibliografische beschrijving - geen echte in-quarto drukjes: de 64 bladzijden bestaan uit vier vellen van 16 bladzijden. Ze zijn meestal ongedateerd.

De inhoud van het Wonderlyk Leven van 64 pp. is: p. [1] Titel. [2] Voorreden. [3] Vermaen-lied tot de naervolginge van het Leven en Deugden der heylige Maegd en Martelaeresse Godelieve, op de wyze: *Alzoo het begint.* 5 Het leven enz. 51

Zommige Mirakelen enz. Onderaan p. 64 de (niet gedateerde) approbaties van Brugge en Antwerpen (uit 1629 en 1639).

Alleen de Gentse uitgave van Bernaert (68 pp.; naar de Vlaamse legende) drukt het Vermaen-lied niet[16].

De laatste tussenkopjes (kapittels) van W.L. laten horen hoe het verhaal de Vlaamse Legende in volle maat weergeeft; de tekst ervan luidt:

33. Kapittel. (p. 44). Hoe Bertolf in zijn tweede Houwelyk eene blinde Dogter wint, de welke eene veropenbaeringe van de heylige Godelieve gehad hebbende, wascht haere oogen met water daer de heylige Martelaeresse was in verdronken geweest, ende verkrygt het gebruyk van haer gezigt.

34. Kapittel (p. 46). Hoe Bertolfs Dienstbode, hemden voor zynen Meester te maeken draegende, de H. Godelieve vond die deze gemaekt heeft, waer door hy zig bekeerd....

36. Kapittel (p. 48). Hoe Bertolf in een Klooster ging, daer hy in strenge penitentie zaliglyk overleed.

De 'Mirakelen' (p. 51-64) verhalen genezingen van oog- en keelaandoeningen (ziekte of kwetsuur); van verstarde ledematen; van bezetenheid. Beloften van bedevaart ook, o.m. van vrouwen in het kinderbed. De geneeskracht van het water uit het Godelieveputje werkt ook op afstand en zelfs door overdracht via een prentje of vaantje dat de relikwieën te Gistel heeft aangeraakt. Uit een paar beloften blijkt dat ook te Gistel het 'opwegen' in voege is geweest.[17]

De illustratie in wonderlyk leven

De illustratie van het Godelieveboek telt negen verschillende houtsneden. Met dit aantal eigen houtblokken staat het op een markante plaats onder onze volksboeken. Vooraan staan zeker *Reinaert de Vos* en *Jan van Parijs* met resp. 26 en 24 prenten, in het laatste echter is er heel wat heterogene opvulling. De Levens van Christus en van Maria hebben resp. 16 en 12 prenten.

Met zijn 9 houtsneden overtreft het Godelieveboek de zeer bekende en gezochte *Vrouwen-Peerle* en de *Reyse naer Jerusalem* (van broeder Jan van der Linden), die elk 6 houtsneden hebben. De kwaliteit van de illustratie is bedenkelijk, hoewel juist de elementaire techniek van die plaatjes zeer goed met het legendarische verhaal harmonieert.[18]

(16) Over dit Vermaen-lied en de Liedekens van Sinte Godelieve zie de belangrijke studie van H. Stalpaert in Biekorf, 1957, 267-272.

(17) De mirakelen van de H.G. werden noch niet metodisch onderzocht.

(18) De Gentse Bernaert-editie van ca. 1750 heeft een serie 'vernieuwde' houtsneden.

Het titelvignet (5,5 × 12,5) stelt de kroning van de heilige voor, met de wurging rechts in diminutief.

De episoden van de 8 andere houtsneden (7,5 × 12,5) zijn: 1. de huwelijksplechtigheid in een kerk; 2. het kraaienwonder; 3. het beraad voor de vlucht naar Londefort; 4. de vloot; 5. de verwurging; 6. het graanwonder op de uitvaart; 7. het wondere naaiwerk; 8. de stichting van het klooster door Edith(19).

Alleen plaat nr. 4 'de vloot die een haven uitvaart' staat niet direkt in verband met de tekst, die wel handelt over onderhandelingen met de graaf van Vlaanderen. In de Brugse uitgave van Lacroix is dit eigenaardig (en blijkbar oud) plaatje vervangen door een grote driemaster.

De kostumering van de personages - hoe zeer ook vertekend in onze herdrukken - wijst duidelijk op de 17e eeuw. De houtsneden van de Brugse Lacroix-druk geven het prototype uit 1650-1700 veel duidelijker weer.

Nog ca. 1835-40 werd *Wonderlyk Leven* herdrukt door Louis Blanchet te Kortrijk. Onveranderd, in gotische letter, op twee kolommen, en met de oude prenten.(20) Is Godelieve als allerlaatste van onze blauwboekglories op de markt gebleven? Met zekerheid kan haar dit pluimpje niet worden gegeven, er bleven nog mededingers in 't veld. De Brugse drukker Cornelis de Moor, die de loffelijke gewoonte had zijn herdrukken te dateren, bracht nog in 1832 *De schoone historie van den vroomen en godvrugtigen jongeling Joseph* (in gotische en civilité-letter) op de markt, en in 1835, geheel in civilité maar in de traditionele opmaak, *De historie van den koninglyken propheet David.*

Zeker is dat dit type schoolboek-volksboek omstreeks 1840 uit de boekwinkel verdwijnt. Het nieuwe leerboek komt op, aangepast aan de leerjaren. Conscience leert zijn volk lezen en de volksbiblioteek wordt geboren. Als biblioteekboek verschijnt te Gent in 1844 (nog met de approbaties van 1629 en 1639 van het blauwboek) een *Leven van de H. Godelieve* (naar Drogo) door L.J. van Ryckeghem(21). In afwachting dat Lodewijk Vanhaecke te Brugge het jubilé-jaar 1870 met een po-

(19) Over die houtsneden zie ook M. English, Godelieve van Gistel, Brugge 1944, p. 77-78 en 107.

(20) Naast het volksboek verscheen bij Bernaert te Gent in 1746 ook een oktavo-drukje van 48 p. onder de titel: 'Kort begryp des levens van de H. Godelieve enz.' (BG. III 379). Van dit devotieboekje verscheen een vertaling (Abrégé de la vie de S. Godelieve) bij Bernaert in 1750, bij de Weduwe Jan Meyer ca. 1780 (BG. VI 178 365). Dit Frans Abrégé was reeds ca. 1650 in de streek van Namen verspreid. (Morette, Leven p. 278). - Over gedrukte liedekens en getijdekens van devotie zie Stalpaert a.w. 269-271.

(21) Bibl. Gantoise V 256.

pulaire en wonder-boven-wonderlijke *Godelieve van Gistel* zal bekronen.

Gedurende meer dan een eeuw werd het Godelieveboek stukgelezen op de schoolbanken en rond de haard, in Oost- en Westvlaanderen en over de grens van Belle tot Duinkerke. De gloria postuma van onze Gistelse heilige is innig met dit volksboek verbonden. Misschien staat de welvaart in Jubeljaar 1970 hoog genoeg om aan een keurige fototipische herdruk van het geïllustreerde Godelieveboek te gaan denken. Voor onze Westvlaamsche volkskunde en volkskunst zou dit een bijzondere verrijking zijn.

A. Viaene

Sint Godelieve in de Nederlandse Heiligenkalender

Uit de ‘Generale Legende der Heylighen... door P. Ribadineira en H. Rosweyde’. Antwerpen, H. Verdussen, 1619. - De heilige Godelieve deelt het kalenderplaatje (hier in vergroting) van 6 juli met de Rijnlandse heilige Goar (rechts). - Oudste kopergravure van de hl. Godelieve.

Strijksters op Sint-Gillis
Vervolg en slot van blz. 94

Strijken en zingen

Maar ieffrouw, zegt Aliestje, je kent nog al onze liedjes niet van uit de strijkkamer. Onder 't strijken moesten we alle dagen een rozenhoedje lezen, babbelen was nooit toegelaten, maar zingen mochten we wel.

Je weet dat we altijd kloefen droegen, 's zomers 's winters, en de strijksters zongen zo geern van de kloefen, zelfs leffrouw zou meegeronkt hebben lijk een mosbie:

1. Op mijn kloefen ga ik dansen
   en zij drinkt een borrel fransen,
   en ik draai nu de tafel rond
   op mijn kloefen, dat is gezond,
   de tafel rond op mijn manieren,
   zie dat kan mijn hart verzoenen } bis
   alzo een dans doen op mijn kloefen } bis

2. Op mijn kloefen ga ik vrijen,
   op mijn kloefen mijn hart verblijen,
   want mijn allerliefste Griet
   ziet toch naar mijn kloefen niet,
   maar ze ziet naar mijn goed herte...

3. Op mijn kloefen ga ik trouwen,
   op mijn kloefen bruiloft houwen...

4. Op mijn kloefen ga ik sterven
   en niemand gaat mijn kloefen erven
   en ik ga naar den hemel gaan
   en voor sinte Pieter staan.

De zaterdagavond was het overwerk om gedaan en dikwijls tot t'halven de nacht, en algelijk maar een kluit per uur Moeder bracht dan den paander eten en 'k liepe tegen, benieuwd wat dat we kregen voor toespijze. 'k Smekte als ik de pot gestoofde peren of appels rook, dat was eten en drinken in die laffe zomerse avond. De baas bleef dan ook in de strijkkamer om 't werk door te schuiven, 't was een grote felle vint en om er gang in te krijgen begost hij zelve 't liedje van de Oostmeers waar hij geboren was:

En de keukenmeid
was zo verblijd
van falderietom, tietom } bis
Tarereriere, tietom } bis

En dat was altijd zijn inzet en alzo verstonden wijnder dat we moesten zingen om ons ogen open t'houden. Hij hoorde liefst van al de poperie (potpourri) omdat hij hier en daar een endetje kost meebrommen van die straatvooizetjes.

Kom vrienden in het ronde
kom luister naar mijn lied.
Mijn vader is van oude stonden
Maar ik en ben het niet.
Mij vader had een ezel
Mijn moeder molk de koeien
en somtijds de geite ook.
(refr.)
Striep, striep, zannitje komt een hier,
zannitje hef je rokstjen op
we gaan uw beentjes zien.

En als ik moest gaan loten
'k trok honderd zeventien,
mijn lief die kwam gelopen
al met een frank of tien.
Ik zocht mijn kameraden
en we nemen een voituur
en we rijden door de straten
aan een frank en half per uur.
(refr.)
En we rij'en, en we rij'en en dat is plezant
en we rij'en in een vizielant.
- - - -

Waar dat we al die liedjes leerden? Van mijn broere Frans die ze op de zaterdagmarkt leerde bij Tamboer van Maldegem. Je weet wel Tamboer op zijn boers aangetroeteld met een blauwe kiel en een rood geknoopte zakneusdoek, en de de blinkende stekvooie over zijn oge. 'k Zie hem daar nog zotten op de zaterdagmarkt, rechtover ‘Café Français’ met zo een kastar van een trekorgel. Zijn jongen liep met de blaadjes onder de arm: ‘Wie nog? vier liedjes op 't zelfste blaadje voor een kluite?’ De omstaanders kochten effenop en sloegen 't blaadje open, Tamboer gaf een trek of twee aan zijn boekorgel en zette 't liedje in met een stemme lijk een klokke.

En de oorlog is ontstaan
tussen Engeland en Transvaal,
maar de Djekken krijgen klop
In de boeren zit er moed
van dat duivels Vlaamse bloed.
(refr.)
Naar de Transvaal, naar de Transvaal!
Voor de Boeren, voor de Boeren vechten wij!
Iedereen die wil in de Trnsvaal zijn,
Voor de Boeden, voor de Boeren vechten wij!

En dan nog:

> O Samberling wat hebben zij u misdreven?
> de Boeren zijn zo goed
> als gij ze niet en misdoet...

't Volk vooisde stilletje mee en Tamboer overschruwelde al de valse tonen en sloeg al stampen de maat met zijn kloef.

Onze Frans stijf muziekaal was er algauw mee weg en de zondag daarop was 't algemene repetiesie bij ons thuis. Moeder zat te midden haar bende joengers en nog een stuk of twee uit 't gebuurte en zei tegen onze Marie: ‘Loop meistje naar Mietje van Liefde op de Potterierei om een halve kluite *flienkaart*’. Dat was een bruin topzakstje geklopte boterspekken met nootjes ingebakken, en moeder deelde ze seffens uit: ‘Daar zie elk een brokstje voor een asemtje te lokken, gauw Frans jongene, geef maar katoen’! Hij met zijn schone stemme zong twee keers achtereen 't eerste komplije, en zeg dat we lament gaven, heel 't huis daverde van plezier en de gebuurs zeiden: ‘Hurkt 'n keer, ze zijn daar weer bezig bij Floranstje, 't is volle plezier’.

Maar de derde zondag was de repetiesie heel kort want vader die dan thuis was ging seffen aan 't grollen: ‘Toe wijf houd jen asem, ge zijt nog de zotste van heel de bende’. Maar moeder gaf haar niet: ‘Waarom zijt ge daartegen, 't is mijn liefste ure van heel de weke, d'joengers kunnen hier toch niet zitten lijk droogstoppels en kijken lijk zuren azijn. 't Is van hier naar de *korregasie*(1) zowel de knechten lijk de meistjes. Elk zijn amusement, 'k versta dat je liever gaat kaarten in 't Loppemstraatje bij de Kippe’.

Als ze lotelingsgrootte waren gingen de knechten al een keer een zondag uit bij Staftje in 't Boldershof, met portaaldeur in d'Ezelstrate. Staftje was brouwersknecht bij Vanoutrijve in Rozendale en schonk altijd volle pinten zonder klippe (schuim), boed bier van de ossepoot. 'k En zegge niet er waren daar wel enigte dochters, maar ze waren eerder tegen de staminee, neen 't waren geen lokvinken en pertangs de knechten deden al een keer ‘vink, vink!’ A ja, je weet nooit, 't kan toch een keer meeslaan.

De maandag nuchtend was 't eerste dat ze vroegen in 't strijkhuis: ‘Zeg Aliestje wat voor een nieuw liedje zingen we van de weke’? 'k Ginge alzo voorzichtjes op..., maar ieffrouw sei seffens: Neen, neen, eerst serieus aan 't werk, 't is klappen en breien als elk zijn werk heeft... Maar een beetje met een keer, en tegen 's avonds zongen de strijksters 't nieuw

(1) De onderpastor Maas hield de kleine kongregatie in Sarepte voor de jongens onder de 15 jaar en mijnhere Gowie, direkteur van de Prekeressen, hield de grote kongregatie in de Klarestrate met biljart en kaartetafels.

marktliedje van de Transvaal. En al de spellewerksters van d'huizetjes uit 't gebuurte gaven krepee mee.

Strijksters mesdag

Als wij ook een mesdag vierden? Ba ja me! van zelfs, Sint Antoontje was strijksters en blekers mesdag, de zeventiende in nieuwjaarmaand. We hadden daarvoor uitgelegd bij Liza Geldhof, de meesteresse van de strijksters, een jonge dochter die vroeg haar ouders verloren had.

Dat wierd heel serieus ingezet met een messe bij de Diskolsen in d'Ezelstraat en vandaar naar de ‘Mozar’ in de Prekersstrate waar dat de piano speelde. Onze baas trekteerde met een dreupeltje en we waren seffens verblijd, we dansten hand en hand rond de bieljard en zongen ons strijkersliedje:

> En al de strijksters gaan naar de hemel
> want zij hebben in hun leven
> zoveel jongmans plezier aangedaan.
> En laat ons dansen hand aan hand - heel plezant,
> en laat ons nu maar mesdag vieren - met strijkstersgezang.
> Falderiedondeine, falderiedonda
> 't strijken is nog niet aba,
> habiel, habiel, habiel } bis
> strijken is onze stiel } bis

's Achternoens kregen we boterkoeken met koffie bij onze meesteresse Liza in de Klarestrote en we zetten heel 't kotje overeinde met onze zottemarterij. En 's avonds was het toppunt: proper aangedaan trokken wij naar de afspanning ‘de Wulf’ t'enden de Ezelstraat tegen de veste. Daar was *het mulletje* en blekersbal met een opgeraapte muziekant of vijf van de piotten en je mag zekers zijn dat wij er ons hert ophaalden: eten, zingen en dansen zonder einde. Maar de zaloerse liefs kwamen al een keer loeren door een spleetje, met dat ik ook halvelinge in kennis was met een fateurschilder vaarde ik persies alzo. Hij schiet hem al met een keer binnen? alzo met een air: ‘'t Is tijd dat gij er mee uitscheidt, die dans heeft nu al lange genoeg geduurd!’ Maar ik kapte seffens weer: ‘Wa' blief je? en als je gijnder Looifeeste gevierd hebt en in de klein uurtjes naar huis kwaamt, met wie waart gij dan op gang?’ En 't was of voor een letje, maar moeder zei spijtig: ‘Daar zie, Aliestje heeft een keer were haar keuren getoogd’.

Baas Bekemans is later naar de Peterseliestraat verhuisd en wijnder - vijftien meisjtes van Sint Zillis - verhuisden mee naar de blekerij van Jan Boereboom. Er waren daar nog twee oude strijksters ovegebleven: Melanie Simoens en Lewieze Gekiere. Als Jan Boereboom nu trouwde met Marie van Bezien wierden wij allemale met een glazetje sampanje getrakteerd. Zo je ziet van hier, dat nog nooit geproefd en zoete

binnenlopen, al de meistjes aan 't dansen achter 't muziek naar 't Fortlaping en Groot Noorwegen binnen. En 't geestigste van al, zo een onnozele tuiten, we dronken daar nog een glazetje bier en daarmee waren we seffens gekuist. We begosten te draaien en kosten van de weg niet meer en Sermeentje Vostee schoot ineens onder de bieljard, 't was te vele voor 't meistje. Die nog vaste op de benen stonden moesten Sermeentje buiten slepen om te bekomen in de verse lucht. Weken nadien hadden we er nog leute mee en de baas liet het ons meer of een keer hervertellen.

Eerlijk gezeid de baas spoog er ook niet in en t'halven de weke, als 't werk een beetje slabbakte, zou hij wel een keer durven achterblijven he'n. A ja! mens is mens, en voor een veranderinge bleef hij nu en dan een keer op zijn ronde haperen in ‘den Osse’ aan de Duinenbrugge. 't Peerd kende dat, en bovendien ook zijn wre. Want als de baas te lange bleef pekken naar zijn goeste trok het alleen over de brugge, langs de Potterierei en rechte de Peterseliestraat in om aan de poorte te hinniken. Wij wisten seffens hoe laat het was, een meistje trok de poort open, en... de baas kwam maar in de laat uurtjes thuis.

En hoe entwat toch aardig kan keren?... Ik had altijd veel en hard gewerkt bij Bekemans en op t'ende ben ik er voor een onnozelheid uitgetrokken. Dat was alzo: onze Marie vrijde met een Antwerpenaar en was daar bij familie uitgenodigd en blijven uitslapen. De maandag ziet ieffrouw mij allene de strijkkamer binnenkomen en 'k geve de reden op. Schiet ze daar ineens niet uit da' buiten haar gewoonte? ‘Ja maar niet te doene, wegblijven zonder spreken, ze moest dat gezeid hebben’. 'k Ruttelen ik nog entwat van: ‘al dat beslag, wat kan 'k ik dat helpen’. ‘Als 't alzo is Aliestje, pak gij ook maar je kloefen en strijkvodden en trek er van onder!’

Ik, in mijn vlerke geschoten, had geen tijd te verletten, en zonder overpeinzen rechte naar de wasscherije van Koentjes in de Sint-Jakopsstrate. 'k Wierd seffens aanveerd omdat ik zo schone kost pliesseren, ze vroegen niet beter en 'k verdiende meer geld: 25 centiemen per uur. Maar 't was heel wat anders, 'k geneerde mij daar niet te goed. En pertanks onze Marie wrocht voort bij Bekemans en ieffrouw vroeg mij were met opslag, maar 'k bleve koppig.

Nu 'k stonde toch op trouwen en 'k had al 't een en 't ander gespaard en vergaard, zo dat ik mag zeggen dat ik zoveel of uitgetrouwd ben bij de blekerij van Bekemans. Maar door de oorlog moesten wij het wat uitstellen. Van als ik getrouwd was begost ik een kommersietje in wit goed, 't sloeg mee en wij zijn er bovenop gekomen.

M. Cafmeyer

Tijl in ‘'t oolik’ Roeselare
Vervolg en slot van blz. 88

Roeselaarse.... Tijl Uilenspiegels...

... En Tijl kwam ook te Roeselare weer!

In de Roeselaarse volksaard - welke spirituele volkskenner smeet de Rodenbachstad als ‘'t oolik Roeselare’ tussen ‘'t boos Iseghem’ en ‘'t heilig Rumbeke’? - in het karakter van de Roeselarenaars vinden wij typische Uilenspiegeltrekken terug zowel uit het boertige volksboek als uit De Costers herschrijving en de daarop volgende ‘katholieke’ aanpassing. ‘Van huize uit is deze (Roeselarenaar) een kristelijk, diep gelovig en liefdadig mens, ijverig en werkzaam als geen, handelaar in merg en been, niet al te zeer met de kultuuraangelegenheden begaan, maar tuk op vermaak en plezier, lachlustig, doch vredelievend en rechtgeaard van inborst, sappig en vindingrijk van taal, fier pop zijn stad, en trouw, hoe onbewust soms ook, aan eigen volksaard’[38].

In de *naamgeving* vóór hun kinderen hebben de Roeselarenaars het nochtans niet aangedurfd de voornaam in zijn Vlaamse vorm ‘Tijl’ te gebruiken. Alhoewel in de Rodenbachstad onmiddellijk na de eerste wereldoorlog typisch Vlaamsgermaanse voornamen opduiken (Luitgarde in 1921; Brand in 1923; Oswald in 1923; Elfrida in 1925), toch bleek ‘Tijl’ voor hen niet christelijk genoeg om er mede hun kinderen te laten kerstenen. En dit spijt de Latijnse vorm ‘Tillo’, de heilige die in het naburige Izegem patroon staat voor een kerk. In 1928 schreef de ambtenaar van de burgelijke stand nochtans een ‘Tijlbrecht Vandewalle’ in de registers in, zoon van een Izegemse vader en een Antwerpse moeder[39]. Was het een duidelijke reminiscentie aan Tijl... die in De Costers werk ook als ‘Tijlbert’ werd gedoopt? Sedert kwam de Vlaamse vorm van de naam te Roeselare niet meer voor[40], alhoewel Tillo officieel gehandhaafd bleef zelfs wanneer de ouders ‘Tijl’ gebruiken[41]. Wat ‘Nele’ betreft blijkt er een meer officiële

(38) D. Denys, Het Roeselaarse Volksleven, Roeselare, 1955, blz. 23.

(39) Registers Burgerl. Stand Roeselare, Geboorten 1928, akte nr. 571 van 25 december 1928. In 1436 woonde een Tylman Goedemeulne in de Ooststraat te Roeselare: R.A.B., Kasselrij Ieper, 1ste reeks, Disboek van de parochie Roeselare, nr. 1641, f° 2 r°.

(40) D. Cracco, Roeselaarse voornamen, in: Biekorf 1949, blz. 145-149; 1950, blz. 53-56 en 180-183; 1951, blz. 42-44; 1953, blz. 158-160; 1959, blz. 79-81, 134-136; 1960, blz. 182-184. Bevolkingsregisters van Roeselare en Kiezerslijst (afgesloten tot 30 april 1968).

(41) o.a. Tillo De Jonckheere fs. Jules, geboren te Roeselare 15 juli 1941. Op 2 december 1966 werd een Koen Tijl fs Remi Tijl Gerard Pattyn (uit Beselare) en Rosa Soenen, te Roeselare geboren (Reg. B.S. Geboorten 1966, akte nr. 2203). - Nele Vandewalle, geb. Roeselare 9 maart 1942.

houding te bestaan tegenover de Vlaamse naamsvorm, misschien wel door het beroep op gelijkklinkende vormen in Cornelia en Petronilla. Reeds in het oorlogsjaar 1942 dook 'Nele' te Roeselare op.

Zelfs in de *toponymie* komt Tijl slechts voor één landhuis in aanmerking, nil. een woning gelegen in 't Park Motje(42).

Met het cultuur-historische revival van de Tijl-figuur in het toneel en in het boekenwezen zouden echter ook te Roeselare en dit net-afgetekend in Vlaams-bewust midden, Tijl Uilenspiegels ontstaan. Hun trekken zullen veelzijdig zijn: van de strijdbare volksheld over de 'oolijke' Roeselarenaar, naar de combinatie van Lamme-Tijl.

Van het Vlaamse strijdblad 'Uilenspiegel' (1937) tot 'Peegie'

Op 28 februari 1937 - zeventig jaar na De Costers *Légende* - verscheen in de Rodenbachstad het eerste nummer van de eerste jaargang van '*Uilenspiegel. Orgaan van de Kath.-Vlaamsche Uilenspiegelclub v.z.w.d.* Consciencestraat 80, Roeselare', 27,5 × 26,5 cm., jaarabonnement 10 fr. De drukker was Alfons Gallet (Brugge 1869 - Roeselare 1953), die ook het plaatselijk katholiek weekblad *'De Rousselaarsche Bode'* uitgaf. Medewerkers waren: de Ridders der duisternis, Steenuil, Oekoe, Briluil, Kerkuil, Boschuil, Minerva-Uil, Nachtuil, Ransuil, Sneeuwuil, Katuil, Sluieruil, Ooruil, Uilenpluim, Uilenoog en Uilenpoot.

Animator was Willem Denys (alias Falco). Medewerkers: Jozef De Meyere, dr. Willem De Clerck, Jozef Seaux, Gustaaf Seaux, Louis De Leye e.a.

Deze *'Uilenclub'* telde een dertigtal jonge lieden en kwam reeds sedert 1934 bijeen op een zolderlokaal van de herberg 'De Vereenigde Staten' aan de Hendrik Consciencestraat. Het beoefenen en het bevorderen van de Vaamse letterkunde was, naast het gezellig samenzijn, wel het hoofddoel. Nauw contact met 'De Vriendschap' en met het Davidsfonds bleef onderhouden. Op 18 maart 1937 leverden de 'Uilenspiegels' de figuranten voor Pol de Monts toneelstuk *'Het geding van Onzen Heer'* door de toneelvereniging 'De Volksveredeling' opgevoerd. Meer en meer activeerden de 'Uilen' het beleggen van 'Concentratiebanketten' tussen alle Vlaamsgezinden uit Roeselare. Voor het derde banket op 11 december 1937 schreef Ferdinand Rodenbach (Roeselare 1864-Brussel 1938), de jongere broer van Albrecht, op 1 december 1937 te Brussel een gele-

(42) D. Denys, Toponymie van Roeselare, Roeselare, 1952, blz. 340 nr. 3915.

genheidsgedicht voor ‘De Vriendschap-Uilenspiegels’ waarvan de derde strafe als volgt luidde:

> In 't oolijk Rousselare,
> de handel is gekend:
> ‘Voor 't schoone, 't echte, 't ware,
> hij overvraagt geen cent!’
> Hier leeft Thyl Uilenspiegel,
> die Vlaamsch en Vrij van geest,
> voor 't volk een waarheidspiegel
> door de eeuwen is geweest[43].

De club had een eigen vlag. De leden droegen pet en clublint. In 1937 besloten zij een strijdblad uit te geven. De bedoeling lag voor de hand. ‘... wij denken ongeveer hetzelfde over het Dietsche vraagstuk, dat er kost wat kast moet gedaan worden aan samenwerking en samenvoeling, en daar een onschuldig blad als dees veel kan bewerken tot het verder instandhouden en tot het ontwikkelen dezer samenwerking ter stede en omliggende... Wij zullen geen bergen verzetten, wij zullen geen kuisch houden der pourris, daartoe zijn onze bezems niet straf genoeg, wij zullen heel nederig U onze lettervruchten aanbieden... Voelt U dat U zwanger bent aan letterkundige vruchten, stuur ze ons op, weet U iets sensationeels, wij zullen U met beide armen ontvangen; doch 't moet waar en echt zijn... Niemand hoeft schrik te hebben van ons, wij zullen slechts de waarheid neerschrijven, is dat niet mooi van ons? Daar onze kas hetzelfde lot beschoren is, als de Staatskas en deze der Gemeenten, zullen wij om te beginnen, verschijnen als alle prulleblaadjes... als 't past’.

De Uilenspiegels spraken zich bovendien onomwonden uit als katholiek en Vlaams-concentrationistisch. ‘Ons politiek standpunt? Wij doen noch aan struisvogelpolitiek, noch aan rollemopspolitiek, noch aan partijpolitiek, wij doen aan reaalpolitiek; de betekenis daarvan zult U wel ergens vinden in de Verhandelingen en Voordrachten van Frans Van Cauwelaert. Welke houding wij aannemen tegenover K.V.V., V.N.V., Dinaso, Rex? Wij hebben het ontwerp ter studie genomen, lijk alle weldenkende lieden, en wij verhopen binnen een tiental jaren met ons antwoord klaar te zijn... Verders zullen wij onzen gang gaan als vader Tijl, wij zullen luidkeels lachen met wat dwaas en verkeerd is en prijzen wat goed en schoon is...’[44].

(43) Archief Uilenspiegelclub in: Museum voor Westvlaamse Literatuur en Archief Roeselare.
(44) Uilenspiegel, jg. I, nr. 2, 25 april 1937, blz. 1,a; voor andere Tijl-tijdschriften, zie: I.M. Bostelman, a.w. blz. 74-75 en Tijl Uilenspiegel Wereldburger, catalogus van de Tijltentoonstelling te Antwerpen (28 september-31 december 1968), blz. 29-30.

De laatste zaterdag van iedere maand kwamen de Uilenspiegels in hun lokaal bijeen.

Evenals Bubulus Bubb in het 'Voorwoord van de uil' bij De Costers eerste uitgave, een juiste omschrijving gaf van de uil (en de uilin) in zes markante typeringen, zo gaf 'Boschuil' in het tweede nummer zijn interpretatie van 'Uilenspiegel' als volgt:

> 'Menigeen zal zich reeds afgevraagd hebben, waar komt die naam vandaan?... Overal schrijft men over Uilenspiegel, U kunt geen dagblad lezen of U vindt er: Thyl aan het werk! Thyl verft Vlaanderen ééntalig! Het Vlaamsche Volkstooneel heeft het land door het meesterwerk "Thyl II" opgevoerd, overal spreekt men van Uilenstreken en Thyl leeft nog! Thyl Uilenspiegel en de Uil zijn onafscheidbaar. De Uil, de vogel van Minerva, de wijze en omzichtige Uil is gezeten op den schouder van Thyl Uilenspiegel.
> Nu zijn er die beweren: Uilenspiegel komt van Uil en Spiegel wijsheid en comedie. Anderen zeggen: Uilenspiegel - Uilen voor U lieden, de Spiegel van U lieden, van U, boeren en heeren, geregeerden en regeerders, de spiegel van de dwaasheden, de belachelijkheden, de misdaden van een tijdstip.
> De Uil beteekent in goeden zin: wijsheid, voorzichtigheid; in pejoratieve zin: een treurigen, belachelijken vogel, een gebrilde schoolvos, een kermis-grappenmaker, een vriend der duisternis, die men niet hoort vliegen en die doodt zonder dat men hem hoort komen, evenals de Dood.
> Aldus zegt men nogal eens: Uil, potuil, steenuil, gien uil, stommen uil, uilenmanieren, (voor 'n kleine dommerik): uilejong. En ook wel eens... uilskuikens...
> En nog ook schoone spreuken met betrek op den Uil, aldus:
> Ge gaat er nogal zeere van deure, zei den Uil, en hij wierd van de katte door 't gootegat gesleept!'[(45)].

Het pamflet verscheen slechts zes maal: nr. 2 op 25 april, 1937, nr. 3 op 11 juli 1937 (in geel-zwarte kleur), nr. 4 op 22 augustus 1937, nr. 5 op 12 november en nr. 6 in december 1937 (met een bijvoegsel van clubliederen in geel-zwarte druk). Bijdragen over de geschiedenis van 'De Vriendschap', 'Het Bargoensch', 'De Terechtstelling van den hertog van Enghien' en 'Mark Twain', wisselden af met Vlaams-culturele berichten en enkele narren-streken en boerden. Voor de clubbijeenkomsten schreef 'Falco' een *'Uilenspiegellied',* gezongen op de maat en de muziek van het Duitse Horst-Wessel-lied.

Uilenlied.

De petten op uw edle Uilenpluimen
De linten om uw eerbiedweerd'ge leen,
De pijpen boven en het bier moet heden schuimen,
Want d'Uilenspiegels zijn vandaag bijeen.

(45) Uilenspiegel, jg. I, nr. 2, 25 april 1937, blz. 1, a.

Wij zweren allen op ons Uilenkoppen,
Bijstand en steun voor iedre Uil in nood.
Wij zullen overal ons woord met daden toonen,
En houden steeds ons schild in onzen poot.

De Geest van Thyl en is nog niet verloren,
Maar doolt ter stede en door het Vlaamsche land.
Wij uilen zullen zijn bevelen steeds aanhooren,
En voeren z'uit te samen hand in hand.

Het valt niet te verwonderen dat de Roeselaarse karaktertrekken waarover hierboven reeds sprake, gestimuleerd door de 'Uilenspiegelsfeer' die in het strijdbladje en in de guitige bijeenkomsten van de club tot uiting kwamen, bij één der Uilenspiegels bevruchtend zou werken. Wij bedoelden Willem de Hazelt, alias Willem Denys.

In 1936 besprak Denys in 'De Vriendschap' het boek van Charles De Coster. Hij was op zoek geweest naar 'Tijl', de mens 'waarmede wij schermen'(46). In het bewogen, luidruchtige, luime, gespannen, kleurrijke, openbaar en toch vrolijke buurtleven van de Roeselaarse 'Nieuwmarktenaars' zag Willem Denys niet te versmaden Tijlse uitingen en Uilenspiegelse voorbeelden. Dit zou bij hem groeien tot het schrijven van een echt lokaal volksboek: *'Peegie',* dat in 1949 verscheen en door gans het Vlaamse land in toneel, in TV en langs de radio een enorm succes kende(47). Evenals Tijl Uilenspiegel op het internationale literaire vlak niet alleen in ontelbare vertalingen maar ook in eigentijdise letterkundige topcreaties - zoals soldaat Svejk van de Tjechische journalist en auteur Jaroslav Hasek (Praag 1883 - Lipnice 1923)(48) - een eeuwige aanpassing vond, zo ook zorgde Willem Denys voor een lokaal-getinte en gemetamorfoseerde 'Tijl' in zijn boek *'Peegie'*.

Roger Fieuw beschreef het boek als volgt: 'Peegie' is de triomf van de sluwheid, een populaire en twintigeeuwse variante van onze Reynaert en onze Uilenspiegel, de Vlaamsche Sancho Panza, de Vlaamse Gösta Berling, de Vlaame Toomas Nipernaadi, een tikje triviaal zoals negenennegentig procent van onze mensen, maar levend, niet alleen op papier en in de boeken, maar vooral in de verbeelding van ons volk, met de

(46) Willem Denys, Hs. van zijn voordracht (7 geschreven bladen) in het Museum voor Westvlaamse Literatuur en Archief, Arsenaal, Roeselare.

(47) Peegie verscheen in 1949 te Poperinge, 283 blz.; Peegie zijn Triem door 't Leven, 2de deel, verscheen eveneens te Poperinge, en kende in 1952 een tweede uitgave, 320 blz. Het werk is versierd met pentekeningen van L. Meeuws.

(48) Haseks 'Osudy debréko vojâka Svejka' verscheen in 1921. Het bespotte de verhoudingen in het Oostenrijks leger uit WO I, door vooral de wereld op zijn kop te zetten en het ambivalente, het dualistische van onze beschaafde en tevens barbaarse wereld te hekelen.

vitaliteit van een romanfiguur, die los van haar schepper, op grond van haar levenswaarachtigheid, een eigen bestaan is gaan leiden'[49].

De centrale figuur *'Peegie',* zoon van Pee en van Tanite, die evenals Uilenspiegel ettelijke malen werd gedoopt, de geboren Nieuwmarktenaar, de 'trimard' die steeds naar zijn Roeselaarse honk terugkeert, concentreert in zich het boertige en het luimige, het vlijmscherpe en het rake, het humoreske en het bijtende, die wij ook bij Tijl uit het volksboek en uit Charles De Coster merken.

Willem Putman schreef onaar motieven uit Denys' volksboek een 'Peegie Piot', lustig spel in drie bedrijven en zeven taferelen (Knokke 1 augustus 1953 - 13 februati 1954)[50]. De première van dit spel te Roeselare ging door op 28 maart 1954 in de zaal 'Patria', door de koninklijke toneelgilde 'De Volksveredeling' onder regie van Herman Vandermeulen uit Gent..

Van lamme goedzak tot lamme-Tijl

De Roeselaarse reïncarnatie van de volkse, oorspronkelijke Uilenspiegelfiguur in 'Peegie', verdreef de echte Tijl echter niet uit het Mandelsteedse literaire leven. Integendeel. Met de Rodenbachfeesten in 1956 herleefde Tijl, hoe wonder dit ook mag lijken na het totaal ontbreken van Uilenspiegel bij gelijkaardige feesten te Roeselare in 1909 en 1919.

In het *'Rodenbachspel'*[51] van André Demedts te dier gelegenheid geschreven en onder regie van Antoon Vander Plaetse op het Polenplein opgevoerd (1, 8, 11, 15, 21 en 22 juli 1956) duikt alléén Lamme Goedzak op. Goedzaks traditioneel berusten ('er zijn maar vier azen in de kaart', 'laat dood wat dood is', 'ik trek mij geen politiek aan'), zijn vegetatieve opvatting van het leven ('Laten we lekker eten; laten we drinken tot we niet meer weten waar ons hoofd staat...', 'slapen en vergeten kan niet verbeterd worden'), zijn eeuwig bang zijn, wordt er gesteld tegen de wekroep van Wate en Verriest, om Vlaanderen te doen herleven, en tegen de verlokking van de 'Franskiljon' en de 'Verleiders'. Wanneer Lamme in een gevecht tussen 'Vlaanderen', Egmont, Spaanse soldeniers en Franskiljons geslagen en geschopt wordt, wordt hij opstandig ('op mijn buik hebben ze geslagen. Dàt! dàt zal ik nooit vergeten'), en preekt de Vlaamse eisen aan de revolutionairen, de

(49) R. Fieuw, Snaphots gewijd aan te Roeselare bekende figuren, Roeselare, 1960, blz. 83.
(50) Gestencilde tekst, 92 blzn. Museum voor Westvlaamse Literatuur en Archief, Arsenaal, Roeselare.
(51) Gestencilde tekst in, Stadsarchief Roeselare, Modern, Afd. II Sectie C, Bank 2, Dossier 4.

volksvijanden en de franskiljons. De transfiguratie van Lamme is volledig bij het einde van het spel: ‘Wij aanvaarden niets meer. Wij pakken het. Omdat wij in ons recht zijn. Omdat wij de macht hebben. Omdat wij de trouw hebben hersteld’. Lamme eist zelfs het ophangen van de Franskiljon... maar zet hem op zijn ezel om hem uit Vlaanderen weg te voeren, al zingend:

> Weg met alwie zijn land,
> zijn volk en taal minacht!
> Gij hebt ons niets dan schand
> en bitterheid gebracht.
> Van dieredondijne,
> Van dierendondon,
> Weg met de franskiljon!

Deze eerder onverwachte gedaanteverwisseging van Lamme Goedzak, die nu typische Tijltrekken gaat vertonen en reeds bij Jan Bruylants aan te wijzen was, heeft Roger Fieuw (Roeselare 1920-1960) doorgetrokken en geaccentueerd in de conceptie van zijn *‘Albrecht Rodenbach. Toneelspel in drie bedrijven’*[52].

Het dramatische leitmotiv van dit stuk is de karaktertegenstelling tussen Albrecht Rodenbach en Pol De Mont. Beiden twisten over het al-dan-niet gunstig ogenblik voor een Vlaamse studentenstaking aan de Alma Mater te Leuven. Rodenbach keurt deze revolutionaire actie af. In de eerste oorspronkelijke versie liet Fieuw naast Rodenbach, De Mont en Bruwier enkele nevenfiguren optreden: o.a. een ambivalente Lamme-Tijl, liedejeszanger en vinkenier, en een kwapenninck, landloper en Bruegeliaanse schooier.

Fieuw tekende Lamme-Tijl als volgt: ‘Lamme Tijl... gelijkt op een sakristijn in het zwart gekleed, met een bolhoed en met een in een brede zwarte vlinder verknoopte das. Hij is flink in de zestig, slordig, maar nog fuks te been als een veulen. Zijn gelaatskleur is hoogrood en ook zijn neus ver-

(52) Gestencilde tekst van de eerste versie in: Museum voor West vlaamse Literatuur en Archief te Roeselare. Het toneelspel werd geschreven in opdracht van het bestuur van de provincie West-Vlaanderen. Verschillende versies ervan zijn bewaard. Voor de creatie van het stuk op zaterdag 17 november 1956 in de zaal ‘Patria’ te Roeselare, en een tweede opvoering daags daarna, door een gelegenheidsgezelschap onder de regie van Guido Cafmeyer en met in de hoofdrol Hector Deylgat, werd in overleg tussen auteur en regisseur de Lamme-Tijlpersonage geschrapt om toneeltechnische redenen. Slechts een vage verwijzing naar de toepassing van de taalwet terzake de liedjeszanger bleef behouden. Zie: R. Stock, Creatie van ‘Albrecht Rodenbach. De Dichter en de dood’, in: Rodenbachjaar 1956. Verslag van de interprovinciale cultuurdagen. Roeselare 17 en 18 november. Brugge, 1956, blz. 52-55.

raadt zijn voorkeur voor goede, sterke dranken. Hij heeft een olijke gelaatsuitdrukking. Hij spreekt met een lichte trilling van de kin, af en toe met kontemplatieve traagheid over hoofd en haar strijkend. Hij neemt ook graag een plechtstatige houding aan'. Lamme-Tijl zingt onbewust doch volgaarne Rodenbachs strijdliederen en kwam daarvoor voor de rechter. Bovendien deed hij de aangifte van de geboorte van zijn kind in de Vlaamse taal. Rodenbach verschaft hem de tekst van de liedjes die Lamme-Tijl laat drukken en voor het volk zingt. Gaarne zullen Pol De Mont en Rodenbach hem dan ook voor de rechter verdedigen. Op het ogenblik echter dat het dispuut tussen beide studentenleiders nopens de staking zijn climax bereikt, komt Lamme-Tijl melden dat de rechter van instructie bij hem P.V. kwam maken wegens oproerige liederen en beslag legde op de gedrukte liedteksten. Voor Lamme-Tijl is de Vlaamse kwestie zeker een sociaal probleem en dit wordt voor De Mont een doorslaggevend argument. '... Er zijn in Vlaanderen honderde, duizende, honderdduizende Lamme Tijls... Niet om onszelf wil vraag ik de staking, maar als een teken van verzet, een teken voor geheel het volk.' Toch geeft Rodenbach zich niet gewonnen. Dan komt de halfbenevelde Lamme-Tijl tussenbeide: 'Uit, amen en uit! Het bier is uit, het geld is op en morgen schijnt weer de zon. Bah!.. God schept de dag en de waard schept het bier en ik schep het geluk waar ik het vind... Gaat het niet Mijnheer Rodenbach? Maak je niet zoveel zorgen... Kijk eens naar mij, Mijnheer Rodenbach, ik heb nog nooit gelijk gehaald... Ik ben geruïneerd maar i k ben niet teneergeslagen, ik ben niet overwonnen'. Schalks smeedt hij immers nieuwe plannen om Rodenbachs liedjes toch verder te zingen. Zo zal Lamme-Tijl steeds zijn werk en wekroep verder zetten...

Met Albrecht Rodenbach kwam Tijl Uilenspiegel wel degelijk te Roeselare terug...

In het Uilenspiegeljaar 1968 bleef Tijl ook niet afwezig. Het internationaal Poppentheaterfesttival (mei 1968) te Roeselare ingericht door het Vlaams Verbond voor het Poppenspel, geanimeerd door Jozef Contrijn en Kor Van Lommel zorgde daarvoor. Het poppentheater *'Donkey'* uit Leuven voerde (op 28 april 1968) *'Tijl Torero'* uit, terwijl Kor Van Lommel met zijn Roeselaars *'Blekkerik'* in *'M.P. en de Pompeljier'* Tijl op Safari in Kafrika bracht (op 26 mei 68).

Dr. jur. Michiel De Bruyne

[Bladvulling]

Die hem scaep maect, de wolf sal hem eten.
(1518)

Dokter Paret van Handzame

Camille Paret werd geboren te Lichtervelde op 8 december 1843. Zijn vader François Paret was toen 26 jaar oud, linnenkoopman van beroep, en afkomstig uit Emelgem. Zijn moeder heette Amelie Van Overschelde, was toen 28 jaar oud en geboren te Lichtervelde. Vader Paret was waarschijnlijk ingetrouwd te Lichtervelde, en zal ongetwijfeld, genealogisch bezien, onder te brengen zijn in de welbekende familie Paret, die nu nog naam en faam heeft in de streek van Izegem.

De man stierf vroeg en zijn weduwe hertrouwde met een zekere Felix Alvoet. In augustus 1851 vertrokken de gebroeders Gustaaf en Camille Paret met hun ouders van Lichtervelde naar Tielt. Gustaaf Paret, broer van Camille, is later naar Izegem, bakermat van de familie, teruggekeerd. Camille trok andere wegen op. Hij werd geneesheer en ging zich vestigen te Handzame bij Diksmuide.

Inmiddels was Camille Paret gehuwd met Leonie Poupeler, in 1847 geboren te Elsene bij Brussel, dochter van Pieter Poupeler, overleden te Vilvoorde, en van Henriette Vanentsem, overleden te Leuven. Madame Paret-Poupeler was naar het schijnt meer bedreven in de franse taal dan in de vlaamse, zodat er zelfs wel eens wordt beweerd dat sommige franstalige werken van haar man eigenlijk uit haar pen zouden gekomen zijn.

In het gezin Paret-Poupeler waren verscheidene kinderen, ondermeer een zoon Robert, die in 1896 kandidaat-deurwaarder was.

Dokter Paret was alleszins in 1877 reeds gevestigd te Handzame, daar er in dit jaar in deze gemeente een kind van hem werd geboren, en daar in zijn oudstbekende werk achteraan gedrukt staat: ‘L'auteur; Handzaeme (Fl. Occ.), avril 1877’.

Handzame was in de oude tijd een gemeente waar er zekere literaire tradities levendig waren. In 1779 schreef koster Jan-Frans Vergote van Handzame een rederijkersspel in verzen[1]. Op 11 oktober 1876 overleed te Handzame Pieter-Jozef-Victor Raes, geneesheer, die geboren te Beveren (Roeselare) in 1837, o.m. voorzitter was van de maatschappij van Sint-Cecilia te Handzame, en lid van ‘Met Tijd en Vlijt’ te Leuven. Het is goed mogelijk, om niet te zeggen zeker, dat dokter Paret, die we voor het eerst in 1877 te Handzame zien opduiken, de opvolger was van de toen pas overleden Dr. Raes.

(1) K. Suykers, Een rederijkersspel te Handzame in 1779 (Biekorf 1953, 129-134).

In april 1877 liet Camille Paret een ‘tragédie nationale en vers’ verschijnen te Brussel bij Windels (Rue d'Artois 32), namelijk *‘Philippe d'Artevelde’,* een toneeldrama ‘en 5 actes et 7 tableaux, avec apothéose’. Het stuk was opgedragen aan de stad Gent en telde 97 bladzijden. Het boekje, een goedkope uitgave met roze kaft, meet 18 × 12.50 cm en is zeer zeldzaam geworden. Slechts in een paar grotere bibliotheken is het voorhanden. Mijn exemplaar draagt de handtekening van Dr. Paret en werd opgedragen aan mijn grootvader Pieter Van Acker, landbouwer en burgemeester te Bovekerke, waar Dr. Paret huisdokter en vriend van den huize was.

Bij een vluchtige lezing van dit drama van Dr. Paret valt het op dat de auteur zeer vloeiend frans schrijft en dat hij, misschien ook nog door de invloed van zijn vrouw, zeer vertrouwd was met de franse taal.

Hier en daar staan voetnoten gedrukt in het werkje, die erop wijzen dat Paret op de hoogte was van de grote historische publicaties van het moment. Zo staan verwijzingen opgegeven naar Gilliodts (Etudes sur l'histoire de la Belgique), Meyerus, Despars, Kervyn (Histoire de Flandre), Heremans (Dichterhalle) en Delepierre (Légendes des Flandres). De verwijzing naar historische werken gebeurt om bepaalde voorstellingen te commentariëren. Soms veroorlooft de auteur zich een toneelkundige vrijheid tegenover de gangbare gegevens der historische literatuur. Telkens wordt dan, met behulp van een citaat uit een historisch werk, uitdrukkelijk gezegd dat het wel anders gebeurd is, maar dat omwille van de loop van het drama licht wordt afgeweken van de historische waarheid.

Alleen de apotheose doet een beetje lachwekkend aan. Alles in één enkel toneel stelt de auteur naast mekaar de Maagd van Gent, Filips en Jacob van Artevelde, Leopold I en andere figuren. ‘Les Flamands vaincus, abattus, à genoux autour du cadavre de leur chef, à la vue de la Vierge de Gand, relèvent fiers la tête, ils ont l'espoir de l'avenir. Les Français, quoique vainqueurs, à la vue de cette Vierge si majestueuse et si triste, courbent la tête avec respect. Le jeune roi Charles VI plie un genou et Louis de Male, honteux, se cache la figure; la Vierge darde sur lui un regard d'un écrasant mépris. Ces deux groupes doivent par leur contraste moral faire un effet saisissant’.

Dr. Paret kon er dus niet toe besluiten Filips van Artevelde, de held van het stuk, reddeloos en definitief naar zijn ondergang te leiden, zonder te eindigen met de Vlamingen de hoop in de toekomst te geven. Ziehier hoe hij trouwens zijn apotheose opvat: ‘L'apothéose doit par son effet diminuer l'impression pénible que produit sur un public patriotique le dénoûment fatal de cette tragédie nationale, elle doit même la faire disparaître’.

In een eindnota tenslotte herhaalt de auteur nogmaals dat hij zeer goed weet dat sommige voorstellingen van de feiten in zijn stuk niet met de historische waarheid overeenstemmen, maar dat hij zich deze vrijheid veroorloofde om zijn drama vlot in mekaar te steken.

Een ander werk van Dr. Paret was *'La Grève des Houilleurs, drame en 3 acces et 4 tableaux',* uitgegeven in 1880 te Charleroi (imprimerie G. Vekeman, Rue de Marcinelle 75) en te Handzame 'chez l'auteur Dr. C. Paret'.

Het betreft hier een boekje met donkerblauwe kaft van ongeveer dezelfde afmetingen als het vorige, 79 blz. groot, 'dédié à Monsieur le chevalier Ch. de Coninck de Merckem, sénateur de l'Arrondissement de Dixmude'.

'La scène se passe dans un populeux village des environs de Charleroi, en nov. et déc. 1875'. Een sociaal drama dus in de woelige jaren van stakingen en beroeringen in de Borinage. En wellicht bedoeld als tegenvergif tegen de sociale agitatie die toen het land opschrikte. De uitgever was trouwens iemand uit Charleroi.

De tekst in proza geeft de ondergang weer van een goede en voorbeeldige mijnwerker, Jean Briom, die zich laat meeslepen in de sociale woelingen en aldus het einde van zijn gezin en van hemzelf bewerkt.

De tekst is even vlot als in het eerste toneelstuk, maar is nog meer sentimenteel en tranerig. Het was er de auteur blijkbaar om te doen effect te bereiken en de staking, oorzaak van alle kwaad, als een verderfelijk en misdadig iets te brandmerken.

Ook dit werkje is uiterst zeldzaam. Ik bezit het exemplaar dat toebehoorde aan mijn grootvader, maar buiten dit is mij voorlopig geen enkel ander exemplaar van 'La Grève des Houilleurs' bekend[(2)].

Werden de stukken van Dr. Paret ooit opgevoerd? Heel zeker. De Sint-Lutgardisgilde van Torhout heeft in 1895 in de landelijke toneelwedstrijd te Menen de eerste prijs behaald in de categorie drama's met *'De Werkstaking der Koolgravers'* van Dr. Paret.

Waarschijnlijk zal iemand het oorspronkelijk werk dat in het frans werd gedrukt, vertaald hebben en werd het stuk dan door Torhout gepeeld op het handschrift van de nederlandse

(2) De (blijkbaar door hemzelf ingezonden) notitie in Bibliographie Nationale III 89 (Brussel 1898) vermeldt alleen de uitgave van de twee bovengenoemde toneelstukken. Volgens deze notitie heeft Dr. Paret in de jaren 1873-1877 medegewerkt aan de bladen La Justice; La Revanche; L'Avenir; Le Devoir; Musée du jeune âge; L'Illustration Européenne. Alsook aan De Volksschool (Brugge) in 1877-1880.

vertaling. Er is ons immers geen spoor van een gedrukt nederlandstalig werk van Dr. Paret bekend.

Indien het waar is dat de werken van dokter Paret bij ons slechts werden gespeeld aan de hand van een handschriftelijke vertaling, dan kan misschien hierin de uitleg worden gevonden dat de naam van dokter Camille Paret als toneelauteur geheel vergeten is.

In dezelfde Sint-Lutgardisgilde van Torhout, waarvan Dr. Paret erevoorzitter was, werd in 1894 een stuk van hem opgevoerd, getiteld *'Laurens Coster'*. Hij zelf regisseerde de opvoering van dit stuk. Van dit werk is niets anders bekend dan deze ene vermelding(3). Het is dus niet geweten of 'Laurens Coster' in het frans verscheen en of de tekst die te Torhout werd opgevoerd een vertaling was, ofwel een originele nederlandse tekst. Het is in feite niet uitgesloten dat dit stuk alleen in handschrift bestond en opzettelijk door de dokter werd neergeschreven voor de toneelgilde waarvoor hij blijkbaar een voorliefde scheen te bezitten.

Op mondelinge overlevering(4) steunt de bewering als zou Dr. Paret nog een vierde werk hebben geschreven, namelijk 'Trompé mais fidèle'. Er wordt zelfs beweerd dat mevrouw Paret hiervan eigenlijk de ware auteur zou zijn.

In 'De Flikkerman', een (liberaal) kiesgazetje van Torhout(5), dd. 30 juni 1894, staat tenslotte volgende aanval op bepaalde leden van de (katholiek) Sint-Lutgardisgilde van Torhout: '... zingen en tieren onder het begraven van *Graaf Hapken,* dat geheel de Statiestraat overeind stond. Men zou moeten trotsch zijn, hé, in zulke treffelijke sociëteit gezien te worden en Dokter Paret heeft zich zeker nooit verbeeld dat eenige zijner rollen door zulke nieuwmarkters vervuld wierden'. Deze passage, genaamtekend 'Bertje uit het Kommerekot' kan misschien verwijzen naar een toneelstuk over Boudewijn Hapken, een legendarische figuur in de historie van Torhout en de streek, opgesteld door Dr. Paret. Alle verdere details hierover ontbreken echter.

Hiermee weten we ook dat Dr. Paret thuishoorde in het katholieke kamp van de dorpspolitiek. Nochtans zou de dood van Dr. Paret een enigszins storende indruk verwekken. Camille Paret overleed immers schielijk te Gent op 1 maart 1897,

(3) Volgens mededeling van dhr. R. Haelewyn, waarvoor onze beste dank.
(4) Ons bereidwillig medegedeeld door Z.E.H. K. Suykers, pastoor em. te Lendelede.
(5) Over de Flikkerman, zie H. Degraer, W. Maervoet e.a., Repertorium van de Pers in West-Vlaanderen 1807-1914, Arr. Oostende, Brugge,... (1968), 148.

vastenavond, op een gemaskerd bal, waar hij naartoe getrokken was met zijn dochter Hélène. Zijn vrouw was het jaar voordien te Handzame overleden.

Alhoewel Dr. Paret voorzitter was te Handzame van het katholiek schoolcomiteit, en dit in de jaren van de schoolstrijd 1879-83 zeker geen sinecure of een eretitel zonder meer kan geweest zijn, is het bidprentje van Dr. Paret opvallend neutraal en nietszeggend opgesteld. De omstandigheden van zijn dood zijn hier zeker niet vreemd aan geweest.

Wat er van zijn familie is geworden, is zelfs te Handzame niet meer geweten. De oorlog 1914-18 heeft de laatste getuigenissen over een dokter, die ook in de dagelijkse omgang een beminnelijk mens en een beoefenaar van de kristelijke naastenliefde was geweest, volledig uitgewist.

De eigenaardige figuur van de verzenschrijvende dokter is dus geheel vergeten. Het was zeker geen fout zulke merkwaardige man even uit de vergetelheid te halen. In de vorige eeuw telde West-Vlaanderen een hele rij geneesheren, die op allerlei gebied van cultuur, kunst en wetenschap verre boven de middelmaat uitsteken en elk op zichzelf interessante koppen zijn. Zulke man was ongetwijfeld ook dokter Camille Paret van Handzame.

L. Van Acker

Trouwgeld voor arme meisjes In oude testamenten en fundaties 1473

Niet talrijk in Oud-Vlaanderen zijn de testamenten die een bepaalde som bestemmen als trouwgeld voor behoeftige meisjes (puellae maritandae).

Een bekend voorbeeld is de schenking van ridder Pieter Lanchals, die als raadsheer van hertog Maximiliaan in 1488 op de Markt te Brugge onthoofd werd. In een bijzonder artikel van zijn uitvoerig testament schenkt hij 72 pond groten als trouwgeld dat zijn familieleden zullen verdelen onder twaalf arme meisjes ter ere van de twaalf Apostelen. De tekst van Landhals luidt als volgt:

‘Voort so ghevic twaelf aerme maechdekins omme hem lieden daer mede te stellene te huwelicke zulke als myne vrienden kiesen zullen ter eere van Gode, zynder ghebenedider moeder der maghet Maria ende den twaelf apostelen, elke de somme van zesse ponden grooten’.

De meisjes zullen uitgekozen worden door zijn ‘vrien-

den', d.i. in de mnl. betekenis van het woord: zijn familieleden in de ruime zin.

In 1528 schonk kanunnik Jan de Vico van de O.L. Vrouwekerk te Kortrijk bij testament een som van elf pond te verdelen onder elf meisjes van goede naam en faam. Met het getal 11 wilde de stichter symbolisch de H. Ursula en haar elfduizend maagden eren.

Deze twee voorbeelden - waarover Biekorf 1963, 337 - kunnen we nu aanvullen met een testamentaire beschikking van een beroemd personage, met name Guillaume Fillastre, abt van de St.-Bertijnsabdij te Sint-Omaars en bisschop van Doornik, zeer bekend ook als raadsheer van hertog Filips, zijn natuurlijke vader.

Het uitvoerig testament van de abt-bisschop werd notarieel geakteerd te Gent op 20 aug. 1473 door de Kortrijkse kanunnik Jan de Paeu. Een van de artikelen bestemt de aanzienlijke som van 500 pond van 40 groten om 'te besteden als bruidschat voor tien arme meisjes, vijftig pond voor ieder meisje'. De begunstigde meisjes zullen gekozen worden vijf uit het gebied van de St.-Bertijnsabdij (die in het bisdom Terwaan gelegen was) en vijf in het gebied van het bisdom Doornik (waarvan Fillastre titularis was).

Door deze laatste bepaling kwamen teoretisch meisjes uit de huidige provincie West-Vlaanderen in aanmerking: eerst en vooral uit Poperinge (met zijn Bertiniaanse proosdij), maar ook uit de oude dekanaten Kortrijk en Helkijn, die alsdan onder het bisdom Doornik ressorteerden.

In de Duitse landen komen tamelijk veel *fundaties* voor ten gunste van huwbare meisjes. Een voorbeeld in Oud-Vlaanderen hadden we tot nu toe niet ontmoet. Nu komt ook weer Sint-Omaars die leemte aanvullen.

Uit de H. Kruiskapel in de St.-Aldegundiskerk te Sint-Omaars is de tekst van een wandcharter uit de 15e eeuw bewaard gebleven. Die tekst houdt in dat David d'Audenfort, heer van Fontaines, zoon van Anthoine en Marie de Wissocq, veertien pond rente gefundeerd had om het huwelijk van arme meisjes of hun intrede in een klooster te bevorderen. Het inschrift - verkorting van de testamentaire bepaling - zegt uitdrukkelijk dat de fundatie voorbehouden is aan de 'povres bonnes filles de Saint-Omer'.

Dit voorbeeld uit het oude Morinië laat vermoeden dat ook andere steden in Vlaanderen zulke fundaties hebben gekend.

A.V.

- E. Vansteenberghe, Le testament de Guillaume Fillastre, in Bulletin de la Soc. des Antiquaires de la Morinie XIII (260e livraison; 1922), p. 694-728; inz. p. 717. - O. Bled, Epigraphie ancienne de la ville de Saint-Omer, p. 21 (Saint-Omer, 1896; overdruk uit t. XXIII van de Mémoires). - Biekorf 1963, 337-338.

Polders rond Oostende - Zie boven blz. 22.
De indijking van de Sint-Katerinepolder 1744-1749

De latere Sint-Katerinepolder, die sedert 1627 als spoelkom werd gebruikt voor de havengeul van Oostende, was rond 1740 reeds zover opgeslikt, dat hij slechts weinig spoelwater meer gaf. Een deel van de schorren aldaar was reeds door enkele families bewoond, en in 1742 werd door de bijzonderste eigenaars besloten de toelating tot indijken te Brussel aan te vragen.

Op 3 december 1742 werd Andries Lanszweert, groot grondbezitter in de polder, door de andere grote gelanden belast het oktrooi van indijking te vragen voor de 'schorrelanden gelegen tusschen de gauweloose kreecke, de steenschen dijck en de haven van Oostende'. Hij zou dit moeten bekomen in de tijd van zes maanden. Voor zijn onkosten werd hem een forfaitaire som van duizend patakons toegestaan.

Op 17 juli 1743 was het oktrooi nog niet afgeleverd en kreeg Lanszweert van het polderbestuur een verlenging van zes maanden(1). Het duurde echter nog tot 9 mei 1744 vooraleer het stuk in naam van keizerin Maria Theresia te Brussel werd afgeleverd.

De indijking werd toegestaan onder de volgende voorwaarden.

Er mag een zeesluis worden gebouwd, maar het water in de polder moet twee voet of 0,55 m onder de oppervlakte van het 'meylandt' of weiland gehouden worden, opdat dit water door de sluis in de vestingen van Oostende zou kunnen stromen. Alleen de eigenaars van ten minste dertig gemeten of Ha. 13.27.10 ca. hadden stemrecht in de vergaderingen van het polderbestuur.

En hier volgt een interessant voorschrift: Door ruilverkaveling zullen de landerijen van iedere eigenaar, die verspreid liggen over verscheidene beginnen, samengebracht worden in één begin.

Om de kosten van indijking te helpen dekken zal het polderbestuur gedurende de eerste vier jaren de polder zelf mogen laten bebouwen.

De eigenaars, die niet willen betalen in de kosten, worden onteigend te voordele van de polder, die hun de waarde van hun schorren zal terugbetalen. De tiendheffers moeten mede-

(1) Rekening van de indijking van de Ste-Katerinepolder bij Oostende, 1744-1749, f, 2-9. (Rijksarchief te Brugge. Brugse Vrije. Reg. n° 14970). De folios tussen haakjes verzenden naar deze rekening.

betalen in de kosten voor 1/11 van de oppervlakte van de landerijen waarop tienden geheven worden, zoniet valt de opbrengst van de tienden gedurende twaalf jaren aan de polder. De niet door de vroegere eigenaars opgeëiste gronden worden eigendom van de generaliteit van de polder. Veel kleine landerijen waren in dit geval, omdat de afstammelingen van de vroegere eigenaars hun titels van eigendom verloren hadden, aangezien de polder sedert 1627 onder water was gezet.

Onder de werklieden die aan de indijking kwamen werken, bevonden zich veel vreemdelingen die soms iets op hun kerfstok hadden. En om de vooruitgang van de werken niet te hinderen mocht geen enkele van deze werklieden gedurende de indijking vervolgd worden wegens vroeger aangegane onbetaalde schulden.

De polders die achter de nieuwe polder liggen en beschermd worden door de nieuwe dijken, moeten bijdragen in de kosten ervan, en dit pro rata van de grotere veiligheid die zij daardoor genieten.

De schaapdrift, alsook het vis- en jachtrecht mogen verpacht worden, ten ware de vroegere eigenaars ervan hun titels voorlegden.

Gedurende twaalf jaar blijven de ingedijkte landerijen vrij van alle feodale rechten. En de inwoners van de polder worden gedurende zestig jaar ontslagen van alle verbruiksbelastingen (droits de consomption), zoals dit door het plakkaat van 23 juni 1732 was toegestaan aan de ‘terres franches’ van het land van Aalst[(2)]. Het in de polder voortgebrachte koolzaad, dat niet kan verkocht worden in het binnenland, mag gedurende zes jaren uitgevoerd worden naar het buitenland vrij van uitvoerrechten.

Gedurende zestig jaar mag de generaliteit bij de herbergiers in de polder voor de onderhoudswerken één gulden heffen per ton bier, zes gulden per ton wijn en zes sols per stoop brandewijn.

Bij dijkdoorbraken mag terstond heringedijkt worden zonder nieuw oktrooi.

Aan de fortifikaties van Oostende moet éénmaal tweeduizend gulden worden betaald voor het opwerpen van een verdediging of halve maan rond de sluis; en geen enkel gebouw mag opgericht worden op minder dan 300 roeden of 1152 meter van de St.-Katerinekreek (f. 12-24).

(2) Door dit plakkaat werden de vrije gronden te Steenhuize, St-Amands, Opdorp en Wieze-Kapittel, vrijgesteld van de rechten op bier, wijn en brandewijn. Maar omdat er te veel gesmokkeld werd naar de omliggende plaatsen, werd voor ieder dorp het maximum aan drank vastgesteld, dat vrij bleef van lasten.

Op 23 juni 1744 werd een overeenkomst gesloten met Jan Filips Lippens uit Moerbeke-Waas, grote gelande van de polder, om de indijking te ondernemen voor 72.000 gulden, buiten de levering van het zinkrijs, dat ten laste van de polder viel. (f. 24^{v}.

Voor de levering van het zinkrijs en het bouwen van de sluis gaf Lippens 18.000 gulden of 3500 lb. groten in lening aan de polder. (f. 24^{v}-27).

De indijking was waarschijnlijk voltooid in de zomer van 1745, want op 24 september 1745 wordt een overeenkomst gesloten om de nieuwe polder volledig uit te rusten voor de landbouw, door het ‘vellecannen (opvullen en in beddingen leggen van) alle de killen ende creken... geene meerdere breede hebbende dan een roede brugsche mate (3,84 m), ende t'eynden dies labeuren ende cultiveren alle de landen van den voornoemden polder’, zodat de eerste oogst reeds in 1747 zal ‘geschooren’ worden. Aan Lippens werd ook opdracht gegeven de landerijen te bezaaien en later de oogst te doen ‘snijden, dorsschen, schoonmaecken’, in zakken te doen en te leveren aan boord van de schepen. Daartoe was hij ook verplicht te zorgen voor de nodige bruggen, stallen, ‘keeten ende cabaenen’, nodig voor het bebouwen van het land en voor het onderbrengen en het dorsen van de oogst. De helft van de opbrengst zal gaan naar de polder en de andere helft naar Lippens. Uit de helft van de opbrengst van de vierde oogst zal hij 1800 gulden betalen aan de polder. Maar, indien in deze vier jaren meer dan de helft van de vruchten in de polder vernietigd wordt door ‘inondatie, vorst, haegel, fouragerijnghe des legers ofte ander ongeval’, dan zal hij één jaar langer de polder mogen bebouwen. Indien de vruchten beschadigd worden vóór maart, moet hij opnieuw gerst zaaien.

Na de vier jaar zal de polder ‘op prisie’ overnemen al de ‘timmer’: ‘t'sij stallen, cabaenen en brugghen’. Na de derde oogst zullen de landen uitgemeten en verkaveld worden. Wat het bebouwen van het land betreft, zal het eerste en het derde jaar ‘saet’ zijn, het tweede en het vierde echter gerst. (f. 2831).

Op 6 oktober 1745 beslist het polderbestuur 24.000 gulden te ontlenen aan 4% voor het maken van de sluis en de levering van het zinkrijs, alsook een watergeschot te stellen van 3 lb. groten per gemet, te betalen vóór 1 januari 1746, zoniet wordt een interest geheven van 6%.

Men ontleende echter slechts 21.000 gulden aan zes leden van de Brugse families Veranneman, d'Hulster en van Ockerhout, alsook aan een kapelaan van St.-Walburga en aan de dis en een konfrerie van St.-Gillis te Brugge.

Het watergeschot van drie lb. gr. werd betaald door 39 eigenaars voor een oppervlakte van 1261 gemeten 1 lijn en 15 roe-

den, met daarbij 500 lb. gr. betaald voor de tiendrechten van de abdijen van Saint-Ricquier (arr. Montdidier-Somme) en van Vicogne (arr. Abbeville-Somme). De twintig niet-betalende eigenaars waren meestal kerken, pastorieën, kosterijen en konfrerieën. Samen bezaten zij 292 gemeten 2 lijnen 23 roeden.

De vijf grootste grondbezitters in de nieuwe polder waren: André Lanszweert: gem. 256.0.83 roeden; de kerk van Oostende, die weigerde het dijkgeschot te betalen: gem. 110.2.92 roeden; Joseph Oliviers: gem. 107.2.49 roeden; de Brugse St.-Donaaskerk: gem. 89.2.23 roeden; Jan Baptiste Coppieters: gem. 78.0.55 roeden; en eindelijk Jan Filips Lippens, die de indijking en de ontginning van de polder bezorgde: gem. 73.2.04 roeden (f. 31-49).

De opbrengst van de eerste vrucht of de oogst van 1747 bedroeg 1958 7/8 razieren Oostendse maat winterkoolzaad, 1674 1/2 razieren zomerkoolzaad en 4286 3/4 razieren zomergerst(3). De helft van de verkoop van de oogst bracht voor de polder 7140 lb. 19 sch. 7 groten op (f. 50-59).

Volgens akkoord moest de tweede oogst, namelijk van 1748, uitsluitend bestaan in gerst. Maar Lippens had gem. 235.2.47 roeden bezaaid met koolzaad en de rest of gem. 1330.0.93 roeden bezaaid met gerst. De opbrengst van de wintergerst bedroeg 11.356 3/4 razieren, en de zomrgerst 3378 1/4 razieren. Het aandeel van de polder in de verkoop van deze gerst bedroeg 6067 lb. 5 groten, maar de levering ervan kon niet op tijd geschieden, omdat er te weinig ‘cabaenen’ en te weinig dorsvloeren beschikbaar waren (f. 59^{v}-66). Het winterkoolzaad wilde de polder niet aanvaarden. Maar, na beroep bij de Raad van Vlaanderen, moest het polderbestuur het toch aanvaarden. Dit had 2949 3/8 razieren opgebracht. Het aandeel van het polderbestuur in de verkoop ervan bedroeg 2031 lb 16 sch. 4 gr. (f. 125-127).

De kosten van de bedijking waren te betalen aan J.F. Lippens. Het polderbestuur ontleende daarvoor op 6 oktober 1748 aan Cornelis Carpentier 60.000 gulden aan 5 1/2% interest. Volgens de overeenkomst van 23 juni 1744 over de indijking, moest de eerste helft van 76.000 gulden betaald worden aan Lippens, wanneer de dijken gesloten waren en de polder van de zee was afgesloten; en de tweede helft, wanneer ‘de voorseijde dijckagie in sijne volle cruijne, besoodinghe ende profil voltrocken ende overgenomen soude sijn geweest’ (f. 67-68).

Lippens eiste echter de twee betalingen op, alhoewel het polderbestuur niet tevreden was over de werken. Maar op 3 november 1747 en 16 oktober 1748 werd het bestuur door

(3) Een raziere Oostendse maat bevatte 170 liter. Een hoed Brugse maat bevatte 172 liter.

de magistraat van het Brugse Vrije verplicht 66.000 gulden met de achterstallige interest te betalen. Alleen 6.000 gulden werden afgetrokken wegens onvoldoende werk aan de sluis. Zo ontving Lippens 11.000 lb. gr. met daarbij 2031 lb. 16 sch. 8 gr. voor de interest (f. 81-84).

In de nieuwe dijk waren 'merckelick holligheden bevonden,... die niet wel andersints dan door afdrift van schaepen sluijtelick ende remedierelick en waeren...'. Daartoe werd op 15 maart 1748 de schaapdrift aldaar verpacht aan Filips Lanszweert voor 10 lb. gr. (f. 73).

Het voornaamste materiaal voor het opwerpen van de dijken was het zinkrijs, waarvan er in totaal 226.886 werden geleverd. Voor het bouwen van de sluis werden er nog 76.596 geleverd, alsook 2395 bonden geerden of roeden. Maar 9 september 1744 gebeurde er een 'doorbraecke des polders'. Nu moest nieuw zinkrijs worden aangekocht om de doorgebroken dijken te herstellen, namelijk 191.472; dus 88% van de eerste levering zinkrijs voor het opwerpen van de dijken. Wat wijst op een belangrijke dijkdoorbraak. (f. 96^{v}-104).

Voor het bouwen van de sluis werden eerst de drie gronden ervan 'gecallefatert' of met teer dichtgemaakt. Er werd eiken timmerhout geleverd, 'paelplancken en pijlen', d.w.z. gescherpte palen en balken, schofbalken voor de sluis en 'slijckhouten pijlen'. Voor het metsen van de sluis werden bakstenen geleverd, 'tarras' of cement in tonnen, alsook kalk en zand.

Het arduin voor de sluis werd gekapt volgens vooraf opgemaakte modellen en geleverd door de steenhouwer Frans Walckiers uit Brussel. Daarenboven werd nog een houten roosterwerk gemaakt voor de sluis 'soo van vloet als van ebbe', en zinksteen geleverd. Een deel van het houtwerk van de sluis werd 'benaghelt', namelijk 'het sturtebedde, slaghbalcken (sluitbalken) ende cloosterhautten (sluithout)'. Dit houtwerk bestond uit '1350 voeten van elf duymen viertante'(4). Voor de sluisdeuren werden koperen potten en kroesen geleverd, alsook de stenen. Ook een aankoop van vier 'domme crachten' of tegengewichten wordt in rekening gebracht.

De rijshoofden van de sluis werden verhoogd met aarde, maar aan de zeekant werden zij verhoogd met vette graszoden. (f. 112-120).

Na de indijking liet men de dijken nazien en beoordelen door een specialist, Cornelis De Meyer, dijkgraaf van de Generale Vrije Polder te Sinte-Margriete en Waterlandkerkje. En toen de

(4) De oppervlakte was dus 37 m^2. Een Brugse voet van elf duimen lengtemaat) was 0,2743 m, een duim = 0,02494 m.

polder het eerste jaar bezaaid was kwam Cornelis De Meyer, samen met drie landslieden uit IJzendijke, die grote gebruikers waren in nieuw ingedijkte polders, de gezaaide vruchten nazien, waarvan zij de 'defectuositeijten' toonden, en de 'middelen van redres' voorschreven. Eén van hen, Pieter Bruintiens, was eerst negen en dan nog zes dagen ter plaats geweest voor besprekingen. Maar verder in 1747 hield hij toezicht over de vruchten, van 12 juni tot 24 december 1747. Het volgende jaar duurde dit toezicht tot 26 december 1748, maar het was slechts begonnen in augustus. Bruintiens liet ook monsters van de zaden onderzoeken.

Om echter de opbrengst van de vruchten in de nieuw ingedijkte polder te kunnen nagaan, hadden de grote gelanden vier kleine partijen land aldaar bekomen, waarop zij gerst en koolzaad lieten zaaien, ten einde de gemiddelde opbrengst per gemet te kunnen berekenen. Iemand was belast de vruchten van deze partijen te bewaken om alle kwaadwilligheid te beletten (f. 125-133).

Gedurende de bedijking kwam de Oostenrijkse Successieoorlog het werk storen. Vanaf 1744 vielen de Fransen ons land binnen. Van 18 tot 23 augustus 1745 belegerden zij Oostende, waarna de stad zich overgaf. Het garnizoen telde 3.567 man. De Fransen bleven Oostende bezetten tot einde januari 1749[(5)].

Joannes de Riese, die gewoonlijk belast was met het toezicht van de sluis van de polder, moest er een speciaal toezicht uitoefenen gedurende de dagen van het beleg.

Voor de Franse gouverneur van Oostende, Loewendal, moest een tuin van twee gemeten worden afgestaan en bewerkt. Deze last kocht de polder af voor 54 lb. 6 gr. De Franse kommandant van Oostende Hugues de Lamotte, ontving ook gratifikaties voor de jaren 1746 en 1747, samen 48 lb. 18 sch. 8 gr. (f. 128^{v}-129). De polder schijnt echter niets te hebben geleden van de oorlog.

Het bestuur van de polder werd herhaalde malen genoopt J.F. Lippens voor het gerecht te dagen wegens niet uitvoering van zekere bepalingen van de overeenkomsten tot indijking en tot bebouwen van de polder, alsook een proces in te spannen tegen zekere 'pretense' tiendheffers, die geen récht haddén op tienden in de polder.

De landmeters Malstaff en Heems ontvingen 178 lb. gr. om de polder te meten en in kaart te brengen. Maar bij het horen van de rekening waren zij nog bezig met 'een uytlegh ende bewijs van elcx proprieteyt' op te maken.

Speciale aannemers waren door een aanbesteding van 20

(5) B.J. Gailliard, Kronyk of tydrekenkundige Beschryving van de Stad Brugge. Brugge, 1849, blz. 311-312.

augustus 1748 belast met het delven van al de grachten voor 396 lb. 19 sch. 2 gr., en daarbij kwamen nog 3 lb. 1 sch. gr. 'over het applaneren van den duijnegracht' (f. 134-139).

Tegen aannemer Lippens waren nog talrijke processen aanhangig wegens 'de onbestandige culture ter eerster jaerschaere, als ter causen van het vergiftigh oncruyt, bij hem in den polder gebracht'. Alsook over de 'verrotte schelven' en wegens de oogst van 1748. Hij vroeg nog de betaling voor 'eenighe vermeten overwercken', alhoewel hij, op last van de magistraat van het Brugse Vrije, de volle betaling ontvangen had, zonder dat de werken voleindigd waren. Daarenboven had hij 'een ruym achtste part (van de tweede) vrught des polders' achtergehouden, 'waermede (hij) tot hier toe heeft weten in burse te sitten'. Wat er van al deze beschuldigingen waar was weten we niet. Maar Lippens wilde van geen 'accommodement' weten (f. 134-146).

In het slot van de rekening (f. 145^{v}) werd besloten te vragen aan de Geestelijken en Leden van Vlaanderen, dat de provincie zou doen herstellen 'den zeedyck aen de bywaght', zoniet zou het polderbestuur vragen dit werk zelf te mogen uitvoeren, maar op de kosten van de provincie.

De totale ontvangsten in de rekening bedroegen 36.276 lb. 19 sch. 5 gr., en de totale uitgaven 37.694 lb. 2 sch. 6 groten, zodat er een tekort was van 1417 lb. 3 sch. 1 groten.

De rekening werd op 17 november 1749 ter goedkeuring voorgelegd aan de magistraat van het Brugse Vrije.

Jos. DE SMET

Bargoens te Veurne

Mijn zegsman omstreeks 55 jaar oud en afkomstig van Veurne vertelde mij het volgende: 'In de Handboogstraat gezegd Ambachtstraatje in Veurne werd tussen de twee wereldoorlogen in de sprotrokerijen aldaar gevestigd nog bargoens gesproken door de thans volledig verdwenen sprotrokers. De "Juge" Claeys in Veurne (hij was Vrederechter van omstreeks 1930 tot 1947-48) kon een half uur lang bargoens spreken als het moest!'

Ten bewijze dat hij ook wat B. kende haalde mijn zegsman volgende zin aan: 'Spant naar zijn gibbe (met ie zoals in hier) en michelt den drol' wat, naar het schijnt, betekent: 'Kijk naar zijn gezicht en gebaart van niets'.

R.V.B.

Vergroting van het stadhuis van Eeklo
Bijbouwen van een raadkamer
1410-1411

In de jaren 1410-1411 werden belangrijke werken uitgevoerd aan het stadhuis van Eeklo: ‘de goede lieden vander stede’ besluiten namelijk een raadkamer bij het bestaande schepenhuis bij te bouwen(1).

Voor het metsen van de muren kopen ze 10.200 stenen, 10 zakken kalk en 11 voer leem. De raadkamer wordt opgetrokken in 11 dagen door twee metsers, Michiel en Lamsin Gansterman, bijgestaan door 2 dienders gedurende vijf dagen en door 1 diender gedurende 6 dagen.

Het dak bestond uit latwerk bedekt met ‘tigghelen’ zodat het Eekloos stadhuis reeds in 1411 met pannen gedekt was(2).

De raadkamer werd gevloerd met 1000 ‘paveerstenen’ in 5 dagen waarvan Pieter Gansterman fs Pieter er 3 voor zijn rekening nam en Pieter Gansterman fs Lamsin de overige twee voor zich nam. De familie Gansterman waren metsers die vaak opdrachten voor de schepenen van Eeklo uitvoerden(3). Voor het witten van de muren van de kamer werden twee zakken kalk verbruikt. Voor de schouw kocht men een ‘cafcoenysere’ dat 40 pond woog.

In de kamer stak Symoen Van den Hende ‘twee Doornicsche veinsteren ende een ander veinster’. Aan de vensters bevestigde hij ‘vier dobbele leden ende acht eynkle, vier yserine clyncken ende sluutselen’. Langs de muur timmerde hij banken en verfraaide de ‘vierscare’ en de ‘stagen’ met houtwerk. Voor het hangen van de deur kocht men ‘een groot led’.

Het bouwen en het inrichten van de raadkamer kostte in het geheel bijna 142 p. par. Dit is geen groot bedrag zodat die raadkamer niet zo bijzonder groot kan zijn geweest.

In bijlage geven we de voornaamste posten van die vergrotingswerken.

L. Stockman

(1) Die uitgaafposten staan in de rekening van 1410-1411, bewaard in het Algemeen rijksarchief te Brussel, Rekenkamer nr. 34360 f° 8 r° tot 9 v°.

(2) In 1414 metsten Michiel en Lamsin Gansterman een waterput voor de stad. Zie L. Stockman, Openbare werken in het Middeleeuws Eeklo (1403-1500), in Appeltjes van het Meetjesland nr. 17 (1966), p. 192.

(3) Na de verwoesting van Eeklo tijdens de Gentse opstand tegen Filips de Goede in 1452, werd het dak van het schepenhuis opnieuw met stro gedekt. ARA RK nr. 34388 f° 7 r°: ‘Item betaelt vander stedenhuus te deckene van stro, banderoeden, teen, hysere lukene ende plaesterne’.

Bijlage
Uitgaafposten uit de rekening van 1410-1411

‘Item voort was tovereendraghen vanden goeden lieden vander stede dat men besteden zoude an dit voorseyde huus vander stede, een raedcamere. Twelke dat besteedt was te makene bij den buerchmeester ende bij scepenen an Symoen Vanden Hende. De welke Symoen Vanden Hende daertoe dede thoud van der temmerage met twee Doornicsche veinsteren ende een ander veinster ende met twee banken in de voorseyde camere lancs achter den muer duer streckende, ende vierscare te heghene met houte weerke ende noch ander weerc, de stagen ende andersins verheghene also ment zien mach ende van den weerke, waerof Symoen hadde 21 p. 12 sch.

Item te deser voorseyde camere waren ghebesecht ende ghecocht 6000 steenen tieghen Pieter den Hart, elc duust omme 30 gr. comt 9 p. par.

Item noch waren ghebesecht ende ghecocht 3000 steenen tieghen Allaerd den Coninc, elc duust omme 48 gr. comt 7 p. 4 sch. par.

Item waren ghecocht noch 600 steenen, 500 tieghen Pieter Joos ende 100 tieghen Pieter Ganstelman ende coste elc hondert 6 gr. comt 36 sch. par.

Item te deser voorseyde camere waren ghebesecht 10 sacken calcs, de 7 sacken waren ghehaelt bij Pieter den Zwaef ende 3 sacken bij Symoene Lambrechs ende coste elk sac van bringhene ende tcalc 8 gr. comt 4 p. par.

Item waren ghecocht ende ghebesecht an de voorseyde camere 11 voeder leems ende coste elc voeder 3 gr. comt 33 sch. par.

Item hier naer commen de weerclieden die dese voorseyde camere maetsten ende wrochten.

Item eerst zo maetste Michiel Ganstelman vijf daghen ende hadde 7 gr. ende twee inghelsche sdaechs comt 38 sch. 4 d. par.

Item Lamsin Ganstelman wrochte vijf daghen waerof hij hadde 6 gr. ende twee inghelsche sdaechs comt 33 sch. 4 d. par.

Item waren dese voorseyde maetsen ghedient van Pieter Blommaert 5 daghen van Godin Vander Huest 2 daghen ende Rase Blommaert 3 daghen ende hadden elc 5 gr. sdaechs comt 50 sch. par.

Item noch maetsten in dese voorseyde camere Pieter ende Pieter Gansterman elc 6 daghen ende hadden elc 7 gr. sdaechs comt 4 p. 4 sch. par.

Item Claeys De Bul diende de maetsen voorseyd 6 daghen ende hadde 5 gr. sdaechs comt 30 sch. par.

Item betaelt eenen reep daermede dat de stellinghe ghemaect was 3 gr.

Item betaelt dat te Willem Smeeds ghehaelt was
een cafcoen ysere ende wouch 40 pond, etc pond eenen groote comt 4 sch. par.
noch een trecyser wouch 14 pond comt 14 sch. par.
noch drie ankers elc hanker wouch 7 pond comt 21 sch. par.

Item dese voorseyde camere was besteedt te deckene an Joeys Vander Velde de welke daertoe dede tigghelen, latten, ysere, calc ende dat daertoe behoorde ende andersins der stedenhuus te heghene daer de lodyn ghoten gheleyt waren ende andersins te stoppene ende vanden weerke dat hij daer dede. Van al zo hadde hij 32 p. 8 sch. par.

Item so was de voorseyde camere ghepaveert ende daertoe waren ghecocht 800 paveers steenen ende waren ghecocht tieghen Pieter ende Willem De Zwaef, elc hondert omme 10 gr. comt 40 p. par.

Item so was dese camere al wit becalct, waertoe dat ghebesicht waren twee sacken calcs, ende elke sac coste 8 gr comt 16 sch. par.

Item wrochten an idese paveringhe ende an tcalken Pieter Gansterman fs Lamsins 3 daghen ende Pieter Ganstelman fs Pieters 2 daghen ende hadden elc 7 gr. daechs comt 35 sch. par.

Item Claeys De Bul diende de voorseyde maetsen drie daghen ende hadde 5 gr. sdaechs comt 15 sch. par.

Item so was an dese voorseyde camere ghedaen een slot met 4 slotelen, twelke coste met den naghelen 12 sch. par.

Item so waren noch daeran ghedaen an de veinsteren vier dobbele leden ende acht eynkle, vier yserine clynken ende de sluutselen ende tander dat daertoe behoorde ende de naghelen, ende was al verteent ende coste al 36 sch. par.

Item een groot led, daer an dat de duere hanct, ghehaelt te Willem Smeets coste 3 sch. par.'

N.B. stage = verhoog; heghene, verheghene = opknappen, in orde brengen.

Tweefelen-Drèfelen

De Bo spreekt van 'tweefelen' voor 'door vleiing, beloften, enz. zachtjes aantrekken' en citeert: zij tweefelden hem in de herberg.

Te Brugge wordt inderdaad tweefelen gebruikt, terwijl men te Knokke 'drèfelen' bezigt en te Veurne 'prèmen', beide vormen door De Bo niet opgegeven.

R.V.B

De gilde van Sint-Ivo viert Brugge 1639

Ten jare 1592 werd te Brugge gesticht: ‘De confraterniteyt vande practisynen ende andere ten lande vanden vryen by hemlieden inghestelt int jaer 1592 ter eeren vanden H. vriendt Godts St Yve als haerlieden patroon ende protecteur’.

In het jaar 1636 bestond de gilde uit 27 leden (op 31 betaalden er 4 niet), die 20 gr. lidgeld betaalden en 26 deden, die 12 gr. neertelden.

De inkomsten der gilde bestonden uit: 1. genoemde lidgelden; 2. boeten voor professionele fouten; 3. boeten voor het verzuimen van de jaarlijkse goddelijke dienst; 4. doodschulden; 5. proficiatten (nieuwe benoemingen); 6. furnissementen en informatien; 7. van elke eis ter vierschare 1 gr.; 8. van elke passeringe, arrest of decreet 2 gr.; 9. prosentwijnen; 10. renten.

Telken jare, op het feest van Sint Ivo, 19 mei, werd de rekening gesloten door de sekretaris en gepresenteerd aan het gildbestuur.

Daaruit blijkt dat de inkomsten dienden tot het onderhoud van de gildekapel, het celebreren van een goddelijke dienst op hun hoogdag, maar in hoofdzaak om jaarlijks, en liefst twee dagen naeen, een Breugeliaanse maaltijd te houden.

Charles Gomez, sekretaris, presenteerde echter op 26 mei 1641 de rekening over de drie verlopen jaren, respectievelijk gesloten op 19 mei 1639, 40 en 41. Daarin geeft hij een nauwkeurige beschrijving van de uitgaven voor de maaltijden die gehouden werden op 9 en 10 okt. 1639.

Dat die heren heel wat konden verwerken, bewijzen de volgende posten.

Uitgaven voor het gildemaal 1639

	p.	sc.	gr.
Voor drye weerebouten t'samen weghende 28 p. a 9 gr. yder pont, compt	-.	21.	-
over 28 1/2 pont ossevleesch, 7 gr. yder pont compt	-.	16.	71 1/2
voor een vierendeel sout tot soutten van tvoors. vleesch	-.	2.	4
anden brey voor thuus bringhen van tvoorseide vleesch	-.	-.	6
van twee weereschouders, twee quartieren	3.	4.	6

steertschotels ende
hancken, met roet
tsamen geweghen
86 ponden a 9 gr.
yder pont, compt

voor twee sticken calfvleesch om bollekens te maken	-.	3.	4
voor vier coetonghen a 7 sch. gr. ieder compt	-.	20.	-
voor onderhalf pont saucissen	-.	3.	-
anden brey over thuus bringhen van tghone voorseit	-.	1.	-
voor 16 coppelen duiven a 10 gr. yder coppel	-.	13.	4
voor 4 coppelen kieckenen om te braeden a 3 sc. 6 gr. yder coppel, compt	-.	24.	-
noch twee coppel kieckenen om te stooffen thadvenante als vooren, compt	-.	8.	-
voor drye braetverckens a 4 sc. gr. t' stick en 3 gr. over tpontghelt, compt	-.	12.	4
voor t' schouden vandier	-.	1.	6
over onderhalf 25 eyeren a 2 sc. gr. het 25, compt	-.	3.	-
voor twee coppelen conynen a 2 sc. 4 gr. de coppele	-.	4.	7
voor vier reesen vyncken a 1 sc. 7 gr. de reese, compt	-.	6.	4
voor vier cideroenen	-.	3.	-

voor vier tourten	-.	16.	-
voor vier clocxkens	-.	5.	3
voor vier spaensche pasteykens	-.	20.	-
voor vier schotelen marck rafoelen	-.	8.	-
voor vyf schotelen blanmenge	-.	13.	4
voor een steen boter	-.	8.	-
voor een canne wynasyn	-.	-.	10
voor dry pinten bierasyn	-.	-.	6
voor een pinte olie van lyve	-.	1.	2
voor een eltken sout	-.	-.	4
noch een half pont boter	-.	-.	8
voor een canne mostaert	-.	-.	12
voor noch onderhalf pont boter	-.	2.	-
voor bancquetterie ten eersten daghe	1.	13.	6
voor specerie	-.	5.	7
voor een pont brootsucker om op de spyse te screpen	-.	3.	4
voor een pont spaensche cappers	-.	1.	8
voor 3 pinten olliven	-.	8.	-
voor bancquetterie op den tweeden dach	-.	10.	2
voor vier blomcoolen	-.	5.	-
voor groensels	-.	1.	6
voor rau fruyt	-.	5.	6

voor een dosyne wafelkens	-.	3.	-
voor vier roomcaesen en vier boterkens	-.	6.	-
voor noch twee roomcaesen en twee boterkens	-.	3.	-

voor dertich voeten tafels	-.	5.	-
voor noch twee cideroenen	-.	1.	6
voor t'draeghen vande spyse ten huyse vanden cock totten huuse vanden proost ende weder	-.	3.	3
voor d'huere van ketels	-.	1.	3
voor vychtich hout om te coken	-.	12.	-
voor de vrecht	-.	-.	6
voor een half hoet colen	-.	6.	8
voor vyf pont laert	-.	5.	10
voor een pont verjus, lemoenen, sola ende paccoorden	-.	2.	-
voor zes wafelkens	-.	1.	6
voor noch rau fruyt	-.	3.	4
voor pensen en schapshoofden	-.	4.	4
voor potten	-.	3.	10
voorts anden cock voor syne moyenessen den tyt van twee daghen	1.	3.	4
(Hier volgen 3 posten voor dienstknechten die hielpen bij de maaltijden en in de kapel, bedragende resp. 6 sc. 8 gr., 10 sc. en 10 sc.).			
Voorts an Joos Verplancke over	10.	5.	4

leverynghe van wyn ten daghe vande maeltyden, per quictantie			
Voorts betaelt an Jacques Osyelioen en Loys Peperzeele over leverynghe vande proven ende broot ten daghe vande maeltyden, te weten op de 9. en 10. octobre 1639, de somme van 6 ponden 14 (sic) sc. 1 gr. per heml. quictantie	6.	16.	1

In die laatste post zijn twee brooddelingen aan de armen begrepen, een van 140 broden en een van 100 broden. (Ik reken zoals het gebeurde in 1637). Elk brood kostte 6 gr., dus samen 1440 gr. of 6 pond. Bleef dus voor het brood verorberd in de maaltijden: 16 sc. 1 gr. (In 1637 bedroeg de uitgave 19 sc.).

In totaal kostten de maaltijden 28 pond 18 schellingen 1 grote. Ongeveer 40% daarvan, t.w. 10 pond 5 sch. 4 gr., ging naar de wijn.

In 1637 waren er 50 betalende leden. Te oordelen naar de levering van bancquetterie op de twee verschillende dagen, moeten Wij bestuiten dat er veel afwezigen waren op de tweede maaltijd, tenware de spijskaart minder voorzien was.

De gildebroeders aten aan vlees en gevogelte: 142 pond (gewicht) schapen- en ossevlees, 4 koeietongen, 3 braadvarkens, 12 kiekens, 32 duiven, 4 konijnen, 2 stukken kalfsvlees, 5 pond laert (spek), 1 1/2 p. worsten, een onaangegeven hoeveelheid pensen en schaapshoofden en 4 resems vinken.

Dit alls werd, zoals gezegd, overvloedig begoten met wijn. Te oordelen naar de prijs, 10 p, 5 sc. 4 gr, moet dat een vat wijn

geweest zijn. (Een stuk 'vin de tours' kostte in 1639 nl. 12 ponden gr.)

Er werd weinig brood gegeten, maar nogal veel banketgebak en soortgelijke zaken. Weinig groenten kwamen op tafel. Voor nagerecht aten zij kaas, boterkens, fruit, taarten en andere versnaperingen. Wij bemerken dat een citroen zoveel kostte als 1 pond vlees (9 gr.). Een bloemkool kostte nog meer: 15 gr.

Veel nieuws vertellen we hier niet. Het is algemeen bekend, dat de gildbroeders bij hun jaarlijks teerfeest ten minste een dag ten volle wilden genieten van de geneugten van het leven en er in slaagden ongelooflijke hoeveelheden voedsel naar binnen te werken.

Wij meenden er echter goed aan te doen de samenstelling van zo een spijskaart te publiceren, ten einde allerhande vergelijkingen mogelijk te maken(1).

De bovenstaande gegevens haalde ik uit het register der Brugse gilde van St. Ivo, over die jaren 1637 tot 1676, register in privaat bezit van Mevr. M. Maertens-Verkinderen, uit Bavikhove, die mij toeliet dit te publiceren en waarvoor ik haar hier van harte dank.

G. Pottie

Vlaanderlingen

Op de vraag in Biekorf 1970, 128: of Gezelle ook elders dan in *'t Jaer 30* (1865) de term Vlaanderlingen heeft gebruikt.

'Gezelle gebruikt het woord zeker nog eens in het gedicht *[Bruiloft]* 'Dat ze altemael die God verachten...' in Tijdkrans, Herfstmaand (Baur, dundruk^3, II, bl. 225) d.d. 6.4.1891. De eerste strofe aldaar eindigt: '...zoo lange, o God, wij Vlaanderlingen, u herten rein ten autaar bringen'.

Ongewone benaming? Niet voor de etymologiserende Gezelle. En zijn bron? hij las, kende en... vond zoveel.

K.d.B.

Pieter-Jan Rembry van Menen heeft omstreeks 1830 (?) die benaming Vlaanderlingen gebruikt in zijn gedicht 'De Lof der Vlaamsche Boeren'. Hij roept zijn toehoorders op met het vers: 'Komt die den landbouw mint, komt lieve Vlaanderlingen...' Zie daarover Rembry-Barth, Hist. de Menin III 188; IV 830-833.

M.D.

(1) Zie o.m. de gildemalen van de Brugse St.-Joosgilde in 1450 en 1501, uitgegeven door P. van Zeir in Biekorf 1961, 309-314. En vgl. de Driekoningenmaaltijd van de Kortrijkse magistraat in 1456, door ons medegedeeld in De Leiegouw IV, 1962, 275-281.

Taalaantekeningen
Vervolg van blz. 115

Z

Z. Stafrijmspel met de letter z: Ze zoun zijnder zeker zeggen: ze zijn zijder zeker zot! Veurne, 1950.

ZAAD. Hij heeft een zaadje in zijn vlerke: is lichtjes aangeschoten (van de drank). Bavikhove, 1946.

ZAAIEN. (Heeft als O.V.T. ook de vorm zoei; vgl. draaien, droei, gekkenderwijze: kraaien, kroei) Oostnieuwkerke, 1965. Zaaien naar de zak: zich schikken (inzake voorraad) naar de mogelijkheden. Zuid-Oost-Vlaanderen, 1959.

Z.A.B.: zivil-arbeiter, vertolkt als Zeer Arme Belg (1914-18) kreeg een tegenhanger (1943) in Z.H.D.: Zij Hebben Dorst (oorspronkelijke betekenis...?). Resp. Leke, 1917 en Lichtervelde.

ZAGGE (z. nw).: slingerende weg door bol in tra beschreven. Roeselare,?.

- Niet in De Bo; deze geeft het woord als plantnaam.

ZALIG. Zalig de blinden, ze zullen God zien door de oge van een naalde Zele, 1960. Vgl. Zalig de schelen, ze zullen God twee keers zien.

ZAK. Vormt met adj. of subst. samenstellingen, waarin zak = persoon: geldzak, goedzak, lamzak, leegzak (luiaard), leugenzak, luiszak (luisaard, luizepoke: pook = zak), papzak, zeurzak en droogzak. De laatste twee in De Bo. Iets dergelijks komt voor in waterzak: waterachtige aardappel. Alles passim, ubique.

ZANDVAALDE: rosachtig, gezegd van duiven. Kortrijk, 1942.

- Afleiding uit zand (kleurig) en vaal? Niet in De Bo.

ZAPPELING: waterscheut van rozelaar (H. v. Doorne in Gedenkboek over G.G.).

ZATERDAG. ‘Iederen zaterdag komt de zunne ene keer uit: Onze-Lieve-Vrouwe moet heur hemde drogen’. Oostnieuwkerke, 1945.

ZEE. De zee wegdragen met asmanden: het onmogelijke (willen) doen. De Panne, 1968.

- Asmande (asge-mande) oorspronkelijk voor as, later ook voor de vis. Niet in De Bo.

ZEEBLAKE: weerlicht (op zee) zonder donderslag. Knokke, 1931.

ZEEDUIVE:?. ‘Ge wast je gelijk een zeeduive’: onvoldoende. ‘Zuk nen zwarte nekke: 't is lijk een zeeduive!’. Egem, 1967.

- De Bo geeft betekenis: vriesgans. Denken mijn zegslieden aan meeuw?

ZEEFDE: zeef. Zijn zeefde keren: van mening veranderen.??

- Niet in De Bo.

ZEEL. Eén zeel spannen: aan één string trekken: eendrachtig optreden. Zele, 1959.

ZEEM. Entwie zijn zeem afhalen: zijn ei, wat hij weet. Tielste, 1944.

ZEERDEN: sarren, pijn aandoen. Roeselaarse, semper.

- Zie De Bo.

ZEGENEN. God zegene je! (bij het niezen). Antwoord: met Sint-Jozefs ezeltje (en Maria's perretje (= peerdje)! Brugge, 1945; God zegene je, ik kan het niet! Leiden, 1954.

ZEGGEN; Zeggen en doen / verschilt wel tien roên (roeden, maten van 3 of 9 meter). Oostnieuwkerke, 1947.

ZEIL. Zeil zetten: voort maken, zich vlug uit de voeten maken. ‘Als

hij hoorde dat m'over zijn wuuf begosten, je zette zeil wei!' (Werken, 1960.

- Niet in De Bo. Sporadisch bij Gezelle.

ZEN: zende, gift van slachtvee aan notabelen. Oppuurs, 1968.

ZENU(W)ZIET: (niet bijzonder geslaagde volksetymologie voor) sinusite. ''k Zitte were met 't zenuziet van al die vallingen'. Oostnieuwkerke, 1963.

ZERE. Zere, zere (tssw.): alla, alla. Roeselare, 1930. Zere, lange en vele: heilwens bij het eten. Zo zere of (zeven) duivels dersen: heel rap. Allebei Roeselaarse, passim. Het laatste houdt verband met volksverhaal.

ZESKE. Plat gelijk een zeske: heel plat. Roeselare, 1930.

- Eertijds betekende de zegswijze: heel eenvoudig. Zie De Bo s.v. en boven bij 'plat Vlaams'. Is plat in 'platteland', waarvoor de woordenboeken ons in het ongewisse laten, niet hieraan verwant?

ZEUGEKOTEN (wkw): soort kinderspel (zeugejagen?). Donk, 1890.

ZEVER. Zever in zakskes. Ubique. Zever in pakskes en bokalen. Antwerpen, 1960.

ZEZIEREN: van naderbij bekijken, bedenken. Ingelmunster, 1930.

- Niet in De Bo. Mogelijk 'misverstandeling' voor verzieren?

ZICH (wederk. pers. voornw.). In de Wvl. gewesttalen en tot de zeventiende eeuw in het Nederlands onbekend, den 'Westvlamingen' in de 19de eeuw een gruwel (Elk were zich...) wordt door De Bo in het Idioticon af en toe gebruikt, b.v. s.v. liggen. Een verstrooidheid of een bewijs van zijn bewust toewerken van onze woordenschat naar het Nederlands woordenboek? Wat zeggen de De Bo-specialisten?

ZI: ni daar! (interjectie) wordt door Gezelle, etymologiserend, zich gespeld, op grond van zien, (ge)zicht. Dat deze herkomst tenenmale afgezwakt is blijkt uit onze wendingen: kijk zi, 'k ga je da togen! Zie je nu zi, met jen taantjieshoofd, kijk wa da je lopt en volt over geen steens. Roeselare, semper.

ZIEN. Zien en kost niet: de waren bekijken vooraleer te kopen is geen verlies. Roeselare, 1953.

ZIEP, ZIP (uitspraak met de i van type): jas. Schriek, 1968.

ZIEM, ZIM: limonade. Roesbrugge, Poperinge, 1951.

ZIN: lust, goesting. Zin is koop. Werken, 1962.

ZITTEN. We zaten daar lijk houten heiligen: stijf en ongezellig. Ingelmunster, 1946. We zaten daar lijk op den ezelmarkt gescheten: onverwacht, onwelkom en onhebbelijk. Roeselare, 1937. Hij heeft het zitten, als Flippe zijn mutte (= kalf): hij is dodelijk ziek, dood. Lokeren, 1958.

ZOEF: grote neus (spotwoord). Zwevezele, 1933.

- Niet in De Bo.

ZOELTE. Als de zoelte uitslaat zegt men in Veurne-Ambacht dat dit de weerkaatsing is van het zonnelicht op de visschubben bij het ophalen van de korren. Zoelte die uitslaat is wederlicht zonder donder. Vgl. zeeblake, avondluchten (Kortrijk). De Bo spreekt van de zoelte die speelt.

ZOETE INSLAG: lekkere, zoete spijs. 'Abrikozen in 't sop, dat is zoten inslag'. Geluwe, 1947.

- Niet in De Bo.

ZOETBOOMDE (zoet-bodemig). Zoetboomde land, zoals b.v. zandgrond. Donk, 1900.

ZOETEN: zoet maken. 'Sacharine zoet wel maar 't voedt niet' Oostrozebeke, 1946.

ZOETEPEK: zwarte 'kalisse', drop. Krombeke, 1958.

ZOETESTOK: ‘kalissestok’, zoethout-stokje (vgl. het voorgaande). ‘Ja,

met zoetestokken kokten ze in den ouden tijd drank in de zomer'. Krombeke, 1958.

ZOMPELEN: sukkelen. Sint-Niklaas, 1956.

ZONNEPAUWÉN: zonneborsten. Krombeke, 1964.

- In De Bo, s.v. zonneborsten.

ZONDAAR. 'k En wille den dood van den zondaar niet (zijn): ik wil een bepaalde persoon niet al te zeer verdrieten of hinderen. Torhout, 1945.

ZOT. Ieder zot / in zijn kot: elk in zijn huis. Ooigem, 1942. Zot zijn doet niet zeer, maar 't kriewelt (kriebelt) een beetje. Heusden (Limb.), Leuven, 1959. Ze is zot, ze 'n kan niet dansen (ook: ik ben...): verontschuldiging of smoesje bij 't afslaan van dansaanvraag. Roeselare, 1958. Een zot op de prochie is niet, maar nen zot in huus dat is erg. Poperinge, 1946. 't En is maar 't hoofd van nen zot die niet en bloeit (bloeien = grijs worden). Oostnieuwkerke, Boeschepe. Zot gelijk een wiel: erg zot, dol, uitgelaten. Torhout, 1955. De Bo geeft, aangaande het laatste, een zot-wiel (excentriek), s.v. zot.

ZOTTEBRAGIEREN: zottebollen. Koekelare, 1945.

- Nieuwvorming met brageren: zich blufferig aanstellen, geuren?

ZOUTENAAIE. Als Zoutenaaie nog parochie was, was Nieuwpoort dekenij. (Historische herinnering). Nieuwpoort, 1944.

ZUIELEN: sluimeren. Zele, Sint-Niklaas, 1959.

- Zie De Bo, s.v. zuil.

ZUIVEREN: purgeren. 'Als je brand hebt, moe je zuiveren best met sulferblomme'. Roeselare, 1930.

ZUUG: (zog) sap, de zever van de bomen. ''t Sop komt al naar boven, 't gaat allichte gaan om een schuiflesje te maken'. Roeselare, 1932.

- Niet in De Bo.

ZWAGER: schoonbroer. Was te Brugge, omstreeks 1930, nog in levend spraakgebruik, niet bij hogere standen maar in kringen van ontwikkelde werklieden en winkeliers.

ZWAK: slap. Over alle Vlaamse gewesten bekend (zie De Bo); noteerde ik ook te Leuven, 1958; werd gehoord te Ekelsbeke (Zuid-Vl.), 1961.

ZWALPAARD: zwalpei, onbevrucht rot ei. Leke, 1950.

ZWART. Zwart als een hoed. Waarloos, 1957. Van een zwarte pot word je vuil gemaakt. Krombeke, 1950.

ZWEMELEN, ZWIJMELEN: zwak staan. 'Het kiekentje zwemelt deur zijn pootjes van de flauwte'. Sint-Kruis, 1933.

ZWEMMEN. 'Dien kerel kan wel klappen, si, de woorden zwemmen uit zijn mond'. Pittem, 1961.

ZWEREN: verzweren. Zweren is goed zeer / van ene komt er meer. Werken, 1962. Een zwere bringt geluk bij! -? - Ja, een tweede. Oostrozebeke, 1959.

ZWICHTROUTE: omleiding, ringbaan. Vlamertinge, 1959.

ZWIJNEN: ploeteren, woelen. 'We zwijnen in 't kleengeld'. Zuid-West-Vl. 1950.

ZWIJNESCHOE: zedeloos mens. Werken, 1962.

- Niet in De Bo.

ZWIJGEN. Zwijgen kan niet verbeterd zijn. Algemeen. 't Was zwijgenstijd: er moest gezwegen. Krombeke, 1955.

ZWIN, ZWEN: waterleiding, gegraven water. Klemskerke, 1963.

- In De Bo, die meldt dat het woord volop leeft. Inderdaad, plaatselijk (in Klemskerke, dat hij goed kende).

ZWINGELEN. Geschiedt in drie fasen: verslaan, vertoeren en schone zwingelen. Ingelmunster, 1930.

K. DE BUSSCHERE

Meetkerkse bamis- en andere paling

Ge moet daarin geboren zijn. Om paling te vangen moet ge paling zijn! 'k Wil zeggen dat ge langs 't water moet geboren en getogen zijn, ogen en hersens in uw kop hebben en vroeg moet kunnen opstaan.

'k Ben langs 't water geboren. Stijn Wybo, mijn vader, die zesennegentig werd, is in de Moere geboren. 't Zwin liep voor zijn deure. En in de winter was 't al water van aan de Biezestraat tot aan De Katte bij Nieuwwege. De winter door kwamen de Engelsmans uit Brugge - 'k spreke van lange vóór veertiene - om te schaverdijnen. Ze kwamen tevoet al langs de Oostendse vaart en bonden hun schaatsen aan 't ontzent. Ze dronken pinten bier in De Katte en kwamen hun handen warmen bij een gazepot die buiten stond, lijk ze nu te Brugge op de markt zetten als 't vriest. De watermachiene werkte maar vanaf maart, en heel de Moere stond blank vanaf november tot in den uitkomen. Medard Daene van de Kooie moest op de dag van zijn trouwe met Marie Devos in een bootje naar huis varen na de kermesse. Dat was nog in 't huwelijksbootje stappen... Als 't vriesweer een beetje aansleepte verkochten we boven de dertig tonnen bier van 160 liters. Dat waren nog tijden waarin de mensen hun hertje konden ophalen!

Maar om op de paling terug te keren: 't is lijk bij de mensen, g' hebt er van soorten.

Eerst de meipaling. Kort en dikke en zwart van veile. Ze zitten volgefret van 't groen, maar 't zijn de beste niet. Dan komt de zomerpaling, lang en groen als gras. In juni-juli is hij daar, maar 't hangt een beetje af van de vloed van 't water. In de Meetkerkse Moore komt hij door den band wat later omdat de grond er ikouder is.

En tenslotte hebt ge de beste paling van al: de bamespaling of winterpaling. Dat is lijk zeem. Grijsachtig-verzilverd is hij op de rug en wit langs de buikkant. Als hij een poosje uit het water is wordt hij zwart. In de Meetkerkse Moere vangt men hem eens per jaar, in de tijd rond Bâmesse als 't aan 't waaien en 't briesen gaat. Waait het in 't achterjaar niet, dan ziet ge ook geen bâmespaling. Laat het echter eens regenen en noodweer zijn, dan komt hij drie dagen - en niet langer - in beweging. Anders ligt hij in klissen of bollen bij elkaar in de zandbedding van 't zwin. 't Zijn bijzonder dulle kerels: als ge ze na de vangst in de kuip smijt, dan staan ze op het topke van hun steert en wippen gemakkelijk over de rand. 'k Zegge wel dat hij maar in botten van drie dagen tereke te vangen is, en vangt ge stribben - bijzonder grote palingen van bij en om de kilo - dan is de driedaagse van de bâmespaling voorbij. Dat zijn allemaal dingen die ge maar kent na

veel jaren vangen. En ge moogt niet benauwd zijn om een franske uit te geven om 't nodige te kopen. Vissen zonder geld kan iedereen. Maar goede stelnetten, kruisnetten, hilten en rubberen botten om in 't water te staan: ge zijt rap aan een klein fortuintje.

Vader Stijn Wybo viste nog met de palingschare waarmee men vanop de oever in de bedding van 't zwin kon stekken en waar de paling vast in geraakte. Algemeen maakte men ook gebruik van hilten of fuiken. Vroegertijds waren 't al gevlochten hilten in wiedowwissen. Mandemaker Delbo uit de Vlamingstraat te Brugge - rechtover 't Groot Vlaanderen - verkocht ze aan vijf frank 't stuk en de twee Vandenberghe's van Houtave waren in heel 't noorden gekend. Nu zijn 't allemaal hilten in fijne nettedraad, maar de gevlochten hilten waren de beste omdat een paling graag in 't hout huizeniert.

Dat palingvangen was in vaders tijd geen kwestie van vrijetijdsbesteding zoals ze dat nu noemen. 't Was van moeten. Hij zat met een nest van dertien kinders en kindjesgeld bestond nog niet. Hij was eerst een tijdlang voerman geweest bij Vergaerde, de hooi- en strooikoopman van aan den Bottanieken hof, en terzelfdertijd hield hij café in de Ezelstraat. Later ging hij de koggen trekken die van Speien op St-Andries near Blankenberge voeren - veertien kilometer ver - met al dat rijshout waarmee de golfbrekers gemaakt zijn. Dan is hij met zijn nest kinders naar de Moere teruggekeerd om in 't machienekot te staan van de pompinstallatie. Daar zat hij midden in 't water en van vuil fabriekzop was er dan nog geen sprake. Bijgevolg: paling met hopen. Ze smeten de vangsten in een beun, een vierkante bak van ongeveer een meter en half breed, met een deksel bovenop en aan de zijkanten van gaatjes voorzien, kwestie van lucht. Vader Stijn laadde zijn beunen op de traamkarre, spande zijn muilezel in en reed naar de vismarkt te Brugge. En d'heren wisten wel waar dat ze moesten zijn om een lekker zootje paling te kopen. We kregen een frank en half per kilo. Dat was geld, vóór veertiene.

Die oude stoommachiene en het pompstation waren in de plaats gekomen van een vroegere houten windmolen. Met die stoommachiene werd het paradijs van de paling niet verstoord want het waterdebiet was zeer klein. Rond de installatie krioelde het van paling. De muur langs de zuidkant stond vol waterlelies en als 't warm was kon men de paling zien liggen tussen 't groen en 't lis... Met die geweldige machiene die nadien gekomen is, wordt alles kapot geslagen.

Niet alleen paling werd er in de Moere gevangen, ook karpels, snoek, tinken en blieken.

Nog één keer hebben wij de tijd meegemaakt van de wonderbare visvangsten. 't Was in de laatste oorlog. De Duitsers wilden mordicus de Moere onder water zetten. In februari 1944

werd ik verplicht water in de moere te trekken. Ge zult het niet geloven, maar ik heb er veertienhonderd uren bji de pompmachiene doorgebracht om de Moere onder water te steken. Dat was één plas van aan Traens hofstede tot aan de Oostendse vaart. Na twee maanden krioelde het van de snoeken. Velen hebben zich afgevraagd: waar kwam die snoek vandaan? Wel, die snoeken waren Hollanders, want het water kwam, via de Damse vaart uit Holland en de kleine snoeken waren meegekomen. Een snoek is een roofdier: ze eten niet alleen alles op wat ze vinden, ze eten ook elkaar op. In mei 1944 waren er al kerels te vangen van een halve kilo.

Geen pen kan beschrijven wat er hier aan snoek en paling gevangen werd in de maanden april-december 1944. Duizende kilos per week. Dat was een echte visserij geworden, want zeevis was nog niet te krijgen en na 't wegtrekken van den Duits bleef de rantsoenering in voege. Er werd handel gedreven met groothandelaars uit Gent en Brussel. Die mannen sloegen telegrams naar mij om te zeggen wat de prijs van de dag was en 's avonds kwamen ze af met hun camionetten. Wijzelf voerden overdag dan nog met peerd en karre honderden kilos naar de statie te Brugge, verpakt in baalzakken.

Iedereen was plots visser geworden: ge moest er trouwens in deze maanden van overvloed niet veel verstand van hebben. Ge moest maar een net in 't water kunnen leggen en niet te lui zijn om seffens uit te trekken. Negen maanden lang ben ik hier, midden 't water in het pompstation gebleven op bevel van den Duits. Ze brachten ons eten met de schuite uit het dorp.

In november 1944 is 't water weggetrokken, of liever ik heb al dat water weggepompt en zeewaarts gestuurd.. 't Was gedaan met de wonderbare visvangst.

't Is sedertdien nog verergerd. Ze steken nu ook regelmatig vuil water uit de Oostendse vaart. 't Stinkt de kelegaten uit en de paling sterft er wel niet van, maar hij blijft aan de grond. Ze doen 't al dood met hun chemieke bucht en ze komen dan uit met de actie: plant een boom. Maar ik zeg: houd het water zuiver en laat paling en vis spertelen en laat de oude visser zijn hert ophalen en laat moeder haar panneke haring bakken. Maar liefst bâmespalimg. Laat het u gezegd zijn van een oude palingvisser met ervaring: 't is zeem!

Jozef Geldhof

Naverteld (maart 1970) naar de gegevens van Jerôme Wybo, Biezenstraat te Meetkerake, zoon van August Wybo en Octavie Defevere.

Mengelmaren

Absenteisme in de Kasselrij Kortrijk 1396

Op het einde van de 14e eeuw heeft het politiek abenteïsme, waarover thans veel wordt geklaagd, eveneens bestaan in de kasselrij Kortrijk en werd er naar middelen uitgezien om het te bestrijden.

De vergaderingen van de *hoeftpointers* van de kasselrij, met de ontvanger, hadden hoofdzakelijk tot doel de belastingen om te zetten, t.t.z. over de verschillende parochies te verdelen volgens vastgestelde regelen, o.m. de *Transport van Vlaanderen.* Zij waren eveneens bedrijvig in zaken waar de algemene belangen van de kasselrij op het spel stonden, meestal in geschillen met steden ter bestrijding van belastingsontduiking (nog zo een oeroud verschijnsel) gepleegd of getracht te plegen door stadspoorters die bezit hadden in de kasselrij, en door steun - ook geldelijke - aan de parochies die in dergelijke konflikten gewikkeld waren.

De kasselrijrekeningen werden nagezien door grafelijke ambtenaars uit de Rekenkamer en daarbij moesten afgevaardigden aanwezig zijn, *goede lieden,* uit de parochies. Waar nu de vergoedingen toegestaan aan de hoofdpointers uit de gemeenschappelijke kas van de kasselrij werden betaald en, samen met andere kosten, werden omgezet over de parochies, elk naar haar vastgesteld aandeel, was dit niet het geval wat betreft de *goede lieden.* De parochies moesten zelf de afvaardiging van de goede lieden naar de algemene vergaderingen ter kasselrij een uitbetaling doen. Afgevaardigd te zijn was dan ook niet alleen een last voor de *goede lieden,* maar ook voor de parochies. Dit had uiteindelijk voor gevolg dat de vergaderingen slechts gedeeltelijk bijgewoond werden en dat de lasten daarvan ten koste kwamen van de parochies - altijd dezelfde waarschijnlijk - en van de *goede lieden* die wel plichtsgetrouw ter vergadering optrokken.

Om in deze toestand enigszins te verhelpen nam de algemene vergadering van *goede lieden,* hierin gesteund door de grafelijke toezichtscommissarissen, de beslissing de verplaatsingskosten van de *goede lieden* niet meer rechtstreeks te doen dragen door de betrokken parochies, maar voortaan wel door de kasselrijontvanger, die dan de gedane uitgave in rekening kon brengen en laten omzetten, met de andere bestuursonkosten, over de verschillende parochies, elk zijn statutair aandeel, zodat ten minste de parochies zelf er geen belang meer bij hadden geen *goede lieden* af te vaardigen. Deze beslissing heeft kasselrijontvanger Ghiselbrecht van Handelghem te boek

gesteld in zijn rekening van 11 juli 1396 tot en met 6 november 1397, aldus:

'Item, omme dieswille dat ter vors. Rekeninghe diverse prochien van der Castelrie thuus bleven waren, Ende ne hadden ter vorg. Rekeninghe ne ghene liede ghesent, Ende dal de prochien diere ghesent hadden qualike an wegen zouden dat zy hare liede alleene ghelden zouden ende diere niet ghesent hadden zouden quite gaen, So was gheordeneert biden goeden lieden van der Castelrie doe ter Rekeninghe wezende ende consente van de Commissarissen, ghemerct dat een stic es der ghemeene Castelrie angaende, dat de ontfanghere van der Castelrie de costen betalen zoude van den goeden lieden die ter Rekeninghe waren commen ende rekenent jnt ghemeene, dewelke costen droughen die dontfanghere betaelt heift,.... xxviij lb pars'. (Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer, Nr 42845, f° 8r^{o}).

Het ware wel interessant te weten of in andere politieke vergaderingen - waar het verschijnsel ook wel zal gewoekerd hebben - eveneens maatregelen werden getroffen, waar en wanneer.

J. Roelandt

Reeze

Op de vraag in Biekorf 1970, 127.

In mijn Wevelgems dialekt is 'reeze', een 'reezeke', veeleer nog: een 'reezje', nog volop in gebruik.

1. De *hoofd*betekenis is zeker: een horizontale lat, op de muur genageld rondom (vooral) een leefkamer.
   De reeze heeft m.i. een dubbele funktie:
   - 1° De muur beschermen tegen beschadiging - de reeze wordt namelijk aangebracht ter hoogte van het bovenste gedeelte van de stoelleuningen, zodat die geen gaten kunnen maken in het behangpapier wanneer ze aan de kant worden gezet; in een slaapkamer heb ik ze zelden gezien.
   - 2° Het is ook een element in de versiering van de kamer. De reeze moet 'afsteken' (zowel in volume als in kleur) tegen de rest. Ze vormt ook een aflijning tussen het gewoon behangpapier boven de reeze en iets anders, iets beters er onder: een dikker soort papier, balatum, beschildering (imitatie marmer bvb.).

2. Een reeze is ook: het bovenste gedeelte van de 'lijst', deze lijst zijnde een houten rechtopstaand beschot, binnenshuis geplaatst, haaks op de (voor)deur, daar waar die deur rechtstreeks toegang geeft tot de woonkamer. De lijst is dus een soort vervanging voor de gang, en heeft een dubbele afschermingsfunktie: tegen de buitenwind en tegen al te onver-

hoedse blikken van allen - vooral vreemden - die zonder bellen zomaar met de deur in huis kunnen vallen.
De bovenkant van die lijst is dus ook een ‘reeze’, en je kunt er wat op leggen.
Dikwijls gehoord: ‘... legt de sleuter maar op de reeze...’

3. Een reeze is ook nog: het bovenste gedeelte van de onderste staander van een trapleuning... ook weer een aangewezen plaats om bvb. een sleutel op te leggen.

N.B. - Is niet van dezelfde familie het woord ‘reize’, nogal eens in herhaling gebruikt (reize-reize) om een aflijning aan te duiden:

- de(n) deeg staat al reize (reize) met den boord
- hé je die lange frakken al gezien, reize met de grond
- 't is were wat te zeggen met de Leie in Meende (‘= Menen): 't water staat reize met de zullen (= dorpels) en nog veel andere!

Senator Leo Vanackere

Creme bouillie - crembolie

Van ‘crembolie’, dat A. Viaene in 1563 noteerde in de rekeningen van de Duinenabdij, gaf hij het recept zoals Jonker van Huerne het, circa 1800, optekende in zijn ‘Menage Boek’ (Biekorf, 1966, blz. 56).

Ook in het Dendermondse was deze lekkernij bekend; in de ‘Declaratie’ die de grootjuffrouw van het Begijnhof, op 30.4.1787, aan het Centraal Bestuur overmaakte, komt een uitgave voor van 14 gld. 8 st. besteed ‘aan het maeken van craimbouli’ (M. Bovijn, St.-Alexiusbegijnhof te Dendermonde, Gedenkschr. van de Oudh. Kring, 3e r., dl. IX, blz. 130). Zie ook Biekorf 1968, 123.

In ‘Eenen schoonen ende excelenten gheapprobeerden Coc-boeck’, gevoegd bij ‘Medecijnboek - door den Hoochgheleerden ende seer Ervaren D. Christophorum; door D. Carolum Battum, Medicijn Ordinaris der Stadt Dordrecht. - De vierde Druck - Bij mij Peter Verhagen / ende Abraham Canin, int Jaer 1605.’ vinden we volgend voorschrift ‘Om Cremyboelly / of Sanen te maken’:

Neempt soetemelc / ende sietse wel / hoe langer gesoden / hoe dicker Sanen (1) / laetse dan coelen tot datse bloet lau (2) is / neemt dan syren vetten Room / en(de) doet die daer in onderroeret wel tsamen / ende doeghet dan door eenen stramijn (3) / om de effenheydt wille / doet dit in eenen aerden pot / daer men anders niet in en doet / set hem daert werme is / ende dect hem met een cussen / ende latet so staen eenen nacht / tot dat wel gheronnen is / ende onderroeret dan wel /

ende dienet ter tafele / in stede van Room moecht ghy oock Sanen nemen / ende tot ses oft seven potten melcke / moecht gy wel een Uperken (4) ofte wat min Room / ofte Sanen nemen / wilt gy so moechdyer ooc doyeren van Eyeren in sieden.

(1) Sane: room; wvl. zane (De Bo); room van melk. Ndl. zaan is thans benaming van melkspijs. - (2) Bloet lau: ± 36 à 37° C. - (3) Stramijn: stamine, stamijn, stemijn; ook stramine; wvl. stramijn (De Bo); zuidoostvl. stamijne (Teirlinck). Vgl. Taal en Tongval XXI, 1969, 67-68. - Uperken: naam van een kleine inhoudsmaat voor natte waren: MnlW VIII 854; ook djoorken (Schuermans), wvl. djoorn (De Bo).

G. Vlieghe-Steps

Markten door de eeuwen heen

De tweedelige historische roman ‘Le château de Wildenborg’ (Brussel 1846) van baron Jules de Saint-Genois, bibliothecaris van de UB Gent, kasteelheer van Rooigem, medestichter van het Willemsfonds en animator van de eerste Nederlandse Congressen, heeft een hollandse (Den Haag 1846) en een vlaamse (Roeselare 1855) vertaling gekend. Beide zijn onvolledig.

De oorspronkelijke franse versie brengt in kapittel XVII van deel II, onder de titel ‘De Vrijdagmarkt te Gent’, een opgetogen lofrede op de bekoring van het onvervalste volksleven dat op de markten van Vlaanderen en van heel het Westen onverwoestbaar zijn gangen gaat. De economische geschiedenis van een volk dient men te beschrijven uit de bronnen van zijn markten - jaar- en weekmarkten - en van zijn marktleven. Zo betoogt de auteur. Dat zou levende geschiedenis zijn, konkreet volksleven, verbonden aan landschap, bedrijf en beroep, aan de ontmoeting van burger en boer. In den beginne was de markt...: onmisbaar voor het uitwisselen van koopwaren en van nieuws, en om de kroniek van lokaal- en wereldgebeuren in marktliederen te berijmen.

Wanneer komt ooit die gedroomde geschiedenis van onze markten?

C.B.

Praktische rekenkundige handboekjes van Donaes van den Bogaerde 1650-1800

In de stadsrekening van Brugge 1530-31, f. 117^{v}, staat de volgende uitgaafpost:

‘Donaes van den Bogaerde landmeter van ghemeten thebbene den poldre ligghende ten alven weghe tusschen Damme ende Sluus ter stede ende bedyct by Clays de Fonteyne, 12 sc.’.

Een Donaes fs. Jacob van den Bogaerde woonde op de

St.-Gillisparochie te Brugge; hij was er dismeester en werd er begraven in 1559. (Rembry, Bekende pastors 28). Waarschijnlijk is hij de landmeter die in de rekening van 1530 genoemd wordt.

De doopnaam Donaes blijft zeer verbonden met deze familie. Een kleinzoon van deze Donaes landmeter is weer een Donaes, die verscheidene openbare 'rekenkundige' ambten (tesaurier, boekhouder, redenaer) heeft bediend; hij werd eveneens begraven in de St.-Gilliskerk († 1640). Zie Gailliard, Bruges et le Franc III 341-342.

De rekenkunde en wiskunde stak alleszins in een tak van deze familie. Op de naam van een 'Donaes van den Bogaerde, koopman binnen Brugge', staan een paar praktische rekenboekjes die talrijke herdrukken hebben gekend.

Een van deze twee Donazen, waarschijnlijk de tweede, moet de auteur zijn van de *Tafel van Intrest,* waarvan de Brugse herdrukken moeilijk te tellen zijn. Nooit ontbreekt de naam *'d'Hr. Donaes van den Bogaerde, Coopman binnen Brugghe',* ook niet in de twee Gentse herdrukken (bij Maximiliaen Graet 1711 en bij zijn Erven z.d.; BG. II 233, VI 107). Sommige herdrukken zijn uitgevoerd in het langwerpig formaat van de vroege Contoir Almanakken en zijn er ook mee samengebonden. Werd die *Tafel van Intrest* na 1700 soms op industriële schaal gedrukt, in een consortium van Brugse en Gentse drukkers? Sommige gegevens wijzen in die richting, o.m. het dooreenlopen van het rangnummer in de titel van de herdrukken.

Hier volgt, als model, de titel van een Brugse herdruk, gedateerd 1702, die zich als een vijfde druk aanmeldt.

'Tafel van Intrest waer inne lichtelyck ghevonden konnen worden de Intresten, ofte verloopen van alderhande Renten

Beginnende van een groote 's jaers ende vermeerderen tot twintigh grooten met een groote t'seffens; van daer opklimmende tot twintigh Schellinghen, by vijf grooten t'seffens ende voorts van een pont tot hondert ponden, augmenterende by dertigh ponden t'seffens.

Seer nut ende gherievigh voor alle Coop-lieden, Rentiers ende ontfanghers.

Gemaeckt door d'Heer Donaes van den Bogaerde, Coop-man binnen Brugghe. Den vijfden Druck.

Tot Brugghe. By Judocus van Pee, Stadts-Drucker woonende in de Breydel-straete. M.D.C.C.XI.'.

(16 ff. niet gefolieerd; formaat 19 × 7,5 cm).

De mooiste herdruk van die Tafel is ongetwijfeld de ongedateerde uitvoering in Fournier-stijl door Pieter de Sloovere, die werkte te Brugge in 1740-1767. Een rangnummer van herdruk wordt niet meer aangeduid; de formule is voortaan:

‘Van nieuws oversien, en verbetert’; op de drukkersnaam volgt wel in kursief: ‘Met Privilegie exclusif voor geheel het Graefschap van Vlaenderen’.

Het formaat van De Sloovere's herdruk is 15 × 9. De *Tafel* (15 ff.) vormt een geheel van 32 ff. met het *Specie-Boecxken,* dat in 17 ff. het Courant en Wissel-geit vergelijkt.

Dezelfde *koopman* Donaes van den Bogaerde heeft ook een ander werkje laten drukken waaruit blijkt dat hij in de lijnwaadhandel betrokken was. De titel van dit werkje luidt in de herdruk door Pieter de Sloovere in 1766:

‘Noukeurige Rekening van alle Lyn-Lakens beginnende van 40. tot 81. Ellen... Voorheen in 't licht gebracht door d'Heer Donaes van den Bogaerde, koopman in Brugge: Nu vermeerdert en geheel nauwkeurig overzien door *** Koopman en Arithmeticq’.

Dit drukje (15 × 9) beslaat II + 84 + VI bladzijden keurige tipografie.

A.V.

Rijmende dieven

Een boer van Zedelgem vond op een morgen zijn aardappelput geledigd. De dieven hadden zonder schroom volgend opschrift nagelaten:

> August Demuit
> uw put is uit
> uw hond heeft niet gebast
> en dat heeft ons wel gepast.
>
> Als ge beter wilt leven
> ge moet meer aan de armen geven,
> zo vertrekken wij al te gaer
> tot de naaste jaar.

- Uit het repertorium van S.R. St. Katharina.

K.S. Lendelede

Verbeteren met liggen

In de ‘Dobbele Schapers Almanak voor het schrikkeljaer ons Heere Jesu Christi 1816’ gedrukt te Gent bij (de pas uitgeweken Brugse drukker) G. De Busscher en Zoon (het jaar na Waterloo!) komt volgens vers voor naast het titelblad onder een tekening van een man met een pruik:

> 't is waar, onze eeuw is vol van domme streken:
> Nietswaardig volk verspreidt zich wyd' en zyd'
> Maar, 'k wed nogtans, met al die ziels gebreken
> Word eens dees tyd den GOEDEN OUDEN TYD

Te overdenken in onze ‘contestataire’ dagen.

R.V.B.

Processiespelen verboden te Ieper
1594

De Raad van State zond op 5 mei 1593 twee brieven naar Ieper: een eerste aan bisschop Simons inhoudend een bevel om alle ‘oefeningen van retorike’ volstrekt te verbieden; de tweede brief ging naar de stadsmagistraat met opdracht de bisschop bij te staan in de uitvoering van genoemd bevel. (Mém. de la Soc. Dunkerquoise, XXII, 1883, p. 318-319).

Dit radikale bevel werd te Ieper niet al te strikt opgenomen. De bisschop liet op 5 september 1593 de Lichtgeladen (ofte rederijkersgilde van O.L. Vrouw van Alsemberg) zoals voorheen de processie van de St.-Niklaasparochie opluisteren: ‘men drouch schoone processie, ende men speilde schoone spelen ter eere Gods ende Marie van Halsenberghe’ zo noteert Augustijn van Hernighem in zijn gelijktijdig dagboek (Hs. VI, p. 66; stadsbiblioteek Kortrijk).

Het volgend jaar speelden de Lichtgeladen op de eerste septemberzondag (4 sept. 1594) weer in de processie ‘de welcke [spelen] hadde in coustume gheweist over meer dan hondert jaer’, zo noteert onze zegsman. Alles verloopt ten beste... Doch zie, acht dagen later wordt dat officieel bevel opeens bovengehaald en ‘soo was by uutroupynghe verbooden alle rethorycke, lesen up Camers van rethorycke refreynen, liedeken zynghen ende oock up alle vergaderynghe van gheselscapen, ende dat up groote boete...’ (Hs. VII, p. 277).

Viel de processie ook onder dit verbod? In elk geval de vier gouverneurs van de Lichtgeladen werden bij de bisschop ontboden om het geval van de processiespelen te bespreken. Werden de spelen onderbroken? Tijdelijk misschien, om dan onder de mildere wetgeving van de Aartshertogen weer te hernemen. Inmiddels kregen de Jezuieten het monopolie van toneel en spel in handen, voor de leerlingen van hun college en hun sodaliteit. Een privilege dat bij het volk niet onbesproken bleef. Dit blijkt uit de volgende berijmde *Nota* waarmede onze vroom-katholieke Augustijn van Hernighem zijn relaas besluit (Hs. VII, p. 277):

> ‘Tvolck ende oock tghemeen murmereerde wel zeere
> want tghemeene was teere, duer den trobelen quaen tyt
> datmen verboot de rethorycke up boete telcken keere
> en dat de Jesuwyten wel openbaer spelen mochte zeker zyt
> maer men moet de overheyt obeyieren den tyt die lijt’.

A.V.

De mei op Brugges halletoren

Daarboven moet de stilte zijn
de stilte van de eeuwigheid
de diepste adem die ooit rust bracht
de grootste ogen op de polder
en het reikend grijpen naar de zee.
Want nergens staat de mei zo hoog
als op de Brugse halletoren.

Geen takken zuigen er zo gulzig
aan regen, zon en noordenwind.
Zij wuiven dat de mei er weer is.
Dan tasten roodverliefde daken
de oude belfortmuren af.
Want nergens bloeit de mei zo groen
als op de Brugse halletoren.

Ook dode stenen zingen nog
doordrenkt van beiaard en van klokken.
Zij schrijven eeuwen in hun lied
van strijden en van overmoed,
en strooien nog legenden op de stad.
Want nergens zingt de mei zo mooi
als op de Brugse halletoren.

Lieve Van Damme.

Kleine verscheidenheden

Heerscapie.

- Feodale term. Gebied (en de daaraan verbonden rechten) van de heer; heerlijkheid, ofra. seigneurie. - De wapenheraut Cornelis Gailliard noteert ca. 1550 in zijn beschrijving van de grafzerken in de kerk van Moerzeke: ‘Deze heerschapie [van Moerzeke op de Schelde] was eerst ghemaect ende uutghegheven te leene van edelen ende moghende prince Gwij de Dampierre, grave van Vlaenderen, ende was, ten dien tijde, al groote boscaige ende meerschen vol riedts’. (Bethune, Epitaphes 68). Zijn notitie over Ouwegem begint hij als volgt: ‘Te Hauweghem, een cleen mijlken van Dendremonde, is een oude heerscapie, ende heeft van ouden tijden toebehoort de Boccarts... Ende deze heerschapie was vercocht het capittel van Onse Vrau van Doornicke...’ (a.w. 70). Te Eke noteert hij dat ‘Mer Cornelius Schepperius, nu heere van Eecke, 1563,... de heerschapie [van Eecke op de Schelde] ghecocht hadde jeghens Antheunes van Mortaingne...’ (a.w. 164). Uit de volgende tekst betr. Sint-Maria-Lierde blijkt hoe Gailliard (a.w. 99) de termen *heerschapie* en *heerlichede* door en voor elkaar gebruikt: ‘Deze heerschapie compt van die van Masseme ende behoort nu toe Gabriel heere van Mastain. Ende den abt van Sint Andries heeft daer oock een heerlichede, ende mijnheere van Rode, mijnheere van Boulare; ende die vander Beke, d'heerschappie van Walsberghe’. Vgl. MnlW III 225-229 waar ook heerscap en heerscapdom als syn. voorkomen. De Kroniek van Vlaanderen roemt ca. 1450 de ‘veele heerschapyen ende signoryen’ van het graafschap.

Heynsel.

- Weegtoestel, t.w. de unster of ‘Romeinse balans’ (d.i. een balans met ongelijke armen); mnl. ook einsel, ainser (?); vgl. hengsel bij De Bo en MnlW III 342. Voor het ijken van de boterschaal van Lo bij Veurne wordt in 1406 beroep gedaan op de ‘ghesworen ykere vanden ghewichten’ van de stad Brugge. Een geschreven akkoord 15 jan. 1406 bevestigt dat de Brugse stadsijker ‘bi zinen ede’ en op aanvraag van de abdij van Lo ‘ghehyct heift eenen grooten heinsel daer men te Loo voorseid zuvel mede gheploghen heift te weghene, ende dien ghestelt op zyn juuste Brugsch ghewichte, omme coopre ende vercoopre elken daermede 't sine te ghevene’. (Biekorf 1966, 376-377). In 1415 reizen de Brugse wethouders naar Gent om de heer van Ghistele, leenhouder van het schaalgewicht, bij te staan bij de prins inzake hun privilege in heel het Brugse ambacht (Vrije). In het Vrije mocht geen weegschaal het maximum van 60 pond overschrijden. Die grens werd telkens weer overschreden, op sommige plaatsen van het Vrije durfde men het aan ‘te houdene heynselen daer men boven den 60 ponden ghewichte an weghen mochte, twelcke es contrarie der heerlichede myns voornoemden heeren van Ghistele ende der vryhede der stede van Brucghe’. (Stadsrek. 1415, f. 71; Inv. IV 333). In 1441 moest Brugge weerom vaststellen dat die van Sluis, tegen het privilege gehouden hebben ‘poids par balances et *heynsels* et autrement outre soixante livres’. (Van Dale, Vorming der stad Sluis 222). In verband met dit Brugs privilege staat reeds een uitspraak van graaf Lodewijk op 7 dec. 1367: overtreders te Sluis waren bijzonder de lijndraaiers (touwslagers)

die ‘ainsers’ en balans hielden boven 60 pond om ankers, kabels en schipwant te wegen. Van die grafelijke uitspraak geeft Van Dale (a.w. 157) alleen een gemoderniseerde versie en laat ons in de onzekerheid over zijn (mnl.?) grafie *ainsers*. - Nog in 1628 herhaalt de Costume van het Brugse Vrije (ed. Gilliodts I 200) dat o.m. de ‘eynsels van muelenaers sullen ghereguleert ende gheteeckent worden naer het ycksel der stede van Brugghe’. - Reeds in 1282 werd

de Brugse kuipers verboden te wegen met heynsels: ‘peser au trosne’ zegt de tekst van die ordonnantie (Inv. IV 152); voor hen was de balans verplicht.

Carteleeren.

- Heraldiek. Door een staande en een liggende lijn in vier kwartieren verdelen, inz. wanneer twee verschillende geslachtswapens worden samengevoegd (in 1 en 4 staat dan het voornaamste, in 2 en 3 het andere). Ndl. vierendelen; herald. gevierendeeld; fr. écartelé. De Vlaamse wapenheraut Cornelis Gailliard gebruikt ca. 1550 de bedrijvende vorm van *carteleeren,* zoals blijkt uit volgende citaten. In de kerk te Schellebelle ziet hij in een glasvenster Jan van Belle ‘ende aen zyn slincker zijde knielt eenen van der Proost, die heeren van Voorde waren; hij carteleert met Belle ende is int harnas ende wapenrock’. (Bethune, Epitaphes 19). In een kerkvenster te Temse staat Adriaen Dullaert met zijn vrouw Catheline Vilains ‘die brac met Maelstede. Haerlieder Kinderen carteleerden met haerlieder moeders wapen’ (a.w. 43). In de St.-Maartenskerk te Ieper ligt ‘onder een metaele sepulture heer Melcior de Wale... obiit 1520; hij carteleert met Cortewille’. Nevens deze Melcior ligt een Jaspaer de Waele, overleden in 1526; deze ‘carteleert met Cortewille, ende een blau belle op de *cartelure,* voor een braecke. De quartieren zijn: Wale; Belles (met de roode *bende*); Cortewille (ghecarteleert met Waterleet); ende Steelant’ (a.w. 193). In de St.-Pieterskapel, bezuiden het koor van de kerk te Eernegem vindt de wapenheraut de ‘witte zaerck van Widts van Steelant, schiltknape, fs mijnsheeren Hellin; obiit 1418, op Lichtmesdach. Hij quarteleert met Erneghem’ d.i. met het wapen van Pieter van Erneghem, de stichter van de kapel (a.w. 331-332). - De heraldische breuk aangeduid door ‘Vilains die brac met Maelstede’ is geen vierendeling doch een verandering van andere aard (kleurwisseling, deling of derg.).

Oesthanscoen.

- Handschoenen gedragen bij het oogstwerk. In 1347 en volgende jaren koopt het Hof van Schoeringe te Zuienkerke telkens een aantal ‘hanscoen ten hoeste boef’: zowel voor de werklieden als voor broeders en zusters van het Hof. (Handboek 1347 SJ. Hosp.). In oogstmaand 1370 noteert de rolrekening van het O.L. Vrouwehospitaal te Kortrijk een uitgave van 10 sc. gr. ‘omme 10. paer ousthanscoen’. Meer bijzonderheden brengt het Hof van Schoeringe in 1446: ‘(betaelt 5 juli) van 50 paer calverin handscoen, 7 lb. 10 sc.’ en in 1450: ‘Van 18 paer rode calverin handscoens, over tpaer 2 sc. 6 d. Van 12 paer witte ougsthandscoen, over tpaer 15 d. comt (samen) 40 sc. par. (Rek. 1446, f 121; 1450, f. 131). Het Kortrijkse gasthuis voorziet in 1558-1562 de oogsters ook van het nodige; de uitgaven luiden: ‘Van hantscoen in den ougst, 13 sc. Betaelt hantschoenen in den ougst om de religieusen, cnapen ende maerten, 23 sc.’. De rekening van 1561 noteert ‘drie paer *oostwanten*’ (Biekorf 1932, 24). - Een akte van 1 febr. 1553 betreft een pacht in de kasselrij Veurne verleend voor 12 gemeten land ‘voor elleven pond grooten tsjaers zuvers ghelts van hanschoe,

ovyne, bruggheghelt ende andere diergelycke lasten'. (RAB. fonds Veurne, voorl. bl. nr. 1094). In deze tekst schijnt *hanscoeghelt* in één bedrag en per gemet gerekend te worden samen met andere lasten op hetzelfde land, zoals ovyneghelt, brugghegelt. De gift van handschoenen als feodale verplichting (waarover Verdam III 132; Stallaert I 560) is in het pachtformalisme overgegaan als welkomstgeschenk, godspenning en dergelijke.

Pelseboetere.

- Versteller van pelswerk (kraag en voering); ook

handelaar in tweedehandse pelterij. Deze beroepsnaam komt vroeg als fna. voor, o.m. te Ieper in 1268: Gilkinus Pelseboter; in 1326: Clais de Pelseboetere. (Comptes ed. Desmarez-Desagher I 5; II 657). In de Brugse stadsrekening van 1318 (f. 59; Inv. IV 433) verschijnt een Willem de Pilseboetere die samen met Lem de Visghere verse vis levert voor de tafel van de gravin. - Vgl. de beroepsnaam lakenboetere en fna. Lakenboetre, en toepassing van mnl. boeten, in Biekorf 1969, 384-385.

Scroore.

- Landbouwbedrijf. Hij die bepaalde gewassen kleinsnijdt, scherft, tot krachtvoeder voor de paarden. Mnl. ook *scrodere* nevens ww. schroden (schrooien). Werden tot voeder geschrood: *cruut* (erwten), bonen, vitsen, haver, stro. Uit de rekeningen van het St.-Janshospitaal te Brugge: 1563 (f. 130^{v}) 'Betaelt Jan de Clerck scroore van by hem ghescroot 198 hoet cruut ende havere vitsen boonschooven ende bondtthenen van tarweschooven te 18 d.p. t'hoet'; 1565 (f. 127) 'Betaelt Jan de Clerc scroore van by hem hier binnen [het gasthuis in Brugge] ghescroot in cruut, havere, boonen, vitsenschooven ende terrewe bouten tzamen dit jaer (1565): 355 hoedt te 18 d.p. t'hoet'. In december 1539 wordt Loonis Logghe betaald 'van 41 hondert cruutschoven, haverschooven, boonschoven te doen scrodene ten behouve van onse paerden te 12 d.p. thondert. (Rek. 1539, f. 18^{v}). In 1549 wordt Jan Stroo betaald 'van 21 daghen havercruude ende booneschooven tsaemen te scroone omme onse waghenpaerden ende rydende paerden t'etene, te 8 sc. par. sdaechs'. (Rek. 1549, f. 117^{v}). - Onder de rubriek 'Coopynghe van arweeten' stelt de boursier van de Duinenabdij bij Veurne de volgende uitgaven in februari 1563: 'Ghecocht jeghen Maerten Huyghe 300 cruytschoven te 9 lb. 10 sc. thondert ende de zelve oock gheschervet.... Ghecocht jeghen Woulter Masschelyn 125 cruytschoven omme te doen scherven by Charles Valleis omme de perden, te 8 lb. thondert'. (Rek. Bourserie 1563, f. 49^{v}). - Vgl. MnlW VII 782 s.v. schroden; De Bo s.v. schrooden (scherven, met een kerfmes hakken); Lindemans, II 348.

Waeyghespan.

- Afdak aan de voorgevel van een huis, luifel. Op de Vismarkt te Gent werden in 1482 enkele huizen gebouwd door de St.-Pietersabdij. De gevels ervan waren verfraaid met steenhouwerswerk dat ten dele verguld werd, zoals blijkt uit de volgende rekeningpost: 'Item Lievin de Scoenere, schildere, die heeft ghestoffeert de huusen ter Vischmaerct, de priemen (t.w. de spitsen, gesneden door Pieter Bultheel, steenhouwer) die ghestelt zijn, vergult, de waeyghespannen ghescilt ende noch vele ander loeveren (loofwerk in steen) vergult, waarop es hem ghegheven 108 lb. par.'. (De Potter, Gent II 362). Vgl. MnlW IX 1519 alsook II 1670 s.v. ghespan.

Watermale.

- Pelterijterm. Een soort van otterbont, ingevoerd uit Rusland via de Baltische havens. Jan de Paeu, kanunnik van de O.L. Vrouwekerk te Kortrijk, legateert bij (latijns) testament van 8 aug. 1506 aan meester Adam de Paeu o.m. zijn beste grauwe almuts (koorpels) en twee met bont gevoerde kerels waarvan de ene gevoerd is ‘cum watermalen’, de andere met eekhoornbont. (Caullet, Testaments 30). Onder de klederen van jonkvrouw Josine de Grutere bevindt zich, in 1514 te Gent, een ‘zwaerte kerle ghewoert met brunen rugghen (pels) ende inde mauwen met watermaelen’. (Biekorf 1963, 266). Een handelsakkoord te Brugge gesloten in 1525 bepaalt dat Martin Benins aan een groep Italiaanse kooplieden een som van 100 pond groten Vlaamse munt zal betalen; in mindering van die som zal hij tegen Driekoningen a.s. leveren te Antwerpen of te Bergen-op-Zoon drie

timmeren sabelbont en vijf timmeren hermelijn en vier timmeren watermalen, dit alles tegen de prijs die hij ervoor betaald had te Reval (heden Tallinn) in Lijfland. De tekst in het register luidt: '... trois timbres de sables et cincq d'armines et quatre timbres de watermales, le tout au pris qu'ilz luy ont cousté a Revele en Lieflandt'. (SAB. Reg. van procuratiën 1525-26, f. 62^{v}-63). Een *timmer* (mnl. thymmere, temmer) bedroeg 20 paar pelzen (40 stuks). De inventaris van Vrouwe van Marivoorde, te Brugge opgesteld in 1549, vermeldt (p. 13): 'Een zwarte cameloten kerle met watermaele ghevoert'. De vorm *watermaorde* verschijnt in 1519 in een keure van de Luikse bontwerkers; en staat ook later, in 1586 en 1590, als *watermaerde, watermard* in de rij van de Luikse pelterijtermen. (Godefroy VIII 328). In de vestingwateren van Brugge werden dikwijls otters gevangen, eenmaal was een *watermale* erbij: Jan Canin kreeg in 1641 van stadswege een drinkgeld van 5 sc 10 d. gr. 'van dat hi ghevangen heift eenen otter ende eene watermale in de vesten'. (Stadsrek. 1469, f. 51; Biekorf 1963, 76). Dierkundig is de watermael (MnlW IX 1824) niet met zekerheid te bepalen.

Moneel.

- Ook monneel, maneel. Vertikale stander die een venster in twee of meer delen verdeelt, inz. in de gotische bouwstijl; fra. meneau, eng. mullion. Een kontrakt in 1405 gesloten tussen de kerkmeesters van de St.-Janskerk (huidige St.-Baafs) te Gent en de bouwmeester Jan Ebin betreft de bouw van een nieuw koorvenster waarvan 'alle maneele ghemaect [moeten worden] van goeden bruecelschen steene'. (De Potter, Gent V 307). Voor de Brugse Halletoren levert de Brusselse steenhouwer Lieven van Beughen in 1482 '3 voeten pylaren van ghelyke steenen met overspronghen 24 voeten, ende... moneelen'. (Gailliard, Gloss. Ham. 249). De volgende post betreft bouwwerk uitgevoerd in 'contoor ende sanctuarie' van het St.-Janshospitaal te Brugge in 1512: 'Betaelt Jan van Opstat met zyn ghezelle van 11 moneelen van 10 dumen breedt omme de glaseveynsteren int hospitael, te 14 gr. stic, comt 7 lb. 14 sc. par.' (Rek. 1510-12, f. 72^{v}). De kerkmeesters van de Brugse St.-Jacobskerk noteren in 1525 een belangrijke betaling gedaan aan meester Lievin van Maele van Gent voor levering van steen 'angaende de moneelen ende tarnas... omme de glasveynsteren bij de barbierscappelle'. (Reg. I. Kerkrek. 1525, f. 588^{v}). In de boedellijst van de Brugse steenhouwer Joris Wittebroot worden in 1542 opgesomd: '9 calommen, een reprys van albaestre, 52 gardelsteenen, achtien monneelen, zes voeten zillen'. (Parmentier, Brugsche Steenhouwers 9). Het maaswerk voor twee vensters in het schip van de Potterie-kerk te Brugge wordt in 1547 geleverd door de steenhouwer Ambrosius van Cattenbrouck; deze wordt door het godshuis betaald 'over de leveringhe van twee nieuwe harnasschen metten monneelen,... midts de leveringhe van diverssche harde sticken steenen'. (Idem 15). De Brugse architekt K. Verschelde heeft in 1863 de term *moneele* opgenomen in zijn bondig 'Vocabularium van Vlaemsche Kunstwoorden' (De Kathedrale van S. Salvator, p. 8) met de bepaling 'Staende pilaerken dat de gothische vensters in twee of meer deelen scheidt'. Zie ook De Bo op moneel. - Ontleding uit ofra. *manel* (mainel,

monial, mayneau, moynel; maigneaul reeds 1448 Dijon): Godefroy V 141. - Eng. mullion (mullioned window) gaat terug op mideng. vormen moynelle (1330), moniel (1379) e.a. (monial, monyele, mynell). De eng. term wordt soms toegepast op binnenwerk (bv. koorafsluiting); zie Oxford ED VI-2 608 752). Afleiding van fra. en eng. termen uit mlat. medianellum. - In bouwrekeningen staan *monelen* (vertikale standers) tegenover *linteten* (horizontale liggers).

A.V.

Vraagwinkel

Vuurpijl - Vuurvogel

In zijn 'Jaerboek der Koninklyke Gilde van Sint Sebastiaen te Brugge' uitgegeven in 1859 gewaagt Dokter De Meyer verscheidene malen over het schieten naar de Vuurvogel, o.m. in het jaar 1843, bij de inhuldiging van Graaf Visart de Bocarmé als nieuwe hoofdman van bovenvermelde Gilde. De Meyer spreekt wel van 'vuurpijl' (blz. 277: 'de hoofdman brandde den eersten vuerpyl los') en van 'vuervogel' die in brand diende gestoken te worden. - De vraag is nu enerzijds hoe dit technisch in mekaar zat: gold het hier een brandende vuurpijl of een speciaal daartoe geprepareerde pijl die bij het in aanraking komen met de vuurvogel deze deed ontbranden?

Een dergelijke schieting gebeurde steeds toen het donker was zodat men zich ook afvraagt hoe de schutters zich tegen het vallen der pijlen konden behoeden.

Tenslotte vraag ik mij af of ook andere gilden een dergelijke schieting naar de vuurvogel hebben gekend of eventueel nog kennen en of er een lezer is die een dergelijke schieting heeft meegemaakt.

R.V.B.

Boekhandel te Veurne

Op een paar ongedateerde Vlaamse schoolboekjes (leesboekjes) mogelijk uit de jaren 1840-1850 vind ik een etiket met volgende tekst: 'Te bekomen bij de juffrouwen Deraedt, boekverkoopsters, Groote Markt, N° 34, te Veurne'. Tot wanneer juist hebben die dames hun boekwinkel gehouden? werd hun winkel overgenomen en voortgezet?

V.D.L.

Zakkebroersstraat

In de wijk over de Nieuwburg in Gent lag er - zo lees ik in Steyaerts Beschrijving van Gent (1857) - een Zakkebandstraat (verfanst: rue du Lien) die echter vroeger Zakkebroersstraet genoemd werd. Wie zijn die *Zakkebroers* die de oude naam aan de straat hadden gegeven? Stond daar ooit een Broeder- of Fraterhuis?

P.D.

Tuithoorn - Toethoorn

Een hoornvormde koker van omgekrulde boomschors of karton, enz., waarop men blaast of toet. Zo beschrijft De Bo de tuithoorn. Waar in Westvl. sprak men van tuithoorn, waar van toethoorn? Bestond er een zakelijk verschil tussen tuit- en toethoorn? Op welke hoorn blies vroeger (vóór 1914) de torenwachter en de nachtwaker op zijn ronde in onze steden?

E.N.

Drukkerij van bisschop Rythovius - Ieper 1577

De statuten door de priestersynode van het bisdom uitgewerkt gedurende 1564-1577 werden door bisschop Rythovius gepubliceerd in 1577 in boekvorm. De uitgave (160 blz. 4°) draagt geen drukkersnaam; de titel zegt: 'In Ieper. In het Hof van de Bisschop en op zijn kosten' *(Ypris. In Aedibus Episcopi et sumptu eiusdem. M.D.LXXVII)*. De laatste

bladzijde herhaalt het adres: 'Ypris. In aedibus Reverendissimi Ypren M.D.LXXVII). In de bibilografie (o.m. Diegerick p. 48-49) wordt deze (nu uiterst zeldzame) uitgave beschouwd als zijnde uitgevoerd 'in de drukkerij van het Bisdom' en tevens als de enige bekende druk uit deze werkplaats. De vraag is echter: heeft die drukkerij ooit bestaan? Zegt het adres *In aedibus* niet simpelweg dat Rythovius het boek *'in eigen beheer'* heeft uitgegeven? Dan kan het heel goed niet te Ieper doch te Antwerpen gedrukt zijn?

C.B

Geschiedenis van Vijve-Kapelle

In 1901 verscheen bij Jules De Meester te Roeselare de 'Geschiedenis van Onze Lieve Vrouw van Viven' door A. Van Becelaere. Tussen oude papieren vond ik nu een op briefpapier gedrukt prospectus met de volgende tekst die tipografisch de boektitel weergeeft: '*Komt te verschijnen.* De Geschiedenis van O.L. Vrouw van Viven. Heerlijkheid, kapel, wonderbeeld, proostdie, kerk, pastorie, kloosters, parochie door A. Van Becelaere, eerste proost van Viven. - En is verkrijgbaar bij Tremmery-Van Becelaere, Cordouanierstraat, 6, bij de oude post, Brugge. Prijs 3 Fr.'. Dit laatste adres wijst naar de jaren 1865-71. Moet dit prospectus beschouwd worden als een drukproef van een voorbarige publikatie? In de bibliografie - ook bij Allossery - is alleen de uitgave van 1901 bekend.

E.N.

Lokale pestpatroon

Te Deurne-Antwerpen werd de hl. Fredegand vroeger vereerd als pestpatroon. Hij was er ook kerkpatroon. Volgens Paquot (1768) was de St.-Bertijnsabdij te St.-Omaars vroeger in het bezit van relikwieën van de hl. Fredegand. Was die heilige ook in het oude Westland als pest-patroon bekend?

G.L.

Waterloo

In 1815 publiceerde Pieter-Jan Rembry van Menen een gedicht: *'Den Veld-Slag van het Schoon-Verbond'.* (Gedrukt te Roeselare, bij Beyaert-Feys). Heeft Rembry met dit Waterloo-gedicht meegedongen in een wedstrijd van Retorika-kamers?

E.V.M.

Spel van de Verloren Koning

Op Pinksteravond 1434 speelden de ‘ghesellen vander stede’ op de Markt van Oudenburg het ‘Spel vanden verloorne Coninc’. Is de inhoud van dit spel bekend in de geschiedenis van het rederijkerstoneel?

F.V.

Peme

In welke betekenis wordt *peme* (ndl. kweekgras; Triticum repens) overdrachtelijk toegepast op personen?

B.L.

[Nummer 7-8]

Van ‘Flandria Illustrata’ naar ‘Verheerlykt Vlaandre’ Bibliografische kanttekeningen op Sanderus 1641-1735

Nu de ‘Nederduytsche’ versie van Sanderus' latijnse *Flandria Illustrata* in een (verkleinde) anastatische herdruk in veler handen is gekomen, moeten rond het werk van de grote Vlaamse chorograaf, en inzonderheid rond het werk van zijn Hollandse uitgevers en vertalers, heel wat vragen om verduidelijking opkomen[(1)].

Voorop dienen echter enkele gegevens van bibliografische aard in herinnering te worden gebracht.[(2)]

De oorspronkelijke Flandria Illustrata - die we hier *Flandria I* zullen noemen - verscheen in 1641-1644 bij de uitgevers Jan en Cornelis Blaeu te Amsterdam (met adres Keulen). Men weet dat deze editie in royaal folio twee delen omvat en uitmunt door het aantal (184 + 158) en de kwaliteit van de kopergravures. De platen van *Flandria I* werden ten dele gebruikt in Blaeu's Stedenatlas (1649).

De *Flandria I* zou, naar het plan van Sanderus, drie delen omvatten, die hij zelf in 1641 - tegenover de titel van het eerste deel - bepaalt als:

1. *Flandria Quadrimembris*, d.i. het Vlaanderen van de Vier Grote Leden (Gent, Brugge, Brugse Vrije, Ieper);

(1) Verheerlykt Vlaandre, uitgave Familia et Patria, Handzame 1968. Drie delen. Ingeleid door Dr. E. Warlop.

(2) Voor de bio-bibliografie van Sanderus zijn vooral belangrijk: Bibliotheca Belgica (ed. 1964) V 28-42. - V. Fris, art. Sanderus, in Biogr. Nationale XXI (1911-13) 317-367. - G. Caullet, De gegraveerde, onuitgegeven en verloren geraakte tekeningen voor Sanderus' Flandria Illustrata, Antwerpen 1908. - L. Galesloot, La Flandria Illustrata de Sanderus, in Annales Emulation 23-25 (1871-1873. - J. de Saint-Genois, Antoine Sanderus et ses écrits, in Annales Soc. Royale des beaux arts de Gand, VIII (1859-61) 185-296.

2. *Flandria Subalterna*, d.i. het ondergeschikte of secundaire Vlaanderen, waaronder hij de overige dietse kasselrijen (Oudenaarde, Kortrijk, Belle, Kassel, Broekburg, St.-Winoksbergen) groepeert;
3. *Flandria Gallicana*, d.i. Waals-Vlaanderen, (de kasselrijen Rijsel, Dowaai en Orchies) en het Doornikse.

Dit derde deel - de Flandria Gallicana, alias Gallo-Flandria - dat het schitterendste van de drie zou zijn en waarvoor niet minder dan 180 gezichten werden getekend (en ten dele gegraveerd) is nooit verschenen(3).

Zeventig jaar na de dood (1664) van Sanderus lanceert de Hollandse uitgever Christiaan van Lom te 's Gravenhage een nieuwe latijnse uitgave van de Flandria Illustrata, die we hier *Flandria II* zullen noemen. Van deze editie bestaan twee oplagen, gedateerd 1732 en 1735. De boekenliefhebber zal steeds de druk van 1732 verkiezen die door de kwaliteit van het papier en de uitvoering van de gravures belangrijk hoger staat dan de druk van 1735.

Flandria II verscheen in drie boekdelen en is opgedragen aan Henricus-Josephus van Susteren die, als bisschop van Brugge, de titel droeg van erfachtig kanselier van Vlaanderen. De tekst van deze editie was bijgewerkt door een vriend van de bisschop, de bekende Brusselse geleerde J.F. Foppens. Dezelfde Foppens bereidde alsdan de derde (zeer aangevulde) uitgave van de Nederlandse Bibliografie (Bibliotheca Belgica) van Valerius Andreas.

De tekst van *Flandria II* stemt in hoofdzaak overeen met die van *Flandria I.* Het Land van Vlaanderen is in 1732 nog één onverdeelde chorografische entiteit, en de territoriale splitsingen sedert 1640 laten de struktuur van het werk onaangeroerd. Foppens, biograaf bij uitstek, keert zich vooral naar de mensen, hij had feitelijk een hele eeuw (1630-1730) aan te vullen in de lijsten van de regeerders, bisschoppen,

(3) Over dit onuitgegeven Deel III zie vooral Caullet a.w. 39-57. De Koninklijke Bibliotheek te Brussel bewaart 83 aantekeningen die voor dit Deel III bestemd waren; de publikatie ervan werd in 1889 te Rijsel ondernomen door L. Chamonier, La Flandre française au XVIIe siècle, meer dan zes afleveringen zijn niet verschenen. - Sanderus plande zelfs een Vierde Deel, onder de titel Paralipomena Flandriae. Daarin zouden worden samengebracht de aanvullingen op de delen I-II en de beschrijving van Terwaan (stad en bisdom) en van de St.-Bertijnsabdij. Zie daarover Caullet a.w. 30-38. Saint-Genois a.w. 203.

proosten, abten, kasteelheren, raadsheren, stedelijke magistraten. Deze aanvulling, samen met de inlassing van de biografieën van de Brugse en Gentse auteurs, en de toevoeging van de Hagiologie van Vlaanderen en de uitvoerige biografische kataloog van de bisschoppen van Doornik, heeft *Flandria II* tot drie delen doen aangroeien. Het ontworpen deel III van Sanderus over Gallicant Vlaanderen (Rijsel - Dowaai - Orchies: de Gallo-Flandria) bleef onuitgegeven. Foppens voelde zelf die leemte waar hij, in de inleiding van *Flandria II,* belooft de biografische lijsten van de bisschoppen van Doornik en Terwaan(4) en van al de abdijen van de Gallo-Flandria (samen met de biografie van de professoren van de universiteit van Dowaai) als aanhangsel te publiceren. In het aanhangsel zijn echter alleen de lijsten van de bisschoppen van Doornik en Terwaan terechtgekomen.

Blijven het beeld en het kader van Oud-Vlaanderen in het werk zelf onaangetast, het titelblad van *Flandria II* zorgt voor de ontnuchtering. Die titel is een hele bladzijde lektuur en de moderne lezer leest allerminst de ellenlange titels van oude uitgaven. Voor dit keer mogen we straks wel de aandacht vragen voor een paar regels uit de wijdlopige latijnse titel van 1732. Gelijktijdig immers ontmoeten we de editie '*Verheerlykt Vlaandre*' van 1735, die weliswaar in de opsommingen van de titel afwijkt van *Flandria II*, maar dezelfde fatale regels wel opneemt en vertaalt.

Vooreerst nog een bibliografische toelichting over *Verheerlijkt Vlaandre.*

De driedelige editie *Verheerlykt Vlaandre*, in 1735 op de markt gebracht door een trust van uitgevers van Leiden, Rotterdam en 's Gravenhage, was een 'Nederduytsche' editie afgestemd vooral op de Hollandse burgerij, die talrijke, gedurende en na de opstand tegen Spanje uitgeweken families uit de provincie Vlaanderen in haar rangen telde. *Verheerlykt Vlaandre* is, vergeleken met het latijnse model, een gelaïciseerde editie, zoals het 'Bericht van den Boekdrukker aan den Leezer' zeer open uitspreekt: 'Wat de Geestlyke zaaken van het Graafschap betreft, deeze hebben wy maar ter loops aangeroerd, om dat veele Menschen, in het leezen derzelve, weynig behaagen scheppen'. Het beeld van Oud-Vlaanderen prijkt dan ook, in tekst en illustratie, heel wat vollediger in

(4) Uit Malbrancq en de Gallia Christiana.

Flandria II (en Flandria I) dan in het besnoeide *Verheerlijkt Vlaandre*[5].

Driemaal Vlaanderen in 'Verheerlykt Vlaandre'

De titel van *Flandria II* noemt een nieuw drieledig Vlaanderen met een betekenis die door Sanderus in 1640 nog niet kon worden voorzien. Beschreven worden de dorpen en kastelen van de '*Flandria Caesarea, Francia, Batavica...*' Door 'Verheerlykt Vlaandre' wordt dit in de titel overgenomen als 'De Beschrijving van Dorpen, Vlekken, Kasteelen en Heeren-Huyzen, gelegen in *het Keizers, Fransch en Hollandsch Vlaandre*'. Voor de lezer van de moderne herdruk (1968) vragen die namen enige toelichting.

1. *Het Keizers Vlaandre:* is hier het Vlaanderen onder de Keizer van Oostenrijk, tegenover de nu (in 1732) aan Frankrijk en Holland behorende gedeelten van Oud-Vlaanderen.
   NB. - Niet te verwarren met het oude 'Vlaenderen Imperiael' ofte Keyserryks-Vlaenderen (ook Rycks-Vlaenderen), Flandria Imperialis (Land van Aalst) uit de feodale beschrijving van het graafschap.
2. *Het Fransch Vlaandre:* is het gedeelte van Oud-Vlaanderen dat door de traktaten van 1660-1713 definitief aan de Spaanse kroon was onttrokken en aan de Franse kroon toegekend. Dit Fransch-Vlaandre omvat het oude Waals-Vlaanderen, de Gallo-Flandria van de humanisten (t.w. de kasselrijen Rijsel, Dowaai en Orchies) en Vlaams-Vlaanderen (de dietse kasselrijen Belle, Kassel, St.-Winoksbergen en Broekburg).
3. *Het Hollandsch Vlaandre* omvat een gedeelte van het oude Brugse Vrije (Sluis, Aardenburg, Oostburg) en een gedeelte (Axel, Hulst) van de oude Vier Ambachten van Vlaanderen. Dit deel van het graafschap, gelegen op de Westerschelde, was reeds door de verdragen van 1648 aan de Republiek der Verenigde Nederlanden toegekend.

Sanderus zelf heeft die indeling natuurlijk niet gekend. Bij de publikatie van zijn *Flandria I* was Vlaanderen nog ongeschonden en onverdeeld. Wel waren sommige gebieden op de Westerschelde in de macht van de Staten (Hulst werd eerst in 1645 door Frederik Hendrik ingenomen), doch de officiële annexatie van dit stuk Vlaanderen valt na het verschijnen van *Flandria I.*

(5) In de herdruk van 1968 wordt (in Aanhangsel, Deel III) die leemte ten dele aangevuld uit de platen van de latijnse editie.

De Waalse kasselrijen behoorden in 1640 nog onbetwist tot het graafschap Vlaanderen en waren, evengoed als de provincies Henegouwen en Namen, een integrerend deel van de Nederlanden. Over die kasselrijen had Sanderus, zoals gezegd, een schitterende illustratie (in tekening) bijeengebracht voor zijn geplande Derde Deel.

De benamingen *Fransch* en *Hollandsch Vlaandre*, door de Hollandse uitgevers in de titelbladen van 1732 en 1735 gedrukt, staan hier tegenover elkaar als nieuwe politieke begrippen, gekreëerd door de Europese verdragen. De benaming *Hollandsch Vlaanderen* verschijnt in de Hollandse geografische en kartografische uitgaven vanaf 1695, niet alleenstaande doch in drieledige verbinding met Frans en (tot 1713) Spaans Vlaanderen.

Opmerkelijk is dat de benaming Fransch-Vlaanderen niet werd gegeven vanuit Frankrijk,(6) doch vanuit Holland, dat alsdan de kartografische en geografische uitgeverij op schitterende wijze en in alle talen domineerde. De oudste vermelding van '*Frans-Vlaanderen/Flandre Françoise*' komt voor in een schoolboek voor Hollandse leerlingen in 1695 te Amsterdam uitgegeven door Henri Wetstein en opgedragen aan Adriaen van der Goes, oud-schepen van Delft en gedeputeerde van de Admiraliteit te Rotterdam(7).

Tweemaal Frans-Vlaanderen in 'Verheerlykt Vlaandre'

Het *Fransch-Vlaandre* in Verheerlykt Vlaandre is een entiteit met een dubbel voorhoofd: in het titelblad dekt die naam de *zeven* kasselrijen (de drie waalse en de vier dietse) die door de verdragen aan de Franse kroon waren toegekend. In het werk zelf daarentegen staat *Fransch-Vlaandre* als benaming van de drie waalse kasselrijen zonder meer. Voor de moderne lezer is de aanhef van 'De algemeene Beschrijving van Fransch-Vlaandre' (Deel III, Boek IV; p. 57-113) dan ook verbijsterend. De tekst luidt letterlijk:

'De Naam van *Fransch-Vlaandre* word aan dit Gewest

(6) De Franse administratie had haar eigen terminologie: Flandres du costé de la mer (1668) en vooral Flandre Maritime (1698); de bepaling ven het Frans-zijn was er overbodig. Zie daarover Biekorf 1963, 257-258.

(7) De benaming Flandria Gallica, Flandria Gallicana bij de auteurs (16e-17e eeuw) betreft uitsluitend de romaans-sprekende drie kasselrijen, en is een vertaling van Wals-Vlaenderen. Flandria Francia in de titel van 1732 vertaalt het neologisme Flandre Françoise.

gegeven, vermits zyne Ingezetenen, eenige weinige Bewoonders aan de *Leie* uitgezondert, de Fransche Taal spreeken...

De Grenzen van dit Gewest betreffende, het paalt ten Ooste en Noorde aan Duitsch-Vlaandre, en de Kasselrye van Doornik; ten Zuide aan de Graafschappen van Henegouwe en Artois en ten Weste insgelyks aan het laatst-gemelde Graafschap. Het word van Duytsch-Vlaandre voor een groot gedeelte, door de Leie gescheiden...'

De vier dietse kasselrijen - het *Duytsch-Vlaandre* van de vertalers! - die in het titelblad onder *Fransch-Vlaandre* worden begrepen, staan in het werk zelf ongestoord op hun oude plaats, in het goed gezelschap van de andere dietse kasselrijen: Kassel en Belle vormen de boeken II en V van Deel II, St.-Winoksbergen en Broekburg de boeken II en III van Deel III.

De verwarring is ook in Deel II (p.5) doorgedrongen waar de stad Kortrijk het moet stellen met een zin als de volgende: 'De Stad is aan de Zuid-zijde van Duitsch-Vlaandre gelegen, en heeft haar uitzicht op Fransch-Vlaandre'.[(8)]

Hoe zijn de vertalers op die dwaalweg geraakt?... De uitleg moet hier niet elders worden gezocht dan in het latijns model van hun 'Nederduytsche' tekst.

In 1624-1625 had de geschiedschrijver Jean Buzelin de beschrijving van Gallicant-Vlaanderen in de Nederlanden uitgegeven te Dowaai onder de titel *Gallo-Flandria*, een humanistische latinizering van het Flandre Wallonne, Wals-Vlaenderen uit de kanselarijtaal. (De termen Vlaanderen *gallicant* en *flamingant* zijn eerst ca. 1450 bij onze Bourgondische juristen, o.m. Filips Wielant, opgekomen). Sanderus was in 1640 van zins de tekst van Buzelin over te nemen. De Hollandse uitgevers hebben in 1735 niet beters gevonden, ze hebben simpelweg de merkwaardige, hoewel wat verouderde, tekst uit 1620 van Buzelin laten vertalen. De Hollandse vertalers, die uiteraard weinig vertrouwd waren met de geschiedenis van Oud-Vlaanderen, hebben *Gallo-Flandria* niet vertaald met de juiste historische term Gallicant of Waals-Vlaanderen, doch met het neologisme *Fransch Vlaandre*, dat in hun eigen titel ook de vier geannexeerde dietse kasselrijen (Vlaanderen Flamingant) omvat! De verwarring door de vertalers van Verheerlykt Vlaandre gesticht is volkomen.

De moderne lezer mag dus niet uit het oog verliezen dat hetgeen hem als *Fransch-Vlaandre* in de editie van 1735 wordt opgediend, de (gedeeltelijke) vertaling is van een beschrijving

(8) Duitsch-Vlaandre = dietssprekend Vlaanderen.

HET KASTEEL VAN ZULTE IN 1640
Pentekening (sepia) door Vedastus du Plouich, bestemd voor de Flandria Illustrata. Onuitegegven bij Sanderus. Perkament 151 × 226 mm. (Kortrijk, Stadsbibliotheek. Fonds Goethals-Vercruysse).

van de drie Waalse kasselrijen, in 1615-1625 te Rijsel opgesteld door de Vlaamse jezuiet Jean Buzelin (Buzelinus). Onder de geschiedschrijvers van Gallicant Vlaanderen uit de 17e eeuw staat Buzelin vooraan. Voor de historiografie van Oud-Vlaanderen wordt hij nog steeds te weinig geraadpleegd(9). Sanderus zou, zoals gezegd, Buzelins Gallicant Vlaanderen hebben overgenomen en met chronologische lijsten (en met 180 schitterende platen) hebben aangevuld in zijn aangekondigde en niet verschenen Flandria Gallicana.

De vertaling uit Buzelin in *Verheerlykt Vlaandre* biedt in een vijftigtal bladzijden folio vooral een goed beeld van de topografie en de feodale toestand (heerlijkheden, met genealogische bijzonderheden) van de Waalse kasselrijen omstreeks 1600, toen Gallicant Vlaanderen nog onbetwist tot de Nederlanden van de Aartshertogen behoorde. Alleen op enkele plaatsen hebben de vertalers een zeer kort 'Byvoegsel' ingelast over de krijgsverrichtingen en de politieke wijzigingen tussen 1600-1735.

Waarom werd juist de Nederduytsche Flandria-editie met de beschrijving van Gallicant Vlaanderen aangevuld? De reden ligt blijkbaar in het feit dat Waals-Vlaanderen, zoals de andere Nederlandsche provincies van het Zuiden, een aanzienlijk aantal emigranten naar het Noorden had uitgezonden. Bij de afstammelingen in het welvarende Holland, waar ze hun eigen Waalse kerken hadden, bleef de belangstelling voor de Patria Flandrica steeds levendig(10). Een Flandria-editie zonder Gallicant Vlaanderen was voor een deel van de koopkrachtige afnemers in het Noorden minder aantrekkelijk. Dit kommercieel aspekt had zijn belang. De exemplaren van *Verheerlykt Vlaandre* werden trouwens in grote meerderheid in het Noorden verkocht, de latijnse (en niet gelaïciseerde) *Flandria II* daarentegen had een beste afzet bij de kapitaalkrachtige geestelijken, edellieden, magistraten en grondbezitters in het Zuiden.

(9) Over Buzelins werk, zie De Backer-Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus II 474-476 (Brussel-Parijs 1891).

(10) Uit de Waalse kasselrijen van Vlaanderen en ook uit Henegouwen waren talrijke hervormingsgezinden uitgeweken naar Holland, waar ze afzonderlijke gemeenten vormden onder leiding van Franse predikanten; in 1578 waren die Waalse vluchtelingkerken belangrijk genoeg om eigen classes en een eigen synode te krijgen. Na 1685 (herroeping van edikt van Nantes) kwamen Franse Hugenoten de Waalse kerken in Holland nieuw leven inblazen.

De Flandria Illustrata als plaatwerk

Sanderus heeft het groots aangelegd toen hij aan Vlaanderen een beschrijvende historie of historische beschrijving wilde wijden in royaal formaat, met een luxus van nieuw getekende dokumentaire en dekoratieve illustratie.

De moderne lezer hoort in de term *illustrata* van de titel de inhoud aan platen, de illustratie. Deze betekenis ligt zeker niet direkt in dit latijnse adjektief. Sanderus zelf hoorde in *illustrare* een beschrijven door woord en beeld. In een brief aan de magistraat van Oudenaarde spreekt hij van zijn 'chorographique Historie van Vlaenderen', en verder noemt hij zijn werk 'de descriptie van Vlaenderen gheintituleert Flandria Illustrata'. Ook in de stadsrekening van Kortrijk in 1644 wordt zijn werk ingeschreven als 'Deschriptie van desen lande'[(11)].

De Brugse historicus J.P. van Male verwijst in 1720 in zijn Praelthoneel (Hs. f. 90) naar zijn exemplaar van de *Flandria I* met een eigen verdietsing '*Opgeheldert Vlaenderen*'[(12)].

De Flandria Illustrata is - dit moet nog worden herhaald - een onvoltooid werk. Een kreupel werk. Zowel in de eerste tweedelige uitgave van Sanderus zelf (1641-1644), als in de (bijna een eeuw jongere) driedelige editie van 1732.

Verheerlykt Vlaendre heeft in zijn drie delen in 1735 weliswaar de beschrijving van Gallicant Vlaaenderen (met arme vier platen!) opgenomen, doch laat elders zoveel tekst en platen wegvallen dat deze enige 'Nederduytsche' editie veel onvolledigen geworden is dan haar latijnse antecedenten.

Dit alles belet niet dat het werk van Sanderus, in zijn verschillende edities, het schitterendste plaatwerk is dat ooit aan Oud-Vlaanderen werd gewijd. Zonder Sanderus zou de ikonografie van ons graafschap mager en kaal zijn. Er is echter heden geen evenwicht meer tussen de waarde van de tekst en de waarde van de platen. Tekst en platen liggen heden in omgekeerde verhouding. De tekst zal nog wel steeds een waardevol kader blijven, doch ieder kritisch onderzoek haalt het (nog resterende) krediet van de historische beschrijving naar beneden, terwijl de platen in onze tijd van beeldkultuur hun er-

(11) J. de Saint-Genois a.w. 207-208. - Audenaerdsche Mengelingen IV 226.
(12) M. Luwel, J.P. van Male als historicus, in Handelingen Emulation 84 (1947) 119-144.

kende dokumentaire en dekoratieve waarde steeds hoger zien stijgen[13].

De platen van *Flandria II* (1732) en *Verheerlijkt Vlaandre* (1735) reproduceren zonder enige wijziging de platen van *Flandria I.* De gezichten van de steden, monumenten, kastelen en landschappen vertonen onveranderlijk het Vlaanderen uit de jaren 1630-1640 en vroeger. Konkreet bekeken: er is archeologisch en topografisch niets gebeurd gedurende de periode 1630-1730.

Het aantal platen (kaarten inbegrepen) is over het werk (in de drie edities) verdeeld als volgt.

Aantal en verdeling van de platen.

Flandria I (1641-1644)

Deel I

Gent en omgeving 35.
Brugge 26. Brugse Vrije 33.
Ieper 15.
Portretten 65.

Deel II

Kortrijk en kasselrij 30.
Kassel 15. Veurne 9.
Belle 3. Winoksbergen 6.
Broekburg 3. Duinkerke 3. Nieuwpoort 6.
Aalst 13. Geraardsbergen 4.
Ninove en Lessen 5.
Oudenaarde 15. Dendermonde 7.
Land van Waas 15. De Vier Ambachten 9.

- In aanhangsel (Auctarium) komen nog 4 pl. in Deel I en 12 in Deel II.

Flandria II (1732)

Reproduceert de platen van Flandria I, met aanvulling van de portretten van de graven (Spaanse en Oostenrijkse vorsten) en van de bisschoppen (Gent, Brugge en Ieper). De reproductie evenaart niet altijd de kwaliteit van Flandria I. Gewijzigde lay-out.

Verheerlykt vlaandre (1735)

Deze editie laat, vergeleken met Flandria II, 82 platen wegvallen, namelijk:

(13) Op te merken is nog dat de platen van Flandria I (1641-1644) jonger zijn dan de tekst, die belangrijke stukken overneemt uit het werk van Gramaye (1604-1610) en zelfs uit Guicciardini's Beschrijving der Nederlanden (1567-1582).

1. al de portretten (44) van de bisschoppen van Gent, Brugge en Ieper;
2. stad Gent 8.

3. stad Brugge 15.
4. stad Ieper 6.
5. de abdijen Aalst, Bornem, Ename, Melle, Ninove, Waasmunster, Wevelgem, Clairmarais, Winoksbergen.

Daarentegen heeft deze editie vier platen die behoren bij het toegevoegde 'Fransch-Vlaandre':

1. Lille (plan van de stad Rijsel). - 2. La Bourse de Lille. - 3. La ville de Douay. - 4. La maison de ville de Douay.

Deze vier platen met franse opschriften werden niet getekend en gegraveerd voor *Verheerlykt Vlaandre,* doch zijn ontleend aan een ander topografisch werk.

Hollandismen in 'Verheerlykt Vlaandre'

De ongewone spelling *Vlaandre* in de titel kondigt andere, meer irriterende spelvormen aan. In *Vlaandre* schijnen de Huydecoperse vertalers een grammatikaal enkelvoud te willen opdringen ter vervanging van het vermeende meervoud Vlaanderen.

Ook andere plaatsnamen worden gekortstaart, zoals Vletere, Metere, Godevaarts-Veld, Bissezeel, Rousselaar, Harlebeek.

Sommige geleerde overzettingen zijn veelbelovend: de verwijzing naar de 'Landkaart van *Nederlands Frankrijk*' (II 152) loopt teleurstellend uit op een kaart van de *Gallia Belgica* onder de Romeinse keizers.

Vlaamse familienamen worden soms vrijpostig aangepakt. De Ieperse humanist en historicus Boudewijn Cabillau wordt (via zijn latijnse transformatie Cabilliavus) als *Kabeljau* bovengehaald.

De befaamde Transport (oud kadaster) van Vlaanderen wordt het *Cynsboek van Vlaandre*, de laten (hospites) van Caestre worden in 'Waarden des Heeren van Kaastre' omgekleed, terwijl de lezer in de *Morynsche kanonniken* die van Terwaan moet herkennen.

In de *Gezwoore Mannen* begroet men de voogden (van onze hospitalen en gasthuizen), in de *Algemeene Pleitbezorger* de advokaat-generaal van Vlaanderen, in de *Galdery-Speelders* onze stedelijke spelemans (speellieden).

Kortrijk ondergaat een mini-herschepping van zijn toponymie en moet in de *Weyde van Broyl* zijn Broelmeersen gaan terugvinden, in het *Paleis des Kastelleins* zijn Kasselrijhuis, in de *Nooten Toren* zijn bekende Hazelaartoren. En de abdij van Groeninge, waaromtrent de slag van 1302 werd geleverd, is het klooster van *Groenendaal* geworden[14].

(14) Biekorf 1968, 389-390.

Zulke fouten waren niet te vermijden. Onze taalzuiverende Hollandse vertalers stonden, men vergete het niet, voor de gelatiniseerde vormen van Sanderus (en Gramaye) en waren soms veroordeeld om kreatief en... ernaast te vertalen. Waar konden ze immers naartoe om informatie? Buiten de zeer bondige beschrijving van Guicciardini (vertaald door Kiliaan) was de historische literatuur over Oud-Vlaanderen in het latijn en nog in het latijn gesteld. Enig kontakt met personen ter plaatse in Vlaanderen blijken de vertalers niet te hebben opgenomen.

Op onze weg ligt nog een laatste vraag: Hoe komt het dat al de Sanderus-edities in het Noorden werden uitgegeven? dat het schitterendste werk over Oud-Vlaanderen in Holland werd gegraveerd en gedrukt? Zelfs in het vertaalwerk werd Vlaanderen niet betrokken, met het gevolg dat *Verheerlykt Vlaandre* in de tekst heel wat onvermijdelijke fouten en verwarringen vertoont?

De knoop ligt eenvoudig in de bloei van het Noorden tegenover de stagnatie van het Zuiden, in de wereldpositie van de Hollandse uitgeverij die de markt van de kartografie en de geïllustreerde uitgaven beheerste. Brugge en Gent hadden geen uitgevers van formaat. Dat Antwerpen in 1640 bij Sanderus niet aan bod kwam is moeilijker te verklaren. In 1732-1735 echter kwamen de Antwerpse ateliers voor de herdruk van Sanderus niet meer in aanmerking.

Het aandeel van Vlaanderen is, alles samengenomen, niet te onderschatten. De *Flandria Illustrata* is een grootse onderneming van onze eigen Vlaamse Antonius Sanders. Medewerkers van de auteur waren een aantal vlijtige en bekwame (en ook soms minder bekwame en minder vlijtige) Vlaamse korrespondenten. Medewerkers waren vooral de Vlaamse kunstenaars die onder Sanderus' leiding heel Vlaanderen door de monumenten en landschappen zijn gaan tekenen. Onder hen hebben vooral Vedastus du Plouich van Belle (?) en Louis de Bersacques van Kortrijk als landmeters-tekenaars schitterend werk geleverd. Aan hun tekenwerk en aan het vakmanschap van de Hollandse graveurs dankt de *Flandria Illustrata* haar luister en haar blijvende waarde. Noord en Zuid hebben samengewerkt om het graafschap, dat eens zijn naam aan heel de Nederlanden had gegeven, in woord en beeld te huldigen.

A. Viaene

Een Weselse intrigant en pseudo-auteur ontmaskerd
Karel Hendrik Gerning
Brugge 1868

Het Hof van Assisen van West-Vlaanderen behandelde van maandag 15 tot donderdag 18 juni 1868 een niet alledaags geval: de zesentwintigjarige duitser Karel Hendrik Gerning stond er terecht wegens schriftvervalsing en aftroggelarij op grote schaal. Méér dan zes jaar had hij, dank zij vervalste certifikaten, geleefd en geteerd op de liefdadigheid van katholieke onderwijsinstellingen en van de begoede burgerij. In die korte tijdspanne had hij daarbij nog weten te debuteren als schrijver toen hij in 1865 onder zijn naam bij J. Fockenier te Brugge een handschrift van de Brugse advokaat Hendrik Maertens in het licht had gegeven onder de titel *Description des Etablissements charitables de la Ville de Bruges*(1).

Wie niet sterk is moet slim zijn: dat was het adagium van Karel Hendrik Gerning. Sterk was hij niet in sociaal opzicht want hij was het bastaardkind van Catharina Gerning, weduwe van een genaamde Horn, inspecteur van kazernes in Duitsland. Wees geworden en zonder fortuin was hij eerst in een fabriek te Alsdorf terechtgekomen. Ook fysisch was hij niet van de sterksten: liefdadige personen te Aken zagen daarom uit naar middelen om hem langs de studie om een bestaan te verzekeren. Dank zij een inschrijvingslijst kwam hij in 1858 in het bezit van een sommetje. Daarmee kon hij zijn vaderland verlaten om de sprong te wagen.

Waarom Gerning in 1858 zijn schreden naar Brugge richtte en in de in 1839 opgerichte congregatie der Xaverianen terechtkwam, is niet zo duidelijk. Had hij misschien in 1857 broeder Theodoor Ryken ontmoet die in dit jaar op rustkuur ging naar Duitsland?(2). Hoe dan ook, Gerning werd in de congregatie van Ryken opgenomen.

Monseigneur Malou dispenseerde in het beletsel van zijn onwettige geboorte. Daarmee was Gernings karakter niet verbeterd: het duurde niet lang of hij lag in conflict met zijn oversten, was betrokken in een onverkwikkelijke vechtpartij

(1) In-8°, 144 + 8 pp. Ook gebonden exemplaren kwamen in omloop.

(2) Brother Aubert C.F.X. - March on! God will provide; E.L. Grimes, Boston, Mass, 1961.

die in juli 1861 in de Xaverianenschool ter Nieuwstraat uitbrak[3] en riep na zijn heengaan in februari het parket ter hulp om zijn dotatie terug te krijgen.

Na dit Xaverianenexperiment hield Gerning zich drie maanden koest ten huize van een weldoener, de grondeigenaar baron de Graingen, maar hij vond toch nog de gelegenheid betrekkingen aan te knopen met de econoom van het Engels Seminarie te Brugge, Z.E.H. Aimé Boone, die spoedig de nodige aanbevelingsbrief bezorgde om door directeur Baert van het St-Aloïsiuscollege te Diksmuide in mei 1862 aanvaard te kunnen worden. Gerning bleef te Diksmuide tot aan de grote vakantie 1863. Dan verhuisde hij naar het Klein Seminarie te Roeselare waar hij, in zijn eenentwintigste levensjaar, de zesde latijnse begon als klassegenoot o.m. van Karel Blancke en Amaat Vyncke. Niet zozeer omwille van de flauwe resultaten in klas[4] werd aan Gerning in Augustus 1864 een concilium abeundi gegeven. De schriftvervalsingen die zijn onwettige afstamming moesten verdoezelen waren er aan het licht gekomen alsook zijn geslepenheid om te allen kante geld los te krijgen. Superior Bruno Vanhove oordeelde het zelfs nodig in september 1864 een waarschuwing te publiceren in het dagblad *La Patrie,* nadat het hem ter ore was gekomen dat Gerning te Brugge rondliep.

Na de grote vakantie 1864 ging hij zijn tenten te Dinant opslaan: hij werd er ingeschreven in de vijfde latijnse van een bisschoppelijk college, knoopte er amoureuze betrekkingen aan met Josephine Houbion en poogde de oversten om den tuin te leiden met geveinsde vroomheid en missionarisprojecten. Na enkele maanden werd hij echter ook te Dinant ontmaskerd, ging garçon spelen bij de hotelier Meritt te Gent en ontplooide vanuit Brugge een indrukwekkende briefwisseling, zogezegd uit Dinant verzonden (via zijn verloofde), dit om zijn talrijke weldoeners in de waan te laten van voortgezette en flinke studies.

In de periode 1864-65 moet de publicatie gesitueerd worden van het historisch werkje *Description des Etablissements Charitables de la Ville de Bruges.* Volgens de proces-

(3) Vicaris-generaal Scherpereel achtte het op 16 juli 1861 nodig in die kwestie te bemiddelen bij de procureur des Konings te Brugge (Acta Episcopalia: 1861, 16 Juillet, p. 255: Lettre à M. le Procureur de Roi à Bruges). Ook de Brugse weekbladen uit de tweede helft van juli 1861 verstrekten veel bijzonderheden, vooral *L'Impartial de Brugse.*

(4) Zie: Distribution solennelle des Prix, 8 Août 1864, blz. 27-30.

stukken[5] is het duidelijk dat de Brugse advokaat Hendrik Maertens de samensteller geweest is van deze publicatie waarvoor het handschrift werd gebruikt van wijlen baron Jacques Lauwereyns de Diepenheede-Coppieters. Het is bijna onverklaarbaar hoe Maertens, gewezen secretaris van het parket te Brugge, zich vier jaar lang door de intrigant Gerning liet beetnemen. Ongetwijfeld had hij zich al te zeer door gevoelens van medelijden laten inpalmen. Het onderschrift op de titelbladzijde bewijst dit duidelijk: ‘Le produit de cette publication est destiné à mettre l'auteur dans la possibilité de continuer ses études’, en op de lijst der intekenaars wordt opnieuw herinnerd aan dit verheven doelwit: ‘il s'agit donc en quelque sorte d'une dette sacrée, contractée par M.M. les souscripteurs envers un jeune homme studieux et intelligent’.

Maertens was trouwens niet de enige die in de val liep: op het proces, waar bij de zeventig getuigen opgeroepen werden o.m. de burgemeester en de predikant van Wesel, de Roeselaarse superior Bruno Vanhove, de leraars Rufin Delbaere en Constant Van Zieleghem uit Roeselare, Mgr. Aimé Boone, de overste van de Xaverianen, kanunnik De Decker uit Gent, volksvertegenwoordiger Tack en Paul De Nolf uit Kortrijk, brouwer Muylle uit Ieper en verder de juffrouwen Elisa Verhulst, de weduwe d'Autremont, Ernest Vanhûele en de weduwe Serweytens uit Brugge, worden de namen vermeld van de bijzonderste slachtoffers. Vooraan komen burggravin De Croeser de Berges en barones van Zuylen van Moerkerke aan wie de vierentwintig bladzijden tellende préface dédicatoire waren gericht. Volgen dan Dokter Vander Plancke, de gekende Kortrijkse ‘waterdokteur’, Mevr. de Caluwé de Madrid, de juffrouwen de Hooghe, Gilliodts, Van Caillie en De Leyn te Brugge, de juffrouw Durulle te Ieper, de douairière van de Woestijne en van der Gracht te Gent, de weduwe Coke en Mevr. M.L. Guyot te Antwerpen en Mevr. Van Deurne te Mechelen. Vooral het zwakke geslacht had zich door medelijden en sympathie laten bewegen tegenover deze ‘talentvolle en ijverige’ jonge Duitser, bekeerling uit het Protestantisme (echter zonder officiële bewijzen!) die verlaten werd door zijn familie en die zijn kans in het katholiek België had gewaagd.

(5) Bij de onverklaarbare afwezigheid van het gerechtelijk dossier waren we aangewezen op de verslagen in dag- en weekbladen. Wij raadpleegden *De Standaard van Vlaenderen* nrs. van 18 et 20 juni 1868, *De Gazette van Brugge* nrs van 17 en 20 juni 1868, *De Westvlaming* nrs. 49, 50 en 51 van 1868. *'t Jaer 30* van Vandenberghe-Denaux geeft geen bijzonderheden over het geval Gerning.

De bijval van de inschrijvingslijst op het werk *Description des Etablissements...* was ten andere buitengewoon groot: Gerning wist vierhonderd exemplaren te plaatsen. De Liste des Souscripteurs vermeldt ze met naam en localiteit: Kortrijk 92, Brugge 88, Ieper 70, Oostende 50, Roeselare 31, Poperinge 23, Nieuwpoort en Veurne elk 14, Tielt 12 en verder St-Andries, Koolkerke, Loppem, Torhout, Diksmuide, Menen, Ingelmunster en Egem met minder dan tien.

Gerning werd voor het Assisenhof verdedigd door de Meesters De Laey en Van Biervliet. Zij berperkten zich echter bij pogingen om de zaak van hun kliënt naar de correctionele rechtbank te doen verwijzen. Ongewoon groot was de opkomst van het publiek voor de eindzitting van donderdag 18 juni 1868, vooral omdat het gerucht de ronde deed dat de beschuldigde zelf een pleidooi zou houden. Sluw als hij was en niet onbespraakt - te Roeselare had hij een ereplaats bekleed voor 'Déclamation' - riep hij vooral medelijden op bij de juryleden. Maar hoongelach was het antwoord van het publiek dat onschuld hoorde pleiten terwijl het verpletterend arsenaal van bewijsmateriaal voor de voeten van de beschuldigde lag opgestapeld: een rijke collectie hoeden, pruiken, valse baarden, wapenschilden, een priestertoog, honderden gelithografieerde dankbewijzen aan weldoeners, apocriefe gedrukte schooluitslagen, een doodshoofd, een vioolkast, geneesmiddelen en geneeskundige instrumenten, een dievenlantaarn en andere attributen... te lang om te melden.

Gerning kreeg acht jaar gevangenis en verdween daarna voorgoed uit de circulatie.

Kenmerkend voor de tijdsgeest is wel dat *De Westvlaming* dit geding inschakelde in zijn gebruikelijke anti-klerikale campagne. De titel van deze assisenzaak vermeldt Gerning als geestelijk onderwijzer, daarmee verwijzende naar het experiment bij de Xaverianen te Brugge. De gebeurtenissen van 1861 en het proces tussen de Xaverianen en *L'Impartial de Bruges* wordt opnieuw uit de doeken gedaan: 'men zal hier wel willen naletten, aldus *De Westvlaming* van 18 juni 1868, dat het (sic) schurk die den held van deze zaak is, een oud onderwijzer is van een onzer geestelijke onderwijsgestichten, de Broeders Xaverianen en dat hij zelfs gemengd was in het proces van 1861 wanneer die Broeders een actie van laster tegen den Impartial inspannende, zelve tot het gevang zijn veroordeeld. En iets zonderlings! 't Is dat die leraar der Brugsche katholieke jongheid zelfs aan de katholieke religie niet behoorde. Een protestant die in de geestelijke onderwijsgestich-

ten van Brugge de christelijke leering aanleert. Dit is toch wel iets aardigs.'

Gerning heeft trouwens zelf nog geprobeerd munt te slaan uit de politieke controversen van die dagen. In het gevang had hij zich tot de redactie gericht van een liberaal blad met het verzoek tijdens het verslag der debatten te laten uitschijnen dat hij altijd liberaal was geweest, een echte liberaal, die het slachtoffer werd van de geestelijkheid, vooral van Bruno Vanhove te Roeselare.

Met het auteurschap van het werk *Description des Etablissements charitables de la Ville de Bruges* heeft Gerning dus niets te maken... tenzij de tweehonderd (goud)frank (50 centiemen per exemplaar) die hij in zijn aftroggelaarszak wist te steken.

Jozef Geldhof

Een Duinkerkse herdruk van het Godelieveboek

Aansluitend bij het artikel over 'Wonderlyk Leven van de Heylige Godelieve', in Biekorf 1970, 129-139.

In mijn bibliotheek heb ik een eksemplaar van datzelfde boekje gedrukt te Duinkerke en eertijds eigendom van Ignace de Coussemaker.

De Coussemaker schreef op de eerste bladzijde volgende nota: 'Autre édition de la vie de Sainte Godelieve imprimée a Dunkerque. Les planches diffèrent des autres éditions; de plus on y a ajouté trois poésies flamandes en l'honneur de la Sainte'.

Dat boekje heeft nog andere kenmerken:

1. Alhoewel van hetzelfde formaat (18 × 15), van hetzelfde lettertype (2 kol. gothische letter en tussenkopjes in romein) bedraagt het boek 94 bladzijden. De reden hiervan is dat het 'enkel' leven (volgens Drogo) het 'dubbel' leven voorafgaat. De paginering is echter doorlopend: van blz. 1 à 36 voor het 'enkel' leven en van blz. 37 à 94 voor het 'dubbel' leven.
2. De zes platen, titelplaat niet meegerekend, worden in de twee levens gedrukt met een inversie voor de vijfde en de zesde plaat.

Emm. de Béthune

De windmolens van de Kruisvest te Brugge 1580-1650

De twee windmolens bij de Kruispoort te Brugge zijn goede bekenden. Vooral de *Sint-Janshuusmolen* die draait en maalt gedurende de vier maanden van het seizoen (1 mei-31 aug.) en dan door veel toeristen wordt bezocht. Deze aktieve molen is een oude Brugse, in 1770 ter plaatse gebouwde molen

Zijn stille gezel, die dichter bij de Kruispoort staat, is daar (overgevoerd uit Olsene) in 1911 een gevelde voorganger, de *Bonne Chiere,* komen vervangen[(1)].

En nummer drie is al op komst, zo zien we nu gebeuren: de houten windmolen van Beveren aan de IJzer werd door het stadsbestuur aangeworven om ter hoogte van de Oliebaan op de Kruisvest te worden heropgericht. Een mooie aanwinst voor het stadsbeeld in die énige 'gezichtshoek' van de Kruispoort. En een gelegenheid om de geschiedenis van de oude molens uit de oorkonden boven te halen.

De negen windmolens van de Kruisvest

Het kadaster van Brugge, in 1580 opgemaakt, vermeldt negen windmolens tussen de Spey- en Kruispoort[(2)]. Ze volgen hierna in de aldaar opgegeven orde, uitgaande van de Speypoort. Het register van Carmerszestendeel vermeldt:

De Speymolen. - Eigenaar, Olivier Vlamync. In 1593 was deze molen reeds verdwenen: '... vande rechte helfscheede vande walle daer wylen een muelen up ghestaen heeft die ghenaempt was de Speye daer jeghenwoordich een stake up staet'.

De Coele Wey. - Is eigendom geweest van Ghysebrecht Martens. In 1585 zijn eigenaars: Pieter Maertins fs. Ghysebrecht, Jooris van Nooreweghe, Aernout Plasschaert en Jan Coolman, molenaars, elk voor een vierde. In 1588 is deze molen eigendom van Olivier Vlaeminc, die in 1593 er de helft van verkoopt aan Joos Oulterman. Het molenaarshuis stond op de Potterierei. Huis en molen waren belast 'met een hey

(1) Dr. Chr. Devyt, Westvlaamse Windmolens, Brugge 1966. Blz. 68.

(2) De gegevens met betrekking tot deze molens zijn getrokken uit: S.A.B., Reg. Carmerszestendeel f. 813/818, St. Jansz. f. 699, 700, 720. - Wett. Pass., Clercq N. Phlippet: Reg. 10K, 1585, f. 151^{v}, reg. 11L, 1586, f. 27. Reg. 13N, 1588, f. 66 en 87. 1589, f. 114. Reg. 14D, 1591, f. 39^{v} en 52^{v}. Reg. 15P 1593, f. 185, 1594 f. 188. Reg. 17R 1595 f. 73 en 154^{v}. Reg. 19T, 1597 f. 20^{v} en 50. Clercq F. vande Voorde, Reg. 7/9, 1627 f. 151. Reg. L3, 1641 f. 35^{v}. Clercq A. vander Meere, Reg. 9J, 1647, f. 179. Clercq Joos vande Walle, Reg. 1615-1616, f. 46^{v}. Staat v. Goed IS. 1563. R.A.B. Proosdij nr. 1261, 1620, f. 3^{v}.

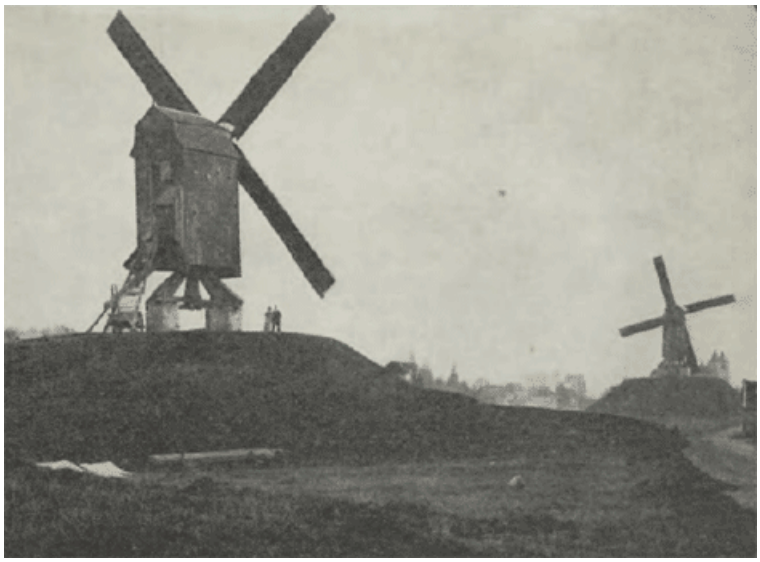

De Brugse stadsmolens op de Kruisvest vóór 1904
Foto A.C.L.

tsiaers van de cheyns dat men ter date van dese niet en wiste te nomeren wye nochte wanneer men dat ghelt'.

Het Draecken Hooft. - Was een oliewindmolen. Beneden de wal stond een 'couchuyseken'. Deze eigendom was zeer verdeeld; sommige eigenaars bezaten maar een veertiende part. Tussen deze laatste vinden wij de Wwe. van Berthelmeeus Lippens, Philippus Reingout, Joos van Okerhout, Jan Vereecke e.a.

De Papegaey. - Was nog een oliewindmolen. Hij behoorde aan Herman Goossens. Later werd deze eigendom ook verbrokkeld. Tussen de participerende eigenaars vinden wij Jan Vleis, Jan de Wulf, Jan Vereecke, Maerten Crabbe (van de bekende goudsmedenfamilie), Jacques van Ockerhout e.a.

Helpt Uuyter Noodt. - Was de derde oliemolen, soms ook genoemd Ryckwynmuelen. Hij stond op 't einde van de Corte Oliestraat en het molenhuis aan de oostzijde van de Peter Cellestraat. Eigenaar was Pieter Nollet. De tijden waren slecht en onzeker en de verpande molen ging bij decreet van 6 juli 1588 over aan de kinderen van Herman Goossens. In 1592 gaat de eigendom in handen van Pieter Rielandt en Leenaert Cobri. Na verscheidene verhandelingen is deze molen, in 1618, eigendom van Joos Spillebeen.

't Groote Werck. - Is weer een korenwindmolen. Hij is gelegen op 't einde van de Carmersstraat. Het molenhuis aan de noordzijde van die straat paalde aan het klooster van Bethanië maar was in 1589 reeds in vervallen staat: '... eene plaetse van lande metten toebehoorten daer wylen een huus

ende peertstal up ghestaen heeft'. Eigenaars in 1580: Steven Vlamync en Frans Hane. In 1589 is Inghel Meeuws eigenaar van de helft. In 1641 vinden wij de verkoop, door Guillaume Mys, van een vierde van deze molen aan Pieter Mys.

De drie laatste molens staan vermeld in het register van het Sint Janszestendeel anno 1580:

De Schelmuelen. - Staat op de vesten op 't einde van de Carmersstraat. Het molenhuis, zijnde het hoekhuis aan de zuidzijde van deze straat, strekte met zijn erve tot aan de Gilde van de Archiers (Schuttershof). Deze molen was eigendom van Jooris van Nooreweghe. In 1591 verkocht diens zoon, Leonard, de gehele eigendom aan Pieter van Aesbrouck. Vanaf 1614 wordt Pieter Robyn vermeld als eigenaar van de helft van die molen.

De Sint Janshuysmuelen. - Wordt beschreven als zijnde de tweede molen gaande van de Kruis- naar de Speypoort en gelegen op 't einde van de Lange Rolleweg, jegens over het Schottershof van de Handboge, het molenhuis staande aan de noordzijde van de Lange Rolleweg. Van Pieter van Zeebrouck d'oude, die eigenaar was, ging de molen, in 1594, over naar Pieter van Zeebrouck de jonge. Bij deze overgang wordt de molen beschreven als zijnde 'onlangs vernieuwd'. In 1628 is de eigendom voor de helft aan Jacques Hanecaert, voor de andere helft aan Lieven Devenyn.

De Bonne Chiere. - De eerste molen staande noordelijk nevens de Kruispoort, gelegen op 't einde van de Corte Rolleweg. Was in 1580 eigendom van Lieven Oste. In 1597 werd hij eigendom van Pieter Bariseel. In een akte van 26 november 1620, vóór Redenaars van het Proossche, bij de verkoop van die molen door de weduwe en kinders van Pieter Bariseel, wordt vermeld dat het woonhuis 'ten Brugsen' stond.

Onder welke jurisdictie stonden deze molens

In zijn boek over Koudekerke-Heist, zegt M. Coornaert dat vijf molens, staande op de wallen tussen de Kruispoort en de Speypoort, oudtijds afhingen van het Hof te Heis[3]. Gedurende de periode die we behandelen, hebben we daar geen spoor meer van gevonden. Wellicht was dit leenrecht toen reeds lang afgekocht. Wel wordt vermeld het recht dat het Proossche eiste op zeven van de molens die in voornoemde vestingssector waren opgesteld.

Te dien tijde immers telde men, gelegen te Brugge binnen de wallen, twaalf belopen, d.i. twaalf afgebakende partijen grond die, met al wat erop gebouwd stond, onder de juris-

(3) M. Coornaert, Koudekerke-Heist, blz. 62 en vlgde.

dictie ofwel van het Kanunnikse, ofwel van het Proossche lalagen. Daar er nu en dan twist ontstond nopens de grenslijnen van die belopen, werd er meer dan eens overgegaan, na onderhandelingen tussen de stad en de beide heerlijkheden, tot het opstellen van een concordaat tussen de partijen. Een van die concordaten werd op 22 maart 1541 (n.s.) te Mechelen afgesloten tussen 'Myn Heeren van Brugghe ende den Heeren van den Proosschen en Kanonikschen'(4).

Naar aanleiding van dit concordaat werd een Grondboek(5) opgemaakt: 'Registre inhoudende verclaers ende bewys van alle de huusynghen gronden ende erfachtigheden toebehoorende ende sorteerende onder de jurisdictie ende heerelickheede van myn Eerw. Heere den Buscop van Brugghe, erfachtich cancelier van Vlaendren ter cause vande Proostie van Sinte Donaes zoo wel ten Proosschen als ten Canoninckschen staende ende ligghende binnen het beloken vande voorseyde stadt van Brugghe... achtervolghende de limiten ende paelen vande voorschreven heerelickhede, verkent byde wets der voornoemde stede van Brugghe in zeker appoinctement ende transactie besloten tusschen de zelve stadt ende de voornoemde heerelickhede opden 22. maerte 1541 (n.s.)'. In dit Grondboek worden volgende molens van de Kruisvest vermeld als liggende onder de jurisdictie van het Proossche:

In het derde beloop: den Meulene... *de Schelle* (f. 21); den muelen noort daerby ghenaemt *Helpt Uuytter Noot* (f. 21^{v}; den Muelen... *de Draecke* (f. 22); eenen muelen ghenaemt *den Papeghaei* (f. 22^{v}; den Muelen... den *Coelen Wey* (f. 23); eenen anderen muelen ghenaempt *de Speuwe* (f. 23^{v}). In het negende beloop: den Muelen... ghenaempt *de Boone* (f. 60^{v}).

Alhoewel de stad Brugge zich met dit concordaat akkoord verklaarde, toch blijft de indruk dat, voor wat de molens betreft, dit met tegenzin geschiedde. Deze stellingname van de stad is gemakkelijk te verstaan. Molens, allen binnen Brugge gelegen, waarvan sommige onder jurisdictie van de stad en andere onder deze van het Proossche, moesten alleszins aanleiding geven tot economische en juridische moeilijkheden. Reeds vóór 1600 moet de stad Brugge onderhandelingen hebben gevoerd om te bekomen dat deze molens aan de jurisdictie van het Proossche zouden worden onttrokken. Hoe anders te verklaren dat in die periode, voor al de bedoelde molens, verkopingen of verpandingen geschieden voor de

(4) P. Beaucourt de Noortvelde, Beschrijving der Heerlijkhede en Lande van den Proossche, Brugge 1764.

(5) R.A.B. Proosdij nr. 209.

schepenen van Brugge?[6]. Ook het hiervoren besproken Grondboek, aangelegd in 1656 en bijgehouden tot 1689, pleit ten voordele van deze veronderstelling. In dit boek is voor elke eigendom een bladzijde voorbehouden waarop alle transporten of renten in verband met de eigendom opgetekend werden. Waar deze bladzijden, voor de andere eigendommen, voor de helft of meer beschreven zijn, zijn de bladzijden waarop de molens vermeld staan, op drie uitzonderingen na (den Papeghaey, den Coelen Wey en de Boone), volledig blanco gebleven. Bij al de molens staat de vermelding: 'per nieuw registre niet geboekt'[7].

In 1676 kreeg de Stad Brugge officieel voldoening. Door beide partijen werd een nieuw concordaat ondertekend[8] waarin uitdrukkelijk wordt verklaard dat al de windmolens 'ten Brugschen' liggen[9]. Hier volgt de tekst die betrekking heeft op de molens.

'*Thienste beloop:...* door het boomgaerdeken behoorende d'Heer Jacques de Gheldere oostwaert over de gracht alwaer een blauwe paele gestelt is op de thee van de meulewal genaemt de Schelle, op den oostoever van de zelve gracht en vandaer krom en aldraeyende noord en noordwestwaert, opkeerende ter noordoostzvde langs de gracht liggende nevens den barm van de veste van zuydwesten, alle de meulewallen, van de muelens genaemt Helpt Uyter Nood, den Papegaey, de Draecke en den Koelen Wey, al staende ten Brugschen'.

Het '*Twaelfste beloop:...* tot zeker blauwe paele aldaer gestelt ter zuydwesthoeke van den muelenwal daer wylent den huvetters meulen opstont, alsnu eenen kooren-wind-meulen behoorende Jan Roose en Adriaen Gevaert geheel liggende en staende ten Brugschen'.

In een volgende mededeling hopen we de juiste volgorde van de negen molens te kunnen bepalen.

G. van Nieuwenhuyse

(6) Benevens deze akten verleden vóór schepenen van Brugge, waarvan enige vermeld onder voetnoot 2, vonden wij nog, tussen 1553 en 1647, volgende akten verleden vóór Redenaars van het Proossche: R.A.B. Proosdij. 'Bonne Chiere': n. 1246 f. 13 en 24^{v}; 1249 f. 281; 1257 f. 203^{v}; 1261 f. 3^{v} en 192; 1265 f. 15 en 119^{v}; 1266 f. 175. - 'de Coele Wey': 1261 f. 136^{v}. - 'Speymolen': 1252 f. 20 en 55^{v}; 1253 456^{v} en 461; 1254 f. 52^{v}.

(7) Volgens een aantekening op f. 2 van dit Grondboek dagtekent dit Nieuw Register van 1689.

(8) Beaucourt de Noortvelde, o.c.

(9) Benevens de zeven molens op de Kruisvest, lag nog een ander molen ten Proossche: de 'Zeepziege', tussen Kruis- en Gentpoort in 1676 kwam hij insgelijks onder Brugge.

Viktor Huys als taalparticularist
De publikatie van zijn 'Legenden van Sinte Franciscus van Assizië' 1861

Op 8 februari 1860 verscheen het werk van Viktor Huys[1], evenwel zonder schrijversnaam,: *'Baekeland of de Roversbende van 't Vrybusch. West-Vlaemsche Legenden'*.. Dit boek omvatte alle legenden die voorheen in de 'Standaerd van Vlaanderen', de bekende krant van Amand Neut[2], verschenen waren. De eerste legende was er verschenen in de aflevering van zaterdag 25 april 1857. Op maandag 9 april 1860, Tweede Paasdag, woonde Mgr. Malou de prijsuitdeling bij in het Klein Seminarie[3]. Het is vermoedelijk op deze dag dat Viktor Huys aan de bisschop mondeling zijn plan heeft medegedeeld een werkje te schrijven over de H. Franciscus van Assizië. De legenden over Baekelandt waren een groot sukses geworden. In een schrijven aan de bisschop had superior Bruno Vanhove daarop reeds een toespeling gemaakt[4]. In de inleiding tot zijn tweede werkje legt Viktor Huys trouwens zelf een verband tussen het sukses van zijn Baekeland en het opzet van zijn tweede publikatie. Op blz. XVIII lezen wij dit: 'Diergelyke bemerkingen maekte de schryver, al lezen in Ribadeneyra, en in de vlaemsche legenden van Sinte Franciscus van Assizie. Hy had juiste zyne westvlaemsche legenden uitgegeven, die, zonder van heilige menschen te handelen, vele byval vonden, en hy besloot het wonderlyk leven van den heiligen Franciscus, den grootsten man van de XlIIste eeuwe, te beschryven en den vlaemschen lezer aen te bieden.'[5]. Enkele dagen

(1) Zie onze bijdrage 'Nieuwe gegevens over Viktor Huys (1829-1905) in 'Album Joseph Delbaere' (Rumbeke, 1968) blz. 99-112.

(2) Voor de moeilijkheden tussen Viktor en Neut, zie: Jozef Geldhof 'Uitgeverstribulaties van Victor Huys' in 'Biekorf" 1965, blz. 401-404.

(3) Archief bisdom Brugge (voortaan: ABB): Superior Vanhove aan Mgr. Malou, 15 maart 1860. Ook groot-vikaris Jan Faict, oud-superior, was aanwezig.

(4) ABB, superior Bruno Vanhove aan Mgr. Malou: 11 januari 1860: 'M. Victor est bon travailleur pour son enseignement et pour les publications flamandes dont il s'occupe avec tant de succès'. Zie: 'Nieuwe gegevens...' blz. 108 - J. Geldhof, art. cit. - J. de Mûelenaere 'Canon Benoit en Gezelle' in 'Gezellekroniek' nr. 2, blz. 85. Deze mededeling van superior Vanhove weerlegt duidelijk de bewering van Karel M. De Lille (zie 'Alfons Van Hee' Ieper 1963, blz. 46) als zou Viktor Huys weinig onderwijstalenten bezeten hebben. Zie hierboven: J. de Mûelenaere in 'Gezellekroniek', nr. 2, april 1964, blz. 192-196.

(5) Wij gebruiken de oorspronkelijke uitgave van 1861. Het eksemplaar is afkomstig uit de persoonlijke bibliotheek van groot-vikaris Jan-Ignaas Scherpereel die overleed op Pinksteren, zondag 16 mei 1869. Viktor Huys schreef eigenhandig op de titelpagina deze woorden: 'Aen Mgr. Scherpereel. De Schrijver'. Jan-Ignaas Scherpereel was vaak te gast in het Roeselaars leraarskorps waar hij zelf leraar was geweest. Dit eksemplaar berust thans in de kloosterbibliotheek van de Sint-Andriesabdij. Hoe het hier is terecht gekomen konden wij niet achterhalen.

vóór 21 april 1860 stuurde Viktor Huys een presenteksemplaar van zijn boek Baekeland naar Mgr. Malou. Het vrij lovend antwoord van de bisschop op 21 april 1860[6] betekende werkelijk een flinke aanmoediging voor de schrijver Viktor Huys. Het slot van dit bisschoppelijk schrijven bevatte een toespeling op de verandering die zopas was gebeurd in de taak van Viktor Huys in het Klein Seminarie[7]. Ruim twee maanden later, bij de vergadering der collegeoversten op 26 juli 1860, werd als besluit genomen o.a.: 'Encourager les professeurs qui écrivent et qui publient leurs écrits. Donner leurs livres en prix, les louer de vive voix'[8].

Op 20 oktober 1860 deelt Viktor Huys aan Mgr. Malou mede dat hij klaar gekomen is met zijn werkje over de H. Franciscus van Assizië en dat de drukproeven, voor het imprimatur, naar het bisschoppelijk paleis zullen opgestuurd worden[9]. Vier dagen later, op 24 oktober 1860, drukt de bisschop zijn tevredenheid uit over het feit dat Viktor Huys reeds klaar gekomen is met het werk[10] en vraagt dat het gehele manuskript zou opgestuurd worden 'afin que je puisse le faire examiner d'un seul coup'. In een ongedateerde brief - enkel de plaatsen dagaanduiding - (Roulers Dimanche) van Viktor Huys aan

(6) Acta ABB - Acta Mgr. Malou, 1860, 21 april, fol. 212: 'Lettre à M. Victor Huys, professeur au petit Séminaire de Roulers'. - Cf. J. Geldhof 'Uitgeverstribulaties...' blz. 401. - 'Nieuwe gegevens...' blz. 106. Men vergelijke deze lovende brief van Mgr. Malou in 1860 met de weigering van imprimatur vanwege Mgr. Faict voor het werk van Victor Huys uit 1881: 'De Spiegel der Jonkheid'. Zie 'Dagklapper' (Brugge) van 12 september 1965. Cf. J. Geldhof: 'Uitgeverstribulaties...' blz. 403.

(7) Zie 'Nieuwe gegevens...' blz. 107-108. Over het mogelijke verband met de situatie van Gezelle zie onze bemerkingen hierover in 'Gezelle-kroniek' nr. 6, blz. 76-80.

(8) Archief Klein Seminarie Roeselare, bundei superioraat Bruno Vanhove. Tekst van deze 'résolutions' door Mgr. Malou zelf geschreven. Zie: 'Nieuwe gegevens...' blz. 106. Op de jaarlijkse vergadering der college-oversten in 1861 (op 12 juli) schrijft Mgr. Malou eigenhandig, onder de 'Questions à traiter' nr. 13 dit: 'Discrétion des professeurs a l'égard de leurs élèves. Ne point révéler imprudemment et sans nécessité leurs défauts. Ne pas les recevoir dans les chambres pour les amuser, pour fumer, causer etc. Eviter les préférences'. Gezelle was nog geen jaar uit Roeselare weg.

(9) Zie J. Geldhof: 'Uitgeverstribulaties...' Deze brief van Viktor Huys aan Mgr. Malou van 20 oktober 1860 hebben wij niet ingezien.

(10) ABB: Acta Mgr. Malou 1860, 24 oktober fol. 495: 'Lettre à M. Victor Huys, professeur à Roulers' Zie Bijlage I. Cf. J. Geldhof 'Uitgeverstribulaties...'.

Félix Béthune, privé-secretaris van Mgr. Malou, vraagt Huys[11] dat er zou spoed gemaakt worden met de kerkelijke revisie van het werk. De drukker, Stock-Werbrouck, in de Noordstraat te Roeselare, wordt ongeduldig. Een maand later is men klaar met het imprimatur[12]. Mgr. Malou vond niet de tijd om zelf dit werk na te zien[13] en had deze taak toevertrouwd aan 'ceux qui ont été chargés de l'examiner'. Het is moeilijk te achterhalen aan wie de bisschop het onderzoek van dit werkje had toevertrouwd. Enkel dit kan aangestipt worden: de bisschoppelijke boekkeurders op dàt ogenblik waren de kanunniken Karel Van Beselaere, Jozef De Keyzer en Willem Tanghe. De bemerkingen van de onderzoekers betroffen zowel de inhoud van het werk als het taalgebruik. Mgr. Malou drukt andermaal zijn tevredenheid uit over het zo vlug klaar komen van dit werk en dat tijdens deze voor de auteur lastige maanden[14]. Welke is de reaktie geweest van Viktor Huys op deze bemerkingen van de boekkeurders, vervat in het schrijven van Mgr. Malou? Viktor Huys durfde het kennelijk niet aan rechtstreeks in briefwisseling met zijn bisschop te treden om deze van antwoord te dienen betreffende de gemaakte bemerkingen. Doch te Brugge, in de persoonlijke omgeving van de bisschop, kende Viktor Huys een goede vriend die pas Roeselare, sinds anderhalf jaar had verlaten[15]: de reeds ge-

(11) Huisarchief Béthune: Victor Huys aan Félix Béthune. Zie Bijlage II. Huys had de ekonoom van het Klein Seminarie leren kennen in 1849 toen hij, uit Menen, naar Roeselare kwam voor zijn Wijsbegeerte. Zie 'Nieuwe gegevens...' blz. 99-101. Huys schrijft 'Roulers Dimanche'. De zondagen die vielen tussen 24 oktober 1860, dag waarop Mgr. Malou het manuscript vraagt voor de censuur, en zaterdag 24 november 1860, dag der goedkeuring, kwamen dus op 28 oktober, 4, 11 en 18 november Vermoedelijk schreef Viktor Huys deze brief op zondag 4 november 1860. De 'nouvelles alarmantes touchant M. le vicaire-général Faict' betroffen waarschijnlijk de gezondheidstoestand van de groot-vikaris. Zie hierover onze bijdrage in 'Gezellekroniek' nr. 6, blz. 76-80. In augustus 1860 was Mgr. Malou zelf 'plots stervensziek' geworden (Zie: R. Cauwe 'Mgr. Malou en de dogmatische definitie van de Onbevlekte Ontvangenis in 1854' in 'Collationes Brugenses et Gandavenses', jg. 1964, blz. 461, noot 125).

(12) ABB: Acta Mgr. Malou 24 november 1860, fol. 547-548. Zie Bijlage III. Zie: J. Geldhof 'West-Vlaanderen in de spellingsoorlog' in 'Biekorf' 1960. Idem 'Uitgeverstribulaties...', blz. 401-404.

(13) De ziekte van de bisschop schijnt niet de onmiddellijke reden geweest te zijn (cf. J. Geldhof 'Uitgeverstribulaties...') waarom hij zelf de revisie niet kon doen aangezien Mgr. Malou schrijft: 'Mes occupations ne m'ont point permis de la lire moi-même'. Toch ging de gezondheidstoestand van Mgr. Malou vanaf 1860 duidelijk achteruit.

(14) 'Puisse le ciel vous récompenser aussi de vos peines'. Een écho van wat superior Bruno Vanhove reeds op 11 januari 1860 aan de bisschop had gesignaleerd: 'C'est un très grand sacrifice (nl. surveillant worden in plaats van leraar) de sa part'. De situatie van Huys' vriend, Gezelle, in 1860, is voldoende bekend.

(15) Félix Béthune werd mondeling benoemd op 24 januari 1859. De benoemingsbrief, die dateert 29 januari 1859, werd integraal gepubliceerd door Henri Rommel in 'Gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc. Bulletin des Séances' Tome XXI. - 1909, blz. 5-72 (cf. blz. 13). Béthune verliet onmiddellijk het Klein Seminarie, dus niet 'tijdens de grote vakantie van 1859' (zoals bij J. de Mûelenaere 'Canon Benoit en Gezelle' in 'Gezellekroniek', nr. 2, april 1964, blz. 88, noot 22 en in 'Vlaanderen' jg. 1966, blz. 33).

noemde privé-secretaris Félix Béthune. In een niet-gedateerde brief[16] van Viktor Huys aan Félix Béthune[17] vinden wij het standpunt van de schrijver. Deze brief is, menen wij, van belang voor het taalparticularisme van Viktor Huys[18].

Het tweede werkje van Viktor Huys verscheen in 1861, zoals op de titelpagina aangeduid staat. Als uitgevers zijn vermeld: 'H. Goemaere te Brussel en Stock-Werbrouck en zoon te Rousselaere'[19]. Deze laatste was ook de drukker van Gezelle's werken. Als titel droeg het werkje: *'De Legenden van Sinte Franciscus van Assizië'* (17 1/2 op 11). Als auteursnaam: 'door den Heer Victor Huys, Professor in 't Klein Seminarie van Rousselaere'. Naast de titelpagina is er een reproductie van de H. Franciscus van Assizië, met daaronder de volgende duitse tekst: 'St. Franziscus von Assisi. Ich trage die Wundmale Herrn Jesu an meinem Leibe. Gal. VI. 17. Nach Simone di Martino gest. V. Nusser. Eigentum des Vereins zur Verbreitung relig. Bilder in Düsseldorf.' Het werkje was 'Eigendom' (blz. IV) en 'Opgedregen aen de Heeren van Sinte Vincentius-à-Paulo, in Beide Vlaenderen' (blz. V). Na een 'Opdragt' (blz. VII-XI) volgt een inleiding (blz. Xlll-XL) die eindigt met plaatsaanduiding en datering: 'Rousselaere, St. Hubrechtsdag van 't jaer O.H.J.C. 1860' (dus: 3 november 1860). Dan volgen, van blz. 41 tot blz. 310 de 11 'kapittels' die dit boekje vormen. Daarna volgt een 'Byvoegsel' (blz. 311-312), met de italiaanse tekst van de bekende Lofzang aan de zon. Daarna volgt de 'Naemlyst van de Boeken uit welke de Schryver van deze Legende zyne inlichtingen genomen heeft' (omvat 15 titels), de 'Goedkeuring' van Mgr. Malou, en tenslotte een inhoudstafel. Zoals in de eerste uitgave van Gezelle's 'Dichtoefeningen', drie jaar vroeger

(16) Deze brief dagtekent ongetwijfeld van kort na 24 november 1860. Cf. het zinnetje 'Maintenant que le libraire (bedoeld wordt de drukker) seal est en besogne...'.

(17) Huisarchief Béthune: Victor Huys aan Félix Béthune. Zie Bijlage IV.

(18) Zie: Eg.l. Strubbe 'Victor Huys als taalpartikularist in 1858' in 'Biekorf' 1958, blz. 65-68.

(19) R.F. Lissens (Zie 'Kanttekeningen bij de eerste uitgave van Gezelles 'Vlaemsche Dichtoefeningen' in 'Versl. en Med. Kon. Vl. Academie' 1964, Afl. 9-12, blz. 313, noot 1) heeft zich de vraag gesteld waarom Viktor Huys, na Gezelle, de Brusselse uitgever Henri Goemaere inschakelt naast Stock-Werbrouck te Roeselare. J. Geldhof (Zie 'Uitgeverstribulaties...' noot 5) oppert het vermoeden dat Mgr. Malou daarin een rol kan gespeeld hebben. Spijts een zorgvuldig onderzoek van de briefwisseling Henri Goemaere-Mgr. Malou (bewaard in ABB) konden wij geen enkel element ontdekken dat een antwoord bevat op deze vraag

(1858), kwam ook hier de bisschoppelijke goedkeuring helemaal achteraan, onder het wapen en de wapenleuze van Mgr. Malou (‘In cruce salus’). Deze goedkeuring luidde als volgt: ‘Wy hebben het werk, voor opschrift dragende: De Legenden van Sinte Franciscus van Assizië, door den Heer Victor Huys, priester, professor in 't Klein Seminarie van Rousselaere, doen overzien; en daer het in zulker voegen is opgesteld, dat deszelfs lezing de godvruchtige Christenen, en vooral de Katholyke jeugd stichten moge, Wy bevelen het aen de vaders des huisgezins en aen de bestierders der bibliotheken van goede boeken. Brugge, den 24 November 1860. † J.B. Bisschop van Brugge’.

De medewerking van Gezelle aan de tweede publikatie van zijn vriend Viktor Huys werd reeds destijds door Paul Allossery besproken(20). Voor het eerste werk van Huys, Baekeland, had de dichter ook reeds zijn medewerking verleend. Zo bv. laat Huys, op het marktplein te Pittem, een liedjeszanger optreden, Jan Vindels genaamd, die het *‘Lied van Baekeland’* (deze was zelf tegenwoordig) zingt. Gezelle had dit lied gedicht. Voor deze ‘Legenden van Sinte Franciscus van Assizië’ vertaalde Gezelle uit het Italiaans *‘In foco amor mi mise’,* vertaling die Huys weergeeft op blz. 283-286. In voetnoot, blz. 286, wordt de vertaler uitdrukkelijk vermeld: ‘Naer het Italiaensch van Broeder Jacopone. - Overgesteld door den Eerw. Heer Guido Gezelle. ‘Het tweede stuk dat Gezelle overzette was de beroemde *‘Lofzang aan de zon’,* dat wij in dit boekje vinden op blz. 234-235. Ook op deze laatste bladzijde wordt, in voetnoot, de vertaler uitdrukkelijk vermeld: ‘Uit het Italiaensch overgesteld in gelykige mate, door den Eerw. Heer Guido Gezelle’. Trouwens, in de ‘Inleiding’, blz. XXXVII, maakt Viktor Huys een duidelijke toespeling op zijn vriend waar hij schrijft: ‘Wy hebben nog dien lofzang (van de zon), of eerder dat minnelied van Sinte Franciscus; de man heeft er zyn eigen zelven in afgemaeld, en 't vuer zyner liefde tot God laten branden en vlammen. Om er een gedacht van te geven, hebben wy den Italiaenschen tekst, op 't einde van dezen boek laten drukken, en aen een onzer vrienden, beider talen meester, gevraegd, van er eene Vlaemsche overstelling van te maken, zoo letterlyk en zoo simpel als 't zyn kon. Dank zy dien vriend, de lezer kan 't vlaemsche lied, verder vinden...’. Allossery heeft als tijdstip der beide vertalingen het jaar 1860 gesteld(21). In de ‘Naemlyst van de Boeken uit welke de Schryver

(20) Zie ‘Liederen, Eerdichten en Reliqua’, Jub. (Standaard Boekhandel, 1930) blz. 188 en 204-205.

(21) De precieze datering van dit vertaalwerk is moeilijk vast te leggen. Gezelle kan deze vertalingen gemaakt hebben tijdens de jaren van zijn leraarschap in de Poësis (1857-1859).

van deze Legenden zyne inlichtingen genomen heeft' (blz 313-314) vermeldt Viktor Huys werken die waarschijnlijk aan Gezelle toebehoorden[22]. Anderzijds weten wij dat, op het ogenblik dat Viktor Huys zijn tweede werkje schreef, de bibliotheek van het Klein Seminarie niets betekende. Op zondag 11 maart 1860 schrijft superior Bruno Vanhove aan Mgr Malou: 'Nous avons mis la main à notre pauvre bibilothèque: tout est peint et arrangé très convenablement, it n'y a plus que les livres qui manquent'[23]. De schamele toestand der bibliotheek van het Klein Seminarie verklaart waarom de jonge Gezelle, zoals wellicht ook andere leraars, zich verplicht zagen zelf boeken te kopen[24].

Dit tweede werkje van Viktor Huys kende verschillende uitgaven, wat wel het sukses ervan bewijst. Een tweede uitgave volgde te Roeselare in 1867. K. Beyaert-Storme, te Brugge, bezorgde een derde uitgave. Deze verscheen in 1881, tijdens de schoolstrijd en, zoals op de eerste pagina staat aangestipt, uitgegeven 'ten profyte van de Katholyke Scholen'. Ook was er een opdracht: 'Den Weled. H. Baron de Vynck, Heer van Zillebeke uit achting en dankbaarheid opgedragen. 1881'[25]. Aan niemand beter dan aan zijn grote weldoener kon pastoor Huys deze uitgave opdragen. In 1903, twee jaar vóór zijn afsterven, volgde dan tenslotte een vierde uitgave, bezorgd door de 'Algemene Boek- en Steendrukkerij van K. Van de Vyvere-Petit' te Brugge. Deze uitgave was andermaal opgedragen aan baron Gaston de Vynck. De verdere uitgaven

(22) Zo bv. 'Jacob van Maerlant, leven van Sint Franciscus. In verzen Leiden, 1848'. Gezelle citeert dit werk aan het eind van zijn bekende boodschap 'Tot de studenten van het Klein Seminarie te Rousselare' in de bundel 'Dichtoefeningen'. Of leende Huys dit werk uit aan Gezelle?

(23) Armand Dambre, opvolger van superior Bruno Vanhove in de retorica, had aanvaard bibliothekaris te worden (ABB: Superior Vanhove aan Mgr. Malou, 11 maart 1860). Zie onze bijdrage in 'Gezellekroniek' nr. 6, blz. 76-80. De bisschop bezocht deze bibliotheek op tweede paasdag 1860.

(24) In mei 1860 ziet August Lefèvre, ekonoom van het Klein Seminarie, zich verplicht aan zijn voorganger Félix Béthune te Brugge en aan pastoor Augustin Frutsaert te Ploegsteert (oud-superior) uitleg te vragen over de hoog oplopende rekeningen die het Klein Seminarie moet betalen aan de Roeselaarse 'M. David Vanhee, libraire'. Voor het schooljaar 1859-1860 bv. betaalt August Lefèvre aan boekhandelaar Vanhee, naast de rekeningen van de eerste en tweede trimester, nog 3.100 fr. in 3 betalingen (4 februari, 29 maart en 10 mei 1860). Op 3 juli drukt superior Bruno Vanhove aan Félix Béthune zijn ontevredenheid uit over de vele schulden die de engelse leerlingen gemaakt hebben bij boekhandelaar Stock. (Zie onze bijdrage in 'Gezellekroniek' nr. 6, blz. 76-80). Vanhove was de engelse afdeling niet genegen.

(25) Zie 'Nieuwe gegevens...' blz. 110. Jozef Gezelle, broer van Guido, was tijdens zijn onderpastoraat te Zillebeke (1887-1898) kasteelkapelaan op het kasteel de Vynck.

na de dood van de schrijver (1905) hebben wij niet onderzocht.

Met dit werkje situeerde Viktor Huys zich duidelijk in de ontluikende westvlaamse taalparticularistenbeweging. De onloochenbare invloed van Gezelle zou wellicht nog preciezer kunnen omschreven worden. Dat Viktor Huys, in deze twee brieven aan Félix Béthune, geen gewag maakt van zijn en diens vriend, kan wonder aandoen. Zit er een menselijk element achter? Wordt Gezelle niet vernoemd omwille van de nare herinneringen aan zijn laatste jaar[26] verblijf te Roeselare? Wij kunnen het slechts gissen.

A. Demeulemeester

Bijlagen
Brieven van en aan Viktor Huys

I
Mgr. Malou aan Viktor Huys: 24 oktober 1860.

Lettre à M. Victor Huys, professeur à Roulers.

Je suis charmé d'apprendre que vous venez d'achever votre légende de St. François d'Assise. Je donnerai bien volontiers mon approbation à votre travail. Afin d'éviter le retard dans l'impression et le remaniement des feuilles, s'il y avait quelque changement à introduire, je vous engage à me confier le manuscrit tout entier afin que je puisse le faire examiner d'un seul coup, et vous donner d'avance mon approbation. Je ferai faire la revision, ou je la ferai, si j'en ai le temps, dans le plus bref délai possible.

J. B. Evêque de Bruges.

Acta Mgr. Malou 1860: 24 oktober.

II
Viktor Huys aan Félix Béthune.

Roulers Dimanche.

Monsieur Félix,

Encore une fois recours à vous; lastige personnaedje, zult gij zeggen... Que! J'ai envoyé le manuscrit de Sinte Franciscus à l'évêché, il y a plus de 8 jours: rien ne me revient. Est-ce que peut-être on ne l'aurait pas reçu? ce serait un malheur, car je n'ai pas d'autre brouillon, rien. Si on l'a reçu et vu, j'aimerais tant d'avoir pour demain, ne fut-ce que la dédicace avec l'introduction; l'imprimeur me le demande toujours, il a dÛ interrompre son travail déjà commencé; it diffère d'autres imprimés pour donner tous ses soins au mien, et je n'ai pas de pièces à lui remettre. Si vous pourrez, Félix, (voyez-vous sans faire semblant chez Monseigneur que j'ai insisté auprès de vous) faire en sorte que je reçoive quelque chose demain. Cela me ferait grand plaisir. Si cependant on en avait besoin encore à Bruges, patience! Nous avons appris des

(26) 'De evenwichtige "waardering" van de gang van zaken in 1859 en 1860 (in het Klein Seminarie) laat nog altijd op zich wachten' aldus Gerard Knuvelder (Zie: 'Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde', L. CC. Malmberg 's Hertogenbosch 1959, Derde Deel, blz. 481, noot 3.

nouvelles alarmanten touchant Mr. le vicaire-général Faict. Serait-ce heureusement une fausse rumeur? Que dites-vous des élections de Roulers? Agréez l'expression de ma reconnaissance. Votre tout dévoué

V. Huys.

III
Mgr. Malou aan Viktor Huys: 24 november 1860

Lettre à M. Victor Huys, professeur à Roulers.

Je vous remets l'approbation, que vous m'avez demandé, pour votre vie légendaire de St. François. Mes occupations ne m'ont point permis de la lire moi-même, mais ceux qui ont été chargés de l'examiner en ont rendu un très bon témoignage. Ils ont remarqué, quant à la forme, que vous n'écrivez point d'après les règles de l'orthographie aujourd'hui le plus généralement reçue et que, par endroits, vous négligez un peu votre style Quelques miracles, qui sont, sans doute, réels, pour le fond, sont racontés d'une manière peu vraisemblable et plus propre à exciter une admiration puérile, qu'à convaincre l'esprit. On a remarqué une conversation et un traité de paix de St. François avec un ours. Vous pourriez peut-être retrancher quelques détails, par trop peu vraisemblables. Ne dites point dans votre préface que votre ouvrage pourra peut-être convenir aux bibliothèques de bons livres. Dites hardiment qu'il conviendra, et faites en sorte qu'il convienne.

Je vous félicite, M. le professeur, d'avoir achevé ce travail en si peu de temps, et j'espère qu'il servira puissamment à détourner une certaine classe de lecteurs des lectures frivoles, et à édifier tous ceux qui en prendront connaissance. Puisse le ciel vous récompenser aussi de vos peines! Dans l'approbation vous pouvez insérer le titre exact de votre volume avec le titre de l'auteur.

J. B. Evêque de Bruges.

Acta Mgr. Malou 1860: fol. 548, 24 november 1860.

IV
Viktor Huys aan Félix Béthune.

Mon cher Félix,

Cette fois-ci, par exception, je ne viens pas vous prier de faire une course ou une expédition pour votre ami Victor; non, mais au contraire je vous viens remercier de toutes celles que vous avez faites. Maintenant que le libraire seul est en besogne, j'espère qu'il terminera sans que j'aie besoin encore de recourir à votre bonté. Cependant, je dois vous dire un mot encore. Monseigneur m'a écrit une lettre approbative; j'aurais dû le remercier par lettre; je n'ai pas osé craignant de lui voler du temps bien précieux. Il est dans sa lettre certaines choses auxquelles je n'aurais pas osé répondre; je le fais mieux à vous, plus ouvertement surtout et dans l'espoir qu'un jour ou l'autre, dans un entretien familier avec sa Grandeur, vous pourriez lui en dire un mot.

On a dit à Monseigneur que dans mes légendes de St. François, il y a certaines historiettes, qui prêtent à rire, entre'autres, l'histoire du saint et du loup (non pas de l'ours) d'Agubio. Eh bien, je l'ai traduit littéralement du Fioretti, dont c'est peut-être le plus beau chapitre; je l'ai donné, il y a 6 mois, en feuilleton, dans la gazette van Thielt, et tous ceux qui l'ont lu m'ont dit: c'est beau cela! Je ne sais pas si je puis retrancher des miracles de ce genre, parce que notre siècle incrédule y trouverait à rire. N'est-ce pas le contraire qu'il faudrait: ranimer la foi par la narration de choses,

extraordinaires si l'on veut, mais historiquement prouvées, et qui montrent ce que Dieu peut faire pour les hommes, quand un saint intercède pour eux. D'ailleurs, toute la vie du saint est remplie d'histoires aussi drôles que celle-là; je l'ai fait à dessein sachant que le peuple flamand l'aime; il ne suffirait pas encore une froide histoire du saint; du merveilleux, voilà ce qu'il lui faut, et le merveilleux dans un saint lui ira, je l'espère, aussi bien que le soi disant merveilleux dans un brigand (Baekeland).

Il est un autre point touché par sa Grandeur: le style. Je n'en puis rien

malheureusement car le style c'est l'homme. Quand j'écris n'importe quoi dans un journal flamand, à la première lecture on me dit: cela vient de vous. Est-ce que j'en puis moi si mon style est original toujours!

Quant à l'orthographe de certains mots, j'ai beaucoup sacrifié au désir de sa Grandeur; je me suis tenu aux seuls points, aux seules singularités, si vous voulez, dont je ne puis pas démordre parceque je suis convaincu qu'il faut écrire comme cela notre langue. Un jour viendra peut-être où il y aura unité parfaite, et alors cessera d'exister en fait d'orthographie flamande, l'axiome applicable: in dubiis libertas.

J'aurais aimé de vous dire cela, Monsieur; Vous entendez peut-être quelque fois parler de moi; et vous savez maintenant ce que j'ai écrit, comment et pourquoi. Agréez l'expression de mon amitié.

Votre tout dévoué

V. Huys.

Waarheid zeggen

Van kinderen en zotten hoort ge de waarheid, kinderen en zotten zeggen de waarheid...: een spreuk die nog steeds behoort tot de volkswijsheid in velerlei talen.

Een derde ‘waarzegger’ was oudtijds de dronkaard: in zijn Lekenspiegel (ca. 1325) noemt Jan Boendale de ‘kindre ende sotte ende dronckaerts’ als openbaarders van de ‘heymelichede der dinghen’. (Stoett, Spreekwoorden nr. 1145).

De spreuk wordt heden nog gebruikt met betekenis: ‘kinderen (en zotten) zeggen soms de klare waarheid’: flappen er argeloos alles uit, op hinderlijke wijze (en worden dan een onvertaalbaar *enfant terrible!).*

In de oude taal, tot in de 16e eeuw, lag in dat ‘waarheid zeggen’ nog een zekere magische betekenis: kinderen en zotten zijn waarzeggers, onthullen het onbekende en onkenbare, ook de toekomst, kinderen en zotten zijn profeten zonder het te weten.

In zijn Trésor des Sentences (1550) noteerde Gabriel Meurier de spreuk *‘Enfans et sots sont devins’,* die werd overgenomen in het Gents Naembouck (1562) van Joos Lambrecht en in de Proverbes (1568) van François Goedthals. Kinderen ende sotten zijn ‘waerzegghers’: ook een andere gelijktijdige spreuk wordt daardoor belicht die luidt: Maak mij waarzegger, en ik maak u rijk (Fay moy devin, je te feray riche; Gents Naembouck, ed. Verdeyen, p. 220).

De oude versie van de spreuk bevestigt dat aan kinderen en zotten een charisma van onbedrieglijkheid werd toegedacht. ‘Chyldren and fooles tel truth’ (1578) - ‘Fooles and babes tell true’ (1610). Als getuige van profetisme in het oude volksgeloof verdient deze spreuk nader te worden onderzocht.

E.N

Polders rond Oostende. - Zie boven blz. 165.
De indijking van de polder van Snaaskerke en van de Keignaardpolder
1803-1810

In 1800 bleven nog grote delen van de schorren ten noorden van Snaaskerke en ten noorden van Zandvoorde oningedijkt. Slechts zelden werden ze nog door de zee overstroomd, ze waren dan ook van geen nut meer voor de havengeul van Oostende, waar een nieuwe spoelkom zou worden gegraven.

Bij zijn eerste omreis in onze Belgische gewesten bezocht de Eerste Consul van de Franse Republiek, Napoleon Bonaparte, de haven van Oostende, waar hem een plan voorgelegd werd om de havengeul op peil te houden. De grote inham in de richting van Lissemores zou met een dijk afgesloten worden en tot spoelkom ingericht. Daar ook zou een spoelsluis (écluse de chasse) en een brug gebouwd worden. Langs beide zijden van de havengeul zou een ‘jeté’ of staketsel geplant worden, met daarbij staken om de duinen ten oosten van de haven op te houden.

Dit plan werd door de eerste Consul goedgekeurd, en een dekreet van de Franse regering, te Brugge uitgevaardigd op 24 messidor van het jaar XI (13 juli 1803), beval het uitvoeren van deze werken. En om de kosten ervan te betalen, waarvoor het geld zou voorgeschoten worden door de Kamer van Koophandel te Oostende en door de Oostendse gemeenteraad, zouden de schorren ten noorden van Snaaskerke en ten noorden van Zandvoorde ingedijkt worden en verkocht als domeingoed, omdat een groot deel ervan vroeger behoorde aan de provincie Vlaanderen, en nu in het bezit gekomen was van de Republiek.

Voor het deel dat nog in privaat bezit was moesten de eigenaars hun eigendomstitels voorleggen. Zij zouden de eigendom van hun schorren mogen behouden. Maar, als vergoeding voor het droogleggen en voor het opheffen van de erfdienstbaarheid die op deze schorren rustte in het voordeel van de haven van Oostende, moesten zij bijdragen in de kosten van de nieuwe havenwerken aldaar.

In 1721 immers was een grote oppervlakte landbouwgrond onder water gezet om het nodige spoelwater te leveren dat de verzanding van de haven van Oostende zou tegenwerken. Daartoe had de provincie Vlaanderen 1105 gemeten of 489 hektaren aangekocht. Zij kocht echter niet de gronden tussen de Steense dijk en de Nieuwe Polder van Zandvoorde, waar

nog 663 gemeten of 294 hektaren schorren lagen, die behoorden aan twintig eigenaars. Verder naar het oosten, ten noorden van Zandvoorde, lagen de schorren die in 1721 ook onder water waren gezet, en die nog behoorden aan partikulieren.

De polder van Snaaskerke

Men begon eerst met het indijken van de schorren van Snaaskerke.

Door de dienst van Bruggen en Wegen werd een afdamming aangelegd in de kreek van Snaaskerke, die uitliep in de Gauweloze kreek. Deze afdamming, die het binnendringen van het zeewater moest beletten, kwam gereed op 8 frimaire (1 december 1803), zoals blijkt uit een brief van de Handelskamer van Oostende.

Ondertussen had de prefekt van het Leiedepartement te Brugge op 18 thermidor XI (7 augustus 1803) B.J. Holvoet, 'conseiller de préfecture', aangesteld om de schorrelanden af te palen en de eigendomsrechten van de vroegere bezitters te onderzoeken.

De nieuwe polder kreeg het uitzicht van een schaakbord, doorsneden door wegen die elkaar rechthoekig kruisten, en die een totale oppervlakte had van 520 hektaren, de wegen niet medegerekend. Het plan was opgemaakt door Charles Serruys, koopman en landmeter te Torhout. Het telde honderd, meestal rechthoekige loten, waarvan het kleinste, n° 99: Ha. 3. 77. 19 ca. besloeg, en het grootste, n° 53: Ha. 6. 11. 89 ca. Het plan en de afpaling van de loten waren gereed op 30 vendémiaire XII (23 oktober 1803)

De Handelskamer van Oostende, die reeds veel geld voor de havenwerken had voorgeschoten, vroeg op 20 frimaire XII (13 december 1803) aan de prefekt, dat onverwijld tot de verkoping van de schorrelanden zou worden overgegaan. De verkoop van deze landen begon op 30 ventose XII (21 maart 1804) en was beëindigd op 18 messidor XII (7 juli 1804).

De nieuwe polder van Snaaskerke was wel afgesneden van de zee, maar was nog niet volledig drooggelegd. In de gedrukte formulieren van de verkoopakten staat immers, dat iedere eigenaar op zijn perceel, daar waar het paalt aan de wegen, een gracht van twee meter breed moest graven. Daarvoor mocht slechts één meter afgenomen worden van de wegen, die nadien een breedte van tien meter moesten behouden.

Al de duikers, grachten en voren, evenals de afvoersluizen zouden aangelegd en onderhouden worden op kosten van de generaliteit van de eigenaars, evenals de afdamming en de sluis in de polder, die uitliep in de Gauwelozekreek.

De vroegere eigenaars hadden hun eigendomtitels voorge-

legd aan B.J. Holvoet, die op 6 prairial XII (26 mei 1804) liet weten aan de prefekt, dat een groot deel van de schorren reeds was verkocht, en dat de oppervlakte die zou moeten toegekend worden aan de vroegere eigenaars, zou genomen worden uit de niet verkochte schorren. Maar deze eigenaars zouden, als bijdrage tot de werken van de haven van Oostende, de enorme som van 987 fr. per hektare moeten betalen, als 'plus value'. De totale 'plus value' van de polder van Snaaskerke bedroeg 22.762 fr. Als we deze som delen door 987 fr., dan blijkt dat in de nieuwe polder van Snaaskerke, op 520 hektaren, slechts 23 aan vroegere eigenaars werden teruggeschonken, waar in het begin gesproken werd van 294 Ha.

Dezelfde dag, 6 prairial XII, vroeg B.J. Holvoet aan de prefekt dat er weldra een bestuur van de watering zou worden aangesteld, nu de meeste schorren van de polder verkocht waren.

De eerste algemene vergadering van de eigenaars uit de nieuwe polder van Snaaskerke, ging te Oostende door, onder het voorzitterschap van de maire van deze stad, op 12 thermidor XII (31 juli 1804). De achttien aanwezige eigenaars verkozen vijf 'régisseurs' en een sekretaris-thesaurier. Deze laatste was de landmeter Ch. Serruys, die al de percelen van de polder had uitgemeten en een algemene kaart ervan had opgemaakt.

De eerste maatregel van het nieuwe polderbestuur was de versterking van de afdamming en van haar borstweringen, die door de dienst van Bruggen en Wegen waren opgeworpen en die gevaar liepen bij zwaar stormweer door te breken.

Op de tweede algemene vergadering, die reeds op 22 thermidor XII (10 juli 1804) doorging, werd het reglement voor de polder opgesteld. Wat opvalt is het feit dat geen wedde en geen vergoeding wordt betaald noch aan de régisseurs, noch aan de sekretaris-thesaurier, zelfs niet voor de reizen ondernomen ten dienste van de polder. Wie in de polder eigenaar was van ten minste vier hektaren had recht op één stem, wie ten minste 23 Ha. bezat had twee stemmen.

Om het water af te leiden zou een moergracht worden gegraven naar het provinciegeleed bij de kerk van Stene, waarin deze gracht zou uitmonden door een buis, die onder de dijk zou worden gelegd. De kosten om de laagstgelegene gronden droog te maken werden geschat op 7000 fr. En het watergeschot in de polder werd vastgeseld op 13,50 fr. per hektare, een grote som voor die tijd, daar het hier gaat om goudfrank.

In latere vergaderingen van 20 februari en 1 oktober 1806 werd medegedeeld dat, gedurende de winter, de enige dijk die de polder dekte tegen de zee, zwaar beschadigd was en daarom met stro was bedekt. De dijk zou versterkt worden met rijshout en kleiaarde.

En om de afsluitdijk en de afwateringssluis in goede toestand te bewaren zou het water van de polder worden gelost in het Provinciegeleed dat behoort aan de Watering van Kamerlinksambacht, die daarvoor zal worden vergoed.

Voor de maand frimaire XIV (december 1805) hebben wij de eerste lijst van de eigenaars in de polder van Snaaskerke. Van deze 26 personen bezaten de grootste eigenaars: Ha. 84. 14. 94. ca.; Ha. 63. 40. 46 ca.; en Ha. 45. 79 40 ca. De kleinste eigenaars bezaten: Ha 4 08 67 ca; Ha. 3. 93. 26 ca.; en Ha. 1. 17. 96 ca. Dus was er slechts één eigenaar die geen stemrecht had, namelijk de Nieuwe Polder van Zandvoorde

De Keignaardpolder

De schorren van Zandvoorde, die in 1700 onder water waren gebleven na het bedijken van de Nieuwe Polder van Zandvoorde, werden eerst op het einde van 1807 drooggelegd. Zij vormden de latere Keignaardpolder.

Op 28 januari 1808 werd de landmeter Charles Gilliodts Van de Maele belast met de afpaling en de schatting der percelen.

Landmeter Gilliodts was klaar met zijn plan op 13 juli 1808, maar reeds op 9 juli werd het eerste deel van de schorren openbaar verkocht, en op 28 juli het tweede en laatste deel. De verkoping geschiedde onder dezelfde voorwaarden als deze van de schorren van Snaaskerke.

De provincie Vlaanderen had aldaar nooit iets in bezit gehad, en de Franse domeinen bezaten aldaar slechts de gekonfiskeerde goederen en de landerijen die door niemand werden opgeëist.

Hier ook hadden de eigenaars hun titels moeten voorleggen aan B.J. Holvoet, afgevaardigde van de prefekt. Door 21 vroegere eigenaars werden 984 gemeten of 435 Ha. teruggevraagd, waarvan slechts 663 gemeten of 293 1/2 Ha. werden toegekend. Zo vroeg Bernard Lippens 200 gemeten, en werden hem slechts 19 gemeten toegekend, waarvoor hij de eigendomstitels kon voorleggen. Hetzelfde gebeurde met de weduwe Eugène Van de Kerckhove, die 114 1/2 gemeten opeiste en slechts 13 gemeten kreeg toegekend. Van twee andere vroegere eigenaars werd de eis teruggebracht van 372 op 345 gemeten, en van 30 gemeten op 19 1/2.

Ook hier werd geen rekenschap gehouden met de vroegere ligging van de percelen, en werd de gehele oppervlakte die aan één eigenaar teruggeschonken werd, verenigd in één perceel.

Volgens het plan Gilliodts was de nieuwe polder ingedeeld in zeven secties. Zes secties telden samen 31 eigenaars, maar de derde sectie, gelegen in en rond de vroegere Keignaardkreek, bleef eigendom van de Franse staat met Ha. 65. 92. 29 ca. De

vijfde sectie, die behoorde aan één enkele eigenaar, besloeg Ha. 71. 96. 89 ca.

De totale oppervlakte van de nieuwe polder, zonder de wegen, besloeg Ha. 1369. 14. 68 ca.

De nieuwe eigenaars, die hun vroegere bezittingen in de polder hadden teruggekregen, moesten daarop een 'plus value' betalen, ten voordele van de havenwerken van Oostende, en die veel hoger was dan in de polder van Snaaskerke waar 987 fr. per hektare werd betaald, terwijl nu in de Keignaardpolder 1162 fr. per hektare werd gevraagd. Want beide polders moesten samen 448.538 fr. opbrengen voor de havenwerken.

De erfgenamen van Albert Coppieters, die 153 hektaren hadden teruggekregen, moesten een 'plus value' van 177.684 fr. betalen, waarvan het eerste vierde moest worden gestort binnen de vijftien dagen. De andere eigenaars waren belast in dezelfde voorwaarden. Allen vroegen uitstel van betaling.

Bij deze gelegenheid werd een afrekening opgemaakt van de kosten van de havenwerken te Oostende. De werken aan de 'écluse de chasse' en het eerste droogmaken van de polder van Snaaskerke en van de Keignaardpolder werden op 175.000 fr. geraamd. De verkoop van de schorrelanden bracht 1.216.658 fr. op, en in de Gauweloze kreek bleven er nog voor 100.000 fr. schorren te koop. Voegt men daarbij de 'plus value' te betalen door de eigenaars die hun vroegere bezittingen terugkregen, namelijk 471.300 fr. (waarvan 22.762 fr. voor de polder van Snaaskerke en 448.538 fr. voor de Keignaardpolder), dan komt men tot een gezamenlijke som van 1.787.958 fr. Deze som overtrof de kosten van eerste indijking en van de werken aan de haven van Oostende met een vierde. En nochtans werd geen de minste vermindering toegestaan op de 'plus value'.

Over de inrichting van het bestuur van de Keignaardpolder zijn geen dokumenten voorhanden in het archief van het Leiedepartement.

Jos. De Smet

Bronnen

Rijksarchief te Brugge. Leiedepartement: Register n° 738. Verkoop van de schorrelanden te Snaaskerke. Processen-verbaal van toewijzing, 30 ventose XII (21 maart 1804) - 8 floréal XII (28 april 1804).

Register n° 739. Idem. 26 floréal XII (16 mei 1804) - 18 messidor XII (7 juli 1804); alsook verkoop van de schorrelanden te Zandvoorde (Keignaardpolder). Processen-verbaal van toewijzing. 9 en 28 juli 1810.

Pak n° 2131: Verkoop van schorrelanden bestemd voor de betaling van de havenwerken te Oostende. XII - 1812. - Uit pak n° 2450, Bundel 27: Snaaskerkepolder. XII - 1812.

Verzameling Kaarten Mestdagh. N° 2261. Plan van de Polder van Snaaskerke opgemaakt door Ch. Serruys. 30 vendémiaire XII (23 oktober 1803).

Het plan van de Keignaardpolder, opgemaakt door landmeter Ch Gilliodts-Van de Maele op 13 juli 1808, bevindt zich achteraan in register n° 739 van het Leiedepartement.

Caroline van Sint-Joris
of
Een bewogen vrijage in de Jakobijnentijd
1795

Onlangs viel mij een eigenaardig document in handen berustend in het private archief van een oude Oedelemse familie. Het is een cahier van 18 dubbele bladzijden, 21 op 12 cm. plus een bladwijzer, zeer duidelijk geschreven in een taal die, voor die tijd, behoorlijk verzorgd is. Het draagt voor titel:

'Omstandige verhandeling van het gebeurde voorgevallen aan Josephus Louis Claeys, zoon van Pieter en Joanne De Smet, geboren te Oedelem den 21 januari 1770, en zijne vrijage met Caroline van Poucke, dochter van Guillaume en Anna Mestdagh, geboren te St.-Joris-ten-Distel den 3 januari 1773 tot den dag van hunne trouw'.

Die hele trouwhistorie speelt zich af gedurende het eerste jaar van de inlijving van onze gewesten (verovering van juni 1794) bij de Franse Republiek. St.-Joris-ten-Distel ligt alsdan in het Leiedepartement, Bellem in het Scheldedepartement. (Het oude Brugse Vrije was opgeheven). Het leven gaat er zijn gewone gang onder de Nationale Conventie. Verdrukking en vervolging komen eerst later, onder het Directoire. Joseph-Louis en Caroline zullen met alle plechtigheid trouwen in de parochiekerk van Bellem op Allerheiligen 1795. Het Directoire was toen pas aan het bewind gekomen.

In de volgende korte en langere kapittelen hebben we de voorvallen en peripetieën uit onze 'Omstandige Verhandeling' samengevat.

Kapittel I. Waarin verhaald wordt hoe Caroline van Sint-Joris, toevertrouwd aan het pensionaat van Ruiselede, voor meer zekerheid naar elders zal worden gevoerd

Joseph-Louis Claeys woonde in de jaren 1792-93-94 bij de griffier Van den Brande te St-Joris. 's Zondags ging hij regelmatig ten huize van Guillaume van Poucke, die het wethuis van St. Joris bewoonde. Daar kwam hij in kennis met de dochter Caroline, ze werden verliefd op elkaar en besloten te trouwen. Claeys was 25, Caroline 21. Pieter van Poucke koopman te Bellem, gaf Claeys de raad zich aldaar te komen vestigen, hij zou er een paar kamers in zijn huis mogen betrekken. Claeys ging op dit voorstel in en kwam in 1795 te Bellem wonen.

De heren Aelbroeck en Mailliaert van Gent, die van de

deputatie waren om naar de landvergadering (Convention Nationale) te Parijs te gaan ten einde de aanhechting van onze provincies bij Frankrijk te vragen, verzochten Claeys met hen mee te gaan. Toen hij hiervan kennis gaf aan Caroline, verzocht deze hem zulks niet te doen en beloofde met hem te trouwen zo hij op haar verzoek wilde ingaan. Claeys ging dus niet naar Parijs maar des te meer naar St.-Joris. Dit beviel echter niet aan Moeder Van Poucke, en de dochter werd naar het pensionaat van Ruiselede - het deftige 'spinhuis' - gezonden om frans te studeren.

Dit ingrijpen belette natuurlijk niet dat er een drukke correspondentie tussen de verliefden ontstond. Na zekere tijd vroeg Caroline dat Claeys haar een bezoek zou brengen. Hij deed dit onmiddellijk. Daar zegde Caroline aan haar Joseph-Louis dat ze niet langer in het spinhuis wilde blijven, en was ze daar eens uit, dat ze samen zouden trouwen. Hierop besloot de jongeman haar binnen drie dagen te komen afhalen

Claeys maakte zijn voornemen bekend aan Jan Van den Hende, gehuwd met de halfzuster van Caroline, die te Ruiselede woonde. Hij zegde zulks ook aan zijn baas Pieter van Poucke, die ook ten volle hiermede instemde.

Terwijl Claeys sjees en paard ging halen om zijn stuk uit te voeren kwam een zekere Karel Landuyt uit Oedelem bij baas Van Poucke, die van zijn tong liet rollen dat Caroline geen drie dagen meer te Ruiselede zou pensionaire zijn. Landuyt bracht alles uit bij Moeder Van Poucke te St.-Joris. Deze besliste onmiddellijk dat Caroline uit Ruiselede moest worden weggehaald en naar een ander pensionaat in veiliger oorden overgebracht. Het toeval wilde dat een zekere Dobbelaere, koopman te Kortrijk, daar juist aanwezig was. Uw dochter krijg ik wel binnen in het pensionaat van Doornik, zo verzekerde hij aan Moeder van Poucke, maar dat moet onder ons blijven...

Kapittel II. Hetwelk handelt over de heimelijke overvoering van Caroline naar het klooster Campo, met de perikelen die middelerwijl de huisvrede van de vervoerders komen storen.

Moeder van Poucke liet er geen gras over groeien, op meiavond 1795 vertrekt ze naar Ruiselede. Haar broer Jacobus Mestdagh had de speelkarre van burgemeester Averbeke gevraagd. In het spinhuis te Ruiselede wordt Caroline met haar 'trousseau' opgeladen en nog vóór de avond bereiken ze Pittem. Niet lang duurt de afspanning. Met een kar van Johannes Maenhout, een broer van Eeghem, getrouwd met de zuster van Jacob Mestdagh, trekken ze nog dezelfde nacht Kortrijkwaarts.

Eerst belanden ze in de Barrière van Melsens en vandaar in het huis van mijnheer Dobbelaere die, trouw aan zijn belofte, hen geleidt naar het klooster van ‘Sint Sauveur de Campo’ in Doornik. (Dit pensionaat of spinhuis van de rue du Désert zou later en op hoger niveau worden voortgezet door de bekende Dames de Saint-André).

Toen nu Mestdagh, die de voogd was van Caroline, weer thuiskwam uit Pittem moest hij vernemen dat zijn dochter Annemie was weggelopen met de schoenmaker Carel Verstringhe, met wie ze ten andere later is getrouwd.

Boer Maenhout van Eeghem vaarde niet beter. Bij zijn thuiskomst uit Doornik vond hij zijn jongste dochter niet thuis...: ze was met de hofknecht ‘op speelvoyagie’ gegaan, en is ook later met hem getrouwd.

Kapittel III. Hoe Joseph-Louis de sjees inspant voor een zoektocht naar al de spinhuizen van Vlaanderen

Claeys in Bellem had lont geroken. Nog dezelfde ‘laatste van april’ spande hij in voor Ruiselede, in gezelschap van Judocus Boutte, timmerman te Bellem. 't Was drie uur in die meinacht als ze te Ruiselede aankwamen bij de herberg van Carel van den Hende. Ze stalden er hun paarden en sjees. Claeys ging onmiddellijk Jan van den Hende oproepen, en daar vernam hij dat Caroline daags te voren door haar moeder uit het pensionaat was gehaald en ermede weggereden, hij wist niet waar. ‘Dat was voor mij een donderslag’, zo noteert Claeys, die echter niet lang bedwelmd was. Daar hij vernomen had dat Moeder van Poucke de weg naar Tielt had genomen, meende hij dat Caroline in het pensionaat van die stad was terechtgekomen. Met vrederechter van der Piet en advokaat De Roo reed hij naar Tielt waar De Roo ging aanbellen in 't spinhuis en er van de zusters de verzekering kreeg dat er geen Caroline bij hen was aangekomen noch verbleef.

Claeys verloor geen tijd, hij wilde kost wat kost op het spoor komen van het weggevoerde meisje. Van spinhuis tot spinhuis zou hij op zoek gaan...

Kapittel IV. Over hetgeen Joseph-Louis overkwam in het heilig Rumbeke en op zijn teleurstellende peregrinaties naar Wervik, Menen en Kortrijk, benevens andere gebeurtenissen.

Van Ruiselede reed Claeys te paard weer naar Tielt en van daar naar Pittem waar hij op zaterdag 2 mei te drie uur 's morgens aankwam. De meid uit een herberg wist te vertellen dat

ze de vorige nacht, ook omtrent drie uur, werd opgeroepen door een oude man, een bejaarde vrouw en een jonge dochter en dat ze vandaar met boer Maenhout van Eeghem verder gereden waren naar de Posterij. Ze voegde eraan toe dat ze geloofde dat het een dochter was die tegen haar wil en dank werd vervoerd.

In de Posterij zegde een van de knechten dat hij een karre had gezien die naar Ingelmunster was opgereden, en daar vernam Claeys dat die karre naar Emelgem was ingeslagen. Seffens dacht hij dat Caroline in het klooster van Izegem zou aangeland zijn...

In Izegem zou Joseph-Louis slim spelen. Hij begon met aan de overste van het pensionaat te vragen zijn zuster te willen aanvaarden met last haar met niemand te laten spreken, buiten diegenen van het pensionaat, daar ze naar het klooster zou komen om ze van haar trouwplannen af te brengen. De overste antwoordde dat ze zulke pensionairen - gezien de tijdsomstandigheden - niet aanvaardde. Zo wist Claeys dus dat Caroline hier niet was geplaatst.

De tocht ging nu naar Rumbeke. Hier belandde Claeys in een herberg en een brouwerij dichtbij het kerkhof, hij kende er de baas door zijn kozijn Jan de Jonghe, graanschieter te Brugge in de Bitter. Hij vroeg of hij geen middel kende om te vernemen of er daar in 't spinhuis kortelings geen pensionairen aangekomen waren. De herbergier-brouwer ging met hem mede. Geheel 't spinhuis werd hen getoond maar ze werden er niets gewaar. Mijnheer Willems, vroeger onderpastoor te Oedelem, was toen pastoor te Rumbeke, en hij was nu juist geen beste vriend van Claeys, omdat zijn broer Pieter Claeys, in die tijd baljuw te Oedelem, zekere straatschenders niet had willen aanhouden. Deze kerels immers hadden de wagenvijzen van de verhuiswagens van mijnheer Willems uitgetrokken. De pastoor wilde op zijn beurt een les geven aan Claeys en beval de baljuw van Rumbeke hem te arresteren. Hierop kwam de baljuw en zijn officier hem in de herberg vragen op wiens gezag hij een huiszoeking in 't spinhuis had durven doen. Hij beweerde bovendien dat hij als baljuw het recht had hem aan te houden. Claeys antwoordde dat hij dat gerust kon doen, zo hij maar een mandaat van aanhouding kon laten zien. Intussen was bij die woordenwisseling een hele troep volk voor de herberg bijeengekomen. Toen de baas vertelde wat er gebeurd was begon het volk te roepen en te schreeuwen tegen de baljuw, die blij was zich zonder verdere beledigingen uit de voeten te kunnen maken.

Van Rumbeke trok Claeys nu naar Roeselare en landde aan bij Louis De Wilde in het stadhuis. Hij ontbood Joannes De

Gryse, die vroeger bij zijn oom pastoor te St.-Joris had gewoond. Samen trokken ze naar het klooster en vroegen de overste of ze pensionairen aanvaardde. Deze gaf ten antwoord dat ze er gene aanvaardde aangezien de koer van 't klooster tot standplaats diende voor militair karooi.

Met het vallen van de avond vertrok Joseph-Louis met De Gryse naar Wervik. 's Anderendaags te 7 uur 's morgens ging hij aankloppen aan het klooster. Hij vroeg de mis bij te wonen en ging plaats nemen op de kommuniebank, zodanig dat hij enkel het hoofd te draaien had, om al de pensionairen op het doksaal achter in de kerk te kunnen zien. Zodra de mis uit was ging hij naar de refter, maar geen Caroline was daar te zien. De overste verzocht hem thee met haar te nemen en onderwijl diste hij haar hetzelfde vertelseltje op als te Tielt. Seffens stemde de overste toe zijn zuster als pensionaire op te nemen en verzekerde bovendien dat zij differente meisjes van hun te vroegtijdige trouwplannen had doen afzien. Sedert drie dagen was er hier zelfs ene uit het Brugse. Terstond meende Claeys dat het nu wel Caroline kon zijn maar spoedig bleek dat het een meisje was van Breeninge (Bredene) bij Oostende.

Van Wervik ging de reis nu naar Menen. De mannen vroegen in het spinhuis of er daar al of niet pensionairen konden aanvaard worden. Van de overste kregen ze tot antwoord dat ze er gene aanvaardden sedert de Fransen er de stad hadden gebombardeerd, maar dat ze na vier of vijf weken weer hun pensionaat zouden openen. Een priester die daar ook aanwezig was vroeg van welke streek ze kwamen. Hij drong erop aan dat beiden bij hem zouden blijven eten, wat ze dan ook deden.

Claeys vertrok ten slotte alleen naar Kortrijk. Aan de barrière van Melsens buiten de Brugse poort vond hij de zoon Ivo Melsens - een oude kennis - die vroeger te Oedelem bij de griffier Roelandts had geschreven. Van hem vernam hij nu dat drie dagen geleden daar een karre had gestaan met een oude man, dragende ‘een paruyke in schalie koleure en in laeken kazak’, een bejaarde vrouw die een Brugse stropmutse op had en verder een jonge dochter die er erg droefgeestig uitzag; ze vroegen naar de koopman Dobbelaere in Kortrijk... Voor Claeys werd de zaak nu duidelijk. De karre die van de Posterij naar Ingelmunster en vandaar naar Emelgem was gereden, was niet de karre met Caroline, de knecht van de Posterij had hem op een verkeerd spoor gebracht. Teleurgesteld, moe en afgemat kwam Joseph-Louis over Ingelmunster en Ruiselede naar Bellem terug.

Kapittel V. Hoe een brief van Caroline de ogen van Joseph-Louis doet opengaan en hoe beide ervaren dat het breken van een tralie advokatenwerk is en wat meer volgt

Veertien dagen later kreeg Claeys een briefje van Caroline die hem liet weten dat ze in een klooster, dat *Campo* heette, opgesloten was en dat ze hem trouw wilde blijven. Alleen uit de stempel op de brief kon hij weten dat hij uit Doornik kwam

Joseph-Louis vloog op Doornik toe, logeerde er in 'De Grote Spiegel' en vernam daar dat dit klooster St. Sauveur de Campo genoemd werd. Reeds te zeven uur 's morgens kwam hij er toe terwijl de mis bezig was. Daar zag hij Caroline in de kapel zitten, zij ook had hem opgemerkt. Toen hij vroeg Caroline te spreken werd dit hem ten strengste geweigerd. Hij begaf zich bij een mutsemaakster rechtover het klooster. Daar schreef hij een brief aan Caroline en voor een halve franse kroon zou die modiste de brief bezorgen.

Enkele dagen later ging hij te Gent de advokaat Aelbroeck opzoeken. Deze gaf de raad persoonlijk een verzoekschrift te richten tot de *représentant du Peuple* Pirré te Brussel ten einde Caroline hare vrijheid weer te geven of ten minste toe te laten haar een advokaat tegen moeder en voogd te bezorgen. Ze vertrokken dus samen naar Brussel. Door de hulp van de heer Michiel Kadets, een vriend van de secretaris van de représentant, werden ze na twee dagen bij deze toegelaten. Alle mogelijke uitleg werd door Aelbroeck en Kadets verstrekt. De représentant liet verstaan dat de oude wetten nog van kracht waren maar dat hij meende dat men met Caroline willekeurig had gehandeld. Hij zou het advies vragen van de *Commission Centrale* en zo mogelijk een gunstig besluit nemen.

Over Halle, Ath, Leuze ging het dan weer naar Doornik. Aelbroeck stelde een volmacht op die Caroline zou moeten ondertekenen. In het klooster zegde de advokaat dat hij door de représentant Pirré gelast was Caroline persoonlijk te ondervragen over het al of niet gegrond zijn der klachten die hem waren gedaan. Seffens werden ze in een spreekkamer gebracht waar Caroline ook verscheen, echter van hen afgescheiden door een ijzeren traliewerk. Het meisje tekende een volmacht die onmiddellijk bij procureur Le Clerq werd afgegeven en ze vroegen hem het nodige te doen om Caroline een raadsman te mogen bezorgen. De overste van het klooster zou ook bevel krijgen Caroline niet te laten vertrekken uit het klooster met gelijk wie als het tegen haar wil zou zijn. Dit werd toegestaan en Claeys kwam over Oudenaarde en Gent voor de zoveelste keer terug te Bellem.

Kapittel VI. Waarin men verneemt van de belangrijke besprekingen in het Damberd te Kortrijk en in de Grote Spiegel te Doornik.

Enkele dagen later was Claeys ten huize van Joseph Zutterman. Vrouw Zutterman verzocht hem een brief voor de baljuw van Eeghem te willen bezorgen. Claeys vergat zulks seffens te doen. Toen hij de brief terugvond was deze opengegaan. Hij vond er een brief in van de heer Dobbelaere uit Kortrijk bestemd voor moeder van Poucke. Dobbelaere liet daarin weten dat hij bij Caroline was geweest, dat zij nog altijd aan haar eerste voornemens hield en dat alle pogingen om haar te doen veranderen vruchteloos zouden zijn. Terzelfdertijd drong hij erop aan dat moeder van Poucke bij hem zou komen.

Claeys trok seffens zelf naar Kortrijk om zo mogelijk Dobbelaere op zijn kant te krijgen. Afgestapt op de markt vroeg hij in ‘Het Damberd’ waar Dobbelaere woonde? Het moest lukken dat Dobbelaere met de zuster van de waardin van den ‘Damier’ getrouwd was. Hij legde daar de reden van zijn bezoek voor en de waardin zou voor Claeys een goed woord doen bij haar schoonbroer.

Deze was echter reeds naar Doornik vertrokken toen ze hem 's anderendaags ging opzoeken. Claeys vertrok dan seffens ook naar Doornik waar hij, in *De Grote Spiegel,* botste op Moeder van Poucke, haar dochter Johanna en... mijnheer Dobbelaere. Deze namen er hun avondmaal op hun kamer, maar 's morgens dronken ze koffie nu met Claeys alleen, Dobbelaere was stillekens vertrokken. Na wat gekibbel gingen ze ten slotte samen Caroline bezoeken in het Campo-pensionaat. Ze bleven er twee volle uren en kwamen buiten in akkoord dat Caroline binnen drie maanden zou mogen trouwen. Het stond haar tevens vrij naar huis te komen of nog in 't pensionaat te blijven.

Claeys, in de derde hemel, keerde naar Bellem terug. Moeder van Poucke van haar kant liet haar dochter Johanna achter te Doornik bij Caroline en liet zich met paard en kar terugvoeren naar Sint-Joris-ten-Distel.

't Vervolgt.

J. Raes

Goede oude tijd

Inden tiden doemen (toen men) droech
Kempenen cleider bider ploech
Eick man na synder aerdt,
So was die ackerman bewaerdt. (1540)
- (Kempenen: van hennep gemaakt).

Panoptikum

> ‘Let me give humble thanks for all at once’
> HENRY VI, Ill. 1

Het is stil waar het nooit 'n waait en het is wat verstild met het op straat komen van de jongeren die hun hart kwamen luchten tegen alles wat hen niet aanstond, maar in onzen tijd was 't werken en zwijgen en zweten, zei Petrus en niet doen gelijk de knuls, die al beginnen met een diploma te eisen zonder exaam.

Petrus heeft een kleinzoon die sinds enigen tijd goendag komt zeggen en dan aan zijn vader vertelt wat zijn grootvader hem opgedist en wijsgemaakt heeft.

Wijs zijn is immers kunnen spreken van ondervinding, voorzichtig zijn en niet nodeloos ruiten breken.

Dat is nog wat anders dan geleerd zijn want dat is weten waar het staat in de boeken. En geloven, zei Streuvels op Tweede Sinksendag van 't jaar '68, toen we samen waren om een plechtige kommunikant te vieren op Het Lijsternest, geloven dat is voor waarheid aanvaarden wat anderen u gezegd hebben. En Streuvels was nog goed bij de zijnen, wanneer hij te Ingooigem de feesttaart aansneed aan de koffietafel, zelf 't voorbeeld gaf en een groot stuk ten kandele ging, om na de koffie een luchtje te gaan scheppen, zonder stok en zo recht of een bout.

Wijs zijn is goed en geloven nog beter, maar geleerd zijn brengt de twijfel mee en dezer dagen ontving Petrus het bezoek van zijn kleinzoon die een boekje meehad over Griekenland van J. Halsberge. Het was een voortreffelijk boekje met een Griekse tempel met kolommen en plat dak op de omslag.

Wat zijt ge gelukkig, zei Petrus dat ge zulke boekjes kunt lezen tegen een civiel prijsje. Dat was in onze tijd zo gemakkelijk niet en die iets serieus wilde leren moest het soms uit 's duivels gat halen, bij manier van spreken. Ik 'n spreek niet van de lagere school waar ze leren lezen en cijferen, maar van 't college waar ze leren schrijven of van de hogeschool waar ze leren denken en zoeken en vinden in de boeken. Want studeren 'n is precies geen ganzenwachten noch ruisen en buisen en uw haar laten groeien gelijk in mijn tijd de fotografen. En daarbij, er waren weinig boeken en de meeste schoolboeken waren Franse, zodat je moest Frans leren eer je mee kon met die van de stad.

Wij leerden wat kort Soldatenfrans van vader en wat lang

frans van moeder die een kleine Larousse had gekregen van haar zuster te Roubaix.

En moeder kende raadseltjes in 't frans, een zinspeling op licht en zwaar: Quelle est la ville la plus légère de France? C'est Tulle, dat is lichte sluierstof. Et quelle est la ville da plus lourde de France? C'est Lourdes.

En vader, van zo zaan hij wat nesthaar op de bovenlip zag schieten, begon over de gevaren van 't leven en, als je kennis maakt met een meisje, het altijd beter is dat je 't eerst zegt aan vader en moeder die de familiie kennen en weten of ze daar niet open 'n lopen achter d'oren bij 't opkomen en 't vallen van 't blad.

Dat 'n was nog zo kwalijk niet uiteengedaan want wij wisten algauw waar 't paard gebonden stond, en het kaf van 't koren te scheiden, en dat de grote de meeste zijn, dat ziet je aan d'aardappels. En als we soldaat moesten worden gingen wij met een oudere neef naar het Museum van Spitzner om de gevaarlijke ziekten en hun gevolgen te zien. Dat koste een halve frank op de fore maar het 'n was er niet te slechter om, zodat wij lange jaren konden mijmeren over kamerkatten en ander ongedierte in de grote stad.

Ah! nu we goed gezeten zitten en je wat tijd hebt met de vakantie, 'k ga een keer wat vertellen over mijn schooltijd.

Dat was op de Nijverheidsschool op de Lindenlei te Gent.

Daar was het van te schrijven zonder fouten, zonder radio, televisie of andere mechanische of electronische inlepeling, alles gereed geknabbeld. 't Was daar al Frans wat de klokke sloeg en wij zweetten water en bloed om mee te kunnen. Maar moeilijk gaat ook. En in 't tweede jaar was 't ook al Engels en Duits.

De directeur was mijnheer De Laere die 't schoolrapport tekende met leesbare naam en een ingewikkelde krul, maar wij 'n zagen hem maar om de drie maand met zijn secretaris en 't telbakje om de vijffrankstukken in te stapelen voor 't schoolgeld.

En de meesters, 'k zie ze nog allemaal vóór mijn ogen opstappen.

De rekenmeester was mijnheer Van Laere, droog gelijk een hoorn maar hij leerde ons hoe je moet rekenen zonder te kort te bollen en hoe je bij 't opmaken van de jaarbalans de grote uit de kleine raapt, hoe je een annuïteitstafel opmaakt om schulden af te lossen en alles wat een handelsman moet weten om 't kraam recht te houden, eerlijk te blijven zelfs als hij een daar moet werken met verlies.

Dat was al rekenen op hoger vlak, stelkunde en logaritmen te passe doen komen; dat geraakt vergeten met de jaren maar in de jongde doet het d'oren spitsen en d'ogen open stellen. Hij sprak Frans met een Gentse tongval en als 't moeilijk werd plat Gents.

Onze leeraar van boekhouden was Clemens Thi ry, kandidaat-notaris uit de provincie Luxemburg, een man die Frans sprak maar toch Gents verstond en ons de maandag begroette met: En gij hebt een goede zondag gehad en gemaakt de wandeling van een kleermaker? Hij bedoelde een ‘kleermakerswandeling’ om het nieuwe zondagspak te tonen tijdens het concert van de burgerwacht op de Paardekouter. Hij kende de binnennest van al de weverijen en de spinnerijen van de stad en zei dat je moet rijden en ommezien om niet op de Koornmarkt te geraken(1) en niet zeggen gelijk de kloddeniers bij 't niet betalen van een aanvaarde wissel, dat 't gemakkelijker is in de Moniteur te staan dan in de regen.

Hij was lid van de Toezichtsraad van een paar grote bedrijven en leerde ons dat de balans moet kloppen met de Winst- en Verliesrekening. Zekere dag zei hij dat hij vrijmetselaar was en dat hij de gelovige mensen benijdde. 'k Verschoot mij bijkans een bult maar dat sleet achteraf.

De leeraar van Engels was Jan Wannyn, een volksjongen van de Muidepoort die getrouwd was met de dochter van een rijke aannemer van Dentergem. Hij had in Engeland gestudeerd en sprak Cockney zo vlot als een die geboren is in 't hertje van Londen waar ze de klokken van Westminster en van Big Ben kunnen horen luiden. Hij was gekleed als een gentlemanboer uit de Victoriaanse tijd. De jongens noemden hem Jan de Zot, maar ze 'n wisten 't niet goed. Hij sprak Engels met een lichte tongval van de Muidepoort maar zijn woordenschat was enig. Tijdens de eerste wereldoorlog heeft hij mispikkeld bij 't oprichten van een Vlaamse Hogeschool in 't jaar 1916 en daarom heeft hij lelijk 't kooltje moeten blazen. Wat wilt ge? 't Zijn d'hoogste bomen die meest wind vangen. In de tweede wereldoorlog heeft hij zich stil gehouden en zei hij: Ze gaan dat weer verliezen; zij 'n weten niet hoe sterk en hoe taai de Engelsman is. Zijn zoon, die 'k weten op de wereld komen heb, is burgemeester in 't land van Nevele. Hij kan zijn vader gedenken bij 't lezen van Alexander Pope: Een kluchtigaard is een pluim, een veldheer is een roede, een eerlijk man het edelste schepsel van God.

(1) *Op de Koornmarkt geraken.* - Op de Koornmarkt te Gent, werden de openbare veilingen gehouden bij verkoop door rechtsdwang.

Hij was volksmens gebleven die vertelde over de kortwoners in Londen en de tijd van de zwarte sneeuw te Gent bij de spinners van vijftien frank te week tegenover die uit de tijd van Lieven Bauwens, toen ze naar de mechanieke spinnerij in 't Gravenkasteel trokken, de spinners met een hoge hoed.

Je lacht. 'k Ziet. Je zijt bezig met mij moeilijk te geloven. Maar wie zou er niet luisteren naar zo een Gentse Engelsman? En dat deden wij.

De laatste, om de ronde te sluiten, was Dr. Herman Smout, een volbloed Antwerpenaar, vers van de Hogeschool van Gent, leeraar van Duits, een man met puntbaard à la president Fallières, filosofisch aangelegd en die ons wegwijs liet worden in de lange, zware volzinnen van het Duitse Handelswetboek, maar ook de spraakkunst van de beginnelingen opwarmde en tot de luiaards zei: Morgen, morgen und nicht heute, sagen alle faulen Leute. Hij sprak vloeiend Nederlands, hoog Vlaams dat ze zeiden.

Kijk hier, het is niet langer geleden dan de kortemaand. Ik zie een kataloog en daar is te kopen voor groot geld: Het Antwerpsch Dialect, een schets van de geschiedenis van dit dialect in de 17de en de 18de eeuw, door Dr Herm. Smout, Université de Gand, Librairie Scientifique E. Van Goethem, Rue des foulons, 1905. Het derde boekje dat in het Nederlands door de Universiteit was uitgegeven sinds 1888, drie Vlaamse en 27 Franse.

Ons eindexaam bij Dr Smout was een meevaller. Professor Bly een Luxemburger uit het Groot-Hertogdom, die Duits gaf aan de Universiteit, was voorzitter van de jury.

Ik stap in en hij zegt: Monsieur Pierre, asseyez-vous, mettez-vous à l'aise et traduisez-moi: Les bières claires sont les meilleures. En ik zo rap of tellen: Die hellen Biere sind die beste.

Schön, zei de dikke Bly en ik had gedaan en hij wenste mij geluk omdat hij hoorde dat ik de uitgangen kende.

En aan 't deurgat stonden ze te wachten, de Smet de Naeyers, de Deejantiens, de Voortmans, allemaal met alzo een ei op uit vrees voor een buis.

'k Heb dat boekje gekocht en 't heeft mijn geheugen opgefrist en mijn herinneringen aan al die kloekmoedige mannen die mij 't pad wezen van de zakelijkheid, het doordrijven en de veiligheid op 's Heren wegen van de Elbe tot de Guadalquivir. Nog nooit mijn geld zo goed besteed.

Petrus besloot: dat waren mannen en die konden wat, en ze deden niet als die met de lange haren en de korte zinnen,

contesteren, het zotje scheren en huilen langs de straat om een diploma zonder exaam.

En de kleinzoon trok naar huis en gaf verslag aan zijn vader al zeggend: grootvader weet meer dan dat ik dacht; ik ga er een beetje meer naartoe.

De jongen had gelijk, want het schoonste geschenk dat een jongen aan een bejaarde man kan bieden is een beetje tijd.

G.P. Baert

Meester Dieric Rose, klokgieter te Brugge 1495-1515

Nieuwe gegevens over werk van deze klokgieter brengen we hier samen met het vroeger medegedeelde in Biekorf 1961, 125-126; 156-157. De volgorde is kronologisch naar de datering van de klokken.

1495. - Een klok van Theodorius (sic) Rose, vermeld als hangende in Ierseke, Zeeland. (Biekorf 1961, 157).

1496. - Vóór de Franse tijd droeg de grote klok van Gits volgend opschrift:

ANNO DOMINI M.CCCC.XCVI THEODORVS ROSE ME FECIT LAYS DEO - IACOBUS VOCOR

Dit naar het Liber Memorialis (1934) door R. Passchier die schrijft *Rote,* blijkbaar een slechte lezing van de tekst in een oorkonde van 28 maart 1745. - Sint Jakob is de patroonheilige van Gits. - Op te merken dat de naam Theodor(i)us Rose gelijkerwijze geschreven voorkomt op de klok van Ierseke (1495).

1504. - Een klok van Dieric Rose hangt (1913) in Sankt Dionys bij Lüneburg, Nedersaksen. Gewicht 1900 Kg; toon: mi kleine terts. (K. Walter, Glockenkunde, blz. 853: klokkengietersrepertorium; Regenburg 1913).

1514. - Een klok van Dieric Rose hangt in Enschede bij Celle, Nedersaksen. (Walter t.a.p.).

1515. - ‘Meester Dieric Rooze, clokgietere wonende te Brugge’, giet te Brugge een akkoord van vier ‘weckercloxkins’ bestemd voor de ‘huerclocke’ van de stad Axel in Vlaanderen (Vier Ambachten). - Biekorf 1961, 125.

Iedere aanvulling over werk van deze klokgieter blijft steeds welkom.

Edewalle-Handzame.

A. Deschrevel

Bargoens te Veurne

Ter aanvulling van Biekorf 1970, 165.

Hoe bargoens in de volkstaal van Veurne voorkomt en vooral bij de vroegere inwoners van de Handboogstraat - in 't Veurns dialekt *'t Amba(cht)stratje* - zal wel samenhangen met de Nieuwmarktenaars van Roeselare die op logement lagen in de herbergen van die straat. Regelmatig kwamen ze hun *triem* doen in de streek en gingen 's avonds naar Veurne.

In dat straatje woonden ook de Veurnse visverkopers en leurders. Bekende families uit die straat waren o.m. Martelez, Verminck, Ameye, Linde. De Roeselarenaars van de Nieuwmarkt zullen dan hun bargoens onder de Veurenaars hebben verspreid. Maar dit bargoens is dan ook in de volkstaal van Veurne doorgedrongen. Ik weet dat veel volksmensen van de vorige generatie heel wat van die bargoense woorden gebruikten en dat er nog veel van gekend zijn bij deze van mijn generatie.

In mijn leraarstijd te Nieuwpoort heb ik er af en toe over gesproken met mijn leerlingen. Van Karel-Romaan Berquin had ik Is. Teirlinck's *Woordenboek van Bargoensch* (Roeselare 1886) in bruikleen gekregen, samen met het belangrijke bijvoegsel: *Het Bargoensch van Roeselare,* door H. De Seyn (Roeselare 1890). Daaruit heb ik de woorden en gezegden, die in de Veurnse volkstaal gebruikt werden, opgetekend en naderhand wat aangevuld.

De nota van R.V.B. in Biekorf 1970, 165 komt nu als een uitnodiging om het verzamelde hier mede te delen

De volgende lijst geeft dus bargoense woorden die vroeger (en nu nog enkele) in de volkstaal van Veurne voorkwamen of voorkomen.

Afluimen (spr. ofluumen): afloeren.
Afdokken, - dokkeren (ook dokken): betalen. *Dokt ze maar of:* betaalt maar.
Bal: geldstuk; vroeger: frank.
Batteren: vechten, slaan. Algemeen in Vlaanderen. *Ze batterden ferme:* ze vochten hard.
Befazelen: bedriegen. *Ze befazelden hem:* ze bedrogen hem.
Beschommelen: betalen. *Beschommelt maar:* betaalt maar.
Bikken: eten.
Bik: honger. *Grandegen bik:* grote honger.
Bing: man, vent. *Grandegen bing:* heer, baas.
Bingsje: jongen.

Boks, de boks: gevangenis
Bolle, 'n bolle: een overheid of meerdere in rang.
Buus: bedronken.
Buusbing: dronkaard. - Buuskeete: herberg.
Buusgeeze: bedronken vrouw (Veurns: dronkelette).
Buuzen: drinken
Dokken: betalen; vgl. afdokken.
Drol, den drol: niets.
Fikkelare: mes.
Flikken: doen, maken, *'t Is geflikt:* gedaan, gebeurd; *'n vaart flikken:* een poets bakken.
Flosschen: wateren.
Geeze: meisje.
Gibe: aangezicht.
Kaffer: dwazerik. Kafferianus: superlatief van Kaffer.
Keete: kast. *De poen maast in de keete:* 't geld zit in de kast.
Kleun: slag. Kleunen: slaan.
Knul: mens; meest: jongen.
Lammeren: betalen.
Leep: doortrapt, behendig.
Luimen (spr. luumen): slapen.
Maf: dwaas, zot.
Mazen: ww. met velerlei betekenis: hebben, zijn, krijgen, zitten, liggen; vgl. s.v. keete.
Moes: geld.
Mokke, Moksje: meisje.
Mol: dood. *Je kleunde hem mol:* hij sloeg hem dood.
Plakker: vijffrankstuk.
Poen: geld.
Preemen: stelen (NB. werd niet gebruikt voor tweefelen, zoals in Biekorf 1970, 165 wordt opgegeven).
Preuvelen: verstaan. *Den bing preuvelt den drol:* de man verstaat er niets van.
Schoepen: stelen. Schoeper: dief, gauwdief.
Sjoerelen, tjoerelen: afloeren.
Snaps: jenever, korte drank.
Spannen: zien, bemerken. *Den bing spant den drol:* de man ziet niets, bemerkt niemendal.
Tof: lief, mooi.
Vaart: iets; ook: poets.
Verknoeien: verstaan. *Den bing verknoeit den drol:* de man begrijpt, verstaat er niets van.

C. Denorme

Mengelmaren

Een novelle van dokter C. Paret
1884

L. Van Acker behandelde ‘Dokter Paret van Handzame’ in Biekorf 1970, p. 153-157. Op p. 155 vermeldt hij het toneelstuk *La Grève des Houilleurs, drame en 3 artes et 4 tableaux,* uitgegeven in 1880 te Charleroi (drukk. G. Vekeman) en te Handzame ‘chez l'auteur Dr. C. Paret’. Van deze uitgave is steller van het artikel één exemplaar bekend, en hij vond in de ‘Bibliographie Nationale’ III (1898) ook slechts die ene uitgave en versie aangeduid.

Mocht, zoals hij in zijn artikel aanneemt, dokter Paret zelf die bibliografische notitie over zijn eigen werk hebben ingestuurd, dan is het wel eigenaardig dat volgend werk daarin ontbreekt:

Les Grévistes, nouvelle par le Dr. C. Paret, dédiée à Mr T. De Lantsheere, représentant de Dixmude, vice-président de la Chambre des Représentants, Brussel (Ursulinenstraat 35) en Handzame ‘chez l'auteur’. Jaar van uitgave: 1884.

Deze novelle van 63 bladzijden behandelt hetzelfde gegeven als het toneelstuk van vier jaar vroeger, nl. een mijnwerkersstaking in november 1875 in Henegouwen, met als hoofdpersoon dezelfde Jean Briom. De strekking is even antisocialistisch als het toneelstuk, met even pamflettaire bedoeling, getuige het slot (p. 63):

‘Et voilà à quoi aboutissent les grèves!...

.....

Et vous, braves enfants du Hainaut, qui lirez peut-être ces quelques simples pages écrites à votre intention, songez parfois à ces malheureux. Songez-y surtout au moment de ces tourmentes qui sévissent, hélas! trop souvent parmi vous. Ecoutez la voix de cet homme, qui, disparu de la scène sociale, semble vous crier: *Houilleurs, à la besogne; le travail ennoblit l'homme*’.

Was de toneelversie van 1880 opgedragen aan ridder Ch. de Coninck de Merckem, senator voor het arrondissement Diksmuide, de verhalende versie van vier jaar later is opgedragen aan T. De Lantsheere, volksvertegenwoordiger voor hetzelfde kiesdistrikt (waartoe ook Handzame, woonplaats van de auteur, behoorde).

De drukkers van het verhaal, Polleunis, Ceuterick en Lefebure, Ursulinenstraat 35, Brussel, waren de uitgevers van het

maandblad *'Revue Générale, journal historique et littéraire',* van katoliek-politieke strekking. Een advertentie voor dit maandblad prijkt op de achterzijde van Parets verhaal. De redactie bestond uit baron de Hauleville, directeur V. Jacobs (minister van binnenlandse zaken), graaf A. Visart (volksvertegenwoordiger), Ch. Woeste (minister van justitie), Léon de Monge (prof. aan de Universiteit te Leuven), ridder Léon de Ruzette (gouverneur van West-Vlaanderen) en J. de Petit, redactieleden. Mogelijks (we gingen het niet na) is onze uitgave van Parets verhaal een overdruk uit dit tijdschrift.

Misschien kunnen deze gegevens het konservatief sociaal 'engagement' van de Handzaamse geneesheer in duidelijker perspectief plaatsen.

J. Huyghebaert

Jonge kunstschilder ingehaald in empire-stijl Kortrijk 1812

De talentvolle kunstenaar Jan-Baptist De Jonghe, zoon van de meier van Kortrijk, was 27 toen hij te Gent ging deelnemen aan de wedstrijd die er door de befaamde Maatschappij der Schone Kunsten was uitgeschreven. Op de 16 mededingers in de afdeling landschapschildering kwam hij in 1812 de eerste uit.

De laureaat keerde uit Gent terug op de dinsdag van de Kortrijkse kermisweek. Een feestelijke stoet wachtte hem op bij de Gentpoort om hem door de stad, met halte in het stadhuis, naar de ouderlijke woning in de wijk Overleie te leiden.

Goethals-Vercruysse, die in het kunstleven van zijn tijd een bijzonder belang stelde, heeft een omstandig relaas van deze blijde intrede uit Napoleons tijd nagelaten. De tekst uit zijn handschrift (Aenteekeningen... Jaerboeken van Corrtyck, deel 74, p. 309; stadsbiblioteek Kortrijk) luidt als volgt.

'4 ougst 1812.

's Avonds ten 6 1/2 uren heeft men onder 't spelen van den Beyaerd en 't schieten der canonnekens der Gilde, solemneel ingehaeld langs de Gendsche poorte M. Joannes de Jonghe, zone van onzen Meyer, die op zondag 2 dezer te Gend den prys behaeld hadde van 't Landschap schilderen.

Den treyn wierd geopent door de trommels en fifers van de Nationale Garde.

Dan volgden de Leerlingen der Academie met hun Professors en Directeurs; dan de Gilde van den Handboge, met 't Vendel; daer naer dit van Sint Jooris in uniforme met hun Eereteekenen.

Als dan de Papieristen [= rederijkersgild De Vredeminnaers, alias Societeyt der Vrede en Eendragt] alle in 't swart ook met hun vendel en standaerts, - waer tusschen een schoonen Triumphwaegen bespannen met vier peerden geleyd door Turken, voorop denwelken zat een jongeling verbeeldende *Apollo* met een Gulden Harp, agter hem wat hooger twee Maegdekens, de eene met 't palet en penceelen, het ander met een teekenboek in de hand, en bovenop een derde verbeeldende de Geleerdheyd, houdende een lauriertak en leunende op een vaas omhangen met de medaillien die de Societeyt [der Vrede en Eendragt] in verscheyde Prysgedingen gewonnen had.

Dan volgden de Muzykanten in grooten uniforme, zooals ook de officieren der Nationale Garde, en eyndelinge den jongen konstenaer, omhangen met zyn gewonnen Medaillie hangende aen een blauw lint, zittende in een open koetse nevens den Heer vanden Berghe, eersten adjoint der Meyerie en op de voorzyde Mr. Rouzé, tweeden adjoint, en Mr. Iweins, commandant der Cohorte van de Nationale Garde en Chef der Muzyke.

Wordende den treyn gesloten door eenige koetsen en chaisen in welke waren de familie en vrienden van den Pryswinnaer.

Zy trokken van de Gendsche poorte langs de Steenstrate, Doornykstraete, agter 't Halleken voorby d'Onder-Prefecture na het Stadhuys, alwaer hy ontfangen wierd van den onder-Prefect en den Meyer, zyn vader, en gecomplimenteert door Mr. den President Eggermont. Waer naer hy te voet geleyd wierd met heel den stoet door alle die heeren naer zyn huys in Overleye. Aen de tweede Leybrugge stond een Eerepoort en de straete was verciert door Meyen etc...

's Avonds was er een vieringe met lanteernen en gecouleurde glazen en 't schieten van vierpylen’.

Als landschapschilder zou B. De Jonghe (1785-1844) een beroemdheid worden. Zie over hem: G. Caullet, Catalogue du Musée... de Courtrai, p. 103-106; P. Debrabandere, Gesch. van de schilderkunst te Kortrijk (1963), p. 108-113.

J.D.D.

Rijm op de vrijbuiters van Oostende 1589

De grote plaag van Binnen-Vlaanderen was, gedurende de jaren tussen Farneses herovering (1585) en de insluiting van de vesting Oostende (1601), de totale onveiligheid van land- en waterwegen. De landelijke politie was niet opgewassen tegen de taktiek van de gecommitteerde vrijbuiters uit dat ‘roofcot

Oostende'. Zo heette dat garnizoen in de volksmond, en de kommando's die vanuit de Staatse vesting het 'Spaanse' binnenland doorkruisten en gingen brandschatten en uitplunderen, hadden in heel het Vrije en het Westland geen andere naam dan vrijbuiters of meest nog simpelweg 'de Oostendenaers'. (Biekorf 1959, 400-406).

Deze toestand verklaart de genadeloze toon van de Ieperse koornmeter en rederijker Augustijn van Hernighem, die op 9 december 1589 het volgende rijm neerschreef in zijn Dagboek (Hs. VI 78; Stadsbiblioteek Kortrijk). Officieel waren de vrijbuiters te straffen 'metter galghe', rantsoen ofte loskoping was door de plakkaten uitgesloten. Van Hernighem wenst echter die 'Oostendenaers' het vuur in, de brandstapel op, met nog een voorspel van foltering, in harmonie met de praktijken van het toenmalige strafrecht. Zijn vers luidt:

> 'De stoute boufven zijn zommaels te stout,
> alst God belieft zy werden haest ghegrepen,
> waeren zy in handen men zoude spaeren gheen hout
> om hemlieden te verbranden als hadden zy coudt,
> of met gloyende tanghen werden zy ghenepen'.

(N.B. De term *vrybuyter* had in de jaren 1578-1600 nog niets te maken met de zee; de betekenis vrijbuiter = zeerover. kaper heeft zich eerst later ontwikkeld).

A.V

Stremming in de haven van Ieper 1595

Begin december 1594 was een harde winter ingezet die nagenoeg ononderbroken duurde tot in februari 1595. Het verkeer op de rivieren nam sneller toe dan het verkeer op de straten waar de dooibarelen eerst op 10 februari voor de helft werden ingetrokken. In zijn Dagboek (Hs. VII; Stadsbiblioteek Kortrijk) noteert de Ieperse koornmeter Augustijn van Hernighem daarover het volgende:

'Op desen tyt [februari 1595] zo lagher zoo vele wynnen ter Leet mydts datter zoo veele schepen an quaemen ende dat de causie zoo langhe hadde verboden ghezyn datter gheen waghens ryden en mochten. Want daer laghen wel 1000. stycken, ende op den 10. [februari] was de causie inghebooden met een pert ende met halfve vrecht, want de causie was noch zeere weeck onderweghe Wastene, maer met de reenachtighe weere sloot de causie zeere'.

- *Ter Leet:* de loskaai op de Schipleet, bij de St.-Maartenskerk, waar wijn en graan gestapeld en overgeladen werd.

Inghebooden: bij officieel gebod opengesteld.

A.V.

Reeze in de beenhouwerij

Aansluitend bij Biekorf, 127 en 180.

Vader (1812-1967) die vleeshouwer was, sprak altijd van ‘reeze’ als hij de stangen of baren bedoelde waaraan het vlees met vleeshaken, draaihaken, rolhaken of oogdraaihaken gehangen werd vóór de vitrien (± 1 m.) en langs de wanden.

'n Reeze was een rechtopstaande ijzeren baar, breed: ± 1 cm en hoog ± 4 cm die regelmatig tegen Witten Donderdag herschilderd werd met witte of grijze of rode verf.

In de winkel waren er gewoonlijk twee tot drie *reezen* onder elkaar op regelmatige afstand. Aan *d'ipperste reeze* hong er gewoonlijk gerookte vleeswaren: beenhespen en spek. Aan de *middelste reeze* werden gebombeerde ovale koperen schilden gehangen ‘1ère qualité’. Aan *d'onderste reeze* werden de kwartieren rundvlees gehangen, de hele kalveren en d'halve varkens.

Boven de ‘kapblok’ waren *muurreezen* om 't kleinvlees, na 't scheên van de kwartieren te laten hangen om van te bestellen.

In de oude ‘ijskast’ (tot ca. 1930) waren het *houten reezen* (maar nooit gebruikte vader het woord ‘reeze’ daarvoor).

In de frigo (ca. 1935) waren de ijzeren reezen vervangen door ‘galvanisé’, evenals de rolhaken in de frigo. De duitse galvanisé was door en door roestvrij, de inlandse pelde af en roestte.

Met de invoering van de ‘koeltoonbank’ zijn de ‘kwartierenexposities’ uit de beenhouwerijen verdwenen, evenals de reezen. Sommige kustbeenhouwers houden nog erg aan het tentoonstellen van massa's vlees en hebben nu reezen in roestvrij staal.

De naam reeze is bij de jonge slagers totaal onbekend

R.V

Vissersboten en vistuig te Wenduine 1476

Jacop f. Rijcquaerts, proostlaat te Wenduine, was een som van dertig ponden groten ‘vlaemscher munten’ schuldig. In een wettelijke passering anno 1476 voor de vierschaar van het Proossche te Brugge stelt hij als waarborg zijn boten en vistuig omvattende ‘de naervolghende parcheelen:

Eerst, eenen nieuwen houcboot, met eenen nieuwen zeyle, mast ende tacle daer toebehoorende ende datter voort ancleift;

Item, eenen nieuwen zetboot, met eenen zeyle, focke, mast, tauwe ende tacle datter toebehoort;

Item, twee zettewanden, te wetene j vloeghewant ende j hebbeghewant,
viere zethanckers, 10 staechanckers, 15 ghayhanckers met 13 baeclinen, 70 leechankers;
14 keerven, 11 staecnetten, 5 toochnetten, 3 ynkersnetten, 6 schelvis netten;
6 boy reeps ende een middeltooch, 4 toochbacx; een cudel, 2 carden, 20 houclijnen'. - RAB. Proosdij nr 1236, reg. 1474-81, f. 38v).

N.B. Houcboot-Setboot.

Houcboot: vissersboot ingericht om te vissen met 'hoeken', d.i. vishaken. Zie Kiliaan en MnlW s.v. *Houkeboten* worden vermeld in de Brugse stadsrekening in 1358. Vgl. ndl. hoeker.

Zetboot: vissersboot die netten, mnl. zettewanden, zetghewand, uitzet. De zetboot heeft speciale ankers, zethanckers, aan boord.

A.V

Wilde yerschen en wilde schotten

Op de vraag in Biekorf 1970, 64.

Wild in die samenstelling met Schotten en Iersen (soldaten) is blijkbaar een vertaling uit eng. *savage* 'in natuurstaat levend, in woud en bos levend'.

Het arme woud- en bergland leverde oudtijds een goed deel van de beroepssoldaten voor de militaire operaties op ons vasteland, Schotten, Zwitsers en Tirolers verschijnen in 1570-1660 dikwijls in onze Vlaamse kronieken.

Door de Engelse kroon werden veel leren gerekruteerd Voor zijn tocht tegen Boulogne lichtte Hendrik VIII in 1544 o.m. een kontingent van 1400 leren.

De parade van deze troepen te Westminster was belangrijk genoeg om in een vliegend nieuwsblad te worden beschreven. De Antwerpse drukker Hans de Grave liet er zonder uitstel een vertaling van verschijnen; de titel ervan luidt:

'*Nieuwe tijdinghe* vanden Coninc van Engelant aengaende die oorloghe hoe dat die wilde yerschen hebben ghemonstert te Weesmunster voor den Coninc van Engelant. Gedruct Tantwerpen op die Lombaerdse veste by Hans de Grave in die Maecht van Tricht'. 1544.

In 1743 lagen te Brugge tijdelijk Schotse regimenten in kwartier, echte Highlanders 'bestaende in Bergh-schotten, de gene alhoewel *wilde Schotten* genaemt, nochtans in de krygsexercitien ten uyttersten wel ervaeren waren'. (Biekorf 1961, 287). Hun parade trok geweldig veel volk, zegt de kroniekschrijver, omdat ze 'allegaeder sonder broeken zynde, oock op eene vremde wyse gekleeds waeren'.

C.B

Blankenbergse vis voor de prins 1749

Karel van Lorreinen, de populaire gouverneur van onze zuidelijke Nederlanden, was zeer gesteld op tafel- en andere genoegens. Als fijnproever keek hij naar onze zeekant en zond hij op 15 maart 1749 zijn chef-kok naar Blankenberge om er, in volstrekte prioriteit, de beste zeevis voor de keuken van het Hof aan te kopen.

De *maistre d'hostel* van Zijne Hoogheid reist over Brugge waar hij van de magistraat een brief van aanbeveling meekrijgt voor hun kollega's van Blankenberge: de Brugse wethouders verzoeken hen te willen 'besorghen alle den raersten visch ten dienste van de taefel van de selve Syne Hoogheydt'. Heel bijzonder zullen ze de maistre d'hotel willen geven 'alle aisance opdat by de selve [visch] soude connen becommen by prysie ofte andersins, sonder gehouden te syn de selve te coopen inde myne'. (Stadsarchief Brugge, Resolutiebouck 1747-49, f. 210).

Op 20 mei 1749 komt prins Karel persoonlijk naar Blankenberge waar hem, op de kosten van het Brugse Vrije, een lunch wordt opgediend 'onder eene Tente staende boven op den duyn'. Gedurende dit noenmaal komen verscheidene vissersschuiten ankeren op het strange (Blankenberge had toen nog geen haven): 'uyt de welcke [schuiten] den nieuwen gevangen Visch aenstonts voor Syne Koninglyke Hoogheyt gebracht wierdt' (Custis, Jaerboeken III 554).

De prins vond veel genoegen in die ontvangst die verder werd opgeluisterd met sportieve en literaire nummers uitgevoerd 'langs den zeekant'. De schermers van het Brugse St.-Michielsgild kwamen daar 'hun exercitie houden' met korte en lange zwaarden. En een niet nader bepaalde rederijkersgroep speelde er het spel van *Thomas Morus, Cancellier van Enghelandt,* waarvoor een vergoeding van 7 pond grote in de rekening van de stad Blankenberge werd uitgetrokken. (A. Bardin, Blankenberge, p. 16).

Karel van Lorreinen heeft dan voort in zijn residentie te Brussel en op zijn prachtig kasteel te Tervuren de beste vis uit Blankenberge gekregen. Wanneer hij, in juni 1756, een tweede maal 'in excursie' komt naar Blankenberge is dit weerzien vooral een hulde aan de vissers van die stad, zeebaden waren alsdan nog niet in de mode.

C.B.

Kleine verscheidenheden

Becxkin met gaten.

- Klein koperen vaatwerk dat gebruikt wordt om spijzen door te slaan (wvl. door te steken); ndl. doorslag, vergiet; wvl. verzijp, gatepateel. In de 'spende' van Pieter uten Broucke te Brugge zijn anno 1454 aanwezig: 'een mottalen pot, een plat coperen pannekin, een becxkin met gaten'. (RAB. Proosdij nr. 1232, f. 109). Onder het 'heerwerc' (koperwerk) van Clais de Man in Brugge komen voor: '2 beckens, 1 handvat, 1 loppin, 1 vischpaen, 3 cleen becxkins twee met gaten, 2 coper becxkins'. (Id. nr. 1292, f. 141^{v}). In de 'plaetse' te Brugge ten huize van Joncvrouwe Barble van Temseke bevinden zich anno 1512: 'een barbiercanne, vier motalen candelaers, 1 mortier ende 1 becken cum gaten, 1 dwabecken, 3 cafforen'. (Id. nr. 1294, f. 79). In de 'vloer' van het Brugse bisschopshuis worden opgetekend anno 1567: 'Een motale bexkin met ghaten, een motale bexkin zonder ghaten, 11 motale candelaers'. (Invent. Curtius 181). - Een gelijkaardig vaatwerk blijkt als *verghaet ketelkin* aanwezig te zijn onder het koperwerk bij de rijke Brugse financier Jehan Gryseel: 'een groote mottalin becxkin, 2 mottalen pannen, 1 mottalen verghaet ketelkin'. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 128). - De oude (aan ofra. *frasoir* ontleende) term frisierbecken, fresierbecken is in 1388 en 1399 te Brugge bekend doch schijnt daarna te zijn verdrongen door 'becken met gaten'.

Bervliet.

- Barfleur, de Normandische haven bij Cherbourg (dep. Manche). In 'Die caerte vander zee', uitgegeven door Jan Jacobszoon in 1541 verschijnt de Normandische haven Barfleur in de dietse overzetting *Bervliet* en zelfs eenmaal *Biervliet.* (Facsimile ed. Rogge 13 15 19 23 32; Leiden 1885). De 'Kaert vander zee' van Jan Severszoon uitgegeven in 1532 drukt doorlopend de vormen *Barchvliet, Berchvliet.* Een paar lezingen uit 1532: 'Item Berchvliet ende Dortmuden (Dartmouth) strect oost suitoost... Van Berchvliet tot Seinhoofde (cap de la Hève) daer valt die vloet oost suitoost. Ende de Kiskas (les Casquets) ende Barchvliet ende Ronnewij (Alderney) dat strect oost ende west verscheyden 13. milen'. (ed. Knudsen, Kopenhagen 1914; p. 16 43 44). Vermoedelijk is ook de benaming *Hontvliet* voor Honfleur in gebruik geweest, deze haven ontbreekt echter in de genoemde leeskaartboeken.

Forneys.

- Bij het klokkengieten. Stookinrichting om de klokspijs tot smelten te brengen. Het akkoord door de klokkengieter Daniel de Leenknecht op 29 juli 1401 afgesloten met de St.-Niklaaskerk te Gent voor het gieten van een derde klok bepaalt dat 'de kerckmeesters zullen hem de spise leveren voor t' forneys'. (Diericx, Mémoires II 104). Het kontrakt tussen de Gentse St.-Jakobskerk en de klokkengieter Gheeraert de Leenknecht betr. het gieten van twee klokken stipuleert dat de kerkmeesters zullen

leveren ‘2400 pont stoffen ten fournesse’ voor de ‘meeste’ klok, terwijl de klokkengieter 5 sc. 6 d. groten zal ontvangen ‘van elcken hondert pont dat men hem ten fourneijse leveren sal’ voor de kleine klok. (SAGent, Acten en Contr. Keure 1436-37, f. 27. Vgl. Biekorf 1959, 336). In 1458 kennen de wethouders van Aalst een premie toe aan de beste blazers bij het gieten voor de grote uurklok van het belfort ‘ende naer dat de meeste clocke gegoten was, zo gaven d'ontfanghers den blazers tsavonds eene maeltijt, daertoe dat waren seventien persone die alle gheblasen ende gheaerbeyt hadden int fornays’. (De Potter, Gesch. Aalst II 73). Het blazen geschiedde bij middel van grote blaasbalgen. In 1482 wordt meester Jacop de Ruddre ‘engienmeestre’ door de schepenen van Gent vergoed ‘ter causen

vanden costen ghedaen int maken van eenen nieuwen forneyse inde Posterne, daer de nieuwe wercclocken [van het Belfort] ten tween waerften gheghoten waren, die niet ter perfectien en quamen'. (De Potter, Gent I 524). - In 1568 wordt te Diksmuide de grote klok voor de St.-Niklaaskerk gegoten; de kerkmeesters van Mannekensvere komen met die van Diksmuide overeen om terzelfdertijd een klok voor hun kerk te laten gieten en betalen een voorschot 'van de fornoyse, pitten, eerde te delfven by de aerrebeyders van deser stede (van Diksmuide)'. (Weale, Egl. Dixmude 34). - De klokken werden ter plaats gegoten wegens de moeilijkheid van transport. Het 'klokkenfornuis' voor kerkklokken wordt meestal op het kerkhof aangelegd, tot in de jaren 1700. In 1676 wordt te Rijsel een klok gegoten voor de Saint-Sauveur, zo noteert de saaiwever Chavatte in zijn Dagboek, en men gaat er op 't kerkhof aan het delven 'pour faire le fournage'. (Lottin. Vie et mentalité d'un Lillois 210).

Forneys.

- In het huishouden. Stookhaard met ingemetselde koperen ketel. Ook fernoys, fournoys, fornoys, vernooijs. In aug. 1532 werkt de plasteraere Jan van Hondert in het St.-Janshospitaal te Brugge; hij ontvangt 45 sc. par. 'van 2 daghen ghewrocht met zyn cnape ant fornoys vanden haste ende vanden ketels int brauhuus...'. In januari 1533 heeft Joos Step met zijn helper in hetzelfde hospitaal drie dagen 'ghemaetst int vermaken vanden fournoyse inde brune cuekene...' (SJH. Rek. 1532-33, f. 12). Dezelfde metser Joos Step werkt in december 1533 'ant fournoys inde cuekene ter zusters...'. (Rek. 1533-34, f. 11). - Uit de rekening anno 1551 van het Sioenklooster te Kortrijk (f. 435): 'Betaelt den ketelboeter van tfernoeys in spynhuus (voor het "zieden van gaerne") te meerderne ende van twaterfernoeys in bachuus eenen nyeuwen boert an te makene met noch ander verheghenynghe, 20 sc 6 d. gr.'.

Leste imbyt.

- Galgemaal. Dit 'laatste ontbijt' werd door de betrokken schepenbank aan de veroordeelde toegekend op stadskosten. De priester-biechtvader nam gewoonlijk deel aan dit maal. De stadsrekening van Hondschoote uit het beroerde jaar 1569 (repressie van de hervormingsgezinden) heeft daarover o.m. de volgende uitgaven, telkens van 24 schellingen par. en betreffende personen die de 'lyfvelicke executie metter coorde' ondergaan. Caerle Robrecht opent de reeks met 24 sc. 'voor zyn leste imbyt'. Op hem volgen, steeds in 1569, Jan de Vos, Jacob Platteel, Willem Fredericxsseune, Thomas Stalpaert, Pieter Loysseune, Pieter Sanders en andere meer, steeds met de vermelding 'voor zyn leste(n) imbyt'. (De Coussemaker, Troubles religieux IV 253-270). Het galgemaal was geen exclusief privilege voor gehangenen 'metter coorde'. In 1569 zouden te Hondschoote drie standvastige calvinisten de brandstapel opgaan, volgens de proceduur van de Inquisitie. Twee andere uit de groep hadden zich door de biechtvader laten verzoenen en verkregen daardoor, als gereconcilieerde ketters, het voorrecht met het zwaard te sterven. De biechtvader,

de pastoor van Hondschoote en een assisterende minderbroeder zaten aan bij dit interconfessionele galgemaal; de rekening schrijft daarover: ‘Voor t'imbyt van de voornoemde vyf pacienten, metsgaders den predicant, den pastoor en broeder Jan Symoens, 12 pond, 12 schellingen’ - Over galgemaal-beulsmaal zie Biekorf 1965, 54.

Ludekaers.

- Luikenaars, inwoners van Luik, mnl. Ludeke. In zijn dagboek (1443-1480) onder het jaar 1467 (tocht van hertog Karel de Stoute tegen Luik) noemt Pieter van de Letewe van Ieper herhaaldelijk

Ludeke en de Ludekaers. Op 3 oktober 1467 wordt te Ieper officieel bekend gemaakt ‘de quaetwillentheid van den Ludekaers ende... dat den coninc van Vranckerycke denzelven Ludekaers bereed was bystand te doene’. Op 1 november wordt medegedeeld dat ‘de zelve Ludekaers’ een overval op de persoon van de hertog hadden bereid. En weldra komt het bericht dat ‘de conync van Vranckerycke heeft (aan de hertog) ghabandonneert de Ludekaers ende t'land van Ludeke’ (Vernieuwing der Wet van Ypre, ed. 1863, p. 108 157 159).

Moriaen.

- Moor, neger, zwarte (oorspr. inwoner van Mauritanië). De natie van Katalonië onderscheidde zich door haar praal bij de intrede van Filips van Bourgondië te Brugge op 11 dec. 1440: ‘Die cooplieden van Catheloene waren alle ghecleet met roseyde, cramozijnen, wullen cleederen...’; hun groep werd aangevoerd door ‘eenen moriaen gaende voor hemlieden ghelijc een heraut, gecleet met een nyeu syden habijt ondersneden graeu ende peersch ende blaeu, ende drouch voor hemlieden die wapene van Aragoen’. (Exc. Cronike, f. 106^{v}). Dit is de oudste vermelding van een moriaen te Brugge. In 1488 worden twee *‘Morianen’* te Brugge op de pijnbank gelegd, aan de kaak gesteld en voor tien jaar uit het graafschap verbannen. (Boeck van Brugghe 189; de auteur noemt die Morianen ook *mooren*). Het Morenland heet *Moriane* in de roman van Lanceloot: MnlW IV 1948. - Ofra. kende de vormen *more* en *morien* (Godefroy V 410).

Morteltardre.

- Man die mortel (metselspecie) met de voeten doorkneedt, die in de mortelbak ‘loopt’. Anno 1457 wordt te Brugge een overleden ‘Cornelis de morteltardre’ genoemd. (ARB. Proosdij nr. 1508, reg. 1457-67, f. 3). De gespecialiseerde mortelmaker was een *cnape* (helper) van de metselaar. - Mnl. tarden, terden: treden.

Ontprochianen.

- Als parochiaan (inwoner van een parochie) afschrijven. Het volgende certificaat is anno 1460 ingeschreven in de griffierol van de vierschaar van het Proossche: ‘Ic her Symoen f. Dernout, vicecureyt van Zandfoorde, certijffiere onder minen zeghele, dat Lysbette, vidua Jan f. Cornelis Moenekins, an my ghecomen es ende heift begheert ontprochiaent te zijne ende heeft begheert en tot mi ghezeyt te zijne te Thorut (sic), waert datse yement sculdich ware, daer zalmen mi vinden en daer zal ic gheerne te rechte staen’. (RAB. Proosdij nr. 1508, reg. 1457-67, f. 24^{v}). - Vgl. in MnlW V 1180 de term *ontpoorteren,* d.i. iemand van zijn poorterschap beroven, ontzetten; wederk. *hem ontpoorteren* ‘afstand doen van zijn poorterschap’ (Stallaert II 286).

Ossecalf.

- Jonge os. In een boedelbeschrijving te Brugge opgesteld in 1465: ‘vier ghetide coen, danof de drie zwart blaerde ende de vierde zwart bont met vele witte spotten; een zwart blaerde ossecalf van twee Jaren...’ (RAB. Proosdij, griffierol Vierschaar nr. 1508, f. 198). Hetzelfde register vermeldt (f. 108^{v}) een wettelijk arrest ‘ghedaen up twee ossecalveren van twee jaren houd wesende’ (anno 1462).

Peistersac.

- Voederzak, haverzak; wvl. peisterzak bij De Bo: knapzak, zak waarin men voedsel meedraagt voor mensen of dieren. Reeds in 1411 worden de ‘crebben ende peysterzacken’ voor de Brugse militie uit *canevets* (kanefas: weefsel van linnen en katoen) vervaardigd. (Biekorf 1963, 351). In 1412 spreekt een uitgaafpost van het Hof van Schoeringe te Zuienkerke ‘van canivetse te peistersax ende te decken cleedren, 36 sc. gr.’. Voor hetzelfde Hof wordt in 1450 een uit-

gave geboekt ‘van 9 corensacken ende 9 peystersacken te makene’. (Archief St.-Janshosp. varia en Rek. 1450-51, f. 135). De boursier van de Duinenabdij bij Veurne koopt in 1568 ‘vier ellen canevets... omme peysterzacx te maken’. (Biekorf 1963, 351). Vgl. De Bo s.v. en WNT XII-1, 974-976 s.v. peisteren.

Rooc.

- Zinnebeeld van de haard en, evenals haardstede, gebruikt om te kennen te geven dat men ergens woont, er metterwoon gevestigd is (met de juridische gevolgen van dien). Op 6 november 1458 ‘quam uten lande vanden Vrye een Lysbette, de weduwe Jan f. Jans Moenekins, ende nam stede inde prochie van Thorout, onder de vierschare van Wijnendale, ten huuse van eenen Adriaen Boyt ende dede daer vier ende rooc upghaen ende werdde latesse van Wijnendale...’ (RAB. Proosdij, griffierol Vierschaar nr. 1508, f. 24). Bij Verdam VI 1607-8 geen Vlaamse citaten. Vgl. *roochoen:* hoen van ieder haardstede aan de landheer op te brengen; *roocpenninc:* belasting op de haardsteden; *cafcoenghelt* (haardbelasting te Brugge). De oude tellingen werden uitgevoerd op basis van de haardsteden.

Temmerwapene.

- Timmergereedschap. In een boedelbeschrijving te Brugge anno 1467: ‘Een lade met temmerwapene, te wetene twee spikerboren, eenen yserin handboom, twee trectanghen...’ (RAB. Proosdij, griffierol Vierschaar nr. 1508, f. 211^{v}). - Over mnl. wapen ‘werktuig’ zie MnlW IX 1728 en vgl. de ‘Wapenen Christi’ in de ikonografie (werktuigen van de Passie).

Sevencie.

- Toelage, subsidie. Uit ofra. subvencion; mlat. subventio. Pieter van de Letewe noteert in zijn Iepers dagboek anno 1464: ‘Item int jaer 64 verzocht mynen gheduchten heere van Bourgoigne eene sevencie te hebben van den lande van Vlaenderen, es te wetene ghecontinueert te hebbene de sevencie van 500.000 Ryders die hem gheconsenteert was naer t'orloghe van Ghend, te betalen bin tien jaren, te wetene 50.000 sjaers, elke stede betalende alzo zy ghedaen hadden in de verleede sevencie voorseid...’ (Vernieuwing Wet Ypre 39-40). Op de vergadering te Ieper op 19 oktober 1467 betreffende militaire toelagen aan de hertog, betoogden de gedeputeerden van de kasselrij dat ook ‘die van Roesselaere van houden tyden ghecostumeert waren hemlieden te volghene te wapene ende contribueerden ooc met hemlieden in sevencien naer den transporte (kadaster) van den lande’. De gedeputeerde van Roeselare zegden daarop wel te erkennen ‘dat zy in sevencien contribueren met der Casselrie van Ypre’, ze bevestigden echter dat zij in de krijgstocht niet optrokken met de militie van de

kasselrij doch wel met die van de stad Ieper. (Wet Ypre 142-143). In de kanselarijtaal wordt *subsidien* reeds in de 15e eeuw de gebruikelijke term i.p.v. subvencien.

Verjustyd.

- De laatste week van augustus en begin september, wanneer het nieuwe *verjuus* geperst werd en in de handel kwam. Pieter van de Letewe noteert in 1464, na de prijzen van de nieuwe wijn, ook de prijs van het nieuw verjuus op de markt te Ieper: 'Item int zelve jaer [1464] in den verjustyd, ghalt t'verjus 7 d. par. den stoop'. (Vernieuwing Wet Ypre 30). - Verjus werd, samen met azijn, veel gebruikt bij het bereiden van spijzen. Verjus werd in een speciale pers en met behulp van linnen *perssacken* geperst uit zure druiven, zure appelen, geplette zurkel en andere zure planten, met bijvoeging van zout. 'Ende dat maect goeden appetijt', zegt de Herbarijs (ed. Vandewiele II 485). Gent had een *verjuus-perse* tot in de 17e eeuw; in Rijsel en Dowaai

waren ca. 1750 nog verjuspersen in werking. - Over verjuus zie MnlW VIII 1880; vgl. Biekorf 1964, 156; 1967, 254 (verjuisghebind).

Warande.

- Wandeldreef. Een overeenkomst tussen eigenaars te Brugge, gesloten in 1467, stipuleert dat Willem Wouters, timmerman, of zijn nakomelingen zullen vergoed worden in het geval dat zij 'naermaels onghebruuc hadden vanden warande van eenen huuse, twelcke eene loove es, en van drien cameren metter plaetse van lande der bachten an ligghende ende toebehoorende, staende ende ligghende te gader, deen neffens den anderen, binnen der stede van Brugghe.. ande noordsyde vande Peperstrate'. (RAB. Proosdij nr. 1236, reg. 1474-81, f. 25^{v}). Over mnl. warande met bet. jachtperk, jachtterrein, zie MnlW IX 1743.

Den wint gheven.

- De toelating geven om een windmolen op te richten. In het oude recht was 'de windt den heere competerende', de feodale heer 'octroyeerde de wind' (fra. octroy du vent), beschikte over de wind. Bij plakkaat van 21 febr. 1548 (n.s.) werd het oprichten van molens 'soo Wintmeulens, Watermeulens als andere verboden zonder Octroy vanden Prince'. (Tweede Plac. v. Vlaend. 781-782). Dit was eigenlijk een vernieuwing van het oude herenrecht. Het plakkaat betoogt o.m. dat 'diversche zoo gheestelicke als weerlicke heeren... hemlieden vervoorderen daeghelicx consent te gheven om binnen huerlieder Jurisdictien ende Heerlicheden meulens te rechten, ghevende daer toe den wint, ende daeraf treckende eenighe jaerlicxsche verkentenisse' tot groot nadeel van de voorrechten van de prins. Het plakkaat bepaalt dan dat 'alle eyghenaers van eenighe windt' binnen de drie maanden hun titels van eigendom in de Raad van Vlaanderen te Gent zullen komen voorleggen. Vgl. ook de uitdrukking *'den wint vermoghen',* d.i. de toelating mogen geven om een molen op te richten, zoals luidt in een akte van 24 nov. 1502 te Kortrijk: 'Ende staet up tvoorseide leen een wintmuelne ende vermach tzelve leen ende heerscip den wint ende stroom vanden watre alzo verre als hem tzelve leen bestrect'.

Wit in de wapene.

- Gezegd (15e eeuw) van de drager van een wapenrusting die geheel uit gepolijste stalen platen is samengesteld; een stalen harnas. Naar ofra. harnois blanc, harnois plain (Enlart III 503-504). Op 5 okt. 1488 komen binnen te Brugge 'ter Smedepoorte in, 50 mannen te peerde ende alle wit in de wapene, ende het waren alle Fransoyzen'. Een groep Franse ruiters rijdt op 21 aug. 1488 de Kruispoort uit en de schouteet van Brugge 'reed ooc mede al wit in de wapene, om te wederstane de vianden vander stede'.. (Boeck van Brugghe 239 247). Dezelfde kroniekschrijver noteert op 19 mei

1489: ‘... (toen) quam mynheere van den Gruuthuuse ter kerke van Sinte Kartoffels (St.-Kristoffelkerk aan de Markt) toot den goeden Sint Jooris, ende hy quam al wit in de wapene, van der oofde tooten voeten, ende hy dede daer doen eene misse voor Sint Jooris’. 's Anderendaags zou de heer van Gruuthuse als kapitein-generaal van Brugge in de Eekhoutabdij een algemene monstering houden van de opgeroepen militie. Vgl. de derde stroof uit het *Lied op de belegering van Nieuwpoort* anno 1489 waarin de torenwachter Herman het Franse leger ziet aankomen, zeggende: ‘Ick sie die Fransche knechten-Blanck in haer harnas staen’. (Biekorf 1962, 217). Een *witwercker* was oudtijds een smid die speciaal voorwerpen (ook onderdelen van wapens) uit wit plaatijzer vervaardigde.

A.V.

Vraagwinkel

Klinkende blinkende penningen

In sommige oude processen wordt vermeld dat een som geld werd ontvangen ‘in clinckende blinckende penninghen’. Had die uitdrukking een speciale zakelijke betekenis?

L.S.

Lijfwacht

In 1667 verschijnt de ‘guarde’ van de Spaanse gouverneur (Castel-Rodrigo) onder de benaming *‘de Swarte peerden’*. Een benaming die bekend was in Brabant en in Vlaanderen, waarschijnlijk een heel eind vroeger? Sedert wanneer?

M.E.

Schalbijter-Kousebijter

De Bo geeft, zonder lokalizering, de benamingen schalbijter, schaleboote, kousebijter, voor de grote loopkever of gouden tor (Carabus auratus); ndl. schallebijter, scharrebijter. Waar in Wvl. zegt met schalbijter, waar kousebijter?

G.L.

De Lossche Tuyte

Een huis of herberg gelegen in de Korte Steenstraat te Kortrijk droeg in 1650 de naam ‘De Lossche Tuyte’. Wat mag die naam betekenen?

L.V.B.

Steenhouwer Cornelis Lanem

In 1512-1514 werkt een zekere Cornelis Lanem, al. Laenem, ‘steenhouwere van Brugghe’, voor rekening van de stadsregering van Ieper. (Ypriana I 275-276). Voor de Lakenhalle levert hij vier ‘stenen ymagen’ o.m. van Keizer Maximiliaan en van koning Karel. Is er nog meer werk van deze beeldhouwer bekend?

C.B.

Willem van Rubroek

Van Rubroeks reis naar Mongolië (13e eeuw; beschreven in 't latijn) kan ik maar geen volledige Nederlandse vertaling vinden. Het belangrijk relaas van onze Vlaamse minderbroeder is toegankelijk in een half dozijn Europese talen, maar niet in onze eigen taal. Of toch?

W.S.

Kortvoer

Is er een zakelijk verschil tussen wvl. snijlingen (snielingen) en schrolingen: gesneden stro en klaverhooi, haksel? De Bo schijnt geen onderscheid te maken.

G.L.

Relikwieën van Sint Arnold

In 1838 werden de relikwieën van Sint Arnold weer te voorschijn gebracht, na 43 jaar verberging. Felix de Pachtere publiceerde gelijktijdig in 1838 een 'Leven van den H. Arnulphus' met een relaas (p. 60-65) van het overbrengen en de verheffing van de relikwieën te Oudenburg. Daarin geen woord over de plaats(en) en de reden van die langdurige verberging. De Pachtere, die 'Drukker des Bisdoms' was, maakte er een mysterie van. Waarom? Wel noemt hij een zekere tussenkomst van de laatste monnik (Daghelet) van de St.-Pietersabdij die alsdan pastoor was van Oudenburg, maar de lezer mag niet weten vanwaar die 'Reliquiekas' komt uitgekropen na een (moeilijk te verantwoorden) onderduiking van 43 jaar. Waar mag de reden liggen van dit officieel verzwijgen?

E.N.

Zevengetijdenklaver

Waar in Westvlaanderen is die plantnaam nog bekend? Welke soort van klaver wordt ermee aangeduid.?

L.P

Wolvejagermeester

In sommige distrikten van Frankrijk bestaat nog een 'wolvejagermeester' (louvetier, grand louvetier), afhangend van de administratie 'Eaux et Forêts'. Werden in Vlaanderen na 1800 nog nieuwe officiële wolvejagers aangesteld?

V.C

Patriotten-naamgeving

In het Patriottenjaar 1790 liet de befaamde historicus en jurist Jan-Joseph Raepsaet, hoog-pointer van Oudenaarde, in de St.-Walburgakerk zijn zoon dopen onder de namen *Leo Fidelis,* d.i. Getrouwe Leeuw. Die naam was een politieke belijdenis, de Leeuw was het symbool van de (kortstondige) Confederatie der Verenigde Belgische Staten en Raepsaet stond aan de spits van het verzet tegen Oostenrijk. Dit voorbeeld van patriottische naamgeving staat zeker niet alleen. Door welke voorbeelden was Raepsaet daarbij geïnspireerd?

C.B.

Halve jubilee

Komt de zegging ‘halven jubilee’ nog voor met bet. 25 jaar? De oorspronkelijke en gevierde volle jubilee was vijftig jaar. Wanneer is de ‘halve jubilee’ bij ons in voege gekomen?

A.S.

Leiwagen

Naam van een bekende schuurborstel om de vloer te schrobben Waar is die naam nog bekend?

M.S.

[Nummer 9-10]

De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel (1050-1719)

In een vorig Biekorfartikel leest men terecht dat de mirakels of wonderen door Godelieves tussenkomst gebeurd, nog niet methodisch onderzocht werden(1). Deze mirakels zijn vrij talrijk (een 70-tal) en een nauwkeurig onderzoek naar varianten, formulering, motieven, tijdskader, enz. ten volle waard; dit zou hier echter te ver leiden.

Uit de vele - soms aan het sprookje grenzende - levensbeschrijvingen(2) waarin ook de mirakels ter sprake komen, hebben wij een beperkte keuze moeten doen. We namen de volgende oudere bronnen:

I. de '*Acta S.* [anctae] *Godelevae V.* [irginis] *et M.* [artyris]' verzameld, verwerkt en geïllustreerd door de bollandist Joannes Baptista *Sollerius* (du Sollier) en te Antwerpen (1720) in een afzonderlijk boek uitgegeven; zijn studie over deze Vlaamse heilige werd in de Acta Sanctorum opgenomen (6 Julii). Dit werk bevat onder andere de eerste levenbeschrijving door *Drogo,* een tijdgenoot van St.-Godelieve, én vol-

(1) A. Viaene: 'Wonderlyk leven van de heylige Godelieve' Bibliografische verkenning van een volksboek 1740-1840. Biek. 1970, [129]-139.

(2) De mondelinge traditie bij ons gaat terug op het volksboek door L. Vanhaecke bewerkt en tot viermaal toe herdrukt. (1870: 394 blz; 1877; 1889: 1902). In de streek van Boulogne - geboortestreek van de heilige, met als middelpunt de verering aan de bron en de kapel te Wiere - Effroy - schijnt het volk echter maar 1 mirakel te kennen. nl. toen Gdl. haar man, Bertolf naar Gistel volgde, plantte ze bij het verlaten van haar geboortedorp haar spinrok in de grond; direct ontsproot er een bron. Dit mirakel staat niet bij Sollerius, noch in de hier gebruikte volksboeken. cfr.: C. Leroy: (infra).

gens het Oudenburgs handschrift én volgens de versie van de Keulse Karthuizer Surius, die in 1573 een verzamelwerk over heiligen uitgaf[3]. Verder vindt men in Sollerius' boek nog het uitgesponnen leven, naverteld door de zgn. *Anonymus* Ghistellensis. De bollandist nam dit levensverhaal volledigheidshalve op, al vond hij het weinig betrouwbaar. Tenslotte geeft Sollerius in zijn 'Acta' nog 34 bladzijden 'Miracula', waaruit genoeg blijkt hoe machtig de heilige Godelieve wel is als middelares. Zoals het een critische bollandist wel past, is het boek voorzien van veel notities.

II. '*Het leven van de heylige Godelieve, maget ende martelaresse*', geschreven door de Brugse priester Jacob *Morette* (Brugge, 1770). Het is 'geïnspireerd' op Sollerius, hoewel hij deze niet opgeeft als bron. In dit boek zijn Sollerius' notities vervangen door moraliserende 'Christelyke Bemerkingen', want 'om dat het weynig baet de Levens der Heyligen te lezen, als men daer uyt geen vrugt en trekt, heeft men agter ieder Kapittel eenige Christelyke Bemerkingen gestelt' (Voor-reden).

III. Deze wonderen hebben we vergeleken met de teksten uit enkele anonieme Vlaamse *Volks-(=School=)Boeken.* Het zijn de uitgaven M. Verdussen (Antwerpen, 1639?), J. De Langhe (Kortrijk, 1764), J. Begyn en L. Blanchet (resp. Gent en Kortrijk, uit het begin van de vorige eeuw). Deze negentiende eeuwse boekjes, via De Langhe (?) teruggaande op Verdussen, bevatten uiteraard ook maar de mirakels die gebeurd zijn tot 1604, zoals in de Antwerpse - oudste? - editie. Daar beide boekjes een paar bladzijden korter zijn dan hun voorbeelden, vermelden ze de mirakels niet die op de laatste bladzijden van Verdussen en De Langhe staan, d.i. een tiental; toch ze tellen nog 64 bladzijden, in 2 kolommen. Verreweg het grootste aantal mirakels vinden we in Sollerius' uitgave die een 400 bladzijden telt; deze namen we als uitgangspunt.

In deze bijdrage onderzoeken we het aandeel van enkele van deze bronnen in het groeiproces en de verspreiding van deze rijke wonderliteratuur. Terloops verwijzen we naar enkele bedevaartgebruiken, typisch voor die tijd.

(3) Naast het Oudenburgse handschrift met de eerste biografie (Prima Vita), heeft men het handschrift van Clairmarais. Dit laatste werd pas in 1926 uitgegeven en besproken door M. Coens in de Anal. Boll. 102-137. - In het colloquium te Gistel (24-26 aug. 1970) besprak prof. J.M. Desmet (Leuven) de verschillende Vitae.

Mettertijd groeit het aantal mirakels in verband met het leven en de dood van de heilige Godelieve: de biografen Drogo en Anonymus.

De mirakelen bij Drogo (11e eeuw)

Het uitgangspunt bij deze bespreking is noodzakelijk het korte werkje van *Drogo.* Deze monnik beschrijft het leven en geeft daar negen mirakels bij als doorslaggevende argumenten om de heiligverklaring - d.i. in die tijd: de verheffing van de gebeenten door de plaatselijke bisschop, i.c. Radbod - te bekomen. Drogo situeert ze alle onmiddellijk na de dood van St.-Godelieve, en vijf ervan hebben onmiddellijk betrekking op haar al te vroegtijdige en gewelddadige dood. Zo vernemen we o.a. dat de aarde op de plaats waar ze vermoord werd veranderde in witte stenen(4) 'opdat ieder gelovige de plaats van haar dood zou zien' en dat sommige mensen aarde van die plaats naar huis meenamen(5), waar ze veranderde in edelstenen. Drogo getuigt dat hij dit zelf gezien heeft. Door een ander mirakel wordt het troebele putwater(6), waarin Sint-Godelieve ondergedompeld werd door haar twee beulen Lambert en Hacca, zuiver en het geneest zieken en lijdenden. Zoals het de gewoonte was, werd er bij de begrafenis brood aan de armen uitgedeeld. Er is echter zo veel volk dat er meel te kort is om hun allen iets te kunnen geven. Door de tussenkomst van de zopas gestorven heilige wordt het meel vermenigvuldigd(7).

De mirakelen bij de anonieme Gistelse auteur (14e eeuw)

De *Anonyme* Gistelse schrijver - die ongeveer 250 jaar later het werk van de hogergenoemde Drogo herwerkt, waarschijnlijk omdat hij het te nuchter en te beknopt vond -

(4) cfr. mirakelschilderij in de kerk te Gistel. - De 7 mirakelschilderijen, nu nog bewaard in de parochiekerk van Gistel, bespreekt W. Giraldo in Biekorf 1957, 338-340: 'Ex-voto's bij de Sint-Godelievebedevaart te Gistel'.

(5) Bij de overbrenging van het lichaam van Broeder Isidoor van het kerkhof naar de Passionistenkerk te Kortrijk in het jaar 1952, waren er mensen die van die aarde van het graf innamen, die er meebrachten naar huis en het in een flesje water zetten. In geval van nood dronk men er dan dit water.

(6) cfr. ook: C. Leroy: Le folklore des eaux dans le Pas-de-Calais. Arras, 1961, blz. 29 vv.

(7) cfr. Het mirakelschilderij in de kerk te Gistel.

grijpt daarentegen verder terug in haar leven, want hij vertelt ons nu twee wonderverhalen... uit haar jeugd in het verre Londefort (nu Wierre-Effroy) bij Bonen (nu Boulogne).

In hoeverre sommige van die wonderen door de Anonymus verteld, specifiek zijn voor onze Vlaamse heilige of ontleend zijn aan andere hagiografieën, laten we hier voorlopig in het midden.

De mildheid van de heilige is overal bekend, vooral omdat zij door twee wonderen heel concreet voorgesteld wordt. Het zijn de mirakels van de houtspaanders en van de gerestitueerde gerechten.

Het eerste vatten we in een paar regels samen: in het geheim brengt de jonge Godelieve geregeld voedsel aan de armen en bedelaars, samengetroept aan de poort. Dit bevalt de hofmeester natuurlijk niet. Hij betrapt haar toen ze eens met een volle schort vertrok; ze moet haar schort openen... maar het voedsel is op een wondere manier veranderd in houtspaanders(8). Ons volk kent dit wonder heel goed, want het is een dankbaar onderwerp om voorgesteld te worden in de jaarlijkse Godelieveprocessie of om afgebeeld te worden o.a. in glasramen.

Minder gekend is misschien wel het wonder van de gerestitueerde gerechten. Het dateert ook uit haar jeugd en wordt voor het eerst verteld door de Anonymus. Toen de graaf van Boulogne uitgenodigd was op een banket bij Heinfried en Odgiva, haar ouders, nam het meisje gerechten van de overvolle tafel om er de honger van de armen aan de poort mee te stillen. Het feest dreigt een fiasco te worden. Alles komt aan het licht. Zij gaat met aandrang bidden, zodat de gerechten terug op tafel verschijnen.

Het kraaienwonder

Haar onbekommerde jeugd te Londefort was voorbij toen Godelieve - na lang aarzelen - Bertolf van Gistel huwde. De grote liefde van Bertolf sloeg opeens om in haat:

> '.../ soo is te bemercken dat Bertulphus / die met soo groote sorghe ende arbeyt hadde Godoleva ten houwelijk versocht / soo seer veranderde / als hy haer in huys hadde / dat hy eenen af-keer van haer

(8) Vgl. het leven van de H.-Bertulf (+ 705), waarin een soortgelijk mirakel beschreven wordt. - Alles samen zijn er maar drie mirakels gekend uit de jeugd van Sint Godelieve. Twee ervan zijn bij ons gekend, een derde slechts gekend in de streek van Boulogne.

> beghonst te hebben; soo dat hy haer niet en mocht sien: Sijne moeder ontstack dit vuyr ende goot daer olye inne; verwijtende haeren sone / dat hy ghetrouwt hadde eene uytlantsche vrouwe als oft in sijn landt gheene edelder / rycker oft schoonder vrouwen en waren'[9].

Zo vraagt zij hem smalend of er geen kraaien genoeg zijn, want in haar ogen was Sint-Godelieve - van zuiderse afkomst met zwart haar en wenkbrauwen - een kraai. Bertolf verstoot zijn vrouw onmiddellijk en vernedert haar tot handenarbeid. Met een meid moet zij op de landerijen er voor zorgen dat de vogels niet te veel schade aanrichten. Terwijl zij de vogels aan het wachten was - en hier komen we tot het gekende 'kraaienwonder' - hoort zij het kleppen voor de mis. Ze wil zich naar de mis begeven, als plots een vlucht vogels zich op de akker neerzet. In gebed heft zij haar handen ten hemel en gebiedt de vogels in de schuur te vliegen tot na de mis. Wanneer haar schoonmoeder[10] dit hoort, verdenkt ze Sint-Godelieve ervan met de duivel om te gaan. Het is misschien wel interessant te vermelden dat het volksboek (Begyn p. 21) de heilige dit wonder laat doen met een (tover?)-stokje.

> 'De heylige Godelieve dat [klokje] gehoort hebbende / dankte Godt ende een roedeken opraepende van de aerde / zeyd zy tot de vogelen / gy verstandelooze dierkens / door hem die u geschaepen heeft / bevele ik u alle te vliegen in de openen schuere / ende daer in te blyven tot dat ik Misse gehoort hebbe'[11].

Dezelfde Anonymus boeit ons verder met enkele mirakels die gebeurden rond het moment van de wurging: waar Godelieve haar laatste stappen op aarde zette, ontsproten margrieten of 'een ander Miraekel hetwelk voorgevallen zoud wezen' (zegt Morette in 1770 heel voorzichtig) is het volgende: de toeschouwers die rond het graf stonden, za-

(9) We citeren hier de tekst uit de Ribadineira-Rosweydus (1665, II bladzijde 15) omdat hij niet alleen dicht bij de oorspronkelijke tekst staat, maar ook bondig en duidelijk is.

(10) De schoonmoeder wordt hier in deze oude bronnen niet met name vermeld. In bepaalde levensbeschrijvingen, noemt men haar Iselinde. Dit is ook de naam waarmee het volk haar nu nog aanduidt.

(11) Vgl. Vita Amelbergae (met ganzen), e.a. - In de Latijnse tekst spreekt men van 'aves' of 'alites', terwijl het woord 'cornix' (= kraai =) door de schoonmoeder speciaal voorbehouden wordt voor de heilige Godelieve. Uit dit 'vogelwonder' is later het zgz. 'kraaienwonder' gegroeid; het spreekt meer aan wanneer een kraai (Gdl.) kraaien - i.p.v. het vager klinkende vogels - laat wachten.

gen dan een kolom licht uit de hemel neerdalen. Spijtig genoeg konden slechts een deel mensen dit wonder zien, nl. ‘diegenen die zuiver van leven waren’ (quibus purior vita erat: Sollerius blz. 303).

Als heilige wordt Godelieve onder engelengezang naar de hemel begeleid:

> ‘om haere zalige Dood aen de weireld kenbaer te maeken, en tot een teeken, dat d'Engelen haere heylige Ziele naer den Hemel leydende waeren. En al is het zaeke, dat den eersten Schryver van haer Leven [Drogo] daer van geen gewag gemaekt en heeft, men heeft daerom geen reden, om dit wonder teenemael te verstooten, aengezien men leest, dit in de dood van vele andere Heyligen geschied te zyn, te meer, daer Bertulphus alle listen en voorzigtigheden gebruykt had om die schroomelyke moord verholen t'houden; [...]’ (Morette, 162-163).

Na haar dood situeert de Gistelse bewerker drie wonderen waarover Godelieves tijdgenoot, Drogo, geen woord rept. De wonderbare geneeskracht van het putwater, waarover we het al hadden, wordt het duidelijkst bevestigd door de genezing van Bertolf's dochter(12), blind geboren uit zijn tweede huwelijk. Dit meisje had een grote devotie voor de heilige Godelieve, die haar zelfs eens 's nachts in een visioen verscheen. Daarop laat het kind zich naar de put leiden, wast er met groot vertrouwen driemaal haar ogen en krijgt het gezicht terug. Dit ‘mirakel van Edith’ ligt aan de basis van de devotie tot de heilige Godelieve als genezer van oogziekten. Het ritueel van de ogen (en/of keel, hals, voorhoofd) te bestrijken met het geneeskrachtige water, wordt nu nog gevolgd te Gistel, zowel bij het putje in de kerk als in de Godelieveabdij.

Daar het vorig mirakel Bertolf blijkbaar nog niet tot inzicht had kunnen brengen, wil de heilige alle misverstand uit de weg ruimen bij haar man door ‘het wondere naaisel’: Bertolf stuurt een knecht met een stuk linnen naar de kleermaker. Onderweg d.i. aan het naaikapelletje - dat nu nog halfweg de abdij Ten Putte en Gistel ligt - ontmoet deze een mooie vrouw die hij niet kent; ze vraagt hem het linnen en bezorgt het hem later terug. Aan de afwerking, nl. de ‘godelievenaad’(13) herkent Bertolf het werk van zijn verstoten vrouw. Het

(12) In de oudste bronnen vindt men ook (vgl. Iselinde nota 10)de naam Edith niet.

(13) Over de ‘Godelievenaad’ zegt L.-L. De Bo in zijn ‘West-Vlaams Idioticon’ het volgende: soort van naad die weinig of niet gezien wordt. De Godelieve-naad wordt gemeenlijk gemaakt met eenen ik-en-gij. cfr. L. Vanhaecke: ‘Godelieve van Ghistel’ Brugge, 1870, p. 304. Het hemd zonder naad wordt nu nog bewaard in de abdij Ten Putte te Gistel.

volksboek, eigenlijk een bewerking van de anonieme Gistelse schrijver, beschrijft de bekering als volgt:

> ‘Ende van de hand Gods inwendelyk geraekt zynde / merkte hy zyne kwaedheyd / ende haere goedheyd. Overzulks loopende naer de plaetse om de Maegd te vinden / en vond hy daer niemand. Zoo begonst hy dan uyt het binnenste zyns herte te zugten ende te klaegen over 't groot kwaed dat hy gedaen hadde aen de gene die hem zulke groote goedjonstigheyd altyd toegedraegen hadde / en nam vastelyk voor hem / strenge boete ende penitentie te doen over zyne voorgaende boosheden. Het welk hy ook met de daed volbragt heeft;’[14].

De Gistelse auteur van 1350 en het volksboek laten de penitent in het Heilig Land tegen de Sarazenen vechten - was het niet ten tijde van Godfried van Bouillon? -, om hem dan, via Rome terugkerend, zalig te laten sterven te Sint-Winoksbergen. Over het leven van Godelieves man, ‘Saint Bertulphe le Cuirassé’, kunnen we hier niet verder uitweiden. Uit het voorgaande kunnen we al opmaken dat de twee versies van het leven van de heilige Godelieve, hoewel in grote lijnen overeenstemmend, toch verschillen wat het aantal wonderen betreft in verband met haar leven en dood. In de 250 jaar die verliepen tussen de eerste versie *(Drogo)* en de tweede *(Anonymus* Ghistellensis) is het aantal mirakels van 9 tot 17 aangegroeid of anders gezegd: het aantal mirakels is practisch verdubbeld.

De postume mirakels in Gistel en elders: de bollandist Sollerius (1720)

Het laatste deel van Sollerius' ‘Acta S. Godelevae’ bevat een verzameling van 54 mirakels die door tussenkomst van de heilige tussen haar dood en 1719 gebeurd zijn. Als bronnen voor deze ‘Miracula ex variis collecta’ (p. 320-353) geeft de bollandist:

1. een niet gepreciseerde bron, met ongedateerde mirakels;
2. een handschrift van een Gistelse klerk. (1506);
3. ‘ex Legendis Belgicis’ 1512-1604... al voegt hij er in een nota aan toe dat hij zich niet durft uitspreken over de waarde van de mirakels uit deze groep[15];

(14) Het volksboek Begyn: p. 47.

(15) Morette verklaart daartegenover: ‘De volgende Miraekelen en Gunsten [...] zyn getrokken uyt de Nederlandsche Legende oft Levens der Heyligen, aen welke men te meer geloove schuldig is, omdat sy met geen de minste verdagte omstandigheden bekleed zyn, en van den anderen kant omdat sy van de Geleerde van over omtrent twee eeuwen aenveird en goet-gekeurt syn [...]’ p. 218. Vgl. Sollerius blz. 335, nota.

4. de Brugse en Gistelse registers, die hij in 1719 ter inzage kreeg.

We herinneren er aan dat de geraadpleegde volksboeken teruggaan op de uitgave van ‘Het Leven van de H. Godelieve maget ende martelaresse: Na den sin van de oude Vlaemsche Legende’ (1639), d.i. volgens de Anonieme Gistelse schrijver uit de jaren 1350. De vele latere uitgaven en herdrukken - is dit niet een duidelijk bewijs van de populariteit van Sint Godelieve bij de lezer? - beperken zich tot een herschrijven; nieuwe elementen komen er niet in voor. In tegenstelling met het volksboek vermeldt Sollerius wel mirakels die na 1604 gebeurd zijn. Morette parafraseert de Latijnse tekst van Sollerius en bespreekt terloops wel eventjes de geloofswaardigheid van bepaalde mirakels, al is hij niet altijd even logisch.

Uit de vele gedateerde mirakels kunnen we afleiden dat de 16de (humanisme & reformatie)[16] en de 18de eeuw (verlichting) ook in de verering tot de heilige Godelieve een laagtepunt vormen. Zo is het meest recente mirakel, genoteerd door Sollerius, al een goeie halve eeuw oud! De Brugse priester Morette die Sollerius vertaalt en 50 jaar later, in 1770, nog geen eigentijdse mirakelen geven kan, verklaart dit als volgt in een ‘Christelyke Bemerkinge’ (blz. 244-245):

(16) Verwijzen we maar naar Erasmus' ‘Lof der zotheid’ nr. 40-: ‘Zonder enige twijfel behoren tot de partij van de zotheid allen, die verzot zijn op het aanhoren en opdissen van mirakelen en wonderverhalen. Ze worden zulke fabels nooit moede, als er maar iets bovennatuurlijks in voorkomt als spoken, geestverschijningen, boze geesten, de hel en nog duizenden andere griezeligheden. Hoe onmogelijker de geschiedenissen zijn, des te eerder worden ze geloofd en des te aangenamer strelen ze de oren. Ook dienen ze niet alleen wonderwel om de verveling te verdrijven, maar ze brengen ook financiëel voordeel op aan priesters en boetpredikers...’ [vertaling A. Dirkzwager & A.C. Nielson. Uitgave H.J. Paris Amsterdam blz. 141]. Tussen 1520-1590 (circa), komt er maar een enkel mirakel voor, nl. hoe het versteende bloed van de heilige begint te bloeden. Deze reliek moest ieder jaar uit het putje gehaald worden opdat het water zuiver zou blijven. Door verwaarlozing begint het putwater te rieken. Een priester haalt er de stenen uit... maar hij was nogal sceptisch en prikt in een steen, die direct begint te bloeden als uit een ader. Een dubbele les!

> ‘[...] is 't zaeke dat d'uytstekende gratien, gunsten, en genesingen hedendaegs zoogemeyn niet meer en zyn, dat dit kan toegeschreven worden aen de kleyne godtvrugtigheyd en betrouwen, met welke vele hunne Bedevaerden doen, en haeren bystand versoeken [...] Zeer vele stellen nu hedendaegs hun meeste betrouwen op de konste der Genees-meesters; en als sy van dese als ongeneselyk verlaeten worden [hier 11/50 gevallen!], in plaetse van tot Godt, door syne Heyligen hunnen toevlugt te nemen, sy gebruyken ongeoorloofde middelen, sy schryven hunne ellenden toe aen den duyvel oft aen tooverye, sy loopen naer waerseggers oft valsche en ondeugende belesers, die, om eenige tydelyke winste, schenden en onteeren al dat heylig is’.

Geografisch gezien, was de verering tot de heilige Godelieve verspreid over het graafschap Vlaanderen: Gistel en omgeving, Duinkerke, Sint-Winoksbergen, Menen, Korttrijk, Ieper, Brugge, Sluis, enz. Juist vóór de reformatie vinden we ook een geïsoleerd geval uit Utrecht, in vogelvlucht een 180 km van Gistel gelegen.

't Vervolgt
D. Callewaert.

Schieting naar de vuurvogel

Op de vraag in Biekorf 1970, 191.

De Bo bepaalt Vuurvogel, wvl. Vierveugel als volgt: ‘Een grote gemaakte papieren vogel met vuurwerk gevuld en op een pertse verheven, om bij middel van vuurpijlen in brande geschoten te worden’.

Vercoullie (1927) vertaalt vuurvogel als ‘oiseau de feu’, de oude franse benaming is echter *dragon d'artifice,* hetgeen wijst op een stuk vuurwerk. Romaan Gezelle, broeder van Guido, maakt in een prospektus van 1885 bekend dat hij op bestelling ‘viervogels maakt om bij klaren dage af te schieten’.

In 1802 drukte Jacob-Joost Du Caju te Dendermonde een tweetalig programma voor de schieting van een ‘Dragon d'artifice. Vuervogel’. De gelegenheid was de viering van ‘den algemeenen vrede en van deszelfs onsterfelijken Bewerker, den onverwinbaeren en waerlyk grooten Bonaparte’. De uitgeloofde prijs voor die schieting was een zilveren koffiepot ter waarde van 60 Franse kronen. (J. Broeckaert, Dendermondsche drukpers nr. 187). Werd de schieting gehouden 's avonds, zoals in St.-Sebastiaanshof te Brugge in 1843 en 1849, of ‘bij klaren dage’? Wie vindt de volledige tekst van het programma terug om dat klaar te trekken?

C.B.

Een laatste Breydel van Brugge
Als dragonder van Vlaanderen gevallen bij Falmagne 31 Augustus 1790

In augustus was de toestand van het (slecht aangevoerde) Patriottenleger benard geworden. De Oostenrijkers hadden Limburg heroverd en het leger van het Congres teruggeworpen op de Maas. Onder de eenheden die zich bij Andoy (Namen) hergroepeerden bevonden zich de Dragonders van Brugge. In hun hopeloze positie - en terwijl reeds met Wenen werd onderhandeld - werden ze door het Congres het vuur ingejaagd om een (lokaal) militair sukses in het legerbulletin te kunnen inschrijven. Bij een ontmoeting met de Oostenrijkers op 31 augustus bij Falmagne viel de Oostenrijkse kommandant von Bleckem. Op de zijde van onze Dragonders sneuvelde de eerste luitenant Charles Breydel van Brugge.

Een ‘bulletin van victorie’, uitgegeven te Brussel door de Staten van Vlaanderen en getekend door sekretaris A.J. Cooremans(1), meldt welgevallig dat Van der Noot uit het Naamse hoofdkwartier is teruggekeerd als drager van het bericht ‘dat de Belgen, onder den Majoor du Monceau, aen de gansche macht der Oostenrijkers wederstaen, eene groote slachtinge onder de zelve gemaekt en den Generael- Majoor de Bleckhem hadden gedood. Dat den goeden uytval van het zelve gevecht bezondelijk toe te schrijven was aen de Dragonders van Vlaenderen, en dat voornaementlyk hebben uytgemunt de Heeren Rens, Kapiteyn- Commandant; Wolfcarius en de Bie, Kapiteyn en second; d'Avaine en Breydel, eerste Lieutenanten (welken laesten gesneuveld is), Maes en Teirlynck, Lieutenanten en second...’(2).

Kapitein Rens heeft uit het kamp te Moniat (Waulsort) onmiddellijk een brief gezonden naar Mevrouw Breydel, moeder van de gesneuvelde Brugse Dragonder. Hier volgt de tekst van die brief. (Origineel bewaard in familiearchief Breydel en vriendelijk voor publikatie alhier medegedeeld).

(1) Bulletin de l'Armée Belgique, suite au n° 21. (Bij drukker Joseph Bogaert te Brugge).
(2) [Judocus Bottelgier]. Dits die excellente Print-Cronike van Vlaenderen, p. 241 (Antwerpen 1790).

Voor de gevallen Patriot, een der grote namen uit het Brugse patriciaat, werd in de St.- Walburgakerk een plechtige uitvaart gehouden, met een monumentale katafalk en met eerbewijzing door de lokale wapengilden. Burgemeester Coppieters was op de ceremonie aanwezig. (Journal, p. 174).

A.V.

Brief van kapitein Rens aan mevrouw Breydel

Op den Camp van Monia 1 7bre 1790.

Jouffrouw,

Naer eene glorieuse victorie ende goeden dienst met Bravouren van eenen waeren ende deugdelycken officier, soo als het gebleken heeft in de Bataille van den 31. passato, welke ul. zoone heeft uytgewerckt, ende wy het ongeluck gehadt met groote droefheijt ul. zoone Charles Breydel voor onse oogen te zien snevelen door eene canonscheute synde eenen twalfponder, t'welcke ik met groote droefheijt ul. ben annoncerende, verhopende den almogenden zal zorgen voor het resteerende, zijnde het eeuwig;

wij zullen op zondag wesende den 6 courant celebreren met pompe militaire voor eeuwige gedachtenisse van onsen braeven ende deugdelycken officier Charles Breydel ul. soone, eersten Lieutenant van myn Escadron onder De dragonders van Vlanderen No 1 die in alle materien van dienst heeft uijtgemunt t'welcke voor eeuwig op de registers van het regiment zal aengeteeckent worden om in alle materien te doen blyken dat het met de meeste droefheijt is van alle onse opper officieren voor myn groot leedwesen soo eenen capabelen officier verloren te hebben, verzoekende dies weghens gelyckelyck ul. met ons te vervoegen, den almogenden te bidden voor zyne eeuwige ende geluckige roste alsook alle de gone ende goede vrienden by hem bekent;

dies met traenen in d'oogen, dat ik ul. desen ben schryvende als ook van alle onse onderofficieren subalterne ende Dragonders, gelyckelyck met my geconcerneert van verloren te hebben den gonen die by ons bemint was;

gelieft part te geven aen d'heeren Staeten van het departement van Brugge op dat zy zouden gelieven op de registers t'annotteren den dagh van het verlies van onsen waeren ende Deugdelycken officier ul. zoone;

ik hebbe eenen inventaris generael laeten maeken van peerden ende Equipage, effecten aen hem competerende, versoeke dat weghens my te willen gelieven honnoreren met ul. order dies weghens om te doen als naer raede, zal zorgen als vader voor alle het gonne hem is competerende.

Hebbe d'Eere te syn met een diep Respect en van alle onse officieren,

Jouffrouw,

UL. DW. Dienaer

Rens, Capt D'Escadron No 1.

P.S. - Ik hebbe den knegt van ul. soone in mynen dienst genomen, hy is rechtveerdigh en oprechten goeden Dienaer, de peerden zullen bezorgt worden, als in het leven van ul. zoon, wy hebben eene glorieuse victorie als ook genomen den general Bleckhem, ende voor onse oogen gedoot, vyf van de peerden van myn Escadron zyn doodelyck gequetst, godt lof geene andere officieren, de victorie is compleet naer negen uren complete Bataille die noyt soo hartneckig kan geweest hebben, als de schee van onse Dragonders soo glorieuselyck is behouden geweest, ende gesauveert onsen general met de gans armee, het gone den general voor eeuwig zal getuigen en aen D'heeren Staeten kennis heeft gegeven. A gouverne.
[Omslag:] Lettre annonçant la mort de Charles Breydel (frère aîné de mamère Isabelle-Cécile) tué sur le champ de bataille le 31 août 1790.

Elk voor zijn zelven

Op de vraag in Biekorf 1969, 320, betr. de spreuk: ‘'t Is lijk Sint-Marksdag, elk voor zijn zelven’, met bet. elk moet zichzelf bedienen. Gehoord te Aartrijke.

Voor het antwoord meen ik te mogen verwijzen naar Biekorf 1948, 79, waar sprake is van de Franse tijd te Stavele. In 1794 op 25 april, zijnde Sint-Marcusdag genaamd ‘*Sint Marcus elc voor hij*’ of dag der vlucht, werd de oude Westmolen, evenals de parochiekerk, de abdij van Eversam en bijna al de huizen en hofsteden van Stavele door de invallende Fransen in brand gestoken... - Het gezegde van die Aartrijkenaar zal wel een herinnering zijn aan de ‘Franse tijd’, zoals het gezegde ‘de Franschen zijn daar’ als de hofhond of bandhond begint te blaffen. (Dit laatste nog gehoord te Stavele gedurende de oorlog 1940-44).

A.B. Stavele

Leiwagen

Op de vraag in Biekorf 1970, 256, betr. leiwagen: borstel om de vloer te schrobben.

In de Kempen, streek Turnhout-Mol, en in het Alg. Ned. heet die schuurborstel *luiwagen.* Zó staat het woord ook in de nieuwe Van Dale: ‘bezem aan een lange steel om de vloer te schrobben’.

Maar in mijn geboorteplaats: Oud-Turnhout (Schoonbroek) en in de gehele omgeving kenden we ook een *leiwagen.* Dat is dan een soort loopwagen voor de kindjes: om te leren lopen. (In Stabroek: ‘ganger’). Twee ronde tramen of berries waar een plank overheen schuift, met een gat in 't midden, gevormd door het toeschuiven van twee stukken van die schuivende plank, waarin het kindje gevat words.

Fl. Vander Veken s.j.

De omwenteling van 1830 in de doopnamen te Roeselare en omgeving

Soms kwam de vraag aan de orde, in welke mate de Vlaamse gewesten in 1830 en later de definitieve afscheiding van het nieuwe België genegen waren[1]. Misschien kan nader onderzoek van de doopnamen uit die jaren iets opleveren, en zou minutieus onderzoek, over heel het land gespreid, wel bruikbaar materiaal aan de hand doen.

Het is alvast mogelijk, voor de Belgische gemeenten het aantal 'Leopolds' onder de borelingen na te gaan, wat voor de postrevolutionaire periode vanaf mei-juni 1831 enig resultaat kan hebben (op 4 juni 1831 aanvaardde de Volksraad Leopold van Saksen Coburg als koning).

Als bijdrage tot dergelijke statistische informatie, volgt hieronder het aantal 'Leopolds' dat van 1831 tot 1834 te Roeselare en omgeving het daglicht zag. De kommentaar blijft beperkt tot de opmerkingen die zich onmiddellijk opdringen, binnen het eng plaatselijk kader. Ook 'tweede' en 'derde' doopnamen werden meegeteld (zonder onderscheid opgenomen in de totaalcijfers), en het totaal aantal geboorten per jaar bevat zowel vrouwelijke als mannelijke.

De doopnaam Leopold 1831-1834

Ter vergelijking: in 1816 te Roeselare 1 Leopold en 3 Willems, in 1820 1 Leopold en geen Willem, in 1829 1 Leopold en 1 Willem.

In het jaar 1831 zagen te Roeselare plots 10 Leopolds het levenslicht, allen na de troonsbestijging: op 6, 12 en 21 augustus (de periode van de Hollandse inval), op 1 oktober, op 1, 13, 19 en 28 november, op 28 en 30 december. Dit op een jaartotaal van 332 geboorten.

In 1832 op 311 geboorten: 21 Leopolds en 1 Leopoldina, min of meer verspreid over de twaalf maanden. In 1833, op 304 geboorten, weer 21 Leopolds, en in 1834 waren het er 12 op 366 geboorten.

Gedurende deze vier jaren werden enkele Willem's (naam van de Nederlandse koning) geboren. We tellen Leopold Willem Callebert (11 nov. 1832), wiens ouders blijkbaar niet zo hard van stapel wensten te lopen, en Charles Louis Guillaume Carlier (10 febr. 1834). Het aantal dat Frederik werd gedoopt, was aanzienlijk groter, maar of ze alle verwijzen naar prins Frederik (die wel populairder was dan zijn vader) is uiteraard twijfelachtig.

De reeds vermelde 'vrouwelijke' Leopold was Maria Theresia Leopoldina Vogels (17 sept. 1832). Ter vergelijking met deze cijfers:

(1) Zie o.m. J. Dhondt, Nieuw Geluid over 1830. - De Vlaamse Gids, XXXV, 1951, nr 3 e.v.: A. Smits, Nog eens: het Probleem 1830, De Vlaamse Gids 1951, nr. 11.

in 1840 werden S Leopolds en geen Willem geboren. De patriottische bui woei blijkbaar zachtjes over.

Een merkwaardigheid die in bovenstaande gegevens niet tot uiting komt is, dat op de relatief talrijke Leopolds-in-naam-combinatie, tamelijk veel gecombineerd werd met de voornaam van één der vier gebroeders (Ferdinand, Alexander, Constantijn, Pedro) Rodenbach, de leiders van de patriottische beweging te Roeselare. Men telt Alexander Leopold Verhelst (28 nov. 1831), Leopold Constantijn Vanhaelewyn (1 okt. 1831) en Leopold Constantijn Vandendriessche (13 nov. 1831). Op 30 april 1832 is er de tweeling Vanneste: het ene kind heet Ferdinand, het andere Leopold Raymond. Op 15 dec. 1832 werd Leopold Ferdinand Bouckaert geboren, op 17 februari 1834 Leopold Ferdinand Callebert. Er is slechts één combinatie (Pieter Leopold) die aan de vijfde broer - de vierde in leven - Pedro kan doen denken.

Een argument dat de 'toevalligheid' van die Rodenbachse voornamen zo goed als uitsluit, is het feit dat in de vrij talrijke Leopold-combinaties, in die periode te Izegem gegeven, de namen Ferdinand, Alexander, Constantijn, Pedro en Raymond niet voorkomen. (Ten bewijze waarvan verder die Izegemse Leopolds opgesomd worden met overname van de gehele combinatie).

Enig besluit op grond van deze ene test ware zeker voorbarig. Toch dringt zich hier de vraag op, in hoeverre die golf Leopold's een werkelijke patriottische houding weerspiegelt. De ouders behoren tot alle klassen, van rijk en intellectueel tot arm en ongeletterd. Wellicht heeft een zeker aantal ouders veeleer onbewust een plotse mode gevolgd (eventueel naar het voorbeeld of op aansporen van leidinggevende elementen zoals de Rodenbach's). Evenmin is de afwezigheid van namen zoals Willem een basis om het percentage orangisten te schatten.

Onverdacht patriottisme was er echter wél bij twee vaders van Roeselaarse Leopoldjes. Hùn zoon droeg zijn naam als de vlag van hun overtuiging. Beide vaders behoorden tot de reeds genoemde Rodenbachclan, en 'hun' Leopold was er niet zomaar ééntje-uit-de-vele.

De eerste, Servaas Huughe, echtgenoot van Isabella Clara Rodenbach[(2)], gaf op 4 augustus 1832 zijn pasgeboren zoon-

(2) Isabella Clara Rodenbach was de dochter van Frans Antoon, wiens broer Pieter Ferdinand vader was van het broedertal Ferdinand, Alexander, Constantijn, Pedro en de vóór 1830 gestorven Raymond.

tje de naam *Leopoldus Primus*. Duidelijker kon hij zich moeilijk uitspreken, zij het dan toch op minder strijdbare wijze dan zijn broer Jacob Bernard Huughe had gedaan, die (volgens een schrijven van het stadsbestuur op 19 maart 1831 aan de goeverneur) in de revolutiedagen van september 1830 één van de drie Roeselarenaars was (samen met Pedro Rodenbach en Albert Denys) die te Brussel waren gaan deelnemen aan de strijd tegen de Hollandse troepen(3). Leopoldus Primus Huughe zou overigens slechts dertien maanden in leven blijven: het kind stierf op 28 september 1833.

De tweede, Ferdinand-Gregorius Rodenbach-Vermander, de oudste van de vier 'legendarische' gebroeders (toen weleens met de Vier Heemskinderen vergeleken), noemde op 22 augustus 1832 zijn te Roeselare geboren(4) zoontje *Leopold Louis Marie.* Daarmee droeg het knaapje de namen van vorst en vorstin in één trits. (Kort voordien, de negende van dezelfde augustusmaand, was Leopold I gehuwd met prinses Louise Marie van Orléans). Ook Leopold Louis Marie Rodenbach overleed vroegtijdig, anderhalf jaar oud, op 8 februari 1834. De vader zou de eerstvolgende zoon Gustaaf Leopold Louis noemen, geboren op 20 mei 1834.

De doopnaam Leopold in Izegem en in het Roeselaarse

Om althans een begin van vergelijkingsmateriaal bijeen te krijgen, onderzochten we dezelfde kwestie in een reeks buurgemeenten van Roeselare.

Een ietwat zwakkere, maar toch nog belangrijke Leopold-rage stelt men te *Izegem* vast. Cijfers: 4 Leopolds op 280 geboorten in 1831; 6 op 250 geboorten in 1832; 11 op 267 geboorten in 1833; 7 op 288 geboorten in 1834. Vergeleken met Roeselare ligt het percentage hier iets lager, vooral wat de eerste jaren (1831-1832) betreft. De vroegste Leopold werd geboren op 21 augustus 1831 (zoon van heel- en vroedmeester Pieter Ignaas Wolfcarius, die zijn zoontje Odilo Leopold Franciscus noemde).

(3) 'Nous avons l'honneur de vous informer que notre ville n'a pas envoyé de secours aux hommes de Bruxelles au mois de septembre dernier; que seulement M. Pierre Rodenbach, Jacques Huyge et Albert Denys habitants de Roulers s'y sont rendus volontairement et isolement'. - Stadsarchief Roeselare, Korrespondentieregister 1831, 19 maart 1831. (Stadsbest. aan de gouverneur). Zie J. Huyghebaert, Albert Denys, Belgisch Vrijheidsstrijder in 1830, - Familia Denys XIII, sept. 1970.

(4) De vader was sinds de revolutionaire overwinning van 1830 arrondissementscommissaris te Ieper.

De naamcombinaties: Leopold Augustinus (3), Augustinus Leopold (2), Leopold Augustus (1), Leopold Gustaaf (1), Leopold Henri (2), Leopold Ludovicus (1), Ludovicus Leopold (1), Leopold Evarist (1), Leopold Edward (1), Leonard Leopold (1), Jozef Leopold (1).

Ter vergelijking met de situatie te Roeselare en Izegem volgt hieronder de toestand in enkele kleinere (Ardooie en Rumbeke) en zeer kleine (Beveren en Emelgem) gemeenten in de buurt.

De cijfers voor *Ardooie:* 1 Leopold op 251 geboorten in 1831; 2 op 219 geboorten in 1832; 2 op 244 geboorten in 1833; 1 op 250 geboorten in 1834. De eerste twee Ardooise Leopoldjes van na de Omwenteling waren respectievelijk de zoon van de nieuwe 'Belgische' burgemeester (Jan Baptist Ludovic van Coquelaere-van den Bussche, die in november als burgemeester Jan B. Vercruysse had opgevolgd, noemde zijn kind Leopold Frederyk Frans), en van de 'Belgische' gemeentesecretaris (Ludov. Benignus van den Bussche). Onder de andere ouders telt men een werkman en twee herbergiers.

De cijfers voor *Rumbeke:* geen Leopold op 177 geboorten in 1831; 1 op 170 geb. in 1832; 2 op 202 geb. in 1833; 1 op 195 geb. in 1834.

De cijfers voor *Beveren:* geen op 88 geb. in 1831; 1 op 76 geb. in 1832; geen op 92 geb. in 1833; geen op 78 geb. in 1834.

De cijfers voor *Emelgem:* geen enkele Leopold (op respectievelijk 56, 57, 57 en 63 geboorten).

Misschien waren de behoudsgezinde plattelanders van die kleinste dorpjes zo 'nieuwloopte' niet, noch voor politieke verandering noch voor de mode in de naamgeving. In elk geval is het verschil tussen die dorpen (waarbij ook de grotere gemeenten Ardooie en Rumbeke) en de steden zeer groot. Vooral het Roeselare der Rodenbachs had een merkwaardige Leopold-rage doorgemaakt... Ter aanvulling houde men met het volgende rekening: de drie vertegenwoordigers van het Roeselaars distrikt in de Volksraad te Brussel hadden zich lang niet eenparig royalistisch betoond toen op 4 juni 1831 over Leopolds kandidatuur op de troon beslist werd. Alleen Constantijn Rodenbach (te Roeselare verkozen, hoewel sinds jaren als arts te Brugge wonend) sprak zich pro-Leopold uit. Zijn broer, blinde Alexander, onthield zich van stemming, en de derde, priester Désiré de Haerne (oudleraar van het Roeselaars Klein Seminarie) stemde resoluut tegen, heftig republikeins als hij toen voelde[5].

J. Huyghebaert

(5) Zie hierover M. De Bruyne, Leopold I en Roeselare, Rumbeke 1966, p. 60-72.

Galeyers - Ghaleyersch werk
Benaming van ingevoerde Majolica te Brugge 1471-1550

Als importnaam van hispano-moreske faience is de term *valenschwerc* uit een ordonnantie van 1441 te Brugge bekend. Die term stemt overeen met *ouvraige de Valence, terre de Valence* uit gelijktijdige Franse bronnen. In musea te Brugge en te Damme zijn een paar hispano-moreske schotels bewaard(1). Onder de vondsten in 1970 bij de opgravingen (leiding Ph. Duprez) in de middeleeuwse havenkom van Damme bevinden zich talrijke fragmenten van hispano-moreske schotels en tegels. (Museum Stadhuis Damme).(2).

De volgende teksten brengen getuigenissen voor de aanwezigheid van ingevoerde majolica in burgerhuizen te Brugge gedurende de periode die de oprichting van de eerste ateliers van verglaasd aardewerk in de Nederlanden voorafgaat(3). In Brugge zal niet vóór 1537 met het maken van faience begonnen worden. Vóór Brugge zijn Antwerpen in 1510 en Gent in 1534 aan 't werk, Middelburg in Zeeland start eerst in 1565.

Het geglazuurd aardewerk dat in Brugse inventarissen in 1471-1510 voorkomt als *galeyers, ghaleyersch werk* was geïmporteerd uit het produktiegebied Valencia - Balearen - Italië en aangebracht door de galeien van Venetië(4).

De archeologisch belangrijke teksten met *galeyers* zijn ook voor de lexikografie en de etymologie van die term belangrijk. Daarom achten we het nuttig de reeks citaten tot ca. 1580 door te trekken.

(1) A. Viaene, Valenschwerc, in Biekorf 71, 1970, 46-50.

(2) G. Michiels, Brugse ijktekens... in Archeologische vondsten in de middeleeuwse Damse havenkom, p. 51-53. Damme 1970. - Algemene bibliografie over de keramiek in België, zie J. Helbig in Ons Heem, X, 1952, 53-72. (Wat weten wij over de Belgische Keramiek).

(3) Afkortingen: RAB = Rijksarchief Brugge. - RAK = Rijksarchief Kortrijk. - ABB = Bisschoppelijk Archief Brugge.

(4) Biekorf 1970, 46-47. - Gedurende de periode 1350-1500 bezochten de galeien van Venetië regelmatig de havens van Zuid-Engeland en van Vlaanderen (Brugge-Sluis). Naar hun bestemming worden die galeien dikwijls ‘de galeien van Vlaanderen’ genoemd; zo o.m. in 1427 en 1485. De benaming ‘galei’ is in de franstalige dokumenten algemeen *galée;* in dietse teksten *galeyde, galeye, gheleye* (dokumenten van de Brugse haven).

Galeyers in Middelnederlandse teksten

1471 Brugge. - In de overvloedig gemeubileerde slaapkamer boven in het huis van Jacop uten Poele bevinden zich o.m. ‘een bescreven beilde van Marie metten gordynkins ende rabatten, drie galeyersche potkins, een galeyers platteel, een cleen eerin sperswatervaetkin, eenen eerin candelaer met vier draeyende pipen...’ RAB. Proosdij nr. 1509, f. 104.

1478 Brugge. - Een opsomming van het belangrijke huisraad van Margriete Zelversmeits noemt o.m. ‘twee branders....; eenen corf met ghaleyersche werke met glasen; een lys, een dridsoor...’ RAB. Proosdij nr. 1293, f. 71^{v}.

1483 Kortrijk. - In het sterfhuis van kanunnik Stephanus de Mota, raadsheer van de hertog van Bourgondië en zeer in betrekking met Brugge levend, bevinden zich in de middelcamere: ‘een glasen platiel, twee galleyers potkins, een cacsetel...’. - Archief Kapittelkerk, Testamenten (Caullet 18).

1491 Brugge. - In zijn dietse redaktie van de ‘Informatie voor Jeruzalemvaarders’ die scheepgaan ‘upde galeye vanden pelgrims’ te Venetië schrijft de Brugse priester en notaris Rombout de Doppere de volgende raadgeving neer: ‘Item coopt [te Venetië] in eenen galeyerschen pot van 4 of 5 ponden weghende conserve van suker rosarum...’ - Biekorf 1963, 4.

1510 Brugge. - In de zeer rijk gestoffeerde eetkamer van de overleden kanunnik Jacob Vrombout van de St. Donaaskerk bevinden zich o.m.: ‘een loppyn (waterkan) ende een berken nuerenberghe, 1 glasen wynpot, 1 glaesboort met glasen, 1 gleyers pot ende croesen...’ RAB. Proosdij nr. 1295, f. 67. Biekorf 1964, 340.

N.B. In Antwerpen was in 1510 Guido Andrea (Savini) uit Castel Durante, een klein centrum van plateelbakkerij gelegen bij Urbino, werkzaam als ‘geleyers potbacker’(5); hij had een leerjongen aangeworven, met name Willem Janssen ‘om te leeren drayen, schilderen ende maken de eerde potte upt fautchoen van de galeyders wercke’(6). Dit is de eerste bekende vermelding van vervaardiging van faience in de Nederlanden. Met Guido Andrea

(5) Zie de belangrijke bijdrage van L.J.M. Philippen, Oud Antwerpsch plateelwerk, in Gedenkboek Frans Claes 243-257 (Antwerpen 1932).

(6) Stadsarchief Antwerpen. Vonnisboeck V, f. 3. Zie A. Goris, Etude sur les colonies marchandes méridionales à Anvers, p. 703 (Leuven 1925).

(Andries) bleef de plateelbakkerij in Antwerpen voorgoed gevestigd. Belangrijk voor de terminologie is de vermelding dat de Italiaanse plateelbakker te Antwerpen in 1510 werkt naar het model (upt fautchoen) van de *galeyders wercke.* - Na 1510 wordt te Brugge nog *galeyersch* uit Spanje-Italië ingevoerd, doch ook *galeyersch* van Antwerpse fabrikatie moet voortaan in aanmerking worden genomen(7).

1539 Brugge. - Joos Wijts ontvangt een toelage van de stad 'ter hulpen vande costen die de voorseyde Joos ghehadt heeft in t'upstellen binnen deser stede van t'maken van galeyerschen wercke ende dit alzo langhe als hy binnen dezer stede wonen ende tvoornoemde galeyerswerck maken sal...'. SAB. Stadsrek. 1539, f. 87.

1540-1556 Brugge. - Dezelfde Joos Wijts ontvangt jaarlijks een toelage van 2 pond gr. 'ter hulpen van zynder huushuere alzo langhe als hy binnen deser stede wonen ende doen sal tbacken vanden galeyerswercken'. SAB. Rek. 1540, f. 87; en volgende jaren (met uitzondering van 1542-43) tot in het rekeningjaar 1556-57.

In verband met die 'Wyts te Brugge' mogen hier de gegevens uit het Gentse archief voorgelegd worden. De stadsrekening van Gent behelst de volgende belangrijke uitgaafposten(8).
1534. - 'Item betaelt Joos Wijts ghaleyer weercman de somme van 20 sch. gr. over ghelijcke somme hem in faveure ende voorderinghe vander conste die hij binnen dezer stede ghebracht heeft toegheleijt'. (Rek. 1534-35, f. 71^{v}).
1536. - 'Item betaelt Lievin Weijts galeyerweerckere de somme van 2 ponden gr. ter causen van ghelijcker somme hem thulpen zijnder huushuren in faveure vander conste ende experientie vanden voornoumden weercke bijden voorsaten toegheleijt ende aldoe verzuuijnt over te stellen in rekeninghe'. - (Rek. 1536-37, f. 61^{v}).
1537. - 'Item betaelt Joos Weijts makende galeyersweerc de somme van 3 ponden gr. ter causen van ghelijcker somme hem toegheleijt uut zekeren consideratien ende regart nemende op zijne cuenste die hij ghebracht heeft binnen deser stede'. (Rek. 1537-38, f. 66).

De 'ghaleyer weercman' Joos Wyts is blijkbaar in 1539

(7) In Antwerpen woont anno 1531 in de Kammenpoortstraat een Venetiaan die 'faiseur de potz d'appothicaire is'. Philippen a.w. 244. Artsenijpotten komen veel voor onder het oude plateelwerk.

(8) A. Van Werveke, Gentsch gleiswerk van de XVI.-XIX. eeuw in Bull. Mij. Gesch. en Oudheidkunde Gent IV (1901) 269-304. - De Brugse teksten bij H. Nicaise, 16de-eeuwse Brugse majolika, Wetenschap in Vlaanderen I, 1936, 112-115.

uit Gent naar Brugge overgegaan om daar de eerste plateelbakkerij op te richten.

1542 Brugge. - In een schuldbekentenis jegens steenhouwer Joris Wittebroot betreffende o.m. kaarsgietersgerief worden opgesomd: ‘een keerschale, een zeepschale, twee galeyersche olyevatkins, een keersla...’ SAB. Reg. Procuratiën 1541-42, f. 220^{v}. (Parmentier, Steenhouwers p. 9).

Galeiers werk werd inmiddels ook verder uit Spanje ingevoerd niet meer door de galeien doch als vracht in de gewone scheepvaart. Schipper Jorgen Wessel van Danzig vaart in 1552 van Andalusië naar Middelburg: voor rekening van Jacop Harmans van Gouda vervoert hij o.m. een vat kolokwint en een kist ‘*geleyerswerck*’(9).

Opmerkelijk is dat de vorm *gleyersch, geleyers* na 1550 begint veld te winnen, zonder daarom *galeyersch* te verdringen. Enkele teksten - steeds uit Oud-Vlaanderen - mogen dit verduidelijken.

1568 Brugge. - In de vrouwengasterie van het Sareptaklooster (Moerkerke) bevinden zich o.m. ‘twee tenen patteelen, twee sausieren, neghen scuetels, een [tinnen] bueter pattell ende een gleijers, 12 croesen...’ ABB. Sarepta. Staat van goed, f. 49.

1573 Brugge. - Het kapittel ‘Uitgheven van ghemeene zaken’ in de stadsrekening bevat de volgende post: ‘Hans Guldens galleyerspottebackere op rekening van 16 ponden gr. hem toegheleyt zo tot vorderinghe van zynen style by hem hier nieuwelyk upgebroght als omme de montcosten, onderwys ende onderhout van een stede schoolkyndt by hem te dien fyne gheanneveert met verbande van tzelven daer inne te stylerene vier jaren, up de borgtucht van Hubrecht Goltz, by ordonnantie, 12 ponden’. SAB. Stadsrek. 1573, f. 70.

1576 Brugge. - ‘Christiaen van den Abeele gheleyerpottebackere’ ontvangt een som van 4 ponden gr. ‘van t'voeden, cleeden ende onderwyzen inden zelvden styl van eenen kynde

(9) Unger, Bronnen Gesch. Middelburg III 629 (Den Haag 1931). - Een zekere Joris Andrieszone van Antwerpen vestigt zich in 1565 te Middelburg als *geleyerspottebacker* en zal er, mits zekere voorrechten, uitoefenen ‘de voorscreven neringhe van *galeyersche potten* te backen’. Een tweede *geleyerspottebackere,* met name Adriaen Ingels zone, verkrijgt in hetzelfde jaar gelijke voorrechten. Unger a.w. II 512 762.

vander stede scole'. SAB. Stadsrek. 1576, f. 70. Coll. 1577, f. 58^{v}: 'Christiaen van den Abeele gheleyerspotbackere'.

1577 Kortrijk. - In de rijk gestoffeerde 'vertreckamere' van het O.L. Vrouwehospitaal bevinden zich o.m. 'een ghelasescaprayken met galeyersplatteelen ende ghelasen, een tafereel...' -RAK. Stad Kortrijk. Eerste pampieren Privilegiebouck, f. 2^{v}.

1583 Oudenaarde. - De staat van goed van Jacques vander Roost, apotheker in *De Craeye* vermeldt de volgende items:

> 'Item noch tsestich conserfpotten;
> acht ende veertich gheleyers watercannen;
> acht ende veertig strooppotten gheleyers;
> achttien groote conserfpotten ende gheleyers;
> noch twee ende twintich gheleyers oliepotten;
> noch twee en twintich gheleyers salfpotten;
> itsm nich 50. gheleyers seroop ende conserfpotten'.

In ander materiaal zijn in dezelfde apotheek aanwezig: '18 tinnen oliepotten, 50 steenen watercannen onder groot ende cleene, 24 oliecannen van steene'. - M. De Smet, Oudenaarde en de Farmacie, p. 44 (1960)[(10)].

Een eigenaardig getuige van *geleyers* komt voor in de nederlandse vertaling (uit het frans) door Christoffel Plantijn van de 'Secreten van Alexis Piemontois'[(11)]. Van dit befaamde italiaanse receptenboek, in 1555 te Venetië uitgegeven, publiceerde Plantijn te Antwerpen in 1557 een franse en in 1558 zijn eigen nederlandse vertaling. In een recept (Boek II, f. 86; ed. 1558) voor '*Seer excellente stocxkens om de tanden mede te suyveren*' worden *geleyers potscherven* als ingrediënt opgegeven. De tekst luidt:

> 'Neempt rooden corael ghepulveriseert vier oncen, geleyers pot scherven twee oncen, goutsmeden vischbeen een once, puymsteen een once, groffels naghelen, caneel ende mastic van elcx een drachme, gestampte peerlen een half once, *sanguinis draconis* een once, fijnen muscus dry greynen, stampet al wel, ende siftet, daer na menghet wel te samen, ende incorporeret met gummi dragantum in roos-water gheweyct, reduceret al tot deech, ende maecter tantwrijverkens af, met die welcke ghy die tanden wrijvende en sultse niet alleen seer schoon maken, maer sultse ook preserveren'.

(10) Over apothekerspotten - ingevoerde en in de Nederlanden vervaardigde - zie Dr. D.A. Wittop Koning, De oude apotheek 93-103 (Bussum 1966).

(11) Over de uitgaven van dit vermaarde receptenboek zie Bickorf 1961, 147-148.

Met ‘geleyers potscherven’ vertaalt Plantijn de franse tekst: *des tès de pots de galère* (f. 37^{v}; ed. 1557).

In Gallicant Vlaanderen stemde de term *de galère, de galée,* overeen met de dietse term *galeyers.* In de benedenkamer van een rijk burgerhuis te Doornik bevindt zich in 1527 o.m. *une escuyelle de galère.* (Soil, Inventaires 181). Voor de landvoogdes Maria, zuster van Keizer Karel, worden in 1532 aangekocht: ‘Une douzaine de pot de gallez, pour y mectre confitures, 12 s. Pour 2 pots de gallez 2 s. Pour 4 grands pots de gallez pour ladicte chambre [de madame] 8 s.’ (Dep. Archief Rijsel; Gay I 755). In de Waalse kasselrijen van Vlaanderen (Rijsel, Dowaai) en ook in Valenciennes heeft fra. *galère* voor ndl. galeiers lang standgehouden. In 1690 bevinden zich in de keuken van een patriciërshuis te Rijsel: ‘29 plats de galère blanche frasée, 4 plats de galère bleue et blanche, 2 assiettes de galère bleue et blanche..., 4 pots de galère les couverts d'estaing’. (Gay I 755). Een kist ‘galeiers’ is er ‘une caisse de galère’ (1693) en een handelaar in plateelwerk heet *galérier*[(12)].

In de rij treedt eng. *gallipot* - reeds in 1465 *gally pot* - met bet. klein vaatwerk in majolica, inz. apothekerspot. De moderne engelse etymologie beschouwt algemeen *gallipot* als een vorming met *galley* en met bet. ‘vaatwerk door de galeien uit de Middellandse zee aangebracht’[(13)].

De middelned. term *galeiers* doet nu heel laat zijn intrede in de lexikografie. Verdam (II 897, 1992) wist in 1890 voor *gleier, galeiers* alleen het getuigenis van Kiliaan (1599) aan te halen. Door Wdb. Ned. Taal wordt, onder de trefwoorden *gleierwerk, gleipot* (V 56; verschenen in 1898) geen enkel citaat uit de 16e eeuw bijgebracht.

Verdam was door het gleier-geval genoeg geïntrigeerd om een halve kolom aan de status quaestionis te wijden. Zijn verouderde notitie is dokumentair wel interessant gebleven. Hij schrijft: ‘*Gleier.* Een tot heden in het mnl. niet gevonden woord voor *pottebakker,* aardewerkmaker, doch bepaaldelijk in de zin van verglaasd aardewerk’. Kiliaan licht zijn vertaling toe: het gaat om aardewerk uit de Balearen, uit Majorka (Balearicum, Maioricanum). Verdam weidt dan

(12) Hécart, Dictionnaire Rouchi-Français 223 (Valenciennes 1834). L. Vermesse, Dictionnaire du patois de la Flandre française 261 (Douai 1967).

(13) Oxford English Dictionary IV-2,27. - Oxford Dict. of English Etymology, ed. Onions 1966, p. 387.

uit over jongere vormen: gleiswerk, gleis, gleisachtig (bij De Bo), gleisen, en voegt er nog voorzichtig bij: 'Doch indien de oudste uitspraak (hetgeen tot heden niet is uit te maken) is *geleierswerk...,* dan zou het woord eenen anderen oorsprong hebben, en genoemd kunnen zijn naar de *galeien,* welke dergelijk aardewerk aanvoerden... Daar de *galeien* en *kraken* vooral op de Middellandsche zee thuis behoorden, en Kiliaan het *gleierswerk* uitdrukkelijk als "vas fictile Balearicum, Maioricanum" kenschetst, is dat laatste niet onwaarschijnlijk...'

Een stap verder ging Prof. Vercoullie die in zijn Etym. Wdb. (1925) bondig noteert: 'Glei, Gleierswerk, Gleipot: alle samenstellingen met galei, galeier; vgl. franse dialecten pot de galère, plat de galère en kraakporselein'.

Aan de hand van de boven medegedeelde vindplaatsen uit Vlaamse bronnen dient nu, ook in het licht van de geschiedenis van handel en nijverheid, de etymologie van galeiers, geleiers herzien worden.

De teksten in extenso laten we voorlopig niet verder lopen dan tot Kiliaans tijd (ca. 1590). Voor de nndl. periode kunnen de volgende ingekorte vermeldingen met plaats en datum dienstig zijn. Het onderzochte gebied beperkt zich steeds tot Oud-Vlaanderen.

A. Viaene

Bijlage
Galeiers-geleyersch na Kiliaan
1609-1817

Galeiers 1609 Kortrijk,
galeierspot 1627 Kortrijk,
geley scheutels 1630 Brugge,
gheleyers werck 1632 Gent,
glaersche commen 1647 Blankenberge,
gheleyerswerck 1654 Gent,
geleyers backerie 1660 Brugge,
het geleijers backen 1666 Gent,
gleyersschilder, glayswerck 1667 Gent,
gallaiers backerije 1672 Gent,
geleyersche steenkens 1671 Brugge,
geleyerd werck 1703 Land van Waas,
gheleyer backer, galeyersbacker 1717-1750 Gent,
gleyersche bloempotten 1720 Brugge,
geleijerswercken 1728 Brugge,
gleyerswerck 1751 Brugge,
galleie blompotten 1751, Menen,
geleyertwerck 1764 Lede,
geleyersche schauwen en techelkens 1764 Brugge,
galleysche potten 1787-1793 Brugge,
geleyerswerck 1787-1817 Gent.

Herbergen te Woumen

Het aantal herbergen op de gemeente Woumen is thans gevallen op 14 voor Woumen en 10 voor Jonkershove. Vóór 1914 waren er op de gemeente niet minder dan 100 drankgelegenheden: 69 op Woumen en 31 op Jonkershove. Onwillekeurig stelt men zich de vraag hoe zovele herbergen voor een 3000 inwoners een winstgevend bedrijf konden zijn in tijden die zo grote armoede kenden. Of wordt hier nog eens de stelling bevestigd dat armoede en drankzucht gewoonlijk hand aan hand gaan omdat de arme vergetelheid zoekt in de drank voor het vele dat hij moet ontberen? In elk geval, het is een feit dat na 1800 op het grondgebied van de gemeente Woumen een negentigtal herbergen uit de grond zijn gerezen. In 1768 immers waren er, volgens de ‘liste van alle de herberghen gestaen ende gheleghen binnen de prochie van Woomen’ slechts 6 herbergen ‘by den collegie vanden Vryen geoctroyeert volgens d'ordonnantie ende reglement van den tweeden December 1768’...

Naem van den actuelen herbergier	***naem van de herberghe***	***situatie van de herberghe***
andries de sot	het molenhuys	bij St.-pieters capelle op de Steenstraete
jacob bommels	de roone	tusschen Woumen ende Merckem op de Yperschen heirweg
ludovicus wulleput	den hert	tusschen Dixmuyde ende Woumen
cornelis hemelsoen philippus lyneel	het daembert de croone	van Noorden de kercke op de plaetse van suyder de kercke
jacobus poover	het rhoone verdriet	nevens de groote straete leedende van Woumen naer Ypre

Verwonderlijk is dat op deze lijst de herberg ‘De Spriet’ op de Thouroutstraat in Jonkershove niet voorkomt. De Flou vermeldt ze nochtans in zijn ‘Woordenboek der toponymie’ voor het jaar 1768 en voegt er aan toe met verwijzing naar dezelfde bron die wij gebruikten (Herbergen F. 54) dat deze herberg ‘bij resolutie vanden collegie dato 12 september 1772 ghesupprimeert’ werd. Gebeurde dit wellicht omdat de her-

bergier geen octrooi bezat? De Spriet was een van de oudste herbergen van Woumen en komt reeds voor in 1612 in de nieuwe 'Leghere' van de dis van Woumen: '... een sticxken landt daer den voetwech ten oosthende overloopt die van women kercke naer eene herberghe loopt ghenaempt de spriet'... (Art. 21 'Lanckwaeter'). Dezelfde 'Leghere' vernoemt nog een herberg in artikel 33 (Suutover): 'Item bezuuden vandaer ende bewesten by de Jonckershove vervallen wyntmuelen... een half gemet landts... dat licht bewesten ande Jonckershove herberghe ende metten noorthenden upde thouroutstraete'... Het is echter niet onmogelijk dat het hier gaat over de reeds vermelde herberg De Spriet.

Uit een dieper verleden kennen we de herberg 'In den Wulf' gelegen 'op de platse'. In de kerkrekening van 1573 staat te lezen dat door de kerkmeester 24 schellingen werden betaald voor 'verteer door Meester Pieter Yseree, oorghelmaker, in den wulf op de platse'. De naam van deze herberg komt nog herhaaldelijk voor in de prochie-, kercke- en dischrekeningen tot 1720. Er is verder te Woumen nog een herberg 'In den cleenen wulf', voor het eerste genoemd in 1622 in de prochierekening van dat jaar en een andere 'In den grooten wulf' die in dezelfde rekening voorkomt.

Midden in het Volksleven

Bij gemis van gemeentehuis kwamen in vroegere tijden 'Hooftman ende pointers' in een herberg samen voor het 'doen van daffairen deser prochie soo in ordinaire als extraordinaire vergaederynghe'. Dit gebeurde afwisselend in De Croone, Den Hert of Het Schaek (ook wel eens Het Dambert geheten) zonder dat hier van een vaste beurtlijst kan worden gesproken. Aan de 'tavernier' werd een vergoeding betaald 'over een jaer camerheure met leverynghe van houdt ende keirsselicht'. In 1715 ontving Jacob Ampe, tavernier in Het Schaeck 2 ponden grooten; in 1731 werd aan Pieter Vermarcke, tavernier in Den Hert, 2 ponden grooten betaald voor 4 maanden 'camerheure' en aan Johannes Hoornaert, 'weert in De Croone' 4 ponden grooten voor de overige acht maanden van het jaar. In 1779 ontving Cornelis Hemelsoen, herbergier in Het Schaeck, 3 ponden voor '1 jaer camerheure met leveringhe van brandhout ende keirslicht'.

Uit de uitgaven voor verteer die geregeld in kerk- en disrekeningen geboekt staan, blijkt dat de jaarlijkse verpachting van kerk- en disgoederen - huizen, landerijen, 'maeygarsen' en bossen - doorging in een of andere herberg. Daar werden ook de openbare verkopingen gehouden als ze niet uiteraard meer plaatsgebonden waren zoals de verkoop van een partij bomen of van brandhout in de bossen van Jonkershove. In een herberg gebeurde eveneens elk jaar in april de 'publique' bestedynghe' van weeskinderen, vondelingen, ouden van dagen, kranken en zwakzinnigen die ten laste waren van gemeente of armenzorg. Zij werden voor één jaar aan de minstbiedende toevertrouwd. Wanneer deze 'bestedynghe' voor het eerst werd gehouden, kon niet worden achterhaald maar zij komt reeds voor in 1712. Volgens de disrekening van dat jaar werden 9 kinderen en 6 volwassenen op die wijze ondergebracht in verschillende gezinnen. In 1765 werd door Pastoor Van Craeyelinghe en dismeester Guillaume De Coene een reglement voor deze 'bestedynghe' opgesteld.(1).

In verscheidene herbergen zoals De Croone, Den Hert, Het Schaeck, Het Meulenhuys, Den grooten Wulf, De Roone of Hoorne, en De Spriet werd door de dismeester een bus geplaatst waarin de bezoekers een aalmoes konden storten voor de noodlijdenden van de gemeente. In de disrekening van 1669 staat als 'extraordianire ontfanck' een som van 9 pond 7 schelling genoteerd voortkomende uit de herbergbussen. Tot 1791 wordt zo goed als zonder onderbreking deze 'ontfanck' vermeld die gewoonlijk niet boven de twee pond uitsteeg. In 1721 brachten de bussen 4 s. 2 gr. op; in 1765 1 p. 2 s. 2 1/2 gr., in 1790 1 p. 14 s. 7 gr. Ter illustratie de opbrengst van deze bussen per herberg in 1790: Den Hert: 5 s. 1 gr., Het Meulenhuys: 4 s. 8 gr., Het Schaeck: 2 s. 8 gr., De Croone: 18 s. 8 gr., De Roone: 3 s. 6 gr.

Prochie-, kerk- en disrekeningen vermelden elk jaar betalingen aan herbergiers voor 'teire' (verteer) door het bestuur bij het opmaken van de jaarrekeningen en door ambachtslui en werklieden die een opdracht uitvoerden of een karwei opknap-

(1) Zie: J. Vlamynck 'Een reglement voor de "Publique Bestedynghe" van aerme persoonen ende kynderen vanden disch' Biekorf, 70e jrg., 1969, blz. 112-114.

ten. Voor ‘extraordinairen dienst’ zoals het luiden op Allerzielennacht of onder de grote processie ‘op den letsten sinxendagh’ en op H. Sacramentsdag werden de klokkenluiders door de hooftman getrakteerd in een of andere herberg op kosten van de prochie. Door de hooftman wordt in een herberg ‘een tonne groot bier ghejont’ aan de gildebroeders van de Sint-Andries- en de Sint-Sebastiaangilde ‘vereert hebbende met gheschot de processie op heyligh sacramentsdagh’ of, zoals een ander prochieschrijver het uitdrukt ‘over vergheselschapt t'hebben het hooghweerdigh met het licht onder de processie’.

Op rekening van de ‘prochie’ wordt elk jaar een rondje gegeven door de hooftman aan de ‘officieren van t'ambacht om hunne devoiren ende verleth van verbleven t'hebben ter platse van Woumen’ op de kermisdagen ‘tot beletten de voorvallende disorders’.

In oorlogstijd

De prochierekeningen in de 17e en de 18e eeuw geven ons een beeld van hetgeen Woumen te lijden had in oorlogstijd vanwege de bezetting door vreemde troepen. Nauwkeurig staat er o.m. genoteerd hoeveel aan de herbergiers werd betaald voor onderhoud van en verteer door voorbijtrekkende of ingekwartierde soldaten. In de prochierekeningen van 1684 lezen we: ‘betaelt guill. ampe herbergier tot woumen over diversche theiren by fransche partyen tsynen huyze gedaen’... 100 p. 13 s. Aan ‘Jan van de Pitte herbergier tot woumen in de croone wordt ter cause alsvooren’ 390 p. 4 s. betaald, aan Michiel Luteyn tavernier tot woumen 6 pond ‘over theire by een fransche partye’.

Voor ‘tairen van partyen soldaten’ gedaan van november 1705 tot augustus 1706 moet de ‘prochie’ 13 p. 17 s. 4 gr. neertellen in de hand van de herbergiers: ‘aen guilliame ampe herberghier in t' daembert op woomen platse’ 5 p. 4 s. 7 gr., aen Louys ‘dayon herbergier in de wulf op de platse’ 3 p. 6 s., ‘aen maryn de poorter weirt in de croone’ 3 p. 3 s. 10 gr., ‘aen joseph maes herberghier in de herberghe de roone’ 2 p. 2 s. 11 gr. Een enkele keer moet de herbergier tegenover gekwetste soldaten de rol vervullen van de waard uit de pa-

rabel van de barmhartige Samaritaan. In 1748 ontvangt Cornelis Hemelsoen ‘weirt in het schaeck binnen dese prochie’ de somme van een pond een schelling grooten over tsyen huyjse ghelogiert thebben, mitsgaders ghealimenteert diversche fransche passagiers ghenaemt invalyden’...

In beroerde tijden worden de ‘prochiaenen’ door de hooftman opgevorderd om 's nachts de wacht te houden in de gemeente. Aan Maryn Chys wordt in 1688 1 p. 10 s. en aan Guilliame Bally 6 s. 8 gr. betaald om ‘de prochie rondt geweest thebben int vermaenen van de prochianen tot houden van de wachte’... Aan ‘diversche boerewachten naer den paeys by oorder van syn hoocheyt ende het collegie’ leveren verscheidene herbergiers ‘houdt ende keirsselicht’ van 2 mei 1699 tot 9 maart 1700. De woorden ‘tsynen huyse’ in de tekst van de rekening lijken er op te wijzen dat deze ‘boerewacht’ in de herbergen was gestationeerd. In juni en juli 1706 wordt door de herbergiers Guillaume Ampe, Louys Dayon en Maryn De Poorter opnieuw gezorgd voor ‘keirssen’ aan de boerewacht voor een bedrag van 10 s. In 1790 wordt door de prochie 5 p. 11 s. 6 gr. betaald aan de herbergiers Philip Lyneel, Philip De Sot, Alexander Thommelin, de weduwe van Cornelis Hemelsoen en Sydroen Louwagie ‘over leveringhe van brandthoudt ende keirslicht aen de waghten ter dese prochie gheleghen hebbende’. In 1793 wordt om gelijke reden aan Alexander Thommelin 2 p. 8 s. betaald. Philip Lyneel ontvangt 6 s. voor logement van militairen in aug. 1793 en Philip De Sot krijgt een vergoeding van 1 p. 1 s. ‘voor twintig dagen logement van twee wervers van soldaten’.

In de herberg worden de inwoners door de ‘hooftman ende pointers’ samengeroepen voor de verdeling van de karweien die door de bezetter aan de prochie werden opgelegd. In 1745 werd ‘aen pieter françois wulleput herberghier inden hert tot Woumen’ 3 p. 3 s. 6 gr. betaald ‘over tsynen huysse ten diversche stonden by de prochiaenen aldaer extraordinaire vergaedert tot doen de lotynghe vande waeghens ende peerden, nemen resoluties over leverynghe vande waeghens ende peerden voor oosthende met de thaire alsdan ghebeurt’... Aan dezelfde herbergier wordt in 1749 2 p. 9 s. 5 gr. betaald ‘over eenighe thairen tsynen huyse ghedaen door den hooftman,

pointers ende prochianen in diversche resoluties, gedeurende den oorloge ten jaren seventhien hondert achtenveertigh'.

Avondklok

In de prochierekening van 1770 vernemen we voor het eerst de instelling van de 'avondklok'. Pieter Wouterman 'klockluyder deser prochie' ontvangt 'de somme van twee ponden thien schellingen grooten courant over by hem geluyt te hebben de cleene clocke alle avonden ten neghen uren ten eynde omme eenider verbleven synde in de herberghen deser prochie de selve souden ruymen ende verlaeten conforme den camerbrief op dese materie aen den hooftman toegesonden vanweghen den collegie slants van den vryen in daeten elfsten november seventhien hondert neghenentsestig'...

Na 1773 wordt het sluitingsuur van de herbergen vastgesteld in de winter om 9 uur en in de zomer om 10 uur 's avonds. Volgens de prochierekening van 1780 wordt dit sluitingsuur vervroegd tot respectievelijk 8 en 9 uur. Een ordonnatie van de keizer van 21 juli 1779 hernieuwde het bevel om de herbergen 's avonds op bepaalde tijd te sluiten.

Uit al wat voorafgaat blijkt welk een belangrijke rol de herberg vroeger heeft gespeeld in het dorpsleven. Zij was zowat de enige openbare gelegenheid waar de 'prochianen' elkaar konden ontmoeten om zich te vermaken en om zich te beraden over de zaken van de gemeenschap. Het zal dan ook niemand verwonderen dat de 'tavernier', 'weert' of 'aubergist' zoals de herbergier wordt genoemd in oude rekeningen, in die tijd een voorname plaats bekleedde in de gemeenschap. Hij was een belangrijk personage in het dorp, vooral als hij tevens brouwer was zoals de waard van Het Schaeck en van De Croone te Woumen. Deze herbergiers bleken ook kapitaalkrachtig te zijn, wat men kan opmaken uit de verkoop van deze twee herbergen die aan de dis van Woumen toebehoorden. Het Schaeck werd op 14 juli 1719 verkocht 'a la hauche' aan Jacob Ampe, huurder van de herberg, voor 258 p. 3 s. grooten, De Croone werd op 26 januari 1775 gekocht door Philip Lynneel, herbergier, voor 549 p. 10 s. grooten wisselgeldt.

J. Vlamynck M.S.C.

De studie van het landbouwvoertuig

Dr. J. Theuwissen, *Het landbouwvoertuig in de etnografie van de Kempen.* Ingeleid door Dr. P.J. Meertens. Antwerpen-Utrecht, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, 1969, 349 blz., 99 foto's, 44 tekeningen, 66 verspreidingskaarten, formaat 28,5 × 20,5, geb. prijs 1.750 BF of fl. 130. Na de bijlagen een beknopte inhoud in het Engels (blz. 335-349)[1].

Reeds in het woord vooraf wijst Dr. P.J. Meertens erop dat de techniek en de taal van de oude ambachten en de ambachtskunst in de Nederlanden onvoldoende werden of worden onderzocht. Het is dan ook uit de overvloed van het niet onderzochte dat Dr. J. Theuwissen zijn studiekeuze uitsluitend richtte op het landbouwvoertuig, terwijl hij er zich eveneens toe beperkte dit onderwerp totaal te doorgronden binnen de grenzen van de Kempen van circa 1885 tot 1965. Tijdens het manipuleren van zijn bronnenmateriaal vergeleek de auteur de voorwerpen, die hij zelf zag en onderzocht, met de mondelinge mededelingen van zijn zegslieden, de enkele nog levende wagenmakers en de gebruikers van landbouwvoertuigen. De slede, de kruiwagen, de kar, de wagen, de persoon en het bedrijf van de wagenmaker worden de voorname onderwerpen van dit grondige en definitieve onderzoek.

Het verzamelen van het materiaal gebeurde zowel volgens de indirecte als de directe volkskundige methode. De antwoorden op de verzonden vragenlijsten dienden als basis voor het persoonlijk onderzoek ‘op het terrein’. De auteur ondervroeg zelf 212 zegslieden in 157 gemeenten. Dit zijn wel indrukwekkende getallen.

Daarbij komt nog dat men het bij de studie van de materiële volkscultuur moeilijk kan stellen zonder het fotografisch document, hier bleek de auteur dan verplicht tijdens zijn tochten 1.400 foto's en een honderdtal tekeningen aan zijn basisdocumentatie toe te voegen. Na het afsluiten van de expeditieperiode kon de auteur eindelijk de algemene beschrijvende en vergelijkende studie aanvangen.

Zohaast men dit werk ter hand neemt, komt men onder de indruk van de veelsoortige en tijdrovende inspanningen die het heeft geëist. Wie ooit het zogenaamde volkskundig terrein zelfs voor beperkt onderzoek betrad, weet wat het kost om betrouwbare zegslieden te vinden en te ondervragen en is er zich terdege van bewust dat het documenteren en het fotograferen niet in een handomdraai kan gebeuren. Is het niet in hoofdzaak om dit slameur dat velen met enig gevoel voor volkskundig onderzoek ontmoedigd de pijp aan maarten geven? Zelfs na universitaire scholing en ondervinding in de praktijk!

Het volkskundig onderzoek op het ‘terrein’ geschraagd door enkwest vergt steeds het uiterste van de navorser, vooral als hij zoals Dr. Theuwissen persoonlijk verantwoordelijk is voor het hele vorsingswerk, illustratie en cartografie inbegrepen. Ethnologen van alle lan-

(1) Besprekingen: K.C. Peeters, Baanbrekende studie van Dr. J. Theuwissen over het landbouwvoertuig in de Kempen, in Volkskunde 1969, blz. 265-272; S.J. Van Der Molen, Landbouwwagens in de Kempen, in Neerlands Volksleven, 1969, blz. 171-172.

den werken thans bij hun onderzoek van het leven der primitieven met heel wat medewerkers en vormen ploegen met allerlei specialisten en worden gesteund door allerlei instellingen. De volkskundige staat meestal alleen en als hij keikoppig doorzet, overtreft hij zich zelf, verrast en verbaast alle medebelangstellenden door het bekomen 'resultaat'.

Dr. Theuwissen vond wel steun en kon als medewerker aan het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek zijn gegevens verzamelen van 1958 tot 1962. In 1966 promoveerde hij tot doctor in de Kunstgeschiedenis en de Oudheidkunde (ethnologie) aan de Rijksuniversiteit te Gent. Het is thans met de steun van de Universitaire Stichting van België dat het resultaat van zijn onderzoek kon worden uitgegeven.

Zijn monumentale arbeid mag men beschouwen als een unicum binnen ons hele taalgebied, door de oorspronkelijke bewerking van het onderwerp in al zijn aspecten en door de luxueuse presentatie van het boek zelf als geïllustreerd drukwerk overvloedig met kaarten versierd. Ook hiervoor verdienen auteur en uitgever alle lof.

Het landbouwvoertuig in de Kempen wordt in dit standaardwerk nauwkeurig vereeuwigd en in zijn verspreiding overvloedig gecartografeerd. Het valt te betwijfelen of nog ooit in andere Vlaamse gewesten dergelijk onderzoek zal kunnen gerealiseerd worden. Zoals de auteur het in zijn onderzocht gebied van de Kempen vaststelt, mag men het over alle gewesten generaliseren: tot in het begin van de 20ste eeuw zijn de voertuigen en het gereedschap streekeigen gebleven. Eeuwenlang werd dit materiaal met slechts heel geringe veranderingen uitgevoerd en plaatselijk bewaard en die lokale traditie steunde in vele gevallen op een familieoverlevering van het ambacht en de ambachtelijke werkwijze.

Bij de mechanisatie betaalde ook de hele wagenmakerij zijn tol aan de technische evolutie, wat Dr. Theuwissen toelaat laconisch te besluiten: 'Vooraleer het wagenmakersbedrijf een doeftreffende mechanisatie kon uitvoeren was het ambacht echter reeds uitgestorven'.

We wijzen hier slechts beknopt op enkele eigenschappen van de verschillende bestudeerde landbouwvoertuigen.

Om aan verwarring te ontkomen moet men *de slede* eerst nader bepalen. Er is hier geen sprake van het nogal adellijke siertuig dat men 's winters gebruikte voor allerlei frivoliteiten en waarvan enkele museumpronkstukken bewaard bleven. Het bakje op glijders, in de landbouw gebruikt, diende veelal voor het vervoer van eg en ploeg van hof naar akker en vice versa, en soms ook voor het aanslepen van andere vrachten. Persoonlijk heb ik dat voertuig dagelijks mogen inspannen om de melkkruiken naar de hoger gelegen baan te vervoeren, als krijgsgevangene dan, bij een boer in Oost-Pruisen. Die slede, in het Kempense onder een paar verschillende vormen bekend, trad in een eindstadium zodra na 1945 de Brabantse wendploeg algemeen in gebruik komt en eenzelfde sledetype voor de hele Kempense gemeenschap verschijnt.

Om het gebruik van *de kruiwagen* als tweede te onderzoeken landbouwvoertuig te rechtvaardigen schrijft de auteur nogal pittig: 'Alles wat men op de hoeve uit de aard van de zaak niet kon dragen en

waarvoor men toch bezwaarlijk het paard aan de kar kon spannen, legde men op de kruiwagen'. Er bestonden boeren (!) die als enig vervoermiddel op hun klein bedrijf beschikten over een krui- of kortewagen. Met de kruiwagen ging men mest vervoeren of groenvoeder ophalen, melkkannen langs de wegkant stellen, zelfs produkten naar de markt brengen. Het is een onmisbaar vervoermiddel gebleven, waarvan weerom streeksgewijze verschillende typen worden aangeduid en door vergelijkende fotostudie vastgelegd. Er is vooral het Brabants type dat over heel de Antwerpse en een deel van de Limburgse Kempen werd gebruikt en sterk in constructie verschilt van het Westvlaamse (foto type van Dadizele), het Oostvlaamse en het Limburgse lattentype. De stand en de lengte van de berries is in die types wel het meest opvallend. De hedendaagse, veelal volledig metalen kruiwagens lopen op een wiel met luchtband en zijn fabrieksmakelij.

Het onderscheid in de benamingen *kar* en *wagen* is heel eenvoudig. Een kar is een twee- of driewielig voertuig, een wagen heeft steeds vier wielen. De Kempen blijken een typisch kargebied, dat wordt voortgezet in Nederlands-Limburg en in Duitsland. In het Haspengouwse heeft de wagen de aanzienlijkste plaats terwijl in Oost- en West-Vlaanderen zich een gebied uitstrekt waar de driewielige kar een grote verspreiding kent.

Het onderscheid in het drietal tweewielige kartypes van de Kempen ligt hoofdzakelijk in de aard van de berries. De aardkar en de bakkar kunnen opgekipt worden om de lading uit de bak te storten maar verschillen onderling in constructie. De hoogkar kan slechts opgekipt worden als het lastdier wordt uitgespannen. Er zijn verder nog de platte kar op luchtbanden, thans over het hele land in gebruik, en de gierof aaltkar - bij ons de beerkar - die naar haar speciale vorm gemakkeljik valt te herkennen. Als die laatste kar gebruikt wordt kan men ze zelfs ruiken.

Bij het karonderzoek loopt de auteur op zoveel verscheidenheid dat hij haast moet besluiten dat elke gemeente of kleine groep van gemeenten zijn eigen vorm heeft bezeten. Zulk besluit dan cartografisch vastleggen ging gepaard met zoveel moeilijkheden, dat de belangstellende zelf zich in het probleem zal moeten verdiepen om eventueel wegwijs te geraken tijdens persoonlijke plaatselijke nastudie.

Wat velen wel het meest zal interesseren, beschreef de auteur afzonderlijk in een studie over *de wagenmaker en zijn bedrijf,* het meesterlijke sluitstuk van dit onderzoek.

De wagenmaker leerde zijn vak bij een wagenmaker (Kempens: radmaker, familienaam: Rademakers). Op veel plaatsen blijft de wagenmakerij een familiebedrijf en er zijn voorbeelden bekend van eeuwenoude familieoverlevering van hetzelfde ambacht. Zowel de wagenmaker als de smid bleken eeuwenlang voorname figuren in een dorpsgemeenschap.

Stuk voor stuk beschrijft de auteur het gereedschap van de wagen maker vóór de mechanisatie, het diende bij de houtbewerking en het meten, er was mechanisch aangedreven gereedschap en smidsgereedschap. In de tijd onderging het weinig veranderingen, het werd slechts door de mechanisatie verdrongen en op dit ogenblik was het rijp voor het openluchtmuseum, in het gezelschap van het materiaal

van smid en hoefsmid, klompen- en schoenmaker, en noem maar op, al wat met handwerk en vakmanschap te maken had. Hier ligt dan een ander voornaam aspect van de waarde van dit boek. Dr. Theuwissen heeft een facet van de volkse cultuurhistorie veilig gesteld en zijn werk zal steeds als voorbeeld dienen voor het wetenschappelijk volkskundig onderzoek in Vlaanderen.

In het licht van dit Kempens modelonderzoek rijst de vraag: wat hebben de Westvlamingen op dit gebied gepresteerd? Antwoord: niet veel en veel te weinig in een zo belangrijk landbouwgebied.

Men mag bewondering wekken - en bezoekers - voor de belangstelling op dit gebied vanwege de Heemkring Bachten de Kupe. Te *Izenberge* het O.L. Vrouwebedevaartoord, vlakbij de strepe, heeft die kring een oude patronageruimte volledig gevuld met allerlei soorten dokumenten over het bedrijf, het volksleven en het volksgeloof in eigen gewest. Gelukkig bewaart men er allerlei ambachtelijk gereedschap in de binnenruimte terwijl onder een voorlopig afdak enkele typen van streekeigen landbouwvoertuigen een veilig onderkomen hebben gevonden. Men moet er vechten tegen het gebrek aan plaatsruimte en men zou werkelijk wensen dat ergens op een te bewaren landbouwonderneming een beperkt openluchtmuseum zou tot stand komen. Te *Heist* vond de heemkring Sint Guthago onderdak voor een uitmuntende verzameling landbouwwerktuigen en gebruiksvoorwerpen in een gewezen schoollokaal, het voertuig echter kon er geen plaats vinden. Het behoort er nochtans bij.

Die twee merkwaardige prestaties wijzen wel op een welbesteed ijveren voor het bewaren van al wat in het landbouwgebruik ter dood is veroordeeld en het is een lofwaardige onderneming van privé-verenigingen die dit alles met zeer magere toelagen moeten bolwerken. Ze steunen eveneens op de vrijgevigheid en de speurzin van hun belangstellende leden. Er zijn tenslotte een handvol dapperen, die onvergoed de gemeenschap een dienst bewijzen, die niet altijd in zijn volle draagwijdte wordt gewaardeerd.

Ook de bijdragen en notities over het landbouwvoertuig zijn in West-Vlaanderen eerder gering in aantal. Systematisch onderzoek werd nooit verricht. Enkele overzichten willen we toch aanhalen om eventuele bereidwilligen het goede spoor te wijzen.

M. Cafmeyer, *Wat oude boeren vertellen. Karren en wagens.* Biekorf 1964, blz. 268-278, ill. driewielkar, mennewagen, kortewagen. Die belangrijke bijdrage wordt door Dr. Theuwissen niet in zijn bibliografisch overzicht opgenomen. - Zie van dezelfde auteur ook: *Zo was het leven te Houtave.* Biekorf 1965, blz. 209-216 en 295-301.

E. Desaever, *Hoepels leggen, weldra folklore?* Bachten de Kupe 1968, 89-91 handelt over wagens- en karrewielen.

J. De Smet, *De evolutie van de vervoermiddelen sedert 1900.* 't Beertje 1958, blz. 30-42 met afb. van oude boerenkarren. - Vgl. R. Dumon, *De verkeersmiddelen in de kuststreek in 1822-1826.* Biekorf 1938, blz. 8-13. - M. Van Coppenolle, *De laatste voerman in het Brugse.* Biekorf 1954, blz. 19-20. - A. Bonnez, *Het einde van de sieze,* Biekorf 1956, blz. 46. - A. Vanhuyse, *Verkeer.* Ons Heem 1967, blz. 12-13 in verband met de musea voor voertuigen in België ingericht.

L. Dendooven, *Aantekeningen over de Nieuw- Hazegras- Polder te Knokke.* Tielt-Den Haag 1868, blz. 169-175, het vervoer omstreeks 1900 (= aspekten van het dagelijks leven der Polderhoeven).

Over de hondenkar als speciaal geval: J. De Smet, *De hondenkar in het volksleven.* Biekorf 1967, blz. 35-42, ill. met bijvoegsels aldaar blz. 85, 299, 309.

J. Theuwissen, *De analyse van de landbouwkruiwagen en zijn kaartbeeld.* Volkskunde 1968, blz. 3-23 gemakkelijk te bereiken studie. Vgl. nog: A. Viaene, *De pipegale* (kruiwagen) *in Vlaamse ruimte.* Biekorf 1969, blz. 291-294.

Bemerk nog dat sinds het verschijnen van Theuwissens werk het boek van Th. C. Oudemans, Die holländischen Ackerwagen te Arnhem in 1969 anastatisch werd herdrukt.

Voor de museografie van de landbouwwerktuigen verschijnen in Duitsland uitstekende classificatieontwerpen. Zie vooral: W. Jacobeit, Das bäuerliche Arbeitsgerät. Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde VII, 1960, blz. 109-134; M. Bringmeier en H. Siuts, Geräteforschung in Westfalen, ibid. 1968, blz. 240-258; T. Gebhard, Alte Bäuerliche Geräte. Munchen BLV, 1969, 105 blz. ill. - Vgl. J.M.G. Van Der Poel, Landbouwwerktuigen in de beeldende kunst. Spiegel Historiael II, 1967, blz. 90-100, ill.

H. Stalpaert

Het hof van Schoeringe te Zuienkerke
Bebouwing, paarden en veestand
1446

De rekening van het Sint-Janshospitaal te Brugge geeft in 1446-1447 (f. 77) het volgende overzicht.

Dit is de besaithede nu wesende up tselve hof.

Taerwe	110 ghem.	cruud	40 ghem.
evene	120 ghem.	boonen	32 ghem.
raepsaet	3 ghem. 1/2	vitsen	31 ghem.
gheerste	7 ghem. 1/2	manghelynghe	11 ghem.
aerweten	5 ghem. 1/2		

Dit zyn de cateilen nu wesende up tselve hof.

Peerden	3	stiers	3
volen van 2 jaren	1	calveren	12
volen van 1 jare	2		
merien	16	Zeughen	4
veilken van 3 jaren	4	beers	2
veilken van 2 jaren	2	slachzwynen	40
cachtelen	2	scotelynghen	18
		spenneveerkins	14

Melcoen	54	Scapen	278
vette coen	16	lammerin	109
ossen int vette gars	4	Noch scapen die huutghegheven twee jaren te helte Lamsin Ghevaert pachtere vander Donc	80
veersen van 2 jaren	6		
ossen van 2 jaren	5		
eenwinters	13		

Oude Lisseweegnaars vertellen

I. Moes de Metser

De oude metser Moes Stijns t'halven de zeventig jaar, woont langs 't Dudzeels kalsijtje te Lissewege in een net onderhouden gewezen boerderijtje midden zijn duiven. Hilda Kloef, zijn welbespraakte vrouw, staat ons seffens te woord.

'Ik kan het goed geloven iefvrouw dat gij ons maar moeilijk gevonden hebt, dat is omdat gij naar vrouw Vandepitte gevraagd hebt. Ge moet dat goed verstaan, de oude Lisseweegnaars zijn best gekend met hun bijlap. Mijn vader, Lewie Vandepitte, had de bijlap *Lewie Kloef* als hij in d'herberg 't Apertje woonde, mijn moeder was de Kloefinne en ik hun enige dochter ben Hilda Kloef gebleven. Mijn vint Jozef Stijns gaat wel zelf vertellen hoe hij aan zijn lapnaam gekomen is.'

'Dat kan maar zo simpel zijn, zegt Moes Stijns. Ik kreeg van mijn tante een blauw tokstje gelijk de matrozen met twee lintjes in mijn nekke en gouden letters langs voren. En al de jongens keken verwonderd en gelijk de meester daar toegegaan komt zegt hij lachend: 'Ha! we hebben daar een 'mousse' (die gouden letters) en ik bleef Moes voor heel mijn leven.

Als ik nog boer? Neen ik ben metsenaar van stiel gelijk mijn vader en mijn broers, maar Pier den Duivel heeft hier vroeger geboerd - een boerderijtje van een peerd. Het is onze eigendom geworden en wij hebben het schone hersteld en een beetje verbouwd lijk of ge ziet, ik heb aardappels en groensel genoeg voor eigen gebruik. Maar ge hadt vroeger dat doeningstje moeten zien: de mestput voor de deure en 't wijf, *Mille Kasse,* hele dagen op de strate om haar waren te verkopen, ge moet niet vragen hoe dat 't menaze er uitzag. 't Mens moest bijverdienen om 't menaze rechte t' houden want Pier den Duivel had zijn name niet gestolen, we gaan er liefst over zwijgen. De kinders zijn er al vroeg van onder getrokken naar 't vreemde. Ze zijn hier al overgekomen om 't ouderlijk huis nog een keer te zien en ze waren verstomd dat het zo proper en net is. De kleinzoons zijn grote koppen in Amerika, 'k gelove dat er één gouverneur gaat worden.

Wat dat ik nog doe? Ho! stille zitten kan ik niet, 'k help hier

en daar aan een kraweitje. Ik mets nu aan de *Zokke,* gunter 't laatste huizetje langs de Dudzeelse kalsij, met huizinge en stallinge vijfentwintig meter lang, 't jaar 1872 staat op het dak in blauwe pannen getekend. Ze gaan er een *fermetje* van maken, dat is nu de mode voor een buitenverblijf van stadsmensen.

Dat was vroeger een herberg: de *Zokke* en Tieletje Zokke woonde daar, ik ken haar achternaam niet. Dat is daar al leeg land naar de *Moere* toe. 's Winters kwam de Moere onder water en er groeide daar meest vlotgars, zwijnsoren en kattesteerten. Tieletje had een bilk in de beste brokke van de Moere. Zij had geen pompe (bruin deringsop) en ook geen regenput noch kuip om 't water op te vangen; het water van 't dak liep in de gracht voor de deur en Tieletje schepte daar, zelfs om haar eten gereed te doen.

Ze tapte grote volle pinten van 't halvetje dat in een uitgehaald staantje gelijk een halfmaantje lag, in 't keldertje een trapje diep. Ze tastte in 't donker als de pint vol was. Ze was al twee keers weeuwe en ze hertrouwde voor de derde keer, kwestie van een bestaan t' hebben.

't Was een braaf wijvetje en ze had heel haar leven gezorgd voor haar broer, Stien Zokke, een duts. Maar haar derde vint Monk, een eeuwige pinne, deed hem voeren naar d'Arme nunnetjes, en hij sloeg 't wijvetje omdat zij haar daartegen verzet had. Rond die tijd vermaakte mijn nonkel Schelen Klerk, het dak bij Tieletje en ze zei zo triestig bij maaiere van spreken: Och Schelen zou je gij altemets mijn vint de godsklop niet geven? En mijn peter, een boom van een vint, zei lachend: ‘Toch vandage niet hé Tieletje, w'hebben nog tijd zekers?’ Ik hielp mijn nonkel en 't was dorstig weer, 'k schepte water uit de gracht met mijn kloef en dronk uit de hiel. Seffens kwam 't wijvetje met een spoelkommetje gelopen ‘Hier zie jongen drink liever uit een kommetje.’, zo goedhertig dat ze was.

Tieletje Zokke had haar vaste klanten maar soms zeiden ze toch voor 't lachen: ‘We gaan een keer om een pinte naar *Tieletje Kouse,* maar Zokke is gebleven en latere bewoners werden ook Kamiel en Pol Zokke genoemd.

De Moere liep verder op tot tegen de *Kwikker* en lag meestal vage. 's Zomers zouden kleine boeren, gelijk van Otegem een boertje van een peerd en Van Male met zijn muilezel, wel ze

zouden nog een keer hun beesten op de Moere gejaagd hebben, maar de koeien hadden het toch lastig met al dat snijdend lis, 't was om de muile kapot te doen.

In het achterjaar kwamen daar ook nog spreeuwvangers om hun netten open te leggen en ze zochten de droogste plaatsen op. In alle geval hadden ze hun laarzen aan want de Moere was een bedriegelijke zompe en 't was nog maar halfkaar als ze reeds toekwamen 's nuchtends vroeg, want “de pillen” (lokvogel) moet al wippen om de eerste vlucht spreeuwen aan te trekken.

Al de overkant lag de *Reigerie,* een bilk van Ter Doest voorbij 't Kasteeltje. In die hoge essekruinen en in de achtkante bomen nestelden de reigers. Ze visten paling met de tenen: al trappelen en dansen in d'are, stekten ze in hun lange bek om hun jongen in de hoge nesten te voeieren. Ik heb zo dikwijls de verloren paling geraapt onder de bomen, we stekten ze met de fersette omdat ze uit onze handen gletsten.

Lastig vlaân? Wel neen mens, zegt Hilde zijn vrouw, een klein klopje op de steert, dat is dan geschonden en gevlet en vlaadt veel gemakkelijker. Met een slunstje 't vel afstropen en in de panne braden met afgezoôn smout(1).

Ik heb veel paling moeten bakken en inleggen want vader ging 's nachts gaan peuren in 't Lisseweegs vaartje met de peurkuip aan de stok over de schouder. Maar opgepast voor de visgarde want 't was zonder permie, en daarom diep in 't leeg gars gedoken’.

‘Wijnder gingen liever uit met de palingschare, beweert Moes, ge moet maar in de morre van d'are stekken om de paling boven te halen, als 't lukt kunt ge zelfs twee of drie palingen ineens vaststekken. Dat is alzo een soort van een vork met vier brede tanden met langs weerskanten weerhaken die naar boven in een spie thope komen. 'k Gelove het goed dat gij dat tuig niet kent, de paling kan er wel in, maar niet meer uit door die tanden. De Duits kende dat ook niet toen hij mijn broer bezig zag in 't jaar vijftiene en hij zou het ook eens proberen maar hij stekte in een oever met keien en de palingschaar was gekromd.’

(1) Afgezoden smout: de afgeschepte *zoo* uit de ketel gekookte hesp, spek of zilte.

‘De mensen aten dan veel vis voor de goedkoopte, gaat Hilda voort. In ons gebuurte woonde een Brugse, Schone Roze, die de vismijn kende en moeder en Tiele Marius trokken de zaterdag mee te voet al de binnen, een groot uur ver, met de vispaander aan den arm. De naaste weg liep al de Braambeierhoek, voorbij 't groot hof van boer Feverie waar negen peerden uitgingen, de Dulleweg op, al door Uitkerke naar Blankenberge. Ze kochten een “*hoopje*” bij de geernaarvissers en volgden de “mijne” naarmate ze afsloeg en op 't gepaste moment riep ze luide: Ow! Alzo had moeder een koopje van zeven tot acht kiloos: scharretjes, plaatjes en schelvisjes. Van zelfs was het veel voor één potie maar ze zat daar niet mee verlegen.

Seffens wierden de koptjes afgetrokken en de reste komt mee, schoon wassen en in een emmer met zout pekelen, als een vistje boven komt zijn ze genoeg gepekeld. In een verziep laten uitdruppen om ze met de steert aan 't spit te steken en dan aan een haak laten drogen in de wind. Het is nog niet gelijk waar, te veel zon doet de vis van de graat vallen, en om de vliegen te verjagen stak ze wat peper in de kieuwen en liet een gazet dichtbij ruttelen. Zulke droge vistjes in de patatten meegekookt zijn bijzonder goed en de patatten zijn nog zo smakelijk. We aten soms ook riviervis dat we zeggen, als vader zijn “hilte” gelicht had, maar dat was ook verboden. Er zat daar van soorten in: paling, tinken, bliekjes en baarzetjes.

Als er toen nog gevaren werd op 't *Lisseweegs vaartje?* Van zelfs, verzekert Moes, ik heb het nog geweten, de ketsweg, twee meter breed, liep al de kant van de Paermolen (huizenreeks). Het waren koggetjes met kolen of zinkstukken - arduinblokken - om de slag van de baren te breken aan zee. De stuurman stak met de pertse tegen de oever, of het peerd trok langs de ketsbaan. Ik heb altijd horen vertellen dat de bakstenen voor 't Groot ter Doest en de kerk van Lissewege langs 't vaartje van uit Brugge hier toegevoerd werden. Als jongen heb ik nog twintig schuiten achter elkaar weten varen en wij, kinders, sprongen van de ene boot op de andere, maar met de nieuwe grote vaart was alles voor goed opgeschept.

Ik heb de grote werken niet weten beginnen maar mijn peter Schelen Klerk en zijn broer mijn nonkel Pol hebben daar ook gedolven als dijkedelvers. 't Was al per schup en kortewagen en

de uitgedolven grond werd per baskuleur op rillies uitgekapt. Die opgehoopte grond werd de oever van het zeekaanal[2]. Ze hielden hunder op 't gemak de dijkedelvers zodat de Waalse ploegbaas zei: “iek daar niet zîn, 't ies de vake (wagen) piep... pie..iep, pie..iep, ik daar kom 't ies piepedepiepedepiep”. De grote daghuur was de aantrek vande vaart: ze wonnen minstens dertig centiemen per uur en sommigte verdienden zelfs vijfendertig centiemen, en tien uur daags werken van 's nuchtends te zessenhalf tot de zessen 's avonds, ja maar zeg dat wilde nog wat zeggen. Drie frank daags! zelfs Lisseweegnaars zeiden adju aan 't boerewerk om in de vaart te werken. Maar er waren toch meest vreemde arbeiders die hier aangeland kwamen van 't zuiden en de kanten van Maldegem en zelfs van de frontieren van Frankrijk, sommige hadden zelfs al in de *travoos* gewrocht, en velen kwamen hier aan te voet. Tegen de vreemde arbeiders met wijde panen broeken en een sjerp rond de leen gespannen voor de strafte zeiden wij *sieminoos.* Ze woonden in *kamphuizen,* - getimmerde houten barakken - en sommigte kwamen hier met vrouw en kinders huizenieren, andere trouwden hier een vrouw om te blijven wonen. Nog anderen lagen op lozement op zolder: ze hadden een strozak om te slapen en een nagel aan de balk om de ballesong op te hangen, en 's nuchtends een slok warme kaffie’.

Koffie? vraagt Hilde, zeg liever *frut* van de suikerijpak, koffie was veel te duur, 's noens aten ze op 't werk, warm eten van 't broo'mes, ge verstaat dat hé? uit de stuitezak met een schelletje spek en een kruike van die kaffie. Ze kosten ook soep kopen bij Verdijks wijf die in een kamphuis kookte voor sieminoos. De dutsen die niet wisten waaruut of waarin kosten nog altijd lozement krijgen op de hoogkamer van Pieter Pater, in de Paermolen aan de *Garre*[3].

O de garre dat was wadde! ze had geen ander naam als 't beestestraatje omdat de mensen die daar woonden een beestenaam hadden voor bijlap. De *Akster* woonde bij Lewie Berziel, *Puid* Jaks was boerearbeider, de *Mol* Tanghe een bultje

(2) Zodra het water bovenkwam, werden de drageurs ingezet.
(3) De garre gaat nu toegebouwd worden en de huizetjes zijn afgebroken. - Sieminoos: fra. cheminots.

die 's winters hagevlechter was en met de Kerstdagen sterrezanger met de woepe: een blekken pot met een gedroogde zwijneblaas overspannen, ge trekt het riet op en neer en 't gaat: Woep! woep en de Mol zong: Jezutje was een boertje, hij trok al aan het snoertje!...' En tendend 't straatje huizenierden 't *Zwijn* en *Kobbe* (Kopejans).

Langs weerszijden van de Garre hadt ge een reek huizen langs de ketsweg van 't vaartje waar zij een schep hadden om water te scheppen voor 't huishouden. Wel heel dat gebuurte was *de Paermolen:* al arbeiders die neerstig werkten om aan de kost te geraken en... 't Is stille waar dat 't nooit en waait, want in de grond waren het fraaie mensen'.

'We zouden best voortdoen met de sieminoos zegt Moes: Dondeyne van Ploegsteert is hier getrouwd en Callemink van Armentiers is alhier gebleven met vrouw en kind. 'k Zei al dat er onder de ploegbazen veel Walen waren maar de Lisseweegnaars die een kluite Frans kenden gerochten ook nog aan een postje. De sieminoos leefden hier lijk God in Frankrijk en wisten van kerk noch van kluize, ze dronken aantijden een pinte of dansten op de voois van de trekorgel uit het kamphuis.

De ploegbaas Jansens, een Antwerpenaar, vaarde er best mee. Een Brugse brouwer, meen ik, had hier langs het Dudzeels kalsijtje bij 't opkomen van de vaart twee herbergen laten zetten en de ploegbaas woonde in 't eerste. De sieminoos kosten daar een fles jenever kopen voor negentig centiemen. Maar wie er meest mee geplaagd zat waren de boeren: de daghuur klom van een frank en half tot twee frank daags en veel boerearbeiders lieten het land liggen om drie frank daags op de vaart te verdienen. De boer die huizetjes bij het hof te verpachten had was beter verzekerd, dat was een soort verplichting voor de arbeider. Zij jammerden natuurlijk om al dat schoon vruchtbaar land dat onteigend werd. Je mag dan nog niet vergeten dat heel Lissewege van zuid naar noord tot aan de zee in tweeën getrokken was door de vaart en de mensen van *Strooien dorp* die afgesneên waren van kerk en school moesten overgezet worden met 't bootje en de ponte.'

'Ja 'k weet daar nog goed van, herinnert zich Hilde, de kinders van over de vaart mochten 's winters een uur vroeger uitscheiden, om zekers aan tijden te kunnen overzetten nog voor den donkeren. 't Was nog al met de riemspaan en Fons Volks-

hem kwam de school vermanen als de wind in de vaart grote baren sloeg. En 's zomers werden de koeien in troppeltjes op 't vlot overgezet, 'k zeg je maar dadde, in 't begin was dat een heel slameur, ze moesten het gewend worden'.

'Och 'n mens heeft veel vergeten van die jaren, verzucht Moes, maar ik heb toch weten de grote dam leggen voor dat de koksfabriek gebouwd werd. Van zelfs hebben wij beter onze kant gevolgd waar dat al vroeg de brug lag aan de herberg den Herder. En dan al die vertellementen van mijn peter Schelen Klerk, een vint lijk een boom met een schone baard gelijk een missie pater. 's Winters was hij zwijneslachter, boomveller en dijkedelver, maar in 't seizoen was hij knecht bij Kerschaver - de Witte baard - die daar in dat groot battement op 't dorp woonde. Een soorte van een hereboer die een fateur hield met koperen lanteerns en schone peerden in de bilk had lopen; nevens zijn hennen hield hij ook nog kalkoenen en een koppel pauwen en de pauw schoot hem van tijd tot tijd tot op de veurst van de kerke. Dat was eigenlijk het huis van zijn nonkel Franklin die een kantoor openhield en heel 't Noorden moest daar komen betalen en veel van zijn land lag langs de Dudzeelse kalsij.

Kerschaver die alles geerfd heeft speelde briekebakker op eigen erve en goed, de ene steenoven na de andere werd uitgebakken, en met het opkomen van de vaart liet hij huizetjes bouwen langs de kalsij en ik heb ze weten zetten, want de Schelen hielp metsen. Als zij een meter of twee diep waren om een pomp te steken, moesten ze kappen met kapmes en bijle in die verrotte bomen van d'overstroming van vroeger jaren, neen de ringen kosten niet zakken. En meer dan drie meter dieper was het geen avanse; al slecht bruin water, derringsap dat stinkt gelijk de peste, en alleen gebruikt om te schuren. Voor het eten gingen ze naar 't *schep* aan 't Lisseweegs vaartje, schoon, klaar, zuiver lopend water, en de meeste huizen hadden een grote regenput of een kuip staan om op te vangen onder de goot.

Als ik de oude huisjes weet staan? Dat is niet moeilijk, kijk gunter verre al de overkant stond 't *Kasteeltje* dat we zeggen, een klein boerderijtje waar dat Siestje Vanecke herberg hield en met Zokkekermis dansten ze daar in 't ovekot. Een arsetikt

heeft 't doeningstje opgekuist en verbouwd naar zijn goeste. Al deze kant staan nog de stenen pilaren van de ingang van Vliegens hofstee die bijkans heel in de vaart gekomen is. Van de herberg de Zokke heb ik al verteld.

Daar ziet ge nog een verbouwde doeninge waar dat de schilder Saedeleer gewoond heeft, ik was nog een klein jongetje als hij kinderkermesse hield als afscheid, we kregen elk een speeldingstje en een koeke. Nadien is Kerkvoorde gekomen, een zeekapitein van Duinkerke, hij was kapitein op de boot te Zeebrugge, zijn vier zoons gingen bij ons naar school en we zeiden “de Walen”. Maar ge zoudt nog verstomd staan, zij spraken zijnder goed verstaanbaar vlaams.

De vier werkmanshuizetjes er nevens zijn nu de garazen van de man van de Barkadjak dansieng te Zeebrugge. 'k Heb daar nog Krevieks weten wonen, die zwart zat van 't romaties en hij sprong op krikken, van zinkstukken te leggen aan zee om de slag van 't water tegen te houden.’

‘Ge moet ons huis niet vernoemen, onderbreekt Hilde, iefvrouw weet al dat Pier den Duivel met Mille Kasse daar huizenierde en daar die ander huizetjes van dweersten, de *Grote garre* dat we zeggen, dat is toch de brouwerij geweest vna Callewaert van Damme?

‘Juiste, knikt Moes, mijn broere Lenard heeft in 't jaar 1927 heel 't boeltje gekocht voor 27.000 frank en er die huizetjes van gemaakt en scheidingsmuurtjes gebouwd in de grote kelder die onder al de woningen loopt. Verder het dorp op waren het leeg huizetjes die ze later opgetrokken hebben tot een stagie en half. 'k Weet genoeg wie daar gewoond heeft: in een groter huis woonde bakker Kerschaver en in die twee kleintjes naast het dorp hadt ge mijn peter, Schelen Klerk, en er nevens Schone Roze die getrouwd was met Jan den heiligengeest.’

‘'k Ga ik wel voort opsommen, haast Hilde zich; in de draai hier in de winkel van mijn dochter was het vroeger de herberg van Moes zijn tante. Als mijn ouders het gekocht hadden zijn wij uit de herberg 't Apertje naar hier verhuisd. Onze gebuur Free Nerynck de bulte die met *Snelle Tiele,* een Damse, getrouwd was hield een spekkewinkeltje, ze kwamen van het toevluchtshuis, de hoogkamer van Pieter Pater in de Paermolen.

Hoe dat zij aan haar naam kwam? Wel ze ging om brood in 't dorp bij Fons Bakkers en zei: 't Dunkt mij dat er hier te Lissewege zoveel lelijke mensen lopen, en seffens was ze gelapnaamd *Snelle Tiele.* Zij zelve was al meer dan drie maand getrouwd en ze had nog haar vint niet goed bekeken: ‘Maar mens toch! zei ze op zekeren dag, ik wist niet dat Free een

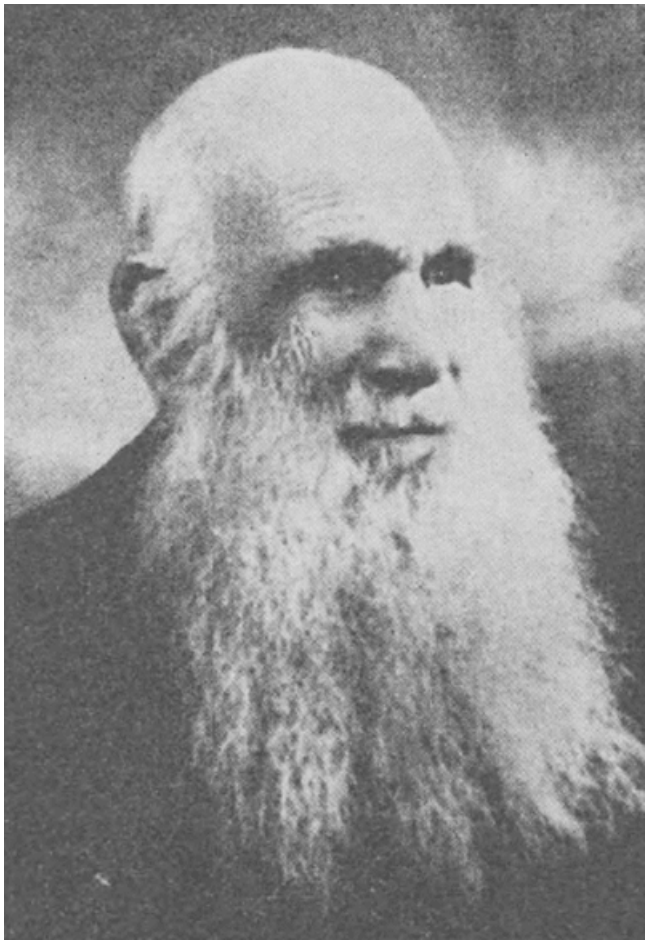

Schelen Klerk, nonkel van Moes Stijns, de verteller.

bulte had, dat komt omdat ik hem zo geern zag’. De kinders kwamen daar 's zondags naa rtoe voor spekken. ‘Leg maar uw sentje in de tasse, zei Tiele, maar de doortrapte dopten wel in de tasse en hielden de sens tussen de vingers’.

‘De doeninge van de Witte Baard, Kerschaver, was gekend als 't voornaamste huis van 't dorp, beweert Moes en bovendien wisten wij allemaal dat hij de rijkste ribberol was. Op zijn

hof had hij een duivekete waarin minstens veertig kotjes gemetst waren. Hoe ik dat weet? Wel doodeenvoudig omdat wij het jaarlijks in de zomer binst de grote schommeling moesten witten. En zindelijk dat ze waren! Wij waren ook gelast met de dakingen van huis en stalling: alles wierd nagezien en gekuist met de zachte borstel en dan heel sekeur, juiste gemeten 25 centimeters lang, schone witte kalkstreeptjes trekken tussen de veurten. Allee heel de daking lag daar te blinken in de zon nevens die hoge kerktoren; 't was schoon om zien. Marietje de dochter was geen duts op de duivekete, ze smeet alles buiten en zei: “Ze moeten maar herleggen”! En doet het maar schoon in order kommandeerde ze, de duiven moeten maar wachten tot t'avond, ze vinden eten genoeg op en rond het hof. Gelukkig waren het geen prijsduiven, ze hielden ze voor de kweek, om duivejongen te eten, en wij witten een hele dag aan die hoge duivekete’.

Weet ge wie een fijne duivemelker was? onze schoolmeester Retsieng die ook in 't dorp woonde. Ik en mijn broer moesten als jongens zijn duivekot witten, de meester speelde schrikkelijk goed zowel op grote drachten boven Parijs - gelijk Orleans en Tours - als op kleiner vluchten deze kant Parijs, Arras en Amiens. En hij vertelde ons: ‘gij moet uw duiven kennen met al hun gaven en fouten, dat is gelijk met de jongens op school: een dwaze duif kunt ge niet slim leren.

Dat was nog niet alles in die tijd, er waren nog geen konstateurs en daarom had een fijne duivemelker zijn loopjongen die om ter zeerst op zijn zokken kwam gekoerst naar de ‘kooi’ om de ring in t'hoogste kotje te steken. Die kooi met de genummerde kotjes stond op straat bij 't duivenlokaal van Alexander. Vader heeft nog gelopen voor Lewie Schreurs - de broer van de schaapboer - en vader, licht, kleine en habiel sprong over de balie en ging voor niets uit de weg en Schreurs speelde de eerste prijs. 't Was alzo dat een loopjongen in zijn vlucht een wijf aan 't schep van de Paermolen omver liep, ze lag daar te spertelen met de emmer water over haar rok en vloeken mens! 't ketterde en kraakte langs d'heule: ‘mieljaardedjuusche!... snotter... je duive moest gerokken liggen!’

‘Maar houd op! vermaant Hilde, gij waart toch begonnen met de riberollen? - Ho lijk van dadde zegt Moes, iedereen

weet toch dat er hier in vroeger jaren strijd was en Kerschaver stond aan 't hoofd van de riberollen en de grote boeren helden ook al die kant. Zijn vrouwe Steefnie, inbrave en pastorsgezind, bekeef dikwijls de knecht Lewie Biel: ‘Maar Lewie toch! alzo lelijk vloeken, weet je niet dat ze 't hierboven horen’. Biel, een brute ruzeluut was doof aan die ore en hij durfde zelfs zijn baas uitdagen. Naar gewoonte deed Kerschaver de toer van zijn staminees en gaf een rondetje ten beste en zegt Biel zijn knecht ineens: ‘Baas 't is geweten, gij zijt de rijkste van de prochie en toch gij durft niet wat ik doe, je laatste kluit verteren’. En daarop haalde hij de laatste kluit uit zijn veste: ‘Geef nog een pinte! bestelde hij. - Wel wat zegt gij ervan?’ De baas knikte, zweeg en trok stilletjes weg.

Vroeger was molenaar Bessier van de *Witte molen* - hij staat er nog - riberolle burgemeester geweest en hij was afgezet door boer Maenhout die wel vijfentwintig jaar katolieke burgemeester bleef en meer. Niettemin de strijd bleef voortduren tussen de twee partijen en de twee molens waren er ook mee gemoeid. De katolieken gingen malen bij Pier Smid op de grijsde molen die klerikaal gezind was en dat pijnde een beetje molenaar Demong van de Witte molen bij zoverre dat hij op de wijte van zijn ketswagen schreef: ‘De mensen zijn veranderlijk lijk 't weder’.

Er waren ook twee schietpersen en ze stonden geen honderd meter verscheên zodat de schutters, soms een beetje verblijd en aangeschoten, gemakkelijk in woorden gerochten. 'k Wete nog goed dat zij een keer sire geschoten hadden op de katolieke perse en 't muziek deed een toerneetje in 't dorp en trok tewege over d'houten Warandebrugge om Poete Vervenne ook wat te jeunen, en daar zie! Kra-ak! d'houten brugge zakte in en 't muziek lag in 't vaartje te spertelen en... 't liedje ‘*van de brug in 't water gevallen*’ werd dikwijls opgehaald.

Als ik nog nieuwe huizen gebouwd heb? met vader ja w': hij heeft de huizetjes van Pietje Broms in 't Nieuw dorp gebouwd en hij wierd te dien tijde nog in goudstukjes afbetaald: een eerste betaling als wij aan de eerste roostering waren, de tweede keer als we onder dak zaten en de derde keer wierd alles vereffend toen alles opgekuist was. Voor boer Vanden Berghe hebben we op 't Groot ter Doest ook nog gewerkt, wij

moesten eens een sieteern delven en op een kleine twee meter diep kwamen we op arduinen zerkstenen gelijk in de kerk, zo dat is allszins oud patersgoed van vroeger eeuwen. In de korte dreve kwamen wij op ‘kornootjes’ (?) alzo gangstjes 25 centimeter breed en al in moefen van 30 op 16 centimeter. Wij moesten ze naar de kerk voeren van pastor Munte (Pitte) om de nodige herstellingen te doen na de eerste oorlog.

Zo gelijk gij ziet, wij hebben een beetje overal gemetst, heel Lissewege door, 'k ben in de metserstiel opgekweekt en 'k zou metser willen blijven zolang mijn benen mij willen dragen.

M. Cafmeyer

Willem van Rubroek in Tartarije
Eerste Nederlandse vertaling van zijn reisverhaal
1705

Door W.S. wordt gevraagd (Biekorf 1970, 255) naar een volledige Nederlandse vertaling van het latijnse reisverhaal van Willem van Rubroek. Deze minderbroeder uit Vlaanderen (Rubroek ligt bij Sint-Omaars) reisde in 1253 naar Tartarije als gezant van koning Lodewijk van Frankrijk. - Een moderne vertaling ken ik niet, wel verscheen er in 1705 te Leiden een volledige Nederlandse vertaling *uit het Engels*. Deze bijzonderheid vraagt enige toelichting.

Het latijnse reisverhaal van R. werd eerst in 1839 uit de handschriften bovengehaald en volledig gepubliceerd. Deze editie, bewerkt op de handschriften van Cambridge, werd ondernomen op initiatief en voor rekening van de Franse regering, en uitgevoerd in samenwerking door Francisque Michel en Thomas Wright. In 1929 bezorgde A. van den Wyngaert een nieuwe kritische uitgave van de latijnse tekst in *Sinica Franciscana I.* Tot zover de oorspronkelijke latijnse tekst, die dus eerst sedert 1839 volledig voor moderne vertaling bereikbaar werd.

Rubroeks verhaal was ondertussen niet onbekend gebleven in Engeland waar vier van de zes bekende handschriften voorhanden waren. De Engelse geleerde Richard Hakluyt heeft in deel I (1598-1600) van zijn beroemde verzameling Reizen en Ontdekkingen een deel van de latijnse tekst en een engelse vertaling van Rubroeks reisverhaal opgenomen. Zijn voortzetter Samuel Purchas opent deel III van zijn Pilgrims-collectie (1625) met dezelfde engelse versie. Weldra volgde de franse vertaling door Pierre Bergeron in dezes *Relation des Voyages en Tartarie* (Parijs 1643).

Wanneer de Leidse uitgever Pieter vander Aa in 1705 start met een verzamelwerk over de Grote Reizen, plaatst hij op de kop van deel I de reizen naar Tartarije door de minderbroeders Jean Duplan Carpin (1246) en Willem Rubroek (1253).

Hier volgt nu de titel van de editie van 1705.

Aanmerklyke Reys, gedaan door Willem de Rubruquis, voor Ambassadeur van den Koning Lodewyk de IXe afgesonden na d'Oostersche Gedeelten der Weereld, insonderheyd na Tartarijen en China, in 't Jaar onses Heeren 1253. Vervattende veelerley sonderlinge saken, en voorgekomene gevallen. Door den Afgesant selfs beschreven: Verciert met schoone kopere Platen, en volkomene Registers. *Nu aldereerst uyt het Engelsch vertaald.* - Te Leyden, By Pieter Van der Aa, Boekverkoper, 1706. Met Privilegie.

Het werk, gedrukt in gotische en romeinse letter, klein 8°, omvat 6 + 184 pp. (171-184 = Register). Met vier platen (taferelen) en een uitslaande kaart. - Het vormt een tweede stuk in deel I van de ‘Naaukeurige Versameling der Gedenk-Waardigste Reysen naar Oost en West-Indiën, Mitsgaders andere Gewesten gedaan, sedert de Jaaren 1246. tot op desen tijd’. De titel van dit deel I is gedateerd 1707.

De naam van de vertaler wordt niet vermeld.

In het ‘Voor-Berigt aan den Leser’ spreekt Pieter vander Aa als volgt zijn bewondering uit voor het werk van Rubroek. ‘Het jaar 1253 pronkt met de Doorlugtige Reys-Togt van Willem de Rubruquis, na de Oosterse gewesten der Wereld (op uytdrukkelijk bevel des konings van Vrankrijk Lodewijk de IXe. toegenaamd den Heylig) gewisselijk een man, wiens schrandere naauwkeurigheyd, ons ten vollen overtuygt, dat hij in die eenvoudige en onweetende Eeuw, onder het gemeene gros der Kloosterlingen uytgeblonken heeft als de Son onder het mindere gesternte. Dit is buyten tegenspreeken waaragtig, en alle kenders sullen 't ook toestemmen, dat sijne beschrijving tot een heldere Fakkel diend, waar door de duysterheyd van Marcus Paulus Venetus [Marcus Polo], grootelijks kan verligt worden’.

Een nota van de anonieme vertaler zegt: ‘De voorseide Voyagien zijn verbetert uyt het egte Exemplaar na 't handschrift voortgebragt dat in de Boekery van de Koning van Vrankrijk berust’. Hieruit blijkt dat de vertaler de Franse vertaling van Bergeron heeft ingezien die zich op dit koninklijk handschrift beroept. Ook de citaten uit Vincent de Beauvais en Guillaume de Nangis heeft hij uit Bergeron overgenomen.

De vier taferelen van de koperplaten zijn:

1. een zicht op de reusachtige bespannen huiswagens van de Tartaren;
2. Rubroek in de Tentenstad, geknield voor Baatu;
3. Het paleis van Mangu-Chan te Karakoroem;
4. De jaarlijkse wijding van de merries door de Tartaarse priesters.

Zowel de kaart (148 × 220 mm) als de platen (128 × 175 mm) zijn nieuw gegraveerd.

A.V.

De banier van de Brugse Sint-Lazarusgilde

De Bibliothèque Nationale te Parijs bewaart in het Cabinet des Estampes, een geschilderde banier van Brugse herkomst. Dit stuk (ca. 135 × 105 cm) op lijnwaad geschilderd werd reeds in 1850 gereproduceerd door Paul Lacroix, en opnieuw in 1873 door dezelfde. Uit deze laatste Firmin Didot-editie werd de prent overgenomen in mei 1874 in Rond den Heerd (IX 205) met een kommentaar van A. Duclos.

Het stuk moet in de periode 1800-1830 in Parijs zijn terechtgekomen. Uit een Brugse veiling (Deys 1829?) misschien of door bemiddeling van de Bruggeling Joseph van Praet die alsdan konservator was van de Parijse Biblioteek...

Men weet dat de stedelijke (bevoorrechte) melaatsen, getrouw aan de korporatieve geest van hun tijd, zich in gilde en konfrerie hebben georganiseerd. Althans in sommige steden. Voor Brugge is echter daarvoor geen ander dokument voorhanden dan deze banier, die toch zekere vraagtekens oproept.

Lazarus (de melaatste uit de parabel, Luk. 16,19-22, die in de middeleeuwen voor een historische persoon doorging; niet de historische Lazarus van Bethanië) was wel leprozenpatroon in Frankrijk, sporadisch ook in Holland en Brabant. In Oud-Vlaanderen is hij geen patroon van leprozerieën hoewel hij er wel zijn naam aan de ziekte gaf: ‘ziecte van sente Lazarus (1519), lazarusziekten, ziekte van Lazarre, hooghe ziecken ende lazaren, de lazarussen’, en vooral in bnw. *lasersche.*

Op de banier heeft Lazarus een aureool zoals Maria; hij draagt het middeleeuwse leprozenkleed en de kenmerkende klep van de melaatse (klep die in de randversiering herhaald wordt). Maria-Magdalena, de feitelijke patrones van de Brugse leprozerie, alias De Madelene, verschijnt niet op de banier.

De vier tafereeltjes vertonen de tegenstelling tussen de bedelende Lazarus en de fuivende rijke op aarde (boven links en rechts), terwijl onderaan een engel op Lazarus en een duivel op de stervende rijke neerstrijkt. Beneden knielen een broeder en een zuster van de leprozerie, mogelijk de schenkers van de banier? Onder het centraal paneel staat de datum 1502.

De randversiering vertoont een anomalie. Zowel de vier evangelie-symbolen in de hoeken als de vier wapenschilden in de randen zijn in spiegelbeeld weergegeven. Dit geldt zowel voor het wapen van koning Filips de Schone (boven) en van de heer van Gruuthuse (onder) als voor de wapens van Vlaanderen (rechts) en Brugge (links).

Over deze banier handelt A. Maertens, Onze Lieve Vrouw van de Potterie, p. 258-260 (Brugge 1937). - De belangrijke notitie van M. Aubert, La bannière des lépreux du Cabinet des Estampes, in Mélanges Jules Guiffrey (Parijs 1916) hebben we totnutoe niet kunnen bereiken.

A.V.

De Brugse Leprozenbanier uit 1502 in het Cabinet des Estampes, Parijs.

De uitvaart van ‘de grote voyagier’ ridder Joos van Ghistele Axel 24 september 1516

Op 21 september 1516 was ridder Joos van Ghistele overleden op zijn kasteel van der Moere te Zuiddorpe bij Axel in Vlaanderen. Hij stierf op een aposteldag (Sint Mattheus) zijnde een zondag, en de volgende woensdag werd hij naar Axel overgebracht voor een plechtige uitvaart in de parochiekerk. Hij was immers heer van Axel en, als zodanig, begever van de parochiale St.-Pieterskerk.

Het lichaam werd van Zuiddorpe naar Axel overgevoerd te water, op de Blide, de rivier waardoor de stad met de Westerschelde verbonden was. Op de schuit was de lijkbaar omgeven door een erewacht van 24 man, in rouwgewaad en dragende brandende toortsen. Te Axel werd de schuit opgewacht door de parochiale geestelijkheid, de stedelijke wethouders en de schouten van de omliggende rechtsgebieden. Joos van Ghistele was immers heer van Maelstede, Moere, Axel en Hulst, en erfschout van de Vier Ambachten. Als zodanig was hij ook in het bezit van het patronaat van de kerken te Hontenisse, Ossenesse, Beoostenblij, Zaamslag en Zuiddorpe.

Jacob de Hont, kapelaan te Axel en ooggetuige van de plechtigheid heeft daarover de volgende notitie in zijn dagboek ingeschreven.[1]

‘Int jaer xvc. xvj, voor Bamesse, op sente Matheeus dach, op eenen Zondach, so overleet deser weerelt Mer Joos van Ghistele, ruddere, heere ende collateur van Axele, op zijn casteel ende huus *van der Moere ter Hole,* ende s' Woensdachs daerna was zijn lichaem eerlick ghebrocht te watere met eender scuyte ende met 24. tortsen ende raucleeren tot Axele, an Stadboom, daer de processie van der kercke van Axele ende de scepenen van der stede met 6. tortsen, die se deden draghen metten zautmeters, hem verbeidende waren.

Ende was ghedreghen van daer tot omme de kerken van Axele, ende dat van zijnen scoutaten, te wetene:
Joos de Windt, van Axele ende Axel-Ambacht;
Bauwen Taeyaert, van Bewestenblije;
Pauwel Danssoms, van Boostenblije ende van der Moere;
Maerten Minnaert, van Hulst;

(1) Middelnederlandse gedichten en fragmenten, ed. N. de Pauw, II (Gent 1914; uitgave KV Academie), blz. 408-409.

Adriaen van Lamsweerde, scout van Lamsweerde;
Willem de Velare, van Eynsdyck, Hontenisse ende Ossenisse, ende zijnen meyer van Kieldrecht'.[2]

Joos van Ghistele werd, na de uitvaart in Axel, teruggevoerd naar Zuiddorpe waar hij begraven werd in de parochiekerk, evenals vele van zijn familieleden. In een handschrift van de reis van de grote Voyagier noteert kanunnik de Grave van Gent dat hij in 1775 in het nog bestaande gedeelte van de kerk van Zuiddorpe een steen vond met opschrift: 'Hier licht begraeven M'her Joos van Ghistel, heere van Axele, die den eersten bouckey in het land bracht, toen hy kwam van het Heilig land. Hij stierf den...' Het overige was onleesbaar. Bij het slopen van de kerk van Zuiddorpe in 1817 vond men vele grafkelders, waarvan sommige van binnen beschilderd waren[3]

Joos van Ghistele verschijnt als *ridder* in oorkonden van 1508-1510 (en denkelijk ook vroeger). Een stuk van 1508 luidt: 'Joos van Ghistele, ruddere, man van voochdien over myn vrouwe van Huele [zijn dochter Elisabeth die alsdan weduwe was van Dieric van der Gracht, heer van Heule], heur ontfanghere, houdt drie leenen van mynen gheduchten Heere gheleghen in Hulst en Hulster Ambacht, deene wesende schouteedom van Hulst metsgaeders den steene, ende voort... schouteedom van Hontenisse, van Ossenisse, van Heynsdyck, van sheer Pauwelspolder'.

Joos van Ghistele wordt ook ridder genoemd in een privilegebrief van 13 sept. 1510 waardoor hij officieel wordt gelast met het toezicht van de dijken en de dijkwerken in de Vier Ambachten.[4]

De faam van ridder Joos van Ghistele als Grote Voyagier (zijn reis ligt in de jaren 1481-1485) is eerst ontstaan een hele tijd na zijn dood, toen een verhaal van die reis in 1557 te Gent werd uitgegeven.

A. Viaene

(2) De Blije, Blide, alias ''s Heren watergang vander moere toter zee', was het oude havenkanaal van Axel. Zij kwam uit het moeras, te midden de woeste landen gelegen die zich toen uitstrekten ten zuiden van het tegenwoordige Koewacht. Door de nog bestaande Moerspuipolders liep zij voorbij Zuiddorpe, Drie Schouwen en beoosten Axel naar de Honte. (Zeeland door de eeuwen heen, ed. van Empel-Pieters, I 149).

(3) J. Fruytier in NNBW VI (1924) 581-583. - A. De Mul, De graftomben der van Ghisteles te Zuiddorpe, in Jaarboek Vier Ambachten 1931, 77-87. - Annales Soc. d'Emulation (Brugge) 62, 1912, 202-203). - Zie ook onze mededeling in Biekorf 1970, 117-118. -

(4) AR Brussel. Rekenkamer nr. 45621.

Mengelmaren

Simon Stevin en Michiel van Damme in de geschiedenis van de boekhouding

Simon Stevin (1548-1620), die zich steeds 'Bruggelinck' bleef noemen ook nadat hij zijn geboortestad voor Antwerpen en Leiden had verlaten, heeft als wiskundige ook naam gemaakt op het gebied van de boekhouding. Als leermeester van prins Maurits ontwierp hij een studie die in 1607 te Leiden werd uitgegeven onder de titel: *Vorstelicke Bouckhouding op de Italiaensche wyse in domeine en finance extraordinaire...* Van dit werk verscheen reeds in 1608, eveneens te Leiden, een franse vertaling (Livre de compte du prince à la manière d'Italie). In de evolutie van de boekhouding als wetenschap staat Stevin op een eminente plaats. Hij is ook de eerste die een schets van de geschiedenis van de boekhouding heeft ontworpen.

Een exemplaar van de *Vorstelicke Bouckhouding* en van de franse vertaling lag in een vitrine in de Koninklijke Biblintheek te Brussel als nr. 21 van de tentoonstelling '*De Comptabiliteit door de eeuwen heen*'. (Oktober 1970). Aan Simon Stevins boekwerk wijdt Ernest Stevelinck, de promotor van deze leerrijke tentoonstelling, een uitvoerige notitie met bibliografie en twee afbeeldingen (titelpaginae).

Op het partikulier gebied van de boekhouding krijgt Simon Stevin onder nr. 51 van de Catalogus het gezelschap van een wat jongere stadsgenoot met name Michiel van Damme die, gelijktijdig met hem, in 1606 een merkwaardig werk over dit vak publiceerde.

Michiel van Damme, een koopmanszoon uit Brugge, volgde eerst (zoals Stevin) de weg naar Antwerpen maar richtte zich daarop naar het Zuiden. Hij vestigde zich in de Normandische hoofd- en koopstad Rouen en werd er Frans staatsburger. Toch vermeldt hij bij zijn naam in de titel van het werk dat hij is 'Natif de la ville de Bruges, au conté de Flandres'. Het werk heeft een ellenlange titel; ingekort luidt het: '*Manière la plus industrieuse, suptille et briefve... à tenir livres, de casse, de comptes ou de raison...*' Van Damme heeft zijn werk opgebouwd uit de kennis van de bestaande literatuur en uit de praktijk van de handel. Het blijft historisch belangrijk daar het vele details geeft over de toenmalige koophandel en over de manier waarop transacties in de boekhouding werden opgenomen.

De Catalogus (248 blz. 58 ill.) beschrijft ook de aanvullende vitrines o.m. de selectie rekeningen, koopmansboeken en registerbanden, waaronder de befaamde boeken (1366-1370) van de Brugse geldwisselaars Collard van Marke en Willem Ruweel, alsook een drietal merkwaardige banden uit het Brugse stadsarchief. Tien nummers verzekeren een presentie aan de rekenmiddelen en rekenwijzen. Dit kapittel bood een (verzuimde) gelegenheid voor didaktische presentatie: de opstelling van een oude (of gereconstrueerde) telof werptafel, een eigenlijk *comptoir,* zou de statische museumsfeer doorbreken en de bezoeker direct betrekken in de oude rekenwijze.

A.V.

Bibliotheek van de Vlaamse notaris in 1787

De gebroeders Gimblet, boekhandelaars op de Koornmarkt te Gent, hadden in 1787 een tamelijk grote voorraad van ‘Rechtsgeleerde en Praktyk-Boeken’. Voor de notarissen en kandidaat-notarissen schijnt hun winkel bijzonder goed voorzien te zijn. Dit moge blijken uit de volgende werken in ‘nieuwe boekhandel’ tegen vaste prijzen aangeboden.

Boeken voor het notariaat

De volmaekte Wetenschap der Notarissen, of het middel om in alles als een bequaemen Notaris te worden, etc. 2 d. 12 gr.

Redeneerende Pratyk over 't oeffenen van het Notaris Ampt, vervattende eene menigte van verscheyde Ontwerpen, ofte beknopte Formulieren, etc. 2 deelen in-4, 7 gulden.

Academie der jonge Practizyns..., 6 gulden.

Notaris Belgicus, of Ampt der Notarissen, Brussel, 42 stuyvers.

Notaris Belgicus, of Practyk der Notarissen, Gend, 28 stuyvers.

Oeffeninge der Notarissen, geopent voor alle Leerlingen, die begeerig zyn om hun in de selve Konst te oeffenen, 49 stuyvers.

Nieuwe Oeffen-School der Notarissen, of de Notariale Practyk in haer grond-regelen en exercitien, 42 stuyvers.

Inleydinge tot het Notaris Ampt, waer by gevoegd is eenige Acten van Procederen, etc... 1782, 21 stuyvers.

Voorbeelden van veel Voorkomende en andere Notariale Acten, etc... 1781. Tweede stuk, 28 stuyvers.

Papegay, of Formulier-Boek, 2 deelen, 6 gulden 18 stuyvers.

(Over deze Papegay, zie Biekorf 1967, 245).

Voorbeelden van 108 voorkomende Notariale Acten, 24 stuyvers.

Redeneerende Vertoogen over 't Notaris Ampt, behelsende eene nette Verklaringe van desselfs Gronden, omtrent velerley gevallen in de Practyke, door A. Lybreghts, 2 deelen, 6 gulden.

Tractaet van Testamenten, Codicillen, Legaten en andere Acten van den uyttersten wille, 49 stuyvers.

Verhandeling over het Houwelyk, door J. Burlamaqui, 14 stuyvers.

Nederlandsche Practyke van Oeffeninge der Notarissen, en andere gemeene Schryf- en Recht-Voorderaers, etc... door S. van Leeuwen, 2 deelen, 3 gulden 3 stuyvers.

In de lijst staan ook ‘De generale Costumen van Vlaenderen, met de Noten van vanden Haene’, folio; een prijs wordt echter bij dit werk niet opgegeven.

C.B.

Godelieve van Gistel 1070-1970

De iconografische tentoonstelling ingericht door het Comité van het IXe Eeuwfeest van de H. Godelieve in de O.L. Vrouwkerk te Gistel (1-26 aug.) heeft er niet minder dan 123 nummers samengebracht. Talrijke bezoekers hebben de keurige geïllustreerde *Catalogus* (102 blzn.; 30 buitentekstplaten) naar huis medegenomen als een blijvend dokument van dat kortstondige Godelieve-museum

waar zoveel gevarieerde uit- en afbeeldingen smaakvol en kunstzinnig waren tentoongesteld. Aan de iconografie van de heilige wijdt Zr. Hildegardis M. Madou belangrijke bladzijden, haar historische inleiding biedt een helder overzicht van de wisselwerking tussen hagiografische literatuur en iconografische expressie. Na een Gertrudisstudie in Europese ruimte moet de auteur wel de nadruk leggen op de geografische beperking van de Godelieveverering.

Een kleine aanvulling betr. het wonderbaar naaisel als attribuut. Een gekleurd neogotiek santje van ca. 1870, te Brugge uitgegeven door de litograaf Aug. Ancot, stelt de heilige voor rechtstaande, de haren loshangend over een brede rode mantel die in de opening een hermelijnen keurs laat zien. Langs de hals wappert een wit lint. De heilige houdt op haar gestrekte handen een gouden staaf waarover een hemd zonder naad hangt. Onderaan zegt de (franse) tekst dat dit 'linge sans couture' bewaard wordt 'au Prieuré de Ghistelles'. Het prentje is type Baron Bethune, er komt echter geen H. Godelieve voor in de catalogus (Helbig) van de door Bethune getekende santjes.

Nummer 36 van de Catalogus bestendigt een bibliografische verwarring die ditmaal diende opgedoekt worden. Het ongedateerde Godelieveboek (blauwboek-schoolboek) staande op de naam van de Antwerpse drukker Martinus Verdussen wordt er nog weer als een druk van 1639 voorgesteld. Men weet dat de Verdussens gedurende twee eeuwen te Antwerpen hebben gedrukt, en Martinus, zoon van Hieronymus V Verdussen, heeft er gewerkt in de periode 1720-1761. Naar zijn adres moet het Godelieveboek (nr. 36) dateren uit Ca. 1738-1760. De (misleidende) datum 1639 is deze van de approbatie, die overigens nog in de edities van 1815 en later wordt herhaald. De tipografie van het exemplaar nr. 36 wijst daarenboven onmisbaar naar de 18e eeuw. De tentoonstelling heeft ten slotte bevestigd dat een exemplaar van het Godelieveboek van vóór 1700 nog moet gevonden worden. Een zeldzaamheid die eens te meer getuigt dat het boekje er een geweest is 'van grote slijtage' in de school en 'rond den heerd'.

A.V.

Kunstschilder Mergaert

In de vraag van B.J. in Biekorf 1970, 64, betreffende het portret van Mgr. de Haerne staat een onjuistheid. Kunstschilder Désiré Mergaert werd geboren (te Kortemark) op 21 aug. 1829 (en niet 1865).

Een familielid van de schilder (Mej. Lucie Mergaert, kunstschilderes te Staden; Désiré Mergaert was haar vaders nonkel) kon ook op de door B.J. gestelde vraag niet antwoorden.

M. Debaere

Drukpers op praalwagen

In de grote historische stoet te Gent in augustus 1849 was een van de suksesnummers de praalwagen van de boekdrukkunst. De zonen De Busscher hadden dit initiatief genomen: het was een ‘handelende’ wagen met drukkersgasten in historisch kostuum die vlaamse gedichten en liederen vers vanuit hun draaiende pers on-

der het volk uitwierpen. De gedrukte blaadjes hadden al de kleuren van de regenboog. De teksten waren getekend Van Duyse, De Baets, Geiregat, Rogghé, Van Dousselaere, Rens. (Biekorf 1962, 39).

De Gentse wagen was niet de eerste editie van het onderwerp. Zes maanden tevoren, op 25 februari 1849 zijnde grote Vastenavond, had de maatschappij *De Zilveren Panne* te Wetteren een karnavalstoet ingericht met als hoofdtema de miljoenenerfenis van Ridder Dhondt en Barones van Male (Biekorf 1959, 365). Op een van de wagens stond de drukpers van drukker A. van Cuyck en blaadjes met een spotlied op die affaire vlogen van de pers naar het volk uit. (J. Broeckaert, Gedenkschriften Dendermonde 2. XV, 1910, 17). Rouwlied en Triomflied van al de Erfgenamen van de Zilveren Panne kenden allebei een grote verspreiding in de quarto-druk van Van Cuyck. (De Potter, Vl. Bibliographic 373-374).

E.N.

Grafschrift van Jacob Besage te Oostende

Aansluitend bij de vraag in Biekorf 1970, 128.

Is het Mattheus Rombaut van Duinkerke of Jacob Besage van Oostende die de vlootvoogd Piet Heyn op de hoogte van Duinkerke in 1629 getroffen en gedood heeft? Die kwestie kan ik niet ophelderen. Wel mag hier worden gewezen op het grafschrift van Besage in de (oude) parochiekerk van Oostende.

Het grafschrift werd door J.F. Foppens ca. 1730 opgetekend in zijn grote verzameling die nu berust in de Kon. Bibliotheek te Brussel, hss. Goethals; nr. 1525, t. VII. In zijn Ostendiana, deel III 326-327 (Oostende 1907) heeft R. Beaucourt de Noortvelde die tekst gepubliceerd.

Besage lag begraven in de St.-Rochuskapel onder een blauwstenen zerk. Bovenaan stond een wapen; de ingegrifte letters waren verguld en bewaarden het volgende stukje rederijkerswerk.

Tekst van het grafschrift

Tot loffelyck gedacht der vromen Capiteyn
Jacques Besage die den koninck, t'edel greyn,
getrouwelyck heeft gedient zijnde onder het ghebieden
van d'edel moghend'heer, die eere moet geschieden,
Charles van Bourgonie, graef van Wacken reyn
waer voor Besage heeft int groot Neptunus pleyn
getoont syn cloeck gewelt, t'en heeft hem noyt verdroten
den geusen admirael heeft hy self doot geschoten.
T'was hunnen Generael Pieter Pieterssen Heyn
voor wien de groote zee scheen wesen veel te cleyn,
hy noemde hem onsen schrik, den Roem der Batavieren.
Besage wel gemoed deed hem van t'leven swieren
en als hy met gewelt dit stuck had uytgerecht
dan was hy wel tevreen te blyven in t'gevecht:
volherdigh in den stryt is hy seer cloeck gebleven
tot dat hy vechter-hand gelaeten heeft zyn leven,

in juny seventhien, t'jaer sesthien hondert

met negen en twintig.
Maer elck een dier op let
tot lavenis van zyn ziel hem uw gebedt wilt schenken
en zegt den Heere wilt belaen die ziele gedenken.

Was die grafsteen nog bewaard na de kerkbrand van 1896? of is hij met veel andere in de bouwwerf van de nieuwe kerk verloren gegaan?

C.B.

Rijmende dieven

In aansluiting met Biekorf 1970, 184.

Te Gent en omgeving wordt volgend verhaal verteld over een koster van een willekeurige kerk uit het Gentse. (zegsman: A. de Meijer).

Een koster had ‘zijn ponk’ (zijn geld) in een koffer in de toren van de kerk opgeborgen en om de dieven af te leiden, op de deur aan de trap de volgende tekst geschreven: ‘Opgepast, hier wonen uilen’. Na enige tijd was de koster weer gaan kijken en op een ‘ijle nest gevallen’ (had niets gevonden). De dieven hadden tot troost volgende tekst nagelaten: ‘Opgepast, hier hebben uilen gewoond’.

P.V. - Gentbrugge

De prins de Ligne te Ieper voor de eedaflegging namens Keizer Karel VI

1720

In 1713 keerde de stad Ieper, samen met heel het toenmalige ‘West-Vlaenderen’, terug onder het gezag van de keizer van Oostenrijk. Zo beslisten de verdragen van 1713-1715.

Karel VI was niet haastig om die *Flandre rétrocédée* na 35 jaar afscheiding terug in het kader van het graafschap te integreren. Eerst op 11 februari 1720 zou de prins de Ligne namens de keizer de eedaflegging te Ieper komen volbrengen. Maar ook dan werd het oud statuut aan ‘West-Vlaenderen’ niet teruggeschonken.

In zijn Dagboek geeft de Ieperse patriciër en magistraat Guillielmus Josephus De la Tombe het volgende relaas over die plechtigheid.

De schepenen hadden op 12 januari uit Brussel de brief ontvangen ‘nopens afleggen van eed in faveur van den Keyser soohaest den prince de Ligne daertoe uyt naem van den Keyser ghedeputeerd soude gharriveert syn’.

De la Tombe noteert dan verder:

‘11 februari synde vette sondagh is binnen dese stad ghecommen den prince de Ligne. Geheel het garnesoen was op de wapenen van de Meessepoorte alwaer hy inquam tot aen het bisdom alwaer hy logeerde.

Alle de gulden seer praghtig opgesteld in de wapenen met alle soorten van ghespel, alsoock trompetten ende timbaelen, syn hem teghengegaen tot buyten Meessepoorte.

Dan volghde het magistraet in robe van ceremonie tot de meulen

staende tusschen de poorten, alwaer den prince ontmoet hebbende, heeft den pensionaris Florisone hem uyter naeme van het magistraet ende gheel de stadt gecomplimenteerd.

Ende met gheel syne suite alsoo ghevolgt is in stad ghecommen onder het lossen van al het canon deser stadt, welck tot drymael ernomen is geweest, alsoock onder het geluyt van alle de clocken etc.

Daernaer gecommen zynde voor het bisdom naer de ordinaire ceremonien heeft de prince den eedt afgenomen van het magistraet van Yper ende casselrie van Veurne, Waesten, Rousselare, Wervyck, Loo, Poperinghe ende Dixmude en is met selve ceremonien vertrocken den 23 dito'. (Hs. in verzameling F.d.S.).

Bij deze gelegenheid werd een mooie gedenkpenning geslagen met de beeldenaar van keizer Carolus, gegraveerd door Philips Rottiers. Van die medaille waren 24 gouden exemplaren voorbehouden aan de 'Edele Vasallen' en uitgereikt 'in consideratie van de gheluckighe huldinge van zyne Keyserlicke en Catholycke Majesteyt als graeve van Vlaenderen en omme te dienen voor eeuwige memorie'. (Biekorf 1970, 95).

Guillielmus Josephus de la Tombe, f. Jacob, was gehuwd met Anna Maria Canisius († 1732). Hij was weesheer (1730), voogd van het Begijnhof (1731), schepen van de stad (1734), voogd van Nazareth. Zijn broeder Cornelis Ferdinand de la Tombe overleed als geneesheer te Menen in 1732.

E.N.

Schilderijen in het Brugse begijnhof

Befaamde stukken in de kollektie van het Begijnhof zijn: onder de stadsgezichten *De Zeven Wonderen van Brugge,* toegeschreven aan Pieter Claeissens; onder de portretten deze van de families *Cranendonck* en *de Meulenaere gezeid van Belle.* (NB. De genealogische term *gezeid* wordt ten onrechte vervangen door *genoemd*).

De verzameling omvat echter niet minder dan 38 nummers, ten dele herkomstig uit de kollektie de Man, en de geïllustreerde kataloog ervan is indrukwekkend. De beschrijving werd uitgevoerd onder leiding van Prof. Dr. J.K. Steppe, Leuven. Voor het kunstpatrimonium in Brugge is deze wetenschappelijk verantwoorde en keurig verzorgde gids een dankbare verrijking. Met de uitgave van dit werk heeft de redaktie van *Haec Olim* een verdienstelijk initiatief genomen. Zeer aanbevolen. - [Archivum Artis Lovaniense]. *Uit het schilderijenbezit van het Prinselijk Begijnhof te Brugge.* In-8, 52 blz. tekst, 51 buitentekstplaten. Prijs: 100 F. Te bestellen door overschrijving op P.C. 1614.62 St.-Lodewijkscollege Brugge, met vermelding *Haec Olim-Catalogus.*

B.

Zantekoorn

- 't Is half gekweekt. (Gezegd van een welvarend kind van 3 kilo bij de geboorte). - Bellem N.M.

Kleine verscheidenheden

Appel.

- Gebruiksvoorwerp. Handwarmer, d.i. een metalen bolvoro mig hulsel, bestaande uit twee in elkaar passende halve sferen voorzien van openingetjes voor de warmteuitstraling. Die container, gevuld met gloeiende houtskool, diende om de handen te warmen in de kerk (priesters en religieuzen aan altaar of in 't koor) en in huis. Werd op een steun geplaatst of aan een ketting op passende hoogte gehangen De inventaris van zuster Elisabeth in het St.-Agnietenklooster te Damme vermeldt in 1575 ‘een latoen appel om inden winter de handen an te warmen’. (Hand. Emulation 64, p. 49). - Poma calefactoria worden reeds 1295 vermeld; ofra. pomme à chauffer mains (1380. 1416). Gay II 253; De Laborde, Glossaire 456. Twee versierde koperen handwarmers bewaard in Museum Jubelpark te Brussel (13e en 14e eeuw; A. Jansen, Christelijke Kunst, Cat. nr. 148-149; met afb.).

Barbierbecken.

- Koperen bekken gebruikt door de oude ‘barbier’ bij de aderlating en bij het scheren. In de nieuwe keuken van kanunnik Jacob Balderan te Brugge in 1460 bevindt zich een ‘heerin (koperen) barbierbecken’. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 28). De keuken van Jacop van den Poele te Brugge in 1471 bevat onder het koperwerk in de keuken o.m. ‘een barbiers becken, twee caufforen, drie becxkins...’ (ARB. Proosdij nr. 1509, f. 104).) De inventaris van de keuken van het Duinhuis te Nieuwpoort vernoemt in 1535 ‘een becxkin om dwaen (wassen), noch een barbierbecken’. (Archief abdij, Nieuwpoort nr. 11). In de ‘vloer’ van het Brugse bisschopshuis worden opgetekend in 1567: ‘een motale haeckere, twee barbierbeckens’. (Inv. Curtius 181). Ook onder het ‘eerenwerck’ (koper) van het bisschopshuis te Gent in 1587 bevinden zich ‘drie barbiers beckenen’. (Inv. Lindanus 115). - Vgl. ofra. bacin à barbier, bacin barboire (Gay I 94; De Laborde 149). Inventarissen te Doornik hebben de term ‘ung bachin barbiret (1505), ung bassin barbires (1527)’. (Soil, Inventaires 163). - Het koperen barbiersbekken is tot op heden bekend als uithangbord van een barbierswinkel.

[Bedde]panne.

- Beddewarmer in de vorm van een platte gesloten pan aan een steel. In de nieuwe keuken van kanunnik Pieter de Witte te Kortrijk bevindt zich in 1519: ‘een panne omme bedden mede te verwaermen’. (Archief Kapittelkerk; Caullet Testam. 35). - Koperen beddepannen (ofra. bacinouère, bassinoelle; chauffelict) komen voor in het huisraad van het Franse Hof in 1454-1480; bij de ontvangst van Margareta van Oostenrijk te Blois in 1501 zijn de komforen en beddepannen van zilver. (Gay I 125; Havard I 271 785). - De ronde ijzeren bak van de beddepan heeft een scharnierend overvallend deksel uit koper (of zilver) dat meestal versierd is (drijfwerk of ajourbewerking).

Dwalier.

- Houten stel waaraan een handdwaal is opgehangen. In de rijk gestoffeerde ‘eedcamere’ van Thuriaen en Bernardyne van Rebeke te Brugge is 1480 voorhanden o.m. ‘een dwalier’. (RAB. Proosdij nr. 1294, f. 3^{v}). In de keuken van Joanna Wyts te Brugge hangt in 1632 ‘1 dwallier van tselve houdt (wagenschot)’. (Invent. Wyts 12). Dwalier lijkt minder frequent dan *handwalier* dat voorkomt in 1464 en 1472 te Brugge en 1519 te Kortrijk. De (hand)dwalier vormt soms één wandmeubel met de console waarop de waterkan en het bekken staan. (Biekorf 1962, 286). Een ouder syn. is *dwaelrec,* zoals er een geplaatst wordt in 1417 in de schepenkamer te Brugge: ‘Ghegheven Joris den Couderuddere van eenen dwaelrecke te makene in scepenen huus in

de nieuwe camere bi den lavoore, omme eene dwaele der an te han ghene, ende hadde vanden voorseiden wercke te makene, dat te vergoudene alsoot behoorde ende van al der stoffe daer te leverne, 10 lb 10 sc. par.' (Stadsrek. 1417-18, f. 78). Op de veiling in het sterfhuis van kanunnik Reynier te Kortrijk in 1594 komt o.m. voor: 'een *handewaelhout*'. (Caullet, Testam. 117). - Bij *dwalier* staat ofra. toaillier touellier, toulier met bet. 'rouleau auquel on suspend la toaille'. Inventarissen te Doornik noemen: 'un toullier de bos (1402); un toullier de bos qui fu mis en le dicte cappiele pour pendre une towelle (1405)'; te Amiens in 1444: 'un touillier dans une chambre'. (Godefroy VII 732). Vgl. Gay II 410-412. De handdwaal zelf heette te Doornik in 1480 'serviette de tournans' of ook 'tournans de mains' (Soil, Inventaires 209). - De dwale, ohd. dwahilla, mlat. toacula, ofra. toaille, touelle, thowelle, leeft voort in eng. towel en samenst. towel-horse, towel-rack, towel-rail, towel-roller.

Gefluwynt.

- Overtrokken met een *fluwine,* d.i. een los overtreksel van een beddekussen. In de 'witte camere' van het sterfhuis van kanunnik Jan Balderan te Brugge worden in 1460 opgetekend: '5 oorcussenen danof een was ghefluwynt'. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 27^{v}) De inventaris van de lijnwaadwinkel van Clais de Man te Brugge opgesteld in 1464 vermeldt: '5 cussens ghefluwynt'. (Id. f. 78). In de voorkamer van het sterfhuis van Gheertruud Steenkins in 1476 te Brugge ligt: 'een ghefluwijnt oorcussen'. (Proosdij nr. 1236, f. 49^{v}). Gelijktijdige inventarissen noteren herhaaldelijk oorkussens *metten fluwynen* of *sonder fluynen.* Over fluwijn, dat nog leeft in Zeeland en in het noorden van Westvl., zie WNT III-3, 4597. - Het *kussentooie*-gebied (kasselrij Kortrijk) tekent zich reeds af in 1500.

Hantvat met twee toten.

- Koperen of bronzen vaatwerk aan een halfrond hengsel opgehangen bij middel van een ring en aan de twee zijden voorzien van een tuit. Monsterkopjes versieren meestal de uiteinden van de tuit en de scharnieren van het hengsel. Deze ketel was in liturgisch gebruik (boven de piscina in de sakristie), doch was evenzeer een profaan gebruiksvoorwerp. In de keuken van het St.-Janshospitaal te Brugge bevinden zich in 1384 o.m.: 'Een hantvat met twee toten ende twee andere hantvaten... Item een dobbel becken ende een hantvat met twee toten. Item een becken ende twee hantvate. Item een ront becken'. (SJH. Rekening 1383-1384; annex). Exemplaren in Gruuthusemuseum Brugge (15e eeuw; zaal 4), in Bylokemuseum te Gent, Museum Jubelpark te Brussel (15e eeuw; A. Jansen, Christelijke Kunst, Cat. nr. 170. Deze 'pot laveur à bascule' (Gay I 347) wordt soms terminologisch verward met de aquamanile.

Caefcleet.

- Rabat dat de rand van een schouw afzet. De strook is, alles naar gelang, uit gewone saai of uit rijke stof. In 1515 betalen de schepenen van Oudenaarde ‘Loy de Wulf, tapytsier, van dat hy... ghemaect ende ghelevert heeft een tapys van 19. hellen, om een caefcleet up der stede huus’. (Stadsrek. Stallaert II 24). In 1587 worden in de proosdij te Gent de volgende behangsels aangetroffen: ‘In de garderobbe (grote kast): vyf groen zarcken rabatten ofte caefcleederen. In een koffer: een oud caefcleet van doncker roode trype met roode zyden friengnen’. In een andere woonkamer: ‘een pavilloen met behangsels van Valenchiensche zyde; een caefcleet van den zelven; een behangsel van een buffet van den zelven’. (Invent. bisschop Lindanus 104, 108 109). - Een syn. is *caffoorcleet.* In de ‘salle’ van het kasteel van Wulveringem wordt in 1579 opgetekend: ‘een tapyts cafforclet met wapens’. (Inventaris; Merghelynck, Beauvoorde I 254).

Kaes de nuict.

- Etensbeurs (uit linnen of andere stof, o.m. zwarte caffa) met een portie voor de nacht. Uit fra. *en cas de nuit.* Werd gesloten in een bus *(custode)* of koffertje. Onder het 'lywaet gaende ten lyfve' van de Vrouwe van Diksmuide worden in 1574 genoemd: 'vier kaes de nuict'. Onder haar klederen en juwelen wordt verder vermeld: 'een besleghen plat coferken met een kaes de nuict, drie zo vier maukyns ghebordeert met root ende blaeu, een goude buerse...' (Biekorf 1961, 343-344).

Carpelpasteyen.

- De oude 'pasteydebackere' muntte vooral uit in de bereiding van vleespasteien (met allerlei vlees, wild en gevogelte) Ook karpels, forellen, brasems werden in pastei gebakken en zelfs oesterpasteien werden op tafel gebracht. In maart 1624 worden de baljuw en de griffier van de Oudburg te Gent naar Brussel gezonden om er de (sedert lang verwachte) afkondiging van de gehomologeerde Costume te bespoedigen. Aan de hoge heren van het Hof zouden zij 'distribueren de carpelpasteyen hemlieden mede ghegheven'. Hun reis viel in de Grote Vastentijd, vleespasteien konden ze alsdan niet aanbieden. (Coutume Vieux-bourg, ed. Berten, Introd. 501; quartier de Gand t. VII). Uit Namen werd aan Margareta van Oostenrijk te Brussel in 1526 aangeboden 'une truyte et ung pasté de truyte' (Henne, Charles-Quint IV 366). Ook in oude kookboeken worden forellenpasteien vermeld.

Catteye.

- Hoofd in de strandverdediging, strandhoofd. De grote vloed van 5 november 1530 had ook de strandhoofden van Oostende erg aangetast. Een keizerlijk oktrooi van 8 april 1533 (n.s.) getuigt dat 'by grooten tempeeste van wynde ende hooghen vloede vander zee [in 1530] groote schade gesciede in diveerssche quartieren ende byzondere inde catteyen, hoofden ende dycken voor onse stede van Oostende...' Op 2 november 1532 had een nieuwe vloed de herstelde strandwerken zwaar aangetast; de schade was aanzienlijk 'in onse voorseide landen van Vlaenderen ende onder andere inde voornoemde dycken, catteyen ende hoofden' van Oostende. De nieuwe dijk was geheel weggespoeld 'metgaders andere dycken ende dunen daerby ende ontrent zeere afgheschuert ende beschadicht, metgaders de pylen van de catteyen, hoofden ende ander houtten werck vande voorseyde stede uuteghevloeyt ende wech ghedreven...'. Voor de herstelling van deze schade mag de stad Oostende bijzondere taksen heffen. (E. Vlietinck, Cartulaire d'Ostende 148-149; Antwerpen 1910). In 1559 wordt het dijkwerk steeds voortgezet; in rekening worden gebracht 'diverssche dweers *cateyhoofden* ende streckende hoofden lancx den noordt zeedyck, metgaeders inckel hoofden voor tgerechte...' (Vlietinck, Oude Oostende 49). De Allerheiligenvloed van 1570 veroorzaakte nogmaals zware schade 'duer t'uytwerpen van diversche van de voorseide catheyehooffden, het afspoelen ende schueren vande dycken...' (Oude Oostende 43). Uit de rekeningen van de jaren 1530-1570 blijkt dat *cateie* te Oostende

betekende: een rijsdam, d.i. een dam samengesteld uit palen *(pylen),* een massa rijstossen met zinkstenen als lading. Volgens WNT VII-1, 1809 was de term katei vroeger ook op Walcheren bekend. De Bo geeft een goede beschrijving van (moderne) kateie en vergeet niet de term te lokaliseren te Oostende. - Kateiefretters (Biekorf 1963, 51) zijn eendagstoeristen die hun boterhammen gaan opeten op de kateie.

Cuer.

- Onfijn tin; afkorting voor mnl. cuerwerc, kuerthin. Enkele voorbeelden van cuer, cuere (zelfstandig en in tegenstelling met fijn tin). In 1472 wordt in het huis van Jehan Grisel te Brugge verkocht ‘al theninwerc te 3 sc. 1 d. parisis tpont onder thin ende cuer’. (RAB.

Proosdij nr. 1293, f. 17). Voor het St.-Janshospitaal te Brugge wordt in 1502 bij Jan van Henegouwen aangekocht '46 pond fyn thins over elc pond 6 sc. par... ende 51 pond kuers te 5 sc. par. tpond'. (SJH. Rek 1502, f. 77). Bij het *tinnewerc* in het sterfhuis van kapelaan Cornelis Cryn te Brugge anno 1503 staat een addendum van '8 pont cuers; 6 pont fijn tins'. (ABB. St.-Donaas, testamenten nr. 110). Voor de Pitancie van Diksmuide worden de distributietekens gegoten in keurtin blijkens de uitgave in 1507 aan 'Pauwels de Ketelboetere, van 2 pond ende een vierendeel cuere omme daerof loot te ghietene omme distribucie te deelene, te 4 sc. 4 d. tpond'. (Weale, Dixmude 130). De staat van goed van het Sioenklooster te Kortrijk vermeldt in 1540 een totaal van '1482 pont fyn tyn te 6 gr. tpont ende 75 pont cuer te 4 ½ gr. tpont'. (Rekeningen f. 296). In het rijk gestoffeerde huis van weduwe Margriete de Buck te Brugge wordt in 1541 het tinnegoed samengevat als volgt: '*Thin.* Item 74 pondt fyn thin te 5 ½ gr. tpont. - *Cuer.* Item 42 pondt cuer te 4 ½ gr. tpont'. (SAB. Sent. Civile in-4°, 1540-43, f. 111^{v}). - Volgens de Brugse keure van de tinnepotgieters in 1472 mag *fijn werc* niet meer dan 4 pond lood bevatten in elke 100 pond fijn tin; *cuerwerc* niet meer dan 25 pond lood in elke 100 pond fijn tin. - Over fijn en onfijn tin zie o.m. B. Dubbe, Tin en tinnegieters in Nederland 53-55).

Conreebanc.

- Werkbank waarop saai geperst wordt bij middel van *conreystocken* in de *conrerie* of perskot. Door de schepenen van Lo bij Veurne wordt in 1530 de saaiweverij bevorderd; te Hondschote wordt een conreebanc aangekocht, de rekening noteert: 'vanden zelven conreebanc te halen te Hondschote ende dien te bringhen binnen deser stede in de conrerye...' (De Sagher, Recueil II 670 673). - Over *conrere, conrerie,* zie Biekorf 1934, 283-284 (herinrichting van de conrerie in 1512 te Veurne).

Crunen.

- De hoofdkruin scheren bij de opneming in de geestelijke stand. De tonsuur kenmerkte de *clericus.* Op 29 augustus 1407 komt de bisschop van Doornik naar Oudenburg 'omme crunen' in de parochiekerk. De schepenen van de stad zenden hem een wijnpresent, en doen dit nogmaals op 28 augustus 1411 ditmaal aan 'den suffragaen van Doorneke, den officiael ende den prompteur (promotor) alsy hier cruunden'. (Stadsrekening Oudenburg; Feys-Vandecasteele, Histoire II 248 272). - Door de stadsklerk wordt *crunen* misschien in ruimere zin gebruikt voor 'wijdingen toedienen' waartoe de opneming in de klerikatuur een voorbereiding was.

Mostaertzaet.

- De stadsrekening van Brugge in 1302 vermeldt reeds een Jan mostardmaelre, en een Jan van Hoppic mostardmakere sneuvelt te Westrozebeke in 1382. De invoer

van mostaardzaad o.m. uit Zuid-Frankrijk via Sluis en Middelburg was belangrijk. Als scheepsvracht werd mostaardzaad verhandeld en getakseerd per okshoofd of *achtendelen* ervan. Een ‘achtende mostaertzaet’ geldt in 1512 te Brugge 3 pond parisis. De prijs ervan stijgt tot 5 lb. par. per achtende in 1551 te Middelburg. (SJH. Rek. 1510-12, f. 53^{v}; Unger, Bronnen III 590 600 603). Voor ‘een achtendeel mostaertzaet’ betaalt de boursier van de Duinenabdij in 1568 te Nieuwpoort 3 pond 12 sc. parisis. (Handbouc Westquartier 1568, f. 71). - Op het Hof te Kloosterzande bij Hulst (afhangend van de Duinenabdij) wordt in 1560 eigen mostaardzaad gewonnen. Onder de uitgaven van het Hof staat: ‘Jacob de Wenere, betaelt omme te spitten omme mostaertzaet te zayen’. Op 13 juli van 1560 is de oogst rijp en Hanne Jawel wordt betaald om ‘100 roeden mos-

taerdt zaet' samen met een 'ghemet gheerste te snyden'. (Rek. Zande 1560, f. 73). - Over de *mostaertquerne* (handmolen waarin mosterdzaad gemalen wordt) zie Biekorf 1969, 383.

Neder hoijgars.

- Partij hooigras die laag gelegen is en gedeeltlijk onderloopt. Bij de landmeting gold een bijzondere regeling zoals blijkt anno 1550 voor een partij gelegen op St.-Kruis en Damme, zijnde 'neder hoijgars ghemeten ten leeghen watre upt noordhende alzo verre alsmen ten daeghe vander leverijnghe drooghe gaen mochte, mits ooc hier inne begrepen 1 lijne 50 roeden landts die int riet ligghen, ghemeten toten scheetgracht'. (RAB. Landboek Kartuize Dal van Gratie, sub Boonem).

Pataterzaet.

- Aardappelzaad. In de rekeningen van het O.L. Vrouwehospitaal te Geraardsbergen wordt aardappelzaad voor het eerst vermeld in 1757. De moestuin van de gasthuiszusters was goed onderhouden en had 'meloencassen'. De tuin was vrij groot, een deel ervan werd verpacht om 'toeback' te planten. In 1757 wordt drie gulden uitgegeven voor 'sitroenen, pataterzaet, appelen'. (Devos, Geschied. Hospitaal 493). Ook asperges en hoppekeesten staan in de keukenrekening.

Speaultre.

- Een legering van tin en lood (of soms een ander metaal). De Brugse schoolmeester noemt in 1370, in de opsomming van de metalen, o.m. 'goud, selvre ende spiautre' als vertaling van fra. 'or, argent et espiautre'. (Livre des Mestiers, ed. 1931, p. 19). De inventaris van de St.-Barbaragilde (Kolveniers) te Brugge vermeldt in 1520 'een kilct daerof den cop zelver vergout es ende den voet speaultre vergout'. (Gailliard, Inscr. Notre-Dame 270). In de oude wetgeving (Loix d'Angleterre, 1291) stonden straffen bepaald voor degene die verkochten 'peutre pur argent ou latoun pur or'. (Godefroy VI 55). Wielant heeft ca. 1500 die strafbepaling in zijn Practijcke Civile overgenomen in het kapittel over de valsmunterij: 'Ten tweesten, slaen valsche munten... te weetene in copere voer gout, in tinne ofte peutere voer silvere'. (Stallaert II 357). Vgl. MnlW s.v. speauter; WNT XII-1, 1449; Gay II 216. De term leeft voort in eng. *pewter* (tin), *pewterer* (tinnegieter). Het pewter-goed was een typisch Engels produkt en exportartikel; de legering bestond normaal uit 4/5 tin en 1/5 lood (of ander metaal, inz. ketelspijs). Tafelgerei in pewter (peautre) wordt in 1382-87 in Engeland aangekocht voor het pauselijk Hof. Gedurende de 15e eeuw was dit 'Engels tin' een belangrijke retourvracht voor de Venetiaanse galeien. (Salzman, English Trade 281). Het gild van de Pewterers was in de 15e/16e E. een van de aanzienlijkste korporaties van Londen. Een klassieke garnituur in *pewter* bestond alsdan uit 2 schotels, 12

borden en 12 sausieren. (Salzman, English Industries 140-143). Het merk van de Pewterers' Company was de gekroonde roos. (De voornaamste tinmijnen van Engeland lagen in Cornwall en Devon).

Wijtsel.

- Priesterschap (als sakrament). De ‘Belydenisse des Gheloofs overgheset in het Vlaems’ voor het bisdom Ieper in 1573 en herdrukt in 1629 noemt als de twee laatste sakramenten: ‘het Wijtsel, het Houwelijck’ met de opmerking dat ‘het Doopsel, het Vormsel ende het Wijtsel niet en moghen sonder sacrilegie meer dan eens ghegheven ende ontfanghen worden’. (Statuta Episc. Iprensis, ed. Antwerpen, Plantijn, 1673, p. 357). Despars gebruikt ca. 1590 de term *wietsele* met bet. geestelijke wijding (van een abdis), wijding van een diaken (tweede wietsele). Zie De Bo s.v. wijdsel en MnlW IX 2529.

A.V.

Vraagwinkel

Beleg van Gent in 965

Op het toneel in Gent werd in 1765 een ‘beleg van 965’ herdacht: de stad zou dan zijn gered door de moed van Arnold, graat van Vlaanderen. Dit beleg blijkt zuiver legendarisch te zijn. Doch waar ligt de literaire bron van die legende?

V.F

Duyckerken en Schuyf-uyt

In het Derde Boek Mozes of Leviticus, hoofdstuk XI, waarin gehandeld wordt over de ‘onreine’ dieren, welke dus door de Joden niet mogen gegeten worden vermeldt de Statenbijbel in vers 17: ‘Ende de Steenuyl ende het Duyckerken ende de Schuyf-uyt’. - In een voetnoot geeft de Statenbijbel als uitleg: ‘Een soorte van eenen groten uyl ofte een vogel die des nachts vliegt, anders een Huhu genaamt’, dit als uitleg voor het woord ‘Schuyf-uyt’. - Kan iemand nadere uitleg nopens dit ‘Duyckerken’ en deze ‘Schuyf-uyt’ geven? Komen deze namen ook voor in onze moderne taalschat?

R.V.B.

Prijskamp van wijtewagens in 1850

Op 30 september 1850 defileerde door de stad Brugge een stoet van 400 wijtewagens. Door het Provinciaal Bestuur waren prijzen - ‘eermetalen en premiën’ uitgeloofd voor de schoonste gespannen en wagens. Gelegenheid voor die wedstrijd was de opening van de Provinciale Tentoonstelling die de vorige dag door de koning en de hertog van Brabant was ingeleid. Werd het verslag van die prijskamp ergens gepubliceerd?

C.B.

Apotheker Carolus Verlende

Op een *Pharmacopcea Gandavensis,* kleine editie (in-12) gedrukt te Gent in 1787 staat een exlibris (in handschrift) van Carolus Verlende, eenmaal in de titel met jaartal 1788, een tweede maal op de keerzijde van het titelblad met jaartal 1812. Het boek is doorschoten met witte bladen die voor een goed deel beschreven zijn met recepten. Het schrift is van apotheker Verlende, met enkele aanvullingen van een latere hand. (Een ingeschoven blaadje draagt de naam: Veys pharmacien 1863). De vraag is nu: in welke stad was apotheker Verlende gevestigd? behoort hij tot de stam van de Verlende's van Lo?

C.B.

Een huis timmeren

Timmeren, mnl. en dial. temmeren, betekende vroeger ‘bouwen’ in 't algemeen (werd niet uitsluitend van houten bouw gezegd). Waar hoort men tegenwoordig nog ‘ze zijn daar ook aan 't temmeren’, zoals ik hoorde een tiental jaren geleden in Aartrijke, en 't ging om een paar woonhuizen in aanbouw. - Een oude spreuk zei ‘die achter temmert moet achter weunen’.

B.V.

Smijten

Waar in Wvl. hoort men *smijten* voor slaan, zoals De Bo opgeeft: hij wil niet gesmeten zijn. In de samenstelling *kaaksmete* leeft het

gebruik wel voort, en van een paard heb ik nog gehoord: ‘opletten, hij durft smijten’ (achteruitslaan).
D.V.

Wijdewagen - Wagewijd open

Waar zegt men: de deur stond wijdewage open; en waar: wagewijd open? En waar zijn de andere varianten: rekwijd -, gapewijd open in gebruik?
G.M.

Versteekgat

Een oude boever van Zuienkerke vertellend van paarden en wagens sprak o.m. van een versteekgat in de zwinkel (zwenghout); voor een jong paard werd de bout verstoken om lichter te laten trekken. Is dat woord nog ergens met die betekenis bekend?
G.M.

Dreef - Dreve

Een dreef is een brede landweg, een weg met bomen, een laan (Vandale). Deze bepaling is veel ruimer dan wvl. dreve, d.i. een oprijlaan naar een hofstee, een kasteel. Ieder laan is geen dreve. Wordt een brede laan in een tuin, een breed tuinpad ooit dreve genoemd? - De Bo geeft dreve alleen als term bij de oude deringgravers.
L.G.

Egmont en Hoorne

In het werk van H. van Nuffel, Lamoraal van Egmont in de geschiedenis, literatuur, beeldende kunst en legende (Leuven 1968) vind ik de bekende houtsnede van de twee heroïsche figuren, getekend H. Hendrickx, als zijnde getekend en uitgevoerd in 1855. Met verwijzing naar het Prentenkabinet te Brussel. Afbeelding XLVII. Voor de historiografie is juiste datering bijzonder belangrijk. De houtsnede van Hendrickx komt wel voor in 1855 in een werk van Th. Juste (Histoire du soulèvement des Pays-Bas), doch de prent was reeds tien jaar vroeger, tot tweemaal toe in de illustratie van historische werken opgenomen. In 1844 staat de houtsnede van Egmont en Hoorne in het biografisch werk *Les Belges Illustres,* ed. Panthéon National, Brussel, dl. I. Begin 1845 verschijnt dezelfde houtsnede in de *Geschiedenis van België* door Hendrik Conscience, gedrukt bij Buschmann te Antwerpen. Wordt in het

Prentenkabinet wel genoeg aandacht geschonken aan de geschiedenis van de prenten, inz. aan de verschillende edities ervan?

E.N.

Zevenureblomme

Achturebloem zegt De Bo-Samyn voor de Tigridia Pavonia, Zevenureblomme zegt Teirlinck in Zuidoostvl. Spreken ze van dezelfde bloem of is er een verwarring in de benamingen?

L.H.

[Nummer 11-12]

Sinte Niklaus in Warangeville
Een bedevaart in het oude Vlaamse strafrecht

In de registers van onze oude schepenbanken staan twee Sint-Niklaasbedevaarten bekend: een verre en een nabije Sint-Niklaas of - om het naar de waardebepaling van het oude strafrecht uit te drukken - een St.-Niklaas de Meerdere en een St.-Niklaas de Mindere.

De beide bedevaarten betroffen (en betreffen nog heden) dezelfde heilige bisschop Nikolaas 'van Myra', de multilaterale patroon van kind en scholier, van koopman en schipper, van pelgrim en brouwer, van kuiper en kaarsgieter, van (onschuldig) aangeklaagde, en ten slotte ook patroon 'tegen de dieven'. Na Johannes was Nicolaus in al zijn vormen (Klaas, Klaus, Kolijn e.a.) in de late middeleeuwen een van de meest verspreide persoonsnamen.

De havenstad Bari in Apulië was de *verre* bedevaart, in heel het Westen beroemd sedert de avontuurlijke translatie in 1087 van het gebeente van de Wonderdoener van Myra. Door onze stadsklerken werd die bedevaart naar het 'verre Oosten' in een diets kleedje gestoken: ze verschijnt in notulen en vonnissen als Sint Niclaus ten Baren, meestal echter als *Sinte Niclaus ten Oostren Baren,* al. *ten Oesterschen Baren,* [Sente Claeus] *ten Oesten Baren,* en zelfs *ten hoghen Baerne,* in navolging van 'ten hoghen Rome'. Bari is dan ook een van de hoog getarifeerde bedevaarten: vanuit Gent, Brugge, Aalst en Dendermonde werd de Barivaart op 18 pond par. gesteld terwijl Oudenaarde het voor niet minder dan 20 pond toegaf. Deze cijfers liggen merkelijk boven de 12 pond van de twee 'groten', Rome en Compostella, die echter wegens hun bijzondere privileges in hoogste aanzien stonden.

Op de Barivaarten uit Vlaanderen moeten we hier niet ingaan; we verwijzen naar het medegedeelde in Biekorf 1964, 321-325 over Sente Niclaeus ten Oestenbaren.

De grote Wonderdoener heeft tamelijk vroeg een filiale bijgekregen die de nabije Sint-Niklaasvaart voor onze Lage Landen is geworden. Een vingerlid was immers, omstreeks 1100, uit de reliekschrijn van Bari door de Lorreinse ridder Albert de Varangéville, men weet niet hoe, overgebracht naar de dorpje Port op de Meurthe, bij Nancy. Zo ontstond in het Boven-Moezelgebied een nieuw heiligdom, de basiliek *Saint-Nicolas-de Port,* alias *Saint-Nicolas-de Varangéville.* En de heilige werd (en is nog heden) de gevierde patroon van Lorreinen(1).

In onze Vlaamse registers staat de Lorreinse bedevaart ingeschreven als *Sente Niclaeus in Warangeville,* al. Varengeville (in verbastering ook: Arangevyle, Orengeville, Grangevile). De Maaslandse vorm 'Sinter Claes ter poorten'(2) komt in Oud-Vlaanderen niet voor. De mindere Sint-Niklaas van Lorreinen werd in het Vlaamse strafrecht afgekocht tegen 3 1/2 pond par. (Gent, Aalst, Dendermonde); Oudenaarde tarifeerde op 4 pond(3), Rijsel zelfs op 6 pond. In beroep (grafelijke Audiencie) werden belangrijk hogere sommen vastgesteld.

Uit onze strafregisters komen nu enkele betrokkenen op het scherm die door het gerecht naar Warangeville werden uitgezonden. De lijst is beperkt tot Oud-Vlaanderen met inbegrip van de Waalse kasselrijen. Ook Henegouwen (Valenciennes), Antwerpen en Limburg (Maaseik) kenden de Lorreinse bedevaart.

Lijst van strafbedevaarten

1341 Brugge. - Wegens overtreding van het arbeidsreglement wordt de handschoenmaker Jan Aghedoren door de

(1) A. Marguillier, Saint-Nicolas 54-61 (Parijs 1922). De tegenwoordige basiliek van Saint-Nicolas-de-Port werd gebouwd in 1494-1530. Op de noordkant ervan zijn nog zes nissen bewaard waar de kooplieden hun kramen opstelden op de grote dagen van de bedevaart.

(2) J. Gessler, Losse aantekeningen over de boetebedevaarten... in Publications Soc. Hist. et Archéologique dans le Limbourg à Maastricht, t. 77 (1941), p. 41.

(3) E. Van Cauwenbergh, Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique, Leuven, 1922, passim; inz. de tarieflijsten p. 222-235. - A. Viaene, De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent, in Handelingen Soc. d'Emulation, dl. 104 (1967), 204-214; inz. p. 207.

eed van zijn ambacht veroordeeld tot een bedevaart ‘te Sinte Niclaus in Warangeville’[4].

1367 Gent. - Jan Matthys, een van de zeven oproermakers in het ambacht van de blauwververs, wordt bij wijsdom van het ambacht gezonden ‘te sente Niclaus in Warangeville’. In geval van herhaling zal hem de tocht naar O.L. Vrouw van Lübeck worden opgelegd[5].

1370 Gent. - In beroep bij de grafelijke Audiencie wordt Goesin Scotte, veroordeeld wegens scheldwoorden tegen Goesin van den Riede, door de Raad afgewezen. Als eerherstel zal Scotte doen ‘eene pelgrimage tsinte Niclaus in Warangeville’, te starten een maand na vermaning. Afkoping wordt op 20 pond par. gesteld[6].

1371 Gent. - Jan vander Wedaghe had de heer Wouter van Halewine, van Rosebeke, beledigd. Hun geschil wordt voor de grafelijke Audiencie bijgelegd. Jan zal twee pelgrimages volbrengen: een eerste naar Sint-Anthonis in Viennois (boven Lyon); een tweede ‘tsinter Niclaus in Warangeville’, aan te gaan een maand na zijn terugkeer uit het Zuiden[7].

1375 Male-bij-Brugge. - Een bloedige vete tussen Lippin de Scepere en Bouden van Caerlewijc wordt op 19 maart vóór de grafelijke Audiencie beslecht door een zoendinc. Lippin zal een bedevaart volbrengen naar ‘Onse Vrauwe te Putte’ (Le Puy in Auvergne), afkoopbaar tegen 36 pond parisis. Bouden krijgt voor zijn deel twee pelgrimages voor eerherstel jegens de vrouwen van de familie Scepers: een eerste naar ‘sinte Claus in Warangeville’, afkoopbaar tegen 15 pond; een tweede naar ‘Sinte Gillis in Provencien’, afkoopbaar tegen 24 pond[8].

1379 Dowaai. - Bij schepenvonnis wordt Pierre le Dons, wegens belediging van de magistraat, verwezen tot twee eerherstellende bedevaarten: een naar Saint-Nicolay de Warengeville, een tweede naar Saint-Gilles in Provence[9].

1383 Dowaai. - Bij zijn eerste intrede in de stad ontvangt graaf Lodewijk van Male, naar aloud gebruik, een aantal ballingen in genade. Op de 26 kwijtgescholden bedevaarten

(4) SA Brugge. Ambachten. Huidevetters nr. 1.
(5) Cannaert, Oude strafrecht 390 (Gent 1835).
(6) N. de Pauw, Boec van der Audiencie I 123 (Gent 1903).
(7) Boec van der Audiencie I 239.
(8) Boec van der Audiencie II 705. - Vgl. Biekorf 1970, 12.
(9) G. Espinas, La vie urbaine de Douai au moyen âge IV 533 (Parijs 1913).

staat Sint-Niklaas in Warengeville met vier vonnissen op de tweede plaats, na Saint-Gilles. Een van die pelgrimages was opgelegd tot uitboeting van smaad tegen de baljuw[10].

1385 Dowaai. - Een schepenvonnis verwijst Jacquemart Roche tot een 'pelerinaige à S. Nicolay de Warengeville' wegens smaad tegen de baljuw. - De afkoopsom te Dowaai was 6 lokale ponden[11].

1426 Rijsel. - De strafbedevaart naar Warengeville wordt in de schepenvonnissen afkoopbaar gesteld tegen 6 pond parisis[12].

1491 Brugge. - Een zoendinc vóór de magistraat, betreffende de moord op Simoen de Kienrue, bedraagt voor Fransois de Wes drie bedevaarten: Rome, Compostella en St.-Nicolas de Varengeville[13].

1513 Kortrijk. - Kanunnik Judocus de Scornaco van de kollegiale O.L. Vrouwekerk wordt, wegens nalatigheid in zijn ambt, door zijn kapittel verwezen tot drie bedevaarten: Keulen (de Drie Koningen), O.L. Vrouw van Boulogne en 'ad S. Nicolaum de Warangeville'.

1519 Kortrijk. - Kapelaan Jan Planckaert van de Kapittelkerk wordt, door zijn kapittel, op strafbedevaart gezonden naar Warangeville[14].

1527 Brugge. - De hoedenmaker Pieter Mansepreuve had onenigheid veroorzaakt in zijn ambacht. Wegens zijn 'ruudheden ende overdaden' wordt hem bij vonnis een eerherstel opgelegd, bedragende o.m. 'een pelgrimaige tsinte Niclaeus in Warangeville'[15].

1540 Gent. - Jan van Hoorenbeke was een van de twaalf vooraanstaande *Cresers* die in de bekende opstand waren betrokken. Na knieval in de vierschaar en toorts van eerherstel in de St.-Janskerk wordt hem opgelegd 'eenen wech te doene sinter Claes van Orengeville, ende aldaer te resideren een jaer lanck'. Jan zag daarbij ook 'syn goet verbuert'[16].

(10) Espinas, La vie urbaine IV 564 754. - Vgl. Biekorf 1970, 13.
(11) Espinas, La vie urbaine IV 610.
(12) Archives du Nord XVI (1858) 305-309.
(13) Inventaire de Bruges, ed. Gilliodts VI 355.
(14) Handelingen Soc. d'Emulation dl. 80 (1937), 136.
(15) SA Brugge. Reg. Civile Sententien 1520-1528, f. 412. Volledige tekst van het vonnis uitgegeven door A. Schouteet in Handelingen Oude Wetten XX (1961-62), 416-419.
(16) De Chronijcke van Ghendt van Jan van den Vivere, ed. F. De Potter, p. 169; Gent 1885.

De Brugse Wegwijzer van 1400 noteert de etappen van de bedevaart uit Vlaanderen naar Sint-Niklaas-in-Lorreinen, met Reims als 'halfweg'. (Biekorf 1965, 3).

De pelgrim uit Brugge ging over Kortrijk - Doornik - Saint-Amand - Valenciennes - Guise - Marle tot in Reims: een reisweg van 42 mijlen.

Uit Reims liep de weg over Les Grandes-Loges - Châlons (sur Marne) - Poix (l'Epine) - Sommeille - Barlele-Duc - Void - Toul - Neufmaison (op de Moezel) - Saint-Nicolas-de-Port (op de Meurthe). Deze tweede helft wordt door de Wegwijzer op 50 mijlen gesteld. In totaal bedroeg de reisroute Brugge - Saint-Nicolas 92 mijlen.

Gent reisde eveneens naar Reims over Valenciennes (via Oudenaarde en Saint-Amand). Uit Brabant liep de weg naar Valenciennes over Halle, Zinnik en Bergen.

De weg naar Reims was een goede bekende in Vlaanderen daar het geestelijk '*Hof te Riemen*' (als hoofd van de kerkprovincie) beroepshof was voor het oude bisdom Doornik. Vooral onze stedelijke messagiers hebben die weg veel hegaan en bereden, en hebben in de herbergen onderweg afgespannen. De reiskosten leest men nog heden in de stadsrekeningen van Brugge, Gent en Kortrijk.

A. Viaene

Bijlage
De bedevaart naar Sint-Niklaas te Bari. -Aanvullingen

Met enkele gevallen kunnen de Vlaamse strafbedevaarders naar Bari (Biekorf 1964, 321-325) worden aangevuld.

1328 Belle (Bailleul). - Wale en Robert de Villers hadden de Heer van Belle bijgestaan in een misdadige aanslag: ze moeten gaan in persoon naar 'Saint-Nicolas-de-Bar' en naar Compostella. (Finot, Relations Espagne 11).

1371 Ieper - Jan van Larke ziet zijn veroordeling wegens smaad door de grafelijke Audiencie bevestigd: zijn 'pelgrimagie tsinte Niclaus ten Oosteren baren' wordt op 10 pond groten gesteld; een toegevoegde Compostellavaart is afkoopbaar tegen 5 pond. (Boec van der Audiencie I 167).

1422 Dudzele. - Jan f. Riquaerts Macharis wordt bestraft met een 'pelegrimage te sinter Niclaeus ten Oostrenbare'. (RAB. Vrije, Reg. nr. 16937, f. 2^{v}).

1425 Klemskerke. - Victor Volckaerts wordt wegens manslag veroordeeld tot een bedevaart naar Rome. Na voldoening in de Heilige Stad zal hij zijn tocht voortzetten naar Sint-Niklaas *ten Oostren Bare.* (Biekorf 1968, 294).

1427 Sluis. - Danckaert f. Jans krijgt (wegens manslag) drie bedevaarten als straf: Rome, Compostella en Bari: 'tsinter Niclaeus *No Oosten in Baren'.* (RAB. Vrije, Reg. nr. 16927, f. 19^{v}).

In het sterfhuis van Johannes Teel Kanunnik van Sint-Donaas Brugge 1409

Johannes Teel werd op 8 november 1395, in opvolging van de overleden Guido de Vitriaco (de Bassevelde), kanunnik van de zevende prebende in Sint-Donaas te Brugge. In juni 1407 blijkt hij reeds meer dan een jaar afwezig te zijn en bij verstek een straf te hebben opgelopen. Op 13 augustus 1407 komt hij nederig excuus vragen; hij ziet af van zijn prebende voor het voorbije jaar en wordt opnieuw tot de inkomsten van zijn prebende toegelaten. Hij overlijdt in 1409, zonder testament na te laten(1).

'Van zo ouden tiden dat niemene die leift ghedincken mach der contrarien' was het de gewoonte 'dat zo wanneer eenich persoen, ghebeneficijeert binnen der kerke van Sinte Donaes, canonec of capellaen, comt van levende live ter doot zonder testament te makene, dat zijlieden (de vorseide heeren van capitle) sculdich zijn de disposicie ende de administracie te hebbene van al den catheilleken goede, bleven bachten der vorseide doot'. Zo luidt het gewoonterecht in het St.-Donaaskapittel.

Ondertussen werd in het huurhuis van Jan Teele voor 12 £ 18 sch. par. 'verteerd bi den vrienden, dewelke waren thien personen, ende voort bi den mesnieden (o.m. zijn dienstmeid) van den huus ende andren diere toe quamen' en dit 'binnen den eersten drien daghen naer dat de lechname was versceeden' want vroeger wilden die 'uten huus niet trecken'.

Twee kanunniken van Sint-Donaas, Leonardus de Gladio (vanden Zweerde) en Michael de Angulo (vanden Hoeke), en de klerk van het kapittel, Baldinus vanden Poele, hielden zich 'vive daghen besich ter vorseide huus' om de 'Inventaris

(1) Kapittelakten Sint-Donaas, 1395-1413, fol. 3^{v}, 12; Rek. 1408-1409, fol. 3^{v}, de tekst die hierna wordt behandeld komt voor op de folia 110-112^{v}. Het Compendium chronologicum Episcoporum Brugensium, necnon praepositorum, decanorum et,.canonicorum... S. Donatiani, Brugge, J. Beernaerts, 1731, citeert zijn naam als Johannes Steyl en geeft ook de benoemingsdatum verkeerd aan. Hierin wordt ook vermeld dat J. Teel voorheen kapelaan van het H. Bloed was. - Uit de kapittelakten blijkt dat Johannes Teel in 1406 een straf had opgelopen wegens opstandigheid: 'Visa inobedientia eius et rebellione contra capitulum, judicatus fuit (in vigilia Joannis Baptistae) foraneus'.

van de vorseide catheelleken goede te maken', ze 'in parcheelen te prisen ende vercocht' te krijgen.

Boeken en kunstvoorwerpen waren niet aanwezig. Het geringe zilverwerk en het 'huushallame' werd berekend op 205 £ 16 sch. par. Zij slaagden erin achterstallige bedragen uit 1406 en 1407 vooralsnog te innen, zodat de totale som steeg tot 324 £ 12d. par. Hiervan nu moet 100 £ 20 sch. par. worden afgetrokken voor de uitgaven 'biden vrienden, ende al tandre bi bevele van capitle' (o.m. achterstallige huishuur aan Gilles Tollin, en aan de bierverkoper Pauwels Eremboud).

Er blijkt uit de uitgaveposten dat, nadat er stro was gelegd, 'clinckers' vooreerst de dood van Jan Teel gingen melden; dat een deel van de geprijsde inboedel door 'twee kardewaghencruders' naar Sint-Donaas werden gebracht; dat bij de begrafenis zelf vier kanunniken het lichaam droegen, terwijl een kanunnik een gratificatie krijgt omdat hij 'den keilct stelde int graf'. Acht kinderen (bonefanten) gaan in de dienst met gehuurde toortsen, terwijl ook vier stallichten waren gehuurd, wellicht om in het huis zelf bij het lijk te worden geplaatst (er is immers ook sprake van een 'zielwachter'). Vier bonefanten zingen, onder leiding van de cantor J. de Meyere de mis, die gedaan werd door een kanunnik en 'zinen tween ministers'. Over de kledij die de dode droeg wordt niet gesproken. Gewoonlijk werd dit door de kerkfabriek zelf betaald. Tijdens de mis bleek men 'keersen te deelne te offrande' terwijl 60 £ par. werd 'gedestribueerd inden choor te vigillien, messe ende processien. Prochiepape, costre en sinen clerc' kregen resp. 12,4 en 2 sch. par. als gratuiteit.

Batig saldo: 'tontfanc meerdere dan tuutgheven 223 £ 12 d. par.' werd verdeeld over de 19 residerende kanunniken, elk 10 £ 11 sch par.[(2)]. Het overschot gaat naar de kanunniken en de klerk die de inboedel hadden beschreven. Een grafplaat wordt niet besteld en evenmin op kosten van het kapittel gemaakt. Daarvoor was Janne Teel blijkbaar niet belangrijk genoeg.

Het bovengenoemde erfrecht ab intestato bleek niet aanvaard te worden door 'hoirs ende aeldinghers van heere Janne

(2) De 19 erfgenamen waren de cantor Jac. de Meyere, de scolasticus G. de Fossa, en verder de canonici N. Scoorkin, Jac. Vos, Egid. de Munte, Mich. de Angelo, Joh. Ondanch, Joh. Euvrelenc, Guill. Perelli, Sig. Heilt, Corn. de Niepa, Paulus Tybelin, Leon. de Gladio, Petr. Pavonis, Winn. Magistri, Joh. Oculi, Petr. Militis, Jud. Hugonis, Lamb. de Provenda.

Teyl', met name Christiaen Casule, die optreedt namens Marie (zijn vrouw) en Margriete, Willems van West dochters, en Cateline, Jan Boudin Bruuschs dochter, over wie Jan Teel 'machtich ghemaect was, metgaders eenighen andren, haren medepleghers'. Deze beweerden 'dat zij wel meenden ende hilden over waer dat de vorseide heere Jan Teyl een testament maecte langhen tijd voor zine doot, al mocht onghereed zijn, ende den vorseide aeldinghers bi eenighen weghe ontsteken... So was, naer tale ende naer wedertale, ende na der goeder informacien, die de heren van capitle vorseid hadden ghedaenstaen voor scepenen van Brucghe, van tgoend daer zij hemlieden up vermeten hadden (en gezien de aeldinghers den vorseide daghe, of daer naer, gheen preuve doende van eenighen testamente, dat de vorseide heere Jan Teyl ghemaect zoude hebben binnen zinen levende live) beslist dat de nalatenschap volgens gewoonterecht de kanunniken van Sint-Donaas toekwam, 'Janne Teyl in de vorseide kerke in zijn laetste lijf gestorven zijnde'.

De inventaris 'vanden catheelleken goede sher Jan Teels' vermeldt eerst drie partijen geld en zilverwerk:

'Int eerste vonden in ghelde 29 sc. 10 d. gr.

Item 3 zelveren juweelen:

eerst twee waterpotten weghende 2 maerc en 10 lood, elc maerc 14 sc. gr., valet 51 sc. gr.;

item drie croesen ende 4 scalen weghende 5 1/2 maerc ende 2 lood min drie inghelscen, elc maerc 13 sc. ende 8 d. gr., valet 3 £ 51 sc. 6 d.'.

In het sterfhuis zelf werd dan overgegaan tot de verkoping: 'deze navolghende parcheelen waren gheprisen ende vercocht'. Hier volgt de lijst van de veiling[3]. De prijzen zijn in schellingen en deniers groten.

A. Dewitte

Boedelveiling in het sterfhuis 1409.

	sc.	**d.**
Int eerste een groot bedde metter coeche	18.	-
Item een minder bedde metter couche	12.	-
Item een cleene coeche	5.	-
Item een coechebeddekin	3.	6
Item twee scrinen	3.	6
Item eene wendliis	-.	26
Item twee lisekine	-.	10

(3) K.A. Sint-Donaas 1395-1413, fol. 111-111^{v}.

Item een lisekin, een contoirken, een zetel, een cronekin	-.	26
Item een scadebard ende een banc	-.	4
Item een zetel	2.	6
Item een scrine ende een trechoirkin	3.	4
Item een lodine clocke	-.	20
Item een lisekin ende een trechoirken	2.	8
Item een tafle, twee scraghen ende een voudtafelkin	-.	16
Item een quade scrine	-.	12
Item een spit, twee tanghen, 1 brander, 1 wendijzer, twee staelijsers, 1 vischspaen, 1 blasebalch ende 1 rooster	-.	32
Item een mortier	-.	7
Item een rondeelkin	-.	4
Item 6 buffetten	-.	5
Item een quade scaprade	-.	10
Item een ganzepanne	-.	6
Item twee scuufcleedren	-.	10
Item drie quade cussine ende 1 banccleed	-.	14
Item een quade grawe mudse	-.	5
Item 6 niewe sausieren	-.	9
Item een grote flassche	-.	20
Item een wit ketel	-.	10
Item een scoonlaken ende twee corte dwalen	-.	26
Item een rond beckin	-.	10
Item een panne	-.	20

Item drie plateelen	-.	25
Item noch drie plateelen	-.	27
Item een kerel gevoedert met bonte	33.	4
Item een cleene panne	-.	9
Item twee grote plateelen, drie staende vierendeele ende een vierendeel flassce	6.	-
Item een groot oorcussin	-.	9
Item twee dwalen	-.	20
Item een goede grawe mudse	20.	-
Item drie saergen	6.	4
Item een cart ghevoedert mantelkin	8.	-
Item hout ende turven	5.	4
Item 6 scotelen, twee diepe scotelen, 1 stoop, twee vierendeelen ende twee zoudvaten	3.	8
Item 8 plateelen ende 6 saussieren	2.	6
Item twee lavoiren	-.	20
Item een kandelare	-.	6
Item een plat beckin	-.	18

Item een quad paer liinlakenen	-.	10
Item vive cleene oorcussine	-.	11
Item een kerel ghevoedert met vossen	6.	8

Verklarende woordenlijst

Banccleet: kleed (uit tapijtstof) tot bedekking van een zitbank.
Bedde: beddezak met toebehoren.
Buffet: (hier) laag stoeltje, driepikkel.
Ganzepanne: ijzeren pan om wild en gevogelte boven het haardvuur te braden.
Grawe mutse: almuts (fr. aumusse) uit grauwwerk (grijs bont). De almuts of koorpels was een kenmerkend kledingstuk van de koorgeestelijke.
Kerel: (ook kerle) tabbaard.
Clocke: loden distilleerklok.
Coeche: beddekoets, d.i. de (meestal houten) onderlaag waarop het ‘bedde’ ligt.
Contoirken: tel- en schrijftafel (zonder ‘scaprade’).
Cronekin: kleine lichtkroon (uit ijzer of geelkoper).
Lavoir: (tinnen) wasbekken.
Lisekine: kleine *lys* ofte zitbank.
Rondeel: rond tafelblad om op drievoet te leggen.
Sausiere: sauskom; het tafelgerei telde een kom per persoon (om er elk zijn vlees in te dopen).
Scadebart: vuurscherm.
Scoonlaken: groot linnen tafellaken.
Scuufcleet: schuifgordijn.
Tafle: (hier) los tafelblad (om op schragen te leggen). De tafel werd bij ieder maaltijd ‘gezet’ en ‘weggezet’.
Trechoirkin: klein trechoir (al. dritsoir, tresoor; fra. dressoir) aanrechttafel.
Voudtafelkin: klein vierkant vouwbaar tafelblad; fra. table pliante; speeltafeltje.
Wendiiser: ijzeren standaard waarop het spit draait.
Wendliis: al. keerlys, d.i. zitbank met verlegbare leuning.

Zantekoorn

De pasters rugge zien. - ‘Als je de paster z'n rugge gezien hebt, 'n hê-je geen goeste meer van werken’. Rollegem-kapelle (1970) en passim in Westvlaanderen. Deze bekende spreuk verliest haar zin in de nieuwe liturgie (priester gekeerd naar het volk) en is veroordeeld om een archaïsme te worden. In dit vooruitzicht verdient ze een toelichting. Op zon- en heiligdagen zag de kerkganger ‘de paster z'n rugge’ aan 't

altaar, en dat waren uiteraard rustdagen (met verbod van ‘slafelijke werken’). De spreuk werd (wordt) echter ook gezegd van de genodigde op uitvaart en begrafenis: ook dat kerkbezoek breekt de werkdag (als men ‘de familie volgt’). En ook in die omstandigheid is de spreuk in gebruik.

M.D.

Clemens Carbon van Gits
Een beeldhouwer uit de neo-gothiek

Een merkwaardig beeldhouwer, in de minder gelukkige periode van de neo-gothiek, is Clemens Carbon, geboren te Gits op 8 augustus 1835, als zoon van de linnenwever Edward en Anna-Theresia Beeuwsaert[(1)].

> De stam van de Carbons wordt voor het eerst vermeld in 1540, met Gaspar Carbon. Wij vinden hen eerst terug te Rollegem, om in de 18e eeuw te naderen tot Oekene. Pieter-Frans, gehuwd met Bernardine Soetens, komt naar Gits wonen, waar zijn zoon Edward geboren wordt op 19 feb. 1795, en er sterft op 14 jan. 1871. Op 19 mei 1825 huwt hij er met Anna-Theresia Beeuwsaert (Hooglede 3 sept. 1799 - Gits 21 okt. 1875). Uit dit huwelijk worden 5 kinderen geboren: Natalie, op 5 april 1826; huwde met Jozef Deceuninck en stierf te Roeselare op 30 sept. 1900. Pieter op 4 feb. 1829; huwde met Maria-Ludovica Vandenberghe en stierf te Gits op 10 okt. 1883. Jan, op 4 dec. 1831; huwde met Rosalie Vanthournout en stierf te Hooglede op 13 juli 1907. *Clemens*, onze beeldhouwer, op 8 aug. 1835. Karel-Lodewijk, op 5 okt. 1839, als kind gestorven te Gits op 8 juni 1847.

Edward Carbon en zijn vrouw waren eenvoudige mensen, en daarom werd besloten Clemens, die maar enkele jaren schoolliep, naar een boer te zenden om er hof en dieren te verzorgen. Hij begon echter met een pennemes allerlei voorwerpen uit palmhout te snijden, meest pijpekoteraars, met een kop van Napoleon of een Vlaamse leeuw, en iedereen, die te Gits enig aanzien had, bezat weldra een dergelijk exemplaar. Dit kwam ter ore aan Hendrik Horrie, stichter van de Roeselaarse akademie, en hij kwam naar Gits om vader en moeder Carbon te vragen hun zoon naar zijn akademie te sturen om er avondlessen te volgen. Eindelijk gaven de ouders toe, alsook de boer, bij wie hij werkte, evenwel met de bedenking: 't is mij al wel, als hij daardoor zijn beesten en zijn werk niet verneglizeert! Elke avond trok Clemens naar de boetseerklas, en kwam weldra als eerste uit van zijn klas. Later kwam hij bij Charles Soenen, en mocht er uit gips allerlei figuren gieten, die alsdan als tuinbeelden zeer in de mode waren. Aldus kon hij zich helemaal wijden aan ‘de kunst’.

Kort daarop werd hij door Horrie gestuurd naar de ko-

(1) G. Vallaeys, 100 jaar Academie, Roeselare, 1937, blz. 24, 30, 89, 100, 129, vooral 97-99 - Thieme-Becker, dl. V, blz. 577. Zeer veel inlichtingen ontving ik dankbaar van de h. St. Carbon uit Oostende, kleinzoon van de kunstenaar.

ninklijke akademie voor schone kunsten te Antwerpen, volgde er avondlessen en trad in dienst bij een beeldhouwer. Hij kreeg er de polderkoortsen, die hij gelukkig te boven kwam. Hij werkte dag en nacht, daar hij praktisch nooit school gelopen had. Zijn naam wordt vermeld in wedstrijden op 18 okt. 1841 en 25 feb. 1847.

Naar Roeselare teruggekeerd, behaalde hij in 1864 de tweede prijs in de prijskamp van Rome met een half verheven beeldhouwwerk 'Priam smeekt Achilles om het lijk van zijn zoon Hector', dat men vindt in het stadhuis te Roeselare.

In 1867 huwde Carbon te Roeselare met een zeer welstellend burgermeisje, Theresia-Virginia Laigneil (Roeselare 6 sept. 1845 - Kortrijk 22 sept. 1939), dochter van Niklaas en Barbara Laevens, die hem 5 zonen en 4 dochters schonk. Drie zoontjes, Alfons, Pieter en Jules, stierven als kind van enkele dagen. De derde dochter, Paulina, in de wandel Margriet genoemd, geboren in 1874 en gestorven te Brugge op 12 nov. 1944, huwde met Joseph Viérin en is de stammoeder van de architekten Viérin. De Carbons woonden aanvankelijk in de Noordstraat te Roeselare, vanaf de geboorte van hun dochter Gabriëlle op 31 jan. 1878 vinden wij hen in de Statiestraat. Het atelier van Carbon, die zeer veel werken, vooral voor kerken aanvaardde, was weldra gevuld met leerlingen, die later in de kunst zouden uitblinken: Pieter Boncquet, Karel en Josuë Dupon en vooral Julius Lagae, die Gezelles kop en standbeeld zou beitelen, en aan wie Gezelle een gedicht heeft gewijd.

Het werk van Carbon is vooral godsdienstig gericht. Aldus schrijft G. Vallays: 'Vele onzer kerken bezitten beelden van Clement Carbon, die alle den stempel dragen van een diep godsdienstige kunst. Wij leefden toen ongelukkig in de periode van de neo-gothiek. Wij zagen een jammerlijke beeldenstorm in onze kerken. Mooie altaren, orgels, preekstoelen en kerkmeubelen werden verwijderd om plaats te maken voor produkten van de nieuwe richting.

Grote kunst heeft de neo-gothiek eigenlijk niet voortgebracht. Zij teerde op de gothische kunst der Middeleeuwen, maar bleef er steeds een flauwe namaak van. Het werk van Baron Bethune, met zijn kerk van Vijve-kapelle, en de schilderijen van Edmond van Hove zijn wellicht het gaafste van die richting.

Carbon was een man met talent, en daarom is het interessant te weten waar zijn werken zijn aangeland. Gits, zijn geboortedorp, heeft steeds aan hem gedacht. Aldus lezen wij op

5 jan. 1860 dat aan “eer onbegoede, doch bekwame jongeling van Gits” de tombe van het altaar van O.L. Vrouw werd toevertrouwd. In 1861 maakte hij de afsluiting van de doopvont. Op 1 jan. 1865 werd besloten een nieuw koorgestoelte te maken, en de bestekken en tekeningen werden toevertrouwd “aen den kundigen beeldsnijder, Mr. Clemens Carbon, die in het groot concours van beeldsnijderij des jaers 1864 den 2den prijs behaeld heeft, na den 1sten bekomen te hebben in den algemeenen voorbereidenden kampstrijd, om aaen dien behendigen

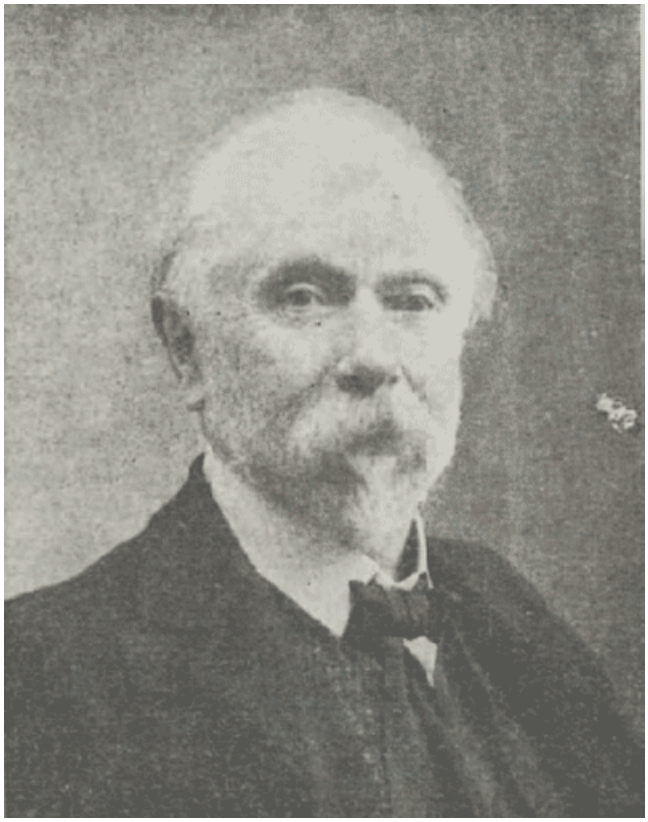

jongeling de gelegenheid te verschaffen van te voldoen aen den wensch van al de ingezetenen van Gits, met zijn eerste kunstwerk als een gedenkstuk te stellen in zijn geboorteplaats, zijnen naem aldaer te vereeuwigen en zijnen roem van daer te verspreiden”. De bestellingen te Gits aan Carbon volgden elkaar op: beelden en altaren met daarbij enkele werken, die meer in 't oog sprongen: De kruisweg, door pastoor E. vande Ghinste op 4 april 1866 aan de bisschop aangevraagd, en met gunstig antwoord bevestigd op 7 april. Deze kruisweg van Carbon was na de eerste oorlog vervallen, en in dec. 1923 kwam er een nieuwe naar 't oud model, hersteld

met hulp van Jos. Viérin, Carbons schoonzoon. In 1872 volgt de kalvarieberg en grafkelder voor de priesters. In 1874 een nieuw orgelfront, dat in de oorlog 1914-1918 sneuvelde en de plaats moest innemen van een sierlijk orgelfront uit 1667, dat uiteindelijk terechtkwam in de St.-Jan Boscokerk te Eindhoven. Op 8 sept. 1875 het beeld van O.L. Vrouw van Zeven Smarten en in 1878 de zeven kapellen rond de kerk. Sindsdien kende de godsvrucht tot O.L. Vrouw van Zeven Smarten een ongekende bloei te Gits(2).

Van het overige werk van Carbon is niet zoveel gekend. Er is een altaar in St. Medarduskerk te Wervik, getekend door architekt A. van Assche uit Gent en gesculpteerd door Carbon. Ook de preekstoel en kruisweg in St.-Amandskerk te Roeselare zouden van hem zijn. Voor de St.-Michielskerk aldaar herstelde hij de merkwaardige preekstoel van 1603, afkomstig van de kerk der discalsen te Brugge, en in het begin der 19e eeuw aangekocht, en maakte hij een groot beeld van het H. Hart(3). Theodoor Sevens(4) zegt dat zijn voornaamste werken zijn in de St.-Gilliskerk te Brugge(5), in de kerken van St.-Elisabeth en St.-Anna te Gent, in de kerk van Pamele te Oudenaarde en in een klooster te St.-Pietes-Jette. In de O.L. Vrouwkerk te Kortrijk waren een paar zijaltaren van Carbon, die echter afgebroken werden, omdat zij niet meer asten in de stijl van de kerk.

Het werk, waarvoor Carbon de meeste lof zou oogsten, bevond zich in de St.-Rochuskerk te Kortrijk(6). Het hoogaltaar, een neo-gotisch gevaarte, gewijd aan het leven van St.-Rochus, kwam klaar in 1874. De drie taferelen op de altaartafel (St.-Rochus door de paus ontvangen, St.-Rochus met zijn hond, en St.-Rochus die een bezetene verlost) behoorden tot het beste van dit altaar. Verder waren er nog de altaren van O.L. Vrouw en de H. Benedict Labre, door Carbon in 1873 ontworpen, en de afsluiting van de doopvont in 1870. Ook de monumentale preekstoel, ontworpen door architekt van Assche, werd uitgevoerd door Carbon en kwam aldaar tegen einde 1882. De altaren van Carbon hebben echter de tijd niet kunnen trotseren. Pastoor Slosse noemhe het hoog altaar een hooimijt, en het nieuwe projekt toont een gans ander altaar. Ook het altaar van O.L. Vrouw

(2) De teksten komen meest uit het “Resolutie boeck” van de pastorie te Gits.
(3) Fr. de Potter, Schets eener geschiedenis van de stad Rousselare, Roeselare, 1875, blz. 201, 204.
(4) De Kapel van Walle te Kortrijk, in Handelingen Oudheidk. Kring van Kortrijk, 1921, blz. 49.
(5) Hier is Sevens ongetwijfeld abuis. Noch E. Rembry noch R. Cauwe vermelden in hun gedetailleerde beschrijving van de St.-Gilliskerk te Brugge enig werk van Carbon.
(6) T. Sevens, a.w. - Sculpture religieuse. Autel de l'église de S. Roch, à Courtrai. Par Clément Carbon. In: Journal des beaux-arts et de la litérature, jg. XVII, nr. 11 (15 juni 1875), blz. 89-90.

werd op 6 okt. 1955 totaal vernieuwd, en in april 1956 volgde het altaar van de H. Benedict Labre[7].

De beste werken van Carbon zijn echter niet in de kerken te vinden. Een van zijn goede beeldhouwwerken is het marmeren borstbeeld van Hendrik Horrie, dat bewaard wordt in de akademie te Roeselare. Op 20 maart 1881 immers werd besloten de oude kunstenaar zijn borstbeeld aan te bieden; en Carbon werd met de uitvoering belast. De h. Stephaan Carbon uit Oostende, kleinzoon van de kunstenaar, bezit enkele zeer interessante werken van zijn grootvader: het beeld van een drinkende kunstbroer in brons; een klein, maar zeer mooi werkje in mergel, dat de kop van een oude man in profiel voorstelt; enkele schetsen o.a. voor grafmonumenten, alsook twee schilderijen, St.-Maarten, die zijn mantel deelt met een bedelaar; een bisscop, die de banvloek uitspreekt over een koning. Die twee stukken leunen duidelijk aan bij de schilderijen van Juliaan de Vriendt.

Op 12 okt. 1893 ging Carbon wonen te St.-Jans-Molenbeek. Daar heeft hij verder gewerkt en schijnt zijn atelier te hebben gehad in de school van de broeders der kristelijke scholen te Laken. Wellicht heeft hij toen gewerkt voor het klooster te Jette.

De nagedachtenis van Carbon bleef bij zijn kinderen en kleinkinderen in zegening. Hij was niet alleen een kunstenaar, hij was tevens een vroom kristen en een goed mens. Aldus schreef me zijn kleindochter Mej. Godelieve Viérin op 2 dec. 1968: ik herinner me dat onze moeder (Marg. Viérin-Carbon) ons altijd zei, dat haar vader zeer gewaardeerd was als beeldhouwer, en ook als kristenmens. Hij was eenvoudig en zeer goed, en vol medelijden voor de arme mensen. Hij was ten hoogste geacht door allen die hem kenden'.

Carbon overleed in zijn woning in de Frère Orbanstraat 33, te St.-Jans-Molenbeek op 27 aug. 1907. Na de dienst in de nabijgelegen St.-Rochuskerk, waarvan hij kerkmeester was, werd hij overgebracht naar Kortrijk en in de familiekelder op het St.-Janskerkhof bijgezet. Voor een paar jaren werd te Gits een nieuwe straat Clemens Carbonstraat genoemd.

Deze bijdrage is een eerste poging om Carbons leven te schetsen. Er rijzen nog zoveel vraagtekens op. Wanneer juist

(7) L. de Poortere, Kortrijk, Sint-Rochus jubileert 1861-1961. Honderd jaar geschiedenis van een parochie, Kortrijk, 1960, blz. 18-21, 27-29 (met afbeeldingen).

verbleef Carbon aan de akademie te Antwerpen? Waar werkte hij juist te Brussel? En vooral, waar zijn of waren de werken van Carbon te vinden? Kon een lezer van Biekorf me hierover inlichten, ik zou hem zeer dankbaar zijn.

Aubert-Tillo van Biervliet osb Abdij Steenbrugge.

Zevenjarig beleg van Gent in 965

Op de vraag in Biekorf 1970, 319.

De bron van dit legendarisch beleg van Gent is waarschijnlijk de Gentse kroniekschrijver Marcus van Vaernewyck (Vlaemsche Audvremdigheyt, 1560). Uit deze of een andere kroniek hebben rederijkers in 1765 het beleg van 965 bovengehaald om er het achtste eeuwfeest van te vieren. Een getuigenis van die viering is bewaard in het programma van een toneelstuk dat in 1765 te Ledeberg werd opgevoerd. Hier volgt de titel van dit programma naar het exemplaar van F. Vanderhaeghen (BG. VII nr. 14711).

'De vrome held-dadigheyd van Arnoldus den V. grave van Vlaenderen. Ende de standvastige Kloekmoedigheyd der Gentenaeren, onder het uytstaen van een seven-jaerig Beleg van dry Koningen, Vrankryk, Engeland en Schotland:
in 't Jaer 965.

Noyt voor desen vertoond. Zal Speel-wys vertoond worden, door d'eendragtige Jonkheyd van Sinte Pieters Ledeberg nevens Gend.....
1765.

De Vertoond-plaetse is buyten de Keyser-poorte op den groenen Dries der selve Vrye Heerlykheyd.

Men sal beginnen ten 2. uren na-middag in 't Public.

U.-L. dienaer, J.B. De Cock, Directeur.'

Het programma (2 ff.. in-4°) is gedrukt 'Tot Gend, bij de Weduwe van Michiel De Goesin, recht over den Raed'.

Dit stuk werd door de 'Reden-konst-minnende Jongheyd' van Ledeberg hernomen in mei 1778 onder een enigszins gewijzigde vorm: graaf Arnoldus verschijnt in het stuk als 'winnaer ende minnaer van Rosalia in het tornoyspel, dochter van Berengarius, Koning van Lombardien'; ook in dit romantisch travesti blijft hij verbonden met het 'zevenjaerig beleg van dry Koningen'. (Vander Straeten, Théâtre villageois II 129). Deze nieuwe versie werd in 1778 opgeluisterd door vuurwerk en balletten gedanst door de Franse dansmeester Antoine Monier en zijn leerlingen.

Omstreeks 1805 werd 'Het zeven-jaerig Beleg van Gend... Treurspel in vyf bedryven' uitgegeven door de Gentse drukker P.A. Kimpe (BG. IV 405). Deze uitgave draagt de vermelding 'Eersten Druk' (48 pp. in-8), is niet gedateerd en draagt geen auteursnaam.

C.B.

De Egmont-figuur bij de Duinkerkse toneeldichter Michiel de Swaen

1707

In zijn verdienstelijk historiografisch werk over de Egmont-figuur heeft Herman van Nuffel al te weinig aandacht besteed aan de Nederlandse toneeldichters en-schrijvers.(1) Op desbetreffende leemten voor de 19e eeuw moeten we later terugkomen, onze Duinkerkse dichter mag echter tiet langer als 'Egmont-dichter' worden voorbijgezien.

In de periode 1680-1700 ontstaan twee treurspelen, een te Amsterdam en een te Duinkerke, waarin Egmont op de voorgrond treedt.

In 1685 publiceert de toneeldichter Thomas Asselijn te Amsterdam het treurspel *De dood van de Graaven van Egmond en Hoorne.* Op aandringen van de Hervormde kerkraad lieten de burgemeesteren van Amsterdam de opvoering van het stuk stopzetten omdat Alva erin de hervorming beschimpt. Het spel werd echter een sukses en bleef lange tijd op het repertoire; het werd nog weer herdrukt in 1722, 1738 en 1754(2).

Omstreeks 1700 werkte de stadsheelmeester Michiel de Swaen aan het stuk *De zedelycke doodt van Keyser Carel den vyfden.* Dit treurspel, voltooid vóór 1704, werd te Duinkerke gedrukt in 1707. In deze nota nu willen we alleen wijzen op de rol die aan Lamoraal, graaf van Egmont, samen met Willem van Oranje in dit stuk wordt toebedeeld(3).

Eerste bedrijf. - Egmont en Oranje verheerlijken Keizer Karel als Nederlandse vorst, in zijn aantredende zoon Filips van Spanje zien ze echter, met profetische blik, de vrijheid van de Nederlanders vertrapt.

Derde bedrijf. - Egmont en Oranje staan in de hofzaal. Ze zijn vol argwaan over Filips. Egmont spreekt een verzuchting

(1) Herman van Nuffel, Lamoraal van Egmont in de geschiedenis, literatuur, beeldende kunst en legende. Leuven 1968 (= Standen en Landen XLVI). Een historiografisch werk dat (in 1968!) wordt uitgegeven zonder enig register.

(2) J.A. Worp, Geschiedenis van het drama en het toneel in Nederland I 332, II 103 (Groningen 1904); NNBW I 189.

(3) Belangrijke ontleding van het stuk bij Dr. W.J.C. Buitendijk, Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie 343-347 (Groningen 1942).

uit die zeker het nationaal-Nederlands gevoel van de Swaen weergeeft: Wat zal er gebeuren als de Keizer er niet meer is en Filips het bewind in handen neemt..., zo zegt Egmont:

> Wat ongeluk voor ons gerustigh Nederlant,
> Dat onsen vorst Philips(4) syn prinsselycke hant
> Verbondt aen d'erfgenaem van 't Arragons vermogen!
> Ach! zedert desen bant is onse macht geboogen,
> Ons heerlykheyt verneert, ons vryheyt onderdrukt. -
> O Carel, waere spruyt van soo veel dappre helden,
> Hoe pynlyk valt het ons, uw groote deught te melden,
> Te dencken op 't soet jock van uwe heerschappij,
> Terwijl ons nakend' is soo swaere slavernij...

Vierde bedrijf. - Gesprek tussen prinses Eleonora, zuster van de Keizer, en Egmont. Met alle respekt voor de zielegrootheid van de (aftredende) Keizer oordeelt Egmont dat Nederland en al zijn andere rijken er maar kunnen bij winnen als hij de kroon blijft dragen tot aan zijn dood. Eleonora verdedigt het besluit van haar broer. De landvoogdes Maria van Hongarije daarentegen begrijpt de vrees van Egmont: wat zal er gebeuren, zegt de prinses, als straks de Inquisitie tegen de vrijheden van de Nederlandse provincies optreedt:

> Soo d'Inquisitij wort daer tegen ingevoert,
> Misschien en wert den staet niet min hier door beroert;
> En 't dunkt me onmogelyk, dien toom te kunnen geven
> Aen volckeren, gewent in vryen toom te leven.

Nu verschijnt de Keizer zelf op het toneel. Oranje doet een ontroerend beroep op hem: blijf bij ons!... Niet het afscheid van de kroon valt me zwaar, antwoordt de Keizer, wel het afscheid van jullie, Oranje, Egmont en de anderen...

Op dit patetisch moment neemt Egmont nog het woord: ‘Wat mij het meest bedroeft, zegt hij, is dat de kranke ouderdom Uwe Majesteit van ons moet verwijderen.’ Waarop de Keizer goedjonstig verklaart dat zijn troonafstand hem eindelijk rust en vrede zal brengen en vreugde.

Vijfde bedrijf. - Egmont in gesprek met Maria van Hongarije. Filips' karakter is niet zo slecht als men het voorstelt, zo betoogd de landvoogdes. Een ding is zeker, zegt Egmont: het ganse volk vreest een koning die Spanjaard is. En hij verzoekt haar om als landvoogdes aan te blijven. Maria weigert:

(4) Filips de Schone, vader van Keizer Karel, gehuwd met Joanna van Aragon.

ook zij heeft genoeg van de aardse grootheid en wil het voorbeeld van haar broer volgen. Dit maakt de maat van de rampen vol, meent Egmont die zwaarmoedig besluit:

> Den welstant en den roem van Neerlant is verloopen,
> Syn scheuringh is na by, syn ondergangh genaekt...

Daarop volgt dan de plechtigheid van de troonafstand van de keizer.

Het ontbreken van de Swaens Egmont-figuur in de studie van Herman van Nuffel is een spijtig geval. In het vaderlands historiespel van *Carel den Vijfden* horen we, bij monde van Egmont, de Duinkerkse dichter treuren om het verlies van de vrijheid der Nederlanden. En dit bijna een eeuw vóór de Europese doorbraak van Egmont als vrijheidsheld in de scheppingen van Schiller, Goethe en Beethoven

De tekst van de Swaens historiespel is niet zo moeilijk te bereiken. Na de uitgave van 1707 (bij Petrus Labus te Duinkerke) werd het herdrukt door J.Pr. Willems in Belgisch Museum (1843: afzonderlijke druk 1844); in de Annales du Comité Flamand de France, 1899. En ten slotte in deel II van de *Werken van Michiel de Swaen,* uitgegeven door Dr. V. Celen met medewerking van Dr. C. Huysmans en Dr. M. Sabbe (Antwerpen 1928-1934).

A. Viaene

De bedevaart ‘tsente Andries in Salerne’

De tarieflijsten van strafbedevaarten, in de versies van Gent, Aalst en Dendermonde, vermelden een bedevaart naar ‘sente Andries in Salerne’, afkoopbaar tegen 15 pond, d.i. 3 pond meer dan de Romebedevaart. In zijn bekende monografie (1922) heeft E. van Cauwenbergh de plaats opgegeven als ‘S. André à Salerne’. In de uitgave van de Gentse tarieflijst (versie Geraardsbergen) in Handelingen Emulation 104, 1967, 208 hebben we bij die identificering een vraagteken gesteld. Het antwoord, eenvoudiger dan verwacht, is het volgende.

De kultus van Sint Andreas is niet verbonden met de havenstad Salerno (tegenw. provinciehoofdstad, ten Z. van Napels), die de hl. Mattheus als kerkpatroon heeft, maar wel met het havenstadje *Amalfi,* dat in de golf van Salerno is gelegen, op 24 km van Salerno. Het Sint-Andriesheiligdom van de middeleeuwen was de Duomo van Amalfi waar, volgens de traditie, de relikwieën van de apostel waren bewaard. In de tarieflijst (van ca. 1400) staat *Salerne* eigenlijk voor ‘Amalfi in de golf van Salerno’.

A.V.

Bomen en tronken op het Rijselhof te Kaprijke in 1461

In 1237 stichtte gravin Johanna van Constantinopel een hospitaal te Rijsel, het later genoemde ‘hôpital Comtesse’. De gravin begunstigde dit hospitaal herhaaldelijk en door haar toedoen verkreeg het belangrijke bezittingen te Kaprijke en omgeving. Volgens het landboek van Kaprijke bezat het ‘hôpital Comtesse’ meer dan 150 bunder land en bos in de keure van Kaprijke. In de tweede helft van de dertiende eeuw richtte het daar een hoeve op voor het ontginnen van woeste gronden en het uitbaten van de moeren. Die hoeve werd door de Kaprijkenaars ‘Riselhove’ of Rijselhof genoemd.

In het archief van het hospitaal zijn enkele pachtkontrakten van het Rijselhof uit de vijftiende eeuw bewaard, waaronder de merkwaardige pachtbrief van Pieter Goethals die in 1461 de hoeve pacht voor een som van 185 p. 15 s. 3 d.[1]. De oppervlakte van het Rijselhof bedroeg dan 206 g. 1 1. 42 r. Die pachtbrief is vooral merkwaardig omdat hij een uitvoerige beschrijving bevat van al de opgaande bomen en de tronken die op het Rijselhof stonden. In bijlage geven we het aantal en soort bomen die op en om de hoeve groeiden in 1461.

Bij de opgaande bomen treffen we niet minder dan 769 eiken aan. In de middeleeuwse huishouding was het eikenhout het constructiehout bij uitstek voor het bouwen van huizen, hoeven, schuren en stallen. Bovendien gebruikte men veel eik voor het maken van meubels. De pachtbrief vermeldt verder nog 184 olmen, 263 essen, 23 populieren en 6 abelen, allemaal houtsoorten die ook als constructiehout kunnen gebruikt worden.

Het benodigde brandhout voor het stoken van de ketels en het verwarmen van de woningen groeide op de tronken. Vooral de wilg was gegeerd op het Rijselhof want er stonden 2458 ‘troncwulghen’ langs de grachten en de kanten van het zaailand. Verder treffen we nog 142 tronkeiken, 44 tronkolmen en 11 tronkessen aan.

In totaal groeiden 1278 opgaande bomen en 2655 tronkbomen op het Rijselhof te Kaprijke. De omgeving van de hoeve moet wel een mooie aanblik hebben geboden: een aktie zoals ‘ieder plant zijn boom’ was beslist overbodig te Kaprijke in 1461!

(1) Archives hospitalières de Lille. Fonds Hopital notre Dame dite Comtesse, nr. 683.

Gedurende zijn pachttermijn van negen jaar moest Pieter Goethals al die bomen en tronken '3 tijden loeyelic snoucken ende troncken also verre als haecx ende houdmes daer over ghegaen heeft'. Per jaar diende de pachter van Rijselhof dus ongeveer 900 tronken en 430 bomen te snoeien.

L. Stockman

Bijlage
Plaats en aantal van de opgaande- en tronkbomen

an tRijselhof	149 upgaende heeken	25 troncheeken
	171 upgaende holmen	44 troncholmen
	147 upgaende hesschen	10 tronchesschen
	1 upgaende abeel	
	10 populiers	
	5 upgaende wulghen	125 troncwulghen
	5 okernoten bomen	
	3 aselnoten bomen	
an den Oostbeilc	9 upgaende heeken	2 troncheeken
	24 upgaende hesschen	1 tronchessche
		850 troncwulghen
an den Gheerhouc	3 upgaende heeken	200 troncwulghen
	14 upgaende hesschen	
	1 upgaende helst	
an den Noortbeilc	17 upgaende hesschen	150 troncwulghen
an de twalef ghemeten		350 troncwulghen
		2 troncheeken
an de breede stickx voor de poorte	69 upgaende heeken	4 troncheeken
	6 upgaende holmen	170 troncwulghen
	33 upgaende hesschen	
	1 upgaende abeel	
	12 populiere	
an tneder leen	1 upgaende heek	256 troncwulghen
an thooghe leen		102 troncwulghen

an de corte sticx voor de poorte	25 upgaende heeken	6 troncheeken
	5 upgaende hesschen	70 troncwulghen
	1 upgaende abeel	
an de langhe sticx voor de poorte	302 upgaende heeken	78 troncheeken
	18 upgaende hesschen	25 troncwulghen
an de langhe reepen	29 upgaende heeken	10 troncheeken
	8 upgaende hesschen	
	1 upgaende populier	
an die corte sticx bij den moere	40 upgaende heeken	7 troncheeken
an theed	40 upgaende heeken	
	1 upgaende hessche	

an tmeedekin busch	6 upgaende heeken	
	3 upgaende hesschen	
an de langhe sticx bij den moere	88 upgaende heeken	7 troncheeken
an tstic lands metten wallekin		1 troncheeke
an Jan Mathijs hofstede	8 upgaende heeken	160 troncwulghen
	7 upgaende hesschen	
	2 upgaende hesschen	
	3 upgaende abeelen	
	13 upgaende wulghen	
	6 appelboomen	
	1 peerboom	

Politiek overzicht in 1590

In het zevende en laatste deel van zijn Dagboek (blz. L; stadsbibl. Kortrijk) stelt de Ieperse koornmeter en rederijker Augustyn van Hernighem de volgende vraag:

‘Vraghe waerom ende de cause dat Duutschlant, Inghelant, Vranckerycke ende dese XVII Landen [= de Zeventien Provinciën] in den staet zyn zoo elcken anzien mach 1590.

Antwoorde:

De ongestadicheit in 't ghelove in Duutschlant,
Het overspel van Henrick den Conynck van Inghelant,
De kynderlyckheyt in de croone van Vranckerycke,
Ende de langhe absencie van den Conynck van Spaengnien.

Filips II van Spanje had in 1559 de Nederlanden verlaten, voorgoed. Dertig jaar was een ‘langhe absencie’ en, voor de natuurlijke prins, zelfs een schuldige afwezigheid, althans in de publieke opinie. Dit oordeel wordt ook door andere gelijktijdige memoralisten uitgesproken.

NB. De ‘kynderlyckheit in de croone’: de moeilijkheden bij de troonopvolging (Valois-Bourbon).

Van Hernighem voegt er de volgende berijmde *‘Nota’* aan toe, om te zeggen dat ook de standen in eigen land schuld hebben in de politieke benardheid.

Sint dat den Coopman lieghen leerde
ende den Edelman 't recht verkeerde
ende de Jugen gheltghierich waeren,

duerdien eist 't ghemeente qualyc gevaeren.

Sint: sinds, sedert. Vroeger, in de oude tijd, waren de mensen beter: ook deze aanschouwing komt dikwijls terug in de oude dagboeken.

A.V.

Een mislukt diligenceprojekt Gent-Oostende 1723

Sinds het graven van het kanalenstelsel Oostende-Brugge-Gent in het eerste kwart van de 17e eeuw werd er tussen die steden een bargedienst voor het personenvervoer ingericht[(1)]. De bediening van deze bargen werd door de Staten van Vlaanderen verpacht en de opbrengst ervan bestemd 'om gheemployert te worden totte betalynge vande verloopen van renten tot profycte vande ghone hunne pennynghen ghefurniert hebbende totte wercken vande rivieren van Ghent naer Plasschendale...'[(2)]. Vanuit de drie steden had er dagelijks één afvaart plaats.

In 1723 werd het monopolie van die bargedienst bedreigd. De Brusselaar Simon le Maire had de regering de organisatie aangevraagd van een vervoerdienst per diligence vanuit Gent naar Oostende (en terug), op zo'n wijze georganiseerd dat de reizigers bij middel van de gewone en bestaande diligence van Brussel naar Gent en de nieuwe dienst vanuit Gent, op één en dezelfde dag het trajekt Brussel-Brugge (tevens Brugge-Brussel) zouden kunnen afleggen 'spécialement à l'occasion de l'établissement de la Compagnie des Indes dans ces Pays Bas Autrichiens'[(3)].

Op raad van zijn gevolmachtigde minister in de Zuidelijke Nederlanden, markies de Prié, en zijn Raad van State stond Karel VI op 10 september 1723 aan Simon le Maire het oktrooi voor een diligencedienst toe tussen Gent en Oostende, heen en terug, dit voor de duur van 20 jaar mits volgende voorwaarden.

1. Qu'il y aura des voitures bien suspendues, dont les places seront égales dans lesquelles it y aura place pour six à huit personnes, de plus un magazin propre à transporter hardes et bagages.
2. Que tous les jours it y aura une voiture laquelle partira de Gand à une heure de l'après midi pour arriver le même jour à Bruges.

(1) E. Coppieters Stochove, Notes au sujet des anciennes barges faisant le service entre Gand et Bruges 1613-1839, Hand. Maatsch. Gesch. Oudh. Gent 1922 (XXX) blz. 43-54. J. d'Udekem d'Acoz, Histoire de la barge de Gand à Bruges, Gent 1940. J. Penninck, De Barge, uitgave Gidsenbond Brugge, 1964.

(2) S.A.B., Secrete Resolutie Bouck 1666-1672, f° 83.

(3) R.A.B., Fonds van Zuylen Tr. Pr. n° 1410.

3. Qu'il y aura pareillement tous les jours une voiture laquelle partira de Bruges a cincq heures du matin pour arriver à Gand avant le midi, et qu'à une heure de l'après midi elle partira de Gand pour arriver le même jour à Bruxelles. En sorte que ceux qui partiront de Bruges le matin, pourront faire leurs affaires à Gand et retournee le même jour à Bruges.
4. Que de Bruges à Ostende it y aura une diligence, laquelle partira à six heures du matin, et arrivera à noeuf heures du même matin à Ostende.
5. Que la susditte diligence retournera à quatre heures de l'après midi pour arriver le même jour à Bruges.
6. Qu'ainsi de Bruges on pourra venir à Bruxelles en un jour et cela vice versa.
7. Qu'on ne pourra prendre d'avantage pour prix des places pour chaque personne que scavoir de Gand à Bruges deux florins seize sols, de Bruges à Ostende un florin huit sols, outre deux sols pour emolument du facteur.
8. Qu'il sera permis à chaque voyageur de porter avec luy jusqu'a ving cincq livres de hardes ou effets.
9. Que si ledit le Maire venoit à deceder que ses heritiers ou representans continueront dans la pleine jouissance dudit octroy jusqu'à l'expiration dudit terme.
10. Et qu'en consideration de la presente grace et octroy ledit le Maire sera tenu de payer une reconnaissance annuelle de cinquante ecus, et ce es mains de notre conseiller et receveur general des finances present ou autre à venir.

Het oktrooi van Karel VI stipuleerde verder uitdrukkelijk dat indien de Staten van Vlaanderen zelf het initiatief zouden nemen om dergelijke diligence in te leggen of een eventuele namiddag-bargedienst, de Brusselaar le Maire onmiddellijk ‘verobligiert sal sijn te desisteren van sijn becommen octroy’.

De Staten van Vlaanderen brachten het Brugse stadsmagistraat op de hoogte, hetwelk in vergadering van 29 oktober het oktrooi ‘ten uytterste schadelyck’ vond[(4)]. De bezwaren waren de volgende:

> De inkomsten van de bargen zouden op niet terugvallen ‘tot nadeel vande credirentieren’.
> De voerlieden ‘hun geneirende met te verhueren peerden, coutsen, siegen, wagens ende andere commoditeyten dienstigh tot voiture’ zouden ten onder gaan.
> De dijken van de Oostendse vaart zouden kunnen instorten ‘principalyck in het winter saysoen tot irreparable schaeden vande selve’.

(4) S.A.B., Secrete Resolutie Bouck 1720-1725, f° 127-127^{v}; R.A.B., Fonds van Zuylen Tr. Pr. n° 1410.

Het besluit van het stadsmagistraat was dat het oktrooi noodzakelijk diende ingetrokken en dat de Provincie het nodige zou moeten doen ‘tot wederhouden het effect van het selve octroy’. Derhalve gaf het Brugse magistraat gunstig advies tot de oprichting van ‘eene diligentie te water ten coste vande provintie...’ wat ook het oordeel was van de geestelijkheid die, op 2 november in het bisschoppelijk paleis te Brugge vergaderd, le Maire's plan had onderzocht.

Zo werd het diligenceprojekt kundig op zij geschoven, het oktrooi ‘verleent sonder kennisse van die het behoort’ voorkomen en bleef het bij een dagelijkse afvaart van de bargen, 's morgens vertrekkend, de ene uit het Brugse Minnewater, de andere aan de Brugse poort te Gent voor een reis van ongeveer acht uur.

Robert Boterberge

Dreef - dreve

Op de vraag van L.G. in Biekorf 1970, 320.

1. Dit woord altijd gehoord met de betekenis van een eind weg van weerszijden beplant met bomen. De vaart Brugge - Damme met de bomen van weerszijden noemt men geen dreve;

2. Opvallend en eigenaardig is dat het er - zover ik weet - altijd gaat over een *private weg,* van weerszijden beplant met bomen. Soms draagt die dreve de naam van die bomen: *‘beukendreve, eikendreve’,* zoals in het bos van het kasteel van Rumbeke.

3. Waar thans een brede baan ‘dreve’ wordt genoemd, gaat dit veelal terug op een *vroegere* ‘dreve’. Zo bv. de ‘schooldreve’ te Oostkamp was vroeger het begin van de kasteeldreef naar het kasteel van graaf L. d'Ursel. Was privaateigendom en van weerszijden beplant met twee rijen bomen. Het vak tussen de Kortrijkse baan en de Kapellestraat noemde men de ‘schooldreve’ omdat de jongensschool er zich bevond. Het overige deel bleef de ‘Kasteeldreve’.

4. Een weg door het bos maar niet van weerszijden beplant met bomen op rij noemde men niet dreve, maar eenvoudig bosweg.

5. Sommige delen van een baan betitelt het volk soms nog als dreve, bv. op de baan Torhout - Kasteel van Wijnendale ‘Kastanjedreve’. Ze loopt uit vlak op de ingang van het kasteel. Was dit in vroeger eeuwen niet de officiële ingang van het kasteel?

Ook een deel van de baan Gitsberg - Gitsdorp noemt het volk soms ‘Lindedreve’. Langs dit vak staan er inderdaad oude linden. Misschien was dit vak vroeger eigendom van de aanpalende hofstede?

M.V.

Rond de ‘honderd dagen’ te Bovekerke 1814-1815

In het voorjaar van 1814 bevrijdden de geallieerde legers ons land en verdreven er de Fransen na een bezetting van twintig jaar. Allerlei vreemde soldaten, Franse lanciers, Russische kozakken van de Don, Pruisische blauwe en Saksische rode huzaren, Pommerse jagers en Hannoverse, doortrokken het Leiedepartement en eisten, de ene al brutaler dan de andere, rekwisities en inkwartiering van de lokale overheden. Vlees, graan, drank, paardenvoeder en kantonnement werden onmiddellijk en zonder franse komplimenten opgevorderd.

De plaatselijke gezagdragers, maires en sous-préfets, zoals het steeds gaat in beroerde tijden, stonden alleen om het hoofd te bieden aan die lastige bevrijders. Instructies van hogerhand bleven uit en meestal moest snel worden gehandeld om groter onheil te voorkomen.

Zo is het dat mijn achterovergrootvader Pieter Van Acker (Ruddervoorde 1760-Bovekerke 1850), als maire van de gemeente Bovekerke, voor hete vuren stond en zelf moest beslissen wat hij had te doen of te laten. Omdat hij er een min of meer originele manier van doen op na hield, en zich later over sommige beslissingen en betalingen die hij uitvoerde in deze tijden, diende te verantwoorden bij de Hogere Overheid, zijn enkele details bekend over de militaire tribulaties in zijn gemeente rond de val van Napoleon.

In die moeilijke dagen inde hij om te beginnen op eigen houtje enkele taxaties te Bovekerke om het hoofd te kunnen bieden aan uitgaven voor de soldaten en de zware opeisingen waaraan de gemeente in korte termijnen diende te voldoen aan de militaire garnizoenen der omliggende steden.

Op 27 januari 1814 inde hij een taxatie ‘tot koopen en leveren de eetwaeren etc. gevragt by brieve van den heer sousprefect vant arrondt. van Veurne in daten 18en derselve maend voor het approvisionnement der stad Nieuport’. In mei 1814 had hij ‘een role van ontfank gedaen tot betaelen d'onkosten, zoo van logementen, executien militaire, leveringhen voor het magazyn van Dixmude als andersints voor de Fransche Lanciers der Keyserlyke garde ende pruysschensche troepen’.

Tot hiertoe was alles waarschijnlijk nogal regelmatig verlopen, want belastingen vordert men zo maar niet in zonder

behoorlijk goedgekeurde belastingsrollen. Er moest immers dringend geld worden gezocht om de leveringen, bevolen van hogerhand aan de commune, uit te voeren en te betalen.

Boerenburgemeesters zijn echter nuchtere mensen, ook en vooral als ze met vreemde soldaten en lastige administrateurs te doen hebben, en het erop aankomt henzelf en hun medeburgers uit vervelende situaties te loodsen. Grootvader dacht dus een beetje verder dan zijn neus lang was en verkoos de realiteit boven wet en papier. Waarom niet in de eerste plaats gedacht aan de last die de troepen te Bovekerke zelf de goegemeente aandeden? Waarom niet een beetje van die grote sommen besteed aan de oplossing van de eigen militaire miseries?

Een goede veldwachter is in zulke momenten goud waard. Tot overmaat van ongeluk was ‘dengonnen alhier door den gedeurigen drank daer toe onbekwaem’. Daarom werd Frans Adam door de maire, zonder verdere plichtplegingen aangesteld tot garde-champêtre, om het werk van veldwachter op te knappen in de maanden van februari tot juni 1814, en werd hij door de maire, die tegen de administratieve rompslomp opzag om zijn alcoholieke garde wandelen te zenden, betaald met het geld dat hij in handen hield van de taxaties, die wettelijk bestemd waren om de opgelegde leveringen te financieren!

Sieur Wybouw ‘beenhauwer tot Dixmude’ was door de burgemeester aangesproken geworden om het vlees te leveren dat de gemeente Bovekerke verplicht was naar het garnizoen van Nieuwpoort te brengen. Toen ‘het vleesch alreede gesoutten en in vaeten geleyd was’ kwam er een tegenbericht en sieur Wybouw stond daar nu met zijn vlees. Hij eiste een schadevergoeding van 7 franse kronen van de gemeente. De maire zat daarmee verveeld en betaalde deze som dan ook maar uit de ontvangsten der taxaties...

‘Om aan de courtresse van leverynghe te voldoen’ in het magazijn te Diksmuide werden 8 1/2 spinden haver bijgekocht en op dezelfde (wettelijke onregelmatige) wijze betaald uit de taxaties.

De miseries waarin de burgemeester alzo gaandeweg verzeild geraakte, enerzijds haastig uit te voeren leveringen met allerlei nasleep van onvoorziene en onaangename situaties, anderzijds betalingen die in feite onwettig en wellicht ongeoorloofd waren, namen nog toe.

Om Bovekerke bij de magazijnbedienden te Diksmuide op een gunstig blaadje te zetten, werd ‘betaelt in het maga-

zyn over drinkgelt inde leveringen'. Dit sorteerde effekt, 'vermits er ondertusschen fourragien etc. versteken waeren'!! Ook de geleiders 'rydende met fouragien naer het magasyn' werden met drink- en teergeld bedacht om de kostbare vracht zonder verliezen te Diksmuide te laten toekomen.

Niettemin bleef de commune nog ten achteren met haar leveringen in het magazijn. Dat de burgemeester 'om te voldoen aan het contingent int magasyn' nog tarwe bijkocht op de markt te Diksmuide kon niet meer helpen. Bovekerke werd 'beleyt met vyf man tot het doen opbrengen de agterstellen ten advenante van vyf francs par man en par dag' door Pruissische soldaten. De gemeenteontvanger kon deze logementskosten niet vlug genoeg vergoeden en de burgemeester besloot dan maar alles uit zijn 'zwarte kas' te betalen.

Toen 'pressante leveryngen' moesten uitgevoerd worden, werd zelfs iemand vergoed om de gemeente rond te gaan en de belastingsschuldigen tot spoed aan te manen, weeral uit dezelfde opbrengst der taxaties.

Op zekere dag in 1814 kwamen er echter onverwacht 'menigvuldighe pruyssensche soldaeten' te Bovekerke toe. De burgemeester moest ze dringend logeren op kosten der gemeente, en vond niets beters dan ze op kosten van zijn taxaties te plaatsen bij Frans Perdu, herbergier in het dorp. Baas Perdu rekende hiervoor de burgemeester 149,85 fr. aan. Deze Pruisen waren zo veeleisend en lastig dat ze hun eigen briefport door de gemeente lieten betalen, want er werd vergoed 'over expressen gezonden naer de omliggende gemeenten met brieven voor de pruysschensche'.

Na deze bezetting kwamen nieuwe logés. Verscheidene Bovekerkenaars bekloegen zich nu bij de maire dat ze zwaarder dan de andere inwoners met inkwartiering belast waren. Daarom vergoedde maire Van Acker zes personen 'om hun te indemniseren over te groote belastingen in logement van troepen, naer evenredigheyd van d'andere inwoonders', te weten Pieter de Poorter, Hubregt Proot, Carel Vanthuyne, Philippe De Keyser, Joannes Vanthuyne en Hendrik Tapere.

In het jaar 1815 even voor Waterloo, toen er terug troepen op doortocht in de streek waren, begon de maire van Bovekerke opnieuw zijn verplichtingen te voldoen als in 1814. Kwade gewoonten zijn moeilijk om laten.

Hij inde 'een rolle van ontfanck gedaen in de maend juny

1815 tot leveren de objecten voor het approvisionnement der stad Nieuport' voor 258,72fr.

Mijnheer Van Woumen, stoker te Esen, kreeg hiervan 205 fr. tot levering 'van het vleesch gevraegt 't jaer 1815 voor het approvisionnement van Nieuport'. Meel dat moest geleverd worden 'naer Brugge voor het magasyn van Antwerpen' werd eveneens uit dezelfde beurs betaald.

Blijkens de rekening van al die leveringen heeft men de indruk dat er alleen in 1814 werkelijk soldaten te Bovekerke arriveerden. In 1815 beperkte alles zich tot min of meer zware opeisingen en leveringen in natura voor de militaire magazijnen der omliggende steden, iets wat ook al het jaar voordien gebeurde.

De wijze waarop 'borgmeester' Pieter Van Acker in de Honderd Dagen zich van zijn ambt had gekweten, en die naar huidige maatstaven totaal onwettig en zelfs strafbaar zou zijn geweest, schijnt bij zijn superieuren geen sancties te hebben uitgelokt. Wellicht stond hij niet alleen. Zeker is het dat burgemeester Van Acker zonder onderbreking in functie bleef tot zijn ontslag in 1820.

In 1822 kwam er echter een officiële regeling van zijn optreden in 1814-15. Op 24 april 1822 diende Pieter Van Acker, gewezen meier en burgemeester, zijn rekening in 'van verscheyde taxatien in gelde by hem ontvangen van d'inwoonders der selve gemeente mitsgaders van de betalingen daer iegens gedaen, opgestelt in francs en centimen zoo volgt', dit op verzoek van de heer kommissaris van het district van Brugge.

Alhoewel alle gegevens uit deze eindrekening steunden op 'de notitien by den onderschreven berustende ende gecertifieerd voor waarachtig in geheel zynen inhouden', mogen we gerust aannemen dat het moeite had gekost om alles nauwkeurig terug te vinden. Dit leiden we af uit het feit dat de rekening juist sloot op nul, doordat er 886,70 fr. inkomsten en juist zoveel uitgaven waren! Dit geforceerde evenwicht werd bereikt door een laatste uitgavenpost van 48,33 fr. in te schuiven, welke som 'den rendant pretendeert om hem eenigsints te indemniseren over zyne taire in menigvuldige extra ordinaire voiagien naer Nieuport, Brugge, Dixmude etc. ter causen van de leveringen'.

Het 'Collegie van de Staeten Provintiael' te Brugge onderzocht buitengewoon nauwkeurig deze afrekening. Enkele posten, waarin de burgemeester zich te genereus had getoond, werden verworpen, namelijk de betaling van het garnizoen dat de gemeente had opgelopen ter oorzake van achterstallige leveringen, waaronder de hoge kosten voor de vijf man die te Bovekerke op strafexpeditie waren geplaatst, alsook de buitengewone vergoeding die de burgemeester had toegestaan aan zijn medeburgers om gelijkheid onder de kantonneringskosten te bereiken.

Daarentegen vonden de heren te Brugge in de notities van de gewezen burgemeester nog uitgaven die niet aangerekend waren, en deze werden nu wel bijgeteld, wat duidelijk aantoont dat de Overheid zijn ongewone handelwijze aanvaardde en wilde legaliseren.

Na onderzoek werd de rekening gesloten ‘op een excedent van 201,40 fr. die Van Acker aan de commune moet betaelen’.

Het exemplaar der rekening, bekleed met het verslag van de provinciale staten te Brugge, waaraan wij alle hoger vermelde gegevens ontleenden, en dat een officiële ontlasting betekende voor grootvader Van Acker, werd zorgvuldig door onze familie bewaard bij de brieven, akten en andere familiepapieren, en is zo tot ons gekomen.

Meermalen heb ik horen vertellen dat de gemeente Bovekerke, die betrekkelijk ver afgelegen is van grote wegen tussen Diksmuide en Torhout, de enige gemeente in de provincie West-Vlaanderen is die in de Franse Tijd nooit soldaten heeft gezien. Als dit waar is, dan slaat deze bewering in alle geval maar op de eerste jaren van de Franse Omwenteling(1).

Als men ziet dat een kleine landelijke gemeente als Bovekerke in de Honderd Dagen reeds zulke tegenkomsten kende, dan is het vrijwel zeker dat het westvlaamse platteland, althans in het voorjaar van 1814, beroerde dagen heeft beleefd.

L. Van Acker

Wagewijd en rekkewijd open

Op de vraag in Biekorf 1970, 320.

In Roeselare en omstreken hoort men: ‘de scheuredeure staat wagewijd open; de hofpoorte staat wagewijd open’. Wijdewage open: niet gehoord, zie echter Biekorf 1970, 113.

Dezelfde streek gebruikt ook *rekkewijd* open in uitdrukkingen als: Hij stond met zijn armen rekkewijd open. Hij stond te gapen met zijn mond rekkewijd open. Hij stond over de gracht met zijn benen rekkewijd open (of scherrewijd open).

Te Hooglede zegt men: Hij zat scherrewiep op het dak (met de benen open, als te paard, op de nok van het dak; schrijlings).

M.V.

(1) Het verblijf van Pruisische soldaten in 1815 in het naburige Werken en leveringen aan het garnizoen te Nieuwpoort worden ook vermeld door B. Slembrouck, Werken (1955), 84-85. - Over de doortocht en het verblijf van vreemde soldaten in 1814-15 zie men o.a. A. Viaene, Kozakken van de Don in de Vlaanders (Biekorf 1953, 238-240), J. Delbaere, Kozakken te Kortrijk (Biekorf 1954, 16-17) en Gedenkweerdige aenteeckeningen van J.K. Verbrugge, ed. Schouteet (1958), 50-70.

De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel
Vervolg en slot van blz. 265

De Gistelvaarten van Aleydis van Utrecht

Een Utrechtse bedevaardster met name Aleydis was op aanraden van een geestelijke naar Watten (ten N. van St-Omer) getrokken om er de hulp af te smeken van Sint-Gillis voor haar dochtertje, ‘dat gekweld was door een triestige ziekte’ (een eufemisme voor epilepsie), waaraan de moeder ook leed. Maar toen zij er na een noveen geentroost vonden, keerden ze terug naar huis. Onderweg, in een herberg te Oudenburg, verneemt Aleydis dat Godelieve een machtige heilige is. Men zegt haar: wijd het kind met veel vertrouwen toe aan de heilige Godelieve, zij is de beroemdste maagd en martelares van heel Vlaanderen. (Soll. p. 337). Maar het kind wil eerst niet mee omdat het nog nooit gehoord had van de heilige. Twee mannen vergezellen hen naar het heiligdom. De volgende dag - feestdag van de heilige - bidt depriester na de mis in het openbaar voor het zieke meisje. Het geneest. Teruggekeerd in Utrecht wordt deze Aleydis een vurige propagandiste voor de Vlaamse heilige, zoals blijken zal uit de volgende voorbeelden.

Haar betrouwen zal eerst nog versterkt worden doordat zezelf nog twee keren geholpen werd door de tussenkomst van de heilige Godelieve. Het eerste wonder gebeurt 's winters als ze water wil putten en door het ijs zakt. De buren trachten haar te redden maar ze schuift weer volledig onder het ijs. Uit het water gehaald, blijft ze daar drie uur liggen, zodat de meeste mensen geloven dat ze al gestorvenis. Ze komt echter weer bij, biecht en communiceert, en vertelt dan dat ze een wondermooie vrouw gezien had en dat deze vrouw haar uiteindelijk uit het water had gesleept. Daarop belooft Aleydis ieder jaar een bedevaart naar Gistel te doen.

Een andere keer, op bedevaart naar Gistel met haar zuster, krijgt Aleydis een aanval van epilepsie. Onmiddellijk aanroept haar zuster de beschermheilige en Aleydis kalmeert. Dit laatste mirakel wordt in Sollerius' verzameling even sober als beknopt weergegeven, terwijl het in het volksboek(Begyn p. 60) wat meer uitgesponnen en volkser wordt verteld, luister:

> '[...] en gekomen zynde tot Sint Andries buyten Brugge [krijgt Aleydis een aanval en aanroept haar zuster Sint-Godelieve] terwylen zy daer mede bezig was / zoo hief haar zieke zuster (die op aerde lag) haeren voet op / ende stoot haer wel vyf ofte zes voeten verre van daer / ende den vyand [de duivel] riep uyt haeren mond: en hadde gy die / te weten / Godt en de heylige Godelieve / niet aengeroepen / en waeren zy u niet te hulpe gekomen / ik zoude u den hals gebroken hebben. Met die woorden kwam de zieke tot haer zelven / en volbragt haeren bedevaert met haere zuster / en wierd door Gods genade verlost'.

Door dit alles vast overtuigd van Godelieves macht, tracht Aleydis haar natuurlijk ook bij anderen bekend te maken, o.a. bij Joanna (Utrecht 1520) die een naald inslikte. Aleydis laat haar een paar druppels Godelievewater drinken ('en bestreek er van buyten de kele mede / en met eenen gaf Aleydis zuster aen de voornoemde Joanna eenen slag in den hals' aldus het volksboek!) en Joanna spuwt ongedeerd de naald uit. Hetzelfde jaar dankt zij Sint Godelieve met een paar giften (ex-voto).

Aleydis bemiddelt tenslotte nog bij een Maria (Utrecht 1520) die op het punt staat een miskraam te hebben. Ze belooft een bedevaart, baart een voldragen vrucht en vervult na elf weken haar belofte; aldus Sollerius.

Opwegen voor Sint-Godelieve

Daar er voor dit laatste mirakel (Utrecht 1520) in het volksboek - dat natuurlijk precieser wil zijn dan een bollandist - sprake is van *opwegen,* citeren we hier de tekst uit het volksboek:

'[...] belovende dat gy het kind zult voeren ter plaetse haerder martelie [Te Putte, Gistel] ende doen het aldaer tot eenen dank-offer opwegen met wasch / vlas / terwe en zilver [...]' Dit opwegen[17] was eigenlijk een heel oud gebruik dat er

(17) Indien men meer wil weten over dit opwegen en het ritueel daarrond leze men:
- G. De Meyer: 'Overeenkomst en verschillen tussen Middeleeuwse en Hedendaagse Bedevaarten' in Volkskunde 1948, 128-131. In dit interessant artikel lezen we o.a.: 'Zeer lang, tot het begin van deze eeuw, is dit gebruik blijven bestaan te Geel, waar de H. Dymphna tegen de vallende ziekte wordt aangeroepen. Hier werd een gelijk gewicht aan graan geofferd als dat van de zieke persoon'.
- M. English: 'Een eigenaardig gebruik of misbruik in de devotie tot Sint Quinten. 1620. (In de oude Madeleene te Brugge)'. Biek. 1938, 238-241.
- E. Van Heurck: 'Het opwegen en de ritus van de vervangings en wijdingsofferanden. Naschrift' Volkskunde, 1923, 18-34.
- A. Viaene: 'Opwegen tegen koren. (Brugge 1450)' Waar gehandeld wordt over het opwegen te Brugge, te Lede, te Ronse en te Adinkerke.

'In die Veurnambachtse parochie [Adinkerke] werden kind en koren in 1740 tegen elkaar in de schaal gelegd, zoals in vroegere eeuwen grote mensen in grotere schalen hadden gestaan. De uitspraak van de bisschop (Mgr. Triest, 1620) heeft dan opeens de diminutieve schaal van Adinkerke [de Corneliusbalans] buitengezet, de laatste (voor zover we weten) die het kerkelijk opwegen in Vlaanderen had in stand gehouden' schrijft A. Viaene in Biek. 1965, p. 54.
Een mooie afbeelding - op een bedevaartvaantje uit Lier - van een dergelijke 'Corneliusbalans' geeft R. Van der Linden: 'Bedevaartvaantjes uit Oost-Vlaanderen'. Zottegem, 1958, p. 20.

in bestond zijn gewicht (of lengte) in natura aan de heilige op te offeren om zich vrij te kopen nadat men zich door belofte in dienst van de heilige gesteld had. Bij Sollerius en Morette is dit geval niet vermeld, vooral omdat de kerk deze bijgelovige praktijken afwees en later verbieden zou (1620 Mgr. Triest). Toch vinden we in de wonderenliteratuur bij Sollerius een geval in die aard uit 1672, Tielt. Het gaat ook om een moeilijke geboorte, die volgens de vroedvrouw Reylof toch vlot verliep dank zij de bemiddeling van Sint-Godelieve. De gelukkige moeder, Josyne, bedankte de heilige als volgt: (de vertaling van Morette, die teruggrijpt naar Sollerius; p. 240) 'Voorders de voorseyde Josyne heeft een vat kooren, dat zy zelve op haere schouders van uyt haer huys [te Tielt] tot deze plaetze toe gedraegen had, tot dankzegginge aen de H. Godelieve opgeoffert [...]'.

Is men bij Sollerius en Morette vrij voorzichtig wat het opwegen betreft, het volksboek is des te explicieter. Een derde keert weegt men op (in het volksboek!) voor de heilige Godelieve, en dit gebeurt te Brugge, waar de relieken van de heilige tijdens de troebele tijden overgebracht waren. De datering van dit mirakel verschilt in Sollerius (1594) met die in het volksboek (1564) In dit mirakel gaat het over een meisje met epilepsie, dat een negen dagen erg ziek is, de heilige Godelieve in een visioen ziet en van haar hoort dat ze zal genezen op de plaats waar de relieken bewaard worden. De moeder gaat direct met het kind naar Brugge 'alwaer naer zy het hadde doen opwegen / tegen koorn / wasch en eenen zilveren penning / is het genezen geweest / zonder oyt de ziekte meer te krygen'

Vermanende en bestraffende mirakelen

Uit de enkele gevallen die we al besproken hebben lezen we dat het niet altijd noodzakelijk is de zieke of de lijdende in de onmiddellijke nabijheid of in direct contact te brengen met de relieken of het putwater, want het volstaat soms al een belofte te doen, om verhoord te worden. Zo wordt uit de lectuur van de door de bollandist Sollerius vermelde mirakelen duidelijk dat in bijna de helft van de wonderen de heilige Godelieve onverwijld troost schonk aan diegene die haar aanriep en een belofte deed. Maar... 'belofte is schuld' en bij het niet volbrengen van de belofte wordtmen terecht gestraft. Zo straft de heilige een jongeman die, gekweld met keelpijn een kaars belooft... en genezen zijnde, dit vergeet. Hij wordt gestraft en verliest de spraak. Hij ziet echter zijn fout in en zoekt ten einde raad opnieuw hulp bij de heilige Godelieve die hem zonder wrok geneest.

Godelieve - zoals het een echte heilige past! - laat met zich niet spotten[18]. Zo weze het eerste mirakel uit Sollerius' lijst een verwittiging voor de misschien al te lichtzinnige lezer: een Oudenburgse jongeman antwoordt aan eenpaar losbollen die hem vragen welk nieuws hij meebrengt uit Gistel (samengevat): 'wie gezond naar Gistel gaat, komt niet terug zonder een kwaal of gebrek!'. Dat was te erg. De Gistelse heilige slaat onmiddellijk de jongeman met stomheid ('zijn mond werd tot aan zijn oren verdraaid'). Hij geneest pas voor het graf van de heilige.

Wat meer is, diegene die Godelieve niet eert op haar feestdag - en bij uitbreiding, iedereen die de zondagsrust[19] niet onderhoudt - loopt niet vrij uit. Ofwel blijven de mengstok van de weversvrouw, de pik van de landman[20], de aren van de zanter, de spade van de boerenknecht of

(18) Dat met de heiligen gespot werd, kwam wel regelmatig voor zoals bvb. blijkt uit het 'register vande principaelste materie van dese Legende [der Heylighen]' door Ribadineira en Rosweydus, waar men een speciale titel reserveerde voor 'Achterklappers worden ghecastijt'.

(19) Lees over het probleem van de zondagsrust en de viering van de vele heiligdagen M. Cloet: 'Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. (Tielt van 1609 tot 1700)'. Leuven, 1968. 285-294, alsook de bespiegelingen van de achttiende eeuwse Morette, blz. 216-217. De mirakels waar we zien dat Godelieve ook een straffende heilige kan zijn - indien nodig - zijn vóór de reformatie te situeren. (1492-1505)!

(20) cfr. Mirakelschilderij in de kerk te Gistel.

het stuk hout van de meid die de oven wil aanmaken, aan de handen van de oneerbiedige overtreders kleven.

Eerbied en betrouwen zijn een heel belangrijk element in de verhouding tot de heilige. Dit blijkt o.a. uit het enige mirakel uit de periode van de hervorming, 1576, waar de steen begint te bloeden in de hand van de sceptische priester. Een ander voorbeeld geeft ons Aleydis' dochter, die te weinig

Het mirakel van het zwevend schrijn Schilderij ca. 1700. - Gistel, Dekanale kerk Het zilveren reliekschrijn zet zich op de poten overeind om de dieven af te weren (zie blz. 356)

betrouwen had en wiens ziekte verergert bij het naderen van de bedeplaats.

Natuurlijk laat de heilige niet toe dat haar speciale beschermelingen verontrecht worden. Zij straft daarom een paar dieven die het gemunt hadden op de oogst van de zusters. Terwijl de dieven rustig de oogst op een bootje aan het laden waren, begon het te zinken, hoewel er nergens een lek te bespeuren viel. Pas dan beseften zij waar ze precies aan het stelen waren... en gingen elders - misschien ongestraft? - stelen.

Om de mirakelen waarin Sint Godelieve optreedt als straffende heilige te besluiten, verwijzen we nog even naar het wonder waar sprake is van een heiligschennende diefstal. In alle geval was dit wel een heel erg misdrijf. Dit wonder staat afgebeeld op een mirakelschilderij in de kerk te Gistel. We citeren de tekst uit het jubileumboek van Morette (p. 198) omdat het toch een vertaling van Sollerius' tekst is:

> 'Iet diergelyks [nl. diefstal] is hier ook geschied. De Gebeenderen van de H. Godelieve wierden in de Kerke van Ghistel bewaert in eene Kasse [schrijn] met gout en kostelyke gesteenten verciert, staende op vier leeuwse voeten, die in zilver gegoten waren. Dry dieven dit wetende, hebben op eenen zekeren nacht in de kerke gebroken, met het heyligschennende opzet, de Rive van 't zilver te berooven; doch als sy nu de zelve Rive oft Kasse naderden, [...] de Kasse heeft haer opgeregt op d'uyterste voeten, als of sy haer met de voorenste tegen de dieven had willen verweiren(21). Dog hunne boosheyd was weynig over zoo een Miraekel van den Alderhoogsten verschrikt; ja eenen van hun had de vermetelheyd van daer op te springen, als op een peird [...] terwyl hy twee zilvere plaeten afrukte, waer in de beelden van twee Apostelen gesneden waeren. Dit schelmstuk bedreven hebbende, meynden sy te vlugten; dog als sy nu peysden buyten de Stad te zyn, vonden sy hun binnen deszelfs mueren: dan gebruykten sy nog dobbel neerstigheyd om weg te geraeken; maer heel hun arbeyd was te vergeefs, zoo dat sy dry heele dagen waeren zonder eten oft drinken, altyd trachtende maer noyt konnende vlugten(22). Eyndelinge sy vonden geen ander middel, als hun gestolen zilver aen eenen gout-smid te koop te presenteren; dog deze kende het zelve van de

(21) Een soortgelijk wonder greep plaats bij het beeld van O.L. Vrouw van Bourbourg (Frans-Vlaanderen) in 1383. Het Gistelse wonder staat niet gedateerd, almoet het na 1350 gebeurd zijn, daar de Anonymus het anders zeker zou vermeld hebben. We vatten - ter vergelijking - het wonder van Bourbourg samen. Bretoense huurlingen wilden de edelstenen uit de kroon van O.L. Vrouw rukken. Het beeld keert zich om en werpt de dief ten gronde. Vele getuigen zien hem voor het altaar sterven. Een andere laat zich daardoor niet afschrikken... maar de klokken beginnen te luiden. Over hun vreselijke straf, enz. kan men meer vinden in: J. Toussaert: "Le Sentiment religieux en Flandre à la fin du moyen âge" Paris, 1963 p. 368. en J. Van Overstraeten: "De Nederlanden in Frankrijk" Antw. 1969, 118.

(22) Het motief nl. na een diefstal niet te kunnen vluchten of opgesloten te blijven in de kerk, enz. werd ook graag gebruikt in andere heiligenverhalen. Een ander voorbeeld moge hier volstaan; we citeren het omdat het ons doet denken aan de zopas besproken mirakels waar de heilige Godelieve dieven straft. "Un voleur, ayant dérobé un cheval aux frères [de saint Wulmer], erra toute la nuit sans pouvoir retrouver sa demeure; et après avoir parcouru toute la campagne voisine, il se retrouva le matin devant la porte de l'abbaye [...]" uit E. Van Drival: "Légendaire de la Morinie" Boulogne, 1850 p. 188.

Rive van de H. Godelieve gestolen te zyn [...] zoo dat'er voor die schelmen niet over en was, als hunnen heyligschennende diefte met alle de gezeyde omstandigheden opentlyk te beleyden; waer op sy gevangen wierden, en sy zouden de diefte met de dood betaelt hebben, maer om dat sy van edel afkomste waeren, wierden sy alleenelyk uit het Land verbannen'.

Kracht van het Godelievewater

Uit deze afzonderlijke gevallen die we samenbrachten zou men misschien het besluit trekken dat Sint Godelieve eerder een strenge heilige was. Dit zou verkeerd zijn. Zij is vooral een machtige beschermheilige. Zij verhoorde(23) wel het meest diegenen die haar te Gistel kwamen smeken, al was dit wel niet de conditio sine qua non want een belofte doen volstond in heel veel gevallen al. Blijft het putwater dat men naar huis meebrengt niet even geneeskrachtig, zoals blijkt uit de mirakels met Joanna uit Utrecht en andere? Een bidprentje kan de zieke dichter bij de beschermheilige brengen, zoals we lezen in het mirakel waardoor een Oudenburgs kind van een breuk geneest. Dit mirakel moet in 1492 gebeurd zijn, want de moeder was in Gistel toen ze getuige was het wonder waarbij de aren aan de hand van de verstoorder der zondagsrust bleven kleven. Ze was eigenlijk in Gistel om een afspraak te maken met chirurgijn Caen, maar wordt door dit wonder met zoveel geloof en bewondering voor de Gistelse beschermheilige vervuld, dat ze een bidprentje neemt en er het schrijn mee aanraakt(24). Wanneer ze thuis komt, raakt ze er het slapende kind mee aan. Tegen zijn gewoonte in, slaapt het rustig verder tot de volgende morgen. Toen bleek het volledig genezen te zijn: hetgeen bevestigd werd door chirurgijn Caen.

Enkele jaren later (1512) wordt nu ook de bijzondere

(23) We gebruiken hier de verleden tijd, omdat we enkel de mirakelliteratuur uit de jaren 1050-1770 onderzoeken.

(24) Het aanraken van de relieken met een bedevaartvaantje of bidprentje was vroeger een gewoon gebruik in het bede-oord; dat vinden we o.o. in: - R. de Bertrand: 'Dévotions populaires des Flamands de France' in de Ann. Com. flamand de France I (1853) 203: 'Dans certaines localités, le clergé permettait que les pèlerins fissent toucher leurs drapeaux ou leurs images, au saint qu'ils venaient d'invoquer; ce qui était considéré comme une immense faveur'. - E. Van Heurck: 'Les drapelets de pèlerinage [...]', Anvers, 1922, blz. X: 'Le drapelet avait été bénit, avait touché la relique: it devait donc, dans son esprit, avoir la vertu de le [pèlerin] préserver de tous les périls du voyage'. - Soms drukte men zelfs op het bedevaartvaantje de volgende tekst: 'O Heilighe Roche siet ons aen. En wilt de peste doen vergan. Dit beeldeken heeft aengheraeckt de reliquien van H. Rochus tot cassel. En weest [...] Ceste image a touche les SS Reliques de S. Roch a cassel' cfr. Ann. Com. fl. de Fr. II (1854) 104-105. - Voorbeelden uit Oost-Vlaanderen geeft R. Van der Linden in zijn naslagwerk over 'Bedevaartvaantjes in Oost-Vlaanderen' Zottegem, 1958 p. 78 (Edelare), 229 (Mespelare, midden 17e eeuw).

kracht van een bedevaartvaantje door een mirakel plechtig bevestigd. Hier wordt een vrouw uit Ieper gekweld door een angina. Ze roept de hulp in van de heilige Godelieve, maar ziet dat ze geen geneeskrachtig putwater meer heeft. Ze neemt daarom een bedevaartvaantje[25], dompelt het in water en drinkt het hoopvol. Ze wordt van de beklemming verlost en gaat nadien op bedevaart. In vele mirakels valt het op hoe belangrijk het is vertrouwen in de heilige te hebben (‘magna cum fiducia’).

Gistel Godelieves genadeoord

Voor heel veel mensen was Sint-Godelieve de machtigste heilige uit eigen bodem en ging men bijgevolg haar hulp inroepen telkens men troost zocht in de nood. Wordt zij heden ten dage enkel aangeroepen voor de ogen (omwille van de wonderbare genezing van de blindgeboren dochter van Bertolf). voor de keel en hals (omwille van haar gewelddadige dood door wurging) en voor de huiselijke vrede (omdat ze verstoten door haar man, liefdevol en verduldig bleef; alhoewel dit laatste element van recentere datum is!), destijds was zij veelzijdiger. Uit de 50 ‘Miracula’ van Sollerius waarbij Sint-Godelieve bemiddelt bij een genezing blijkt dat haar hulp vooral werd verkregen niet alleen voor de keel (of hals, inslikken van spelden, enz.) nl. 23/50 en voor de ogen (7), maar ook in gevallen van lamheid (5), epilepsie (4) en vrouwen in verwachting (5), koortsen (2), verdrinking (2) en varia (4).

Vooral dan te Gistel, het Godelievebedevaartoord bij uitstek, toont zij zich het mildst tegenover de lijdenden. Zo ligt een lamme vrouw al negen jaar voor het Trudoklooster te wachten op genezing; tevergeefs. Ze laat zich naar Gis-

(25) Het oudste bedevaartvaantje zou volgens R. Van der Linden slechts drie jaar ouder zijn dan dit hierboven vermelde voorbeeld uit 1512. - Heden ten dage wordt nog in verscheidene bedevaartplaatsen het Godelievewater gewijd door zegening (= onderdompeling =) met de relieken. Vgl. dit mirakel met nota 5. - Merken we op dat beide wonderen dateren van voor de hervorming, respectievelijk 1494 en 1512. Het zijn ook de twee enige in die aard.

tel dragen en keert zelf terug. In andere mirakels wordt het ons duidelijk hoe belangrijk Gistel wel is. Men zoekt eerst troost te Watten (Aleydis), anderen gaan eerst naar Nieuwpoort, enz. en men wordt pas te Gistel geholpen. Een Tossanus Sibier komt in 1672 speciaal naar Gistel, waar hij na een noveen van zijn koortsen verlost wordt... en dit terwijl er al vanaf 1657 een Godelievebroederschap is te Diksmuide! Gistel helpt, zij het nu in de kerk of aan het putje; beiden zijn elkaar waard. In drie wonderen volstaat het al de heilige plaats te benaderen of zelfs het grondgebied van Gistel te betreden, of men voelt al beterschap.

De vele mensen in nood, geholpen door de tussenkomst van deze Vlaamse heilige, betuigden dan hun dankbaarheid door een offergift (ex-voto) te schenken. Het opwegen ter vervanging van het geven van zichzelf, hebben wij al vrij uitvoerig behandeld; maar dit gebruik kwam niet zo veel voor in de verering tot Sint-Godelieve. De gewone ex-voto's waren te Gistel ook de klassieke zilveren en wassen gaven, kaarsen, naalden of graten - al of niet in edel metaal. In 1603 belooft een vrouw met keelpijn en verlaten door de dokters een sluier voor het beeld van de heilige.

Nadat we gewezen hebben op enkele typische bedevaart-gebruiken als het opwegen, het ritueel en het belang gehecht aan het geneeskrachtige putwater, aan het bedevaartvaantje en aan het bidprentje, het geven van offergiften, het doen van beloften, enz., herhalen we nog even hoe de anonieme Gistelse schrijver van de jaren 1350 het aantal mirakels bij Drogo met betrekking tot het leven en dood van de Heilige Godelieve bijna verdubbeld heeft. Verder danken wij het neerschrijven en verzamelen van het grootste aantal mirakels aan de bollandist Sollerius (1720). Maar de verspreiding van de mirakelliteratuur gebeurde echter vooral door de verscheidene uitgaven en vele herdrukken van ‘Het wonderlyk Leven vande heylige Godelieve’ onder de vorm van het volksboek (ook schoolboek genoemd), waarvan het oudste (?) exemplaar van 1639 dateert. Dat deze boekjes, slechts een 64 à 72 pp. tellend, meer succes hadden dan het lijviger boek van Sollerius (ongev. 400 pp.) of van een Morette (een 300- tal pp.) is heel duidelijk. Deze beide grotere uitgaven kenden ten andere ook geen herdruk.

D. Callewaert

De wandelstok

De wandelstok is uit de mode gegaan. Het is niet van vandaag Tientallen jaren geleden werd hij nog gedragen door opschietende jonkmans, flinke manspersonen, mensen op leeftijd en zelfs door mevrouwe van 't kasteel.

Ze hadden hem mee op wandeling langs de beken en langs de Leie, en wie geen stok had hij zocht er hem een langs els- of boskant en versierde hem met kerven en het afpellen van de bast in schone rondkrullende figuren. Heertjes konden hun stokje zwaaien en het rond hun vingers draaien als een molenwiek in 't klein, en die dat kon doen draaien in éne hand van de pinkel tot tussen wijsvinger en duim en omgekeerd, die was er niet weinig fier om. Het was immers moeilijk om leren en 't vroeg veel handigheid. Maar het gaf aan de stokdrager een zwier en een lichte tred dat 't schoon was om zien.

De jonge kerels onder de boerejongens gingen uit met een rijzweep en met laarsjes aan, en Sloovere van de Lulhoek heb ik weten op den uitkijk gaan met de zweep en met laarsjes aan naar Waregem-koers en hij 'n had aleens geen paard.

Bejaarde mensen droegen natuurlijk ook een stok en mevrouw de baronesse van Kerckhove de Dentergem van 't kasteel stapte met haar gaanstok door 't park en door de Kasteeldreef naar Gampelare.

Dat was zo in mijn jonge jaren.

Het is ook waar dat de wandelstok toen al belachelijk was in d' ogen van de moderne man. Mijn vriend Dr. Leo Burrick trok naar Amerika in de jaren twintig om er te studeren op kosten van de Commission for Relief in Belgium, in gezelschap van Pol Van Zeeland, van Edingen, later eerste-minister, en van Du Bus de Warnaffe, als studenten met een beurs. En toen mijn vriend zijn aankomst meldde bij de rector van de Universiteit van Chicago en binnenstapte met zijn stok, vroeg de rector hem: ‘are you an old man?’, nam hem zijn stok af en zette die in de hoek van de kamer. In Chicago was de stok al uit den boze. Ze sloegen daar liever met bommen.

En nochtans wat is er aangenamer dan met een stok op stap te te gaan? Je hebt steun, bij 't struikelen belet hij 't ommevallen, hij meet en regelt de tred, verleent de regelmatige stap en houdt de arm in beweging.

De jongeren weten het niet meer en bij 't verbijsteren van de voetganger langs beton- en asfaltwegen is de stok een zeldzaamheid en een eerbiedwaardig antiek gebruiksvoorwerp geworden. Streuvels wilde geen stok meer dragen toen hij al zes en negentig jaar oud was. Ze zouden zeggen ‘hij 'n heeft maar een winter meer te goed. Hij gaat al met een stok, zouden ze zeggen te IJvegem’[1] zei hij.

Het waren niet allemaal doodgewone wandelstokken langs de elskant gesneden; er waren er vele en derhande.

Het eerste was een djakkestokje van elzenhout gesneden langs

(1) IJvegem, volksnaam voor Ingooigem.

dijk of gracht. Het tweede 't stokje van de aankomeling om naar de kermis te gaan en bij 't verder opgroeien een deugdelijke stok met kruk. De rijke mensen droegen een stok in ebbenhout, met ivoren of zilveren appel. De veekoopman had een doornenstok met knobbels en hield hem vast met een lederen riempje over de hand geschoven. De paardenkoopman droeg een mispelaren stok en nooit een andere.

In de herberg werd over de stok gesproken; over het voordeel van de ronde kruk om aan de arm te hangen, over de stok met rechte kruk, het wisje of de stok van riet om langs de benen van de stoute jongens te leggen. Schaapherder en boer hadden hun

Vaders wandelstok. (Eikenhouten stok; hertshoornen knik; tussen stok en kruk: zilveren ring met een paardenkoers)

makke, een klein schupje met lange steel om naar de mis mee te gaan of na de vespers om rond het stik te stappen. Niemand 'n zou een stok gedragen hebben die met zijn stiel niet 'n paste. Hij werd gewassen, geschuurd, geblonken met lijnolie, vertroeteld en gekoesterd als een trouwe vriend. En dat was hij. En daarmee op stap, hoogdag en leegdag: want 't is de voet die alles doet.

De wandelstok verzwond samen met de strooien hoed.

Je begint al gewaar te worden dat ik van wandelstokken kan meespreken want ik heb er zelf een. En hij heeft bovendien een hele historie. 't Is de stok van mijn vader en ik 'n wil hem niet missen voor geen geld van de wereld. Hij heeft één frank gekost. Je zult zeggen hij is daar weer. Hij overdrijft, of liever, hij onderschat.

Dat zit alzo ineen.

't Was in de jaren tachtig van d' ander eeuw. Mijn vader was jonkman en woonde met zijn moeder, weduwe, op de steenweg van Kortrijk op Gent.

Daar komt een man van Roeselare met een stootkar. Hij had overnacht in 't huis van Biervliet, logement te voet en te paard. Zijn kar lag vol stokken. Geen paraplu's; dat was voor de leurders van

Grijzeloke[2]. Mijn vader kijkt over d'halve deur, komt buiten en ziet een toeveel mannen in de wandelstokken rammelen. Remi De Poerck, de zoon van de bakkerij en van de houtzagerij, zag daar een stok van eikenhout met een kruk van de hoorn van een hertgewei, afgeknakt aan 't bovenste let, precies de geschoren kroon van een paterskop, en tussen stok en kruk een zilveren ring met een paardenkoers, twee paarden in volle vlucht en de jockey's daarop die met hun zweepje kletsen.

Zegt Remi: Dat is de mijne, hoeveel kost hij?

Zegt de Roeselaarse leurder: één frank; daar 'n heb je toch geen sniester aan.

Zegt Remi: ik 'n heb geen frank, 'k ga er om naar mijn moeder hier noes over.

Mijn vader ziet die stok ook gaarne en roept naar zijn moeder: moeder een frank. Ze brengt hem een frank en mijn vader koopt de stok en betaalt.

Komt Remi weerom en roefelt in die stokken en zegt: waar is die stok met die hertehoorn?

Dat 'n ben ik niet wijs, antwoordt de Roeselarenaar. 'k Heb er al tien verkocht sichten je weggelopen zijt. Dat ik mijn trommel meehad, 'k sloeg dat ze 't horen drie straten verre en 'k ware al lang uitverkocht.

Mijn vader had zijn gekochte stok al achter d'halve deur gezet.

Remi roefelt verder en vindt een stok naar zijn zin.

Hoeveel voor die stok?

- Een frank en een kwartje. 't Is voor nieten.

Remi loopt naar huis om nog een kwartje en is koopman van de begeerde stok.

Zei vader: 'k had een beetje wroeging maar 'k zag dat Remi zijn kavel gevonden had, hoewel een kwartje duurder, maar de mannen van Roeselare kennen de markt en ze slaan op van zo zaan de vrage stijgt. En een kwartje: bij de Poerck's 'n was dat geen speld van hun mouwe.

't Plezier dat mijn vader van die stok heeft gehad is onzeggelijk. Hij ging ermee gaan vrijen naar Kruishoutem en later gaan beevaarten overal waar 't goed was om dienen tot naar Kerselare-bij-Oudenaarde toe, om en weer, en dat is al een heel eindje kalseiweg.

En nu is 't mijn beurt. Overnaast deed hij nog dienst te Brugge toen ik daar was om 't vermaken van 't riempje van mijn breukband bij Verdonck-Minne.

Met alzo een stalen breukband en een wandelstok van bij de honderd jaar, al kraken de beentjes, zeg maar dat je voortkunt, en gaan gelijk een snijder door weer en wind.

Die 't niet 'n gelooft kan 't een keer proberen; hij zal het zelf ondervinden. Pak je op en ga, schept de lucht en je zult het je niet beklagen.

G.P. Baert

(2) Grijzeloke: d.i. Gijzelbrechtegem, op de weg van Oudenaarde naar Anzegem.

Caroline van Sint-Joris
of
Een bewogen vrijage in de Jakobijnentijd
(Vervolg en slot van blz. 235)

Kapittel VII. Over hetgeen de prokureur kwam bepraten in het pensionaat te Doornik, met als gevolg de terugkeer van Caroline met haar zuster naar Sint-Joris-ten-Distel.

Johanna van Poucke kon het bij haar zuster Caroline in het Campo-pensionaat te Doornik niet gewoon worden, ze was ‘om zot te worden’ en schreef naar haar moeder: kom mij halen om de liefde Gods en zo rap mogelijk.

Zo reden dan Jan van Poucke en sieur Ide van Beernem met paard en sjees naar Doornik. Met Johanna zouden ze ook Caroline eruit halen, zo dachten ze. De zuster overste dacht er anders over, op Caroline stond een verbod van de justitie...

De mannen gingen daarop naar de justitie en overhandigden er op naam van Caroline een aanvraag om uit het klooster te mogen vertrekken.

Nu kwam de procureur in beweging. Hij verscheen in 't pensionaat, toonde er het verzoekschrift en is dit handteken wel het uwe, vroeg hij aan Caroline. Het meisje antwoordde ontkennend. Dan moeten ze alle twee, Van Poucke en Ide, zonder verwijl onder arrest, zei de procureur.

Nu begon Johanna zodanig te huilen dat Caroline vroeg alles gerust te laten en ik verlang alleen nog om ook naar huis mee te gaan, zei ze.

De weg was eindelijk geëffend. De procureur kreeg zijn ereloon, de rekening van zuster overste werd voldaan en de sjees vertrok met de twee mannen en de twee meisjes naar Sint-Joris en kwam er zonder perikelen aan.

Claeys wist al 's anderendaags het goede nieuws en dacht dat nu ook voor hem de weg naar het huis van Caroline en het geluk geëffend was... Telkens hij echter het huis Van Poucke naderde werd Caroline door haar moeder in een kamer opgesloten. Geen woord was hem toegelaten. Hij was zover als tevoren.

Kapittel VIII. Waarin de wederwaardigheden vervolgd worden welke Joseph-Louis te verduren had, met inbegrip van de bevrijding van Caroline uit het Huis van Commune.

In juli 1795, op een zondag, was Claeys weer te St.-Joris in gezelschap van Bernard Qotterfier, molenaar te Knesselare, en nog andere kennissen. Rond negen uur 's avonds besloot hij naar huis te gaan. Op de terugweg werd hij ingehaald door Jan Van Poucke die naar Gent reed en samen vervolgden ze hun weg tot Bellem, waar Claeys van Van Poucke afscheid nam in de herberg van Pieter Van Renterghem.

Toen Claeys nog geen half uur te bed lag werd hij haastig gewekt door Qotterfier die hem vertelde dat Caroline bij hem thuis was, en ze heeft me gezonden om u te halen. Toen beiden evenwel bij de molen aankwamen werden ze met stokslagen onthaald door de broer van Caroline, Gomarus Van Poucke, en door Lodewijk De Craene en Cornelis Van Poucke. Lodewijk De Craene vatte het eerst het gevecht aan. Claeys verweerde zich echter zodanig dat deze enkele dagen niet meer kon werken. Qotterfier, een sterk man, werd echter flink afgeranseld door de twee anderen.

Na het gevecht wilde Jan Van Poucke met geweld bij Qotterfier binnen. Daar dit echter niet lukte liep hij naar Knesselare bij baljuw Waesberghe. Deze bracht, samen met schepen Nate, Caroline naar het oude huis van Commune, waar ze in een kamer werd opgesloten met twee wachten aan de deur. Claeys is dan, samen met Qotterfier van Houcke Strate naar de plaats van Knesselare gegaan. Ten huize van Baas Bernard Adriaansens moest Claeys zich te bed leggen. De orgelist Maeyens en de peerdenmeester Carel Van Hecke, zoon uit de herberg waar Caroline opgesloten was, kwamen hem daar vragen of ze Caroline uit het huis van Commune mochten halen en in de plaats onderbrengen. Akkoord zei Claeys, als 't maar mogelijk is...

Het duurde geen uur, of Maeyens en Van Hecke waren daar met de mare dat Caroline aan zijn dispositie was: ze hadden de ijzeren staven van de vensters afgewrongen en Caroline erdoor gehaald.

Claeys was seffens gereed en te tien uur 's avonds vertrokken Van Hecke, Maeyens, Claeys en Caroline naar Maldegem.

Hier namen ze hun intrek bij de belastingontvanger Buysse,

een kennis van Claeys. Ze kregen er paard en sjees en bereikten weldra Eeklo waar ze bij baas Van Acker in de *Vier Eemers* inkeerden. Daar kwam 's anderendaags Pieter van Poucke met wat geld voor Claeys. En zo konden Claeys en Caroline de volgende dag vertrekken met de dissel-sjeeze van baas Van Acker: over Sint-Laureins, Aardenburg en Sluis ging het naar Westkapelle, waar ze bij een kozijft vernachtten. De volgende dag reden ze over Ramskapelle, Heist en Blankenberge, en belandden ten slotte in de Geirnaertmarkt te Schipstaele. Hier waren ze welgekomen bij Clara, een zuster van Joseph-Louis. De dissel-sjeeze zonden ze naar Eeklo terug.

Kapittel IX. Waarin men verneemt van de sekwestratie van Caroline in het Geestelijk Hof te Brugge en haar daaropvolgende overplaatsing door de Raad van Vlaanderen naar het Sint-Jorisklooster in Gent, mitsgaders andere opmerkelijke gebeurtenissen.

Caroline had intussen volmacht verleend aan de broer van Claeys, baljuw te Oedelem, om al haar rechten te vrijwaren. Claeys begaf zich aanstonds naar mijnheer De Gryse, sekretaris en officiaal van het bisdom te Brugge, die hem goed kende en gaf zijn voornemen te kennen Caroline te laten sekwesteren in het Geestelijk Hof. Sekretaris De Gryse zond hem naar de heer Vanderhoofstadt (sic), procureur van hetzelfde hof, opdat deze alle nodige formaliteiten zou volbrengen. Vanderhoofstadt aanvaardde alle mogelijke dadingen te doen aan moeder en voogd tot het verlenen van de toestemming en plaatste Caroline in het Geestelijk Hof.

Een zekere Bernard Matthijs, procureur te Maldegem, gaf moeder en voogd de raad een aanzoek te doen bij de Raad van Vlaanderen om Caroline uit het Geestelijk Hof te halen. Bernard Matthijs was een oud-seminarist die zijn zwarte kazak met juffrouw Isabelle Van Sassenbroeck had verwisseld. De Raad van Vlaanderen stemde toe: een deurwaarder van de Raad zou Caroline uit het Geestelijk Hof mogen halen om haar in Gent te plaatsen in het Sint-Jorisklooster op het Zand. Daar zou het haar vrij staan in rechte te voorzien.

Zo gezegd zo gedaan. Een deurwaarder van de Raad van Vlaanderen, bijgestaan door Jan van Poucke en procureur Matthys, ging voor dagvaarding naar het Geestelijk Hof te Brugge. Zonder betwisting kreeg hij Caroline mee naar Gent, waar hij ze in het Sint-Jorisklooster op het Zand afleverde.

Dit alles gebeurde in afwezigheid van kanunnik De Gryse, die alsdan kapittelvikaris was.

Groot was de verrassing en ontsteltenis van Joseph-Louis als hij, enige dagen later, in Brugge ging aankloppen aan het Geestelijk Hof. Caroline was naar Gent verhuisd, zo vernam hij daar uit de mond van vikaris De Gryse zelf en ‘ware ik niet absent geweest, dat besluit van de Raad van Vlaanderen zou niet zijn uitgevoerd’ zei de vikaris.

Dat was een magere troost voor Claeys. Liever maar ermee gedaan maken, dacht hij. Maar tegen Caroline mag ik niet ondankbaar zijn: die gedachte gaf hem weer moed. Hij trok naar Gent, informeerde er bij advokaat en procureur, en vernam dat hij gerechtigd was Caroline weer te doen overbrengen naar Brugge in het Geestelijk Hof...

En feitelijk, Carolines moeder en voogd Mestdagh werden voor de Raad van Vlaanderen gedaagd. Procureur van Caroline was de heer van der Lidt, haar moeder werd bijgestaan door de beruchte procureur De Buck.

De historie liep intussen juridisch altijd maar verder...

Claeys had zijn moed weergekregen dank zij Baas Quyssens, koopman op de Gevaerts te Beernem. Toen Quyssens vroeg hoe het stond met zijn zaak zegde Claeys ‘ik ben bijna van gedacht alles te laten varen, kwestie van couragie en fonds, ware het niet van de standvastigheid van Caroline’. Toen Quyssens dit hoorde beval hij aan zijn kozijn Jozef Raets een fles wijn uit te halen en onder het drinken gaf hij Claeys vier dubbele Louis zeggende; ‘doe voort, om gebrek aan geld zult ge nooit uw couragie moeten laten vallen zolang Quyssens leeft’.

Kapittel X. Waarin het verhaal van de standvastige liefde van Joseph-Louis en Caroline blij-eindig bekroond wordt door hun huwelijk in de kerk van Bellem op Allerheiligen 1795.

Claeys trok welgemoed naar Gent. In het ‘spinhuis’ van Sint-Joris vroeg hij om Caroline te spreken. Weigering van zuster overste. Nieuwe pogingen bleven alle vruchteloos. Joseph-Louis wist echter in gesprek te komen met zuster Bailleux die naast de overste het meeste gezag had.

Deze non trachtte eerst en vooral te weten welke de gezindheid van Claeys was tegenover de Fransen. Johanna van Poucke had immers de nonnen wijsgemaakt dat Claeys een

Jacobijn was, en dat was geen leugen. Joseph-Louis liet nu echter een grote afkeer blijken voor de Fransen en begon stilaan het vertrouwen te winnen van zuster Bailleux. Het ging zelfs zover dat ze eens vroeg of hij soms geen tarwe voor het klooster kon bezorgen, immers in 1795 was het graan uitnemend schaars en duur. Claeys beloofde tarwe te bezorgen met behulp van zijn baas Pieter Van Poucke die koopman was in graan. Hetgeen hij ook deed.

En zo kwam Claeys in het volle vertrouwen van de nonnen, zodanig zelfs dat hij met Caroline kon spreken zoveel en zo dikwijls hij maar wilde, op voorwaarde in geweten alles te verzwijgen. Claeys bezorgde Caroline katoen en daarmee breide ze een paar kousen voor hem. Moeder Van Poucke en haar dochter Johanna hadden al hun gezag in het klooster verloren. En Caroline bleef standvastig in haar ‘gedacht’ voor Claeys.

Op de duur nu werden de onkosten te groot en zo kwam het dat moeder Van Poucke dag stelde op 14 oktober 1795 om te haren huize overeen te komen. Daar vond Claeys, benevens de voogd Jacob Mestdagh, de procureur Matthijs en er werd besloten te trouwen zohaast de wetten van de Kerk dit toelieten. Elk moest zijn kosten betalen in de processen voor de Raad van Vlaanderen en voor de wet van de Nieuwen en Walschen te Beernem. Hetgene voor Caroline betaald werd in het klooster te Gent zou van de nalatenschap van haar vader afgehouden worden.

's Anderendaags vertrok Claeys naar Gent om Caroline en de overste op de hoogte te brengen van de overeenkomst. De overste besloot met een Te Deum Laudamus en het drinken van een ‘exellent glaeseken wijn’ voor wijwater waarmee ze trakteerde. Dan is Claeys met Caroline vertrokken naar het Groot Begijnhof bij juffrouw Isabelle van Hecke van Bellem waar zij verbleef tot de laatste oktober 1795.

Kapittelvikaris De Gryse vroeg zelf de dispensaties voor de afkondiging der bannen en mijnheer Van Herrewegen, pastoor te Bellem, deed het zelfde te Gent. Joseph-Louis Claeys en Caroline Van Poucke trouwden te Bellem in de parochiekerk op Allerheiligen 1795 voor pastoor Van Herrewegen en de getuigen Pieter Schoonaert, baas metsenare, en juffrouw C. Dieryckx, huisvrouwe van sieur Pieter Van Hecke.

Claeys besluit: ‘Alsoo maeckt de Liefde standvastige ende onvermoeyelijke Slaeven’.

J.R.

Pastoor Vandendorpe etymologiseert 1769

De Nieuwkerkse pastoor Philippus Vandendorpe (Hazebrouck 1730 - Nieuwkerke 1806) heeft in zijn merkwaardig 'Handboek'(1) een paar archeologische ophelderingen ten beste gegeven in verband met oude kerkgebruiken op zijn parochie in vroegere eeuwen. Aanleiding lot deze woordverklarende excursie - hij was na de opheffing der Jezuïetenorde in Frankrijk van 1765 tot 1769 principaal geweest van het stedelijk college te St.-Winoksbergen - was de beschrijving der testamentaire beslissingen van een zijner voorgangers, nl. pastoor Willem De Keerle († Nieuwkerke 19 juni 1687) die o.m. zijn begraafplaats niet in het hoogkoor der kerk wilde, maar wel 'dicht aen het *bedeanthuus,* dat is de paradijsdeure...' Ziehier tekstueel de verklaring van pastoor Vandendorpe.

Padanthus - Bedeanthuus

'Nopende het *bedeanthuus* waer af hier vooren, en die men vandage [† 1769] *padanthus* noemt, hierdoor soo ik peise moet men verstaen het groot portael van de kerke aen de groote deure van westen, die alsdan stond buyten aen die groote poorte gematst, waer af op den naeme *bedeanthuus* dikwyls gesproken word, en die op die voorgaende jaeren, gelyk men siet in doude rekeningen, verpacht was als de kerke van westen noch niet herstelt en was. Welk *bedeanthuus* niet meer in wesen en is.

De reden waerom het portael voorseid *bedeanthuus* word genaemt, peise ik te beteekenen de plaetse buyten aen de kerke, waer de publyke sondaers eertyds geoorlooft was hunne gebeên te storten ten tyde van het sacrificie, terwijle dandere geloovigen sulks deden binnen de kerke. Want men leest in de kerkelyke historie dat er eertyds sulke plaetsen voor de publique sondaers buyten de kerke hiertoe geschikt waeren. Ofte wel, dat dat *bedeanthuus* alsoo genaemt was, omdat het verboden synde aen de bedelaers in de kerke te bedelen, aen hun toegelaeten was sulks te mogen doen in dat *bedeanthuus* ofte portael dat aen de kerke of huus van God gevoegt was'.

(1) De Handboek berust op heden in het Rijksarchief te Brugge. Gegevens uit dit handboek werden gebruikt in het werkje van de Nieuwkerkse onderpastoor C(onstantin) V(erhelst): West-Nieuwkerke, beschrijving en Geschiedenis; Bibliotheek Rond den Heerd, nr. XIX, Brugge 1877.

Wingeroen te Nieuwkerke = pardoenen?

Na deze verklaring brengt pastoor Vandendorpe, die voor zijn geschiedkundige aantekeningen de oude (nu verdwenen) kerkrekeningen van Nieuwkerke nauwkeurig bestudeerd had, het wingeroen ter sprake. Eigenaardig is zeker dat het Nieuwkerks wingeroen niet als een avondklok wordt beschreven zoals dit toch in de aanpalende grenslokalitieten algemeen bekend stond(2). Wellicht was het gebruik de avondklok te luiden ten tijde van pastoor Vandendorpe (1769-1806) reeds té lang uitgestorven om de echte betekenis van dit begrip te achterhalen.

'Ik lese ook in alle die voorgaende rekeningen, dat men pensioen betaelde voor het *wynneroen* te luyden, Welk woord soo ik peise voortkomt van het fransche woord *vigneron* ofte wyngaerdwerker gelyk het tegenwoordig vlaemsch woord *pardoenen* voortkomt van het fransche woord *pardons.* Soo dat den sin hier van is dat men pensioen betaelde voor de morgen-, noen- en avondklokke te luyden op den tyd dat de *wyngaerdwerkers* om hunne dagheure te plegen moesten beginnen, onderbreken en eindigen hun dagwerk. Welke maniere van spreken van de *fransche dagwerkers* is hier overgekomen van het *fransche* land, gelyk daer naer het woord *pardoenen* en gelyk andere vele fransche woorden tot noch toe in gebruyk syn, besonderlyk in saeken van godsdienstigheid.

De reden om de welke soodaenige woorden hier meer hebben in gebruyk gekomen als van andere volkeren, is soo my dunkt om dat de leeringe van den godsdienst en meestendeel die van de konsten ons afgedaelt syn van het fransch land, om dat het eerder christen geworden is als wy, die eertyds saeten in bosschen en ongeploegde landen; en om dat sy van het begin naer de deluvie alle slag van konsten en ambachten geleert synde de selve syn komen mededeelen aen onse botte voorvaeders die als woeste menschen sig alleen beneerden met de jacht en vischvang, ons land alsdan veel overstroomt synde van wateren en op d'hooge streken beplant synde met bosschen.

Dat men nu in de plaetse van te seggen het *wynneroen klopt,* nu segt *de pardoenen kloppen* is om dat de pausen aflaet (die de fransche pardons noemen) gegeven hebben aen die de welke op die vermaen klokke eenige gebeden sullen storten te weten: angelus Domini den Engel des heeren etc.'.

J. Geldhof

(2) Voor de lijst der Wingeroensteden zie: A. Viaene, - De Avondklok Wingeroen, Biekorf 1962, blz. 65-69 en M. De Bruyne, - Roeselare: stad met een wingeroen, Biekorf 1962, blz. 109-111.

Zakkebroers - zakkezusters

Op de vraag in Biekorf 1970, 191.

Over de Zakkebroersstraat geeft Dr. Victor Fris, De oude straatnamen van Gent (Gent 1925), blz. 175, de volgende uitleg. *'Sackbroederstrate',* thans Zakkebandstraat, loopt van de Koepoortkaai naar 't Stuksken. Zij draagt haar naam naar de geestelijke orde die zich hier sedert het midden der 13e eeuw nederzette. De *Sacbroeders, les Saccites ou Sachets,* waren hier te Gent reeds vóór 1260 gevestigd; hun ware naam was die van 'broeders van de Penitentie van Jezus-Christus'; men noemde ze zakdragers naar den vorm hunner kleedij, die een zak verbeeldde, of naar de natuur der stof waaruit deze was vervaardigd. Wellicht zijn zij afgeschaft door de 23e kanon van het oekumenisch concilie van Lyon (1274) en alstoen verenigd met een of andere bedelorde.

Goethals vertaalde, in 1796, Sakkebantstrate door rue de la Liasse. Zij worden vernoemd in de Stadsrekening van 1329, blz. 1714, als 'buiten de poorten ten Zacbroeders'.

De volgende bijzonderheden vinden we nog bij M. Heins, Gand. Sa vie et ses institutions, t. III, p. 22, 24 (Gent 1921-1923).

Er bestond te Gent in de wijk Overschelde bij de Hoye een klooster van Zackbroeders, *Broeders van den Sacke,* levend volgens St.-Augustinusregel (?). Zij waren er in het einde van de 13e eeuw (vóór 1269), en hebben hun naam gegeven aan een straat die achter de huidige Kapucijnenstraat gelegen was. Was het aan deze broeders tertiarissen of aan de Broeders van St. Clara dat Simon de Mirabel bij testament zekere schenkingen deed? Deze laatste broeders, franciskaanse grauwe broeders, werden eveneens Broeders van Penitentie genoemd.

Na de suppressie door het Concilie van Lyon hebben de Gentse Zakkebroers een hervorming ondergaan. Hun klooster werd, naar het schijnt, het gasthuis van het Voldersambacht en zou dan later het Kapucijnenklooster geworden zijn. De Zakkebroeders, die nog in 1297 door de Koning van Engeland werden begunstigd, zouden dus het lot van de Bogarden of Beggarden hebben ondergaan.

R. Dauw, Gent

In Oud-Vlaanderen staat Gent niet alleen met zijn Zakkebroers. Brugge en Ieper hadden er geen, wel echter de bisschopsstad Doornik die op velerlei gebied met Gent samen-

gaat. Het huis van de *Sacquistes* (Frères Sachets) te Doornik werd gesticht in 1264, een zeer klein huis op de weg naar Oudenaarde, met een bidplaats toegewijd aan Sint Bartolomeus. Omstreeks 1300 is dit huis overgegaan naar de Augustijner Eremieten. (Cloquet, Tournai, p. 23).

Zakkezusters hadden een huis in Rijsel dat zich aan de kerkelijke regeling heeft aangepast. Het Hôpital Gantois in deze stad wordt vanaf zijn stichting in 1462 bediend door de *Ensacquiées,* Zakkezusters, bekend ook als Zwartezusters augustinessen, die sedert 1423 in Rijsel gevestigd waren. Nog in 1473 worden de Ensacquiées van Rijsel bedacht in het testament van bisschop Fillastre van Doornik. En ook in latere oorkonden behouden de Rijselse hospitaalzusters hun naam Ensacquiées. (E. Vansteenberghe, in Bulletin Soc. des Antiquaires de la Morinie XIII 703 720).

In Brabant staat Brussel alleen met een huis van Zakkebroeders. En Nederland weet alleen in Utrecht een stichting van Zakkebroeders aan te wijzen, de aanwezigheid van zulke broeders in Middelburg-Zeeland is immers niet bevestigd.

De vroege bekendheid van de Zakkebroeders blijkt uit de berijmde kroniek van Jan van Heelu die *Sacbruedere* vermeldt samen met broeders van de vier bedelorden op het slagveld van Woeringen (1288), waar ze de gevallen krijgers begraven. (Verdam VII 67). Ook van elders blijkt dat deze penitente broeders-tertiarissen zich bijzonder toelegden op het verzorgen van pestlijders en ongeneesbaren en op het begraven van arme lieden.

Talrijk zijn de latijnse varianten van de naam van die broeders: fratres de saccis, Saccati, Saccitae, Saccini, Sacci; Saccariae (= Zakkezusters, Sachettes).

In Engeland zijn de *Sackfriars* zeer verspreid geweest en hebben er tot aan de scheuring standgehouden. In de eng. bewerking van de Rose-roman warden de *Sakked Freres* (1400) genoemd; in 1553 worden huizen van *sakfryers* opgeheven. (Oxford ED. IX 12).

De broeders en zusters worden algemeen en bestendig genoemd naar het kleed van de oorspronkelijke penitenten. De betekenis van ‘zak’ wordt op verschillende wijze geïnterpreteerd: zakvormige kleding; kleed uit zakkegoed (grofste stof); zak over hun kleed gedragen. Uit het kleed van de broeders sprak in elk geval de armoede.

- Laenen, Kerkelijk Brabant II 141. - Nalet-Boeren Kerkelijke instellingen 438.

A.V.

Marktrecht van het Sint-Janshospitaal te St.-Winoksbergen 1251-1360

De stichting van dit hospitaal is mogelijk uitgegaan van graaf Filips van den Elzas († 1191), die als begunstiger van het 'Sint-Janshuus' doorgaat. De marktrechten aan het hospitaal toegekend werden in 1251 beschreven en omschreven in een reglement uitgaande van de stadsschepenen. Die rechten van 1251 werden op 22 oktober 1276 bevestigd in een oorkonde van gravin Margareta. In dit stuk - dat in een vidimus van 6 augustus 1360 bewaard is - worden de rechten uitvoerig beschreven. Inzake inkomsten van marktrechten blijkt het hospitaal van St.-Winoksbergen buitengewoon bevoordeeld te zijn geweest.

De volgende toestand, geakteerd in de oorkonden van 1251-1276-1360, kan gedeeltelijk teruggaan op een regeling van 1180-12..[(1)].

De rechten worden toegekend aan 'de pryeuse, de zustren ende de broeders vanden hospitale van Sinte Janshuus te Berghen'. Ze omvatten een algemeen heffingsrecht op het gebruik van *maat en gewicht* bij het plaatselijk verhandelen van graan, zout, wol, ijzer en andere waren die bij gewicht of maat verkocht worden. Maat en gewicht zijn een monopolie van het gesticht, dat voor ieder gebruik ervan een vastgestelde taks int. Dit tarief ervan ziet er uit als volgt.

1. Het hospitaal ontvangt 'van der mate van alle grainen... ene myte vander raziere; van de waghene corens vier penninc, van der carre twee penninc'.
2. De zoutmaat. Ontvangen wordt: 'van de hondert raziere zouts ghemeiten te gadre, achtiene penninc; van elker raziere ghemeiten te kerve, ene myte; van de waghene zouts viere penninc; van der carre, twee penninc'.
3. De koolmaat. Te ontvangen: 'van hondert razieren colen achtiene penninc, ende van elker raziere ghemeiten te kerve, ene myte'.
4. Wol en ijzer. Te ontvangen bij het wegen: 'van elken zacke wolle die men weighet vier penninc; van der duust ysers, zes penninc ende vander halver duust drie penninc'.

(1) A. Bonvarlet. Hopital Saint-Jean à Bergues, in Bulletin du Comité Flamand de France IV (1866) 126-139; de teksten vooral blz. 136.

5. Algemeen weegloon (recht). ‘Van alle andere dinghen die men weight: tot twalef ponden ender der beneiden, ene myte, ende boven twalef ponde, enen penninc’.

Het reglement stipuleert verder ‘dat niemen in de stede van Berghen ne mach dinghe, die men vercoopt of coopt, meiten het en sy met harleder [zusters en broeders van het hospitaal] mate, nogh weighen het en sy met harleder waghe’. Heeft een poorter van Berghen ‘een einsel in sine herberghe’, hij mag er bij koop of verkoop geen gebruik van maken zonder de beschreven taks aan het hospitaal te betalen.

Dit recht geldt het hele jaar door in de stad zelf. Het hospitaal van Bergen had echter ook het recht van de graanmaat en het weegrecht ‘te *Wormhout* elx jaers smaendaghes achter den sinxedach, ende te *Herzele* up den lach vander assomptie van onse Vrauwe te alf oest’.

Met die uitgebreide reeks ‘maat- en gewichtrechten’ (ofte ‘marktrechten’, om de zaak kollektief uit te drukken) treedt St.-Winoksbergen vooraan in de respektabele lijst van onze Vlaamse steden die hospitalen-met-marktrecht hebben gekend. Die lijst omvat: Aalst, Axel, Brugge, Damme, Diksmuide, Gent, Ieper, Komen, Kortrijk, Oostende, Oudenaarde, Poperinge, Ronse, Tielt, Veurne, Waasten(2).

Berghen-in-Vlaanderen was vanouds een belangrijke landbouwmarkt. De Goede Week bracht daarenboven de bekende ‘Berghefeeste’ (lente-jaarmarkt), en in 't najaar lagen de drie grote dagen van St.-Lukasmarkt (grote jaarmarkt), gevolgd door de kleine jaarmarkt van begin november (Biekorf 1965, 57). Opmerkelijk is wel, dat de stad de marktrechten van haar hospitaal heeft weten op te dringen in twee belangrijke plaatsen van de kasselrij, Wormhout en Herzeele, zij het maar voor jaarlijks één feestelijke (en belangrijke) marktdag. Met die expansie *extra muros* staat Berghen - voor zover we weten - alleen in de geschiedenis der marktrechten van de hospitalen in Vlaanderen.

A. Viaene

(2) A. Viaene, Marktgeld voor stedelijke hospitalen in Vlaanderen, in Biekorf 1966, 65-67. - Vgl. de kraampenningen op de markt van St.-Nikolaas (Waas) geïnd door de kerkmeesters: F. De Potter, Gesch. St.-Nikolaas I 394 (Gent 1881). Dit recht op ‘craempenninghen’ hangt samen met het recht ‘den Driesch’, gelegen voor de kerk, te verpachten aan de kooplieden die er komen hun kramen opslaan.

In memoriam prof. dr. Egied Strubbe 1897-1970

Als jong lid van de balie van Brugge begon hij mede te werken aan Biekorf (1928-1929). Gehechtheid aan eigen aard en volk was hem uit stam en familietraditie meegegeven. Aan zijn geboortestad Brugge, aan het 'dorp' in die stad, zijn Sint-Gilliskwartier, bleef hij onverbreekbaar verbonden. Kateder noch Akademie kon hem van de mensen en dingen van Noord-Brugge vervreemden.

Zijn studie van het oude recht richtte hem vanzelf naar de menselijke gedragingen in het verleden, naar de groei van het recht uit de gewoonte en het voortleven van de evoluerende 'costumen' in het volksleven. Als rechtshistoricus mocht hij de Lage Landen zijn recht noemen - ik denk hierbij aan het motto '*Mijn land is mijn recht*' dat in een van zijn exlibris staat. Zijn medewerking aan Biekorf reveleert misschien meer dan waar elders zijn niet-gebonden liefhebberij, zijn trek naar de bekoorlijke grensgebieden die hem van de zware ontginningen lieten verpozen en campus en aula vergeten. De volgende titels horen thuis in die wereld van volksrecht en volksleven die hem steeds heeft geboeid en waarover hij een aanzienlijke dokumentatie had bijeengebracht. (Tussen haakjes de jaargang van Biekorf).

Weerspiegeling van het misdrijf in de middeleeuwse straf (1928).
Marktvrede (1929).
Huwelijk onder de galg (1930).
Wittendonderdagse eieren (1931).
Koeien onttoveren. - De keerne onttoveren (1931).
Huckelgoed - Tuckelgoed (1933).
Hoe een Tieltenaar zijn ziel aan de duivel verkocht (1934).
Het masker en de plaat van Veurne (1938).
Een raadsel van verwantschap (1952).
Het 'schrickeljaer trom-trom' (1953).
Keizer Karel en de schrikkeldag (1955).
Een Brugs jaarvers van 1450 (1956).
Het Goedevrijdagskind te Ieper (1958).

Andere bijdragen staan in verband (als voorbereiding of aanvulling) met groter werk dat elders verscheen; zo o.m. de mededelingen over Gezelle en Karel de Flou (1949, 1953); over Victor Huys, de auteur van Bakelandt, als taalparticularist (1958).

Belangrijker dan deze bijdragen zelf is zijn indirekte medewerking geweest. Met raad en daad heeft hij jongeren bijgestaan en georiënteerd naar studiegebieden die dan in Biekorf naar voren zijn getreden. Redaktiewerk roept steeds maar nieuwe vragen op. Met ontelbare vragen ben ik naar hem gegaan, ontelbare malen heeft hij de weg gewezen naar gedrukte of ongedrukte bronnen waar een oplossing of een opheldering kon te vinden zijn. Zijn hulpvaardigheid is, ongetekend, aanwezig in een lange reeks jaargangen. Voor de samenvoeging Biekorf - Westvlaams Archief wist hij de goede richtlijnen te geven. In dankbare herinnering blijft de naam van Professor Strubbe in Brugse en Westvlaamse kringen - Berek, Bond en Genootschap - voortleven.

A.V.

Mengelmaren

De Westvlaamse windmolens in 1970

Onze jubileumbijdrage - de kroniek begon in Biekorf 1945, blz. 115 - wordt geschreven in vreugdestemming. Nooit was het een zo goed Westvlaams molenjaar.

Op 12 juni begon men te *Brugge* op de Kruisvest de sleuven te graven en de betonconstructie op te richten voor de derde stadsmolen. Begin augustus braken de molenmakers Fl. Janssens uit Geel en H. en G. Peel uit Gistel de trap af van de Hoge Seinemolen te Beveren-IJzer, brandden de wieken af en zetten de kap los. Op 17 augustus werd de kap met een kraan gelicht en op de grond gezet, met een ijzeren balk aan de kraankabel en kettingen voor- en achteraan de daklijsten. De volgende dag werd gans het kot aan de steenbalk over de staak gehesen en op de grond gezet. De molen werd op 21 augustus met twee opliggers naar Brugge vervoerd: een met het kot en een met de kap. Het gebint werd opgericht en in enkele dagen stond de molen op zijn nieuwe plaats waar hij ingehuldigd werd op 20 september, samen met de viering van de tweehonderdjarige Sint-Janshuismolen. Voor de eerste maal was een staakmolen verplaatst over een grote afstand zonder hem helemaal los te maken. Toekomend jaar wordt een nieuw wiekenkruis ingetrokken en daarna wordt de olieslagerij er weerom in samengesteld.

De molen van *Ardooie* werd verkocht en kreeg een nieuwe bestemming: verblijf en atelier voor een keramieker. Ramen en ingangspoorten werden vernieuwd.

De molen te *Hulste* is opnieuw in bedrijf, na volledig herstel. De oude slecht draaiende zetel werd vervangen door een lichtlopende kapring op dertig gietijzeren rollen.

Te *Klemskerke* werd het strop van het vangwiel vernieuwd. Aan trap, staart, kruiwerk, teerlingblokken en vang werden kleinere herstellingen uitgevoerd.

Dat 1970 een groot molenjaar wordt blijkt wel uit het feit dat vijf molenkruisen werden uitgehaald om ze volledig te vernieuwen: te Anzegem, Beveren-IJzer (nu Brugge), Hoeke, Oostkerke en Tiegem. Het is in zeer lang niet gebeurd dat vijf nieuwe molenkruisen in bestelling waren.

Te *Anzegem* was het molenkruis door de windpulm gezakt. De as is nu opgeschoord. Toekomend jaar wordt een volledig nieuwe kap aangebracht met alle balken, en bedekking in asbest. Een nieuw kruis, nieuwe vang, staart, trap, kruiwerk en zolderbeplankingen, bijna volledig nieuw gebint en versterkingen binnenin zullen aan deze verweerde molen een gans ander uitzicht geven.

Te *Tiegem* kwam een nieuwe molenkap (behalve de daklijsten en straalstukken) waarop nu een bedekking met rood koper wordt aangebracht. Werden ook vernieuwd: vang, strop van het vangwiel, spruitbalken, staart, armen en kruiwerk, vensters en ingangspoorten.

Te *Hoeke* worden toekomend jaar kuip, ramen en poorten hersteld. Alle moerbalken, zolderbalken en beplankingen zijn te vernieuwen van de drie zolders. Alle aandrijfwerk, lichtingen, ijzering

van de stenen enz. moeten gebruiksklaar gesteld worden. Er komt een nieuw kruis en zelfs vier zeilen.

Te *Oostkerke* werd de kuip grondig hersteld. Alle ramen en beide ingangspoorten zijn vernieuwd. Er komt een nieuw kruis in 1972, nieuw staartwerk, nieuwe molenkap en verder herstel.

Zoals in Biekorf 1950, blz. 255 en 1960, blz. 457 kunnen we een overzicht geven van de molens die verdwenen zijn gedurende de laatste tien jaren. Dit zijn er slechts zes terwijl een zevende van provincie veranderde bij grenswijziging (Komen). Dit brengt ons thans tot een totaal van 64 molens. Eén molen werd verplaatst (Beveren-IJzer) en met de fusies van gemeenten veranderden met naam zeer veel molens van domicilie.

Negen windmolens zijn nog in bedrijf, enkele daarvan werken slechts zelden; in die erelijst staan:

de staakmolens van Avekapelle, Brugge (Sint-Janshuismolen), Langemark, Meulebeke (Marialoop), Tielt en Werken;

de stenen molens van Hulste, Ruiselede (Billiet) en Sint-Denijs.

Gedurende 1960-1970 zijn de volgende molens verdwenen:

1960:	Steenkerke;
1961:	Moen, Vlissegem;
1963:	Stavele, Koekelare;
1966:	Roesbrugge.

C. Devyt

Lovend getuigenis voor de familie van Hee te Lo 1871

Voor veel adellijke families in West-Vlaanderen in de 19e eeuw was, op de dorpen van het platteland, de gemeentesecretaris of de pastoor een goede informatiebron over de mensen die op hun eigendommen woonden. Zij fungeerden vaak als tussenpersoon tussen de eigenaar en de pachter. Zo was Karel Van Hee, naast zijn taak als gemeentesecretaris van Lo(*), ook de zaakwaarnemer van een zekere Heer Clep die in mei 1871 overleed. De Kortrijkse edelman, baron Félix-Antoine Béthune, die in Veurne-Ambacht (o.a. te Lo) heel wat bezittingen had, had bij zijn vriend Alfred de Man, kasteelheer te Varsenare, geïnformeerd naar de ligging en de waarde van een hoeve in het Veurnse waar de gebroeders Vanden bussche woonden. Alfred de Man had daarvoor inlichtingen genomen bij gemeentesecretaris Karel Van Hee te Lo. Hier volgt dan het antwoord (zie Bijlage) van Alfred de Man uit Varsenare aan baron Félix-Antoine Béthune te Kortrijk. Om de geloofwaardigheid der versterkte inlichtingen te staven wijdt de Man uit over de persoon van gemeentesecretaris Van Hee en zijn familie. Lovend getuigenis, nu eens vanuit deze welstellende familie Clep, bevriend met Alfred de Man, in wiens dienst gemeentesecretaris Van Hee

(*) Zie: Karel M. De Lille ‘Alfons Van Hee’ (Ieper, 1963). Cf. de uitvoerige bespreking van dit werk in ‘Gezellekroniek’, nr. 2, april 1964, blz. 192-196.

werkte. Op te merken valt dat Alfons-Camiel-Maria Van Hee, de grootmeester van de Westvlaamse leute en geestigheid, slechts werd priester gewijd te

Brugge op 7 juni 1873. In 1871 was hij nog student aan het Groot Seminarie te Brugge.

A. Demeulemeester

Bijlage. - Alfred de Man aan Félix-Antoine Béthune.

Bruges, le 16 Mai 1871.

Monsieur le Baron,

Je suis heureux de pouvoir vous donner les renseignements que vous m'avez demandés. Monsieur Charles Van Hee, secrétaire communal à Loo, que j'ai vu hier à l'enterrement de Monsieur Clep, connaît parfaitement bien la ferme des frères Vanden bussche. Afin qu'il soit à même de me renseigner sûrement, je lui avais écrit immédiatement après votre visite pour qu'il eût le temps de réfléchir et de s'informer. Il a fait l'un et l'autre et il m'a dit que cette ferme vaut, prix moyen et modéré, de 50 à 55 francs la mesure, c'est-àdire, de 110 à 120 francs l'hectare. Ce serait un taux également satisfaisant et pour le propriétaire et pour le locataire. Quant à la ferme en elle-même, elle est envisagée comme une des bonnes de l'endroit et elle est moins plantée qu'on ne le fait généralement de ce côté de Furnes. Ainsi que j'ai eu l'honneur de vous le dire, Monsieur le Baron, Monsieur Van Hee est très-modéré dans son appréciation de la valeur locative des terres et vous pouvez accepter de confiance les chiffres qu'il a indiqués. Au surplus c'est un homme d'une honorabilité irréprochable, intelligent et ayant l'habitude des affaires. C'était de tout le canton de Fumes la personne en qui Mr. Clep avait le plus de confiance; il l'avait choisi pour l'homme d'affaires, it l'a recommandé à Mon Père, enfin it l'a désigné pour exécuteur de ses dernières volontés. Il a une famille nombreuse qu'il a élévé très chrétiennement. Son fils ainé, avocat à Fumes, est un jeune homme très-distingué; il y est le chef du panti catholique; it est estimé de tout le monde. Monsieur Van Hee a aussi un fils qui est déjà prêtre. Au cas échéant, j'ose donc vous le recommander car je puis vous assurer qu'il vous servira avec intelligence, exactitude et ponctualité. Je vous prie, Monsieur le Baron, d'agreér l'hommage de mon profond et dévoué respect.

Alfred de Man.

Fotoboeken over Zeeuws- en West-Vlaanderen

Onze buurprovincie Zeeland is dit jaar een fotoboek rijker geworden dat we haar mogen benijden. Het heet '*Kenterend getij*' en bevat naast een 24 blz. lange historische inleiding 172 uitstekende foto's van Wim Riemens.

Het fotogedeelte werd rond vijf onderwerpen samengesteld: het water, de woning, de arbeid, het spel, de jaargetijden. Typisch Zeeuws zijn wel de binding van de mensen met het water, met het landschap en de dorpen en steden achter de beschermende dijken; maar ook de arbeid in een snel evoluerend gebied, het spel en het toerisme, de jaargetijden hebben een eigen Zeeuws gezicht.

Het boek is geen gewone verzameling foto's waarin men alles en nog wat kan vinden; het is een fotoboek met een ziel, een eenheid

en een volgehouden ritme: het werk van één fotograaf. Met dit boek heeft men een beeld van Zeeland op zak, maar dan zonder bekende gezichten. Dat zelfs van mensen in oude klederdracht nog nieuwe foto's te maken zijn, getuigen de foto's op blz. 84 (venster wassende vrouw te Middelburg), 140 (Arnemuiden), 155 (prachtig Zuid-Bevelands paar!), 156 (op de dijk te Westkapelle), 159 (boerin te Zaamslag). Het indrukwekkende schorrenlandschap te Saeftinge (20), de zee te Zoutelande (124) of het sneeuwlandschap te Oostkapelle (171) zal men niet licht vergeten. Zelfs de zichten op Tholen (46), Zierikzee (70) of Sint-Anna-ter-Muiden (152) zijn niet alledaags.

Onwillekeurig vergelijken we dit Zeeuws fotoboek met het eveneens in 1970 uitgegeven '*Vlaanderen West*', het fotoboek over West-Vlaanderen, waarvan de 142 foto's in hoofdzaak het werk zijn van drie fotografen. Het is leerrijk gelijkaardige tema's als zee, landschap, fabrieken, steden met elkaar te vergelijken. En het moet ons van het hart: naast talrijke zeer goede foto's zijn er heelwat alledaagse prentjes bij, die meer in reklameboekjes thuishoren. Naast de poëtisch-getinte inleiding is er bij de foto's nog een overbodige kommentaar, volgestouwd met cijfers en informatie van toeristische en ekonomische aard.

B.

- Kenterend getij. G.W. den Boer, Middelburg, 1970. Fl. 29,50.
- Vlaanderen West. Lannoo, Tielt, 1970. 700 Fr.

Arnoudt van Geluwe van hand tot hand 1656-1856

In een exemplaar van 'Afbeeldinge over de ontledinge van dry gereformeerde Martelaers Boecken' door Arnoudt van Geluwe 'onghestudeerden Vlaemschen Boer van Hardoye' uitgegeven te Antwerpen bij de Weduwe en Erfgenamen van Jan Cnobbaert in 1656, lees ik de volgende exlibris in handschrift verspreid over de schutbladen (en blanco bladzijden van de delen II en III). Hier gesteld in chronologische volgorde.

1. Desen Boeck behoort toe aen Albertus De Sodt tot Oostvleteren Casselrie van Veurne. 1715. - Boucken by my ghelesen. Dry verscheyden boucken van Arnout van Gilwen vlamschen boer. Den catholijcken montstopper... (onderbroken). Den 12 van de 9^{e} maent 1715.

2. Ende by der doot van Albertus De Sodt die voorgevallen is den 24^{en} dagh in meije 1724 soo ben ick aen Pieter Joannes De Sodt woonende binnen Oostvleteren.

3. Ende woont als nu gekocht ende betaelt door my Joannes Claereboudt woonende tot Pollijnchove ten jare achtien hondert negen.

Desen boeck behoort toe aen my Joannes Claereboudt woonende tot Pollijnchove ten jaere achtienhonderd negen.

> Bidt voor die dit heeft geschreven
> want hij een sondaer is gebleven.

4. Desen boeck behoort toe aen my Pieter Claereboudt woonende tot Pollinckhove. Dezen 8 maert 1847. Die dezen boek vindt en wederom brengt zal hebben voor zyn loon een borze vol met appelschroon.

5. Zelfde formule getekend: Pieter Joannes Claereboudt. Pollinchove den 15 november 1848.

Deze Pieter Joannes Claereboudt tekent op een blanco-zijde van deel III: Pollinchove den 5 april 1853.

6. Ende woord als nu gekoogt en betaelt door my Pieter Joannus van dromme vermeesch lanslieden te S. Riquiers dezen 18 april 1856. p.j. vandromme vermeesch.

Op de perkamenten band lees ik nog de initialen A.D.S. (van Albertus De Sodt) en P.C. (van Pieter Claereboudt). Een latere hand kraste in het perkament de naam 'Loncke P. Hoogstade'.

C.B.

Volksdans op Godelievekermis te Wierre-Effroy in 1660 afgeschaft

Op de parochie Wierre-Effroy (bij Boulogne; Pas-de-Calais) lag oudtijds een leen, genaamd La Capelle. De heer van La Capelle had het volgende feodale voorrecht, beschreven in het denombrement. De jeugd, jongens en meisjes, van het dorp Wierre moest op de twee jaarlijkse kermissen van de plaats telkens de toelating vragen aan de heer van La Capelle om er op het dorpsplein te vergaderen voor dans en spel en er gilde *(frairie)* te houden naar oud gebruik. De twee feestdagen waren 'le jour de la saincte Godeliefve, patronne dudict lieu [Wierre], et le jour de Nostre-Dame de la mi-aoust'.

Het dansrecht behoorde aan de heer en diende telkens erkend te worden (misschien door betaling van een recht? de oorkonde zegt het niet). De toelating moest in elk geval door de dansers worden aangevraagd om te mogen 'en communauté, tant filz que filles, avec les viollons et aultres instrumens... leur recréer, tenir et faire leurs frairies, danses et esbatz sur la place ordinaire et acoustumé à ce faire, ainsy que de tout temps et ancienneté il a esté faict à ceux posseddans ledict fief [de la Capelle]'. (R. Rodière, Supplément au cartulaire des établissements religieux et civils du Boulonnais 184-185; Boulogne 1905).

In 1660 was een betwisting ontstaan tussen baron de Courset, heer van Londefort, en Monsieur de Montbéton, heer van La Capelle, nopens de attributie van dit dansrecht. Om aan dit feodaal geschil een einde te maken trof baron de Colembert, luitenant van de koning te Boulogne, een radikale maatregel: hij verbood definitief alle danspartijen te Wierre-Effroy.

De datum van de Godelievekermis was 6 juli. Uit het 17e-eeuws denombrement blijkt niet wanneer 'Saincte Godeliefve' voor het eerst als lokale patrones van Wierre voorkomt. Is de verering te Wierre reeds vóór 1600 bekend? Archeologische en literaire getuigenissen daarover ontbreken of werden nog niet bekend gemaakt.

E.N.

't Beertje. Volkskundige Almanak voor 1971. Uitgegeven door de Bond van Westvlaamse Folkloristen. 80 blz. met 9 buitentekstplaten. Prijs 50 F (P.C.R. 4512.63 Bond Westvl. Folkl. Brugge).

Beertje XXX staat op de drempel van 't nieuwe jaar gekeerd naar het oude dat hem, in de novembermaand, zijn medestichter en hoofd-

man van de Bond is komen ontnemen. Een verlies dat nog meer dan één jaar op Beertje en de Bond zal wegen. (In memoriam door H. Stalpaert, met treffende foto). Op een praatje rond de aktualiteit van 't Beertje van de Loge (E. Buysse) volgt de vollaard van 't nieuwe jaar, een besteek vergaard bij Hilde Kloef te Lissewege, stoffatie om er aan te smekken zonder BTW-kompleksen. (M. Cafmeyer). De Patriottentijd en zijn roering in het volksleven op ons platteland krijgt een goede oorspronkelijke beurt. (J. De Smet). Belangrijk is het relaas door Dirk Callewaert bijeengebracht uit zijn omgang met een aktieve beroepsbedevaarder van 74 jaar. De Brugse paardentram wordt bovengehaald en in kaart gebracht in een boeiend volkskundig en kritisch onderzoek. (H. Demarest). Het bondig bibliografisch overzicht van de Westflandrica 1970 is aan zijn derde suite, en De Beer moge weten dat geen lezer - en verzamelaar! - van Beertje zijn Beer-ologie meer wil missen. Alleen al om zijn serie kalenders is Beertje een kostbaar bezit. Dit jaar brengt het een oorspronkelijke kalender van de oude 'mesdagen' in ambachten en beroepen (naar een samenstelling ca. 1920 van de Brugse boekhandelaar Firmin Blondeel). - Zeer aanbevolen.

B.

Uit de school van het boerenpaard
Versteekgat in de zwinkel

Op de vraag in Biekorf 1970, 320.

Wanneer hiermede bedoeld wordt *valeie* of *voleie,* kan ik inderdaad zeggen dat de valeien in *de meeste* gevallen dusdanig gemaakt zijn dat men - voor een gespan in de koppel, met een jong paard of achttienmaander in de roe, - kan 'bate' geven of 'een gat bate geven', of nog anders gezeid een *bategat* geven, door het verplaatsen van de *middenslove,* ofwel wanneer het een vaststaande 'dubbele' slove is, te verleggen van *slovegat.*

Destijds had men op veel hofsteden, waar men regelmatig jonge paarden 'inspande' = leerde, zoals men zei, een speciale valeie met slechts aan de linkerkant (aan het linkeruiteinde) een vaste slove met haak; in het midden een enkele of dubbele middenslove met oge, en uiterst rechts waren enkele gaten geboord = de versteekgaten. Zo kon men naar beliefte bate geven bij het aanleren van een jong paard.

Het was *destijds* een hele belevenis wanneer er een nieuweling moest aangeleerd worden. Wanneer men het jonge paard de 'bril' (breidel) had ingesteken, trachtte men voorzichtig het gareel op te leggen *(gareelen).* Vooraf had men den *outer* (halster) aangelaten en met een sterke *teuvel* (teugel) voorzien. Ik moet er nog aan toevoegen dat men op veel hofsteden een speciale 'monteuring' had voor zulk werk, bv. met koorden bassestringen en lederen bassen.

Dan deed men een wandeling, een leidde het paard en een tweede had het kordeel vast. Zo wende het aan het gebit of tuimelare. Men had een speciale zwingel met koorden stringen en waagde het intussen om die zwingel aan te leggen, en dan zette men zich weer op weg, en iemand had de zwingel vast en ging van uiterst links naar

rechts, en zo weg en weer al vooruitgaande. Zodoende kwamen de strengen in aanraking met de achterbenen en hamen van het paard en ondervond men of het ‘strengschuw’ was of niet. Liep alles goed van stapel dan legde men de zwingel aan een min of meer zware houten blok, en weer was men op stap.

Na die eerste lessen was de volgende faze het paard aan het handpaard *geteuveld* (gekoppeld) en met die speciale valeie een of ander licht werkje uitvoeren. Door die versteekgaten was men in de gelegenheid de zwingel uitersts aan te leggen en zo had het jonge paard het langste eind van de valeie als een soort hefboom.

Oningewijden zullen misschien denken: waarom die koorden strengen? Dit was heel eenvoudig: vooreerst om in geval van nood de strengen te kunnen doorsnijden, en ook om het kwetsen te beletten met als gevolg dat ze ‘strengschuw’ zouden blijven.

Er was dan ook geen enkele karton (menner) zonder een goed *beurzemes.* Ten andere, wanneer iemand klaagde dat hij geen mes had, zei men: ‘je zijt maar goed om in 't kafkot t'eten’. Dit was een beschamende toespeling.

Het trekpaardenras is zogoed als uitgestorven, de kartons zijn ook verdwenen en de zeldzame nog betrekkelijk jonge boerenzonen die nog gedeeltelijk met paarden werken, zijn behept met een minderwaardigheidskompleks. Zo is de toestand op heden, einde 1970, wat men ook moge beweren.

A. Bonnez. Stavele

Tuithoorn - toethoorn

Op de vraag in Biekorf 1970, 191.

Hier in Stavele is het overal tuithoorn (in uitspr. uu).

Dat was wel een hoorn van een groot runddier, waarvan de top was afgezaagd tot opening voor het blazen of *tuiten* (zonder mondstuk). De latere tuithoorns te boere waren met mondstuk voorzien en de laatste waren in metaal met ‘embouchure’.

Zo'n ouderwetse tuithoorn kon en deed soms wel dienst als ‘medecijnhoorn’ om vloeibare medicijnen in te geven aan paard of rund. Een exemplaar van zo'n medecijnhoorn, afkomstig uit de streek hier, is in mijn bezit, alsook een tweede exemplaar, afkomstig uit Antwerpen (destijds ten dienste van de natiepaarden).

De laatste Poperingse torenwachter op Sint Bertens was uitgerust met zo'n tuithoorn tot aan de oorlog van veertien. Hij tuitte het uur en het halfuur, en in geval van brand moest hij de richting van de brand aanwijzen met een lantaarn. Hij was schoenlapper van ambacht en had daar op zijn toren een ruimte beschikbaar voor zijn werk.

De tuithoorn van de laatste *torrewachter* van Poperinge is een mooi versierd exemplaar met volgende tekst en datum:

Couwet Gregoir torenwachter der stad in het jaar PO 1904 PO

(Terzijde staan nog de datums 1911 en 1912. - Mij medegedeeld door de Hr. Fernand Adriaen van Poperinge, waarvoor mijn beste dank).

A. Bonnez. Stavele

Bruidsschat voor onbemiddelde meisjes St.-Winoksbergen 1751

De voortzetting van het ‘Recueil ofte Register’ van St.-Winoksbergen (hs. deel II) vermeldt anno 1751 de geboorte ‘vanden hertoogh van Bourgoigne, soone van den Dolphijn opden 13. septembre’. Koning Lodewijk XV wilde de traditionele feestelijkheden bij een prinselijke geboorte (hier zijn kleinzoon Louis-Joseph) afremmen en vervangen door een openbare sociale tussenkomst. De Kroniek noteert de koninklijke ordonnantie inhoudend: 1. dat er ‘in plaetse van te viersen (sic) maer en moeste den te Deum gesongen worden’; 2. dat de koning ‘ieder stadt heeft belast te doen trauwen eenighe dochters, ende de heeren van het Magistraet moesten aen ider dochter hondert Patacons ten houwelycke geven’.

Over de wijze van toepassing geeft de kroniekschrijver van St.-Winoksbergen geen bijzonderheden. In de Oostenrijkse Nederlanden bleef het uitstrooien van geld onder de menigte in voege tot in 1791. En zelfs op 23 april 1794, op de inauguratie van keizer Frans II als hertog van Brabant, werd er onder het volk gestrooid: echter geen geldstukken meer doch medailles die voor de omstandigheid waren geslagen.

C.B.

't Manneke uit de Mane voor 1971

Maanmanneke leeft ook in 1971 buiten de kategorieën van de (witte, zwarte, grauwe, roze of groene) humor, buiten de pedanterie van de verfestivalde humor, buiten de verzuilde humor van ons aller Brusselse studioplein. Manneke lacht en doet lachen zonder kommentaar, koutend bij goed en kwaad weer, snappend van waar 't komen wil en latende vliegen waar 't vliegen wil. Zonder het te weten is Manneke een levende kontestatie van de institutionele humor. Westland en Westhoek bergen nog immer gezonde, onvervangbare reserves aan hekel en luim, aan natuur en waarheid. Pak en lees ('t Manneke), zegt Augustinus... Wanneer bundelt Dr. Maene zijn medische varia tot een ‘suverlick troostboeksken voor het lijdende menschdom’? Maar waarom een Kalender zonder Lichtmisse en zonder O.L. Vrouw Boodschap in 't Manneke dat anders zo goed zijn Vlaamse mesdagen kent? - 't Manneke: Volksalmanak voor Vlaanderen, overal te verkrijgen (172 blz. tekst en tekeningen: 25 F; ook bij toezending van kontant op adres van redaktie: K. De Lille, Cartonstraat 40, Ieper).

B

Het Godelieveboek in herdruk

Het volksboek ‘Wonderlyk leven van de heylige Godelieve’ met de houtsneden, anastatisch herdrukt, is nog te verkrijgen door overschrijving van 120 fr. op p.c. 2963.75 van Jozef Geldhof te Meetkerke; franco toegezonden.

Kleine verscheidenheden

Delfmoer.

- Moergrond waar turf gedolven (niet gebaggerd) wordt In Hulsterambacht bij Kloosterzande (Santberghe) bezat de Duinenabdij uitgestrekte partijen delfmoer. In 1545 worden ‘119 gemeten 265 roeden delfmoer uytghegeven by diverssche percheelen’ door de Rentier (rentmeester) van de abdij. Volgens een meting van 1546 bedraagt ‘die grootte vanden delfmoer 121 ghemeten’. (Register tit. Santberghe nr. 4 en 6).

Heefmeester.

- In dijk- en waterschapsrecht. Persoon belast met de regeling van de *heve,* d.i. de omslagen en zettingen voor onderhoud of vernieuwing van dijken, sluizen, wegen en dgl. Het St.-Janshospitaal te Brugge bezat tot in de 15e eeuw uitgestrekte moergronden in Zevenbergen (Noord-Brabant) en ommeland. Een uitgaafpost in 1385 luidt. ‘Item Hughe f. Boyen die es heefmeester ende wy ghelder in tardendeel vander heve van onsen dele van maken (dijkversterking) bi Clocghieters kete, 2 sc. 9 d. gr.’ (SJH. RRek. 1385-86, f. 53^{v}). Vgl. hevenmeester bij Beekman MnlW XI 237-238, alsook de ‘hevemeesters vanden ouden dyclande ende vanden noortlande tot Woensdrecht’ in de Rentbrieven van Bergen-op-Zoom, 7 mei 1482, bij Stallaert I 591. - Vgl. *heventyt:* tijdvak van zeven jaren, gedurende welke de zettingen en omslagen van het dijkgeschot naar dezelfde wijze werden berekend. - Over *heve* zie volgend artikel.

Heve.

- Dijkgeschot door de ingelanden van polder en moergronden te betalen voor het onderhoud van dijken en bermen. De volgende uitgaafpost in de rekening van het Brugse St.-Janshospitaal anno 1385 betreft de moergronden gelegen bij Zevenbergen (N.-Brab.): ‘Item in sinte Lamberechts weel, van onser eerster heve daer wy in hebben 18. voete dyx van eenen baerme buten an te maken 6. voete breet ende also hoghe als die dyc, 19 sc. gr.’ (SJH. Rek. 1385-86, f. 53^{v}).

Moerbrief.

- Grafelijke oorkonde betreffende moerontginning. De moerbrief bevat de namen van de pachters van de moergronden, de soorten turf, de prijs per ‘last’ uitgedolven turf en de totale pachtsom. Een voorbeeld betr. de polders van het Land van Beveren anno 1369: ‘Dit es de moerbrief mijns heren van Vlaenderen int lant van beveren ghegaen bi claus Vite Castelayn van Beveren...’, opgenomen in Rolrekening nr. 11,

ARA. Rekenkamer; ed. R. van Gerven in Het Land van Beveren XIII 73-74. - Vgl. mnl. *diefbrief,* al. diefbouc (Eeklo 1436) in Biekorf 1963, 23.

Turfmul.

- Stof, gruis van turf. Werd gebruikt bij het dichtmaken van waterleidingen, sluizen en riolen. De term komt reeds voor in de (franstalige) stadsrekening van Ieper in 1319-1320: ‘Item pour mener *teurefmul* au vivier pour estouper l'escluse, 3 sc.’ (Comptes. Ypres, ed. de Sagher, II 134 136). Deze uitgaafpost betreft de alsdan nieuw aangelegde vijver van Dikkebus.

Perdeman.

- Paardengast, paardenknecht. Onder de mannen uit Watewe (Watou) in de kasselrij Veurne gevallen anno 1328 in de slag bij Kassel bevond zich, volgens de officiële lijst, een zekere ‘Jehan Hoghe, perdeman’. (Chest li livres des Inventores, ed. Pirenne, p. 146). - Vgl. schaapman, zwineman (Biekorf 1969, 211 311).

Kersavent.

- Officieel toegestane kerstfooi, recht op het inzamelen van een fooi op de Kerstavond. De twee 'dekene cnapen' hadden te Gent het recht te gaan 'omme haren kersavent onder de goede liede van der stede'. (Stadsrek. 1435-36; De Potter, Gent I 450). In 1436 krijgen de twee stadsbedienden een vaste fooi van 18 sc. groten van de schepenen opdat ze niet meer van deur tot deur zouden gaan. Vgl. Biekorf 1964, 384. - De schepenen van Dendermonde geven in 1393 een *kerssavont* aan een paar dienaren van de graaf van Vlaanderen: 'Ghegheven Zeegheren Schoenterne, ons gheduchts heeren dieneere ende bode te paerde vor hem ende sinen ghesellen te haren kerssavonde, 2 sc. gr. Item noch ghegheven ons gheduchts heeren forier Janne van Brabant te sinen kerssavonde, 20 d. gr.' (Biekorf 1964, 23-24).

Rescaufoir.

- Koperen keukenkomfoor, schotelwarmer; ook recaufoor, rescouffoir. Uit ofra. rescauffoir. Dit stuk huisraad is in 1470-1480 aanwezig in talrijke woningen te Brugge. Uit Brugse inventarissen: in 1474 'twee rescauffoiren' bij Jacop uten Poele; in de keuken van Jan en Katheline Willom in 1475: '... 2 witte kethelkins, 3 becskine, 3 mottalen potkins, 1 rescaufoir, 1 spaerswatervaetkin, 6 candelaers...'; in het sterfhuis van Gheertruud Steenkins in 1476 wordt het volgende 'eerin werc' (koperen gerei) opgesomd: '2 kethels, 1 pannebecken met 2 hooren, 1 plat becken,... 2 recaufooren, 2 lavoorne...'; de keuken van Moressis de Ruddre bevat in 1476 o.m. '3 mottalen potten cleen ende groot, 6 mottalen kethels onder cleen ende groot, 3 braetpannen, een recauffoir, 4 becsckin...'; ten huize van Joos Breydel worden in 1476 opgetekend: '8 candelaers, 3 mottalen handvaten met elc een beckin, 1 rescouffoir...'; onder een tas allerlei keukengerief in het sterfhuis van Boudin Lammins komen in 1480 voor: 'een groot becken, twee vischpanen, 2 recaufoiren, 1 kethele, 1 coperen stoopmate'; nog in 1840 in het sterfhuis van weduwe Anthuenis Ferrier: 'een plat becsckin ende een recauffoir'. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 24 32 35 49^{v} 65 96^{v} 104). Onder het 'eerenwerck' van het bisschopshuis te Gent bevinden zich in 1587 'ellef rechauffoiren'. Invent. Lindanus 114. - De aanpalende waalse kasselrijen kennen dezelfde term: deux rescauffoirz (1455), ung reschauffoir d'airain (1469) te Doornik; ung reschoffoir (1472) te Bethune. Zie Godefroy VII 84, met bet. chauferette, réchaud. Vgl. middeleng. chaufour (1395), chafur (1420), chawfer (1427) met bet. komfoor, ook: chafing-dish (Oxford ED. II 243 246). Uitzonderlijk wordt een tafelkomfoor uit zilver vermeld.

Vernisch.

- Een bereiding uit hars, olie en alkohol, om de kleuren vast te leggen (fixeren); gebruikt in verschillende kunstambachten: schilders, beeldhouwers, schrijnwerkers, zadelmakers. Uit de Brugse stadsrekening van 1338 blijkt dat vernis werd gebruikt

bij het vervaardigen van ‘ghescot’, nl. van bogen, Springalen en pijlen. Een uitgave voor ghescot betreft o.m. koorden *(femeelen)* en pezen *(zenewen),* alsook een levering ‘van 10 pond lyms, van vernisse’. (Stadsrek. 1337-38, f. 67^{v}; ed. Gilliodts III 55). Vernis werd te Brugge bereid door de foelieslagers naar de bepaling van hun reglement van 1449: ‘de foilleslaers binnen der stede van Brugghe hemlieden gheneerende met vernissche te ziedene...’ Een geschil in 1454 tussen de paternostermakers en de foelleslaghers van Brugge betreft de aankoop van amber ‘omme vernisch te ziedene’. (Cart. Estaple, ed. Gilliodts I 700; II 20-23). Volgens een regeling van de Brugse magistraat zullen de paternostermakers aan de foelleslaghers (ambacht) de nodige en gepaste grondstof leveren (amber) ‘omme byden foelleslaghers verzoden te zyne te vernissche’. Amber was een ingrediënt van bepaalde vernissoorten; de gemeenste ambersoort droeg in de 15e eeuw de naam

'firnis'. (J.A. van Houtte, Ambernijverheid, in Hand. Emulation 82, 161 181). De bereiding van 'den weecken vernis' omvatte ook het 'pulveriseren (van) gomme van geneverboonen' en daarna 'die voorseyde gomme in lijn-olie siedende'. (Die Secreten van... Alexis Piemontois f. 156; Antwerpen, By Christoffel Plantin, 1558).) - Vgl. de middeleng. vormen vernissche, vernyssche, wernysch, varnysch in Oxford ED. X-2, 55 Mlat. *vernica, vernix* komt voor in 1298.

Enghels ael.

- Een soort Engels bier, ingevoerd in Oud-Vlaanderen Het koninklijk oktrooi van 17 maart 1564 ten gunste van de ontvangers van het gruterecht maakt een (voorlopige) uitzondering voor sommige Engelse bieren die over Oostende worden ingevoerd. De tekst luidt: '... ende vanden voorseiden gruuterechte alleenelic exempt zyn twee soorten van bieren als bremers bier ende enghelschen ael...' De wethouders van Oostende hielden staande 'dat alle bieren commende uuyt Enghelandt ende aldaer [te Oostende] arriveerende zyn enghels ael'. Deze al te ruime interpretatie wordt in het oktrooi verworpen, het blijkt immers 'dat daghelicx in onsen voorseiden lande van Vlaenderen uuyt Enghelandt commen diveersche soorten van bieren, zo wel in pryse als name...' In afwachting van een regeling voor Oostende herhaalt het oktrooi de aloude vrijstelling van 'breemsch bier ende engels ael ghelyck van ouden tyden ghedaen is gheweest...' (Cart. d'Ostende, ed. Vlietinck, 245-247). - De Engelsen, die oorspronkelijk *ale* brouwden, hadden het brouwen van bier (inz. hoppebier) overgenomen van het vasteland (14e eeuw). De originele *ale* bleef in Vlaanderen vrij van invoer en gruterechten; de Engelse *bieren* (gebrouwen naar de manier van het vasteland) waren echter onderworpen aan die rechten. Over de verhouding ale-bier en de export ervan, zie Salzman, English Industries 285-294. - Over de beroepsnaam (ook fna.) *ale*-brouwere (1280 te Ieper), zie Biekorf 1969, 314. In de Ieperse rekening van 1304 (ed. De Sagher I 156) verschijnt ook een Sanson le *Aeldrinkere.* Een Nicolas Alebrouwers is in 1282 te Brugge bekend. (Invent. Introd. 292).

Ghyl.

- Bier dat in de tweede kuip overgepompt en nog niet uitgegist is. Ook: moutbier (moutrijk bier), bruin bier. Brugse militie legerde in 1339 rond St.-Winoksbergen en Diksmuide; uitgaven voor leeftocht betreffen o.m. de levering door 'Jan den Vos, van 8 tunnen ghyls, 3 lb. 12 sc. Willem van Keitelkine, van 2 tunnen biers, 16 sc.' (Stadsrek. 1339-40; La Flandre IX 297). Uit deze tekst blijkt dat voor een ton *ghyl* een schelling meer werd betaald dan voor een ton bier. *Ghyl* of *ghyl bier* was in de handel en werd gedronken; in 1336 worden te Brugge geleverd '18 tunnen daer men ghyl bier in vullede'. (Stadsrek. 1336-37 f. 117^{v}). - Vgl. middeleng. gile, gyle (Oxford ED. IV-2, 526); oudeng. gil = mlat. celia (Stratmann 293). Rijsel kende in 1374-1402 een biersoort genaamd ofra. *guiremelle;* in het eerste element van die samenstelling ziet Wartburg FEW XVI, 42 de mnl. term *ghyl.*

Gylcuupe.

- In de brouwerij. Tweede kuip waarin bier, dat nog niet is uitgegist, wordt overgepompt. Ofra. ghiloire (1438), *ghilloire* (1457): FEW XVI, 42. - Uitgaven door de boursier van de Duinenabdij te Koksijde gedaan voor de 'brauwerie' van het klooster: in 1563 'omme 1700 lootnaegelen omme den bodeme vander gylcuupe, te 6 sc. thondert'. (Rek. 1563-64, f. 34^{v}). In 1565 wordt door dezelfde boursier de kuiper Adriaen Carboneel betaald 'van ghenomen ende ghemact thebben de gylcuppe inde brauwerie metsgaders de houppen daertoe dienende ghelevert omde somme van 30 lb. par.' (Rek. 1565-66, f. 49). Het St.-Janshospitaal te Brugge had ook zijn eigen *brauhuus;* een des-

betreffende uitgave in 1584 luidt: ‘Betaelt Joos Lamour grootwerckere over den coop ende leverynghe van eene nieuwe ghylcuupe om inde brauwerie, 17 lb. gr.’ (Rek. 1584-85, f. 36). Vgl. Biekorf 1932, 124 WNT IV 2341; De Bo s.v.

Gylvat.

- Kleine gijlkuip: zie vorig art. De zusters van het Sioenklooster te Kortrijk vernieuwen in 1543 hun brouwerij; de uitgave daarvoor luidt: ‘Betaelt om een nieu braucupe, 2 lb. 11 sc. 8 d. gr. Noch om eenen nieuwen gylvat te makin, 7 sc. 6 d. gr.’ (Rek. 1543, f. 332^{v}). - Vgl. middeleng. *gyle-fat:* twee kleine kuipen die genoemd worden *gylefatts* (1341), gilefatte (1483), gylefatte (1496). De term leeft nog in sommige engelse dialekten. (Oxford ED. IV-2, 526).

Cardemakere.

Vervaardiger van wolkaarden. De *caerde* (aldus genoemd naar de kaarddistel) was een werktuig door wever en volder gebruikt om wol te kammen. MnlW III 1099. De oudste rol van vonnissen te Ieper vermeldt op 18 januari 1268 een zekere Leyus Cardemakere. (Comptes I 4; ed. De Sagher). In de Brugse militie die in 1302 over Wijnendale en Kassel naar Kortrijk optrekt zijn de ‘hoftmans van den Cardemakers’ aanwezig. (Annales Emul. 24, 159). Een van de talrijke getuigen in het Inquest van Oudenaarde in 1342 is Pieter de Cardemakere. (Annales Emul. 35, 256). Vgl. de Brabantse vorm Kardemekere als fna te Diest in 1304 (Stallaert II 24). In 1479 wordt ‘Roelant Buskin, die caerdemakere’ uit Brugge verbannen (Despars IV 199). De fna. ook in fra. Cardeur, eng. Carder (1450).

Loot.

- In de boekhouding van een kapittel van kanunniken of een college der Zeven Getijden: een totaal van presentiepenningen die jaarlijks aan de beneficiant werden uitbetaald. Een functionaris was aangesteld om de aanwezigheid bij de kerkdienst te controleren, nl. voor het deelhebben aan de distributies; lat. punctator, notatorius chori. De aanwezigen kregen van hem de (loden) presentiepenning, het *‘loot vander distributie’*. Voor jaarlijkse uitbetaling ging de beneficiant ‘syn loet overgheven’ aan de boekhouder van kapittel of college. De distributor zelf heette mnl. *loetghever* (1429 Gent), lootmeestere (16e eeuw St.-Winoksbergen); zie daarover Biekorf 1965, 95; Stallaert II 175). - Uit de kerkrekening van Pamele (Oudenaarde) anno 1521: ‘Dit hier naer volghende es de betalinghe van dloot vander distribucie: Eerst betaelt her philips Daelmans voor zyn loet by hem overghegheven al tsamen bedraghende 3 lb. 16 sc. par. Item betaelt her Jan vanden Vivere voor zyne loot voor al tgheheel jaer by hem over ghegheven, 5 lb. 3 sc par. Item betaelt Willem Gheerstelinc voor zyne loet vanden gheheelen jaere by hem overghegheven, 7 lb. 13 sc. par. Item betaelt

her Rueert Ghovaerts voor zyn loet by hem verdient, 41 sc. par.' (Handelingen Gesch. Kring Oudenaarde XV, 1967, 320-321). De namen van deze koorpriesters, hier Zevengetijden-priesters, zijn alleen bekend uit de rekening van de lood-distributie, van 1521, die voorkomt onder de rubriek. 'Loet van distribucie vanden vij. ghetyden... ghedistribueert ende we deromme ghelost'. Uit dit laatste blijkt dat de uitdrukking 'het loot wederomme lossen' door de boekhouder gebruikt werd met bet. dis tributietekens tegen uitbetaling terugnemen.

Naystede.

- Vertrek ingericht voor naaiwerk, inz. de inhoud en het beheer van de naaikamer in een vrouwenklooster. Ook in samentrekking *nayste*; syn. *vesterije.* Uit de Staat van het vrouwenklooster Sarepta te Moekerke in 1568: 'Item zo ontlaste ick [de Moeder] suster Hanthonyncken vander vesterije ende zij gaft ons al hovere dat de

vesterije ofte nayste angaet... [De zuster] gaf ons hovere al dat zij jaerlicx huut gaf ende al etghene datter naeyste angaet'. De Moeder noteert in 1565 dat ze 'visenteerde de vesterije van alle maniere van lijnwaet' en beschrijft in 1568 de staat 'vande vesterije of lijnen nayste, ende van allen lynwate der selver naystede aenclevende' (ABB. Sarepta, Staat 1568, f. 58-59, 70). Uit de staat blijkt verder dat er in het klooster twee naysteden waren: een *lynwaet naeystede* en een *wulle naeystede.*

Scarslipere.

- Schaarslijper. Deze beroepsnaam komt reeds als fna voor te Ieper ca. 1280: een Johannes Scarslipere verkoopt er, als stalhebber en dus gevestigd koopman, geverfd laken. (Comptes I 23; ed. De Sagher). Een Jaque le Scarslipere staat in de lijst van renten op de stadsvestingen van 1318. (Idem II 80). Ook te Brugge is de naam ingeburgerd: een Willem den scarsliper verschijnt in de stadsrekening van 1302 (Inv. Introd. 292); een Willem (dezelfde?) Scaerslyper is in 1327 eigenaar van twee huizen op het Zand. (Gailliard, Inscr. Notre-Dame 239). Geschutmeester is in 1477 te Brugge Boudin de Scaerslypere: hij levert 'buspoeder' (buskruit) aan enkele personen 'die spelen consten metten handcoluevren'. (Stadsrek. 1477, f. 131).

Wyte.

- Huif van kar of wagen. In het sterfhuis van de gegoede weduwe Anthuenis Feriers te Brugge worden in 1480 bevonden: 'een witte van eenen waghene, een zwart tolin cleet, een linen oud hoofcleet'. (RAB. Proosdij nr. 1236, f. 104). Een uitgave door de zusters van het Sioenklooster te Kortrijk in 1537 betreft 'een wyte van eenen waghen, 4 sc. 2 gr. ende 16 miten'. (Rek. 1537-38, f. 260^{v}). Uit de rekening 1549-50, f. 128 van het St.-Janshospitaal te Brugge: 'Betaelt over den coop van 25 ellen canevets (kanefas) te 5 sc. 3 d. par. delle, comt omme tmaken van eener wyte, 6 lb. 11 sc. 3 d. par.' De Moeder van het Sareptaklooster te Moerkerke noteert in 1560: 'zo maecte men een wite, daer gaet toe 21 ellen canevets'; en nog weer in 1564 boekt ze '40 ellen canevets daer of men oeck een wijte maeckte'. (ABB. Staat Sarepta, f. 72 74). Onder het landbouwgerief in de 'poort' van hetzelfde Sareptaklooster bevindt zich allerlei touwwerk alsook 'een nijeuwe wijte, twee haude wijten'. (Id. f. 63). Het Hantbouck van het St.-Janshospitaal te Brugge noteert in 1577 (f. 20) een uitgave van 4 sc. groten voor 'tmaecken van een nieuwe wyte upde bacwaghene'. Vgl. *waghenwytte* (1560 te Zande bij Hulst) in Biekorf 1961, 255; alsook *wytewagen* bij De Bo.

Wyte.

- Van tenen gevlochten korf met twee oren, mand van een bepaalde inhoud (gebruikt voor vruchten en groenten). In 1562 worden door het St.-Janshospitaal te Brugge

aangekocht: ‘3 wyten posternackels - 3 witten posternackels - 1 witte posternackels’; de prijs ervan is doorgaans 2 schellingen per wijte. (Rek. 1652, f. 33-37). Posternackels = pastinaken (ook pinksternakels). - De Bo beschrijft de *wijte* als volgt: Een ronde platbodemde mande hoger dan wijd, uit ongepelde wijmen gevlochten, met twee oren of handvatsels. Er zijn wijten van verschillende grootte; de meeste bevatten een hectoliter. De koolkappers of groenseliers voeren hun groensels in wijten naar de stad. Een wijte aardappels. Een *dobbele wijte* wordt ook *vijfstuiverswijte* genoemd

A.V.

Vlaamse boekhandel in Napoleons tijd
1808

De ‘Nieuwen Almanach voor het jaer Ons Heere Jesu-Christi 1808, dienende voor dit Bisdom, in de Departementen der Schelde en Leye’, gedrukt ‘Tot Dixmude, by P. Stock, Boekdrukker op de Merkt’ brengt in zijn laatste bladzijde de volgende kleine katalogus:

‘Boeken die te koópen zyn by P. Stock, op de Merkt, tot Dixmude.

Levensbeschryving van Napoleon den I. Keyzer der Franschen, 2 deelen.

Den grooten School-boek, of de wetenschap der eerlyke Lieden; zeer nut tot onderwys der Jongheyd.

Den volmaekten Precepteur, of Leer-meester der Nederlandsche Jeugd.

Den nieuwen volmaekten Secretaris, dienstig om brieven te schryven in 't Fransch en Vlaamsch.

Den volmaekten Bier-brouwer.

Den volmaekten Wynsteker...

Den volmaekten Zeepzieder.

De godloosheyd der 18. Eeuwe.

Historie der Honden.

Den katholyken Pedagoge.

Den godvruchtigen Lands-man.

Dobbel christelyk Onderwys.

De vernieuwde Cyffer-konst, door David Cock.

Tarif der nieuwe Maeten en Gewigten.

Tarif der nieuwe Decimale Munte.

Alle soorten van Treur- en Klugtspelen.

Alles aen eenen civielen Prys.’

71e Jaargang 1970 - inhoud

I. Bijdragen

Sente Gillis in Provenchen (Saint-Gilles-du-Gard). Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht	A. VIAENE	5
De indijking van enkele polders rond Oostende, 1700-1810:	J. DE SMET	
I. De indijking van de Nieuwe Polder van Zandvoorde		16
II. De indijking van de Sint-Katerinepolder		159
III. De indijking van de Polder van Snaaskerke en van de Keignaardpolder		224
Vlaamse zwingelaars in Normandië	W. MINNE	23
Strijksters op Sint-Gillis	M. CAFMEYER	27 89 140
Antwerps beeldhouwwerk te Tielt	V. ARICKX	33
De vlucht van Gezelle naar Kortrijk, 1872	A. DEMEULEMEESTER	34
Zakwoordenboek van het buitenleven. 1787	E.N.	36
De vrije compagnie van Tielt. Een gewapend verzet tegen tiendverpachting. 1718	V. ARICKX	37 97
Brabantse rijven op rondgang in Vlaanderen 1448-1525	A.V.	45
Valenschwerc. Hispano-moreske faience op de galeien in Sluis (1441) en in musea van Damme en Brugge	A. VIAENE	46
Koordedansen nu	G. POTTIE	51
De rekeninghe ofte weirde der landt-maten. 1704		
Vlaggen en kokarden in 1795	C.B.	54
Jan van Eyck in de belangstelling onder het consulaat. 1802	E.N.	55

Groot- en Klein-Vlaanderen als huis- en hoevenaam	C.B.	55
Naar 't Noorden vliegen	J.P.	56
Appelflauwte	E.N.	57
Legenden rond aartshertogin Isabella en het beleg van Oostende. De kleurnaam Izabel in de etymologie	A. VIAENE	65
Grafsteen van Heindric Rogier te Wervik. 1528-1531	J. ROELANDT	72
Tijl in ‘t Oolik’ Roeselare. 1859-1968	M. DE BRUYNE	75 145
Een oud kniedeuntje uit Moorsele	G. POTTIE	94
Een fransgezinde abt van Zonnebeke	A.V.	95
Praktische markttabellen van de wijnkoper 1704	C.B.	106
Wulfaert Hellinck van Axel. Zangmeester van de St.-Donaaskerk te Brugge. Zijn optreden te Gent in 1539	A. VIAENE	109
Taalaantekeningen (alfabetisch)	K. de BUSSCHERE	W 111 Z 173
Baron Kervyn op Beverhoutsveld	A.V.	115
De opvolging van Gezelle in het Engels klooster 1899	A.V.	116
Joos van Ghistele en zijn familie op het kasteel van Zuiddorpe bij Axel, 1500-1552	E.N.	117
Feodale zalen in Oud-Vlaanderen	L. VAN ACKER	118
Wanneer een stichting van ‘Vereniging voor oude Vlaamse Noordzeeschepen’?	J. BEUN	119
Westhoeken en de Westhoek	C.B.	120
‘Wonderlyk leven van de Heylige Godelieve’. Bibliografische verkenning van een volksboek. 1740-1840	A. VIAENE	129
Dokter Paret van Handzame	L. VAN ACKER	153
Trouwgeld voor arme meisjes in oude testamenten en fundaties. 1473	A. VIAENE	157
Vergroting van het stadhuis van Eeklo. Bijbouwen van een raadkamer. 1410-1411	L. STOCKMAN	166
De Gilde van Sint-Ivo viert. Brugge 1639	G. POTTIE	169
Meetkerkse Bamis- en andere paling	J. GELDHOF	176

Absenteïsme in de kasselrij Kortrijk 1396	J. ROELANDT	179
Praktische rekenkundige handboekjes van Donaas van den Bogaerde 1650-1800	A.V.	182
Processiespelen verboden te Ieper, 1594	A.V.	185
De mei op Brugges halletoren	L. VAN DAMME	186
Van 'Flandria Illustrata' naar 'Verheerlykt Vlaandre'. Bibliografische kanttekeningen op Sanderus, 1641-1735	A. VIAENE	193
Een Weselse intrigant en pseudo-auteur ontmaskerd. Karel Hendrik Gerning. Brugge 1868	J. GELDHOF	205
De windmolens van de Kruisvest te Brugge, 1580-1650	G. van NIEUWENHUYSE	210
Viktor Huys als taalparticularist. De publikatie van zijn 'Legenden van Sinte Franciscus van Assizië'. 1861.	A. DEMEULEMEESTER	215
Waarheid zeggen	E.N.	223
Caroline van Sint-Joris of een bewogen vrijage in de Jakobijnentijd. 1795	J. RAES	229 363
Panoptikum	G.P. BAERT	236
Meester Dieric Rose, klokgieter te Brugge, 1495-1515	A. DESCHREVEL	240
Bargoens te Veurne	C. DENORME	241
Een novelle van dokter C. Paret 1884	J. HUYGHEBAERT	243

Jonge kunstschilder ingehaald in Empire-stijl. Kortrijk 1812	J. DELBAERE	244
Stremming in de haven van Ieper 1595	A.V.	246
Vissersboten en vistuig te Wenduine 1476	A.V.	247
Blankenbergse vis voor de prins 1749	C.B.	249
De heilige Godelieve van Gistel en het mirakel, 1050-1719	D. CALLEWAERT	257 351
De laatste Breydel van Brugge als dragonder van Vlaanderen gevallen bij Falmagne 31 augustus 1790	A. VIAENE	266
De omwenteling van 1830 in de doopnamen te Roeselare en omgeving	J. HUYGHEBAERT	269
Herbergen te Woumen	J. VLAMYNCK	280
De studie van het landbouwvoertuig	H. STALPAERT	286
Het hof van Schoeringe te Zuienkerke. Bebouwing, paarden en veestand. 1446	B.	200
Oude Lissewegenaars vertellen. I. Moes de metser 291	M. CAFMEYER	291
Willem van Rubroek in Tartarije. Eerste Nederlandse vertaling van zijn reisverhaal. 1705	A. VIAENE	302
De banier van de Brugse Sint-Lazarusgilde	A.V.	304
De uitvaart van ‘de grote voyagier’, ridder Joos van Ghistele Axel 24 september 1516	A. VIAENE	306
Simon Stevin en Michiel van Damme in de geschiedenis van de boekhouding	A.V.	308

Bibliotheek van de Vlaamse notaris in 1787	C.B.	309
Drukpers op praalwagen	E.N.	310
Grafschrift van Jacob Besage te Oostende	C.B.	311
De prins de Ligne te Ieper voor de eedaflegging namens Keizer Karel VI 1720	E.N.	312
Sinte Niklaus in Warangeville. Een bedevaart in het oude Vlaamse strafrecht	A. VIAENE	321
In het sterfhuis van kanunnik Johannes Steel, Brugge 1409	A. DEWITTE	326
Clemens Carbon van Gits. Een beeldhouwer uit de neo-gothiek	A.T. van BIERVLIET	331

Zevenjarig beleg van Gent in 965	C.B.	336
De Egmont-figuur bij de Duinkerkse toneeldichter Michiel de Swaen 1707	A. VIAENE	337
Bomen en tronken op het Rijselhof te Kaprijke in 1461	L. STOCKMAN	340
Politiek overzicht in 1591	A.V.	342
Een mislukt diligenceprojekt Gent - Oostende in 1723	R. BOTERBERGE	343
Dreef - Dreve	M. VERMEULEN	345
Rond de 'Honderd Dagen' te Bovekerke 1814-15	L. VAN ACKER	346
De wandelstok	G.P. BAERT	360
Pastoor Vandendorpe etymologiseert	J. GELDHOF	368
Zakkebroers - Zakkezusters	R. DAUW - A.V.	370
Marktrecht van het St.-Janshospitaal te Sint-Winoksbergen 1251	A. VIAENE	372
De Westvlaamse windmolens in 1970	C. DEVYT	375
Lovend getuigenis voor de familie van Hee te Lo in 1871	A. DEMEULEMEESTER	376
Arnoudt van Geluwe van hand tot hand	C.B.	378
Volksdans op Godelievekermis te Wierre-Effroy 1660	E.N.	379
Uit de school van het boerenpaard	A. BONNEZ	380

II. Zakenwijzer

Plaatselijke geschiedenis

Brugge 6 10 11 13 14 20 26 27 34 45 46 48 50 54 55 63 64 82 89 99 106 108 115 116 119 121 130 132 138 140 157 161 168 169 178 182 186 191 193 202 204 207 210 213 217 220 233 240 247 255 258 265 273 279 289 294 304 308 310 319 322 323 326 334 349 353 374.
Aalter 125
Aalst 5 14 202
Aarsele 40
Aartrijke 125 268 319
Adinkerke 353
Anzegem 374
Ardooie 272 374 377
Armentiers 296
Avekapelle 375
Avelgem 56
Axel 117 306
Beernem 366
Belle 120 129 139 194 202 204 352
Beveren-IJzer 120
Beveren-Roeselare 130
Biersvliet 58 124 128 193
Blankenberge 249 279
Bovekerke 154 346
Broekburg 194 202 356
Clairmarais 203
Crochte 120
Dadizele 52
Damme 46 50 273 314 318
Deize 10 360
Dendermonde 5 6 14 202 203 265
Dentergem 238
Diksmuide 132 206 208 243 251 316 317 347
Doornik 74 158 230 231 234 235 278 371
Dowaai 6 194 278
Dudzele 325
Duinkerke 74 119 120 128 132 202 209 265 311 337
Eecke 102 125
Eeklo 99 116 365
Eernegem 188
Egem 200 232
Eke 187
Ekelbeke 120
Emelgem 232
Ename 203
Esen 120
Gent 5 10 17 33 36 54 63 97 105 109 115 130 156 178 182 184 191 193 202 204 207 234 237 239 244 273 276 279 287 307 309 312 319 323 324 336 343 370
Geraardsbergen 5 6 59 318
Gistel 16 257 262 265 309 351

Gits 240 331
Grevelinge 64 119
Gullegem 51
Halluin 24
Handzame 153 157 243
Harelbeke 58 41 98
Heestert 56
Heist 92 289
Herzeele 373

Hoeke 374
Hondschote 251 317
Hontenisse 306
Houtave 56 289
Hulst 59 306 317
Hutste 374
Ieper 6 12 13 59 60 62 63 64 96 118 185 188 191 193 202 207 208 246 253 265 280 312 318 325 342
IJzendijke 164
Ingelmunster 208
Izegem 52 232 271
Izenberge 289
Kaprijke 340
Kassel 202 357
Klemskerke 325 374
Knesselare 364
Knokke 92 289
Koekelare 888
Koksijde 62
Koolkerke 208
Kortemark 310
Kortrijk 10 11 23 34 36 45 59 64 102 104 125 127 130 138 179 188 189 194 202 204 207 208 233 235 244 255 258 265 277 279 324 334 375
Langemark 118
Lapscheure 120
Lede 279
Ledeberg 336
Lessen 202
Lichtervelde 153
Lissewege 291 302
Lo 317 319
Lo 187 317 319 375
Loppem 35 208
Maldegem 125 295 365
Male 12
Mannekensvere 20
Marke 36
Meetkerke 176
Melle 203
Menen 24 125 127 155 172 192 208 265 279
Merkeghem 120
Merkem 280
Meulebeke 38 124
Moen 375
Moerbeke-Waas 161
Moerkerke 60
Moerzeke 187

Moorsele 23 26 52 94
Moorslede 23
Nevele 238
Nieuwkerke 368
Nieuwpoort 61 119 202 208 241 254 314 346
Ninove 202 203
Oedelem 229 232
Olsene 210
Oostende 16 18 65 74 92 119 128 133 159 160 164 208 224 228 245 311 316 343
Oostkamp 345
Oostkerke B 374
Orchies 194
Ossenisse 306
Oudenaarde 5 13 126 194 202 234 256 321 325
Oudenburg 16 192 256 317
Ouwegem 187
Pitgam 120
Pittem 231
Ploegsteert 296
Poperinge 158 208
Ramskapelle V 15
Rexpoede 120
Rijsel 10 24 64 118 184 251 278 324 340 371
Roeselare 51 75 122 127 145 206 208 209 216 218 220 232 241 269 271 332 334
Roesbrugge 375
Rollegem-Kapelle 51
Roubaix 237
Ruiselede 229 230 345
Rumbeke 81 232 272
Schellebelle 188
Schuiferskapelle 102
S. Andries 133 208 352
S. Denijs 888
S. Joris ten Distel 229 363
S. Margriete 163
S. Omaars 158 192
S. Winoksbergen 63 194 202 203 265 372 382
Sluis 46 50 60 61 187 265 325
Snaaskerke 16 224
Stavele 268
Steenkerke 375
Stene 16
Temse 188
Tiegem 374
Tielt 33 37 97 109 208 231
Torhout 155 156 208 252 253 350
Tourcoing 99 105

Veurne 13 165 168 188 189 191 202 208 241 346
Vichte 42
Vijvekapelle 192
Vlissegem 375
Waasmunster 203
Waterland-Oudeman 124
Watervliet 128
Watten 8 64 328
Wenduine 247
Werken 888
Wervik 59 72 74 233
Wevelgem 24 203
Wierre-Effroy 260 379
Wingene 99
Wormhoudt 373
Woumen 280
Zandvoorde O. 16 17 22 227
Zedelgem 184
Zeebrugge 298
Zillebeke 220
Zonnebeke 95 122
Zuiddorpe 117 306
Zuienkerke 188 290 320
Zaamslag 306
Antwerpen 13 23 50 131 204 207 257 273 274 277 308 310
Brussel 16 17 67 70 101 103 132 163 234 271 308

Onomastica

Toponymica. Ambachtstraatje 165 Audburg 145 Augustinebrugge 30 Baye 123 de Bane 30 Batavia 30 Beverhoutsveld 115 de Blije 307 Bottanieken hof 177 Braambeierhoek 294 Breeninge 233 Campo (klooster du Désert te Doornik) 231 Dulleweg 294 Eerdeweg 89 de Garre 295 Gauwelozekreek 255 Gheerhouc 341 't Gebouw 28 Grijzeloke 362 Groot Vlaanderen 177 Grote Garre 298 Handbovenhof 31 Heed 341 Jonkershove 281 de Katte 176 Keignaardpolder 16 20 Klaredreefje 32 de Koeie 176 de Kwikker 292 Langhe reepen 341 Lanckwater 281 ter Leet 246 Lisseweegsvaartje 294 Maelstede 306 Meedekin busch 342 de Moere 176 292 341 Moere ter Hole 306 Molenaarelst (Merul) 122 Nieuwdorp 301 Nieuwstraatje 31 Noordhout 120 Noortbeilc 341 Oostbeilc 341 Oosthoec 120 Overleie 73 245 Paardekouter 238 Paermolen 295 300 Park Motje 146 de Posterij 232 ten Putte 262 Rattevalle 20 de Reigerie 293 't Reitje 30 Rijselhof 340 Sackbroederstrate 370 Schillewaerts 20 Schoeringe 2990 Schoonbroek 268 Schoon-Verbond (Belle Alliance) 192 Sint-Anna 29 Sint-Barbara 50 Sint-Gillis 27 Fort Sint-Filippus 17 Sint-Zillisdorpstrate 33 Slijkens 17 Speien 177 Stadboom 306 Strooien dorp 296 Twaalf gemeten 341 Vrijbusch 89 Warandebrugge 301 Westhoek 120 Witte Molen 301 Bachten Wyc 14 Wuppersbane 115 IJvegem 360 Zakkebandstraat 370 Zakkebroedersstraat 191 370 Zermana 31 Zuudhouc 160 Zwaanhouc 17 Zwichtroute 175.

Huisnamen. Akster 295 Apertje 291 Bitter 232 Boldershof 142 Damberd 235 289 Fransche Schild 56 Groot Land van Luycke 56 Groot Noorwegen 141 Grote Spiegel 234 Groot Turkie 56 den Hert 40 98 280 Kasteeltje 297 Katte 176 Cleen Land van Luycke 56 Cleen Turkie 56 Cleen Vlaenderen 56 Cleene Wulf 281 Craeye 277 Croone 280 Lossche Tuytte 255 Molenhuys 280 Mozar 143 den Osse 144 Papegaai 29 Roone 280 Rhoone Verdriet 282 Schaeck 281 Spriet 280 282 Uil 38 Valke 41 Wulf 281 Zokke 292

Vreemde namen. Die baye (Bourgneuf) 123 ten Oostren Baren (Bari) 312 Beelvoer (Beauvoir) 124 Bervliet (Barfleur) 250 Halewyne 24 Kesenete 73 Orengeville 324 Putte (Le Puy) 323 Salerne (Amalfi) 339 De Spelonke 6 Warengeville 321.

Elementen. Zwin zwen 175.

Topographica. Duytsch Vlaandre 198 Fransch-, Hollandsch Vlaendre 196 Keizers Vlaandre 1966 't Noorden 56 Vlaanderen Gallicant en Flamingant 198 Waals Vlaanderen 1988 Westhoek 120 Westvlaenderen (Flandre rétrocédée) 95 Zeventien Landen 342.

Persoonsnamen. Egidius/Gillis 14 Isabelle/Elisabeth 65 Leopold 269 Leopoldina 269 Leo Fidelis 256 Peegie 150 Proene 74 Tillo Tilbart Tijl 145 Vrombout 45 Willem 269 Wulfaert 110.

Familienamen. Aeldrinkere 385 Belle 8 Bouvaert 57 Cardemakere 385 Colemiers 8 Lakenboetre 189 Melemetre 60 Pelseboter-Pelseboetere 189 Van Doorne-Doornaert 74 Hellinck 110.

Fiktieve namen. Nobilio van Abilene 7 Jan Vindels 219.

Groepsnamen. Kaproenen(gilde 63 Ludekaers 251 Ridders der Duisternis 146 Uilenspiegelclub 146 Vlaanderlingen 128 172 Wil-

de Yerschen 248 Wilde Schotten 248 Utrechtse Vlamingen 111 Zakkebroers Zakkezusters 370 Swarte Peerden 255.

Bijnamen. Baas Kimpe 83 Den Blenden 31 Generaal George 39 De Grote Voyagier 306 Hilda Kloef 281 Moes de Metser 291 Jan den heiligen geest 298 Jan Klaas 83 Jantje Kraam 83 Kamiel Zokke 292 De Klippe 142 De Kloefinne 291 Kobbe 296 Lewie Kloef 291 Mille Kasse 291 Moes 291 Paster Munte 302 Pier de duivel 291 Pieter Pater 295 Pietje Hoeps 40 44 Poete 301 Pol Zokke 292 Puid Jaks 295 Sarel den zwarten 31 Schelen Klerk 292 Schone Roze 294 Stien Zokke 292 Tamboer 141 Tieletje Zokke 292 Witte baard 299.

Scheldnamen. Jan de zot 238 Kwapenninck 151 Bloedsuypers van Harelbeke 38.

Schuilnaam. Willem de Hazelt 149.

Molennamen. Bonne Chierre 212 Draecken Hooft 210 Groote Werck 211 Helpt uyter Noodt 211 Coele Wey 210 Papegay 211 Schellemeulen 212 Sint-Janshuusmolen 212 Speymolen 210.

Volkshumor. Zoutenaaie 175 Plastronkwartier 113 Klakkekwartier 113.

Biographica

Ancot August litograaf 310 Guido Andries pottenbakker 50 Arents baljuw 41 102 Asselijn Thomas toneeldichter 337 Bakelandt Lodewijk 215 Lieven Bauwens 239 Begyn Josse drukker 136 258 Bernaert Franciscus drukker 134 Berquin K. Romaan 241 Besage Jacob kaapvaarder 311 Bethune Mgr. Felix 217 221 243 Bethune Jan-Baptist bouwmeester 34 Blaeu Jan en Cornelis 193 Blanchet Jan en Louis drukkers 136 258 Karel Blancke 206 Frans-Jozef Blieck 82 Blootacker Jan hagiograaf 132 Bly professor-filoloog 239 Bochart Eugène topograaf 67 graaf Boudewijn Hapke 156 Bonte Em. uitgever 63 Boone Mgr. Aimé 206 Braem Jan steenhouwer 63 Breydel Charles patriot 266 Buzelin Jean historicus 198 Calloigne Jan beeldhouwer 55 Carbon Clemens beeldhouwer 331 Christophori bisschop 132 Contrijn Jozef 152 Cooremans A.J. uitgever 266 Creton Jules reder 119 Daems Hector onderwijzer 81 De Baets Peter letterkundige 311 De Backer Louis historicus 129 Louis de Bersacques landmeter 204 Generaal de Bleckhem 266 Deken De Bo 58 127 191 De Brabant Filips dokter 78 De Brauwer Edward drukker 79 De Breyne V. plantkundige 128 De Busscher drukker 184 310 Charles de Coster 75 83 127 149 182 Ignace de Coussemaker 209 Michel de Ghelderode 69 86 De Graeve Hans drukker 248 De Gryse F.J. aartsdiaken 232 De Haerne Mgr. 64 272 310 De Hont Jacob kapelaan Axel 306 De Jonghe J.B. schilder 244 De Langhe Jan drukker 135 248 De la Tombe Cornelis geneesheer 313 De la Tombe Guilielmus kroniekschrijver 312 Prins de Ligne 95 312 Delplace uitgever 63 André Demedts 150 Jules De Meester drukker 192 Pol de Mont 146 151 De Moor Cornelis drukker 130 138 Willem Denys 146 149 De Pachtere Felix drukker 256 Deraedt boekverkoopsters 191 De Saint-Genois Jules 82 De Seyn Hendrik 241 De Sloovere Pieter drukker 183 Devenyn Lieven 212 De Wree J.B. beeldhouwer 33 Guido di Savino 50 Isaac d'Israeli historicus 66 Rembert Dodoens 57 Maria Doolaeghe 80 Drogo monnik 258 Du Caju Jacob uitgever 265

Adolf Duclos 35 Vedastus du Plouich 204 Egmont graaf Lamoral 337 loe English 84 Mgr. Faict 221 Roger Fieuw 149 151 Filips van

de Elzas 7 13 Filips hertog de Goede 46 158 Filips hertog de Schone 128 Fillastre bisschop 158 Gustaaf Flamen 35 Fockenier drukker 205 J F. Foppens 194 311 Florian Frocheur 67 Jan Garemyn 121 Geiregat Pieter 311 Adriaen George generaal 38 98 100 Gerning Karel 205 Guido Gezelle 34 35 82 116 172 218 228 Gezelle Caesar 120 Gezelle Romaan 265 Gilliodts-Vande Maele landmeter 227 Goethals-Vercruysse 244 Gooris Jan kanunnik 132 Graet M. drukker 183 Gramaye 204 Guicciardini 204 Guldens Hans pottenbakker 276 Richard Hakluyt 302 Heems landmeter 164 Wulfaert Hellinck zangmeester 109 Hendrix J.B. toneeldichter 63 Hendrickx H. graficus 320 Herebout scheepstimmerman 119 Piet Heyn 128 311 Michiel Hillen drukker 76 Holvoet B.J. ambtenaar 255 Patricius Holvoet abt 65 Hector Hoornaert 116 Hopsomer H. plantkundige 128 Hendrik Horrie schilder 80 Hoste uitgever 78 Victor Huys 81 215 Inghels Jozef beeldhouwer 35 Aartshertogin Isabella 65 200 Isabella van Kastilië 66 Karel V keizer 255 278 338 Karel VI keizer 95 312 Karel van Lorreinen 249 Karel de Stoute 47 Kervyn de Lettenhove historicus 115 154 Lacroix M.J. drukker 136 Pieter Lanchals 157 Cornelis Lanem steenhouwer 255 Lauwerin Hieronymus 128 Lemaire Simon ondernemer diligencedienst 343 Lippens Jan Filips 161 164 Loosvelt A. drukker 76 Zeger Malfait 80 82 Malou bisschop 205 215 218 221 Malstaff landmeter 166 Marichal Camiel 82 Margareta gravin Henegouwen 8 Maria gravin Vlaanderen 8 Mergaert Désiré kunstschilder 310 Edmond Minne-Boudewyn 23 Miry Pieter komponist 78 Morette Jacob geestelijk schrijver 130 258 264 356 Armand Neut 215 Opdebeek Lode uitgever 86 Camille Paret dokter en schrijver 153 243 Plante Jan landmeter 17 21 Christoffel Plantijn 217 Palmer Putman 82 Willem Putman 150 Joseph Raepsaet magistraat 256 Raes Pieter geneesheer 153 Rembry Ernest historicus 6 8 116 Rembry Pieter Jan 172 191 Frans Rens 311 Pieter Robijn 212 Albrecht Rodenbach 83 151 Alexander Rodenbach 270 Constantijn Rodenbach 270 Ferdinand Rodenbach 146 270 Rogghé Willem 311 Mattheus Rombaut kaper 128 Dieric Rose klokkengieter 240 Willem Ruweel 308 Ruzette gouverneur 244 Theodoor Ryken 205 Rythovius bisschop 191 Sanderus 193 195 201 Scherpereel grootvikaris 216 Seaux Gustaaf 146 Serruys Charles landmeter 225 Simons bisschop 185 Ary Sleeks (K. Seys) 69 Herman Smout 239 Snoeck uitgever 76 Sollerius bollandist 130 257 263 351 Simon Stevin 308 Stijn Streuvels 236 Stock-Werbrouck drukker 217 Teel Jan kanunnik 326 Isidoor Teirlinck 241 Thijs drukker 76 Clemens Thiry 238 Van Acker Pieter burgemeester 154 346 Van Cuyck drukker 311 Van Damme Michiel koopman-boekhouder 308 Vanden Abeele Christiaen pottenbakker 276 Joseph Van den Berghe toneeldichter 82 Vandendorpe Philippus pastoor 368 Vander Pale kanunnik 48 Vander Plancke dokter 207 Vanderpoorten uitgever 82 Van de Vyvere-Petyt drukker 220 Prudens Van Duyse 83 311 Jan van Eyck 55 Arnoudt van Geluwe 377 loos van Ghistele 117 306 Alfons van Hee 375 Karel van Hee 375 Augustijn van Hernighem rederijker 185 246 342 Van Houcke Carolus geestelijk schrijver 131 Bruno Van Hove superior 206 209 220 Van Laere rekenmeester 237 Jacob van Maerlant 84 Walter van Marvis bisschop 14 Van Paemel uitgevers 76 118 Van Pee Judocus drukker 53 106 183 Hippoliet Van Peene 78 Joseph van Praet 304 Van Praet drukker 54 Willem van Rubroek 255 304 Van Ryckeghem L.J. schrijver 138 Van Susteren bisschop 194 Jan Karel Verbrugge 55 Professor Vercoullie 69 Verdussen Hieronymus

drukker 134 310 Verdussen Martinus drukker 310 Verlende Carolus apoteker 315 Vermaut-Grafmeyer drukker 110 Amaat Vyncke 83 206 Frans Walckiers steenhouwer 163 Jan Wannyn leraar 238 Henri Wetstein uitgever 154 Filips Wielant 198 Windels uit gever 154 Wolf J.W. volkskundige 67 August Wybo 178 Pieter Yseree orgelmaker 281

Familiekunde. Ameye 241 Baets 311 Bie 266 Bogaerde 183 Borluut 10 Breydel 266 Buerse 10 Callebert 269 Caloen 35 Capelle 379 Carbon 331 Carlier 269 Casule 328 Caygny 104 Claeys 229 363 Claerhout 117 Clep 375 Clerck 98 105 176 Coninck (de Merckem) 155 Dobbelaere 230 Dhondt 311 Dhooghe 54 Dondeyne 296 Feverie 294 Floor 35 Gheldere 214 Ghistele 117 306 Gracht 117 207 307 Halewyn 117 270 Hee 375 Hende 160 230 Houcke 229 363 Huughe 270 Joigny 96 Lagae 332 Laigneil 332 Laywereyns 118 128 Lauwerin 128 Linde 241 Lippens 161 211 227 Maenhout 230 301 Man 375 Minne 23 Muylle 207 Mys 212 Ockerhout 211 Paret 153 Plasschaert 210 Pollaert 40 100 Poucke 229 Reingout 211 Rens 266 Rodenbach 83 146 151 270 Rosseel 98 Serweytens 207 Stock 79 Tombe 312 313 Velare 307 Viérin 332 Visart 92 191 244 Visschere 10 Vogels 269 Vynck 220 West 328 Windt 306 Wolfcarius 266 Wybo 177 178 Ydewalle 34 Zegherscapple 11 Zuylen 207.

Oudheidkunde en kunstgeschiedenis

Bouwkunst Burgerlijke en landelijke bouwkunst stadhuis Kortrijk 125 stadhuis Eeklo 166 halletoren Brugge 190 woonhuis Gent 189 molen 210 275 dijk 16 159 316 sluis 161.

- Kerken kapellen geestelijke inrichtingen Aalter St.-Corneliuskerk 125 Brugge hospitalen 190 Gent St.-Janskerk 190. Grafmonumenten Zuiddorpe 118 307 Oostende 311 Wervik 72.

Bouwmateriaal en -termen 60 64 124 126 166 167 251 252 316 368.

Schilderkunst 55 121 189 244 304 310 313 385.

Beeldhouwkunst 33 55 63 189 255 331 361.

Glas in lood 190 329.

Metaal edelsmeedwerk 318 356 munten 255 318 medaille 96 313 klokken 240 250 251 uurwerk 125 koper 250 314 315 329 385 ijzer 166 168 254 329 tin 126 316 318 lood 387 wapens 115.

Hout 125 meubels 125 126 166 314 328.

Aardewerk majolica 46-50 273-279.

Textiel 54 59 315 316 328 387 388 paramentiek 304.

Leder 59 62 188 pelswerk 188 189 330.

Huisraad en inrichting 328-330.

Vlechtwerk 59 60 62 388.

Voertuigen 286 343 vaartuigen 61 119 247 werktuigen 58 59 124 287 253 317 386 387 388.

Heraldica 96 118 127 187 188 306.

Typographica. Drukkers te Amsterdam 193 Antwerpen 131 134 137 Brugge 53 63 106 130 138 183 205 Duinkerke 209 Gent 36 63 134 138 182 307 309 Kortrijk 110 135 136 Leiden 303.

Volkskunde

Advertentie 110 appelflauwte 57 artsenijpotten 277 bargoens 241 bedevaartvaantje 358 beenhouwerij (uitrusting) 247 bevlagging 54 bolspel 22 broederschap 359 buitenleven 36 concert 26 corneliusbalans 353 dansfeest 26 geneeskunde: waterkanker 111 verzweren 175 gildevaantje 63 graanmaten 64 74 373 haardrecht 253 halve jubilee 256 jaarmarkt 373 kerkgang (rederijkers) 109 kermis 380 keuken 169 181 316 klokken 240 250 kniedeuntje 84 kokarde 54 koordedansen 51 kraaien vangen 64 kraampenning 373 krachtpatserij 58 landbouwgereedschap verzameld Heist 289 Izenberge 289 landmaten 53 looifeest 143 marktgeld 372 meitak 186 naamgeving 256 269 nieuwjaarswens 26 113 opwegen 352 palingvangst 176 pastoorsinhaling 56 polderkoorts (polderstier) 57 praalwagen 310 processiespel 185 profetisme 223 recepten 277 scheepskerkhof 119 scheepsmodellen 119 schermersgild 96 249 strotap 64 strooigeld 382 toneelkostumering 110 touwtjespringen 51 trouwring 58 tuithoorn 382 uitvaart 306 visserij 249 volksboeken 131 209 volksgeloof 63 173 vrijage 229 vrijbuiterij 245 waarzegging 223 wassen en strijken 27 89 weerwijsheid 173 wolvejagermeester 256 zeerovers 311 zeeschepen bewaren 119 zeugekoten (kinderspel) 174 zondagrust 354.

Heiligenverering en -verbeelding

Heiligen: Andreas 10 12 329 Antonius abt 143 323 Arnold 256 Benedikt Labre 334 Cornelius 353 Dympna 352 Fredegand 192 Germana 31 Gertrudis 45 Gillis 5 323 Goar 139 Godelieve 129 139 209 257 309 351 380 Ivo 169 Jakob 8 13 15 324 325 Karel de Goede 131 Katarina 7 159 Lazarus 304 Maria Magdalena 104 Martinus 335 Michaël 33 96 Morianen 127 Niklaas 12 321 325 Ontcommere 109 O.L. Vrouw Alsemberg 45 185 - Bourbourg 356 - Halle 45 - Lorette 39 - Lübeck 12 323 - Napels 12 - Puy 10 323 - Vauvert 10 11 - Vive 192 Petrus 33 Quintinus 353 Rochus 334 358 Rombout 45 Sakrament 108 Twaalf Apostelen 157 Ursula 158 Wulmar 356.

Bedevaartplaatsen: Alsemberg 45 Amalfi 339 Bari 321 325 Compostella 8 13 15 324 325 Gistel 132 139 257 309 351 380 Halle 45 Jerusalem 7 Lübeck 12 323 Marseille 12 Meerssen 108 Rocamadour 10 11 12 Rome 13 324 325 Saint-Andrews 10 12 Saint-Antoine (Viennois) 10 12 Saint-Gilles 13 323 Salerno 339 Sinaï 7 Vauvert 10 Warangeville 12 321 Watten 8

Ziekten angina 358 breuk 357 epilepsie 353 keelpijn 354 koorts lamheid 358 melaatsheid 304 gevaren: bevalling inslikking verdrinking 358.

Gebruiken: bedevaartvaantje 358 bidprentje 357 exvotos 359 opwegen 137 352 putwater 137 357 reliekschrijn aanraken 357 offeranden: tarwe 352 353 vlas was zilver 352.

Volkslied

Patronaatsliedje 31 strijksterslied 93 140 kinderrijmpjes 94 schoolliedjes 51.

Aanvangregels: Als grootmoeder trouwde 31 En al de strijksters gaan naar den hemel 143 En als ik moest gaan loten 141 En de keukenmeid was zo verblijd 140 Kom aan mijn hert Marietje 93

Komt vrienden in het ronde 141 Naar de Transvaal... voor de Boeren 141 Op mijn kloefen ga ik dansen 140 Wanneer ik weer in vrijheid zal zijn 93.

Knieliedje: Bachten sint Jans kapelleke 94.

Koordedansen: 20 liedjes uit Gullegem, 17 uit Moorsele, 5 uit Izegem, 5 uit Dadizele.

Volksvertelsel

Hemdgelofte van aartshertogin Isabella 65 duur van het beleg van Oostende 70 dood van Piet Heyn 128 311 legenden van hl. Godelieve 260 351 veldslag van Beverhoutsveld 115 zevenjarig beleg van Gent 336.

Rijmen: August de Muit 184 312 op de vrijbuiters 245 gedrukt op praalwagen 310 feestrijmen 56 politieke rijmen 342.

Uit de oude taalschat

Ael 285 anseroysch 108 ansoye 108 appel (handwarmer) 314 ayeren 21 baeysout 123 barbierbecken 314 bastaert (wijn) 108 bexkin met gaten 250 beddepanne 314 bestedynghe 282 besoodinghe 162 beverschen 17 tot den loopenden bloede 99 boede boeye 124 brey (drager, winnebroot) 169 brootkorf 59 delfmoer 383 doornicsche veinsteren 167 dromcopre 59 duyckerken 319 dwabecken 250 dwalier 314 engelsch ael 385 forneys (klokkengieter) 250 forneys (huishouden) 251 fresierbecken 250 fuust 108 galeiers 50 273 279 galeyers werk 48 273 ghaleyer wercman 275 ganzepanne 330 gefluwynt 315 gheleyers potbacker 50 271 gereidemakere 59 ghyl ghylcuupe gylvat 385 grauwe mutse 330 haberdaensch 59 hantsaghe 59 hantvat met twee toten 315 hau (bosbedrijf) 124 hebbeghewant 248 heerscapie 187 heefmeester 383 heynsel 187 heve 183 houcboot 247 houchuys 55 huerclocke 240 leste imbyt 251 inghebooden 246 iffers 20 izabel (kleur) 65 caefcleet 315 kaes de nuict 316 cafcoenysere 166 cafoorcleet 315 cardemakere 386 carden 248 carpelpasteyen 316 carteleeren (heraldiek) 188 catteye 316 keerselade 126 keerschale 276 kersavent (fooi) 384 coerame 60 coetse, coucke 330 keeten 161 cuer (tin) 316 conreebanc 317 crembolie 181 cruijne 162 crunen 317 laert 171 lasersche 304 linteel 190 loot (van distributie) 386 lootmeestere 386 manghelynghe 290 marckrafoelen 170 natte maten 106 meier 64 melemetre 60 meylandt 159 moerbrief 383 moneel 190 more 38 moriaen 252 mortelstroy 60 morteltardre 252 mostaertzaet 317 naystede 386 neder hoygars 318 oesthanscoen 188 ontbiedene 109 ontprochianen 252 oorloosche scepen 61 opmatsen 20 ossecalf 252 overwercken 165 paelplancken 163 pataterzaet 318 peistersac 252 pelseboetere 188 perdeman 383 pertsenaers 13 petau (wijn) 108 pijlen 163 pype 106 proficiatten 169 raziere 64 reese 170 rescauffoir 384 rivagebert 125 rivagehout 125 rode roede 101 romanie (wijn) 108 romanijsche fuusten 108 rooc 253 roofcot 245 roose roosere (scheepsterm) 61 rysbaken 61 zale 64 scarslypere 387 scincvierendeel 126 scoude 124 schuyf-uyt 319 scotelynghen 290 scroore 189 seeteve

62 segene (net) 62 seynevisch 62 zetboot 247 zelhuus 124 zettewand 248 sevencie
253 slagbalcken 163 slingerkaai 19 sluutcorf 62 spanninge 126

speaultre 318 spysenhout (spieshout) 33 staecnetten 240 stooffen 170 sturtebedde 20 162 sukerlade 126 tapvierendeel 126 tarras 163 temmerwapene 252 tiendebare 42 toochnetten 248 trechoirkin 330 troncheecke 341 troncwulghe 341 turfmul 383 valensch werc (keramiek) 46 vassche zyde 20 vellecannen 161 verjustyd 253 vernisch 384 vertreckamere 277 vloeghewant 248 voudtafelkin 330 waeyghespan 189 warande 254 watermale 189 weerebout weerschouder 169 weckercloxkins 240 wendyser 330 wendlys 330 wyte (huif) 387 wyte (mand) 387 wytsel 318 wilde Yerschen 64 den wint gheven 254 wit inde wapene 254 witwerker 254. - Boedellijst 1409 Brugge 328-330.

Levende volkstaal

Achterzanten 56 afgeregend 58 afstrijken 93 appelflauwte 57 azowbus 27 bachten 't gat 24 bamespaling 176 ballesong 295 bespot 24 beun 177 de bleek 90 blokijzer 91 boed (boud) bier 142 briekebakker 297 damppanne 91 deserteur 27 dreupeltje 143 dreve 320 345 droge vis 92 eekeltje 30 flienkaart 142 frottertje 90 frut 295 gevuilzopt 89 halve jubilee 256 hilte 177 kabiong (kamion) 89 kamphuis 295 kapelle 28 kapesong 32 kippe 142 kleermakers wandeling 238 kluite 141 knollaartsbier 127 knokkel de mokkel 27 kooi 300 koppenharing 30 koppelvel 58 kornootjes 302 kortvoer 255 kousebijter 255 leiwagen 256 268 levaart 25 lierlauwen 93 lippe 32 lokvinken 142 looifeeste 143 maders 28 mangelhuis 91 meipaling 176 mijne 294 mulletje 143 muurreze 247 muziek 88 nieuwloopte 272 naar 't noorden vliegen 56 offisie 32 openleggen 24 opmaak 23 opzegginge 28 palaber 23 pasters rugge zien 330 peme 192 pillen 293 planke 23 pliessee solei 92 pliesseren 144 ponk 312 poperie 141 pote 26 present 25 prongelette 30 pulle 25 reeze 127 180 247 rekkewijd 350 rondetje 32 ruttelen 144 schalbijter 255 schaverdijnen 176 schelfertje 89 schep 297 sieminoos (cheminots) 295 slabakken 144 smijten 319 spoelkot 90 stikkewasschige 31 stribben 176 strijkkamer 91 strijkvodden 144 strotap 64 timmeren (bouwen) 319 travoo travomannen 295 trimard 150 tuithoorn 191 383 uitpakken 24 versteekgat 320 382 vogelvrij 64 volleerd 89 vuurkot 24 vuurpijl vuurvogel 191 265 wagewijd wijdewage 320 350 wollevis 27 zang 88 zevengetijdenklaver 256 zevenurenblomme 320. - Spreuken: half gekweekt 313 elk voor zijn zelven 268 waarheid zeggen 223 over muziek en zang 88.

Taalaantekeningen Lit W 111 Z 173.

Bargoens te Veurne 167 241. Scholing boerenpaard 380.

Boekennieuws

Catalogus van de tentoonstelling 1970 ‘De comptabiliteit door de eeuwen heen 308. B. DE PREST. Jan Garemijn. Kritische analyse van schilderijen 121. F. DE VLEESCHOUWER. Caesar Gezelle (VWS-Cahiers) 120 L. DEVLIEGHER. Een Westvlaamse inventaris uit 1824 121. W. RIEMENS. Kenterend getij (fotoboek Zeeland) 376. SANDERUS. Verheerlykt Vlaandre (herdruk) 193. [PROF. DR. J.K.

STEPPE]. Uit het schilderijenbezit van het Prinselijk Begijnhof te Brugge 313. J. THEUWISSEN. Het landbouwvoertuig in de etnografie van de Kempen 286.

H. VAN NUFFEL. Lamoraal van Egmont in de geschiedenis, literatuur, beeldende kunst en legende 337. G. VERMEULEN. Zonnebeke vóór 1914. Deel II 122. Vlaanderen West (fotoboek) 377. Beertje XXX (1971) 379. Manneke uit de Mane 382.
In memoriam Prof. Dr. Egied Strubbe 374.

Illustratie

Buiten tekst. Illustraties uit 'Wonderlyk leven van de heylige Godelieve' 136-137. Het kasteel van Zulte (1640) 199. De Brugse leprozenbanier (1502) 305. De polder van Zandvoorde 19. Saint-Gilles in Provence: de westportalen; de krypt in de westbouw 9 Pelgrimsteken van Sint-Gillisvaarder 15. Schelen Klerk van Lissewege 299. Schotel in hispano-moreske faience (ca. 1490) 49. Sint-Godelieve in de Nederlandse heiligenkalender 137 139. De Brugse stadsmolens op de Kruisvest 211. Clemens Carbon van Gits 333. Vaders wandelstok met hertshoornen kruk 361.

Vraagwinkel

Beantwoorde vragen weggelaten

Spel van Sint-Godelieve. Toen de mensheid sterker was. Steenhouwer Jan Braem. De Kaproenengilde. Hoeveel riem is een baal? 63. Kraaien vangen. Strotap. Meiers in Oud-Vlaanderen 64. Banieren op de schouders. Broedmachine. Wapenstok van deurwaarder. Knollaartsbier van Kortrijk. Driehonderd Morianen 127. Maximum 49. Frans-Vlaamse plantkundigen. Witte linkermouw 128. Boekhandel te Veurne. Drukkerij van bisschop Rythovius 191. Geschiedenis van Vyve-Kapelle. Lokale pestpatroon (Fredegand). Waterloo. Spel van de Verloren Koning Peme 192. Klinkende blinkende penningen. Lijfwacht. De Lossche Tuyte. Steenhouwer Cornelis Lanem. Kortvoer 255. Relikwieën van Sint-Arnold. Zevengetijdenklaver. Wolvejagermeester. Patriotten-naamgeving. Halve jubilee 256. Beleg van Gent in 965. Duyckerken en Schuyf-uyt. Prijskamp voor wijtewagens in 1850. Apotheker Carolus Verlende 319. Smijten. Egmont en Hoorne. Zevenureblomme 320